

Universitat Autònoma de Barcelona
Facultat de Filosofia i Lletres
Departament de Filologia Catalana
Doctorat en Llengua i Literatura Catalanes i Estudis Teatral

TESI DOCTORAL

Identificació i localització de les poblacions de gitanos catalans a França, llengua, cultura i itineraris migratoris

Eugeni CASANOVA i SOLANES

Director
Dr. Joan A. Argenter i Giralt

Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), 2014

Sumari

Preliminars	4
Introducció	8
1. El llarg viatge des de l'Índia	18
2. Legislació a la Corona Aragó	45
3. El segle XVIII a Espanya	63
4. La migració al Rosselló	96
5. Dispersió per França	128
6. Els zíngars a França	152
7. Presència actual a França	168
8. La llengua dels gitanos catalans de França	198
9. Sociologia i costums	223
Conclusió	280
Bibliografia	284

Annex 1. Relats de viatge	297
1. Montpeller	298
2. Besiers, Agde, Seta	364
3. Alès, Arle, Marsella	374
4. Nimes, Avinyó, Tarascó	392
5. Niça	410
6. Narbona, Lesinyà, Carcassona	426
7. Tolosa de Llenguadoc	439
8. Lourdes	452
9. Perigús, Ribérac, Les Eglisottes, Libourne	462
10. Angulema, Nantes, Châtellerault	478
11. Lió, Grenoble	486
12. L'assemblea dels evangelistes	505
13. París, Nord-Pas-de-Calais	514
14. Els vells de Sant Jaume	530
15. Gitanos al Rosselló	552
16. Les terres de Girona ara	559
17. Gitanos de Barcelona	576
18. Montalban, Cazères	586
19. Saint-Gaudens, Montalban, Villeneuve-sur-Lot	608
20. Entre Catalunya i Aragó	639
Annex 2. Dades de migracions	648
1. Orígens al Principat	649
2. Presència a França	675
3. Primers cognoms	696

Preliminars

Havia anat a Les-Saintes-Maries-de-la-Mer per curiositat el 2005, per veure la gran concentració de gitanos de França, on sovint es mostra la cara més folklòrica i més fotogràfica dels roms. Hi vaig tornar dos anys més tard per fer-hi un reportatge per a un diari de Barcelona. Ja en el primer viatge havia sentit converses en català: “Gitanos de Perpinyà”, vaig pensar. Coneixia el nucli de Sant Jaume a la capital rossellonesa perquè hi havia fet entrevistes per a un llibre sobre els parlars catalans que es va publicar el 2003.

En el segon viatge a *les Santes* –els gitanos en diuen així– vaig conversar amb persones que parlaven català: eren de Montpeller, de Carcassona, de Tarascó, d’Arle, de Besiers... Em deien que a cadascuna d’aquestes ciutats els gitanos enraonaven com ells, i que hi havia catalans “a pertot”, segons una expressió molt reiterada, i que eren milers. Explicaven que havien nascut en aquests llocs, i els pares també, i els avis... Com podia ser això? Què hi feia un col·lectiu de gent, nombrós segons tots els indicis, parlant català en indrets on la llengua hi és desconeguda? Com hi havien arribat? Des de quan hi eren? D’on procedien? Com havien perpetuat la cultura?

En vaig parlar amb Jean-Paul Escudero, una de les persones que més coneix els gitanos de Perpinyà i que m’havia orientat en les entrevistes a Sant Jaume, i em va dir que no tenia notícies que ningú els hagués estudiat com a conjunt, i que no se’n sabia gran cosa més enllà que n’hi havia en diferents ciutats passades les Corberes, perquè els de Perpinyà ho explicaven.

Arran d’informacions obtingudes a les Santes, vaig anar a Arle, on vaig visitar el Quai des Platanes, un barri fet expressament per als gitanos. Allí no només hi vaig trobar catalans, sinó que n’hi havia que parlaven espanyol. Més complicat encara. D’allí vaig anar a Tarascó, on em va rebre un gitano que parlava un català molt nítid que em va dur a Les Ferrages, un altre barri sencer de catalans. Potser sí que hi havia catalans “a pertot”... De tornada vaig passar per Besiers a conversar amb un pastor de Perpinyà que havia anat a la ciutat per organitzar-hi el culte evangèlic. Tant ell com la dona em

van informar que a la ciutat “n’hi havia ple”, de catalans. En un viatge uns mesos més tard a París, vaig visitar un gitano que vivia a Les-Pavillons-sous-Bois, que em va informar que hi havia catalans a la regió. La presència a la capital francesa confirmava la dispersió per França. Ell estava, a més, casat amb una gitana que parlava espanyol i procedia... d’Algèria! Qui ho havia estudiat tot això? Les publicacions més o menys conegudes no en donaven notícia.

Tot un món per descobrir es presentava, doncs, al davant, amb França sencera com a camp de recerca. De seguida vaig veure que abundaven les referències puntuals sobre gitans catalans. Ningú no els havia descrit, però molta gent hi havia *coincidit*. La meua sogra té parents a Narbona i em va dir amb naturalitat quan el tema va sortir a conversa: “És clar, tots els gitans de Narbona parlen català”. El percussionista Nan Mercader tocava amb un grup de músics gitans de Gràcia (Barcelona) i durant als anys vuitanta va actuar en una cinquantena de casaments gitans a Montpeller, Carcassona, Perpinyà, Narbona, Agde... “Tots parlaven català i tenien molta relació amb els gitans de Gràcia..”, em va explicar. En fòrums a internet vaig trobar comentaris de catalans que es mostraven sorpresos perquè als mercats del carrer a Lió havien sentit que venedors gitans parlaven català, però no s’havien preocupat per preguntar-los res.

N’hi havia testimonis, doncs, i l’existència d’un col·lectiu caló de parla catalana a França era evident, però costa atansar-se als gitans, per això han guardat el secret durant segles. Ja els havia passat a cronistes i literats històrics com Agricol Perdiguier (1824), Désiré Nisard (1835) o George Sand (1861), que descriuen gitans recorrent els camins del Llenguadoc, es demanen a si mateixos qui són i d’on vénen, però no els adrecen les preguntes a ells.

La recerca sistemàtica per contestar les preguntes que jo mateix em plantejava va començar via familiar, per un cosí de Narbona de la sogra: “Sí, sí, la ciutat és plena de gitans catalans –em va dir per telèfon–, jo en conec alguns”. A casa seua mateix vaig conversar llargament amb Rudy Baptiste, un jove de trenta i pocs anys, “de Narbona de tota la vida”, que parlava un català excel·lent, pastor, que em va convidar a assistir a l’assemblea religiosa que dirigia, on la majoria dels 200 assistents enraonaven

en català. Tots tenien parents a Montpeller, a Carcassona, a Lesinyà, a Lió, a Agde, a Tolosa... “A pertot...”. Jean-Paul Escudero havia sentit gravacions de la comunitat de Lesinyà, on els catalans conviuen i intercanviaven llengua amb espanyols, i havia conegut fins i tot un batlle català a Bérriac, a la vora de Carcassona, que, a més, tocava la guitarra.

Va començar aleshores un periple per França de milers de quilòmetres en una dotzena de viatges al llarg de més de quatre anys a la recerca de qualsevol indici que em dugués a comunitats de gitanos catalanòfons.

Aquest itinerari no s’hauria iniciat ni molt menys hauria arribat a port si no hagués estat pels auspicis i l’ajuda en tots els camps del director d’aquesta tesi, Joan A. Argenter i Giralt, a qui he d’agrair-li les moltes hores dedicades a fer créixer aquest treball, l’assessorament inestimable en els temes més variats i l’encoratjament per dur-lo a terme. Vull agrair també l’ajuda desinteressada de Jean-Paul Escudero, que durant més de vint anys ha estudiat els gitanos de Perpinyà i particularment la seua llengua, i que, a part de guiar-me en un terreny que per a mi era al principi inescrutable, va permetre que la meua recerca no hagués de començar de zero, sinó que es pogués sustentar en un graó tan sòlid com és el coneixement profund de la comunitat gitana de Perpinyà i, especialment, de la llengua peculiar que els seus components parlen. El tram inicial del camí de l’estudi dels gitanos catalans de França s’havia ja recorregut i jo podia partir directament del que Escudero havia establert. Converses llarguíssimes amb ell m’han permès copsar un món –o una part si més no– complex, polièdric i sovint hermètic, i m’han orientat en temes lingüístics per a mi desconeguts.

Sóc deutor també dels coneixements enciclopèdics de Bernard Leblon, el savi dels Aspres (viu en un mas solitari a la muntanya de Ceret), pare de la gitanologia a Espanya, coneixedor profund de la història dels calés ibèrics i també dels nord-catalans. Diferents converses amb ell m’han aclarit molts conceptes sobre els quals dubtava, a l’ensens que m’ha facilitat material d’estudi que per a mi era de difícil accés. Cada vegada que m’ha sorgit un dubte històric, antropològic, lingüístic... ell ha tingut la resposta adequada a punt.

He d'agrair també les informacions de Claudi Balaguer, que coneix molt de prop els gitanos de Millars, i que ha descrit al detall la parla d'aquest poble rossellonès. Els seus coneixements vastíssims de la llengua occitana i del català septentrional han ajudat a centrar aquest treball. I una recordança sentida per a la seua dona, Inna, present en tantes converses *gitanes*, que va faltar de manera inesperada i injusta en el tram final de la redacció d'aquesta tesi.

I, evidentment, un reconeixement a tants gitanos de tot França que m'han acollit i m'han transmès el que vivien i el que sabien sobre la seua cultura i la seua llengua. Entre ells, hi ha alguns noms propis que cal esmentar en concret. En primer lloc, Michael Mathieu, de Montpeller, que m'ha ofert casa seua i m'ha obsequiat amb experiències personals i dades familiars que a ell li ha costat anys d'obtenir. I a Gino i Pipou Solès, de Besiers, i a Ernest Serbiole, a Josep Caragol, a Manel Baptiste i a Marcel·la Reyes, a Paul Bueno i a Nadia Gimenez, a Paulette Hernandez i a Antonio Heredia, a Tita Escoudé, a Lisa Reyes, a Julien Dominique, a Joana Serbiole, a la jaia Colona, a la jaia Béatrice...

I també als *ratjais* Jean-Marie Eyroi, Gilbert Tenailleau i Daniel Elzière, i a Eusébia Muñoz i a tantes altres persones que m'han ofert la seua ajuda desinteressada al llarg dels anys de recerca.

Introducció

Després de les primers contactes, va resultar evident que hi havia gitanos catalanòfons en moltes regions de França, però era gairebé impossible trobar-ne referències. Ni els catalans ni tampoc els francesos no se n'havien ocupat mai. Els catalans per la llunyania, i els francesos perquè donen poc valor a la llengua o la procedència: són zíngars i punt, tant se val com s'expressin o què pensin. Hi havia autors reputats que havien estudiat els manixos i els rom, però poquíssim els gitanos radicats a França, ni catalans ni espanyols ni portuguesos.

Però, com trobar referències de gent desconeguda escampada en un territori tan vast? La primera metodologia de treball va consistir a contactar tothom que pogués saber alguna cosa sobre aquest col·lectiu a França, inclosos els gitanos mateixos, a qualsevol que em pogués conduir a assentaments o llocs de residència. Calia localitzar-los allí on es poguessin trobar i demanar-los informació sobre parents i amics que visquessin en altres concentracions o en altres ciutats.

Van suposar una font d'informació fonamental les diferents organitzacions que treballen en assistència social i cultural, i l'Església catòlica, que a cada bisbat té assignats *aumôniers* (almoiners), sacerdots o seglars encarregats de la relació amb els zíngars. I també l'església evangèlica Vie et Lumière, on avui s'agrupen molts catalans, potser ja una majoria. A poc a poc, el cercle es va anar ampliant. D'una persona a una altra i de dada en dada, vaig anar explorant un territori desconegut. Em vaig proposar com a objectiu principal localitzar les poblacions on hi havia catalans i visitar-ne el màxim nombre possible, cosa que provaria no solament l'existència de gitanos catalanòfons arreu del territori francès, sinó que permetria delimitar amb una mostra tan àmplia com fos possible com parlen, quins costums tenen, com s'han desplaçat pel territori, des de quan són en les diferents regions... França té 641.000 quilòmetres quadrats i no hi havia més remei que posar-se a la carretera.

A còpia de viatges, de contactes, de converses i d'entrevistes –centenars i centenars–, el mapa dels gitanos catalans a França es va anar component. El mètode consistia

gairebé sempre a presentar-se als barris i als poblats on resideixen, o a les àrees d'estacionament on tenen instal·lada la caravana. També vaig assistir als grans pelegrinatges, especialment a Les-Saintes-Maries-de-la-Mer i a Lourdes, que són les dues grans concentracions catòliques, i a la trobada anual dels evangelistes a Couvron (Picardia), on no era difícil fer contactes i sortir amb llistes de més contactes. Si algun dels informants tenia coneixements i estava predisposat, procurava mantenir-hi una conversa més llarga i reposada, o tornar-hi si es podia establir una relació d'una certa convivència. Les preguntes se centraven en els orígens de les persones i els seus ancestres, la seua procedència, els costums que tenien, com parlaven, quins rituals i quines cerimònies practicaven, com vivien... Sovint el mètode era simplement fer parlar, perquè la irrupció sobtada en un campament o en un barri no permetia d'entrada les preguntes delicades o que semblessin estranyes.

En el primer viatge vaig comprovar ja que els que parlen català i que es defineixen a si mateixos com a catalans s'estenen per una bona part del territori meridional, i més endavant vaig poder dibuixar-ne uns límits que al nord estarien marcats per la línia que tracen les ciutats de Grenoble, Lió, Clermont-Ferrand, Llemotges i Angulema, i es tanca a Bordeus, amb dos illots de població a París i a la regió Nord-Pas-de-Calais, aquesta decreixent des de fa anys.

En aquesta àrea hi ha –enllà del Rosselló– concentracions importants a les conurbacions de Niça, Montpeller, Bordeus, Perigús, Tolosa, Narbona, Lesinyà, Carcassona, Besiers, Agde, Marsella, Lió, Arle, Tarascó, Nimes, Montalban, Avinyó, Saint-Gaudens o Villeneuve-sur-Lot.

Determinades les principals aglomeracions de catalans, les vaig complementar amb visites a localitzacions menors i vaig elaborar una llista que els mateixos residents a les poblacions visitades van anar ampliant amb llocs on vivien parents i coneguts.

Són desenes de milers, però el nombre d'individus és molt difícil de determinar perquè a França la Constitució prohibeix fer censos basats en qüestions ètniques, de manera que per obtenir dades sobre poblacions s'han hagut de fer preguntes a gent que

en els diferents territoris o ciutats tenen relació amb els gitanos i han fet estimacions aproximades, o als gitanos mateixos. L'objectiu del treball no era d'entrada delimitar el nombre d'individus, sinó constatar-ne l'existència i l'extensió.

El treball no s'escometia tampoc amb pretensions antropològiques ni lingüístiques, sinó que buscava acumular coneixements que permetessin fer una radiografia general dels gitanos catalans de França, a partir de les possibilitats de cada moment, generalment a través de converses més o menys espontànies sobre el terreny, entrevistes més pausades si era possible, i en la consulta de totes les fonts que es poguessin trobar, des d'arxius a l'extensa literatura sobre zíngars a França, Espanya i Europa, i aprofitar les fonts a les quals donen accés les noves tecnologies.

Un cop determinats els llocs on hi ha catalans, calia resoldre el misteri dels seus desplaçaments. Quan havien arribat a les diferents ciutats? D'on procedien? Per què van començar un èxode tan vast? Com s'ho han fet per mantenir la llengua?

Les dades que hi havia sobre la qüestió eren molt migrades. François de Vaux de Fole-tier, el gran referent de la historiografia dels zíngars a França, forneix algunes informacions, molt comptades, sempre inconnexes (fonamentalment a *Les Tsiganes dans l'ancienne France* –1961– i a *Les bohémiens en France au 19e siècle* –1981–). Els gitanos, per la seua part, diuen sempre que “els jaios” procedien d'Espanya, de manera que semblava clar que el seu origen era el Principat de Catalunya. Tots –gairebé– parlen com els gitanos de Perpinyà, cosa que permetia pensar que una part decisiva dels seus ancestres hi havien passat. El text que més informació conté sobre els gitanos del Rosselló és *Le livre des Gitans de Perpignan / El llibre dels gitanos de Perpinyà* (2003), amb Jean-Paul Escudero, Bernard Leblon i Jean-Paul Salles (que no signen) com a autors fonamentals, que forneix informació sobre l'arribada dels primers gitanos del Principat que es van establir a la capital rossellonesa. Segurament no es pot parlar d'entrar a França, perquè, com diu l'autor d'un altre llibre de referència, Javier Aguirre (*Historia de las itinerancias gitanas. De la India a Andalucía* –2008–), hi havia uns grups a cavall de la frontera que eren a totes dues bandes “gitanos del país”.

La informació continguda en alguns portals d'internet, que avui en dia constituei-

xen una eina bàsica per als genealogistes i els patronimistes, han estat fonamentals per determinar les migracions que van partir del Principat. El portal Genealogie.com conté dades provinents de buidatges de tota mena d'arxius, la majoria oficials, en particular el que a França se'n diu *actes d'estat civil* (naixements, casaments i defuncions), de tots els ajuntaments. També censos oficials fets en moltes poblacions al llarg de la història o llistes variades, com poden ser fins i tot decessos en batalles. L'Associació Catalana de Genealogia, amb seu a Perpinyà, ha fet un buidatge sistemàtic dels registres històrics dels ajuntaments de Catalunya Nord, i organitzacions similars ho han fet en molts departaments francesos. La informació és altament fiable per la categoria de les associacions que hi aboquen material i perquè sovint la dada s'acompanya amb la foto del document que la conté.

Un altre portal web molt útil és Geneanet.org, on molts genealogistes, la majoria amateurs, han deixat informació sobre els seus ancestres després de construir el seu arbre genealògic. Els gitanos catalans s'hi integren en l'apartat Mémoire Nomade i, sovint, els arbres han estat traçats amb molts membres de les extenses famílies, que han treballat en arxius de moltes ciutats diferents i aporten la reproducció de les actes d'estat civil on figuren els seus avantpassats, que són contrastades per les informacions que aporten parents d'altres indrets.

També aporta informació el portal de l'Església mormona, Familysearch.org, que conté buidatges de registres en diferents territoris catalans, particularment a l'Empordà, cosa que forneix informació sobre els orígens de cognoms ben identificats.

En aquest sentit, no és difícil resseguir els llinatges de gitanos catalans, perquè presenten uns pocs cognoms que, a més, solen estar interrelacionats, i els homes són en un percentatge altíssim "maquignons" (tractants de cavalls) i "tondeurs" (esquiladors).

Aquests dades, extretes de les actes d'estat civil d'ajuntaments francesos i de censos departamentals, s'acompanyen, quan existeix, del número d'expedient pertinent en l'ajuntament on s'ha fet la inscripció de naixement, matrimoni o defunció. Genealogie.com forneix el número d'acta i, en conseqüència, es posa quan la dada prové d'aquest portal. Aquest número es refereix al registre del municipi que ha subscrit l'acta d'estat

civil en qüestió. Quan la dada prové de Geneanet, s'acompanya de la referència que hi figuri o de la URL on apareix, o es dona com a referència l'apartat *Mémoire Nomade*, on es pot localitzar l'arbre genealògic familiar a partir del cognom.

Els noms, els cognoms i els sobrenoms s'han mantingut tal com apareixen en els registres francesos o espanyols. A vegades n'hi ha dues versions alhora –generalment la segona entre parèntesis– tal com la va fer constar el funcionari del registre, arran del dubte sobre l'ortografia adequada i ajudat pel fet que els gitanos eren analfabets.

Un tema central en l'estudi dels gitanos catalans de França és la llengua. En aquest capítol, resulta fonamental el llibre *Les Gitans catalans et leur langue. Une étude réalisée à Perpignan* (2004), de Jean-Paul Escudero, que descriu la llengua dels gitanos de la capital rossellonesa. Aquesta està ja, doncs, estudiada al detall. La recerca del present treball s'ha centrat a constatar que la parla de la immensa majoria dels catalans de França es basa en la dels gitanos de Perpinyà, que no és català septentrional, sinó una simbiosi particular que aglutina bàsicament elements d'aquest dialecte, del central i alguns de propis, a banda de molts manlleus del francès. Aquesta constatació ha permès descobrir una segona comunitat lingüística de gitanos catalans radicada bàsicament a Saint-Gaudens i Montalban (Alta Garona) i a Villeneuve-sur-Lot (Olt i Garona) que tenen una parla basada en el català nord-occidental, amb elements aragonesos i alguns de particulars.

En el terreny dialectal, fa també una aportació necessària Claudi Balaguer, que ha estudiat la parla dels gitanos de Millars, la segona comunitat del Rosselló, la qual està més mimetitzada amb l'entorn lingüístic que no la de Perpinyà (*Cosa de païos i gitanos: el català a Millars* –2010–), i traça una radiografia del català septentrional útil per entendre què parlen els gitanos.

Finalment, aquestes dades es complementen amb la informació històrica que forneixen recerques com les de Bernard Leblon, l'iniciador de la gitanologia a Espanya, amb el llibre *Les Gitans d'Espagne* (1983), i altres estudis que aporten una informació fonamental del segle XVIII, que és el període històric en què va començar l'aventura francesa dels gitanos catalans.

L'objectiu quan es va iniciar aquest treball va ser, doncs, localitzar el màxim nombre possible de concentracions a fi de demostrar que hi havia una diàspora notable de gitanos catalans a França, amb poblacions nombroses; calia veure també d'on procedien, com i quan s'havien escampat per França, i finalment deixar parlar els protagonistes perquè expressessin què eren, com es definien a si mateixos i quins costums tenien. Calia, doncs, determinar i establir diferents qüestions:

1. Ubicació i espai geogràfic, que en el cas dels gitanos es converteix a vegades en un espai nomàdic. Poblacions on viuen o per on transiten.
2. Orígens dels gitanos catalans de França, causes que els van dur a migrar i com i quan es van escampar pel país.
3. Itineraris que van seguir, i en quins períodes, i llocs històrics i actuals de residència.
4. Identitat. Qui són i com es veuen a si mateixos. Els seus cognoms i els seus noms gitanos.
5. Costums i rituals, com perceben el món i com entenen la seua societat i la general. Quina és la seua cosmogonia, què pensen i què senten.
6. Llengua o llengües. Malgrat que aquest no és un treball inicialment lingüístic, és important definir com parlen els gitanos catalans de França, i també retratar-ne l'atmosfera sociolingüística. Què és per a ells la llengua i com aquesta es transmet entre les generacions.

El que en un principi s'havia mostrat com un món desconegut i fins i tot misteriós, va anar adquirint traços definits al llarg dels viatges per França. Les preguntes que es presentaven en un núvol boirós al començament de la recerca es van anar desentrellant quilòmetre a quilòmetre i entrevista a entrevista. Avui, totes les qüestions plantejades a l'inici de l'estudi tenen resposta. Una resposta descriptiva, si es vol, que ha de donar peu a futures interpretacions. Una resposta que és, al seu torn, el punt de

partida de moltes preguntes. No s'ha volgut fer una etnografia, sinó un treball qualitatiu basat, com s'ha dit, en la identificació, la ubicació, la identitat i els itineraris dels gitanos catalans de França.

Aquest ha estat un estudi més en extensió que no en profunditat. Les línies mestres de la coneixença dels gitanos catalans de França han estat traçades, però cadascuna de les comunitats i molts dels aspectes que s'hi relacionen queden per definir. Anar al fons de cada grup no era l'objectiu inicial. Ara s'obre la possibilitat d'un treball, de molts treballs, més en detall, més concrets, basats en ciutats, o en nissagues, o en parles, o en rituals... Mil possibilitats s'obren en el punt en què aquest estudi es clou.

El present treball consta de dues parts, i potser cal començar explicant la segona: els annexos. El primer annex conforma una narració de les visites i una exposició de les converses i de la documentació trobada relativa a les ciutats on hi ha nuclis importants de catalans. Es tracta d'una mena de quadern de viatge esbossat sobre el terreny, que inclou la transcripció d'entrevistes i diàlegs, que palesen la idiosincràsia i la llengua dels gitanos, amb anècdotes, curiositats, detalls antropològics... S'han mantingut centenars de converses amb gitanos catalans de França i de Catalunya, que han estat més o menys ràpides o assossegades, més o menys curtes o llargues, sempre a partir de com cada comunitat o cada individu acollia una mena d'alienígena que aterrava d'improvís i feia preguntes estranyes en indrets on les coses són sempre molt pautades i on tot foraster aixeca recels. El fet de parlar la llengua del grup, el català, obria, però, moltes portes.

Un segon annex, molt més breu, recull relacions de dades extretes de les actes d'estat civil que donen una informació molt valuosa sobre famílies, cognoms, poblacions, itineraris i professions.

En aquesta segona part (la dels annexos) hi ha, doncs, el material de camp i documentació abocats a raig. De la tria d'aquest material s'extreu un bon gruix de la primera part del treball, que dibuixa amb un traç més fi i de manera ordenada i agrupada les dades fonamentals sobre els gitanos catalans a França, sovint amb còpies textuais del contingut dels annexos.

Els capítols de la primera part (la central) orienten sobre el context històric general per poder entendre des de la base com els gitanos catalans van arribar a França i com s'hi van escampar. En aquest cos inicial d'exposició i síntesi es mostra també la història dels zíngars francesos i ibèrics, i com parlen, què creuen i fins i tot què mengen o com es diverteixen els gitanos catalans.

Aquesta primera part pretén fornir un coneixement general sobre els rom en extensió i dels gitanos catalans en particular, des dels orígens a l'Índia fins que van travessar els Pirineus en un llarg viatge de quatre segles per Euràsia (capítol 1), els avatars històrics que van viure a Catalunya (capítol 2) i a Espanya a partir de la Nova Planta (capítol 3), que han condicionat la seua manera de viure i el seu destí. El pas del Principat al Rosselló a partir dels últims anys del segle XVIII (capítol 4), que és l'origen de les comunitats a França (capítol 5), i com a través dels anys s'han anat escampant per bona part del territori de l'hexàgon. Un cop assentats a França, és fonamental conèixer quina situació i quines poblacions de zíngars hi van trobar, perquè això va condicionar el desenvolupament de la comunitat catalana (capítol 6). A partir d'aquí es detallen els llocs on avui es troben els gitanos catalans, amb noms de ciutats i de pobles, i amb una llista d'uns 130 assentaments recopilada a partir dels viatges i les entrevistes (capítol 7), que permet dibuixar el mapa dels gitanos catalans a França. No cal dir que és imprescindible definir la llengua dels gitanos catalans i les variacions que hi ha (capítol 8). Gairebé tots parlen un etnolecte basat en el dels gitanos de Perpinyà, amb més o menys francesismes a partir de la llunyania i la força o la feblesa de cada grup. Aquesta constatació permet definir un grup de gitanos catalans que tenen una parla de base nord-occidental, amb aragonesismes i elements propis, a partir de migracions més tardanes produïdes des de la Catalunya interior a través dels passos dels Pirineus centrals, sense escala a Perpinyà. Per últim, s'exposen els costums fonamentals i la cosmogonia dels gitanos catalans de França (capítol 9), que tenen com a punt de partença els dels gitanos del Principat de Catalunya. Malgrat que aquest apartat no té cap voluntat d'exhauriment ni de totalitat, i que no és el principal objecte de l'estudi, les dades que ofereix no constitueixen un subjecte menor perquè bona part de la informació que s'hi recull és inèdita. El capítol aborda la idiosincràsia dels gitanos catalanòfons, com es casen, com actuen amb els difunts, com es diverteixen i què mengen, entre molts altres detalls. Els estudis etnogràfics sobre els gitanos

de parla –i de nació, es podria dir– catalana són molt migrats, i gairebé sempre s’han fet amb finalitats pràctiques: escolarització, integració, socialització..., sense tenir en compte l’especificitat etnològica i una cultura que arriba del fons dels segles. Els gitanos s’han estudiat generalment a Catalunya per barris i per ciutats, sense diferenciar què és ni què se sent cada individu o cada grup, tant se valia que fossin portuguesos, hongaresos, catalans o andalusos. Ara sabem que hi ha uns gitanos, desenes de milers de persones, que se senten i es defineixen com a catalans i que actuen com a tals.

Les converses o les entrevistes es transcriuen segons la normativa catalana general. Quan es barregen aportacions d’una altra llengua, els mots se solen deixar en redona, perquè les interferències d’altres idiomes, sobretot del francès, són molt freqüents. Quan els mots no són els normals o normatius en català, s’escriuen amb l’ortografia adaptada a la pronúncia, per exemple, *nusaltrus*, *ellus*, *dutze*, *funt* o *onclu*, perquè resulti evident com els pronuncien. A les es i a les os a vegades s’hi afegeix un accent obert o tancat (*fónt*, *róig*, *vèll*) per denotar com és pronúncia el mot sense recórrer a l’ortografia fonètica. Quan cal definir de manera precisa pronúncies o fonemes es fa amb els signes corresponents en alfabet fonètic.

Els mots francesos, generalment gentilicis, que no tenen una tradició en català s’han adaptat a la grafia d’aquesta llengua, com ara *manouche* (‘manuix’) i *yéniche* (‘ienix’). Pel que fa a *sinto*, *sintsa* o *sinti* (masculí, femení i plural), s’ha optat per *sinte* en el singular i *sinti* en el plural (com es fa generalment en els textos francesos), i de *rom* s’ha optat per mantenir el mot invariable quan es tracta del col·lectiu i afegir-hi una *essa* per al plural quan es tracta d’individus (d’una manera aproximada i intentant seguir el que dicta el sentit del context, també com sol fer el francès), i no es recorre al femení i al plural, *romí* i *roma*, que dicta el romaní.

Pel que fa als grups, s’adopta de manera aproximada la terminologia francesa i internacional. Així, els *gitanos* (*Gitans*) són els que provenen de la península Ibèrica: catalans, andalusos o espanyols i portuguesos. Per al grup general dels que viuen a França, s’empra *zingars* (*Tsiganes*), el preferit pels estudiosos en aquest país per referir-se al col·lectiu, per bé que el llenguatge col·loquial fa servir més *Gitans*. I s’usa el nom més general a escala europea, *rom*, quan es tracta del col·lectiu general, referit al

conjunt europeu, per bé que a França aquest terme s'atribueix també al grup oriünd de l'est d'Europa.

Les entrevistes es transcriuen segons el que és habitual per a les converses en textos literaris, entre cometes (“ ”) quan figuren en un paràgraf que conté altres frases, i quan són paràgrafs sencers les preguntes i les respostes s'encapçalen amb un guió llarg (–). La pregunta de l'entrevistador s'evidencia al final de la frase –també després d'un guió llarg– afegint-hi generalment un “pregunto” o “li dic”, o fórmules retòriques equivalents.

Fragments de les entrevistes que són il·lustratius per a alguns dels capítols inicials s'extreuen de forma pràcticament textual dels capítols de l'Annex 1, on es recullen in extenso.

1. El llarg viatge des de l'Índia

L'origen indostànic dels gitanos europeus va quedar establert el 1782 a partir de la publicació de l'article "Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner" ("Sobre la llengua hindi i l'origen dels zíngars") del catedràtic de la Universitat de Halle Johann Rüdiger (1751-1822), que va estudiar la parla d'una dona sinte i la va comparar amb els mots que figuraven en una gramàtica alemanya de l'hindustànic (hindi i urdú). El també alemany Heinrich Grellmann (1756-1804) va ser el primer a dibuixar un retrat ampli dels zíngars i els seus orígens a *Historischer Versuch über die Zigeuner* (1783), que va complementar el britànic Jacob Bryant (1715-1804) amb *On the Zingara or Gypsy Language* (1785) (informació històrica basada en fonts diverses, entre altres University of Manchester, *Romani Project*, Bloch –1969–, Fraser –2005– i Aguirre –2008–).

Els estudis que es van desenvolupar el segle XIX a partir dels d'aquests autors van confirmar un origen comú dels rom europeus quan es va demostrar una unitat lingüística en tots els grups del continent, que compartien aportacions del persa, de l'armeni i del grec que provaven un itinerari únic en el seu camí de l'Índia als Balcans.

El britànic Ralph Turner (1888-1983), professor de sànscrit i autor d'un diccionari etimològic del nepalès i d'un de comparatiu de les llengües indoàries, va concretar la dècada de 1920 que els zíngars europeus parlaven un idioma neoindi amb influències del rajasthani de l'Índia central. Turner va fixar per al romaní un "doble parentiu" indostànic: l'origen dels rom s'havia de trobar en poblacions nòmades que des del centre de l'Índia es van desplaçar cap a l'oest i allí es van barrejar amb els locals i van congregar una parla relacionada amb altres de neoíndies com l'hindi, el gujarati, el màrata i el caixmiri. Així, des d'algun punt situat entre l'Hindu Kush i Delhi, bàsicament en territoris de l'actual Pakistan, els antecessors dels zíngars van emprendre una migració en direcció oest que els va dur a Pèrsia, on els esmenten dos textos coneguts. Un és el relat de Hamza d'Hispanhan, que cap l'any 950 va escriure una història dels reis de Pèrsia en la qual relata com a fet principal del regnat de Bahram Gur l'arribada de músics zott des de l'Índia, un territori amb el qual Pèrsia mantenia lligams humans i comercials intensos. L'historiador explica que els súbdits es van queixar al monarca

que havien de beure i ballar sense música perquè al regne faltaven músics i els preus que cobraven pels seus serveis els pocs que hi havia eren desorbitats. Bahram Gum va escriure al rei de l'Índia i aquest li va enviar 12.000 músics del grup zott, que el sobirà va distribuir per les ciutats del reialme.

Unes dècades més tard, Abu-l-Qàssim Ferdosi va descriure en un clàssic de la poesia èpica persa, el *Llibre dels Reis*, conclòs l'any 1011, la mateixa història amb detalls nous. En aquest cas, els músics que va fer venir Bahram Gur serien 10.000, i no pertanyien al grup zott, sinó al luri, i el rei els havia sol·licitat al seu sogre, el rei Chankal de Canoge:

Quan els luri van arribar, el rei els va aplegar al seu costat, els va lliurar a cadascun un bou i un ase, perquè volia fer-los pagesos, i els va fer donar mil cargues de gra de blat, perquè havien de conrear la terra amb els bous i els ases, sembrar el blat, produir collites i tocar música per als pobres, als quals els havien de fer gratuïtament aquesta mercè. Però els luris se'n van anar, es van cruspir els bous i el blat, i al cap d'un any van tornar famolencs. El rei els va dir: "No hauríeu d'haver malbaratat les llavors, el blat i la collita, poseu a punt els instruments i fixe-hi cordes de seda. Encara avui, seguint aquells mots justos del rei, vaguen pel món, mirant de guanyar-se la vida, companys d'aixopluc dels gossos i els llops, i sempre pels camins per robar dia i nit.

D'acord amb aquests textos, la tribu indostànica de músics era ja a Pèrsia l'any 1000, on avui hi ha encara descendents seus. El francès Jules Bloch (1880-1953) i el rus Vladímir Minorski (1877-1966) van relacionar ja en la dècada de 1930 els noms que van donar a Pèrsia als membres d'aquella tribu de músics (zott, luri o luli, koli i multans) amb zones específiques del nord-oest de l'Índia, on hi ha avui poblacions molt similars als rom des del punt de vista lingüístic i social. Els luli provindrien de la ciutat d'Alor o Aror, avui Rorhi, a la vall baixa de l'Indus, al Sindh paquistanès; els multans, de Multan (Panjab paquistanès) i els zott es relacionen amb els jat, també originaris de Sindh, i avui molt nombrosos a tot el Panjab i a diversos estats veïns de l'Índia.

A partir de les descobertes d'aquests dos estudiosos, l'irlandès John Sampson (1862-1931) va emparentar tots aquests grups amb un entramat jerarquicosocial encara present al nord-oest de l'Índia i al Pakistan, els dom o domba, que se situen en l'escalafó social més baix, el dels pàries, i que es dediquen des de sempre a la música. Ja en un

tractat d'astronomia del segle VI escrit en sànscrit se'ls identifica com a músics.

El nom que es donen a si mateixos els zíngars d'Àsia occidental és el de dom, que ve dels dom o domba, i els indostanistes van concloure que en els orígens no va migrar una sola població de l'Índia, sinó grups diversos procedents de tribus molt escampades i ben conegudes des de temps remots, entre les quals predominaven aquests dom o domba. Bloch va establir que una sèrie de bandes d'intocables independents entre si que vivien fora del marc social de l'Índia de l'època viatjaven o nomadejaven buscant mitjans per subsistir (les castes a l'Índia anaven unides a un ofici i els dom no en tenien cap de reconegut). L'estudiós apuntava que possiblement en el seu terror d'origen els avantpassats dels rom europeus practicaven ja un sistema de vida semblant al que han mantingut en la diàspora durant segles: un nomadisme en el qual cada colla es desplaça autònomament i coincideix en llocs o actes determinats amb grups similars. Així, hordes de dom haurien anat emigrant cap a l'oest a la recerca de recursos, un impuls que els seus descendents van mantenir durant cinc-cents anys, fins que van arribar als confins d'Europa, als Finisterres, Irlanda o Escandinàvia. Potser alguns grups van ser capturats al seu lloc d'origen en conflictes bèl·lics i duts a Pèrsia com a esclaus, una causa que podria estar en l'origen dels relats de Hamza i Ferdosi.

Molts autors han apuntat que és evident l'ascendència dels dom de l'Índia en els rom europeus en molts aspectes socials i culturals, a part del lingüístic: la música, les acrobàcies, l'ensinistrament d'animals, la fabricació d'estores o senalles, la quiromància... Són oficis que els zíngars europeus han mantingut pràcticament fins avui.

En l'inici del seu llarg viatge cap a occident, els dom van passar l'Indus i van travessar els altiplans afganesos, on la cultura índia va ser molt present fins a la invasió àrab. Després d'aquesta, tota la regió va conformar una unitat política que va facilitar el trànsit de poblacions. Herat, a l'actual Afganistan, va ser conquerida pels àrabs el 651, un fet al qual va seguir una islamització lenta. Més endavant, entre el 997 i el 1187, l'Afganistan i el Panjab, avui dividit entre Pakistan i l'Índia, van constituir el centre d'un estat iranoislàmic. En aquest context, la majoria dels primers protozíngars haurien acabat fonent-se amb la població local, però alguns grups van arribar a territoris

de l'actual Iran i hi van prosperar, segurament gràcies a les seues habilitats ancestrals per a la música i la dansa, com fan constar els textos esmentats. A Pèrsia, els descendents dels dom van adquirir consistència com a grup, cosa que els va permetre mantenir la personalitat col·lectiva quan van prosseguir, passats els segles, l'itinerari cap a ponent. La nació rom es va congriar a Pèrsia, on els diferents grups que havien arribat de l'Índia es van unificar en una sola estructura tribal i social. La llengua romaní que coneixem avui es va consolidar en aquest període, en el qual va rebre moltes aportacions del persa, entre elles paraules bàsiques com ara *mol* (vi), que tots els gitanos catalans coneixen; *cerxan* (estel) o *ambrol* (pera).

Dos grups pertanyents a aquesta població d'origen indi constituïda en un grup homogeni van migrar en direcció oest des de la Pèrsia occidental. Cadascun va seguir un camí diferent, però el vocabulari de tots dos contenia els mateixos mots perses, un fet que prova un passat comú a la regió, segons va demostrar John Sampson, que el 1926 va publicar *The Dialect of the Gypsies of Wales*, en col·laboració amb Edward Wood.

Com els seus ancestres, els zíngars de l'Àsia occidental es diuen a si mateixos dom encara avui, un gentilici que està en l'origen del de lom i rom, que van fer servir els grups que van prosseguir les migracions cap a l'oest.

Sampson va estudiar la dècada del 1920 els zíngars de Gal·les, que, tot i que eren els que havien arribat més lluny en el seu llarg pelegrinatge, eren els que mantenien un parlar més genuí, que conservava fins i tot les declinacions de la llengua original neoíndia. El lingüista va traçar l'itinerari que havia fet el grup a partir dels vocables d'altres idiomes que havien anat incorporant al llarg dels segles, que eren, per ordre d'antiguitat: persa, armeni, grec, romanès, eslau, alemany i francès, en una ruta evident que passa per Pèrsia, Anatòlia, els Balcans i Europa central. Els mots incorporats demostraven, a més, que des d'una regió de l'antiga Pèrsia situada entre la mar Càspia i el Caucas, avui a l'Azerbaidjan, van partir dos grups que van evolucionar de manera diferent des del punt de vista lingüístic, que Sampson va anomenar *ben* i *phen*. El primer va migrar en direcció sud-oest a través del Creixent Fèrtil, i el segon es va endinsar a Armènia, va travessar Anatòlia i va entrar a Europa. La llengua que parla el grup ben no té cap influència armènia, de manera que tots els zíngars europeus ac-

tuals serien descendents del grup phen. Després dels armenis, aquest grup van conviure amb els ossets, indoeuropeus descendents dels escites, dels quals van agafar el mot que designa el carro: *vordon/verdo* (*verdó* en caló català, segons Manel Giménez, del Portal de Barcelona) D'aquest terme rom deriven el francès *verdine* i l'anglès *vardo*, que són els carros-habitatge que feien servir els zíngars a la segona meitat del segle XIX i primera del XX, antecedent de la *roulotte*.

Sampson va demostrar que els grups de zíngars van anat perdent vocabulari original a mesura que es van anar allunyant del territori mare, però que la llengua es va anar fent més conservadora amb als mots originals, perquè la parla dels zíngars de l'Iran i el Kurdistan es va deteriorar més a causa de l'afinitat de les llengües d'aquests països amb la seua pròpia. Del vocabulari que va elaborar sobre el romaní dels Gipsies de Gal·les, Sampson va classificar 518 mots d'origen indi i 430 que eren préstecs de les llengües esmentades. D'aquestes, un 20% venien del persa, un 10%, del grec, i un altre 20% eren esclaves, i després hi havia mots romanesos, germànics i francesos.

Els ben, per la seua banda, van anar cap al sud i van arribar fins a la vall del Nil, on van ser descrits ja al segle XVI, segurament poc després que hi arribessin. Al nord de Síria els van anomenar *kurbat* (rodamóns) i a Alep, *helebi*; a Bagdad, *duman*; a Palestina, *nawar* i *zott*, i a Egipte, *ghabar*. Els seus descendents han perdurat fins avui en totes aquestes regions, però passen desapercebuts entre les poblacions locals i han estat molt poc estudiats. Sampson, que en va estudiar el dialecte, va descobrir en els zíngars d'Egipte mots que tenien els balcànics, de manera que segurament hi van arribar a través de les connexions de l'imperi Otomà, probablement deportats d'Europa al segle XVII.

El Gran Desert Occidental va aturar aquests zíngars egipcis, que no van seguir la costa mediterrània cap a la Cirenaica i Tunísia. Els rom que hi ha actualment al Magrib hi van arribar al segle XIX des dels països colonials europeus. L'estudiós francès François de Vaux de Foletier va deixar establert (1970: 35) que els ancestres dels nombrosos gitanos que hi ha avui a Andalusia no hi van arribar en cap cas des del nord d'Àfrica. Per contra, tots els gitanos ibèrics conserven característiques culturals i lingüístiques dels que van passar per Armènia i l'Àsia Menor grega cap als Balcans.

L'arribada dels turcs seljúcides des de l'Àsia central al segle XI ho va capgirar tot a Anatòlia, fins aleshores poblada majoritàriament per grecs, armenis i kurds. Quan s'hi van aposentar, una població de zíngars ja havien adquirit pautes culturals i lingüístiques armènies, que aleshores eren majoritaris a l'est d'Anatòlia.

Els zíngars –o protozíngars– que vivien a Armènia es van escindir en dos grups seguint la sort del poble que els havia acollit. Els armenis es van desplaçar massivament del centre i l'est muntanyós d'Anatòlia, al sud del Caucas, i van migrar a Cilícia, al sud-est –un territori poblat avui majoritàriament per kurds–, on van fundar a finals del segle XI l'estat de la Petita Armènia, i una part molt considerable d'aquest poble va iniciar un èxode cap a l'Anatòlia occidental, un territori on aleshores hi havia grecs. Amb ells anaven els zíngars, que van adquirir allí –abans de passar el Bòsfor, per tant– una part molt important de la idiosincràsia que els ha acompanyats per tot Europa a través dels segles. L'Anatòlia central es va turquitzar ràpidament i els zíngars es van escindir en dos grups. Els que es van quedar a l'est van rebre influències lingüístiques noves i es van passar a denominar a si mateixos lom, en lloc de dom; la majoria van adoptar el ritu cristià armeni i van seguir la sort d'aquest poble fins que el genocidi turc del 1915-18 els va fer desaparèixer. Hi va haver alguns lom que es van fer musulmans i encara perviuen a l'est d'Anatòlia, però aquests estan molt allunyats culturalment i lingüísticament dels que van emigrar en el seu dia amb els armenis cap a l'oest i van acabar entrant a Europa, i, com el grup ben que els va precedir, estan molt assimilats i són gairebé indestriables de les poblacions de l'entorn.

Els zíngars europeus són, doncs, descendents dels que des d'Armènia van passar al territori bizantí d'Àsia Menor al llarg de dos-cents anys, a conseqüència sobretot dels atacs dels turcs seljúcides els segles XI i XII, i dels mogols el XIII. Va ser en aquest període quan els ancestres dels zíngars europeus es van començar a relacionar amb els cavalls, perquè el mot que usen la majoria de varietats dialectals és *grast*, que és armeni (*grast* segons Michael Mathieu de Montpeller, *graist* segons José Giménez de Montalban i *graix* segons Josep Cargol de Millars i Manel Giménez del Portal de Barcelona; David MacRitchie anota el 1889 (p. 45) *grass*, *grast*, *grash* i *graslit* entre els gitanos nord-catalans). Segurament els zíngars s'havien relacionat abans més aviat amb ases, perquè la paraula que fan servir (*xer*), ve del persa (*xar*). També mots bàsics

o emparentats amb l'ofici de ferrer o amb el cristianisme s'adquireixen de l'armeni en aquesta època: *bov* ('paella'), *mortí* ('pell') –*mortxí*, segons Jesús Giménez, de Montalban–, *kotor* ('boci') o *cekat* ('front'). Paral·lelament, van incorporar algun mot turc, com ara *menghin* o *mandzin* ('tresor'), i també de georgians, com *khilav* ('pruna') o *camla* ('castanya').

Quan des d'Armènia van arribar a territori bizantí, els grecs locals els van anomenar amb un apel·latiu despectiu, *athingani* –*athinganos* en singular–, un terme possiblement referit als membres d'una antiga secta herètica que va passar d'Àsia Menor a Grècia (De Vaux de Foletier 1974: 19). D'aquest mot deriva la denominació que rep el col·lectiu en llengües geogràficament pròximes al grec, de les quals va passar a moltes altres: *cingane* en turc, *ciganin* en serbocroat, *acigan* en búlgar, *atigan* en romanès, *Zigeuner* en alemany, *cygan* en polonès, *zykan* en rus, *czigny* en hongarès, *cigonas* en lituà, *acinganus* en llatí medieval, *zingaro* en italià, *tzigane* en francès (després també *tsigane*) i *cigano* en portuguès. El català i el castellà van adoptar el mot a partir de l'italià.

I d'Anatòlia van passar a Europa. Un monjo del Mont Athos parla, cap al 1100, dels *athingani* com a descendents dels samaritans, adeptes de Simó el Mag, bruixots, murrís i emmetzinadors d'animals (De Vaux de Foletier 1974: 40). Hi ha notícies d'individus que podrien ser zíngars a Constantinoble el 1204, però possiblement no van travessar el Bòsfor en nombres significatius fins que ho va fer l'exèrcit de l'estat bizantí de Nicea, el 1234, en pugna amb els llatins que llavors ocupaven la capital imperial. Un document del 1283 encara poc estudiat parla d'un grup de *gaiuffi* a Venècia, que vivien d'argúcies, enganys i almoines. Podrien ser zíngars i el terme que van fer servir els venecians per designar-los seria la llatinització del serbocroat usat a la costa dàlmata *jèdupak*, 'egipci', en el sentit de rom (Aguirre: 549), de manera que sembla que van arribar a la Sereníssima des de les costes adriàtiques possiblement per les rutes marítimes d'Orient. Com Venècia, la ciutat-república dàlmata de Ragusa (avui Dubrovnik) era aleshores una potència naval en contacte constant amb la Mediterrània oriental.

Però a part d'algun grup mal conegut, els *athingani* van seguir les rutes naturals cap a Europa pels estrets del Bòsfor amb l'exèrcit bizantí i, poc més tard, per les illes de l'Arxipèlag, i de seguida es van escampar pels Balcans. Al cap d'un segle, els rom eren

ja abundants al territori grec actual.

Aquest poble itinerant va estar segurament convivint amb els grecs a Anatòlia i la península balcànica entre 200 i 300 anys, un període que va fer que el romaní adquirís una proporció molt alta de mots de la seua llengua, presents a tots els dialectes europeus com a mínim en un 20% del vocabulari bàsic. En aquest període els *dom* van passar a ser *rom*, van adquirir els noms dels números 7, 8, 9, 30, 40 i el d'altres desenes, el nom de la setmana i els d'alguns dels seus dies, els de molts aliments, i els que defineixen la fira i el mercat, que ben probablement van passar a ser importants per a ells en aquest moment, i també la carretera (*drom*, que és exactament como ho diuen en caló a Montalban), probablement perquè en van començar a trobar de bones (els zíngars de Síria, per contra, en conserven el vell mot indostaní); o el tupí (*kakavi*), o la sopa (*zumi*) o el barret (*stadi*) (Georges Calvet 1981: 17).

Abans de l'inici del segle XIV, els rom probablement havien ja entrat a Bulgària, Valàquia i els països del baix Danubi, però no s'han trobat documents que en parlin, segurament per les vicissituds històriques que va viure la regió en aquells anys. El primer document que esmenta de manera inconfusible els zíngars a Europa és del 1322 a Creta, en l'obra del franciscà irlandès pelegrí a Terra Santa Symon Semeonis (*Itinerary of Symon Semeonis ab Hybernia ad Terram Sanctam* –Viatge de Symon Semeonis d'Irlanda a Terra Santa–). Amb el seu company Hug l'Il·luminat, Symon va coincidir-hi als afores de Càndia (Heràklion) i explica que eren cristians de ritu grec, que no es quedaven mai més de trenta dies al mateix indret, que vivien en petites tendes o en caverne i era impossible viure-hi a prop perquè ho deixaven tot ple de paràsits (De Vaux de Foletier 1974: 41). No devia fer gaire que hi eren perquè aquests monjos coneixien bé Creta, aleshores un estat croat dependent de Venècia, i es van mostrar molt sorpresos per la presència d'aquella gent estranya, “descendents de Caïm”.

Un any després, el 1323, s'esmenten ja a l'oest de la península balcànica en el *Llibre de donació* del tsar serbi Esteve Duixan, publicat el 1348, que explica que aquell any tres zíngars van fer feines relacionades amb els cavalls al monestir dels Arcàngels de la ciutat kosovesa de Prizren. De seguida els rom van ser a Albània i a l'Èpir, des d'on van passar a diferents llocs d'Europa occidental.

A Valàquia, els romanesos locals havien derrotat els ocupants tàrtars en combats successius a final del segle XIII i primeria del XIV, i no els havien donat altra alternativa que l'assimilació o l'esclavatge, i la pesta negra va deixar els camps necessitats de braços. Tots aquests factors van contribuir que la gent de pell fosca que arribava del sud acabés esclavitzada, tant a Valàquia com a Moldàvia. El primer document que dona notícies de zíngars esclaus a l'actual Romania és una donació feta el 1386 pel voivoda Vladislas de quaranta famílies d'*athigani* que fa referència a fets esdevinguts el 1370. Se'n parla com d'una cosa consuetudinària, perfectament coneguda i, per tant, antiga.

El narrador bizantí Mazaris explica a *Viatge a l'Hades*, escrit el 1415 i 1416, que a la península grega hi havia un gran nombre de pobles, i en destacava “set races principals”: lacedemonians, italians, peloponesis, esclaus, il·liris, *egipcis* i jueus, cosa que prova que els zíngars eren aleshores ja abundants als Balcans.

L'esclavatge dels rom a Valàquia i Moldàvia va ser un fet decisiu en la història del col·lectiu a Europa, perquè va provocar que molts escapessin cap a les veïnes Transilvània i Eslovàquia en els primers anys del segle XV. No va ser un èxode massiu, només una part petita de les tribus es va posar en moviment, però van començar un viatge cap a països veïns que en pocs anys els va dur als confins del continent.

Els zíngars que fugien estaven organitzats i tenien els seus capitans, i alguns van travessar els Carpats cap al regne d'Hongria. El 1416, la ciutat de Brasov va lliurar diners i aliments al “senyor d'Emaús d'Egipte i als seus 120 companys”, i també a Transilvània, un noble els va donar 40 mardans com a “pobres pelegrins d'Egipte”, que deien que “tornaven a Jerusalem”. Això indica que el gentilici *egipci* donat als rom era ja habitual.

Més enllà de Transilvània, el 1423 una companyia de “cavallers egipcis” va arribar al castell de Zips, a Eslovàquia, on van despertar un gran interès. S'hi van presentar per sol·licitar empara per viatjar lliurement a Segimon de Luxemburg, rei d'Hongria (1387-1437) i dels Romans i de Germània (1411-1433); més tard ho seria de Bohèmia (1419-1437) i emperador del Sant Imperi Romanogermànic (1433-1437). Hongria brandava en aquells moments la bandera de la croada contra els turcs i els cristians que en

fugien eren protegits, i el rei, que lògicament tenia un pes polític enorme a l'Europa de l'època, els facilitava un salconduit adreçat a prínceps i bisbes. Aquests documents, que es van anar multiplicant de manera poc clara, van permetre els primers grups de fugitius arribar sense grans entrebancs a Europa occidental.

A bona part dels països on van anar arribant aquests viatgers els van anomenar “bohèmis”, perquè Segimon era hereu del regne de Bohèmia, i van ser al principi ben rebuts com a cristians perseguits que anaven, segons declaraven, de pelegrinatge a santuaris diversos. Els capitans zíngars s'atribuïen títols nobiliaris habituals als llocs per on passaven, i a l'oest d'Europa es van autodenominar comtes, marquesos i ducs, generalment d'Egipte o del Petit Egipte, un lloc més imaginari que real. El gentilici *egipci* es va fer de seguida habitual també a bona part d'Europa, però d'on venia?, perquè era evident que els rom no arribaven del país del Nil.

Els turcs li'n van dir *Petit Egipte* a la península de Bitínia, a la part asiàtica del Bòsfor (Nicomèdia, Izmit en turc, n'era la capital) potser a causa de la seua fertilitat o potser perquè hi abundaven els rom, que se'ls havia relacionat ja amb Egipte, segons va demostrar l'estudiós hongarès Anton Hermann, que hi va anar al segle XIX per investigar l'origen dels zíngars (Anton Hermann, “Little Egypt”, a JGLS III (1891-92) pp- 152-155, citat per Aguirre: 104 i105). Els textos de les sagrades escriptures sobre l'antic Egipte faraònic eren compartits pels musulmans i en aquell període els otomans tenien amb Egipte un tracte habitual.

Probablement els rom eren abundants a Bitínia i molts van entrar a Europa quan els turcs van passar els Dardanels el 1354. Documents oficials de l'exèrcit esmentaven “kipti” integrats en els contingents. Les narracions fabuloses sobre l'antic Egipte de l'Antic Testament van contribuir a escampar el nom i la llegenda, que afavoria els rom perquè els donava un estatus de poble mític, que ells van saber explotar. El nom de seguida es va propagar perquè l'atribució d'un origen egipci als rom va ser un mite que van fomentar ells mateixos.

Uns anys més tard, hi va haver també diferents indrets als Balcans que van ser anomenats *Petit Egipte*, potser perquè hi van arribar *kiptis* procedents d'Anatòlia. A l'Èpir

n'hi havia un, i el més conegut es trobava a Modona (Methoni), un port venecià important a la costa occidental del Peloponès, una etapa intermèdia entre Venècia i Terra Santa. Aquest indret va adquirir notorietat en el conjunt d'Europa i sembla que els viatgers francs de pas a cap a Acre i Jafa li'n van dir de seguida *Petit Egipte*.

Diferents pelegrins occidentals van descriure en cròniques a partir del 1384 els rom que hi vivien. Vora el port de Modona hi havia un turó que es deia Gypte al peu del qual, en una planura fèrtil, hi havia un poblat amb una comunitat de ferrers, als quals els grecs locals deien *gyftos* (egipcis). A partir de la segona meitat del segle XV molts pelegrins havien conegut ja zíngars en els seus països i reconeixien aquests com a homònims. Els viatgers alemanys Bernd von Breydenbach, Alexander, comte palatí del Rin; Stefan von Gumpenbeerg, Arnold von Harff i Dietrich von Schlachten van descriure aquest poblat al peu del turó de Gypte format per uns tres centenars de cabanes, on vivien els que al seu país denominaven *Zyguner*, “negres com etiòps, ferrers la majoria, però també n'hi ha que fan de pegots i sabaters”. Arnold von Harff (1471-1505), que va visitar molts països i en va descriure la llengua i els costums, va puntualitzar ja, en base a aquesta visita a Modona, que els zíngars no eren originaris d'Egipte, sinó de la terra de Gypte: hi havia el turó de Gypte, i el lloc on vivien els zíngars era la Terra de Gypte o Petit Egipte (Klein Egypten, per als alemanys), però no queda clar què va ser primer.

Altres viatgers van citar també els rom de Modona i de Gypte. El pelegrí francès Jean de Cucharmoy va visitar el 1490 Modona i va escriure que “els ravals de la ciutat estan poblats per aquests bohemis que recorren el món i vénen de cinc llegües lluny, del llogaret de Gypte, i per això els diuen *gipcians* i no *egipcis*” (Johan de Cucharmoy, *Le Saint voyage de Hierusalem*, Lió 1530, reimprès a Ginebra el 1889, citat per Aguirre: 106-107).

En aquell temps hi va haver grans moviments de població als Balcans. Amb els otomans que entraven a la península travessant els estrets des d'Àsia, van arribar noves onades de roms d'Anatòlia, molts d'ells musulmans, i la caiguda de Sèrbia va empènyer cap a Hongria i Croàcia bona part dels zíngars cristians que hi vivien.

Quan els turcs van anar atenyent durant la segona meitat del segle XV els últims ba-

luards de l'oest balcànic, a Albània, a l'Èpir i a Corfú, on hi havia una alta concentració de roms, aquests van iniciar una migració massiva a Itàlia. La majoria van passar per mar al regne de Nàpols, en aquell moment integrat a la Corona d'Aragó, i molts van continuar cap a diferents països d'Europa occidental. Un grup va arribar a Alsàcia. Molts van viatjar integrats amb els contingents de milers i milers d'albanesos i de grecs que en aquella època es van establir al sud d'Itàlia, on encara molts dels seus descendents mantenen la llengua. D'allí en va haver que van passar, també per mar, als estats catalans de la península Ibèrica, on els van dir *grecians*. La primera disposició legal contra els zíngars a Catalunya, aprovada a les Corts de Montsó de 1512, parla ja de "boemians grechs, e egiptians".

La majoria de zíngars establerts avui a l'Itàlia meridional, coneguts com *rom* o *romí*, molt diferents dels que hi ha al nord de la península, provenen d'aquesta onada migratòria i en el seu vocabulari abunden les aportacions gregues i albaneses. Les dues poblacions van quedar separades per la barrera dels Estats Pontificis, que no admetien els zíngars –cosa que no vol dir que no n'hi hagués–, i la divisió s'ha perpetuat en el temps.

Leonardo Piasere (*Le minoranze nella storia della Calabria*, 1990) va documentar la seua arribada als regnes de Nàpols i Sicília, i Amada López Meneses la dels *grecians* a Espanya per via marítima a partir del 1485 provinents del sud d'Itàlia, on hi va haver una migració esglaonada des del 1445 al 1647 de grecs i albanesos que deixaven els Balcans meridionals a causa de l'avanç otomà.

A la gran planura hongaresa i a Transilvània, els zíngars que van fugir per terra de l'embat dels turcs es van dedicar preferentment a la cria i l'ensinistrament de cavalls, un ofici que dominaven a causa dels seus viatges constants i que ja els acompanyaria per sempre més per tots els camins d'Europa, fins que la motorització va substituir les muntures. I no solament els criaven, també se'n van fer tractants i intermediaris, cosa que els permetia conservar el seu estil de vida errant i els situava, a més, en el centre de la vida econòmica i comercial, en un moment en què les cavalleries eren vitals. En aquesta època la llengua romaní va incorporar paraules de l'hongarès, i un grup important de roms, els lovara, va agafar el gentilici del mot magiar per a cavall, *lo*.

Empesos tant per la pressió turca –especialment a Sèrbia– com per l’esclavatge a Valàquia i Moldàvia, a Hongria no paraven de confluïr zíngars, i des d’Hongria van fluir cap a occident. No va ser un èxode massiu (la majoria de roms es van quedar a l’Europa balcànica i encara hi són), sinó avançades d’exploració que van acabar sent definitives (De Vaux de Foletier 1974: 44). Les bandes procuraven tenir una còpia més o menys autèntica dels salconduïts que expedia la cancelleria del rei d’Hongria i Bohèmia. La majoria van anar cap a l’oest i en pocs anys els roms es van escampar pels estats alemanys, Països Baixos, França i el nord d’Itàlia. A la veïna Polònia no van arribar fins al 1428, a la regió meridional de Sanok, fronterera amb els Carpats eslovacs.

Probablement abans del cas conegut del 1423, la cancelleria de Segimon I ja havia expedit salconduïts. Una horda de 300 persones, sense comptar-hi la canalla, dirigida per un *duc* i un *comte*, va travessar Alemanya de sud a nord en pocs mesos ja a final del 1417. Aquest grup es va aturar a Westfàlia, a Lunenburg i a Hamburg, i després va seguir la costa bàltica fent parades a les pròsperes ciutats hanseàtiques. Explicaven que feien un pelegrinatge de set anys imposat per un bisbe per expiar una apostasia. El grup –o una part– es va desviar cap al sud i els primers mesos del 1418 va passar per Leipzig, Meissen i Frankfurt, i al novembre era a Augsburg, a Baviera. No eren migracions clandestines de petits grups, sinó de marxas prou ràpides de grans caravanes a peu i a cavall de gent que es definia com a estrangera, comandada per caps que s’atorgaven títols altisonants de *voivodes*, *prínceps*, *comtes*, *ducs* i *lords*, depèn on es trobessin (De Vaux de Foletier 1974: 46).

El mateix 1418, i també l’any següent, altres bandes de zíngars recorrien Suïssa. El cronista bavarès Aventí va escriure el 1438 que nombroses colles de *Zigeuner* que arribaven d’Hongria i de l’imperi Otomà envaïen Baviera, Bohèmia i Àustria. Les cròniques els descrivien en aquests indrets vestits de manera miserable, tot i que molts portaven ornaments d’or i de plata i s’alimentaven bé. Com a excepció, alguns dels capitans lluien una indumentària rica. La majoria viatjaven a peu, excepte els capitosts dels grups i les dones que duïen infants a coll. La *procedència* “del Petit Egipte”, que sens dubte els conferia prestigi, era habitual. Els caps es presentaven a les autoritats civils i religioses, que els solien rebre bé i, a vegades, de manera esplèndida com a cristians fugitius de l’Islam, o que expiaven alguna falta o buscaven la benvolença divina. Als

països alemanys, el gentilici que els van donar en general va ser el de *Zigeuner*, tot i que el 1441 a un capitost el definien com a “comte dels tàrtars del Petit Egipte”.

Pel que fa als territoris de la França actual, el 22 d'agost del 1419 una banda de 120 “sarrasins” amb cavalls sota el comandament d'un cert André, “duc del Petit Egipte”, es va presentar a Châtillon-en-Dombes (avui Châtillon-sur-Chalaronne), a la senyoria de Bresse, a Savoia (que el 1601 es va integrar a França), amb cartes de protecció de l'emperador i del duc de Savoia. El castlà i els prohoms els van acollir i els van donar vi, ordi i tres florins. Com que van fer alguna malmesa al prat on van acampar, el municipi va indemnitzar el propietari. Tot plegat va costar a la ciutat sis florins i cinc diners (De Vaux de Foletier 1961: 18).

Dos dies més tard la colla era a Mâçon, ja al reialme de França. Els vilatans en van quedar impressionats : “*Estoient gens de terrible stature, tant en personnes, en chevelx comme autrement, et gisoient es champs comme les bestes*” (De Vaux de Foletier 1961: 18). Les arquees municipals els van destinar setanta sous tornesos per comprar-los pa i vi.

Aquell mateix any de 1419, els *Sarrasins* van arribar a la Provença alpina. L'1 d'octubre eren a Sisteron, on va quedar enregistrant que, seguint l'exemple d'altres poblacions provençals, no els van permetre de franquejar les muralles, però els van deixar un prat “on van acampar a la manera de la gent de guerra” durant deu dies. La ciutat els va donar cent pans, carn de corder i vi, i ordi per als cavalls.

El setembre del 1421 una tropa comandada per un duc i un comte van arribar a Brujes, inclosa aleshores en els estats borgonyons, i l'11 d'octubre del 1421 els registres judicials d'Arràs recollien l'astorament dels veïns davant d'una horda d'una trentena de persones peculiars conduïdes per un “comte del Petit Egipte”. El registre va intitular la descripció *Merveilles. Venue d'estrangers du pays d'Égypte*. Eren gent “molt negra”, els homes, amb els cabells llargs i la barba tan serrada que gairebé no se'ls veia la cara, i les dones duien teles enrotllades al cap, com turbants, i una mena de mantell de roba basta lligada a les espatlles en el qual carregaven els nadons. Tant les dones com la canalla lluïen arracades de cercol a les orelles. Aquesta aparença contrastava

amb el gust de l'època a Europa occidental, en què els homes es presentaven afaitats i amb els cabells curts, i aquesta mena d'arracades eren desconegudes. El grup va passar tres dies al prat des Ardents d'Arràs, on dormien sense desvestir-se. Les dones miraven la mà de la gent “et puis disaient de moult estranges choses” (De Vaux de Foletier 1961: 20).

El cap de colla portava una carta del rei d'Hongria, “contenant que à chacun il priaît qu'on les aidât à vivre, afins qu'ils fussent plus astreints de tenir notre foi” (De Vaux de Foletier 1961: 20). Arràs era aleshores en els dominis del duc de Borgonya, no pas de l'emperador romanogermànic, però la carta va ser tinguda en consideració, i la municipalitat va avituallar els visitants (aquí en lloc de vi els van donar cervesa i van afegir-hi carbó).

Aquell mateix mes, dues colles d'egipcis van recórrer la província valona d'Hainaut i es van aturar a Mons. La primera era integrada per una vuitantena de persones capitanejades per André, “duc del Petit Egipte”, i la segona, per una seixantena, sota les ordres de Michel, germà del *duc* André.

Possiblement aquest mateix Michel, convertit ja en *duc*, es va presentar amb una colla d'homes, dones i infants i una cinquantena de cavalls a les portes de Basilea, on no els van deixar entrar malgrat les credencials que van ensenyar.

El dia de Corpus del 1427, una banda dirigida per un duc del Petit Egipte i son germà, van aparèixer, procedents de Suïssa, a la ciutat savoiana d'Yverdon (avui integrada a Suïssa), al sud del llac de Neuchâtel, i el consell municipal li va donar 73 lliures de carn. Possiblement aquesta colla, o una altra documentada les mateixes dates al Massif Central, va decidir presentar-se a París travessant una França en guerra (De Vaux de Foletier 1961: 22). El diumenge 17 d'agost del 1427 un grup d'unes cent o 120 persones que van provocar també l'astorament dels locals va acampar a les portes de la capital, encapçalats per un cert Thomas, “comte del petit Egipte”. La crònica anònima coneguda com *Journal d'un bourgeois de Paris* recull el que van explicar els viatgers. Eren originaris del baix Egipte, on un rei i una reina convertits al cristianisme van ser obligats a fer-se musulmans per la pressió dels sarraïns, i després havien

estat vençuts per monarques cristians com l'emperador d'Alemanya i el rei de Polònia, que els havien dit que mai no recuperarien el seu reialme si el papa no en donava el consentiment. Aquí va començar l'èxode de la seua gent, que tenien l'obligació de pelegrinar a Roma:

Quand le Pape ot ouyé leur confession, par grant délibération de Conseil, leur donna en panance d'aller VII ans ensuivant parmy le monde, sans coucher en lict, et pour avoir aucun confort en leur despence, il ordonna, comme on disoit, que tout évesque ou abbé portant crosse leur donroit pour une foys dix livres tournois, et leur bailla lettres faisant mention de ce aux prélats d'église, et leur donna sa bénédiction, puis despartirent. Et furent avant cinq ans par le monde qu'ils venissent à Paris.

El *burgès de París*, que va anar “tres o quatre vegades a parlar amb ells”, va trobar aquesta gent molt lletja, de color fosc i els cabells negres, amb roba miserable. Les dones llegien a les mans dels visitants el passat i l'avenir (De Vaux de Foletier 1961: 23 i 24).

Al final del segle, totes les províncies franceses havien rebut ja la visita d'alguna banda de zíngars i gairebé sempre feien servir les mateixes estratagemes. Els capitostos es feien dir ducs, comtes o capitans, es declaraven cristians i anunciaven que pelegrinaven a un santuari, i sovint eren acollits pels nobles locals (De Vaux de Foletier 1981:18). Els primers textos els anomenaven *Sarrasins*, però com que es declaraven cristians van rebre l'apel·latiu de *Bohémians* per les cartes de presentació que duïen de Segimon I, i quan se'ls volia designar de manera més acurada els deien *Égyptiens*. A Provença i a les terres d'oc els van dir *bomians*, un nom que va passar a Catalunya i a tota la Corona d'Aragó.

En molts llocs de França i estats veïns es va fer notar l'esmentat *duc André* entre 1419 i 1460, però més sovint els caps de colla es feien intitular comtes del Petit Egipte, o, comte dels egipcis. A Alsàcia, aleshores al Sant Imperi, hi ha testimonis d'egipcians ja el 1418, i el maig del 1442 i el juny del 1444 la ciutat de Colmar va distribuir pa als “sarraïns”, en aquesta darrera ocasió “al gran i molt anomenat senyor duc André del Petit Egipte”, i el maig del 1436 la ciutat de Nevers, a la ruta del Loira, va rebre la visita d'una trentena de persones encapçalades pel “noble prince messire Thomas, comte de Gipte la Minor”.

Els bohemians es van trobar que a França els salconduits del Sant Imperi tenien només un valor relatiu i els rodamóns més espavilats van decidir procurar-se una carta de presentació amb valor universal, i van anar a Roma a sol·licitar-ne una al papa. Aquest va ser el cas del tan esmentat duc André, probablement el mateix que s'havia passejat per Mâçon i els Països Baixos, que el 18 de juliol del 1422 va arribar amb una banda nombrosa i bons cavalls a Bolonya, on es va allotjar en un hostel dit del Rei. La seua dona va dir la bonaventura i la seua gent es va instal·lar sota els porxos adjacents a la porta Galiena. Van començar a desaparèixer coses de les cases i André va al·legar que el rei d'Hongria els havia donat permís per robar durant els set anys que havia de durar el seu pelegrinatge. En correspondència, els bolonyesos es van considerar amb el dret de sostreure bona part dels cavalls dels visitants durant la nit i no els van retornar fins que no van reaparèixer els objectes que faltaven de les cases (De Vaux de Foletier 1961: 21). Dues setmanes més tard, el grup d'André era a Forlí (Romanya), on van dir, com a tot arreu per on passaven, que anaven a Roma per obtenir credencials del papa. A partir d'aquesta ciutat se'n perd el rastre.

Als arxius vaticans no s'ha trobat cap carta d'un papa concedint prerrogatives a zín-gars, però arreu del món cristià van aparèixer en aquelles dècades colles de gitanos presentant credencials pontificies. Tots els caps de colla que circulaven per Europa occidental i declaraven un títol nobiliari procuraven tenir-ne una. S'ha conservat una teòrica butlla del papa Martí V a favor d'André –segurament l'home de Mâçon i de Bolonya–, que els experts troben inversemblant pels termes que conté. De fet, la falsificació de butlles papals era un fet habitual a l'Europa de l'època.

Des de l'aparició d'André i la seua colla al nord d'Itàlia, el flux de zín-gars que passaven els Alps es va fer constant. I van arribar també als Pirineus. Alfons el Magnànim, rei d'Aragó i –a partir del 1442– de Nàpols, i un dels grans prínceps de l'època, s'havia entrevistat amb Segimon I i sens dubte va acceptar dels zín-gars les cartes amb el seu segell que van presentar quan van arribar als seus reialmes. La cancelleria va concedir el gener del 1425 a Saragossa un salconduit valedor per tres mesos a favor de “Don Johan de Egipte Menor”, que deia que anava en pelegrinatge a Sant Jaume de Galícia, i de nou el 8 de maig a la mateixa ciutat a favor del comte Tomàs del Petit Egipte. D'aquest últim van quedar testimonis del seu pas: a Alagón li van robar dos gossos i,

quan va tornar a França, es va negar a pagar peatge a Canfranc, raó per la qual els duaners van redactar una acta:

En la ciutat de Jaca, ante la presencia del muyt honorable et ínclito Thomas, comte de Egipte menor, fue personalmente constituydo el honrado Johan de la Sala, mercadero et ciudadano de la dita ciutat de Jaca, assí como collidor et receptor de los dreytos del peatge de la dita ciutat et portal de Campfranch, por el muy honorable don Arnalt de la Sala, mercadero et ciudadano de la misma ciutat, rendador que yes de los ditos peatges, et... dixo et propusso que como el dito ínclito Tomás, comte, el com sus gentes leuassen cauayllos, robas de seda, oro, argent et otras auerias, las quales deuian pagar peatge, le rogaua et requeria, rogó et requirió, que manifestas aquellas mediant sagrament, et après, de aquellyo que trobado será en cauallyos, robas de seda, oro, argent et auerias otras quales quiere, que pagase el dreyto del peatge.

Tomàs va replicar que “anava pel món amb la seua família i criats en pelegrinatge per la fe cristiana i que el rei d’Aragó ara venturosament regnant l’havia autoritzat a anar i passar pel seu regne amb tots els que l’acompanyaven i sense cap obligació de pagar peatge ni cap altre tribut segons un document acreditatiu, escrit en pergami i amb segell penjant”, que va mostrar al notari i als duaners.

A la duana van haver de donar-li la raó i no li van cobrar. A més, segons havien aprovat les corts de Saragossa del 1414, al regne d’Aragó els prínceps i ambaixadors estrangers i els pelegrins que estaven de passada tenien exempció de pagar peatges, sempre que justificuessin la seua condició. Però al burot de Canfranc van obligar Tomàs que declarés tot el que duia de valor, que va ser cinc cavalls, que tenien un preu de més de vint florins cadascun; cinc vestits de seda i quatre tasses de plata, cadascuna de les quals pesava uns dos marcs, 160 grams.

Tomàs va anar i venir diverses vegades entre 1425 i 1435, de manera que la transhumància amb França va ser un fet des dels primers gitanos que es van presentar al país. I en els anys següents el fet es va convertir en habitual.

Fins al 1480 l’afluència de teòrics pelegrins a Sant Jaume de Galícia va ser constant, i els egipcians es van començar a fer habituals als camins d’Aragó i de Castella. Els

pelegrins tenien en aquells anys una consideració especial als regnes hispànics i als que anaven a Compostel·la se'ls garantia la seguretat personal i solament el rei podia intervenir si el penitent contravenia la llei en el camí. Això, la caritat cristiana i la fascinació que provocaven van fer que els viatgers tinguessin en general una bona acollida.

Maria de Castella, esposa i lloctinent d'Alfons el Magnànim, va concedir el 9 de juny del 1447 un salconduit per passar per Catalunya a una colla comandada pel duc Andreu i els comtes Thomàs, Pere i Martí, d'Egipte Menor. Aquell dia el grup va entrar a Barcelona i va quedar enregistrat al *Manual de novells ardots* (López de Meneses 1971: 17):

Lo dia present entraren en la present ciutat un Duch e un Comte ab gran multitud d'egipcians o boemians, gent trista e de mala farga e methiense molt en devinar ventures de les gents.

En les mateixes dates se'ls troba a la Catalunya interior:

La política dels paers cerverins a mitjan segle XV és inicialment la d'allunyar-los de la vila mitjançant contraprestacions econòmiques, de la mateixa manera que ho havien fet els seus homòlegs de Lleida i de Tàrrrega (Roser Puig i Tàrrrech 2003: 3).

Un comte Martí del Petit Egipte va ser rebut i obsequiat pels jurats de Castelló de la Plana el 21 d'abril del 1460.

El 23 de maig del 1460, els consellers d'Igualada van estendre un salconduit al comte Jaume d'Egipte Menor, destinat als oficials reials:

Lo egregi comte en Jacme, crestià e cathòlic verdader del Menor Egipt, ab cert nombre de hòmens e donas e moltes criatures anant a caminar en romeria del gloriós Sant Jacme de Gallicia e altres santuaris.

L'1 de juliol del 1477, Joan II va atorgar a la ciutat de Barcelona un salconduit al "comte Martín, capità o conduyr dels boemians del Petit Egipte".

En aquella època, els viatgers havien arribat ja als límits amb el regne de Granada. El 22 de novembre del 1462, el comte Miguel Lucas de Iranzo, conestable i canceller de Castella, va acollir esplèndidament al seu palau de Jaén la primera tropa documentada a Andalusia, que comandava el comte Jacobo, qui sap si el mateix Jacme que havia passat per Igualada. Els viatgers van rebre pa, vi, carn, aviram, peix i fruita, i també teles, vestits i diners, i les cavalleries, ordi i palla en abundància. Quan van partir, el canceller els va acompanyar cerimoniosament mitja llegua. La visita es narra a la crònica de Miguel Lucas de Iranzo, escrita per un assistent seu:

Desde a quince días que vino a la dicha ciudad de Andújar, aportó por ella un caballero que se llamaba el Conde Jacobo de la Pequeña Egipto, con su mujer que llamaban Doña Loisa y con hasta cincuenta personas, hombres, mujeres y niños que traía en su compañía los cuales endaban así por el mundo, según decían y mostraban por ciertas letras, haciendo penitencia por mandato de nuestro muy Santo Padre porque sus antecesores dicen que habían fallecido en la creencia de Nuestra Fe por miedo y temor del gran turco de quien habían sido conquistados y sojuzgados.

Era así porque entre otras letras traía una carta del dicho señor Rey por la que su alteza enviaba mandar a todos los grandes súbditos y naturales de estos sus reinos que hubiesen recomendado al dicho conde Jacobo y le hiciesen todos honor y buen acogimiento, como por ser gente extranjera y andar como peregrinos en aquella manera, el dicho señor Condestable les mandó recibir y aposentar en la dicha ciudad. Y le hizo mucha honra haciendo comer al dicho conde y la condesa, su mujer con él y mandado dar a todos los otros todas las cosas que habían menester.

Y desde que hubieron allí estado cinco o seis días, mandóles ayudar de su cámara con alguna copia de enriques para su viaje, y mandóles dar su carta para que todas las ciudades y villas y lugares que en estos reinos estaban a su cargo y gobernaba les hiciesen todo el honor y buen acogimiento. De todo lo cual el dicho conde y todos los que con él venían se partieron de él muy contentos y alegres, loándose mucho del dicho señor Condestable, y de las grandes mercedes que de él habían recibido.

Pocs dies més tard, el conestable va rebre el suposat duc Paulo amb la mateixa hospitalitat. Aquest ja no portava una carta de recomanació, sinó unes quantes, del rei de Castella i del de França, ni més ni menys, i de diversos nobles i grans senyors:

Y dende quince días o poco más llegó a la ciudad de Andújar otro caballero que se llamaba el duque Paulo de la Pequeña Egipto con cierta compañía de hombres y mujeres el cual asimismo traía cartas del rey nuestro señor y del rey de Francia y de otros duques y grandes señores como andaba por el mundo haciendo peregrinación y penitencia. Al cual el dicho Condestable hizo mucha honra según a la dignidad de su título ducal requería... E al tiempo que se hubo de partir le mandó dar su letra y ayudarle para su viaje y camino; usando de aquella liberalidad que nunca a ninguno negó.

Passats vuit anys, el 24 de juliol del 1470 es van presentar a Múrcia dues bandes d'egipcians encapçalades pel comte Jacobo i el duc Paulo, suposadament els mateixos personatges, i les autoritats locals els van rebre també amb tots els honors i els van obsequiar amb dos mil i mil maravedís, respectivament. L'1 de maig de l'any següent tornaven a ser a la ciutat de Múrcia i en aquesta segona ocasió la colla de Paulo va dir que havien estat a Compostel·la i que després havien passat pel santuari de Guadalupe, a Extremadura.

Fins a la dècada de 1480 hi ha dades d'entrades de colles que sovint rebien, com a França, el nom de bohemians, que passaven els Pirineus sobretot seguint les rutes del camí francès de Sant Jaume. Gairebé tots deien que eren pelegrins i que venien d'Egipte Menor o del Petit Egipte, i es presentaven a les autoritats, de les quals rebien honors i obsequis perquè els capitosts es presentaven com a nobles. Javier Aguirre dedueix (p. 535) que aquests zíngars que van arribar fins a Andalusia pertanyien als grups que havien entrat a França des d'Alemanya, Suïssa i Savoia, i que formaven part, en conseqüència, del grup sinte.

Però aquella mateixa dècada van caure en mans dels turcs els darrers baluards de l'oest dels Balcans, a Albània, l'Èpir i el Peloponès, i, com s'ha dit, hi va haver un èxode a través del mar de refugiats, entre els quals hi havia força roms, que va desembarcar al regne de Nàpols, i molts van passar a Sicília i van arribar a ports catalans i valencians, en el que va constituir una segona entrada de zíngars a Espanya.

Còrsega solia ser un punt intermedi d'ancoratge per a naus genoveses i el 1493 va salpar de Calvi una banda de *grecians* capitanejada per Andreus Carranza Català, "Grecus dux et capitaneus societatis millorum grecorum tam marium quam faminarum", amb el propòsit de peregrinar a Sant Jaume de Galícia, que va ser interceptada i cap-

turada per naus catalanes, i després alliberada. Els que dirigien aquests grups ja no ostentaven suposats títols nobiliaris, sinó que eren dirigits per capitans, i els van anomenar *grecians* o *grecs*, no bohemians o egipcians. Això va fer que els gentilicis es diversifiquessin. L'ordre d'expulsió de Catalunya donada a les Corts de Montsó del 1512 s'adreçava als que "dirian vulgarment Boemians, e sots nom de Boemians grechs, e Egipcians". La gitana Isabel Hernández, detinguda el maig del 1580 a Villarejo del Espartal, avui a la província de Conca, va revelar en un interrogatori per heretgia i apostasia de la Inquisició que la seua gent es dividien en "gitanos" i "grecianos".

A Lleida, on havien aparegut entre 1474 i 1480 (Lladonosa: 198), als llibres de batejos i casaments de la parròquia de Sant Andreu apareixen al segle XVI "bohemians" de cognom Grècia que es diuen Francesc, Maria, Pere i Miquel, que són apadrinats per sabaters i paletes.

A l'Aragó van concedir al capità d'una banda de "grecians" que es deia Johan Costa, que va manifestar que havia fugit de Grècia arran de la invasió turca del 1476, el privilegi d'una carta de pas en la qual se li reconeixia una certa autoritat sobre els refugiats zíngars que arribaven de Grècia, als quals reclamava com els seus súbdits (es feia dir *comte*, l'únic que va reivindicar un títol així entre els grecians) i exigia un ducat anual per família. A canvi, atorgava als grecians el dret a vendre les seues manufactures de ferreria i caldereria a un preu lliure, a desgrat de les ordenances que hi hagués a cada lloc. Però el suposat comte va anar més enllà i va obligar alguns roms arribats de Grècia a unir-se com a serfs a la companyia que havia format. A Andújar va ser denunciat pels seus excessos als justícies del rei de Castella i la carta que portava va ser abolida, però ell va continuar actuant exactament igual, de manera que va acabar processat, el primer gitano de què se'n té notícia als regnes hispànics.

Andújar es trobava a prop de la frontera del regne de Granada, i molts zíngars s'hi van concentrar per contribuir en la presa de la ciutat amb el seu ofici tradicional de ferrers, que va perdurar en els segles a la regió. Aquest va ser el motiu pel qual es van aplegar tants gitanos en territori de l'actual Andalusia. Els Reis Catòlics no els ho van agrair i el 1499 van dictar una pragmàtica segons la qual els expulsaven de la corona castellana.

Aquesta pragmàtica va dur probablement els primers gitanos a Portugal fugint de Castella, i molts *grecianos* d'Andalusia van passar la frontera, segurament perquè provenien del grup arribat per mar des de Nàpols i Sicília, els darrers a instal·lar-se i, per tant, amb menys drets per quedar-se. Els primers llocs on se'ls va documentar va ser justament a l'Algarve i l'Alentejo, on els van anomenar “gregos” i també “ciganos”, que és el nom que reben avui al país. El portuguès es va saltar el castellà *egipcianos* i va adoptar la forma que venia del grec *atsinganos*, potser a través del llatí *cinganus*. El primer document que parla de *ciganos* a Portugal és el *Cancioneiro geral* de Garcia de Resende, imprès a Lisboa el 1516.

Com s'ha vist, per tot Europa occidental es van prodigar *comtes*, *ducs* i *marquesos* zíngars: a França, Alemanya, a Suïssa, als Països Baixos, a Itàlia, a Aragó, a Castella... El més notori a França va ser el tan esmentat duc André, que apareix entre el 1419 i el 1460, que el 1444 a Colmar (Alsàcia) se'l cita ni més ni menys com “el gran i afamat senyor duc André de Petit Egipte”. Encara el 1521, quan havia desaparegut la fascinació que a l'inici van provocar els zíngars, apareix a Millau un “duc de Bohémiens”, i encara el 1583 se cita a França un “comte d'egipcis”, segurament l'últim. El títol que més es van atribuir va ser el comtat, i gairebé tot cap de colla, fins i tot en grups petits, es feia dir “comte del Petit Egipte” o “comte d'egipcis”. A Tournai (Valònia) hi va aparèixer el 1421 un Michel, príncep de Layinghem a Egipte, i al Piemont, el 1496, un marquès d'Egipte. Al comtat Venasí, una dependència vaticana al nord-oest de Provença, el vicerector, lloctinent del rector per al Papa, va atorgar encara el 1528 un salconduit a Jean-Baptiste Rolland, “comte del Petit Egipte”, i a la seua companyia per “fer un viatge pel món i visitar especialment els santuaris dels sants Pere i Pau, i de Sant Jaume de Galícia i altres màrtirs”.

Però les accions de rebuig no van tardar a aparèixer. A l'interior de Catalunya apareixen mostres de rebuig gairebé des de la primera visita, i per exemple els paers de Cervera es van mostrar contundents:

En el darrer quart de la centúria [XV] la consideració que reben per part de les autoritats locals és molt negativa: “són destruïdors i devastadors, i encara lladres” (Cervera 1473). El 1497 són foragitats del terme acusats de robatori. Els testimonis indiquen que són nòmades i que van en grups d'un centenar de membres (Roser Puig i Tàrrrech 2003: 3).

A Aragó la primera disposició de les Corts que els prohibia viure i transitar al regne es va dictar el 1510, a Catalunya el 1512 i a València el 1547.

Va passar a tot Europa. A Frankfurt els van foragitar per la força el 1449 i la Dieta els va declarar fora de la llei el 1496, 1497 i 1498. El 1500, l'emperador Maximilià va prendre mesures contra els zíngars en el conjunt de l'Imperi i els va donar uns mesos per abandonar-lo. Les prerrogatives per expulsar els zíngars dels estats alemanys van ser en general poc efectives perquè cadascun dels prínceps actuava segons els seus interessos. Les ordres d'expulsió van tenir en general poc efecte, i el 1549 l'emperador Carles repetia a la Dieta d'Augsburg que es foragitessin els zíngars de tots els seus estats d'Alemanya i Itàlia, els Països Baixos, Borgonya, Lorena i Bohèmia. L'assemblea de Luzerna va vetar el 1471 els *Zeginer* en el territori de la Confederació Helvètica, on havien arribat cinquanta anys abans.

Els mateixos efectes es van anar produint a mesura que avançaven cap als confins d'Europa. El 1505, el rei Jaume d'Escòcia es va mostrar protector envers una colla que comandava Anthony Gagino, lord del Petit Egipte. La primera menció d'*egipcis* a Anglaterra és, paradoxalment, posterior, del 1514, però ja el 1520 el comte de Suffolk mantenia *Gypsions* a les seues possessions. A Dinamarca els primers van arribar el mateix 1505 en vaixell des d'Escòcia, amb cartes de recomanació del rei Jaume, i la mateixa banda, comandada pel comte Anthonius, va entrar a Estocolm el 1512. Tan a Dinamarca com a Suècia eren ja nombrosos el 1536 perquè es van prendre mesures contra ells. En aquests països escandinaus els van anomenar *tattare* (tàrtars) i més endavant *zigenare*.

En la primera pragmàtica de Castella contra els gitanos, el 1499, se'ls anomenava "egipcianos" perquè probablement es creia que aquest era el seu origen real, però a les altres se'ls va qualificar de "falsos egipcians" o "els que es té com a egipcians". Se'ls veia ja, per tant, com a naturals, de manera que no se'ls podia expulsar, i això obligava a altres mesures per fer-los desaparèixer: calia que abandonessin la llengua, el vestit, els costums i el mode de vida que els era consubstancial.

Entrat el segle XVI, les colles de nòmades havien perdut ja la reputació del segle an-

terior, com proven d'una forma contundent les noves lleis. Una reial provisió conservada a l'arxiu de la catedral de Granada expedida per Carles I el 16 de novembre del 1533 a requeriment de l'arquebisbe, explicita que:

En el dicho arzobispado andan muchos gitanos que frecuentan con los moriscos y les enseñan cosas de hechicerías y adivinaciones y supersticiones y les roban ropas de sus casas y las bestias de los campos, y que de ello se quejan y se escandalizan los moriscos de ver que tales cosas se consienten entre cristianos (Gómez Alfaro 2009: 36 i 36).

Quan els títols nobiliaris habituals a Europa occidental van deixar de ser creïbles, els caps de colla de les bandes “del Petit Egipte” es van fer dir *capità*, una designació que a França va aparèixer el 1540 i va ser habitual fins a mitjan segle XVIII.

En alguns llocs, la fascinació pels estrangers de pell fosca es va mantenir un temps. El 21 d'agost del 1537 es va presentar davant del bisbe i duc de Cambrai, Robert de Croy, “el noble senyor Martin, duc del Petit Egipte”, explicant encara que el Sant Pare li havia posat com a penitència “fer i acomplir els seus viatges i pelegrinatges, apaciblement i amigablement, per tots els països, terres i contrades”. El bisbe ho va considerar just i li va atorgar un salconduit a condició que no es quedés tres dies seguits al mateix indret.

L'argument de la procedència llegendària i bíblica, i de la *penitència* va durar, doncs, un parell de segles, per bé que ja a mitjan segle XVI semblava clar que les bandes de rodamóns no provenien del país del Nil. Un erudit i viatger francès, Pierre Belon, va deixar escrit el 1553 que els zíngars no venien d'Egipte en una obra publicada a París, *Les observations de plusieurs singularitez et choses memorables trouvées en Grèce, Asie, Judée, Égypte, Arabie et autres pays estranges*:

Il n'y a lieu en tout le monde qui soit exempt de telle pauvre gent ramassée que nous nommons faulusement Egyptiens, ou Baumiens; car mesment estants entre la Materée et le Caire, nous en trouvions de grandes compagnies, et aussi le long du Nil, en plusieurs villages d'Égypte, campez dessoubz des palmiers, qui estoient aussi bien estrangers en ce pays la comme ils sont aux nostres.

Un text que prova que aleshores eren també abundants a Egipte.

A Bohèmia, la consideració dels zíngars era encara bona en aquesta època. Molts d'ells eren ferrers i la seua feina era útil socialment. Però les coses havien canviat radicalment a la major part d'Europa. A Anglaterra, diverses lleis del Parlament durant el regnat d'Enric VIII (1530), de Maria (1554) i d'Elisabet (1562) obligaven els Gipsies a deixar el regne amb l'amenaça de la forca en cas de reincidència. I en les dècades subsegüents les lleis es van anar endurint. El ducat del Luxemburg tenia vetada la presència dels zíngars sota pena de mort a principi del segle XVII, i un codi del 1683 i una llei del 1686 establien l'execució immediata del cap de qualsevol colla de zíngars que es trobés en territori danès i l'expulsió del país de la resta d'individus.

Mentrestant, els eters viatgers no van parar d'expandir-se. Els Gipsies van arribar a principi del segle XVII a l'arxipèlag de Shetland, el territori més extrem de les illes Britàniques, al llunyà Atlàntic nord. A Europa, ja no podien anar més lluny. En la mateixa època ja n'hi havia a Irlanda, on es van barrejar de seguida amb els tinkers, que eren, com a Escòcia, rodamons ancestrals sense connexió amb els roms que s'expressaven en gaèlic. Un grup que es pot parangonar amb els ienixos de l'Europa central, els mercheros espanyols o els escassos esmolets a Catalunya.

Les lleis repressives van tenir generalment pocs efectes en el conjunt. La ineficàcia de les disposicions contra els zíngars és va fer palesa de seguida a molts països, i una mostra n'és el cas del Piemont, on un edicte del 10 de març del 1655 revela l'entrada des del Milanesat, on la normativa era encara més repressiva, de molts roms "amb l'excusa d'enrolar-se a les nostres tropes" i se'ls commina a deixar el país en el termini de tres dies "sota pena de mort, que desitgem que sigui irremissiblement executada en cas de desobediència". Però el flux no es va aturar i finalment Carles Manuel, príncep del Piemont i duc de Savoia, va acabar acceptant-los, fins al punt que el 1661 va nomenar François Rover "capità de tots els zíngars que habiten i habitaran" els seus estats.

A França, el desembre del 1660 una declaració del rei Lluís XIV foragitava els bohemians dels seus dominis, i en cas d'incompliment havien de ser condemnats a galeres.

Durant els segles XVI, XVII i XVIII les disposicions generals d'expulsió es van reiterar a França, com de fet va passar a gairebé tots els estats europeus. Els bohemians eren “gens sans aveu”, sense domicili, ni estat, ni senyor, ni ofici reconegut. Eren, en definitiva, éssers execrables i les actuacions previstes contra ells eren molt severes. Els homes eren enviats a galeres a perpetuïtat i les dones no podien fer “vida de bohèmies”, sota pena d'exili i fuet. Els infants, “si no són hàbils per a les galeres”, es va preveure de portar-los a l'hospici perquè fossin educats com a bons francesos. La finalitat de les actuacions de la Corona era la desaparició dels bohemians a través de l'exili i l'assimilació. Aquesta llei i el rigor amb què es va aplicar va fer que les bandes aleshores nombroses a moltes regions de França, que actuaven sota les ordres d'un capità, sovint amb lloctinents, formades a vegades per centenars de persones i que moltes vegades eren hordes de bandits que atacaven i intimidaven ciutats senceres, es dispersessin, fossin reduïdes o es fragmentessin en colles més petites que podien passar desapercibudes o amagar-se més fàcilment en llocs inaccessibles. S'hi van afegir no bohemians i moltes van acabar sent simples bandes de delinqüents en les quals l'element zíngar va acabar desdibuixat.

On sí que les persecucions van tenir èxit va ser a la República de les Províncies Unides dels Països Baixos, on els roms havien perviscut durant segles passant d'una província a l'altra, perquè tenien legislacions diferents, però a principi del XVIII es van programar batudes sistemàtiques en el conjunt del territori, una veritable caça de l'home en què hi intervenien la policia i l'exèrcit amb infanteria i cavalleria. Els zíngars passaven la frontera per buscar refugi i les autoritats neerlandeses es van coordinar amb les dels territoris alemanys veïns per no donar-los treva.

La situació, doncs, s'havia convertit en la pitjor possible per a aquests grups d'exode permanent que havien arribat a Europa occidental com a pelegrins cristians amb cartes de presentació reials, i en unes dècades van ser foragitats de manera general i, aviat, vetats, perseguits i abocats a les penes més rigoroses, i finalment condemnats a l'extermini o a l'assimilació

2. Legislació a la Corona Aragó

Les disposicions legals i policials al llarg dels segles van condicionar no solament la conducta i el destí dels “bohemians, grecs o egipcians” (*Constitucions de Catalunya*, 1512), sinó la seua vida diària i familiar fins als extrems més íntims. Els gitanos dels estats catalans –com també els castellans, els francesos i els navarresos–, van perdre la llengua a causa de la persecució sistemàtica a què van ser sotmesos, i es van sedentaritzar –sempre relativament– per la mateixa raó. Van ser obligats també a abandonar la indumentària tradicional i els costums diferenciats. Des del 1512 fins a la fi de l’Estat català, el 1716, van tenir prohibit residir al Principat i el mimetisme total amb la societat majoritària era l’únic que els estalviava la persecució i l’exili.

La legislació catalana va perseguir els bohemians pràcticament des que van començar a constituir un grup social i es van fer notar en pobles i ciutats. No va ser una excepció ni dins la Corona ni als països veïns, ni a Europa en general.

La primera disposició legal contra ells, que els prohibia residir al territori, es va aprovar a les Corts del 1512, celebrades a Montsó i presidides per la reina Germana de Foix:

Llibre IX de les Constitucions de Catalunya. Títol XVIII: “(...) Com sia degut al Princep purgar la província de mals hòmens e sien trobats en lo principat de Catalunya y comtats de Rosselló y Cerdanya algunas personas que dirian vulgarment boemians, e sots noms de boemians grechs, e egiptians van coadunats, e vagabunts, cometent molts ladronicis, e altres mals, dels quals se ignoran los malfactors, per esser molts en nombre, e coadjuvar, e cobrir los uns als altres lurs malfets, però volent en açò degudament proveir, instituim y ordenam ab loatio de la present Cort, que daquí avant las ditas personas anant axí coadunadas, sien expellidas e foragitadas, segons nós ab la present aque-llas expellim, e foragitam dels dits principat, e comtats, que daquí avant no pugan ésser admesos, o acullits en aquells, ans sien haguts totalment per bandejats, y foragitats ipso jure, axí que si dins dos mesos après de la publicació de la present constitutió ab veu de publica crida faedora, las ditas personas seran trobadas en lo present principat, e comtats, sien, e haja ésser açotats publicament per aquells a quis pertanga, y altrament proceït contra ells a total expulsió lur, per remeys deguts de justícia: volents, i manats que la present constitutió dins un mes primer vinent sie, e haja ésser

publicada per los veguers en quiscun cap de vegueria dels dits principat, e comtats.

[*Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtvt del capítol de Cort LXXXIII (...)*] (Antonio Gómez Alfaro 2009: 34).

Dos anys abans, el 1510, a Aragó ja havia entrat en vigor una disposició similar a les Corts celebrades també a Montsó i presidides per Ferran II:

De exilio bohemianorum. Ferdinandus secundus. Montisoni 1510. Ítem estatuímos y ordenamos que los bohemianos, y otras gentes que van en aquel hábito no puedan andar por el reino de Aragón, ni en ninguna parte de aquel: antes los dichos bohemianos y gentes semejantes, por el presente fuero los exiliamos, y desterramos perpetuamente del dicho reino. Y si alguno o algunos de los susodichos se hallaran en el dicho reino, pasados dos meses contaderos del día de la publicación de los presentes fueros, pues aquel no esté domiciliado en alguna ciudad, villa o lugar del presente reino, incurra en pena de cien azotes (...). Y après de sostenida la dicha pena, sea desterrado perpetuamente de todo el dicho reino.

[*Fororum regni Aragorum. Libri IX. P. 345 de Fueros, observancias y actos de Corte del Reino de Aragón*] (Gómez Alfaro 2009: 33).

Ferran II, que era també rei de Castella, havia ja aprovat en aquell regne una disposició contra els gitanos onze anys abans. La reial provisió signada pels Reis Catòlics el 3 de març del 1499 va inaugurar les normes legals contra els gitanos als regnes hispànics. Ferran i Isabel els ordenaven que deixessin el nomadisme i treballessin en oficis coneguts o es possessin al servei d'un senyor. En cas contrari, haurien d'abandonar els regnes que configuren la Corona de Castella. El professor d'Història del Dret de la Universitat de Valladolid István Szászsi puntualitza (Gómez Alfaro, 2009: 29) que cap territori de la monarquia fora de Castella no va assumir aquesta reial provisió com a llei pròpia, com és obvi perquè cada regne mantenia les seues constitucions després de la unió de les corones el 1478. Com en el cas dels estats de la Corona d'Aragó, Castella va anar reiterant les lleis i disposicions contra els bohemians, i també ho va fer el regne de Navarra. La reial provisió del 1499 dels Reis Catòlics disposava:

Rey don Fernando y Reina doña Isabel. Para que los egipcianos tomen oficios o vivan con señores o salgan del reino dentro de sesenta días. (...) A vos los egipcianos que andáis vagando por estos nuestros reino con vuestras mujeres e hijos y casas: salud y gracia. Sabéis que a no es hecha relación que andáis de lugar en lugar muchos tiempos y años ha sin tener oficios ni otra manera de vivir alguna de que os mantengáis: salvo pidiendo limosnas, y hurtando, y trafagando, y engañando, y haciéndoos hechiceros y adivinos, y haciendo otras cosas no debidas ni honestas: siendo como sois los más de vos personas para trabajar, o servir a otros que os mantengan y den lo que habéis menester, o para aprender oficios y usar de ellos, de los cual Dios Nuestro Señor es deservido y muchos de nuestros súbditos reciben de ello agravio y mal ejemplo; y son damnificados de vosotros. Y por que a nos como rey y reina, y señores, pertenece en ello proveer y remediar: mandamos por esta nuestra carta para vos en la dicha razón, por la cual os mandamos que d[esde] el día en que fuere notificada, o pregonada en nuestra corte, y en las ciudades y villas principales de nuestros reinos que son cabezas de partido: hasta sesenta días primeros siguientes: vosotros y cada uno de vos viváis por oficios conocidos de que mejor os supiéredes aprovechar: estando de estada en los lugares donde acordáredes de asentar o tomades vivienda de señores a quien sirváis: que vos den lo que hubiéredes menester; y no andéis más juntos vagando por estos nuestros reinos como ahora lo hacéis; o dentro de otros sesenta días después primeros siguientes: salgáis de nuestros reinos: y no volváis a ellos de manera alguna: so pena que si en ellos fuéredes hallados, o tomados sin oficio, o sin señores, o juntos, pasados los dichos días: que den a cada uno de vos: cien azotes por la primera vez y le destierren perpetuamente de estos nuestros reinos: y por la segunda vez que vos corten las orejas y estéis sesenta días en la cadena; y tornéis a ser desterrados como dicho es: y por la tercera vez que seáis cautivos de los que os tomaren por toda vuestra vida. (...)

[*Libro de bulas y pragmáticas de los Reyes Católicos Ahora nuevamente publicado por el Instituto de España*] (Gómez Alfaro 2009: 28).

La normativa dels diferents estats de la Corona d'Aragó contra els gitanos va ser constant mentre aquests van existir jurídicament, i després va continuar sota les lleis castellanés i espanyoles. A continuació es recullen les disposicions que van anar adoptant el Principat de Catalunya i els regnes de València i Aragó fins als decrets de Nova Planta respectius, que en el cas del Principat es va dictar el 1716.

A partir de l'arribada al tron de Carles I, el 1519, les mesures es van endurir a causa,

principalment, de la necessitat de braços per a les galeres. El 1542, l'emperador va confirmar a les Corts catalanes, que es van celebrar a Montsó, la constitució del 1512 sobre els gitanos:

Llibre IX de les Constitutions de Cathalunya. Títol XVIII. Ajustant a la Constitució parlant de la spulsió dels bomians, statuim, y ordenam, que no obstant qualsevol guiatges donats, o donadors als dits bomians, o altres qui en nom de bomians van per la terra, per nós, o officials nostres, o de barons ecclesiàstics, o seculars, sie prefegit per nos cert termini als dits bomians per exir del principat de Cathalunya, e comtats de Rosselló, y Cerdanya, ab comminació, y pena, que si après hi seran trobats, sien açotats, y no pugan ésser remesos, ni composats; e la present constitució haja de ésser publicada en el cap de cascuna vegueria.

[*Constitucions y altres drets de Cathalunya, etc.*] (Gómez Alfaro, 2009: 41).

El 1547, el príncep Felip, com a lloctinent de son pare l'emperador, va renovar a les Corts d'Aragó, que presidia a Montsó, el fur *De exilio boemianorum*:

Por fuero están exiliados los bohemianos, del presente reino de Aragón, y por negligencia de los ordinarios el dicho fuero no ha sido efectuado. Su Alteza de voluntad de la Corte estatuece y ordena que el dicho fuero De exilio boemianorum se guarde y observe, y que el justicia y juez ordinario que no lo executare en su territorio requerido por cualquier singular persona, pueda ser acusado como oficial delincuente en su oficio.

[*Liber Nomus Fororum Regni Aragonum*] (Gómez Alfaro, 2009: 46).

Els braços eclesiàstic i reial de València van presentar a les Corts del regne, celebrades a Montsó el 1547, l'Acte de Cort, que va aprovar el príncep Felip:

Cap. II: Del bandeig e penes del bomians axí hòmens com dones que van per lo regne de València. Item, señor, com moltes companyies de hòmens e dones vagabunts, que dien bomians, vaju per lo regne de València: la vida dels quals és furtar y robar e enganar dones e persones simples, per hon semblant gent no deu ésser tollerada ne admesa en ningun regne que sia ben regit, supliquen per ço los dits dos braços ecclesiàstich e real sia mercè de vostra Alteza prouehir e manar que los tals,

ques dien bomians, sien ab imposicions de greus penes bandejats del dit regne de Valencia, imposant als officials grans penes si no executaran lo dit bandeig, applicadors la mitat als còffrens de sa Magestat, e l'altra mitat al comú de la ciutat e vila real en terme de la qual los tals bomians seran entrats, e lo justícia no aurà executat en les persones e béns de aquelles. Plau a sa Alteza que sien expellits y bandejats; y per la primera fractió del bandeig sien açotats, y per les altres contrafactacions sien punits mes greument a arbitre del jutge; y lo official qui no executara dites penes incorrega en pena de doscents sous per cascuna vegada, applicadors als còffrens de sa Magestat.

[*Fvrs, Capítols, provisions e actes de Cort fets per lo Serenísim Don Phelip Príncipe (...). En les corts generals per ell celebrades als regnícols de la ciutat y regne de València (...)*](Gómez Alfaro, 2009: 47).

Les Corts de Catalunya celebrades també a Montsó el 1553 van decidir de nou l'expulsió dels gitanos del territori:

Llibre XX. De les constitucions de Cathalunya. Tit. XVIII. Com a la expulsió dels bomians qui van per Cathalunya, y comtats de Rosselló, e Cerdanya, fent molt mal, e latrocinis, fins lo die present no hajan bastat las provisions fetas per la Serenísim Reyna Dona Germana, en las Corts de Montsó celebradas en lo any M.D.xlvij. Capítol de Cort XIV, per ço statuim, e ordenan, que dins spay de un mes, après de la fi de les presents Corts, en cada cap de vegueria hajan de publicar ab veu de pública crida, que los dits bomians ab tota sa família hajan, y sien obligats a exir realment, y de fet de tots los dits principat, y comtats dins tres mesos prop venidors, y que passats aquells caygan en pena de perdre tots los bens, y de esser açotats, y posats en galera los qui seran en edat de vint anys, fins en sinquanta, y los demás, y menors edat ab las donas sien desterrats, y que los officials reyalns nols pugan guiar, sots pena de cent liuras, la qual pena los puga ésser demanada a la taula per lo Síndic de la Universitat, de la qual pena la tercera part sie del acusador, l'altra de los jutges de taula, y l'altra dels deputats, y que en la mateixa pena caygan los veguers, qui en los caps de las veguerias no faran las ditas cridas, e que la dita pena pugan executar tots los altres havents jurisdiccions.

[*Constitucions e altres drets de Cathalunya, etc*] (Gómez Alfaro, 2009: 49).

Les corts castellanés es queixaven repetidament sobre els rodamóns que circulaven pels camins i el 1559 Felip II va endurir encara més la legislació contra els bohemians

en aquella corona. El vestit va ser prohibit i fins i tot les dones que no eren gitanes van haver de parar molt de compte que la roba que duien no s'assemblés a la que solien portar les egipcianes.

El 3 de desembre del 1561, el lloctinent de València, el duc de Sogorb, va concretar les penes als reincidents que s'havien fixat a l'Acte de Cort de 1547:

Boemians. Item com per acte de Cort, fet en las Corts de Monçó en lo any mil cinccents quaranta y set, sia dispost e ordenat, per los robos e altres coses que de cascun dia fan en lo present regne alguns en nom de boemians, anant viuavant per lo present dit regne, fossen bandejats de aquell, sots imposició de greus penes, imposant per la primera contravenció pena de actos e per les altres contravencions mes greus penes arbitràries. Perçò sa Excellència mana que de Cort sia guardat, e per la segona contrauenció sien encorreguts en quatre anys de galeres.

[*Real Crida e edicte sobre coses concernents al bé comú de la present Ciutat y Regne de València y bona administració de la justícia*] (Gómez Alfaro, 2009: 54).

El conseller lloctinent i capità general de Catalunya, García de Toledo, va emetre un edicte el 17 de desembre del 1561 per expulsar els gitanos del Principat i els Comtats:

(...) Que com que per la constitució feta per la prefeta C[atòlica] i real Magestat del Rey nostre señor en las Corts celebrades en Monçó en lany M.D.L.III, capitol xxiiij. Sia dispost, y donat orde per los robos y altres casos que de cada dia se seguian en los dits principat de Cathalunya y Comptats de Roselló, y Cerdanya, a causa que molta gent qui sots color de bomians diuagauan per dits principat, y comptats cometent molts robos y altres cassos, que dins tres mesos haguessen de buydar de tots los dits principat y comptats, a pena de açots y galera los que tinguesen edat de vint fins en cinquanta anys y los de mes y menor edat ab les dones focen desterrats segons que en dita constitució se conté (...).

[*Bibliografía de Cataluña. Notas para su realización*] (CSIC, Madrid 1980, tomo I, p. 10. 56) (Gómez Alfaro 2009: 55).

El 1564, les Corts d'Aragó van donar quatre mesos als gitanos perquè sortissin del regne i van introduir en la legislació la pena de galeres per als que no ho complissin:

De los bohemianos. Por los fueros hechos so la rúbrica De exilio bohemianorum: no está dada bastante forma de castigo para expellir del reino los bohemianos, que en el hacen muchos robos y insultos. Su Majestad de voluntad de la Corte estatuece y ordena: que allende de la pena de azotes que por fuero tienen, siendo hallados en el reino, se les aumente pena de galeras (...).

[*Fori editi in curiis genenalibus apput Villam Montisoini (...) M.D.LXIV*] (Gómez Alfaro 2009: 57).

El 1564, el braç militar es va adherir a l'Acte de Cort aprovat per les Corts valencianes respecte als bohemians el 1547 i es va convertir en fur (Gómez Alfaro, 2009: 57).

El 1575, el virrei de València, Vespasiano Gonzaga, va confirmar les disposicions del 1564 respecte als gitanos reincidents (Gómez Alfaro, 2009: 66).

El 1581, el virrei de València, Francesc de Montcada, comte d'Aitona, va renovar el que el comte de Sogorb havia disposat sobre els gitanos el 1560 (Gómez Alfaro 2009: 73).

Les Corts d'Aragó van afegir el 1585 les galeres als càstigs previstos per als bohemians (Gómez Alfaro 2009: 78).

El 1585, les Corts catalanes van prohibir als gitanos abandonar els llocs on eren domiciliats i si per alguna circumstància es veiessin obligats a fer-ho, només podien sortir els homes, i les dones i els infants s'havien de quedar al lloc de residència (Gómez Alfaro 2009: 79).

També el 1585, les corts valencianes van perfeccionar el fur del 1564 referit als bohemians (Gómez Alfaro 2009: 80):

Que los bomians siguen de nou bandejats de tot lo regne ab veu de pública crida, sots les penes en lo infrascrit capítol contengudes, exceptuats aquells que de un any contínuo a esta part estaran avehinats en lo regne y tindran casa o altres bens sitis, fora de llochs de moriscos, los quals no pui xen exir sans licència del senyor o justícia una llegua lluny, sots les penes infrascrites.

El virrei de València, comte d'Aitona, va confirmar el 1586 el que el duc de Sogorb havia disposat el 1560 sobre bohemians reincidents (Gómez Alfaro 2009: 81).

El 1586, la venda ambulat de gèneres sense acta notarial de propietat era prohibida a Castella, mentre que als estats de la Corona d'Aragó es permetia en fires i mercats sempre que hi anessin homes sols (Gómez Alfaro 2009: 81).

Felip II va enumerar a les Corts d'Aragó del 1592 els reus i les conductes delictives que no podien beneficiar-se de vies privilegiades, que incloïen els bohemians (Gómez Alfaro 2009: 85).

El 1594, Felip II va dictar una pragmàtica segons la qual els reus, inclosos els gitans, podien ser extradits entre Aragó i Castella (Gómez Alfaro 2009: 86):

Declaramos y mandamos que los que en el dicho reino de Aragón cometieron los delitos de suso declarados, y se vinieren a nuestros reinos, sean remitidos a los justicias del dicho nuestro reino de Aragón, conviene, a saber [...] Gitanos, o bohemios, asesinos, aunque el caso no haya surtido efecto.

El 20 de juny del 1603, a Barcelona i als caps de les vegueries del Principat es va pregonar una ordre d'expulsió dels gitans, que va tenir un èxit escàs perquè es va recordar de nou el 30 de setembre del 1604 (Gómez Alfaro 2009: 106).

Les Corts de València van disposar el 1604 noves mesures contra els bohemians i en mantenien el desterrament (Gómez Alfaro 2009: 92):

Que los furs del desterro dels bobians [sic] sien guardats, no obstant pretenguen que són vehins en lo present regne. Y que no puguen anar junts mes de dos, y seues mullers y altres dones. Ítem encara que per fur del present regne estan desterrats generalment de aquell tots los bobians, ab imposició de penes de galeres (...).

El virrei de València, marquès de Caracena, va posar el 1607 un termini de trenta dies perquè els bomians abandonessin el regne (Gómez Alfaro, 2009: 93):

Que per quant ab diuersos furs y crides reals los bomians o gitanos estan desterrats del present regne, y senyaladament ab lo fur noranta tres de les corts de lany mil cinch cents huytanta cinch fonch dispost y ordenat que ab veu pública crida per les ciutats y viles reals fossen de nou bandejats de tot lo regne dins termini de trenta dies, sots pena de galeres perpètuas irremissiblement executora. E les dones a pena de cent açots per la primera vegada, y doscents per la segona, y per la tercera en majors penes arbitraries; del qual bandeig tan solament foren exceptats aquells que al temps de la publicació del dit fur auia un any que estauen avehinats dins lo present regne, y tenien sa casa o altres bens sitis, com no fossen llochs de moriscos. Los quals dits bomians exceptats no poguessen anar diuagant per lo present regne, ni exir mes de una llegua del terme on habitaran y seran avehinats, si no portaran licència per escrits del señor, o del justícia de la població de la qual seran vehins.

El virrei de València, Enrique de Ávila y Guzmán, marquès de Pobar, va recordar el 1623 les disposicions relatives als gitanos i els va emplaçar a abandonar el regne dins el termini de quinze dies (Gómez Alfaro 2009: 105):

E que últimament la Magestat del Rey nostre señor ab lo fur 221 de les Corts celebrades en la present ciutat en lo any 1604 ha manat que lo dit fur sia puntualment obseruat, y les dites penes executades, no obstant pretenguen que son vehins del present regne. Perçò sa excelencia ab lo dit vot y parer, sens derogació de qualseuol altres crides reals pera dit efecte manades publicar, y sens perjuhí de les penes en que han encorregut los dits gitanos: ans pera major corroboració de dites reals crides, y augment de dites penes, per execució dels dits furs, y ab les declaracions de sus dites, y en aquells contengudes, prouheix, ordena, y mana a qualseuol gitanos, o bomians, així hòmens, com dones, que dins quinze dies, del dia de la publicació de la present en auant contadors, ixquen y sen vagen de tot lo present regne de València, y en aquell no puguen tornar, ni estar, sots les penes desús dites, y en dit fur expresades.

El virrei de València, marquès de Pobar, va emetre el 1624 un ban dedicat exclusivament als gitanos perquè sortissin del regne que reproduïa amb alguns canvis lleus el decret d'expulsió publicat pel marquès de Caracena el 1607.

A Castella, l'article 2n d'una pragmàtica del 1633 prohibia usar el terme *gitano* a fi d'esborrar-lo de l'ús quotidià. Si deixava de tenir nom, representava que el grup deixava d'existir, i prohibia fins i tot que ells mateixos s'anomenessin així, per això sovint

per definir-los es van haver de fer servir a partir d'aquell moment circumloquis de l'estil "los que llaman gitanos y gitanas", o los "castellanos nuevos que antes llamaban gitanos". La pragmàtica prohibia, un cop més, l'ús d'indumentària pròpia, la llengua i qualsevol signe diferencial. Els eufemismes per evitar el mot *gitano* es van usar també a Catalunya a partir que s'hi van aplicar les lleis castellanques al segle següent.

El 1646, el virrei de València, comte d'Orpesa, va emetre un edicte posant un termini de quinze dies als gitanos per sortir del regne i revocant els permisos (guiatges) de residència que es poguessin haver donat.

Les Corts d'Aragó van endurir aquell mateix any de 1646 les disposicions contra els gitanos i s'arribava a proposar la pena de mort en cas de contravenció (Gómez Alfaro 2009: 125):

(...) su Majestad, de voluntad de la corte, y cuatro brazos de ella, estatuye, y ordena, que en ningún lugar del reino, aunque sea de domino temporal, ni de señor particular, puedan receptarse, permitirse ni acogerse los dichos gitanos, y bohemianos, que anduvieren en hábito, traje, lengua, o habla de gitanos, o trocando, y vendiendo cavalgaduras, y llevándolas, o hallándoles con ellas, como acostumbra o en cualquier manera que constare ser gitanos, o bohemianos, aunque sean avecindados en el presente reino, y nacidos en él, so las penas contenidas en el fuero, titulado De exilio bohemianorum, del año 1585. (...) Y, a más de ellas, puedan los jueces imponer conminación, hasta pena de muerte inclusive, en caso de quebrantamiento de las penas impuestas, constando en cualquier manera ser gitanos, o bohemianos, o usar del oficio de tales de la manera sobredicha (...).

El lloctinent de València, comte d'Orpesa, va dictar el 23 d'octubre del 1648 un nou edicte per expulsar els gitanos del regne; donava deu dies per fer-ho a la ciutat de València i el seu terme, i quinze per a la resta del territori (Gómez Alfaro 2009: 135).

També a València, un ban publicat pel virrei, el marquès de Leganés, el 13 d'octubre del 1666 anul·lava els permisos d'assentament als gitanos i expulsava els bomians per enèsima vegada del regne.

L'abril del 1684, un memorial signat pels síndics dels tres estaments del Regne de

València exposava al virrei Cifuentes el dubte de contrafur perquè alguns bohemi-ans circulaven pel territori i les reials ordres els permetien de viure-hi, i demanaven informació per saber a què s'havien d'atenir. La Junta va comprovar que hi havia gitanos a la ciutat i voltant pel regne i el 7 de setembre del 1684 va decidir informar-ne el rei perquè ho resolgués.

El lloctinent de València, comte de Cifuentes, va emetre el 25 de maig del 1685 un edicte expulsant els gitanos de la capital i el regne en els terminis de deu i quinze dies, respectivament (Gómez Alfaro 2009: 137).

El 1702, Felip IV (V de Castella) va celebrar Corts a Barcelona i hi va ratificar la legislació anterior referida als gitanos:

Phelip IV, en la primera Cort de Barcelona, any M.DCCij. com ab sis constitucions generals del present principat, fetes ab differentes Corts, que son baix lo títol de bomians y vagabundos, etc, se hage donat tota la imaginable providència y fi de ésser expellits del present principat de Cathalunya, los bomians, o gitanos, per los notables, y enormes delictes, que ells perpetran; y això no obstant no se hage experimentat, ni conseguit, alivio algu en lo present principat, puix contínuament van divagant gitanos per aquell, cometent tots los dies gravíssims excessos de infàmias, y de cosas mal fetas; y sia molt just y rahonable de done tot remey; Perçò plàcia a V. Magestat ab consentiment y aprobació de la present Cort, stathuir y ordenar, que todas las ditas constitucions hagen, y degan ser observadas en tot y per tot; y per via directa ni indirecta nos puga faltar al cumpliment de aquellas, a fi de que dits bomians, y gitanos pogan ésser expellits del present principat (Gómez Alfaro 2009: 163).

L'última disposició contra els gitanos a Catalunya s'havia dictat el 1604, pràcticament un segle abans, i possiblement la persecució s'havia relaxat i calia revitalitzar-la. Els testimonis de gitanos residents en unes condicions que podríem dir de naturalitat havien sovintejat en les dècades precedents:

Francesc Carbonell, conegut amb el renom de "Francisco el gitano", nascut entorn el 1670, i la seva muller, la reusenca Gertrudis Ximenes, divuit anys més jove que ell, formen unes de les primeres famílies reusenques que, fent cas omís de les lleis, es dediquen a la compravenda i canvi de "*toda especie de cavallerías*", com declaren al batlle de Reus el 15 de novembre del 1727. Vivien al raval de

Santa Anna, en una casa que tenen en propietat i per la qual paguen cadastre. Però el gitano que presumia de ser dels més antics de Reus era Joan Batista Olivé, conegut com el “barrot”, el qual “*bajo el susodicho juramento declaró y registró ser de edad de cien años poco más o menos*”, és a dir, nascut el 1627, i des de feia molts anys veí de la ciutat. Sigui o no cert, podem afirmar que a finals del segle XVII hi ha famílies gitanes fincades al Camp de Tarragona (Puig i Tàrrach 2010: 14).

I també hi havia fins i tot batejos amb padrins de prestigi que devien ser habituals:

Entre les primeres partides que anoten un gitano veí de Reus destaquem la del 30 de desembre del 1688. Aquest dia rebia les aigües del baptisme Sebastià Ximenes “Mandossa” (Mendoza), fill d’Ignasi-Xavier Ximenes Bustamante, negociant de Reus, i de Maria. Actuà de padrí el Ciutadà Honrat de Barcelona Sebastià Torroja, que li dóna el prenom (APR, Baptismes, vol. 6 (1660-1700), foli 344) (Puig i Tàrrach 2010: 14).

El noble Joan de Llupià (que té un carrer dedicat a Perpinyà) havia apadrinat un nen gitano a Tuïr (Rosselló) el 1595. I a la mateixa comarca, Joan Ximènez, va ser arrestat el 1623 a causa d’una baralla al Vernet, a tocar de Perpinyà. Era domiciliat a Sant Esteve del Monestir “de molts anys a esta part”, de manera que hi era veí, malgrat els decrets d’expulsió.

Les Corts de Barcelona presidides el 1706 per l’arxiduc Carles, el nou rei dels catalans, van reiterar la prohibició que els gitanos visquessin al Principat i als Comtats (aquests eren des del 1659 sota sobirania francesa), de manera que la disposició anterior possiblement s’havia tingut poc en compte (Gómez Alfaro 2009: 170):

Que los bomians, o gitanos, no pугan entrar o habitar de aquí en avant en lo present principat, y comtats de Rosselló, y Serdanya, encara que sian domiciliats en aquell, o que tingan plaça assentada de soldats en lo real exercit. Ab diferents constitucions continuadas, baix lo títol de bomians y vagabundos, se troba especialment disposat, que los bomians, y gitanos sian expellits del present principat de Cathalunya, per los enormes delictes que perpetrar solen; Y axò no obstant no se ha conseguit lo pretès fi, puix contínuament van divagant gitanos per Cathalunya cometent gravíssims excessos; Y sie molt just que en esta part se done lo total remey; Perçò ab lloació, y aprobació de la present Cort estatuim, y ordenam, que los dits bomians, o gitanos, no pугan entrar, ni habitar, de

aquí en avant en lo present Principat, y comtats de Rosselló, y Serdanya, encara que sian domiciliats en algunas casas de las ciutats, vilas, o llochs, o altres punts de dit principat, y comtats, y que tingan plaça assentada de soldats nostres, o en nostre real exercit, sots pena de deu anys de galera, y los que no podran esser condemnat a la dita pena, per esser menors, o vells, o donas, degan ésser desterrats, ab comminació de pena de cent açots en cas de no guardar lo desterro, la qual dega ésser puntualment executada, y se entengan ésser gitanos, y gitanas, tots los que faran llur exercici, encara que no vagen vestits, o vestidas com a tals. (...).

El 19 de setembre del 1715, el capità general de Catalunya, el marquès de Castel-Rodrigo, va promulgar, com a nova autoritat castellana del Principat –un any després de la caiguda de Barcelona davant de les forces borbòniques i un any abans de la promulgació del decret de Nova Planta–, un edicte que reincidia en l'expulsió de tots els gitanos de Catalunya en un termini de vint dies (Gómez Alfaro 2009: 181):

Siendo grande el número de gitanos y gitanas que hay en esta capital de Barcelona y en el principado, que van divagando continuamente coadunados y agavillados, como separados, por toda Cataluña y sus pueblos, cometiendo latrocinios y otros delitos, y gravísimos excesos de infamias, y cosas mal hechas, sin trabajar, ni tener oficio alguno licito con que sustentarse, no saberse de que viven, sino de hurtar y de tratos ilícitos, falsedades y engaños, que ejecutan, y otras malas artes y mañas aun supersticiosas, sin poderse saber de los más si cumplen a los preceptos de nuestra Santa Madre Iglesia, ni viven cristianamente, en gravísimo daño del bien público, y cosa muy perjudicial al servicio del Rey, a cuyo cargo, y de sus gobernadores de provincias, está el purgarlas de tan malos, inútiles y perniciosos hombres y gente, por lo cual en todas las partes de España, en todos tiempos, se han establecido y renovado muchas leyes para la expulsión de esta raza de gente tan perjudicial a la república; Por tanto insiguiendo la conclusión hecha en la Real Junta Superior de Justicia y Gobierno de este principado de diez y nueve del corriente mes de septiembre, Ordenamos, notificamos, y mandamos a todos los dichos gitanos y gitanas de dentro el término de veinte días de la publicación de este bando y pregón, salgan y evacuen con todas sus familias de esta ciudad de Barcelona, y demás ciudades, villas, y lugares de Cataluña, y de todo el principado, y se tengan por expelidos, y foragitados; Y que no se atrevan más en adelante, entrar en el principado, ni mantenerse, ni transitar por él, por ninguna vía, modo, ni pretexto, directo, ni indirecto, ni so color de que sean o estén domiciliados en algunas casas de las ciudades, villas, o lugares, u otras partes del principado, o que han mudado ya de vestidos, y no vayan ya con trajes de gitanos o gitanas, ni otro

cualquier color, o pretexto, no obstante cualquier uso o costumbre que habe habido en contrario, so pena de pérdida de sus bienes si los tuvieren, y de ser azotados publica y palesamente, unos y otros de dichos gitanos y gitanas, que sean de 20 años hasta 50, en pena de cinco años de galera, y otras penas arbitrarias en cuanto a unos y otros de los dichos gitanos y gitanas, según las circunstancias del caso, e inobediencia, y contumacia, y demás pidieren, y se juzgare conveniente.

Segons tots els indicis, l'enfilall de disposicions contra els bohemians, constants i impertorbables al llarg dels segles, van tenir pocs efectes pràctics, perquè llei rere llei van continuar presents. Javier Aguirre diu (p. 350) que els intents de fer desaparèixer els gitanos de la vida pública espanyola al segle XVII van resultar infructuosos perquè molts aristòcrates els protegien i l'èxit que tenien com a saltimbanquis entre les classes populars els facilitava protecció. Per a aquest autor, la població gitana tant nòmada com sedentària del Principat de Catalunya i dels Comtats constituïa un grup "molt vinculat al país".

A la segona meitat del segle XVII es va aplicar a l'Aragó una política rigorosa contra els rodamóns i es van promulgar moltes lleis contra ells, pensant preferentment en els bandolers bernesos que passaven la frontera. Bona part de la població gitana actual a l'Aragó procedeix d'aquelles migracions, per exemple, els Gabarre, un dels cognoms gitanos més escampats, van ser apadrinats per nobles bernesos, els Gabarret (Aguirre: 363). Però ja a la segona meitat d'aquell segle no es van adoptar en aquest regne més mesures contra els gitanos, no perquè aquests hi haguessin desaparegut, sinó perquè n'hi havia prou amb les existents per avançar en la política de sedentarització que es perseguia. Els gitanos s'anaven establint a poc a poc, com es va demostrar el 1707 quan es van designar poblacions per a l'assentament de gitanos, de manera que l'efecte que es buscava s'anava assolint, si bé això no va aconseguir assimilar-los. Els bohemians simplement van adaptar la seua cultura a les noves situacions que s'anaven presentant i van seguir sent un món a part de la societat païsa.

A tot arreu, no solament van subsistir, sinó que van prosperar. A Navarra, els càstigs que s'aplicaven als gitanos i a les autoritats que no feien cas de les lleis per perseguir-los eren molt lleus, i se'ls donaven també amb facilitat llicències perquè entressin del regne i en sortissin. Els procuradors reunits a Pamplona el 1662 van atribuir a

aquestes causes el fet que els gitanos “han crecido y se van multiplicando cada día”, i les corts van endurir les penes contra els alcaldes que no apliquessin la legislació contra el col·lectiu. En aquest regne es va aprovar una “ley perpetua sobre los gitanos” (*Novíssima recopilación de las leyes de el Reyno de Navarra*) i se li va atorgar vigència fins a les corts següents, i quan aquestes es van celebrar, el 1678, la van prorrogar amb caràcter indefinit i s’hi va afegir:

que incurran en sus penas los gitanos, que sin embargo estar domiciliados en este reino con pretexto de ejercer algunos oficios passaren al ejercicio de gitanos vagando con sus familias, u vendiendo ganados, y los que concurrieran con armas en las ferias; y que los bienes que por la dicha ley se da facultad puedan ser embargados, se tengan y den por perdidos, aplicados en la forma dicha.

La llei va seguir vigent després que el 1717 Felip V apliqués una nova pragmàtica contra els gitanos, perquè Navarra va conservar els furs. Aquest era l’únic territori de la monarquia que mantenia les constitucions pròpies quan el 1783 es va aplicar una nova pragmàtica sobre els gitanos. Les autoritats van invocar la “lleï perpètua” del 1678 per afirmar que no hi havia gitanos al regne i que era prohibit que “entren, estén ni passen”.

* * *

La lectura de la recopilació de textos històrics legals dels diferents regnes hispànics presentada per Antonio Gómez Alfaro (2009) permet traçar una genealogia aproximada –una simple indicació a causa de la migradesa de les dades– de la introducció del terme castellà *gitano* en la llengua catalana.

La pragmàtica emesa a Castella pels Reis Catòlics a Madrid el 3 de març del 1499 parla d’“egipcianos” (p. 27). El 27 de setembre del mateix any la van repetir a Valladolid i s’hi esmentaven “grecianos y egipcianos” (p. 30). Els *grecianos*, que arribaven de Grècia via Itàlia, van quedar de seguida fosos en la població gitana general i el terme que va ser usat sempre en els textos legals castellans va ser *egipciano*, del qual resulta *gitano*.

Per contra, la primera disposició a l’Aragó, el 1510, es refereix a “bohemitianos” (p. 32), en un text que és en llengua castellana, per bé que amb aragonesismes.

Al primer text del Principat de Catalunya, del 1512 (p. 33), es parla de “bomians”, i “diríem vulgarment bohemians”, “e sots nom de boemians grechs, e egiptians”. El terme preferent, i el que prosperarà, és el que arriba, doncs, del nord. El provençal i tota la llengua d’oc feia servir exactament el mateix: *bomians*, i el francès, l’equivalent *Bohémiens*.

Una norma expedida a Madrid el 1528 (p. 35) parla de “la gente de Egipto” i de “los de Egipto”. Aquesta és la referència geogràfica que prevaldrà des del primer moment a Castella, on no prosperaran les referències a Bohèmia.

Una reial provisió emesa el 1533 per Carles I a petició de l’arquebisbe de Granada esmenta ja de “gitanos” (p. 35), que és el terme més o menys regularitzat a Castella que no variarà, per bé que el 1539 a Toledo es parla encara de “los de Egipto o egipcianos”, i amb el gentilici tot sol: “los egipcianos (p. 37). El 1542 apareix a Valladolid (p. 40) “los gitanos” ja sense cap altre terme equivalent. El 1544, a Valladolid de nou “gitanos” dues vegades (pp. 41 i 42), i a Toledo encara “egipcianos”, dos cops, i “los de Egipto o egipcianos” (p. 43).

A León reapareix “grecianos” el 1547 (p. 44). El mateix any, a Aranda de Duero encara l’ambivalència escrita, no sabem si també popular: “muchos egipcianos o gitanos” (p. 45).

Les Corts d’Aragó celebrades a Montsó recullen el 1547 “bohemianos” en el text redactat en castellà (p. 46).

Les Corts valencianes esmenten diferents vegades “bomians” el 1547 (p. 46).

A Navarra, el 1549 és “gitanos” (p. 47), i a Madrid igual el 1552 (p. 48). En endavant, a Navarra i a Castella apareixerà ja sempre *gitano* com a únic terme.

Les Constitucions de Catalunya recullen a partir de les Corts de Montsó del 1553 “bomians” diverses vegades (p. 45). A València apareix el mateix mot el 1560 (p. 54), i de nou a Catalunya el 1561 (p. 55).

Un text en llatí de l'arquebisbat de Tarragona diu “aegyptiacos, vel bohemianos” el 1564 (p. 56).

Una norma aragonesa reitera “bohemianos” diverses vegades el 1564 (p. 57) i una de valenciana esmenta “bomians” el 1564 (p. 57).

Un text de l'Aragó del 1585 introdueix ja el terme *gitanos*, si bé com a segona opció: “los bohemianos, si quiere gitanos” (p.78), si bé en la següent disposició, el 1592, l'ordre ja s'inverteix: “gitanos o bohemianos” (p. 85).

A Catalunya, el 1585 (p. 79) s'usa “bomians”.

El 1607 el mot *gitanos*, que arribava de Castella, apareix per primer cop en un text en català al regne de València, encara acompanyat del terme tradicional: “los bomians o gitanos”, i un segon cop es diu únicament “bomians” .

A la pròxima disposició valenciana, el 1623, es reitera “bomians o gitanos” i després “gitanos o bomians” (p. 105), i l'any següent (p. 107) apareixen de nou els dos mots.

A Catalunya, el 1624 era encara únicament “bomians” (p. 109).

A l'Aragó el 1646 apareixen també els dos termes (p. 125): “De los gitanos y bohemianos” i “gitanos o bohemianos”.

El 1695 a València apareix “bomians” únicament (p. 149), però el 1702, ja amb Corts presidides per Felip IV (V de Castella), el terme castellà irromp a Catalunya (p. 162): “los bomians o gitanos”, i en una segona ocasió ja únicament el terme que arriba del castellà, potser perquè era ja el més usat: “van divagant gitanos”. I a les Corts del 1706 al Principat (p. 169): “que los bomians o gitanos”, “bomians”, “bomians y gitanos” i “gitanos y gitanas”.

El 1715, ja sota un governador castellà i en la llengua dels ocupants, no surt ja l'equivalent castellà del vell mot català, *bohemianos* (ni lògicament el català *bomians*), per bé

que al text hi ha catalanades. S'esmenten tres cops “gitanos y gitanas”.

El *Diccionari català-valencià-balear* cita a l'entrada “Bomià o boemià” el vell mot com a usat encara mig segle més tard en un text a Igualada:

Que no sie licit ni permes entrar ni habitar en dita vila, ni Baronia, ningun Bomian, sots pena de Cent assots, y de perder tot lo que aportaran, doc. a. 1764 (arx. mun. d'Igualada).

Gitano va passar al francès a partir Rosselló, on el mot era un terme local: “Les bohémiens au Roussillon sont appelés *gitanos* comme en Espagne, mais prononcé a la façon catalane et française (Victor de Rochas: 269). I sobretot a partir dels mateixos *gitanos* del Principat que des d'inicis del segle XIX es van anar escampant pel Languadoc i Provença, i per altres llocs de França, i arran que la literatura i la premsa incipient s'hi van començar a fixar (Williams 1989: 6). Els vells bomians o Bohémiens havien desaparegut i els que arribaven es van incorporar a França amb el gentilici propi, perquè el *concepte* s'havia esvaït. Primer els van dir *Gitanos*, com ho deien ells mateixos, i un cop es va haver assimilat el nom, *Gitanes*, per al masculí i el femení, i després el substantiu es va desglossar en dos gèneres (De Vaux de Foletier 1961: 200). El francès disposa avui de diversos termes per a definir el col·lectiu (*Tsiganes, Monouches, Bohémiens...*), però *Gitan* és el que es fa servir majoritàriament (Williams 1989: 20).

3. El segle XVIII a Espanya

El segle XVIII va ser clau per als gitanos en els territoris hispànics i també per a les migracions dels catalans a França. La centúria va culminar la llarga sèrie de lleis i polítiques repressives que havien iniciat els reis Catòlics a Castella amb la pragmàtica del 1499 i cap al final va començar un període d'obertura per als gitanos.

Dos fets cabdals van marcar el col·lectiu aquell segle: l'anomenada Redada General del 1749, signada per Ferran VI, que ordenava detenir i empresonar tots els gitanos dels regnes d'Espanya, i la de Carles III del 1783, que va ser la primera normativa que iniciava el camí en el sentit invers perquè, si bé era també terriblement discriminatòria, va permetre els gitanos decidir sobre el lloc de residència. Va tenir un significat transcendental perquè va permetre els gitanos, després de segles, transitar més o menys lliurement, i els de les terres de Girona van començar a passar sense problemes la ratlla de França.

Per als gitanos catalans, el segle es va estrenar amb les Corts celebrades a Barcelona el 1702 dictant, com sempre, disposicions que els impedièn viure al territori i transitar-hi. Les lleis no aconseguien impedir, però, que continuessin vagant pel país i cometent "tots els dies gravíssims excessos de infàmias y de cosas mal fetas", segons consta en les actes de Corts, que recorden que "a fin de que dits bomians, y gitanos pugan esser expellits del present Principat, no podentlos afavorir qualsevol pretext de qualsevol espècie, que sie per mantenirse y transitar per lo present Principat, en res no obstant qualsevol ús, o consuetut en contrari" (Gómez Alfaro 2009: 163). "A Catalunya, el nomadisme es va mantenir més que en altres regions [d'Espanya] perquè tot i que la seua administració, autònoma fins a aquell any [1716; 1714, de facto], va mantenir la legislació que en teoria propugnava l'expulsió dels que viatjaven en grup, no va aconseguir impedir que es mantingués el nomadisme i el pas entre els dos costats del Pirineu" (Aguirre: 368).

El 1706, ja amb l'arxiduc Carles III com a rei, les Corts van reiterar l'ordre d'expulsió de tots els gitanos de Catalunya, inclosos els que servien a l'exèrcit. Potser en aquesta

declaració hi va pesar ja la cultura transfronterera dels gitanos, perquè la seua relació amb els parents del Rosselló feia que despertessin sospites de filipisme (Aguirre: 368). A França, els gitanos servien normalment a l'exèrcit i n'hi ha testimonis durant el segle XVII a les casernes del Llenguadoc. Hi ha casos com el de Francisco Jiménez, que va ser capità durant el setge de Barcelona a la guerra de Successió. Gràcies a això, una reial cèdula establia el 1736 que ell i els seus descendents no havien de ser compresos “en la clase de gitanos” (Aguirre: 369) perquè havien col·laborat amb l'exèrcit filipista a la guerra de Successió. Hi ha també el cas de les famílies Berenguer i Noguera, “hijos de soldados que después de haber servido al rey, se retiraron y avecindaron con plazas de inválidos en esta ciudad [Barcelona]”, segons reial cèdula (Antonio Gómez Alfaro 1993: 95).

Felip V va emetre el 1705 i el 1708 als territoris peninsulars que controlava, en plena guerra de Successió, dues reials provisions que reiteraven els atacs habituals contra els gitanos. El seu antecessor, Carles II, havia culminat el procés de prohibicions a les activitats que podien fer a Castella forçant-los a fer únicament de pagès: totes les altres professions els van ser vetades. Això no es va aplicar a Catalunya fins a més tard, com es veurà. Encara el 1716, la junta d'ocupació que governava Catalunya expulsava els gitanos, cosa que no va aconseguir impedir el nomadisme i el trànsit entre el Principat i els Comtats annexionats a França mig segle abans (Aguirre: 368) .

Felip V va acabar adoptant respecte als gitanos la mateixa política que els Àustries, i va vetar-ne la participació a l'exèrcit, amb excepció dels francesos que s'havien allistat a les tropes valones que servien a Espanya, tot i que se'n van acabar reclutant en altres cossos. El primer Borbó va confirmar les lleis anteriors contra els gitanos en la pragmàtica i cèdula del 15 de gener del 1717, que fixava les poblacions on havien de residir, amb la prohibició de viure en qualsevol altre indret. A les disposicions –a més de la sonsònia habitual que abandonessin el caló i no usessin el vestit tradicional– se'ls va vetar la compra-venda de cavalleries, cosa que afectava molt directament els catalans, i també l'ofici de ferrer, que era un dels que exercien ancestralment sobretot al sud peninsular. Aquest veto va abocar a la diàspora una bona quantitat de famílies que es guanyaven la vida en moltes poblacions i, paral·lelament, molts pobles es van quedar sense uns professionals que feien oficis necessaris per a la comunitat.

Zoido Naranjo esmenta (2009: 124) un parell de casos a Andalusia il·lustratius dels inconvenients que va causar la disposició. A Vélez (no es concreta quin): “...debido a la expulsión de 16 gitanos vecinos de la ciudad desde generaciones atrás, que ejercían los oficios de herreros “sirviendo de beneficio a el tráfico de los vecinos, harrieros u labradores”, el poble s’havia quedat “despojado de tales profesiones indispensables”. A Villafranca hi va passar un fet similar després de l’expulsió d’una família que feia més de trenta anys que hi vivia, “dejando a los labradores, perdiendo muchas horas o sin poder cultivar sus barbechos”. Aquests episodis denoten també la sedentarització de molts gitans –sovint forçada– i l’arrelament als pobles on vivien.

Un total de 41 poblacions espanyoles van ser assignades com a residència exclusiva dels gitans, els quals no només eren obligats a viure-hi, sinó que se’ls sotmetia a una vigilància constant i no podien sortir-ne sense una autorització escrita, que es concedia únicament per a les necessitats que marcava la feina de pagès. En aquestes no se’n va incloure cap de Catalunya, encara sota els efectes de la guerra i en plena ocupació militar i administrativa, perquè el 1716 encara es va dictar ordre d’expulsió contra els gitans (Sánchez Ortega: 229). S’hi van posar deu anys més tard: el governador i capità general de Catalunya, marquès de Risbourg, va publicar el 1727 un ban que recollia una reial provisió de l’1 d’octubre del 1726, amb la reial pragmàtica de 14 de maig del 1717, que anunciava l’elecció de Vic i Vilafranca del Penedès perquè els gitans hi residissin:

Y por cuanto, según lo dispuesto en la sobre inserta real pragmática, se deben destinar una, o dos, ciudades o villas donde puedan avecindarse los que llaman gitanos y gitanas, y haberse servido su majestad la facultad de ejecutarlo, usando de dicha facultad, elegimos, y nombramos la ciudad de Vique, y villa de Villafranca, según, y como se manda en la referida pragmática (Gómez Alfaro 2009: 200).

El 1728 hi havia tres famílies Jiménez –el seus caps es deien Pere, Agustí i Maties– que residien a Tarragona i a Valls des de feia una trentena d’anys, mentre que uns altres Jiménez i la família de Diego Gómez tenien cases i altres propietats des de feia temps a Lleida. Francisco Hernández vivia el 1729 a Tortosa des de feia també més de trenta anys i era exempt de les lleis contra els gitans per haver servit l’exèrcit filipista durant la guerra.

En els segles precedents, a Castella s'havia desenvolupat una política de sedentarització forçosa dels gitanos a fi que desapareguessin com a comunitat diferenciada, mentre que als estats de la Corona d'Aragó les Corts se centraven a expulsar-los cada cop que es feien massa evidents, cosa que es va fer encara el 12 de setembre del 1715, ja sota una administració d'ocupació, però sense el decret de Nova Planta en vigor, que no arribaria fins a l'any següent. L'expulsió contravenia la pragmàtica castellana del 1695, que es va completar el 1717 a fi d'incorporar-hi Catalunya. Els problemes administratius apareguts van induir el Consell de Castella a reclamar el 1729 un cens dels gitanos de Catalunya destinat a assignar-los zones de residència vigilada, com es feia a Castella. Les dades que es van reclamar llavors es van limitar al nom i cognom del cap de família, el lloc de domicili i el nombre de persones de la unitat familiar.

Aquest cens va revelar que a Catalunya hi havia domiciliats 432 gitanos (entre els quals no s'inclouen les famílies exemptes per mèrits de guerra) repartits entre 29 localitats: Vilafranca del Penedès (vuit famílies) Manresa i Tortosa (set famílies a cadascuna), Girona, Mataró, Reus i Vic (sis a cadascuna), Puigcerdà i Tarragona (cinc), Tàrrrega, Solsona i la Seu d'Urgell (quatre), Lleida, Balaguer, Berga i Figueres (tres), Caldes –sense especificar–, Granollers, Guissona, Olot, Sant Feliu de Guíxols, Santa Pau, Torroella de Montgrí, Tremp i Vilanova i la Geltrú (dues) i Besalú, Cambrils, Sitges i Verdú (una).

A la residència vigilada hi va haver alguna excepció, com la del capità Francisco Jiménez esmentat abans, però per causes molt especials que afectaven pocs individus, que explica també per què els gitanos catalans eren majoritàriament tractants de cavalleries, cosa que va contribuir que es desplaressin a França:

Los últimos privilegiados fueron los descendientes del capitán «de caballos» Francisco Jiménez, y los de Francisco Hernández, que habían ayudado el ejército real durante la Guerra de Sucesión. Se les permite permanecer en sus domicilios respectivos de Tarragona, Valls y Tortosa a pesar de las nuevas leyes sobre las residencias de Gitanos en Cataluña. Los Jiménez y los Gómez de Lérida obtienen también la autorización de quedarse donde están, y todos deben respetar las obligaciones de la ley de 1726. Sin embargo, en 1734, los Jiménez adquieren nuevas provisiones del Consejo que les permiten comerciar libremente. Gracias a estos documentos, el comercio de caballos, prohibido a

los Gitanos en toda España, podrá desarrollarse en Cataluña, y más particularmente en la comarca de Lérida (Lleida) (Leblon, *El gran fichero...*: 25).

Catalunya no havia aconseguit al llarg dels segles eradicar el nomadisme ni el trànsit amb el Rosselló i a partir d'aquest moment es va obligar els gitanos, com a Castella, a fer-se pagesos i va entrar en vigor la prohibició de desenvolupar tot altre ofici, l'ús del caló i d'una indumentària diferenciada, i també l'obligació de residir en certes poblacions. Una pragmàtica del 1738 va ampliar les poblacions per a residència obligatòria al Principat i va fixar Barcelona, Tortosa, Girona, Vilafranca del Penedès i Lleida.

La sedentarització era ja molt profunda a la Corona de Castella, i en especial en regions com la Baixa Andalusia, on al segle XVIII hi havia ja un mestissatge molt considerable. Pel contrari, a Catalunya la va començar a fomentar l'aplicació de la legislació castellana. Aquestes mesures van accelerar la decadència del caló i l'adopció del català com a llengua familiar, i els gitanos es van integrar molt en la vida de les societats on residien, "però no va disminuir la relació amb el Rosselló" (Aguirre: 371):

A pesar de las pragmáticas, continuaba la trashumancia entre las dos vertientes del Pirineo catalán. Y ante situaciones amenazadoras en España, como la deportación en masa de los gitanos en 1749, los hombres a los arsenales y las mujeres y los niños a los centros de reclusión, si pasando al otro lado de la frontera podían evitarla, esa posibilidad era un motivo para hacerlo.

Els problemes van ser nombrosos i el Govern va dictar el 1746 una Reial Provisió per mirar de resoldre les situacions controvertides que es van ocasionar arran de l'obligació de residir en les poblacions fixades, i van haver de designar 34 poblacions més en tots els regnes per acollir els gitanos, a banda de les 41 que s'havien establert el 1717 (el 1729 a Catalunya). Al Principat, les poblacions establertes van ser Barcelona, Girona, Lleida i Tortosa, al Regne de València, la capital, Alcoi, Alacant, Torrella i Vila-real, i a l'Aragó, Saragossa i Egea de los Caballeros.

El Consell de Castella va ordenar el juny d'aquell mateix 1746 un cens general dels gitanos a tots els territoris de la monarquia amb la idea de racionalitzar el repartiment

dels pobles de residència. Les famílies censades aleshores van ser 881, uns 12.000 individus, dels quals les dues terceres parts vivien als territoris de l'actual Andalusia. S'estava ja coent la Gran Redada que havia de capturar tots els gitanos.

Entre les 34 noves poblacions de residència hi figurava, per exemple, el Puerto de Santa María, a l'actual la província de Cadis, un afegitó important, com recorda Bernard Leblon (*El gran fichero...*:10), perquè aquesta era probablement la ciutat d'Espanya on hi havia hagut més gitanos abans que en fossin nominalment expulsats:

Pero el desenlace fatal está cerca. La misma ley de 1746 impone a las justicias la obligación de remitir al Consejo, dentro de un plazo de dos meses, la lista de las familias gitanas de su jurisdicción con precisión del número de personas de cada familias, y estas listas servirán precisamente para el prendimiento general de los Gitanos, llamado después « la Gran Redada ». Una última condición previa se obtiene en 1748 con la negociación con el representante del Papa de la anulación del derecho de asilo eclesiástico para los Gitanos. Ya todo está preparado para el proyecto criminal del Obispo de Oviedo, gobernador del Consejo, llevado a cabo durante el verano de 1749.

La presó general dictada el 1749 va ser l'última baula, la més cruel i la que es pretenia definitiva en la llarga cadena de persecucions que van patir els gitanos als territoris de la monarquia hispànica.

Prèviament, com ja havia passat en el cas dels jueus i els moriscos, havien estat acusats de tots els mals i les perversions de la societat, entre els quals figurava l'antropofàgia. De fet, l'*ambient* feia molt que es coïa. Juan de Quiñones, alcalde del Rei, havia escrit el 1631 un *Discurso contra los gitanos*, una tirallonga d'improperis i falòrnies que culminava amb l'acusació que uns gitanos s'havien menjat un franciscà, basada en una confessió sota tortura, segons pràctica habitual de la Inquisició. L'alcalde reial va acusar també gitanos de menjar carn durant la Quaresma: "El asunto puede inducir hoy a risa, pero en aquella época era un argumento como cualquier otro para probar que, además de antropófagos, no eran cristianos", escriu Antonio Zoido Naranjo (p. 103).

Si els gitanos eren cristians o no era una pregunta recurrent a l'època, segons queda reflectit a les *Constituciones sinodales de Uclés*, que recull Jaume Vicens Vives (*Historia*

social de España y América, T. IV, pp. 130-131, citat per Zoido Naranjo p. 107):

Viven con mucha libertad perjudicando a las almas. No bautizan a sus hijos, ni confiesan, ni comulgan ni se casan por andar siempre vagando.

La *solució final* flotava en l'ambient i el setge s'anava estrenyent, i el 1745 es va produir un pas que preparava el terreny per al que havia de passar quatre anys més tard: una Reial Cèdula cominava tots els gitanos a anar a les poblacions que havien estat establertes com a obligatòries per a ells. El llenguatge de la cèdula era molt taxatiu, i fixava fins i tot recursos perquè els gitanos no es poguessin refugiar en esglésies i convents. Si algun es refugiava en sagrat, les ordres eren assetjar el lloc i que entrés el corregidor a treure-l'en. El *Libro de la Gitanería de Triana de los años 1740 a 1750* que escribió el *Bachiller Revoltoso para que no se imprimiera*, una obra d'autor anònim escrita a mitjan segle XVIII, ho reflecteix amb realisme (Zoido Naranjo: 131):

Año 1745. Muchos gitanos se fueron de Triana a el anuncio de ser declarados bandidos públicos, y los que tuvieren armas, matarlos, como decía el bando del Asistente Don Ginés de Hermosa y los que no fueren a El Registro, la pena de seis años de galeras y doscientos azotes a los hombres y cien azotes a las mujeres, lo que hizo marchar a muchos que luego volvieron de los campos y otros lugares sagrados en que se habían refugiado.

Zoido Naranjo reflexiona sobre el que passava (pp. 131 i 132):

La confusión debió de ser enorme porque (...) Sevilla no estaba incluida en la lista de poblaciones en las que se permitía residir a los gitanos, con lo que los del grupo de Triana debieron quedar en una situación muy embarazosa y buscar de cualquier manera su salvación.

Hi va haver autoritats que van aplicar de manera estricta la Reial Cèdula i, per exemple, el governador del Puerto de Santa María, Diego de Cárdenas, va fer detenir “a cuantos se hallaban avecindados, connaturalizados, residentes o transeúntes en la ciudad, y quienes, sin ser gitanos, vestían su traje y se comunicaban con ellos”. “De esta manera fueron apresados 43 hombres y 32 mujeres mandando a la mayor parte de los primeros –a los más fuertes– a las minas de Almadén y a los demás a los presi-

dios de África” (Zoido Naranjo: 132). El mateix autor explica que (p. 135):

Lo acontecido a los gitanos de El Puerto, aun siendo el caso más dramático, no era un hecho aislado: en 1745, aparte de mandar a muchos a las minas y a otros enclaves, se obligará al exilio a miles de gitanos y gitanas. Será a partir de ahora cuando se acentúe, por métodos racionalistas y de forma continua y acelerada, lo que algunos decenios antes era solamente una práctica ocasional aunque frecuente.

En aquella època, molts gitanos hispànics s’havien fet sedentaris sota la pressió de les persecucions, de manera que la majoria de les lleis estaven pensades contra ells. A Carmona, per exemple, només un de cada cent gitanos que hi van arribar quan la població es va convertir en residència forçosa eren nòmades, i una família de 178 persones de Sanlúcar de Barrameda va haver d’anar a viure a la ciutat que els havien assignat tot i que van aportar certificats que hi residien des de feia temps i eren *castellanos viejos*.

Tots aquests moviments, la persecució constant i la inseguretats jurídica havien de motivar per força que molts gitanos catalans passessin la frontera per refugiar-se en territoris menys hostils. En aquella època els gitanos eren escassos a Catalunya, tot i ser el tercer territori de la monarquia hispànica on més n’hi havia, per darrere d’Andalusia i València.

El cens del 1746 establia la presència al Principat de 670 gitanos, repartits en 128 famílies. Els gitanos catalans eren sobretot marxants de cavalls i esquiladors, mentre que entre els andalusos destacaven els ferrers i artesans, i també carnissers i forners. Jean-Paul Salles (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 28) hi veu encara la vella diferència entre els *grecs* (que es caracteritzaven per treballar la forja), arribats des de Nàpols per via marítima, i els *egipcians*, més especialitzats en feines amb els animals. També hi constata una sedenterització primerenca dels andalusos a través els seus oficis, mentre que els dels catalans estaven més relacionats amb una vida viatgera, fomentada per les lleis constants d’expulsió dictades des del 1512 fins al 1716.

Però als gitanos no únicament els van obligar a establir-se en llocs determinats, sinó

que els van aplicar unes condicions de residència molt rígides: els grups familiars que comptaven més d'un matrimoni, com tan habitual és entre el col·lectiu, s'havien de disgregar i cada *família natural* (pares i fills) havia de viure en domicilis i barris diferents, on només podria haver-hi una família gitana per cada cent que no ho fossin.

Les protestes es van succeir, tant per part dels gitanos com de la resta de la població, i el rei –a Felip V l'havia succeït el 1746 Ferran VI– va accedir que les famílies que feia més de deu anys que tenien un domicili fix el poguessin mantenir. Aquesta disposició va provocar un segon èxode de persones que van tornar al lloc d'origen després d'haver-ne estat desplaçats i d'altres que excedien el percentatge de gitanos permès en les poblacions de residència forçada. L'ordre va ser molt taxativa i els desplaçaments van començar immediatament després que la llei fos dictada: “El año dicho [1747], dio un bando de el Asistente para no salir los gitanos de sus vecindades con el pretexto de ir a la Corte a solicitar vecindario ni a nada”, diu el *Libro de la Gitanería de Triana* (Zoido Naranjo: 138).

Les noves disposicions legals van provocar daltabaixos a les famílies, com aquesta que documenta Bernard Leblon (*El gran fichero...: 9*):

En Cataluña, en 1746, la justicia local se da cuenta de repente que José y Magdalena Carbonell, que viven juntos desde hace veinticinco años y que tienen cinco hijos (cuatro muchachos y una niña), no están casados. El tribunal consultado (la Real Audiencia) decide que José se quedará en Granollers (en el norte de Barcelona), mientras que Magdalena irá a Cambrils, cerca de Tarragona, con la mitad (?) de los niños. Algunos meses más tarde, José está detenido en Valls, cuando iba hacia Cambrils para recuperar uno de sus hijos. Encarcelado en Barcelona, alega que es viejo, está sordo, que no ha cometido ningún delito, y pide que lo dejen regresar a casa.

Era un moment en què els gitanos espanyols estaven gairebé totalment aveïnats i en vies de sedentarització, tot i que, especialment els catalans, es resistien a renunciar a fer de tractants d'animals i feien sortides constants a fires i mercats. Desapareguts els viatges llargs, els gitanos solien actuar en circuits comarcals generalment amb centre al poble en el qual residien (Aguirre: 532).

L'ambient, doncs, s'havia anat escalfant durant dècades fins que el 1749 el rei Ferran VI va ordenar capturar tot els gitanos, en una acció que ha passat a la història com la Presó o la Redada General o Gran Redada, conforme a l'esperit de l'època, perquè la mesura no deixa de ser un producte de la Il·lustració, que pretenia forjar una societat basada en una nova racionalitat. Calia integrar els gitanos, ensenyar-los a treballar segons els cànons establerts i si per a aconseguir-ho calia recloure'ls tota la vida o eliminar-ne uns quants semblava un preu raonable. I en això van estar plenament d'acord els il·luminats *progressistes* i els estaments més reaccionaris, amb l'església al capdavant. El mètode que van trobar com a més efectiu per eradicar de la societat aquella secta irreductible va ser separar les dones i els homes. Feia ja anys, o segles, que l'Estat castellà barrinava una acció contundent i definitiva. En la sessió de les Corts del 19 de març del 1594 els procuradors de Burgos Jerónimo de Salamanca i Martín de Porras havien proposat dur tots els homes a una província i les dones a una altra de ben allunyada. Com que els gitanos no s'acostumaven a casar segons el ritu catòlic, els procuradors argumentaven que era lícit que se'ls arrabassessin les criatures perquè fossin educades segons els paràmetres de l'Església. El 1633 es van promoure altres iniciatives en aquest sentit en aquella corona.

La *solució final*, la Gran Redada, va ser ordida pel governador del Consell de Castella, Gaspar Vázquez Tablada, bisbe d'Oviedo, un home de mentalitat arcaica obsessionat amb els gitanos que va assumir la presidència de l'estament en el moment en què Ferran VI va succeir Felip V, l'agost del 1746. Cal recordar que el Consell de Castella era la més alta instància política de la monarquia hispànica, i el seu governador era la segona dignitat de la Corona, immediatament després del rei. Ja en el moment que va comunicar el seu nomenament a les altes autoritats de l'Estat, els va marcar molt especialment entre les prioritats de govern "el más vivo cuidado a la puntual observancia de la reales pragmáticas contra Gitanos y ordenes en su asunto expedidas". Onze mesos després, el juliol del 1747, el bisbe governador elevava al rei una "consulta" en la qual proposava l'adopció de "remedios extraordinarios" per solucionar el que en deia "problema gitano". Tota la documentació de l'època deixa clar el caràcter "particular" de la "consulta", de manera que es tractava d'una iniciativa personal del governador i no pas d'una decisió col·legiada de l'organisme estatal (Antonio Gómez Alfaro 1993: 12). Feia anys que Vázquez Tablada ho barrinava, perquè havia demanat

ja temps enrere al Papa que delegués en el nunci a Madrid la potestat que els que es refugiessin en lloc sagrat fossin traslladats a les esglésies dels presidis mentre se'n dirimia la causa.

Les idees medievals del bisbe van comptar, però, amb els mitjans i el racionalisme de la Il·lustració i això les va fer més efectives. Hi havia el precepte religiós de reprimir el concubinatge (*amancebamiento*) que solien practicar els gitanos a ulls de l'Església i de la llei, i l'il·lustrat marquès de la Ensenada va convertir en *productiva* la idea antiga de dur els homes a una província i les dones a una altra: recloure els homes als arsenals de marina a fi que desenvolupessin una *feina honrada*, i les dones a institucions, autèntics presidis, on aprenguessin oficis *dignes*.

En les instruccions que va redactar a fi de dur les seues idees a terme, el governador del Consell de Castella detallava un pla minuciós que explicava com s'havia de fer, el moment i les condicions. La Presó General dels Gitanos es va aplicar contra tothom de qui es tingués notícia que pertanyia o podia pertànyer a aquest col·lectiu, independentment de la conducta, els antecedents, la manera de viure o qualsevol altra circumstància: si era gitano havia de ser capturat. Va ser una operació molt precisa fixada per als dies 30 i 31 de juliol del 1749, que havia de fer efectiu el que totes les pragmàtiques anteriors no havien aconseguit.

El Consell de Castella va facilitar llistes de les famílies que s'havien de detenir en cartes manuscrites que va enviar amb el màxim secret a les 54 ciutats que havien d'escometre la persecució dels gitanos, entre les quals no n'hi havia cap al Principat de Catalunya. Dels territoris circumdants, n'hi havia de valencianes: Castelló de la Plana (18 famílies), Vila-real (8), Alzira (14), Xàtiva –aleshores Sant Felip– (15) Oriola (14), Requena (12) i Villena –llavors dins el regne de Castella– (8). A l'Aragó, n'hi havia a Saragossa (6), Calataiud (4) i Egea de los Caballeros (7).

Les gitanes havien de ser recollides en tres “depósitos” o “casas”, barreja de presó, caserna i fàbrica, “una para las Andalucías; otra para Extremadura, La Mancha y Murcia, y la tercera para Castilla y reinos de la Corona de Aragón, que es donde habita el menor número” (Gómez Alfaro1993: 24).

El governador del Consell de Castella va dir textualment que tenia “la idea y pensamiento de acabar, o en gran parte disminuir, los Gitanos del reino” (Zoido Naranjo: 150). Les disposicions legals deixen clar en tot moment que l’objectiu de l’operació és “extingir” els gitanos privant-los de la possibilitat que tinguessin fills mantenint-los reclosos mentre fossin aptes per a l’aparellament.

La finalidad con que se llevó a cabo la medida no deja lugar a dudas. Toda la documentación encontrada habla sin paliativos de *extinción* de los gitanos (María Helena Sánchez Ortega: 139).

La primera persona a la qual Vázquez Tablada va informar sobre la “consulta” va ser el jesuïta Francisco Rávago, confessor de Ferran VI, que el 19 de juliol del 1747 va contestar-li:

Me parecen bien los medios que propone para extirpar esta mala raza de gentes, odiosa a Dios y perniciosa a los hombres. Grand obsequio hará el rey a Dios nuestro señor si lograrse extinguir esta gente” (Gómez Alfaro 1993: 25 i 26).

Per al dia assenyalat es va dissenyar un atac generalitzat de l’exèrcit als barris gitanos de totes les ciutats on tenien fixada la residència i es va posar en marxa també una recerca sistemàtica de tots els que es podien trobar al camp, en els camins, en cases fora vila... No n’havia de quedar ni un. Es va establir per a l’acció la vuitena festivitat de Santa Anna, quan els gitanos andalusos –que eren la majoria– i particularment els la populosa Triana, a Sevilla, estaven concentrats en la seua festa major.

La Redada es va dur a terme com una operació calculada de guerra, amb un secretisme total i una exactitud meticulosa, amb la coordinació de totes les forces necessàries. D’antuvi s’havien pres totes les mesures jurídiques i canòniques pertinents perquè ningú no es pogués refugiar en lloc sagrat, i no es va reparar en despeses, que van ser altíssimes. Zoido Naranjo, que ha estudiat en detall totes les operacions, calcula (p.149) que el nombre de persones capturades va superar les 12.000, de manera que el propòsit de capturar-los a tots es va fer pràcticament efectiu perquè aquesta és la xifra que Bernard Leblon ha calculat que hi havia a Espanya en aquells moments.

Els homes van ser enviats als llocs designats per àrees territorials: als arsenals de la Carraca, a San Fernando, vora Cadis; al del Ferrol, al de Cartagena, a les mines d'Almadén o al castell d'Alacant. Els nens a partir dels set anys eren considerats homes i van seguir el camí dels pares. Als més petits els van deixar amb les mares recluses, que treballaven filant i en altres feines, però tan bon punt feien set anys els duïen als arsenals masculins.

No va quedar cap detall sense considerar i la Redada va constituir, a més d'una injustícia social i humana, un lladronicí de proporcions estatals, perquè les autoritats pretenien sufragar les vastes operacions confiscant i venent les pertinences dels empresonats, com ja havia passat en els casos dels jueus i els moriscos.

Des del capvespre del 30 de juliol del 1749 fins al migdia de l'endemà, la tropa aquarterada a 75 poblacions assignades com a residència van prendre les posicions fixades perquè ningú no escapés: van tancar els carrers dels barris gitans i les portes de les muralles i van avançar casa per casa i corral per corral. Segons el pla general dissenyat pel marquès de la Ensenada:

Se arrojarán a las casas de los Gitanos, prenderán a todos, hombres, mujeres y niños, cerrarán las casas o dejarán centinelas en cada una, llevarán los presos a la cárcel, donde todos juntos con las separaciones prevenidas se dejará una guardia de veinte hombres (Gómez Alfaro 1993: 37).

El Bachiller Revoltoso va fer una descripció detallada del que va passar a Sevilla:

Año 1749. Por una orden del Rey, los soldados prenden a todos los gitanos de Sevilla y muchos de Triana, los que vivían en las Chozas de la Cartuja pudieron escapar dejando todos sus bienes abandonados. Dos gitanos fueron muertos por los soldados cuando se iban de sus chozas montados en caballerías y uno resultó herido en la pierna y le cogieron preso. Parece que no dejaron refugiarse en Sagrado y esto hizo que la captura de ellos se hiciera fácil y pronta. Las gitanas sufrieron igual medida y los niños y los viejos, lo que daba lástima ver las cuerdas de gente aprehendida dejando en abandono sus bienes y ganado, sin saber a qué obedecía la medida tan extrema. Un gitano se ahogó en el río delante de su mujer y dos hijos menores de edad. Se dio un bando para que los vecinos no ocultasen en sus moradas a gitanos y a una familia se hayó [sic] en una pajera del Patrocinio que era de Rodrigo Tardío, que la quiso ocultar, por lo que fue llevado a la Cárcel Real (Zoido Naranjo: 157).

Van enxampar de cop el centenar de gitanos que treballaven a la fàbrica de tabacs de Sevilla. Podria ser una radiografia del que va succeir en tots els regnes i ciutats, perquè es va tractar d'una operació coordinada d'abast general. Durant els mesos subsegüents, el marquès de la Ensenada va ordenar a l'exèrcit patrullar fora vila a la recerca d'errants o fugitius. La gran paradoxa va ser que es van capturar els gitanos que estaven més integrats en la societat, i les mesures van ser poc efectives contra els nòmades, que teòricament eren els que provocaven més rebuig entre la societat paia. Lògicament, els no assentats van ser els que van tenir més possibilitats d'escapar.

Formant llargues caravanes controlades per soldats amb fusells, els captius van ser conduïts per camins fixats sense fixar etapes ni pràcticament aturar-se. Els homes cap a Cartagena, Cadis i el Ferrol o Alacant, i les dones a València, Saragossa o Sevilla.

Als capturats a tota la capitania de València (a part del regne: Múrcia, Conca, la Alcarria, Toledo i la Manxa) els van concentrar a la capital. Els homes van ser duts en un primer moment al castell d'Alacant, des d'on en van sortir pocs dies després 200, a més de 40 nois o nens, cap a l'arsenal de Cartagena, on havien dut també gitanos d'Andalusia. Les dones les van recloure primer al castell de Dénia i més tard les van dur a Oliva i Gandia, i després a un antic convent de dominics dels afores de València.

De seguida van sorgir els problemes, però (Sánchez Ortega: 27):

La medida [la Redada General] fue tan poco política que el rey se vio rápidamente obligado a dar marcha atrás a causa de las exposiciones de los gobernadores de las plazas de Marina, arsenales, etc., en donde les había confinado. Esta medida fue tomada al parecer por consejo de Floridablanca (...). El fracaso de la Pragmática se vio rápidamente. Todos los gitanos tenían o compraban parientes y amigos que escribían diciendo que su paisano era hombre de bien y su detención injusta. Ante tantos "clamores", como dice el documento de la época, pero más aún el limitado rendimiento en su trabajo de la población gitana, a la que se veían obligados a mantener sin obtener ganancia o muy poca, y los propios temores de los gobernadores de la plaza que temían constantemente algún tumulto o motín, como es el caso de uno de ellos, "de gente tan desesperada", como los declaran los gobernadores, Fernando VI se vio obligado a dar marcha atrás.

Bernard Leblon descriu com va anar l'empresonament generalitzat (*El gran fichero...*: 9):

Todos los Gitanos de España se hallan presos de una vez, los niños separados de sus padres, las mujeres encarceladas, y los hombres válidos encerrados en los arsenales de Marina transformados en presidios. Ignoramos el número exacto de las víctimas de esta terrible injusticia, y no sabemos tampoco cuantos murieron durante un calvario que se prolongó durante dieciséis años para los más desgraciados. Sólo sabemos que el rey Fernando VI estuvo asaltado por las dudas frente a las protestas, que no se limitaron a las de los propios Gitanos, pero emanaron también de sus conciudadanos que no encontraban la justificación de tal medida, y sobre todo de los directores de los arsenales que no sabían qué hacer con esta avalancha de forzados inútiles, con sus pesadas cadenas en los pies, para los trabajos portuarios. En una carta del 21 de agosto de 1749, el de La Carraca, en Cádiz, dice que hay que sacar la estopa de los almacenes para alojarlos, pero que están tan apretados que se van a asfixiar y que un motín es previsible. La rebelión estalla, en efecto, durante la noche del 7 de setiembre. Para neutralizar los guardias, los Gitanos tenían algunos clavos arrancados del piso y cuchillos de madera hechos por ellos mismos. Con tales armas no irán muy lejos ; treinta y dos de ellos se hallan muy pronto encadenados, y se les ponen hierros a los que pasan por los cabecillas. Se levanta una horca para amedrentarlos, pero el director piensa que no será bastante para vencer su anhelo de libertad. Dice: «En sabiendo que están por vida para lograr la extinción será un volcán cada uno.

Des del principi es va veure l'error (Aguirre: 373):

La experiencia fue un fracaso total. Los directores de los arsenales, con los que no se había contado para nada, y que estaban comprometidos con los planes de construcción naval, comenzaron a quejarse de inmediato de no poder utilizar de forma rentable esa mano de obra cargada de cadenas, abrumada y abatida, próxima a la inanición, y de ver entorpecida su tarea por la obligación que tenían de vigilar y alimentar a esa masa de prisioneros.

Al Principat, malgrat que la Redada General hi va passar de puntetes, Puig i Tàrrrech (2010: 9) diu que s'hi van empresonar gitanos, tot i que no n'especifica l'any ni el nombre. Sembla que es van prendre mesures passada la campanya general:

A Catalunya [els gitanos] foren empresonats a la Ciutadella de Barcelona. El 1756 el Marquès de la Mina escriu una carta als governadors dels corregiments perquè “*persigan sin el menor descuydo a*

todo gitano vagante y que condusgan al que hallaren sin legítimo permiso” a la capital de corregiment des d'on es traslladaran a Barcelona. Faran el mateix amb tot altre rodamon o desertor que trobin. La causa de la missiva és que “se experimentan muy frecuentes deserciones” dels gitanos de la Ciutadella, motivades per “la tolerancia y omisión de las justicias, que no les persiguen como diferentes vezes se ha mandado y que les dexen divagar en perjuhicio de la común seguridad”.

Aquest nou governador de Catalunya sembla que vol fer mèrits davant del rei en aquest tema. El 1762 ordena un nou recompte de totes les famílies gitanes, les quals han d'aportar la llicència de veïnatge concedida el 1749. El fet de cridar-los no és tant el control numèric com recordar-los la llei: “que vivan (...) sin que puedan usar de distinto trage ni de otro language (...) sin permitir que les llamen gitanos porque este nombre quiso el rey quedase abolido en sus dominios (...) tomen officio (...) de labrador (...) y otros mecánicos y serviles sin disimularles por ningún motivo el tráfico o comercio que acostumbraban hazer los gitanos en las ferias y mercados de comprar, trocar y ventas de jumentos y cavallerías”. És un fet que a Catalunya “*andan vagando de feria en feria*” i ell vol acabar amb aquesta situació.

Puig i Tàrrrech explica (2010: 11) que el cos dels Mossos d'Esquadra va protegir els gitanos, cosa que justificaria la poca efectivitat de les disposicions que es van dictar contra ells:

Els gitanos de Reus demanen protecció als mossos d'esquadra de Valls i al seu comandant, Felip de Veciana, davant l'atropellament que significa l'aplicació de la pragmàtica [l'empresonament massiu del 1749]. Els mossos haurien impedit que es deportessin setze famílies gitanes de Reus, segons el batlle celador, un tal Carbonell, i haurien facilitat la fuga d'altres famílies empresonades a Calanda. És a dir, que la “policia local” actua a favor dels gitanos i contra la llei. De fet, a Catalunya, com a molts llocs de la península, existien “*bayles celadores de gitanos*”. El 1730 ja estan documentats a Reus, Vilafranca del Penedès, Vilanova i la Geltrú i Lleida. Eren responsables de la justícia en els barris gitanos, i feien d'enllaç entre aquests i les autoritats locals. L'escollit per aquest càrrec acostumava a ser un membre de la comunitat amb reputació.

A la vista del desastre que va resultar tot plegat, de les protestes, de la manca de previsió i dels actes de contrició per una acció tan desmesurada, de seguida es van començar a emprendre accions pal·liatives:

El rey no tarda en ordenar que los gitanos honrados, reclamados por la justicia de sus domicilios, se han de poner en libertad enseguida. Según el testimonio de los directores de los arsenales, los liberados no fueron los más honrados, sino los más pobres, porque las justicias tenían la obligación de restituir a cada uno los bienes embargados en el momento del prendimiento. En 1752, se efectúa el traslado al arsenal de La Graña, en El Ferrol, de los gitanos que se hallaban en el de La Carraca, en Cádiz, en tres barcos, una fragata inglesa, una fragata sueca y una polacra francesa. A pesar de las pérdidas humanas provocadas por un temporal, más de cuatrocientos Gitanos llegan así al arsenal de Galicia. En 1763, viendo que las instrucciones de su predecesor respecto de los Gitanos honrados han tenido muy poco efecto, Carlos III decide la liberación inmediata de todos los que permanecen en los arsenales. El papel de Consejo debía limitarse en designarles lugares de residencia, pero los dos procuradores, el conde de Campomanes y don Lope de Sierra Cienfuegos, emprenden una polémica sobre la mejor manera de resolver el problema gitano, oscilando entre el encierro en los presidios de África, la deportación a América, o la diseminación en pueblos pequeños. La liberación no será efectiva antes de 1765, y la polémica continuará con la intervención de un nuevo protagonista, el conde de Aranda, partidario de enviar a los jóvenes a América, pero separando los sexos, las chicas en el continente, y los muchachos en las islas. El resultado final de toda esta agitación sólo aparecerá dieciocho años más tarde, y será la pragmática firmada por Carlos III en 1783 (Leblon, *El gran fichero...*: 12).

Tot plegat va resultar molt matusser:

El indulto se llevó a cabo tan mal como la medida. Se aprecia tal lentitud en la puesta en libertad de muchos de los gitanos que llegamos a la época de Carlos III sin haber solucionado el problema (Sánchez Ortega: 27).

Carles III, que va assumir el tron el 1759, va considerar un error la decisió d'empresonar els gitanos que havia pres el seu germà Ferran VI. Quan el gener del 1772 van sotmetre a la seua consideració un avantprojecte legal sobre els gitanos, va disposar que no es fes esment a l'empresonament del 1749 perquè "hace poco honor a la memoria de su amado hermano". Malgrat tot, el nou rei s'ho va rumiar llargament abans de posar remei a la injustícia:

La fecha de 1763, que aparece en muchas de aquellas fichas, es importante. El rey Fernando VI se había dado cuenta, desde 1749, que el prendimiento general organizado por el Obispo de Oviedo,

gobernador del Consejo, era una terrible injusticia. Había ordenado que los Gitanos honrados fuesen puestos en libertad y que permaneciesen presos únicamente los delincuentes. La intención era buena, pero el procedimiento algo complejo, porque los Gitanos tenían que demostrar su inocencia y ser objeto de reclamación por parte de la justicia de su domicilio, lo que implicaba la restitución de los bienes embargados en el momento del prendimiento. Esta exigencia fue un primer obstáculo para la liberación. Las fraguas, las mulas y los caballos se habían vendido al mejor postor, y el dinero de la subasta estaba gastado ya. Según el testimonio de los directores de los arsenales, los reclamados no fueron los más honrados, sino los más pobres (Bernard Leblon, *El gran fichero...*: 13).

El 23 d'octubre del 1762, el governador de Tarragona recordava als pobles del partit les ordenances sobre gitanos arran d'una ordre rebuda des de la cort que deixa veure que la Redada General va ser laxa a Catalunya:

Don Joseph de Llamas, marqués de Menahermosa, gobernador de la plaza de Tarragona y su partido. Por quanto el excelentísimo señor marques de la Mina me previene en carta del 11 del corriente, lo copio. Por capítulo 5 de la real instrucción contra gitanos del año de 1749 se mandó que aquellos que quedasen asignados a sus respectivos pueblos para vivir en ellos, como los demás paisanos, habían de observar de tal modo el vecindario, que por ningún pretexto pudiesen salir de él, si no es a la labranza y cultura de los campos o para los precisos ministerios de sus oficios serviles, o mecánicos, y cuando necesitasen salir fuera para algún otro destino pidiesen licencia a las justicias que se la concederían por tiempo limitado, como no fuese para ferias ni para negociar por oficio de compras y ventas, que esto siempre les será prohibido; Y como en contravención de lo referido se me ha presentado que andan vagando de feria en feria algunos de los que llaman gitanos, ya sean de los asignados a sus pueblos, ya de los inválidos, o bien de los reclusos, para contener vivan todos bajo los límites prescritos por la citada real instrucción, y para otros fines del real servicio, prevengo a Vuestra Señoría que dispongan se ejecute luego una lista de todas las familias de gitanos y los individuos de que se compone cada una de las existentes en el distrito de este corregimiento haciendo comparecer si a las cabezas de dichas familias, a quienes mandará manifiesten la licencia que tengan para vivir libremente en vecindario, pues la deberán tener del dicho año de 1749 o del de 1750, y a los que manifestaren órdenes, o decretos para vivir en vecindarios, como naturales y paisanos, les prevendrá y mandará V. S. que vivan arreglados a las reales instrucciones, decretos, y pragmáticas, sin que puedan usar de distinto traje ni de otro lenguaje e idioma que los demás paisanos sin permitir que les llamen gitanos, porque este nombre quiso el Rey quedase abolido en sus

dominios, previniéndoles que tomen oficio de labrador o del cultivo de las tierras u otros mecánicos y serviles, sin disimularles por ningún motivo el tráfico o comercio que acostumbraban hacer los gitanos en las ferias de comprar, trocar y ventas de jumentos y caballerías, y otros semejantes, bajo las penas establecidas en las citadas reales pragmáticas, instrucciones y particularmente en las de 28 de octubre de 1749, y de haberlo así ejecutado me dará V. S. aviso, remitiéndome la lista de los gitanos de todas especies que hubiese en este corregimiento, con distinción de su sexo y edad y de los que tuvieren licencia para vivir en vecindarios, expresando de quién son dichas licencias y de qué fecha, por tanto yo traslado literal a los justicias de los pueblos de este distrito notados al margen donde hay familias avecindadas de gitanos, para que celen la observancia, en el concepto que dichos gitanos queden ya prevenidos por mí de todo lo referido (Arxiu Municipal de Reus, lligall 242).

Però el mal que havia fet l'empresonament general a la major part d'Espanya era irreparable. Homes, dones i infants van viure unes condicions de captivitat terribles durant anys, i molts no van sobreviure. L'agost del 1762, el comissari de l'arsenal del Ferrol havia enviat una carta a la cort proposant que es deixessin lliures els gitanos que hi quedaven perquè eren “viejos, estropeados y achacosos, que imposibilitados absolutamente de todo trabajo, andan continuamente en los hospitales causando siempre sin provecho gastos de manutención y curación”. Davant de la carta, el Ministeri de Marina, del qual depenien els arsenals, va demanar dades sobre els presoners, i el comissari del Ferrol va enviar dues llistes, una amb 24 presidiaris i rodamóns, i una altra amb 43 noms dels quals s'indicava “meramente gitano” (Gómez Alfaro 1993: 111).

Però els anys anaven passant i no es prenen mesures, i van acabar sent algunes autoritats provincials les que van assumir la iniciativa. El capità general de Catalunya va rebre una ordre emesa el 14 de març del 1763 (Gómez Alfaro 1993: 262) perquè deixés lliures els gitanos, tal com ho ha fet el seu homònim de València:

Me ha mandado el rey decir a Vuestra Excelencia que, compadecido el capitán general de Valencia, adonde se hallaban presas doscientas gitanas, de su dilatada reclusión, continuos clamores, y de los perjuicios que se notaban, representó en el año pasado que, precedidas las noticias e informes convenientes, había puesto en libertad hasta 92, señalándolas por sí domicilio fijo, y haciendo responsables a sus parientes, las Justicias y curas párrocos de los pueblos de su destino, para [que] ayudadas en su trabajo subsistiesen con utilidad del Estado, y la real Hacienda quedase exonerada del

costoso gravamen de su manutención, y que de las restantes había dispuesto de acuerdo con aquel Intendente colocarlas con otras mujeres que tenían reclusas la ciudad y Audiencia. Y habiendo merecido su real aprobación esta providencia, quiere que en ese Principado se practique la misma en los propios términos o en los que V. E. hallase hay más adaptables. (Carta del marquès d'Esquilache a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, Papers de sa Excel·lència, n. 51).

El capità general de Catalunya va comunicar el 14 de març del 1763 al corregidor de Tarragona les disposicions a adoptar amb els gitanos empresonats.

Con carta de día 10 me remite vuestra señoría individuales relaciones de gitanos y gitanas reclusos en esa plaza, que constan de tres partes: treinta y ocho que se han de avecindar en los diez pueblos que expresa; veintiséis que no pueden trabajar por sus edades y accidentes, y han de ser de cargo de la piedad del rey, y cuatro que por viciosos no pueden quedar libres.

A los de la primera clase, se han de avecindar luego por familias unidas en los pueblos señalados en el resumen de vuestra señoría, a los cuales en conformidad por lo mandado por Su Majestad, se han de dar dos presos por cabeza para que vayan sin mendigar y vivan los primeros días sin miseria, hasta que hallen modo lícito de ganar su sustento. Incluyo a vuestra señoría los correspondientes pasaportes para su marcha, y otros tantos ejemplares de la real instrucción del año de 1749 para que, remitiendo a las respectivas Justicias, vigilen que dichos gitanos en sus vecindarios vivan conforme a lo prevenido en ella, especialmente a lo que prescribe al artículo 5º, borrando y olvidando para siempre el feo nombre, idioma, atributo, traje y tráfico de gitanos, con prevención de que el que contraviniese experimentará sin indulgencia todo el rigor de las leyes, pues desde el día en que se establezcan se han de considerar en la calidad, en el idioma, en el traje y en la ocupación como los demás vecinos sin diferencia alguna, y cumplir con las obligaciones de cristiano y las demás de todo buen vasallo, obrando las Justicias, conforme a Derecho, contra cualquier que faltase en la menor cosa a lo referido. (...)

Los inválidos por sus edades y accidentes proseguirán libres a disfrutar, como hasta ahora, el pan y socorros que les ha suministrado el Erario, pero se les ha de amonestar y aperebir, como a los demás, a fin de que vivan arreglados, y para su abono se han de presentar mensualmente en revista de comisario.

Son cuatro los incorregibles, tres hombres que se han de remitir como presidiarios a esta ciudadela por término de cuatro años, prevenido que si lo quebrantan se les enviará a presidio cerrado de

África, y que si cumplen su obligación y se enmiendan se les pondrá en libertad y dará vecindario como a los otros. María Baptista, que es escandalosa, puede recogerse en algún paraje de esa plaza con su hija de dos meses, donde se la socorrerá como a los inválidos, hasta que mudando de vida se constituya digna de libertad (Arxiu de la Corona d'Aragó. Papers de sa Excel·lència, n. 51) (Gómez Alfaro 1993: 263).

L'indult va arribar finalment el 16 de juny del 1763, en un moment ja tan extrem que només va suposar l'alliberament de 165 persones, que eren vells o estaven tan extenuats que no podien treballar. La resta havien anat sortint dels presidis al llarg dels anys o hi havien deixat la vida.

Catorce años después de una medida de clemencia que tuvo poco efecto, ya sabemos que Carlos III, sucesor de Fernando VI, ordenó la liberación inmediata de todos los gitanos mantenidos en los arsenales. El resultado de esta intervención será la puesta en libertad, en 1763, de algunos forzados reclamados por sus domicilios. En cuanto a los demás, ya sabemos también que en vez de designarles lugares de residencia según la voluntad real, los dos procuradores del Consejo entablan una polémica sobre la mejor manera de solucionar definitivamente la cuestión gitana, de modo que la orden real no se hará efectiva antes de 1765 para los últimos supervivientes de dieciséis años de presidio (Leblon *El gran fichero...*: 19).

Bernard Leblon fa una reflexió sobre com va acabar el captiveri:

Finalmente, la perpetuidad se paró al cabo de dieciséis años, pero muchos gitanos, entre los que no habían sido reclamados por sus residencias de origen, habían muerto durante esta interminable cautividad, en el transcurso de la cual estaban constreñidos, aunque atados con pesadas cadenas y en el agua hasta la cintura, a unos trabajos portuarios homicidas (Leblon *El gran fichero...*: 42).

A Catalunya, els gitanos van rebre en alguns casos una protecció declarada i molt activa:

Hem consultat diferents documents que fan referència als batlles de gitanos de Reus i Valls de finals del XVIII. El setembre del 1790 Felip Veciana [cap dels Mossos d'Esquadra] signa una carta dirigida a la justícia de Sant Sadurní i a tots els mossos, a favor de Pere Carbonell, comerciant i veí de Reus, "qual es nombrado bayle de los gitanos", perquè l'ajudin en tot el que necessiti, ja que està fent

una “*diligencia inportante al Real Servicio, y entra ella la de procurar la captura de un reo llamado Matheo Cunillera*”, natural de Marçà i que hom té coneixement que s’amaga a Sant Sadurní. És a dir, que un gitano actua de defensor de la llei i obté un document que l’autoritza a viatjar per Catalunya amb plena llibertat, a pocs anys de la llei del 1783.

El març següent, Felip de Veciana confirma en el càrrec de batlle dels gitanos de Valls a Mateu Escuder, “*comerciant*” veí de Valls, el qual “*es hombre de bien y de onrado prosseder, por tenerlo assí bien experimentado, y que cumpla exactamente la Pragmática Real, y que habiéndole echo algunos encargos del real servicio ha desempeñado con el mayor zelo, por lo que (...) encargo nuevamente la vigilancia en que por su parte procura por todos medios que los que llaman castellanos nuevos y antes gitanos, vivan christianamente y cumplan lo que su magestad (que Dios guarde) manda en su Pragmática Real*”. I ell és el primer que no ho compleix, essent com és comerciant! És a dir, que al Camp de Tarragona, els encarregats de vetllar pel seguiment de la dura llei del 1783 són els mateixos “castellans nous”! Val a dir que la família Veciana coneixia de feia anys les famílies de gitanos que vivien a Reus i a Valls i que, com la seva, es dedicaven al comerç de bestiar, i coincidien a les fires. La bona relació és un exemple de la integració de la comunitat romaní a les nostres contrades des de molt abans, i com la pragmàtica del 1783 és exagerada donada la situació existent: una comunitat gitana que viu concentrada en barris d’algunes poblacions, però que té tractes econòmics i socials en la societat on viu i és respectada, que no assimilada; que conviu amb una comunitat nòmada i més marginal que de forma itinerant va a la ciutat, on és acollida pels seus congèneres (Puig i Tàrrrech 2010: 12 i 13).

Però el Consell de Castella tenia obsessió en el tema i de la voluntat de vigilància van sorgir uns nous censos de la població gitana elaborats entre 1783 i el 1786, amb informacions variables, sobre noms, vincles familiars, llocs de naixement, oficis..., registrats per Bernard Leblon i que ultrapassen els límits d’un simple inventari onomàstic. Aquest autor estableix que, segons les dades del 1783 i el 1784, la població gitana espanyola era de 12.090 individus, dels quals, el 70% eren a Andalusia: 8.141. Antonio Gómez Alfaro, que va estudiar amb detall “la Gran Redada de gitanos”, dóna aquestes xifres com a bones. Les ciutats amb més gitanos eren aleshores, per aquest ordre: Sevilla, Carmona, Sanlúcar de Barrameda, Lebrija, Jerez de la Frontera, Hèllin, Tarragona, Reus, Valls, Lleida, Murcia, Elx i Oriola.

Després de totes les persecucions, aquests censos elaborats després de la pragmàtica de

Carles III atribueixen un èxit més aviat exigü a la Gran Redada. Més del 88% dels gitanos d'Espanya –amb l'excepció de Catalunya– eren sedentaris abans del 1783, i solament 1.218 van aprofitar l'amnistia general per sol·licitar un domicili (Gómez Alfaro 1993: 101).

El cens més complet estableix que als regnes ibèrics de Carles III hi havia 12.000 gitanos, “y esto sucede después de todas las operaciones de *limpieza* que traen los sucesivos censos y de las vicisitudes y muertes que ocurrirían en los años de la *Prisión General*, creo que podríamos calcular en más de 20.000 los que estaban bajo esta denominación genérica antes de la Pragmática de 1717”, opina Zoido Naranjo per la seua part (p. 122).

La pragmàtica del 1783 alliberava els gitanos que encara eren presos, però els continuava obligant a residir en llocs concrets amb la finalitat d'aconseguir-ne l'assimilació total. Aquesta pragmàtica, com la que va determinar-ne la captura el 1749, va provocar una activitat administrativa ingent, que va arribar a les poblacions més petites, a fi que s'apliqués amb tots els detalls.

La política de Carles III va posar fi per tant a la persecució legal, però no pas a la discriminació social. Es continuava perseguint tothom que fos gitano pel fet de parlar el caló, vestir a la seua manera o que se'ls trobés en un camí, perquè els gitanos seguien obligats a viure en els pobles assignats. Malgrat tot:

A partir de la pragmàtica de Carlos III podemos decir que el gitano siente algo la libertad. Cuando les resulta preciso consignar su oficio en el censo que se ordena en 1783, declara los oficios ambulantes que hasta entonces les estaban prohibidos, como son los de herrero que con su fragua propia se desplazaban a menudo de pueblo en pueblo, arriero, esquilador, etc. Que continúa siendo uno de los *modus vivendi* de la minoría gitana (Aguirre: 434).

Per a Helena Sánchez Ortega la pragmàtica del 1783 no buscava fer justícia ni normalitzar la situació dels gitanos, sinó una simple continuïtat de la política que s'havia seguit a Castella respecte al col·lectiu (p. 158):

Cuando nos colocamos en el marco histórico en que ésta se promulga, nos resulta aun más clara su

continuidad y remate, necesario de la situación con respecto a las anteriores Pragmáticas.

Debemos considerar a este respecto que Carlos III hereda en parte las condiciones de las duras medidas tomadas por Fernando VI, inútiles frente a la realidad del pueblo gitano, y la anterior ineficacia de las pragmáticas. Esto pudo impulsar al Rey a cambiar de actitud frente a los gitanos eliminando las represiones anteriores para promulgar una ley aparentemente asimilatoria.

Como en los casos precedentes, la Pragmática también constituyó un fracaso. Por una parte, el hecho de que los gitanos aparentasen durante un corto periodo de tiempo haber abandonado sus anteriores costumbres para volver a ellas, una vez pasada la tormenta. Es preciso también señalar que la Pragmática venía a dar cuenta de la jerarquía gitana, de distintas situaciones de los gitanos, de forma que los ya asimilados permanecieran en su anterior estado, beneficiándose de nuevas normas, y que los gitanos semi-nómadas o pertenecientes al hampa aparentasen su asimilación durante cierto tiempo.

Fet i fet, només va canviar la llei, però no l'esperit:

La pragmática de 1783 se intentó aplicar con bastante firmeza persiguiéndose a grupos de inocentes y nada peligrosos sólo por el hecho de pertenecer a una minoría situada al margen de la ley por la legislación, sin haber sido acusados de ningún desmán; el simple hecho de hablar la lengua, vestir a su manera y andar vagando les convertía en sospechosos después de la orden de 1783 para que se domiciliaran (Aguirre: 456).

La discriminació, no cal dir-ho, era molt arrelada. El mateix 1783, a Tarragona, un mestre de la confraria de fabricants d'espardenyes va ser destituït de totes les seues funcions per aquesta institució per haver contractat com a aprenent un noi gitano. L'espardenyer va presentar un recurs al corregidor, que li va donar la raó. Però els delegats de la confraria van portar el cas a la Reial Audiència de Catalunya al·legant que la corporació no havia admès mai individus vils o infames de fet o de dret i que els gitanos no eren considerats contribuents honestos, ja que les lleis els exclouïen dels càrrecs municipals. La pragmàtica d'aquell mateix any de Carles III va posar fi al litigi (Leblon 1983: 75 i 76).

Bernard Leblon incideix en la nova repressió il·lustrada que havia d'esperonar el trànsit a França:

Se ha dicho que la ley de 1783 había suavizado las condiciones de vida de los gitanos, y es verdad. Sin embargo el hecho de parecer gitano, de hablar su idioma o de llevar su traje sigue siendo un delito. El capítulo primero da el tono: « Declaro, que los que llaman o se dicen gitanos, no lo son por origen ni por naturaleza, ni provienen de raíz infecta alguna. » En consecuencia, el capítulo 11 ordena a los representantes de la justicia establecer listas de los que seguirían portándose como gitanos. Esta medida tendrá como última consecuencia el censo general de 1785. La aplicación más inmediata es la transmisión de dichas listas al tribunal más cercano, cuyo papel se limitará **en mandar**, « *sin figura de juicio* », **sellar a los contraventores en las espaldas con un hierro ardiente que se tendrá dispuesto, con las Armas de Castilla. La pena del sello se substituye a** « *la de cortar las orejas a esta clase de gente, que contenían las leyes del Reino* ». **Sin embargo**, « *en caso de reincidencia se les impondrá irremisiblemente la pena de muerte* ». **Según el capítulo 9, los que** « *habiendo dexado el trage, nombre, lengua o gerigonza, unión y modales de gitanos, hubieren además elegido y fixado domicilio, pero dentro de él no se hubieren aplicado a oficio ni a otra ocupación, aunque no sea más que la de jornaleros o peones de obras, se les considerará como vagos, y serán aprehendidos y destinados como tales...* » En este caso, las sanciones eran muy duras, y para evitarlas había que demostrar que no era posible encontrar trabajo en la región (...). Frente a este tipo de medidas, los Gitanos no comprendían siempre lo que les ocurría, y no es de extrañar la actitud de Juan de Torres, de Tíjola (Granada) enviado por seis años a un presidio de África, y que pretendía ignorar el motivo de su condena, cuando la justicia de su pueblo no lo sabía tampoco (*El Gran Fichero...* 76).

La pressió contra els gitanos era forta i això no podia fer altra cosa que esperonar-los, de nou, a fugir, com fa constar Roser Puig i Tàrrrec (2010: 10):

L'esperit de la llei del 1783 és la desaparició dels gitanos com a col·lectiu diferenciat: tots els súbdits dels reis són iguals mentre es comportin de la mateixa manera. Es recupera com a solució l'assimilació de la cultura romaní per decret. La diferència es punirà amb penes molt dures.

Els anys que segueixen són d'un gran enrenou: en molts documents apareixen referències a l'aplicació de la llei. Les autoritats centrals no estan prou satisfetes de com s'aplica i el 1787 tornen a emetre una cèdula perquè “*se advierte mucha inobservancia en varios pueblos y distritos (...) ha llegado a mi noticia de la floxedad y aun indolencia que se nota en las justicias acerca de la ejecución de las reglas*”.

Remarca el que pretén la pragmàtica: “*contener y castigar a esta clase de gentes y reducirlos a la vida civil y christiana como los demás vasallos*”. Recorda de nou la necessitat d’aplicar la llei de forma estricta.

El tribunal de Barcelona va proposar una sèrie de mesures complementàries per contribuir a aplicar la pragmàtica: encoratjament de l’accés a la propietat dels gitans que s’ho poguessin permetre; limitació de la residència a les poblacions de més de mil habitants; la creació d’associacions de caritat, i l’admissió dels homes en treballs públics i de les dones en feines relacionades amb la confecció tèxtil (Leblon, 1993: 91).

El tribunal partia, segons Bernard Leblon, de la idea que no es podia reprimir l’ociositat sense proposar feina:

Il est important de souligner que les magistrats de la Couronne d’Aragon sont unanimes à reconnaître que la délinquance gitane est tout à fait négligeable et sans commune mesure avec les accusations traditionnelles portées contre la race maudite. C’est ainsi que la Chambre criminelle de Barcelone ne peut citer qu’un seul procès pour meurtre en dix ans et reconnaît que les vols commis par les Gitans sont de peu d’importance et portent presque tous sur des denrées comestibles; ce qui prouve bien que les auteurs y ont été contraints par la nécessité (Leblon 1993: 91).

A Catalunya va ser el lloc on les autoritats es van prendre més a pit les noves ordenances. El corregidor de Girona va tenir notícia el 4 d’abril del 1785 a través de l’agutzil major de la ciutat que en el lloc de Medinyà hi voltava un grup format per dos homes, dues dones i quatre criatures “hablando la jerigonza y usando el traje y modales que antes usaban los que llamaban gitanos que conducía una porción de ganado”. El corregidor va disposar que l’agutzil, Ramon Sala, i quatre dragons del regiment Numancia sortissin a capturar-los (Aguirre: 456).

L’article 18 de la pragmàtica fixava la creació de comissions de beneficència, amb delegats que visitessin els gitans a casa seua i redactessin informes sobre el mode que vida que duïen i els problemes que tinguessin, a fi de poder resoldre’ls. Se’ls havia de dotar d’habitatges dignes, enviar la canalla a l’escola i a tallers on fessin d’aprenents, ingressar en hospitals els malalts i inserir en la vida laboral els adults. De fet, era una política general de cara als marginats, no només els gitans.

Aquestes institucions no existien la majoria de vegades i no es va fer gaire cas de la disposició. L'Audiència de Catalunya va designar el 1785 un alcalde del crim, Francisco de Zamora y Aguilar, per vigilar que la pragmàtica es complís. Aquest va escriure al Secretari d'Estat, comte de Floridablanca, per informar-lo dels seus "èxits" i li va enviar una mostra de les manualitats que feien les noies gitanes de Barcelona. L'aprovació reial va fer que Zamora designés el gener del 1786 tres adjunts per ajudar-lo (Leblon 1983: 148).

A Sant Andreu del Palomar, l'Hospitalet de Llobregat, Sabadell i Terrassa els gitanos no havien canviat de vida després de la publicació de la pragmàtica, i Zamora se'n va voler fer càrrec. En aquesta última població constata que tots els gitanos que hi eren censats continuen portant una vida errant, amb l'excepció de la família de Vicenç Escuder, que vivia en un graner amb els seus animals. Zamora els va fer desempallegar-se de la indumentària gitana i els va buscar un habitatge digne, al qual va posar mobles. Al pare de família li va buscar feina de traginer, a un fill de 17 anys, mut de naixement, el va col·locar en una fàbrica de teixits, i a una germana seua, de 12, la va confiar a una mestra perquè li ensenyés a cosir.

A la mateixa població, l'alcalde del crim va localitzar un altre grup de gitanos acampats i els va fer detenir i tancar a la presó de Barcelona. Quinze dies després els van condemnar per ociositat, *vagabundeo*, falta de domicili i per haver robat un pollastre, una acusació que no es va provar. Els dos homes que hi havia a la colla –de 50 i 30 anys– van ser condemnats a deu anys de presidi a Orà, i a les tres dones –dues de 30 anys i una de 40– a deu anys de presó. Quatre infants van ser enviats a l'hospici de Barcelona, i dos nadons de sis i deu mesos es van quedar amb les mares mentre durés la lactància, després havien d'anar també a l'hospici.

Zamora va constatar que els integrants d'aquesta colla eren censats a Terrassa i que vivien en graners i en forns de calç, que no tenien una ocupació regular i que anaven d'aquí cap allà. El 24 de juny del 1786, el jutge es va presentar a Terrassa per inspeccionar els habitatges dels censats i va ordenar detenir en massa els gitanos de la població, però van fugir tots i la guàrdia només va aconseguir enxampar un noiet, que van enviar a l'hospici de Barcelona.

El jutge va localitzar també una família de 26 persones que vivien “gitanescament” en un estable en ruïnes a Sant Andreu de Palomar amb divuit cavalleries, amb una entrada que cobria el fem. A un noi de quinze anys el va col·locar com a aprenent al taller d'un espartenyer, als nens més joves els va enviar a l'escola i a les nenes les va fer anar a una casa on els ensenyessin a cosir i filar. Després va allotjar els adults a partir de les unitats familiars nuclears: dues a Sant Andreu mateix, dues a Sant Martí de Provençals i dues més a Sant Boi de Llobregat. A totes les va col·locar en un habitatge que tingués separacions i estigués dotat com la resta de cases de la població. Va advertir els gitanos que havien de vestir con la resta de ciutadans.

Zamora també va localitzar en una inspecció a l'Hospitalet de Llobregat quatre famílies que vivien en un vell graner amb els seus animals. Una dona que estava casada segons el ritu gitano la va enviar a la presó per viure en concubinat. A Sarrià va localitzar un grup de gitanos que vivien en unes condicions similars i els va fer engarjol·lar a tots. A la canalla d'aquesta última família, tres nenes i un nen que vagaven pels carrers de Barcelona, els va procurar roba nova i al mascle el va col·locar d'aprenent espartenyer i a les femelles a fer encaix. El jutge va encarregar al batlle de Sarrià de resoldre el problema d'habitatge d'aquesta família en un termini de dos mesos.

L'alcalde del crim va actuar també a Mataró amb un grup de gitanos que vivien en dues barraques sobre estores de palma, amb el foc al carrer i dormint tots plegats, i va ordenar una separació rigorosa per sexes. Consta que tenien un ruc fermat i unes estisores d'esquilador.

A principi de novembre del 1786, Zamora va fer inspeccions a les localitats que havia visitat anteriorment, per veure si s'havien seguit les seues instruccions, i es va mostrar, en conjunt, satisfet. I a la fi d'aquest mateix mes va intervenir davant la secretaria d'Hisenda perquè les autoritats no reclamessin contribucions durant tres anys als gitanos que havia reallotjat.

Zamora va tancar l'expedient el 31 de desembre del 1786 i li va enviar a Floridablanca, amb una llarga carta on exposava les dificultats que havia trobat i exposava els mèrits personals. Hi expressava l'exemplaritat de les seues accions i que volia estendre-les

a tot Catalunya. A Madrid, però, es van acostumar amb agrair-li la feina feta i no van destinar recursos a l'obra que proposava. A cap altre punt d'Espanya no hi va haver un funcionari com ell que portés fins a les últimes conseqüència el zel per a fer complir la normativa sobre els gitanos (Aguirre: 456 i 459).

Bernard Leblon analitza l'informe del jutge Zamora:

Llena un registro con los espectáculos horrendos encontrados en sus viajes de inspección: familias enteras amontonadas en granjas, edificios arruinados o chozas precarias, sin separación entre los sexos, hombres y bestias mezclados, porque duermen en el suelo junto a sus caballos. Según sus descripciones, los gitanos son peores que los salvajes del nuevo mundo. No tienen ni sillas ni camas, encienden el fuego fuera, y cocinan en ollas de hierro. El buen juez decide poner un poco de orden en este desbarajuste. Aloja algunas familias en casas decentes, con algunos muebles, estampas religiosas, un crucifijo. Lo más difícil, al parecer, ha sido obligarles a que durmieran en una cama. Los niños enviados al hospicio se levantaban durante la noche para acostarse en el suelo. Pero nada va a parar la civilización en marcha. A los adultos inobedientes se les aplica un sello ardiente en las espaldas, a los niños se les separa de sus padres (*El gran fichero...*: 54).

El 1787, els tribunals van ser consultats sobre l'aplicació de la pragmàtica a les seves jurisdiccions i l'Audiència de Barcelona va reconèixer que alguns gitanos havien canviat de domicili per decisió pròpia, però ho havien fet sempre d'acord amb la justícia, i que feia temps que ningú no s'havia queixat d'ells al tribunal. Els magistrats barcelonins s'enorgullien de l'obra regeneradora exemplar d'un d'ells, Francisco de Zamora, entre els joves gitanos catalans. Només evocaven un punt feble: la manca d'hospicis i de rendes per atendre els gitanos vells o malalts.

Javier Aguirre fa notar que a Catalunya –potser caldria dir, més concretament, a la regió de Barcelona– els gitanos van tornar a les activitats habituals d'esquiladors i tractants itinerants quan va deixar d'operar el jutge Zamora. El cens del 1785, l'últim, revelava que al Principat hi havia 1.127 gitanos, que eren una mica menys del 10% de la població espanyola, dins la qual Catalunya ocupava el tercer lloc després d'Andalusia (67%) i València (14%).

I a nivell espanyol va passar el mateix. Helena Sánchez Ortega ressalta (p. 102) “la

inoperància de la major part de les lleis dictaminades”, que s’evidencia amb “la necessitat de repetir les pragmàtiques una vegada i una altra”, i que les lleis no van arribar a impedir que els gitanos viatgessin.

Sánchez Ortega mostra un cas, que defineix com a “exemple de gitano assimilat i aveïnat” (pp. 262 i 263), que evidencia que el col·lectiu continuava subjecte a informes de bona conducta després de la pragmàtica de l 1783:

Ermengol de Gasset y de Castells, teniente auditor de Guerra de la plaza de Seo de Urgel, regidor Decano y como tal, Regente la Baylia de la misma ciudad.

CERTIFICO que de muchos años atrás, tiene Esteban Reyes otro de los antes llamados gitanos, su destino para habitar en la expresada ciudad y que en ella habitó por muchos años, con su familia de la cual solo en el día está avecindado en esta uno de sus hijos llamado Esteban Reyes, menor, casado, de edad treinta y un años, quien ejerce el oficio de bracero en cuantas ocasiones es llamado, continuando el arbitrio en sus compras y ventas de ganado mayor: Tiene tres hijos, el mayor de edad de seis años, llamado Agustín, el segundo de cuatro, nombrado Francisco y el tercero, Ignacio, de dos años. Vive con su consorte María Reyes y Escuder del lugar de Llansa, en el Ampurdán, obispado de Gerona de edad de veinticinco años, se aplica a la labor propia de su sexo y a más trabaja lo que a sus fuerzas permiten los jornales que se proporciona para el cultivo de hortalizas: Ambos son de buena fama, vida y costumbres, sin que hayan dado motivo a la Justicia para castigarlos por contraventores a las Reales Pragmáticas ni otro delito y para que conste doy la presente firmada de mi mano y sellada con el escudo de mis Armas.

Seo de Urgel, a 4 de Abril de 1785.

De fet, els gitanos continuaven perseguits. Leblon cita un cas esdevingut el 1784 a Deza (avui a Sòria), a tocar de la frontera aragonesa, on una família de set persones originària de Catalunya va ser detinguda per *vagabundeo* per la justícia ordinària, que discuteix si cal aplicar als seus membres una marca de ferro roent. El corregidor de Sòria acaba concloent que la família no mereix ser sancionada, sinó que se’ls podria recollir en un hospici.

Arran de la pragmàtica de 1783, el Consell va demanar als tribunals de Barcelona, València i Saragossa si el que era vàlid per a Castella ho era també per als territoris de la Corona d'Aragó recordant que la política envers els gitanos havia depès de cada reialme i que l'Aragó els va expulsar fins al 1646, el regne de València fins al 1695 i Catalunya fins al 1715. Bernard Leblon, que és qui forneix la dada (1983: 89), es pregunta si va ser una simple fórmula de cortesia, en qualsevol cas, quedava palesa una diferència quant al tractament dels *afers* gitanos.

Els aragonesos plantejaven una divisió del col·lectiu en tres categories, molt dins el nou esperit il·lustrat. La primera era constituïda pels sedentaris que seguien un mateix mode de vida que la resta, i aquí no consideraven mesures especials, més enllà de les que tenien com a finalitat “la disparition de leur nom et de la haine qu'il suscite, afin d'obtenir leur assimilation totale” (Leblon 1983: 90). La segona classe n'eren els considerats seminòmades perquè, si bé tenien una residència, hi eren absents molt sovint per qüestions laborals o familiars. Aquests havien de ser sotmesos a una vigilància particular a fi de limitar al màxim els seus desplaçaments, controlar-ne els costums i comprovar l'educació que donaven als fills. La tercera categoria serien els nòmades, que havien de ser controlats especialment perquè canviessin el seu mode de vida, si calia a través de sancions o recompenses. Els jutges aragonesos demanaven també la prohibició de dir la bonaventura i els espectacles que poguessin fer no solament els gitanos, sinó que en tinguessin relació. Tenien en compte així mateix mesures positives que en facilitessin la integració, com ara distribucions de terres o exempció d'impostos. També la limitació de residència en localitats de més de 500 habitants, mesures particulars de residència, prohibició de fires i mercats i d'oficis més o menys ambulants, com el d'esquilador, cotxer, mulater o pastor (Leblon 1983: 90).

Segons els informes enviats arran de la pragmàtica de 1783, Aragó tenia una població poc nombrosa de gitanos i aquesta estava força integrada. El tribunal declarava que “de muchos años a esta parte causa ninguna de delito atroz o notable por sus circunstancias, lo que cuando menos manifiesta que los que hay [gitanos que] no son delincuentes como los de otras partes”. Al vell regne, el 1717 s'havien fixat les poblacions de Calataiud, Taraçona, Terol, Daroca, Borja i Barbastre perquè hi residissin els gitanos, i el 1746 s'hi havien afegit Saragossa i Egea de los Caballeros.

El tribunal aragonès feia diferència entre tres categories de gitanos i en proposava un tractament per separat, “por ser bien patente que la curación debe corresponder a la enfermedad”. Entre “los llamados gitanos” alguns vivien en pobles amb un domicili “en casi todo como los demás vecinos”, tot i que eren objecte “de aquella aversión que generalmente se les tiene por el nombre”. N’hi havia una segona classe que “si bien residen en alguna ciudad o población alguna parte del año, salen con mucha frecuencia a ferias y mercados o con este pretexto”. I els tercers: “que casi siempre van errantes de lugar en lugar no entrando en estos a pernoctar quedándose en corrales y parideras de ganado, o sus inmediaciones”.

El tribunal proposava mesures segons les classes. Per a la primera, n’hi havia prou a eradicar “este supuesto nombre de Gitanos”, tant entre ells mateixos com entre els seus veïns, a fi d’evitar el rebuig que provocaven. Pel que fa a la segona classe, “basta poner remedio a que sus ausencias sean mínimas, vigilándose el fin por que se hacen y averiguar si las mujeres con quienes habitan son o no legítimas y qué educación dan a sus hijos y si estos y sus padres saben la doctrina cristiana”. La tercera classe mereixia un tractament especial i era “indispensable una mudanza total de costumbres” sense estalviar-hi sancions o recompenses. Calia que se’ls prohibís dir la bonaventura i que fessin espectacles més o menys teatrals al carrer. El tribunal estimulava els gremis a admetre els gitanos a fi d’integrar-los, però més enllà de la redacció d’aquest text i les bones intencions no va arribar a adoptar mesures d’abast real (Aguirre: 459 i 460).

El cens del 1785 va revelar que al corregiment de Girona hi havia dos centenars de gitanos a disset poblacions de les 387 que el componien: Amer, Banyoles, la Bisbal, Blanes, Calella, Castelló d’Empúries, Figueres, Girona, Malgrat, Palafrugell, Pals, Pineda, Sant Feliu, Sant Genís, Sant Pere, Santa Coloma i Torroella de Montgrí. El corregidor, Ladislao Havar, va fer constar que

sus gitanos mantenían relación con los residentes con las zonas fronterizas de Francia, reino al que algunos viajaban sin mayores problemas. Salvo algunos casos concretos, estos gitanos gerundenses se defendían bien económicamente, dedicados ya a “trabajos y maniobras de la marina”, ya a “cocer corcho en las fábricas”, ya a la agricultura “en piezas de tierra alquiladas”. Incluso se reseña la existencia de algún enfermo que guardaba cama y “se sustenta con su propio dinero”, señal evidente de

que podia disponer de cierto remanente monetario (Antonio Gómez Alfaro 2010: 97).

Aquests 200 gitanos gironins van ser majoritàriament els que van començar a viatjar cap França. Els corregiments veïns i, en conseqüència, més pròxims a la frontera, tenien pocs gitanos. El de Mataró, amb 97 nuclis de població, tenia solament 36 gitanos a Caldes de Montbui, Granollers, Mataró i Sabadell. El corregiment de Manresa, amb 133 nuclis, tenia únicament disset gitanos, a la mateixa Manresa i a Santpedor. Al de Vic, amb 120 nuclis, hi havia només deu gitanos, al de Puigcerdà, catorze, a Ribes i a la Seu d'Urgell.

Al corregiment de Barcelona hi havia 121 gitanos, la majoria a la capital, i alguns a l'Hospitalet, Martorell, Sarrià, Sant Andreu de Palomar i Sants.

Allunyant-nos de la frontera francesa, al corregiment de Vilafranca del Penedès hi havia 27 gitanos. La colònia més nombrosa de Catalunya era al corregiment de Tarragona, on n'hi havia 320 a la capital, Vilanova, la Cononja, Reus, la Selva, Valls i Vila-seca.

Al corregiment de Lleida hi vivien 90 gitanos entre la capital, Balaguer i Castelló de Farfanya, Almenar i Juneda, i al de Tortosa un centenar entre aquesta ciutat, Aldover, Móra d'Ebre i Ulledecona. A la resta de Catalunya les xifres de gitanos eren insignificants.

Un cop entrat el segle XIX, la persecució es va relaxar i les lleis es van fixar sobretot en els gitanos tractants de cavalls. La del 22 d'agost del 1847, sota Isabel II, va establir l'obligació de portar, a més de la documentació personal, un document que identificués els animals on hi constessin les compres i les vendes. El 1878, Alfons XII va anul·lar totes les disposicions anteriors i va establir que tots els tractants havien de tenir una guia, un document específic per a cada animal, sense fer distincions entre els gitanos i la resta.

Les lleis no van tornar a esmentar els gitanos fins al franquisme. Els articles 4 i 5 del codi de la Guàrdia Civil del 1943 parangonaven els gitanos amb "vagos y maleantes" i encomanaven al cos armat la tasca concreta de vigilar-los. La Constitució del 1978 els va equiparar per fi en tot a la resta de la població.

4. La migració al Rosselló

El Tractat dels Pirineus va crear el 1659 una frontera que va dividir Catalunya, però l'espai mental dels catalans no es va modificar sinó amb el pas dels segles. Excepte en l'aspecte administratiu, les relacions humanes entre el nord i el sud de l'Albera van continuar en tots els sentits, i la consideració de pertànyer a un mateix país no es va alterar de manera significativa fins a ben entrat el segle XX. Encara avui, als pobles limítrofs de l'Alt Empordà i del Vallespir es troba gent gran que va arribar de l'altra banda per casar-se. L'historiador rossellonès Raymond Sala parla de la *no-frontera*.

Als vells Comtats, la continuïtat no es va donar solament en les viles pròximes a la ratlla, sinó en tot el territori. Claudi Balaguer explica que al llarg dels segles els goigs locals i les Bibles es van imprimir a Barcelona en *barceloní*, que era el codi que es feia servir quan s'escrivia en català, i fins al segle XX no es va començar a utilitzar la varietat local en l'escriptura, i Jean-Paul Escudero descriu el cas d'un home de Trevillac, a la Fenolleda, a la ratlla amb el Rosselló i el Conflent, que deia, els últims anys del segle XX, que Illa, Perpinyà o Millars "eren Espanya". Joan-Miquel Touron destaca que encara avui els nord-catalans no passen la Tet si no és per una raó de força major, i si es vol que un supermercat o un cinema funcionin cal posar-los de Perpinyà *en avall* (converses personals).

Malgrat la frontera, doncs, molts dels referents dels nord-catalans van continuar arribant del sud durant segles, fins al punt que l'evolució de la llengua de les comarques annexades a França va seguir en molts aspectes la del català central (l'article *lo*, per exemple, era encara habitual a principi del segle XX, i unes dècades més tard havia desaparegut a benefici de *el*), i també molts dels condicionants sociològics: al nord de l'Albera comptaven amb duros, tot i que ho aplicaven lògicament als francs i no a les pessetes, i els conservadors eren "carlins" sense tenir en compte que el substantiu es referia a un aspirant al tron espanyol.

Al llarg del segle XX, els lligams ancestrals entre les dues parts del país es van anar difuminant per la pressió dels estats moderns, i un allunyament emocional es va anar fent

evident, però no va ser mai total entre les persones que van continuar arrelades al país, i entre els gitanos, que basen la seua cosmogonia en la família, els lligams amb el sud es van mantenir i es mantenen mentre hi tinguin parents o records familiars.

Teresa San Román, una antropòloga que ha dedicat la carrera als gitanos, diu (informació oral) que aquests sempre han viatjat i que els intercanvis entre les dues bandes de la frontera francoespanyola havien de ser constants en tots els temps, i més quan es tractava secularment d'un mateix país.

Al segle XIX això semblava molt clar a la Catalunya Nord, com escriu un personatge que va estudiar els gitanos del país, Victor de Rochas (p. 269):

Nos Gitanos sont les frères de ceux de la Catalogne, dont ils n'ont été séparés que par la conquête du Roussillon et de Cerdagne, sous Louis XIII. Leur langage usuel est le catalan, qui est encore le langage populaire du département des Pyrénées-Orientales. Ils ressemblent parfaitement aux Gitanos de la Puerta San Antonio [el Portal de Sant Antoni de Barcelona], à Barcelone et à Lérida.

“El Tractat dels Pirineus no ha existit mai per als gitanos”, explica amb coneixement de la història Joan Valentí, el Morro, al bar Le Floréal, a la plaça Cassanyes de Perpinyà, el cor del vell barri caló de la capital rossellonesa. La seua biografia podria ser un compendi de segles de vida gitana a Catalunya. Té casa a Sant Jaume (Perpinyà) i a Hostafrancs (Barcelona), on el seu bar és el Cu-cut, de la plaça del Sol (Erenio, oficialment). El seu pare va nàixer en un carro a Igualada i es va criar a Mallorca, i quan va esclatar la guerra d'Espanya se'n va anar a Perpinyà, on es va casar, i després va viure vint anys a París. No va ser el primer de la família a anar a França: l'avi d'en Joan li explicava que els jaios d'ell ja hi havien passat per les muntanyes. El Morro va nàixer el 1938 a Tolosa de Llenguadoc, i cadascun dels seus quatre germans en una ciutat francesa diferent, perquè la família recorria els mercats de mig país durant bona part de l'any, i l'hivern el passaven a Perpinyà. Molts gitanos barcelonins hi tenien aleshores casa per poder comerciar a França. Ara ell cobra la *retraite* en aquest país.

Aquesta interrelació és ancestral. Les dades històriques concretes sobre gitanos a les comarques nord-catalanes abans que comencessin a entrar-ne significativament des

del Principat a final del XVIII són molt comptades i sembla que la població hi era escassa, per bé que el territori, especialment la plana del Rosselló, n'havia de tenir la seua part corresponent, si no més alta que la mitjana del país, perquè és una zona de pas i fortament agrícola, cosa que implicava la necessitat de cavalleries.

A Illa del Riberal es van batejar sengles infants gitanos el 1550 i el 1578 (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 20), i a Tuïr hi ha documentat el 1595 el bateig del fill del “gitano” Jaume Batista. (De Vaux de Foletier 1981: 63), al quan van apadrinar senyors principals de la vila:

A sis del mes de octubre anyn 1595 font batayat un fill de Jaume batista gitano y de francisqua muler..., font padri m^o Jaume carbonell de la villa de toir y la madrine la Ilte, done marina muller del Ilte Sor, don Joan de Lupia y li posaren nom rafell, Josep, sarafy batista y aministra lo Sagrament lo... galderic ros prevere y corat dit... (Archives Départementales des Pyrénées-Orientales, GG8, Jean-Paul Escudero 2004: 285).

És versemblant, diu Bernard Leblon, que aquests gitanos que batejaven la canalla al segle XVI en diferents pobles del Rosselló no hi estiguessin de pas, sinó radicats des de feia temps per haver-hi establert relacions duradores amb patricis del país que els protegien (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 23).

El 1623, Joan Ximènez, en un cas ja esmentat, va ser arrestat a causa d'una baralla al Vernet, a tocar de Perpinyà –encara avui, un barri amb població gitana–. François de Vaux de Foletier ho va revelar (1961: 139) i Jean-Paul Escudero en va trobar la citació als Arxius Departamentals (sèrie G 291):

aventse succehida una rixa lo dia de dissabte proxim passat hora tarda entre alguns gitanos y altres en dit terme de Vernet y jurisdicctio de dita vener. Ciutat fonch capturat Joan Ximenez de molts anys a esta part casat y domiciliat en lo lloch de St Esteva del monestir.

Quan la frontera intercatalana es va fixar, el 1659, sembla lògic que el trànsit dels gitanos s'incrementés en direcció nord, perquè les lleis de l'Estat català els prohibien residir al país des del 1512. Javier Aguirre pensa, però, (p. 374) que les condicions a França

eren encara més dures i probablement fins al 1716 la majoria del trànsit es va produir en direcció sud.

En això coincideix l'estudiós i polític rossellonès Francesc Jaubert de Paçà (1785-1856), que parla de “la race avilie des Gitanos de Catalogne” (p. 341) i els estudia com un fenomen espanyol, i que mostra en una obra publicada el 1827 fins a quin punt eren populars aleshores a Catalunya Nord:

Le traité des Pyrénées les refoula vers la Catalogne et elles [“les bandes de Gitanos”] ne reparurent dans la province que lorsque l'autorité françoise se crut assez bien affermie pour les tolérer. Cependant la police a eu plusieurs fois à sévir contre les Gitanos, soit à Perpignan soit dans les départements voisins. Expulsés avec publicité ils tardent peu a reparoître, et on les tolère encore par la force de l'habitude. Ce n'est point d'ailleurs en France qu'on pourroit tenter la reforme. Il faut aller chercher cette race sur son sol natal; et, quand l'Espagne aura rallié ses Gitanos, et qu'ils seront incorporés dans la nation, il n'y en aura pas un seul en France (p. 362).

La severa legislació imposada a França per Lluís XIV va obligar els gitanos dels Comtats a canviar alguns dels seus hàbits de vida, com ara llegir la bona ventura, però, com havien fet sempre, van anar fent la viu-viu passant la frontera quan convenia :

Eran gitanos trashumantes en una situación favorable, que pudieron huir de les represiones desencadenadas después de 1682 refugiándose en el sur de los Pirineos, y así se mantuvo un nomadismo de todo un grupo de gitanos “caseros” [que tenien casa] catalanófonos, que estaban muy integrados y podían pasar perfectamente de un lado al otro de los Pirineos, donde eran igualmente gitanos del país (Aguirre: 361).

“La situació dels gitanos del Rosselló era diferent dels altres del interior de França i les dures mesures que va prendre aquest regne el 1682 no els van afectar de la mateixa manera, ja que passaven la frontera” (Aguirre: 361). “Un viatger anglès” va escriure a final del segle XVII: “Els nombrosos gitanos que resideixen als dos costats del Pirineu català permanentment multipliquen el seu nombre a una banda i altra de la serralada i passen d'una banda a l'altra quan la situació es fa difícil en alguna de les dues” (“Catalonia” i “Pyrenees” a *Dictionary of Gypsy Life and Lore*).

Els gitanos que durant segles s'havien mogut per la part septentrional de Catalunya, de les Corberes al Montseny, per delimitar una àrea que no tenia límits, van continuar transitant en el territori que els era propi, ignorant la frontera, que evidentment era cosa de païos. I naturalment tampoc no els aturava l'espai lingüístic o mental que acabava a Salses, i es desplaçaven amb naturalitat cap a la *gavatxeria* des de sempre. La població gitana tant nòmada com sedentària del Principat de Catalunya i dels Comtats “constituïa un grup molt vinculat al país” i amb relacions amb França ja abans de la separació de les comarques del nord el 1659 (Aguirre: 350).

Fins a la guerra de Successió espanyola, les condicions que es vivien a França havien fomentat el pas de la frontera cap al sud, però a partir de la Nova Planta les mesures de residència obligatòria van canviar el flux. Segons Aguirre, fer-se pagesos en els pobles va fer els gitanos definitivament catalans, tot i que la sedentarització no va ser mai completa. Aquest autor diu que el nomadisme encara existia el 1749, l'any de la Redada General, i que cada cop que hi havia problemes a Espanya els gitanos passaven a França, “y retomar el va y viene tradicional entre ambas vertientes del Pirineo” (Aguirre: 374).

Fins al 1769 es va mantenir el dret de trànsit del bestiar oví transhumant entre les dues Catalunyes, i quan el pas es va estroncar, la pràctica de l'agricultura en zones anteriorment de pasturatge van incrementar la necessitat de bèsties de càrrega, cosa que donava feina als tractants gitanos. “Así que a mediados del siglo XVIII había gitanos catalanes que podían seguir las rutas de trashumancia entre Cataluña y el Rosellón” (Aguirre: 374).

En Roussillon et au comté de Foix, les Tsiganes circulaient sur les routes qui reliaient la France et l'Espagne, ou bien restaient dans les faubourgs des villes, comme a Perpignan. On les appellei comme en Espagne, les Gitano ou les Gitans. Quelques-uns avec des passeports signés du maire de Perpignan, reprenaient la route, traversaient toute la France. D'autres se fixaient dans le pays, exerçaient surtout le métier de maquignons; leurs descendants ont continué jusqu'à nos jours leur commerce de chevaux (De Vaux de Foletier 1961: 200).

La situació havia canviat quan al Principat es van començar a aplicar les lleis castellanes el 1716, que els admetia al país sempre que tinguessin un domicili establert i fessin

de pagesos. Tots els altres oficis els eren prohibits. Però aquesta nova legislació va encoratjar de nou el trànsit de gitanos cap al nord d'aquells que no poguessin demostrar un domicili i dels que eren tractants de cavalleries, que eren una majoria significativa. De fet, pràcticament la totalitat dels gitanos catalans –els homes– declaraven a França que eren tractants de bestiar o la professió complementària, esquiladors. S'ha vist, però, que les lleis generalment han afectat molt relativament l'estil de vida dels gitanos. La pragmàtica del 1738 no els permetia viatjar i, al Principat, només podien viure a Girona, Lleida, Vic, Vilafranca del Penedès, Barcelona i Tortosa, però el trànsit amb França no es va aturar en cap moment. La Gran Redada del 1749 per força va haver de fer fluir gitanos de totes les zones frontereres d'Espanya cap a França per escapar al captiveri (Aguirre: 371).

Alguns gitanos van aconseguir privilegis perquè havien col·laborat amb l'exèrcit borbònic durant la guerra de Successió i podien transitar i comerciar amb cavalleries, cosa que la resta no va poder fer fins al 1783. Aquests privilegis van convertir molts gitanos de Lleida, de Juneda, de Verdú... en tractants de cavalls, segons explica Bernard Leblon (informació oral). Segons aquest autor, els *flamencos* que tant va tractar durant els seus estudis a Andalusia eren sobretot ferrers, mentre que els catalans eren tradicionalment tractants de cavalleries. Michael Mathieu, gitano català de Montpeller que ha traçat el seu arbre genealògic, explica que tots els seus avantpassats eren “maquignons”, mentre que els de la seua ex-dona, una gitana espanyola, eren ferrers i *canasteros*.

A Catalunya, a partir de l'aplicació de les lleis castellanes van enviar molts gitanos a viure a la muntanya, i quan el 1783 els van alliberar de residir en pobles determinats, molts van anar cap a la costa, a Figueres, a Girona, a Barcelona... “Llavors comença un vaivé amb Perpinyà”, explica Bernard Leblon (informació oral). I més quan “à partir de la Revolution c'est le bordel en France”, hi ha molta necessitat de cavalleries i el comerç transfronterer l'incrementa. “Català burro”, la dita que els apliquen els llenguadocians als nord-catalans, ve d'aquí, segons l'estudiós francès, perquè el Rosselló era zona de cria d'equins. A Perpinyà hi havia una fira d'haveries molt important, i els gitanos del Principat hi van començar a convergir. El 1794 tot el sud de l'hexagon va necessitar cavalleries per a la guerra, i va ser la gran oportunitat dels gitanos. Barcelona, Besiers (al Champ de Mars), Montpeller (a l'esplanada de la Comédie) i Nimes tenien també fires

molt concorregudes de bestiar, de manera que la ruta estava marcada. La frontera per als gitanos va constituir, doncs, un incentiu més que no una barrera, tant quan havia estat a les Corberes com quan es va desplaçar a l'Albera.

Bernard Leblon fixa la pragmàtica de Carles III del 1783 com el punt d'arrencada de l'avui nombrosa comunitat de gitanos catalans al Rosselló (informació oral). Dues circumstàncies van convergir en aquell període: la nova llei va fer els gitanos espanyols lliures per viatjar i la Revolució del 1789, que els va permetre desenvolupar les seues activitats en territori francès:

C'est dans ces circonstances particulières qu'un grand nombre de familles gitanes vont venir s'installer à Perpignan et à Elne a partir de 1790. Il s'agit des Patrach, établis précédemment à Figueres et à La Bisbal; des Batista ou Baptiste, dont quelques familles résidaient également dans la province de Gérone, mais qui étaient beaucoup plus nombreux autour de Tarragone et de Barcelone, où ils étaient tondeurs et marchands de chevaux; des Cargol, venus de Sant Feliu de Guíxols, de Figueres ou de Ribes; des Cortés, présents en 1785 dans la proche banlieue de Barcelone; des Ferrer, venus de Sabadell, de Mataró ou de Pineda (province de Barcelone); des Gil, de Balaguer ou de Vilafranca del Penedès; des Soler ou Solés, tous originaires de Torroella de Montgrí; enfin des Vidal, qui résidaient autrefois à Puigcerdà et à Guissona (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 29).

Habituats a la sedentarització des de feia segles per les lleis espanyoles, i molt especialment des del 1716, molts gitanos del Principat van intentar establir-se al Rosselló llogant i comprant cases per evitar de ser expulsats de França per rodamóns (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 29). Un decret del 2 d'octubre del 1795 ordenava que ningú podia deixar el seu cantó sense portar un passaport, va ser renovat dues vegades i va caure en desús sense ser derogat (De Vaux de Foletier 1981: 35). Els gitanos que hi poguésser haver abans al Rosselló, van quedar immediatament integrats, si no ho estaven ja perquè eren les mateixes famílies, entre els que van arribar de l'Empordà i de més al sud, fins al punt que avui els més vells de la comunitat de Sant Jaume asseguren que tots els gitanos catalans de Perpinyà "vénen d'Espanya", i Jean-Paul Salles ho assegura així mateix després de l'anàlisi de la documentació històrica (informació oral).

El trànsit de gitanos sud-catalans cap a França era considerable al final del segle XVIII.

Els que passaven eren sobretot tractants de cavalleries i esquiladors, i les autoritats franceses els toleraven perquè la seua feina era no solament útil, sinó necessària.

El governador de Girona els empaitava i empresonava just en les dates en què es comença a documentar de manera regular el vaivé amb el Rosselló, cosa que sens dubte els havia d'esperonar a passar a França (Puig i Tàrrrech 2010: 13):

Si els “mossos” [d'Esquadra] es posen de part de la comunitat gitana, no ho fan així els governadors, que volen fer complir el pes de la llei. Coneixem el cas de Girona. En la documentació de l'hospici hi ha una “Llibreta en què quedan notats los castellans antes gitanos per notícia breu dels dias de llur admissió començant a 29 agost de 1784”. Aquesta institució reclou a la força les dones i nens (fins a 14 anys) gitanos sense residència coneguda. La llista és molt interessant per les breus anotacions que amplien la informació sobre les circumstàncies d'entrada i sortida, alguna per fuga. Un total de 25 dones i nenes i 9 nens són tancats a l'hospici gironí des del 1784 al 1789. L'activitat de reclusió es concentra als mesos de juliol i agost, excepció feta de l'any 1786, quan no hi ha cap repressió. La pitjor “batuda” es duu a terme l'1 de juliol del 1789, quan “s'admeten” a l'hospici 17 persones, amb uns cognoms que ens fan pensar que el governador ha fet empresonar tota una “companyia de gitanos” procedent de la Catalunya Nord que estava de pas.

Fossin quines fossin les circumstàncies polítiques, el flux de sud a nord es va mantenir en una progressió constant. Segurament la Revolució i els conflictes entre el regne d'Espanya i la República francesa van alterar els seus hàbits, i la Guerra Gran (1793-1795) probablement els va posar en alerta els primers anys en què hi ha notícies de gitanos del Principat residents al Rosselló, però el 22 de juliol del 1795 francesos i espanyols van signar un tractat de pau i els gitanos van continuar el seu trànsit habitual. El prefecte dels Pirineus Orientals constatava el juliol del 1803 que la majoria dels gitanos que circulaven pel departament i pels veïns tenien la residència a Espanya i va proposar d'expulsar-los, una mesura que resultava il·lusòria perquè la severitat de les lleis no impedia que tornessin a territori francès (De Vaux de Foletier 1981: 63).

Aviat van arribar temps més propicis. L'annexió del Principat de Catalunya a França arran de la invasió napoleònica (1812-1814) i la relaxació consegüent de la frontera intercatalana va continuar estimulants, segons Jean-Paul Salles, el pas de gitanos cap al

Rosselló. En aquest període, arribaven refugiats i la policia tenia instruccions de deixar passar la gent, entre la qual hi havia desertors, però també “bastaixos”, “comerciants” o “negociants”, termes amb els quals es definia sovint els gitanos, que entraven a França sense complicacions (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 30).

La política francesa de relaxació respecte a la frontera va seguir un cop acabada el 1814 la Campanya d'Espanya o guerra del Francès, segons el cantó. Les autoritats van decidir practicar una política d'integració respecte als gitanos i els van facilitar el trànsit cap a l'interior del país. Durant aquest període, molts espanyols –entre els quals alguns gitanos – van obtenir salconduits que els permetien transitar i establir-se a França:

C'est le cas, notamment, de Paul Farré, qui s'installe à Baixas au mois de juillet 1812, de Joseph Baptiste et de Raphaël Barangué, originaires de Barcelone, de Jacques Ximenes, de Jean Farré, tous tondeurs de mules et maquignons (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 31).

En aquella època l'afluència de gitanos cap al nord va créixer fins al punt que el prefecte del departament hi va voler posar control:

Cependant, devant l'afflux de Gitans originaires de Catalogne espagnole qui cherchent à s'installer à Perpignan, le Préfet décide, en 1814, de n'accorder des cartes de sûreté qu'à ceux qui ont été domiciliés dans le département depuis vingt ans, sans interruption. L'obtention d'un passeport, véritable sauf-conduit garantissant la liberté de mouvement et d'action dans la région, devient indispensable dans cette période trouble et la police n'hésite pas à emprisonner ceux qui en sont dépourvus, comme c'est le cas pour Jean Vila et Marie-Paule Baptiste, arrêtés à Perpignan en 1816 (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 31).

Aquesta dada prova que el trànsit de gitanos “de la Catalunya espanyola” era antic el 1814, ja que n'hi havia que feia vint anys que tenien residència a França, i també que ja n'hi havia una comunitats forta establerta a Elna i a Perpinyà, que

s'organise et donne son soutien aux nouveaux venus. L'origine commune et les liens de parenté permettent à chaque famille nouvellement arrivée de s'intégrer à la communauté locale pour accueillir, à son tour, d'autres Gitans” (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 31).

Jean-Paul Salles en cita casos concrets, que forneixen, a més, dades sobre el poblament al barri de Sant Jaume, que ha esdevingut el tradicional dels gitanos de Perpinyà:

Ainsi, Joseph Baptiste héberge momentanément son neveu, Martin Vidal, arrivé récemment de Barcelone et touché par le deuil de sa fille Paule au mois d'octobre 1812. Un peu plus tard, le même Martin Vidal, installé maintenant au numéro 248 de la rue des Mercaders, dans la paroisse Saint Jacques, accueille Jean Vila, tondeur de chevaux (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 31).

Com és característic entre els gitanos, les comunitats de Perpinyà i Elna tenien lligams molt estrets amb els parents, i la majoria d'aquests eren a l'altra banda de la frontera. De fet, mantenien les relacions tradicionals, com Girona les podia mantenir amb Mataró o Barcelona amb Lleida. Entre aquestes relacions hi havia, no cal dir-ho, les matrimonials:

Joseph Baptiste, cité ci-dessus, arrivé à Perpignan sous la Révolution, en 1792, marie officiellement son fils Jean-Antoine, plus de vingt ans plus tard, le 17 mars 1813. Ce Joseph Baptiste, mainte fois mentionné dans les actes officiels de l'époque, est l'interlocuteur privilégié de la communauté auprès des pouvoirs publics; il bénéficie, d'ailleurs, d'un acte de notoriété établi par le juge de paix du canton et enregistré par le tribunal civil de Perpignan (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 32).

De manera que a l'inici del segle XIX hi havia ja una comunitat de gitanos, majoritàriament arribats d'Espanya, que era prou important per tenir representants oficials i un tracte directe amb les autoritats.

Les primeres dades localitzades de presència de gitanos procedents del Principat al Rosselló són dels anys vuitanta del segle XVIII a partir de les actes d'estat civil dels ajuntaments francesos, immediatament després de la pragmàtica del 1783 de Carles III:

El traficant Pascal Patrac i Vicente Gender van ser pares d'una nena, Rose Juste Patrac, que va nèixer el 17 juny del 1784 a Estagell (Rosselló). El fet que la dona figuri com a Vicente (Vicenta) i no Vincente indica que era nascuda a Espanya, la cosa més probable, d'altra banda, en aquells anys. La filla es va casar el 28 d'abril del 1814 a Besiers amb Barthelemy Jean Reyes, tractant de bestiar, nascut el 28 de febrer del 1789 a Figueres (Alt Empordà) (*Mémoire Nomade*, Geneanet).

Michel Baptiste i Marie Reyes, anomenats tots dos « Gitano » al registre de Sant Pere Pescador (Baix Empordà), d'on eren originaris, van tenir dos fills que es van dir Jean tots dos. El primer va nèixer el 8 de desembre del 1784 a Espira de l'Aglí (Rosselló). Va ser tractant de cavalls i es va casar el 29 d'abril del 1814 a Besiers amb Thérèse Marie Antoinette Reyes, nascuda el 25 de gener del 1799 a Figueres (Alt Empordà) (1ère et 2ème Publication mariage –p 67 et 68– acte mariage 29/04/1814 –p 16–). El segon Jean Baptiste va nèixer el 1787 a Hostalric (Selva). Va ser tractant de bestiar i es va casar a Besiers amb Marie Riquette Soulé, nascuda el 3 de setembre del 1797 a la Bisbal d'Empordà. La família anava i venia, doncs, i sembla que va acabar establerta a Besiers.

El 28 de juny del 1791 va morir a Elna (Rosselló) als 60 anys Elisabeth Patrac et Pubill, originària de Camprodon (Ripollès) (acta n. 104310012125912085).

El tractant de cavalls Jean François Patrac, nascut a Elna el 1791, es va casar el 31 de març del 1835 amb Elisabeth Stulp a Bonny-sur-Loire (Loiret). Era fill de Jean Patrac, tractant de cavalls traspassat a Figueres el 1810, i de Vincente Escoder (acta n. 102320013090911216).

El 9 de maig del 1792 es van casar a Canet de Rosselló Joseph Baptiste, nascut a Sant Andreu de Palomar (Barcelonès), i Françoise o Thérèse (sic) Beranguer, originària de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona. El pare d'ella, Antoine Beranguer, figura com a “tondeur gitan” (acta n. 104320001745512085).

Jean-Paul Salles esmenta el cas de Jean Gil, que el 1792 va pagar 24 sous de contribució immobiliària a Elna per una casa que li costava 72 sous mensuals (*El llibre dels gitans de Perpinyà*: 32). Un Jean Gil, amb tota probabilitat aquest mateix, originari de “Ransone (?), Espagne”, vidu d'Eulalie Arbonès, es va casar el 30 de juliol del 1795 en aquesta població rossellonesa amb Thérèse Baptiste, natural de “Therrugeilles de Montgri” (Torroella de Montgri). Els pares d'ell eren Arcis (probablement Narcís) Gil i Françoise Franquese, i els d'ella, François Baptiste i Hyacinthe Castellu. En el moment del casament, Joan Gil tenia 36 anys i la seua dona, 19 (acta n. 104320011616812085).

També segons Salles, Joseph Baptiste va arribar a Perpinyà el 1792, durant la Revolució

(*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 32).

Aquests són els primers gitanos documentats d'aquest flux sud-nord, que de seguida s'escamparia cap al Llenguadoc.

Jean-Paul Salles constata que la comunitat gitana estava sòlidament instal·lada a Perpinyà i en altres poblacions del Rosselló a la fi del Primer Imperi (1814) i que creixia a bon ritme. Aquests gitanos no estaven plenament sedentaritzats, com demostren els vaivens familiars constants, sinó que eren en molts aspectes nòmades estacionals, com de fet passa encara avui amb moltes famílies, i potser cal plantejar si es tractava de gitanos "perpinyanesos" o més aviat transcatalans:

L'étude de la correspondance des vérificateurs de passeports du poste frontière du Perthuis entre 1815 et 1820 fait état d'un incessant va-et-vient entre les deux Catalognes, motivé par le commerce de chevaux ou la tonte de bétail, plus de cent passages ont été recensés durant cette période et il s'agit généralement de familles gitanes originaires des provinces de Gérone et de Barcelone. Dans la majorité des cas, les Gitans franchissent la frontière par petits groupes de deux ou trois familles, comme les frères Paul, Mariano et Jean Pubill, accompagnés occasionnellement de Paul Ferré ou de José Cortés, tous domiciliés à Figueres, qui effectueront douze voyages en Roussillon, au cours des cinq années citées, pour "affaires de commerce". Il s'agit de maquignons et leur passage à la frontière se situe toujours à l'époque des grandes foires locales, notamment celles de Thuir et de Perpignan en 1815, 1816 et 1820 (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 39).

Salles esmenta (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 39) els casos d'altres gitanos sud-catalans que acudeixen a les fires de Perpinyà, Tuïr o Illa del Riberal entre 1816 i 1819, com François Ximenes, Jean i Hyacinthe Vila, Miguel Soler, François Patrac i Jean Puig. Són famílies que es desplacen de fira en fira i que s'instal·len en els encontorns de Perpinyà, a la zona del Pont Roig que travessa la Tet, a la riba dreta del riu i al llarg de la carretera de Sant Esteve. Es tracta de marxants de cavalls amb un domicili a la Catalunya del Sud que viatgen per feina una bona part de l'any. Alguns prolonguen l'estada al Rosselló més enllà de les fires i s'hi queden uns quants mesos.

Hi ha esquiladors que només s'estan una part de l'any a Perpinyà, com ara August Mai-

lle i Joseph Vila (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 39), que entre el 1816 i el 1820 passen regularment la frontera per fer la temporada de la xolla a les comarques del nord. Salles recalca que:

Le plus souvent, les liens qui unissent ces familles entre elles sont très étroits, ainsi que ceux qui les rattachent à la communauté perpignanaise. La plupart de ces Gitans sont originaires de Figueres, comme les Puig, les Pubill, les Patrac et les Soler, ou de Barcelone, comme les Maille, Ximenes, Vidal et Baptiste, tous apparentés aux familles installées a Perpignan (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 39).

Les actes d'estat civil de Ceret i del Pertús revelen aquest trànsit gràcies a naixements en el camí:

El 25 d'abril del 1865 va nèixer a Ceret Félicie Françoise Joséphine Cargol, filla de Joseph Cargol, de 24 anys, esquilador, i d'Antoinette Escoudes, de 19 anys. Com a informació complementària a l'acta apareix: "Naissance au four à chaux de Mr Sireye à 06 h du soir. Père sans domicile fixe et absent. Déclaration par la sage femme Fajal Thérèse, 33 ans, qui signe » (acta n. 104300006237813080). Aquest forn de calç, suposadament abandonat, havia de ser un lloc de sojorn dels gitanos transeünts perquè s'hi produeix més d'un naixement.

El 9 de febrer del 1866 va nèixer al lloc de les Guixeres, al municipi de Ceret, Mariano Patrac, fill d'Augustin Patrac, esquilador de mules de 30 anys, i de Marthe Baptiste, de 29 anys. Les informacions complementàries expliquen que el part es va produir a la 1 de la matinada i que els progenitors eren "de passage". El pare no sabia signar (acta n. 104300019648813080).

L'11 de desembre del 1866 va nèixer al Pertús Jean Fernando Philippe Patrac, fill de Mariano Patrac, esquilador de cavalls de 36 anys, i de Thérèse Maille, de 28 anys. Segons les informacions complementàries: "Le père est né a Labisbal (Espagne), il demeure a Gerome [sic] (Espagne). L'enfant est né dans l'hôtel Cassagne Alexis où ils ont passé la nuit" (acta n. 104300017825812085).

El 20 de març del 1868, el matrimoni format per Augustin Patrac i Marthe Baptiste

torna a inscriure un nen a Ceret, François Antoine Jean, dos anys després que en tingués un a les Guixeres. Com en aquella ocasió, van declarar que estaven en trànsit. L'infant va nàixer al forn Syrieys a les 11 del vespre. El pare no sabia signar (acta n. 104300019647813080).

El 29 de març del 1902 es va enregistrar a Ceret el naixement de Paul Pascal Webert quan els pares es trobaven en trànsit amb el circ Cassuly. Aquests eren Englade Webert, de 27 anys, genet de circ, que sabia signar, i Philomène Patrac (acta n. 104300025109912085).

La revisió de les actes civils de Millars, una població rossellonesa que avui té la segona població gitana de la Catalunya Nord, després de Perpinyà, revela aquest mode de vida:

Les naissances et les décès ont souvent lieu dans les *tartanes* (charretes bâchées) et sur la route, comme c'est le cas de Joséphine Reyes, morte dans son "domicile errant", en 1867, et de Marie Soler, veuve Gispert, âgée de 60 ans, née a Torroella de Montgrí, décédée le 20 août 1854 "sur la route départementale menant a Thuir", ou elle se rendait en compagnie de Baptiste, dit Bruixot (Sorcier), et Jacques Maille, tondeur de chevaux, domiciliés respectivement à Perpignan et à Elne"; "en 1889, Antoine Vila, déclaré par les autorités "Bohémien sans domicile fixe", perd son fils, né quinze jours auparavant dans sa voiture, route de Néfiach (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 40).

Entre els gitanos hi havia, doncs, dos grups clarament diferenciats:

Les gitanos se partagent en deux classes bien tranchées: ceux qui ont un domicile fixe dans les villes et ceux qui circulent en chariot avec leur famille, de village en village et de foire en foire. Les premiers habitent Perpignan, Elne et Thuir; ce sont les plus nombreux. Exerçant les métiers de maquignon et surtout de tondeur, ils déploient dans cette industrie beaucoup d'adresse et d'activité.

Il faut les voir accourir, dès le point du jour, du quartier mal famé qu'ils habitent à Perpignan (la Porte Canet), à l'autre bout de la ville à la Porte de Notre-Dame. Assis au pied du rempart, ils sont là, munis des instruments de leur art, aux aguets de tout ce qui entre ou sort. Chevaux, mules, ânes ou chiens, tout est bon pour eux. Car que ne tond-il pas, le gitano. Il tondrait sur un œuf! (Victor de Rochas: 271).

Jean-Alexandre Vaillant en diu el 1857 (p. 479) que "hivernen" en coves en una muntanya

a Estagell (Rosselló) i en pedreres d'argila a l'Erau, de manera que a l'estiu es posaven a la carretera.

David MacRitchie descriu aquest mode de vida estacional, molt vinculat a les seues feines, i se sorprèn que no en practiquen algunes que sí que fan els Gipsies britànics (pp. 40 i 41):

During a winter residence of some seven weeks in a French Catalonian village, I saw many nomads knife-grinders, tinkers, etc. but only two Gypsy families; and these, although travelling separately, were closely related, and occupied together the same house, situated in the little town of Le Boulou. There they hibernated, and only emerged at intervals for a brief waggon-trip, on the chance of getting something to do. (...) Moreover, they can get little enough work in the towns during winter, without attempting the country. The chief occupation of these Catalan Gypsies is clipping horses, mules, etc., and this they are not required to do in winter. Thus there is every inducement for them to spend the winter months in the towns, where, being then house-dwellers, they may live in one place as long as they like.

In the above paragraph a passing reference has been made to the nomadic knife-grinders, tinkers, etc., of Catalonia, in contradistinction to Gypsies. It is a curious thing that these occupations, so much identified with Gypsies in other countries, should here be apparently quite dissociated from them. Metal-working, De Rochas tells us, is almost quite a lost art among the French Gitanos, and is in decadence even in Spain, although it was not so in former times. Several of those people whom I saw in Roussillon were clearly not Gypsies; and when I told the Gitanos that our English Gypsies often followed these callings, they were surprised and slightly amused. The almost exclusive occupation of the Catalan Gypsy is that of clipping and trimming horses, combined often with horse-dealing.

Els gitanos es movien constantment seguint generalment les fires, els mercats i les festes, llocs on es concentren la gent i els diners. Victor Dujardin (p. 113) en descriu el 1890 la presència a la festa major de Ceret (Vallespir) i parla dels oficis, per bé que els més lligats al circ acostumaven a ser els manuxos:

Il y a de tout à la fête de Céret : des courses de taureaux et leurs brillantes Cuadrillas, des jeux et des réjouissances de toutes sortes, des danses publiques qui, du matin au soir, alternent avec les cé-

rémonies religieuses; des musiciens ambulants, des cavalcades d'écuyers de cirques, des parades de saltimbanques et leurs orchestres assourdissants, des chevaux de bois et des vélocipèdes tournants, accompagnés de l'inévitable orgue de barbarie, des boutiques en plein vent, des somnambules extralucides... et même des Gitanos, Gypsis, Zingaris ou Bohémiens, exercent tous les métiers: mendiants, maquignons, tondeurs d'animaux...

Seguint Dujardin, els zíngars eren els personatges més pintorescos i imprescindibles de les fires i les festes gràcies al seu art musical –en aquest cas segurament d'un manuíx– i generaven alhora desconfiança i neguit entre la població resident:

Les Tziganes passent ici pour pactiser un peu avec le diable; néanmoins leur profession de musicien les fait assez bien accueillir dans les fêtes religieuses. A celle de Font-Romeu, je vis un grand garçon, aux cheveux noirs abondants, aux traits fins et expressifs, un véritable enfant de la verte Bohême, selon l'expression du poète; il accompagnait sur le violon une mignonne Gitane, dont les traits doux et angéliques contrastaient avec des yeux de flamme, aussi profonds que son beau Danube bleu. De sa voix d'or pur, au timbre sonore, métallique, elle faisait vibrer et tressaillir, comme l'écho de la note pieuse de l'Angelus, toutes les âmes jeunes et naïves des sensibles montagnards. D'où venaient ces enfants ? Nul ne le sait. Où allaient-ils ? Dieu seul le dirait. Gais et insoucians, ils allaient à l'aventure, la main dans la main, semant par les sentiers de la vie leur jeunesse et leur amour (Dujardin : 517).

Durant tot el segle XIX, els gitanos del Principat travessaran la frontera i faran créixer la comunitat del Rosselló. Als marxants de cavalleries i als esquiladors estacionals s'hi sumen les famílies, que s'instal·len en poblacions nord-catalanes i, aviat i cada cop més, França endins, a través dels camins de la costa mediterrània i de la Garona. La majoria feien una vida seminòmada. I quan al Principat van començar a arribar gitanos del sud d'Espanya al segle XIX, van seguir el camí dels catalans.

Les dades exposades fan pensar que Elna va ser probablement la primera població del Rosselló on hi va haver un grup estable de gitanos procedents del Principat. La seua presència es va mantenir al llarg dels segles, i encara avui n'hi ha una comunitat nombrosa, si bé de gitanos andalusos. A part dels esmentats, les actes d'estat civil o policials en forneixen exemples durant tot el segle XIX:

Antoinette Patrac va nèixer a Elna els primers anys del segle XIX. Era filla de Jean Patrac, nascut el 1785 a Figueres, i de Thérèse Pubill, nascuda el 1789 a Castelló d'Empúries (Mémoire Nomade, Geneanet).

El 9 d'abril del 1817 es van casar a Elna Joseph Ferrer, de 18 anys, nascut a Barcelona, fill de Paul Ferrer i Françoise Cortes, i Antoinette Patrac, de 18 anys, originària de Tuïr (Rosselló), filla de Jean Patrac i de Paule Baptiste. Jean-Baptiste Patrac va nèixer a Elna el 1817 a Elna (Mémoire Nomade, Geneanet).

El 31 de desembre del 1817, la policia de Perpinyà va detenir Antoine Ferrer, nascut a "Vila de Camp" (Viladecans?) i resident a Elna (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 37).

Jean Patrac va nèixer el 1819 a Elna i va morir el 1871 a Tolosa de Llenguadoc; va ser marxant de cavalls. El 28 de novembre del 1821 va nèixer a Elna Jean Vincent Paul Patrac, fill de Joseph Patrac i d'Antoinette Reyes (acta n. 104300017825912085).

El 25 d'abril del 1822 va nèixer a Elna Marie Espérance Antoinette Baptiste, filla de Jean Baptiste i Françoise Maille (acta n. 104300001818212085).

El 3 de setembre del 1825 va nèixer a Elna Antoinette Bonaventure Thérèse Baptiste, filla d'Antoine Baptiste i de Colombe Régis, que va morir a la mateixa població el 16 de gener del 1826 (acta n. 104310001222612085).

El 27 d'agost del 1830 va morir a Elna Marie Cortes, de 57 anys i vídua d'Onuphre Baptiste (acta n. 104310004810812085).

El 18 de setembre del 1839 es van casar a Elna Joseph Martin Baptiste, vidu de Marie Vidal, i Antoinette Paul Baptiste (Mémoire Nomade, Geneanet).

El 15 d'abril del 1860 va nèixer a Elna Antoine Paul Jean Ferrer, fill de Jean Ferrer i de Marie Baptiste (acta n. 104300010013012085).

El 9 d'octubre del 1862 va nèixer a Elna Carme Marie Françoise Patrac, filla de Joseph

Patrac i de Marie Baptiste (acta n. 104300017825112085).

Maria Comabella es va casar amb l'esquilador de cavalls Antoine Ramada el 19 de juliol del 1897 a Elna. Van tenir un fill: Martin Christophe Jean Ramada, que es va casar amb Rose Marie Thérèse Pubill, nascuda el 1880 a Elna (Mémoire Nomade, Geneanet).

Nicolas Garcia, que va ser batlle d'aquesta ciutat entre el 2001 i el 2014 i coneix molt bé els gitanos locals, explica que avui no en queda un de sol de parla catalana: n'hi ha un col·lectiu nombrós que parla espanyol. Jordi Gensane, membre d'una vella família de la població, concreta que els gitanos locals, amb qui es relaciona des de l'escola, parlen “un andalús molt marcat” i tenen molts vincles amb Figueres. Aquestes informacions són corroborades per Daniela Grau, mestra jubilada i estudiosa de temes locals, que recorda algun català encara els anys de 1970, en concret una vella gitana a la qual deien la Mestressa. Va ser potser l'última de la nissaga.

També a Tuïr apareixen algunes dades primerenques d'aquest període. Una acta de matrimoni d'Elna citada anteriorment dona un naixement en aquesta població el 1799: el 9 d'abril del 1817 es van casar a Elna Joseph Ferrer, de 18 anys, nascut a Barcelona, fill de Paul Ferrer i Françoise Cortes, i Antoinette Patrac, de 18 anys, originària de Tuïr (Mémoire Nomade, Geneanet).

Antoinette Soulé, nascuda vers el 1804 a Tuïr, es va casar a Pieuse (Aude) amb Pierre Jean Baptiste Reyes, nascut el 18 de desembre del 1805 en aquesta darrera població (Mémoire Nomade, Geneanet).

El 31 de desembre del 1817 la policia va detenir a Perpinyà Joseph Ferrer i Jean Baptiste, nascuts tots dos a Figueres i residents a Tuïr (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 37).

Pel que fa a la capital rossellonesa, Perpinyà, els gitanos s'hi van aveïnar, segons les dades de què disposem, uns anys més tard que a la vella seu del bisbat. Havien començat per acampar amb els carros fora muralles, sobretot al Vernet, a la carretera de Sant Esteve i a la riba de la Tet. Tots ells es declaraven marxants de cavalls, ases i muls, i es van constituir des del primer moment com una comunitat molt sòlida que acollia els que

anaven arribant de la Catalunya del sud (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 30).

Gairebé immediatament, com s'ha vist amb els casos concrets que revelen les actes civils, les mateixes famílies que arribaven des del Principat al Rosselló es van començar a escampar pels departament contigus de l'Aude i l'Erau, a ciutats com Besiers i Montpeller, i després a Nimes, per períodes més o menys llargs, i tornant o, ja, quedant-s'hi (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 32). Els desplaçaments eren sovint estacionals, vinculats a la xolla o a les fires, i es va establir un circuit que lligava el Principat amb el Rosselló, i aquest amb les altres ciutats d'assentament en un itinerari que s'escampava pel Languadoc, i, aviat, per Provença:

Certaines familles possèdent des passeports délivrés par les autorités françaises et grâce auxquels ils peuvent se déplacer vers l'intérieur du pays, comme Marie Souler, dont le passeport a été visé par le maire d'Auch, ou Antoine Patrac, domicilié à Béziers dès 1815 (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 32).

Jean-Paul Salles, que ha estudiat molt en concret l'establiment del nucli de Perpinyà, data els anys posteriors al canvi de règim del 1789 a França com l'inici de l'arribada de gitanos a la ciutat:

C'est en grande partie grâce à la solidarité familiale, on l'a vu, que l'installation de la communauté gitane, commencée sous la Révolution, c'est poursuivie durant les périodes des guerres napoléoniennes avec l'arrivée de nouvelles familles –comme les Vila, Maille et Gispert, en provenance de Barcelone– ou par l'agrandissement de familles déjà présentes à l'époque précédente, comme les Vidal, Farré ou Cortés (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 32).

Els calés acampaven amb els carros al raval de Nostra Dona del Pont, davant el portal d'aquest nom, al Castellet, o bé al portal de Canet. Potser és aquest el motiu pel qual apareixen poques dades referides a Perpinyà entre les actes d'estat civil que han trobat les famílies actuals de gitanos catalans de França que han recercat els seus ancestres.

Salles fixa la primera presència de gitanos sedentaris a la capital rossellonesa el 1796. Joseph Patrac s'estableix aquell any a les Blanqueries, a la riba esquerra de la Bassa, a l'altura de l'actual Palau de Justícia. La seua família i la de l'esmentat Joseph Baptiste

integren el grup dels primers gitanos domiciliats arribats del Principat, després d'haver passat uns anys acampats en tartanes o carros al mateix indret, o a la riba de la Tet, vora el Pont Roig, o al Vernet, on hi havia espai perquè pasturessin les cavalleries.

Les Blanqueries eren fora muralla i connectaven amb la ciutat pel portal de la Sal. Allí hi havia també, des de l'edat mitjana, l'escorxador, un equipament amb el qual solien acudir els gitanos per la seua relació tradicional amb el bestiar i perquè podien obtenir-hi menjar. Salles vincula així mateix la presència de gitanos a aquest indret perquè al barri hi havia també la casa de caritat (*dépôt de mendicité*). Un cens de maig del 1803 indica la presència de les mateixes famílies ben a prop de les Blanqueries, al portal de la Convenció (Nostra Dona), el del Castellet i principal de la ciutat, on ja hi figuren Joseph Cortés, de 16 anys, i Joseph Vidal, marxant de cavalls, nascuts a Barcelona i Sabadell, respectivament. Hi consta la presència de gitanos a l'indret fins al 1817.

Vora aquest portal s'hi va instal·lar també el nou escorxador, transferit al raval de Nostra Dona, i aquí també es va establir a partir del 1820 el mercat de bestiar, abans situat al glacis de les muralles. A principi del segle XX hi havia encara Baptistes en aquest lloc, possiblement descendents dels censats el 1803. Això no obstant, ja a inicis del segle XIX hi va haver gitanos que es van establir dins de la ciutat. El 1812 se'n constaten al carrer del Col·legi, a prop del pont, i al carrer de la Misericòrdia, on vivien Jean Baptiste i Joseph Serra. I dos anys després, el 1814, ja al barri de Sant Jaume, a la part alta de la ciutat, concretament el cas esmentat de Martin Vidal, que s'estableix al carrer dels Mercaders, i Jean-Baptista Patrac, que ho fa al carrer dels Quinze Graons. Antoine Cortés s'instal·la el 1816 al carrer del Faner, el 1822 Joseph Baranguer vivia al carrer de la Font del Carme, a prop de Joseph i Jean Baptiste, que havien s'havien instal·lat fora muralla després de la Revolució del 1789 i es van establir al carrer del Garroter del Carme el 1820, després de deixar les Blanqueries. Trobem per tant, ja, un nucli a Sant Jaume, i segurament va ser en aquesta època quan els gitanos s'hi van començar a fincar de manera col·lectiva (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 34 i 35), cosa que indica que començaven a canviar les tartanes per les cases, un fet que van continuar fent al llarg del segle XIX i també del XX. El 1875, la Prefectura va rebre una queixa sobre "bandes de bohémiens" acampades a la zona del Vernet (AMP, I.I.118) (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 35). Étienne Pito Cargol, un dels notables històrics de Sant Jaume, nascut el

1938 i traspassat fa uns anys, explicava que havia nascut en una rulot a la llera de la Tet.

El 1830, els gitanos eren ja molt notoris a Sant Jaume, com prova el fet que el carrer Bally passés a denominar-se dels Bohemians. Les autoritats van voler frenar la instal·lació de gitanos en aquest barri vora la catedral, però això no va impedir-ne la presència perquè els que anaven arribant acampaven, com durant anys havien fet, vora el Pont Roig i al llarg de la Tet, i mantenien relacions amb els que vivien en cases a la ciutat (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 34 i 35). Això va passar durant tot el segle XIX:

Michel Cargol, tondeur, domicilié à Perpignan, et Jean Pouby, maquignon, domicilié à Millas, sont installés sous le Pont Rouge en 1862 avec leur entourage (AMP État Civil). Ce lieu sera une référence constante dans l'histoire des Gitans de la ville jusque dans la première moitié du XXe siècle” (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 29).

Jean-Paul Salles constata el 1833 gitanos al barri de Sant Mateu, a la vila vella de Perpinyà, un lloc que en té una presència nombrosa encara avui:

Joseph Courtes, maquignon, né a Gournouillés [Granollers] en Espagne”, demeure avec sa famille près de la Caserne Saint Martin. Cette même année “Marie Patrac, âgée de 30 ans et née a Figueres”, réside avec sa famille rue de Puits des Chaînes (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 29).

Victor de Rochas estableix el 1876 (p. 282) el nombre de gitanos del Rosselló en 300 persones:

Le nombre des gitanos fixé dans les villes est incomparablement plus considérable que celui des nomades. Sus 60 familles composant environ 300 personnes qui forment toute la population bohémienne du Roussillon, les trois quarts sont en résidence fixe (je tiens ces chiffres d'un gitano très-intelligent et de fort bonne tenue, Joseph B[aptiste] –Rue Traverse des Potiers, à Perpignan).

Contràriament al que s'esdevenia en aquella època amb altres zíngars de França, els catalans solien tenir casa, per bé que els que negociaven amb bestiar, que eren la majoria, seguien els itineraris de fires i mercats i portaven una vida viatgera, si no seminòmada. Els que van anar arribant al Rosselló, doncs, van anar adquirint propietats. I no solament

això, alguns es van situar molt bé, com el que esmenta Jaubert de Paçà (p. 293):

Parmi les maquignons de Perpignan, certains sont devenus d'importants marchands de chevaux, qui ont pignon sur rue; ils habitent comme des bourgeois et on leur donne du « monsieur ».

I també Victor de Rochas, quatre dècades més tard (p. 272):

Il y a parmi les gitans quelques maquignons de plus haute volée: l'un d'eux que ses confrères eux-mêmes appellent Monsieur F** a un immense établissement à la porte Magenta [a Perpinyà], probablement le plus considérable de toute la région des Pyrénées. Mais il a mieux que cela: une belle famille bien élevée et qui lui fait honneur.

Més endavant, De Rochas explica el cas d'un gitano català establert a Besiers que era client d'aquest comerciant, de manera que s'havia format una xarxa de negocis organitzada entre catalans al sud de França, un cas que també esmenta David MacRitchie amb els que eren a Tolosa.

L'evidència que molts gitans van adquirir un bona posició a França contribueix a explicar la diàspora. Ho fa notar MacRitchie el 1889 (p. 37), redundant en una apreciació de De Rochas:

The Catalonian Gypsies are today in a comparatively flourishing condition. Their physical appearance betokens good nourishment and an easy life, while several of them are strikingly handsome. "I have never met a single deformed Gypsy", says De Rochas.

Jean-Paul Salles qualifica la comunitat gitana perpinyanesa dels primers anys de "molt homogènia" (*El llibre dels gitans de Perpinyà*: 35), amb lligams de parentiu molt estrets entre un centenar de persones, amb una família central, la Batista, que tenia membres entre les 31 parelles censades a l'inici del segle XIX, i *importava* joves del Principat per als matrimonis. Els components del grup estaven en moviment constant i per Nadal i per Tots Sants s'aplegava la *gran família* de les dues bandes de la frontera. Com han fet sempre els gitans, els de Perpinyà es casaven amb membres del grup, només els germans Raphaël i Joseph Baranguer es van esposar en aquella època amb paies, "però la seua fidelitat

a la comunitat gitana no es qüestionarà mai” (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 36). Victor de Rochas explica (p. 284), també com a excepció, el cas de la filla d “un ric marxant de cavalls de Perpinyà” (el seu cognom començava per F) que es va casar amb un forner català [rossellonès], i d’un gitano de Besiers (J.R.) que ho va fer amb una jove de la ciutat.

En els inicis, Jean-Paul Salles compta divuit famílies originàries de Figueres i de Barcelona, en particular de la parròquia de Sant Martí (suposadament de Provençals), agrupades a Perpinyà. La família Batista era la que hi tenia més presència, i després venien els Berenguer, els Patrach i els Ximenes. Els cognoms que apareixen, que van sofrir modificacions a partir de l’ortografia francesa des del primer moment, són, amb alguna excepció, els que han perdurat entre els gitanos catalans de tot França: Batista (Baptiste) , Bohigas (Bouigues, i després Bouzigues o Bouziès), Berenguer (Baranguer o Barangué), Cortès (Courtés), Ferrer (Farré o Ferré, més tard també Ferret), Gil, Gispert, Malla (Maille, i després Mailles o Mailhes), Pubill (Poubil, i després Pouvil o Pouville), Patrach (Patrac), Reyes (més tard també Reilles), Serra, Vidal, Vila (Vile, Ville o Bille), Ximenes (Ximenis, Chimenis), Salazar (Salassar).

El cognom Baptiste era el més estès, també en paraules de Victor de Rochas (1874). La comunitat gitana de Perpinyà es va estructurar des del principi de manera organitzada, amb relacions amb els gitanos aveïnats a Elna, i una mica més endavant, o paral·lelament, es van constituir comunitats a Tuïr, a Ribesaltes, a Paretstortes, al Soler i a Vilallonga de la Salanca. Els cronistes hi constataren el gran respecte pels vells i la unitat familiar entre els gitanos, i que els pares decidien el matrimoni dels fills, que es casaven als catorze o quinze anys. Joseph Baptiste els feia de representant davant l’administració i actuava de testimoni en les actes públiques de naixement, casament o defunció. Els homes es declaraven gairebé tots “maquignons”, tractants de cavalls, però el cens evidencia també la presència de sis “tondeurs”, esquiladors, i de tres brocanterers. Aquests últims eren els germans Michel i Ignace Maille i Joseph Serra, tots tres nascuts a Barcelona.

A part de les actes d’estat civil, els documents que revelen la presència de gitanos a Perpinyà a principi del segle XIX són alguns atestats policials a causa de conflictes. L’octubre del 1817, la policia va perseguir un gitano que es deia Maille perquè el mes anterior havia estat expulsat a Espanya després que li visessin els documents a l’oficina

del prefecte. Els agents l'havien localitzat a Paretstortes, a pocs quilòmetres de Perpinyà, i tenien notícies que s'havia refugiat a casa d'uns parents de la capital. Quan s'hi van presentar, es van trobar que havia fugit de matinada cap a Pollestres.

El 24 de novembre del 1817 hi va haver una batussa amb “violences graves et de sang rependu entre deux Gitanes, avec lesquelles vit publiquement un maquignon espagnol qu'il a répudié sa femme” (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 37). Una de les dues dones no tenia papers i la van engarjolar. El fet que el *maquignon* sigui vist com a “espanyol” revela que amb tot just una quinzena d'anys de consolidació la col·lectivitat de gitanos era considerada ja del país.

Dos dies després, la policia va detenir dues gitanes que s'havien refugiat a casa de parents al barri de les Blanqueries acusades d'haver robat uns mocadors a Ribesaltes. Van ser condemnades a un any de presó.

Un mes després, el 31 de desembre del 1817, un cas d'adulteri va donar lloc a una batalla campal al carrer entre gitanos. La policia va detenir Antoine Patrach, nascut a Figueres i resident a Besiers; Paul Ferrer, nascut a Barcelona i resident a Baixàs, el seu fill Joseph, i Jean Baptiste, nascuts tots dos a Figueres i residents a Tuïr, i Antoine Ferrer, nascut a “Vila de Camp” (Viladecans?) i resident a Elna. Aquest cas mostra el 1817 una xarxa de gitanos provinents del Principat escampats per diferents localitats del Rosselló, més enllà de la capital: Elna, Tuïr, Baixàs i Ribesaltes.

El 13 de març del 1819, una gitana nascuda a Arenys de Mar i casada a Besiers que es trobava a Perpinyà va ser expulsada de França per haver tirat les cartes. El 20 d'agost del 1820, dues gitanes originàries d'Espanya, Françoise Vidal i Thérèse Cortés, van ser condemnades a un any de presó per furt. Tres anys més tard, el 7 de setembre del 1820, la filla de Martin Vidal, domiciliada a Perpinyà, va rebre una ganivetada de consideració al braç per part del seu home (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 38).

A més de Perpinyà i Elna, les actes d'estat civil donen sovint referències de noms propis de gitanos a Tuïr, a Ribesaltes, al Soler, a Illa del Riberal, a Paretstortes i en pobles de la Salanca tot al llarg del segle XIX:

Jean Pierre Reyes Geppe, tractant de bestiar nascut vers el 1770 a la Bisbal d'Empordà, i Françoise Caragola van tenir una filla i un fill: Pierre Jean Baptiste Reyes, nascut el 18 de desembre del 1805 a Pieusse (Aude), tractant de cavalls, que es va casar amb Antoinette Soulé, nascuda vers el 1804 a Tuïr (Rosselló), i Rose Juste Reyes, nascuda el 1805 i traspasada el 23 de febrer del 1807 als dos anys a Pieusse (Aude) (Mémoire Nomade, Geneanet).

El marxant d'ases i tractant de cavalls Antoine Joseph Patrac , nascut el 1804 a Figueres (Alt Empordà), es va casar amb Antoinette Reyes, nascuda el 1804 a Paretstortes (Rosselló) (Mémoire Nomade, Geneanet).

El 13 de desembre del 1876 es van casar al Soler Joseph Poubille, nascut a Tuïr el 3 de desembre del 1853, i Joséphine Maille, nascuda a Tolosa de Llenguadoc el 7 de novembre del 1859 (Mémoire Nomade, Geneanet).

El 13 de juliol del 1883 va nàixer al Soler Jean Petit Farré, fill de François Farré, de 19 anys i esquilador de cavalls, i Antoinette Baptiste, de 21 anys i sense professió (acta n. 104300011835014104). El funcionari va afegir en el primer cas un motiu com a nom.

La policia va elaborar el 1960 a Perpinyà un cens de la “població itinerant o d'origen nòmada” basat en “els caps de família” originaris del departament dels Pirineus Orientals. Hi van figurar les famílies de Raymond Gimenez, Christiane Besnard, Ernest Amiel, Rosine Vila, Joseph Reyes, Robert Martinez, Joseph Reyes, Achille Vila, Jean Vila, Désiré Maille, Henri Ferrer, Blaise Simarro, Antonin Reyes, Baptiste Stoll, Antoine Rufer, Paul Reyes, Joseph Gimenez, Michel Baptiste, Roger Reyes i Henri Laforgue (*El llibre dels gitanos de Perpinyà*: 46). Hi constaven un total de 104 persones, a les quals s'hi afegien vint famílies els caps de les quals no eren originaris del departament. Algunes eren manuixos o sinti. Cal tenir en compte que la gran majoria de gitanos de Catalunya Nord tenien domicili fix i no havien d'entrar, per tant, en aquest cens. A fi d'avaluar com allotjar aquestes persones, l'Associació Catalana d'Ajuda Material i Moral a la Població Gitana va censar novament aquesta població el 1969 i hi va incloure cinc famílies de gitanos “espanyols”, de manera que el vaivé continuava.

El diari ABC va publicar una notícia el 7 de setembre del 1968 (p. 40) que constatava

la tradició multiseular, “Se celebró en Tarragona una boda gitana cuyos contrayentes sumaban treinta y dos años”:

Tarragona 6. Una importante sala de fiestas ha abierto a temprana hora sus puertas, para cerrarlas al público que no fuera el formado por los invitados a una boda gitana celebrada este mediodía en la capital, y cuyos contrayentes sumaban treinta y dos años. Ramona Batista Amaya, conocida como “Bonica de Tarragona” e hija de un industrial gitano dedicado a la venta de tejidos, contrajo matrimonio con el joven de diecisiete años, también gitano, domiciliado en Perpiñán, José Serviola Amaya. Ofició la ceremonia el canónigo magistral doctor don Juan Ros.

Entre los 350 invitados a la boda llegaron numerosos gitanos franceses, en unos espléndidos automóviles arrastrando unos “roulottes” en sustitución de las pesadas caravanas que utilizaba la raza zíngara. El banquete de bodas se celebró esta tarde, y la fiesta se prolongará hasta mañana –*Cyfra*

De tots els llocs de provenença dels gitans del Rosselló, l'Empordà és el més reiterat entre els testimoniatges orals i escrits, i especialment la seua capital. Jean-Paul Escudero ho fa notar:

Dès nos premières enquêtes sur les origines de la langue des Gitans de Perpignan, un nom, presque un mythe, revenait sur toutes les lèvres, Figueres! Si Figueres n'explique pas à elle seule la provenance des Gitans de Sant Jaume ou du Vernet, des liens évidents ont été observés entre ces localités. (La réalité, plus complexe, laisse cependant une place indéniable à un trait propre à l'évêché de Gérone, relevé dans le catalan des Gitans de notre ville. Nous y reviendrons plus loin). Des sources écrites, mais aussi des témoignages oraux, dont la mémoire remonte à un siècle environ, nous ont appris depuis que Perpignan et Figueres tour à tour, n'ont cessé d'accueillir déserteurs, pacifistes, réfugiés, gitans et non-gitans, fuyant la guerre de Cuba (celle-ci prit fin en 1898), la première guerre mondiale, ou plus près de nous, la guerre d'Espagne (*El llibre dels gitans de Perpinyà*: 30).

Com queda reflectit, els conflictes bèl·lics van ser tot al llarg del segle XX un motiu de migració a França, com ho devien ser també durant el XIX. Encara avui molta gent recorda el motiu pel qual els seus antecessors van deixar Espanya, i els testimonis al respecte en moltes entrevistes realitzades per a aquest treball són nombrosos. Les manifestacions que es recullen a continuació figuren in extenso en diferents capítols de l'Annex 1.

La història de la Jana, nascuda el 1932, és la dels gitanos de Perpinyà: “Jo som de Figueres, però tenia dos anys o una mica més quan van entrar; bueno, som d'aquí”, explica. La seua família havia basculat entre Figueres i Perpinyà al llarg de les generacions. Ara ja no, perquè a la ciutat empordanesa no hi queda ningú de les velles famílies. L'avi de la Jana, el Noio Serviola, tenia nacionalitat francesa i va anar a Figueres per defugir el reclutament a la primera guerra mundial, però un parell de dècades més tard va esclatar la guerra d'Espanya i va fer el camí invers:

–Els jaios van entrar aquí [a Perpinyà]. El meu jaio ja era francès, però van ser desertors per la guerra, que no es van presentar i van desertar a Espanya, i després van entrar en aquí. Quan va haver la guerra d'Espanya van tornar a entrar aquí, com que era francès... Tenia un germà que tenia dues cases aquí, i es van estar en un petit poblet que hi ha aquí al costat de Perpinyà, Ribesaltes.

–O sigui, que hi havia vaivé constant entre Figueres i Perpinyà –apunto.

–Voilà, quan veien que podien desertar allí, desertaven, però van tindre que entrar en l'edat de 55 anys o 56. Si no, si entraven en la fetxa que no calia, els agafaven. Els ancians venien d'Espanya perquè molts gitanos van desertar. Vivien en aquí, a Figueres, que era el més prop de França, i després, quan la fetxa els hi passava que no els tenien d'entrament, que tenien l'edat volguda per entrar en França, van entrar molts gitanos allavontes en aquí. Tots van venir desertors d'allà en aquí. Nosaltres vam arribar aquí aprés de la guerra d'Espanya. Van venir a Sant Jaume, en un altre carrer. Primer s'estaven a Ribesaltes. Jo vai venir a Perpinyà que devia tenir onze anys.

Abans de la primera guerra mundial hi havia ja una història familiar transfronterera. “El vostre jaio era francès i va passar a Espanya, i el seu pare d'on era?”, li demano.

–Espereu-se [dubta], el pare del meu jaio... Era més aviat la família de la meua jaia, de la seua dona, que eren d'Espanya. Havia nascut a Fraga [Baix Cinca], via viscut allà, però tots s'havien criat a Barcelona, i així... De Lleida aquí també hi ha una dona gitana, que és la sogra del meu nét, és de Lleida i viu aquí perquè se va casar aquí.

–I els gitanos de Perpinyà d'on vénen?

–Els jaios venien d'Espanya, molts, molts, per no dir tots.

Nadia Gimenez, de Montpeller, explica per la seua part que el seu pare “era espanyol, de Torre del Comte, aragonès”, al Matarranya.

–Me dic Nadia Amparo, com la meua jaia. Mon pare ha vingut aquí per la guerra d'Espanya. Fugint de la guerra, era marxista –diu.

–Era company amb el meu, que era comunista –diu el seu home Paul Bueno [també el seu pare va fugir d'Espanya per la guerra] –. Aquí es van casar amb catalanes i han quedat aquí.

–Podien pas entrar en Espanya –afegeix ella–, era interdit. Aprés, aprés, aprés Franco va dir que podien entrar i [el pare] anava a Barcelona, on s'havien quedat els seus pares i els seus germans.

–La meu mare és naixuda sota el pont de Perpinyà –recorda la Nadia–. Llavors viatjaven amb la *roulotte* i hi dormien a sota. Ma mare em va contar que havia naixut le trente Janvier, a mil neuf cents trente.

És també el cas d'Antoine Serviole, de Montpeller:

–Vós parleu un català més de Barcelona –, li dic.

–Bueno sí, jo sóc nascut a Perpinyà, però he viscut trenta anys a Barcelona. Mon pare era de Perpinyà i ma mare, de Barcelona. Els Serviola van venir a França al temps de la guerra, perquè naltrus, estàvem a Figueres, al Garrigal; uns quants a Girona, que eren a la Devesa, però casi tots estaven al Garrigal. Venim casi tots d'allà, i els que estan aquí, 200 anys endarrere van venir d'allà també. Tots sem catalans. Jo puc dir que sóc català. Jo he nascut a Perpinyà, ma mare ha nascut a Barcelona, i puc dir que sóc del país català.

–I com van venir?

–A Barcelona tota la meua família hi és, tots Serviola. Estan allà a la plaça Espanya. Són cosins germans meus. El meu onclu, pare d'ells, era de Perpinyà i se'n va anar a Barcelona a la guerra del Catorze; es va escapar cap a Espanya. Sempre feien això, els gitanos. El meu onclu estava a Barcelona i el meu pare a Perpinyà, i jo quan van obrir fronteres, l'any 49 o 50, més o menys, ja vam anar a Barcelona, i després ja no van parar. I vam tornar perquè el meu pare tenia el pis a Perpinyà. Agafava el trenc [tren], anava a Barcelona, estava tres o quatre dies amb son germà, i tornava. I cada mes feia això. Hi havia moltes famílies que estaven entre Perpinyà i Barcelona: els Escuders, molts. A Perpinyà, molts, casi tots, vénen d'Espanya. Tots els noms coneguts: els Batistes, els Patrats, els Solers, els Cargols... tots vénen d'Espanya. Jo tenia un onclu que era de la CNT, van fuger d'allà i van vindre aquí.

Els cosins Ernest Serbiolle i Josep Caragol expliquen a la *banlieue* de Douai (Nord) que els jaïos comuns eren de Figueres, i l'altra jaia de l'Ernest, Rosita Pubill, “s'estava” a Castelló d'Empúries. Quan va esclatar la guerra d'Espanya van passar a Perpinyà, a fi d'evitar-la. L'Ernest rememora que el jaio era ja a Perpinyà i la jaia encara “a Espanya”, i la van fer passar per la muntanya de nit. Hi van posar dos dies.

El seu veí Tonet Reyes té una història paral·lela. Els seus avis paterns eren de Vilafranca del Penedès i “van muntar a Perpinyà per la guerra”. “El jaio va anar primer a Sigean [Aude], on va néixer el pare, que après va anar a Perpinyà”.

Ivette Vidal i la seua cosina Juliette Bousquet, de Décines, vora Lió, conten que el jaio de totes dues era de Barcelona i “va desertar durant la guerra i va venir en França”. “Va fer quatre criatures i es va instal·lar a Marsella”. “Els vells sempre diuen que venim de Perpinyà”, expliquen.

També Joseph Mathieu, *Jojo*, que va nèixer el 1944 a Montpellier:

–Sem tots gitanos aquí [la *cité de Figuerolles*]. La meua mare   nascuda a Figueres. Poc o molt, tots aquí venim d'Espanya.

–I de Perpinyà no?

–De Perpinyà igual, la família meua, de Perpinyà tots. Els cosins de la meua mare són tots de Perpinyà.

–I quan van venir cap aquí?

–Per la guerra de Franco van marxar tots aquí en França, tots. El meu pare era francès de Montpellier i parlava català, i la mare, de Figueres, era Reyes. Van fugir per la guerra d'Espanya tots. Els seus pares eren d'Espanya. Eren de Figueres, la meua mare, nascuda a Figueres, el meu jaio, també. La família de la meua mare va baixar a Perpinyà, i après van vindre aquí a Montpellier. Van fúger de Figueres tots, van vindre i se van trobar a Perpinyà, n'hi ha molts que s'hi van quedar i molts que han baixat aquí. En van marxar molts de gitanos d'Espanya i primer anaven a Perpinyà. Si vas a buscar els vells eren d'Espanya. Molts vells nostres parlaven espanyol perquè venien d'Espanya, però ha quedat el català.

La barcelonina Quimeta Cos, que es va casar a París amb un gitano català, va començar a viatjar perquè durant la guerra espanyola alguns familiars d'Hostafrancs van fugir a França per eludir-la. S'hi van estar els tres anys que va durar la contesa i van tornar, però van continuar anant a França regularment a vendre. Es desplaçaven sobretot a Marsella i a Niça.

Els litigis entre famílies han estat tradicionalment també una causa de migració:

–Als temps antics, dels vells, hi han hagut molts morts, moltes baralles –explica Antoine Serviole–. Als temps antics s'estaven a Perpinyà, però eren obligats a escapar-se perquè hi havia moltes baralles. És d'aquesta manera que molts gitanos estan aquí a Montpellier. Jo en conec molts aquí que els vells, els jaios, són de Perpinyà, i van tindre rinya. Hi va haver una mort i els volien cascar i tota la família se'n va tindre que anar.

–Però n'hi havia que venien per feina –li dic.

–Alguns també eren venedors de cavalls. Jo n’he conegut a Barcelona, vells gitanos. Aquí també anaven a les fires, però era més a Espanya i portaven cavalls cap a aquí. A Espanya es feia molt el cavall, tots treballaven el cavall. I quan es van acabar els cavalls van fer els draps i els mercats.

Conflictes a part, hi havia també els motius econòmics. Àngel Mateu, un dels gitanos de tota la vida de La Glacière, a la vella ciutat d’Agde, nascut el 1931, explica que el seu pare era de Barcelona:

–Se’n van anar perquè la família, el seu pare, la seu mare, se fotien de gana, i van baixar aquí França en mille nou-cents desavuit, après la guerra. Aquí hi havia feina, força, i va baixar i se van quedar sempre. Tota la família eren de Barcelona. La mare era de Narbona, catalana tabé. Parlava català perquè era gitana. Tots els gitanos de Narbona parlen català. Els seus pares tabé eren de Narbona, ellus han quedat a França de moltes generacions. El meu pare no volia ser francès, va dir “jo moriré espanyol. No espanyol: català! català! Espanyol no li agradava, català!, i va anar a Espanya a la guerra civil i el van expulsar.

Les causes econòmiques van fer també que els pares de Paulette Bayardo, de Montpeller, passessin a França. “El meu pare, un gitano català, se cridava Bayardo Reyes; són de Figueres, ellus, la meua mare, que se cridava Mínguez de Sola, parlava força espanyol”. “Més espanyol que català”, afegeix el seu home Antonio Heredia. La Paulette diu que “els *anciens* del meu pare venien del Sacromonte, de les coves de Granada”. “Mi madre se ha casado con un gitano catalán” –diu en castellà–, c’est pour ça que j’ai le sang espagnol, catalan et français. Voilà”, remata en francès. “. “Nusatrus sem de Figueres”, afegeix.

Darrere dels catalans, van fer la mateixa ruta els gitanos espanyols. Molts dels que van fer cap a França van passar per Catalunya. Antonio Heredia explica la seua història:

–Eran años y años dende Andalucía venir para aquí. Se paraban en los pueblos pequeños, hacían cestas, esquilaban perros, arreglaban las ollas, ponían remaches. Mi padre nació ya en Cuenca, pasaron por Lérida y allí ande están los baturricos... –“Aragó”, dic– Sí, Aragón. Pero Aragón es muy pobre, mi padre lo decía, y sintió [oyó] que se vivía me-

jor en Barcelona, Gerona... Y fueron a Barcelona y hicieron un campo, que se llamaba el Campo de la Bota. Mis abuelos y mis padres fueron allí, y yo nací allí. Mis abuelos y mis abuelas de Barcelona venían a trabajar en Francia, porque sabían que en Francia se ganaban mejor la vida, y en Francia hacían la viña. Eran lo que decían aquí *saisonniers*. Mi padre, que había nacido en 1921, y tenía ya doce años, y mi abuelo se quedó ya en Béziers. Mi abuela del lado de mi madre había nacido en 1870 y pico. Se encontraron en Gerona con mi agüelo y mi padre, que estaban allí, se encontraron con mi madre. Ella nació en Gerona. Y se casaron. Su padre, mi agüelo, se murió en la guerra de España, lo mató una bomba. Y ya mi tía se vino pa aquí, pasó por la montaña, por Puigcerdà. Era septiembre y trabajaron en la viña, pero luego cogieron el tren y se fueron pa Alemania, porque decían que las cosas iban bien allí. Y ya estando allí, la tía, le enviaban cartas al papa: “Antonio vente pa aquí que se gana bien la vida”. Decidieron marchar. Pasaron también por Puigcerdà, cogieron el tren y fueron a Belfort [Franc Comtat]. Tenía yo catorce o quince días cuando entré en Francia. Mis padres viajaban con los burros, con los bisacos al hombro, y dormían en el suelo con una manta, bajo los puentes, al lado de los ríos. Haciendo cestas...

Va ser una altra migració de gitanos espanyols, més tardana, que va tenir Catalunya també com a base i que va acabar escampant-se igualment per França. Ho explica Teresa San Román (1976: 113 i 114):

Barcelona ha sido un paso intermedio entre el Sur de España y Europa, Francia y Alemania en especial. Varios factores contribuyeron a este hecho, quizá el más importante que la gran ciudad ofrece al inmigrante del Sur la oportunidad de ganar algún dinero para hacer frente al viaje y a los primeros gastos en el país a que se dirigen. En muchos casos, algunos miembros de familias inmigrantes de Cataluña emigraban a la Cataluña francesa y a otras regiones del Sur de Francia en busca de trabajo; esto les permitía el estar cerca de sus familias y tenían así la oportunidad de visitarse mutuamente y pasar juntos los días de vacaciones sin grandes gastos ni pérdidas de tiempo en desplazamientos. El contacto que existe entre parientes que llegados de regiones pobres españolas se instalaban en las dos Cataluñas, es todavía más estrecho en el caso de los gitanos (siempre en base a los grupos que he podido observar).

5. Dispersió per França

Gairebé en paral·lel a la de Perpinyà, va prosperar una comunitat de gitanos catalans a Besiers, on hi havia una fira important de bestiar.

Vincent Soles Soulé, tractant de cavalls, hi va nèixer el 1801, i el seu pare, Bernat Soles, nascut el 1750 a Barcelona, hi va morir el 1804, de manera que probablement la família hi era establerta, perquè els gitanos catalans tenien gairebé sempre una casa (Mémoire Nomade, Geneanet).

El tractant de bestiar François Bouigues, nascut vers 1778, i Marie Patrac, nascuda vers 1782, eren domiciliats al Faubourg du Pont de Besiers quan van ser pares de Thérèse Bouigues el 1811 (Mémoire Nomade, Geneanet).

A Besiers es va casar també, el 1813, Antoinette Gill, filla del Joan Gil esmentat establert a Elna, que aquell any ell encara vivia a la població rossellonesa. El marit era el tractant de bestiar Jean Patrac, nascut el 1774 a Figueres, el qual va morir a Besiers el 1823 (Mémoire Nomade, Geneanet).

El tractant de cavalls Pierre Baptiste Reyes, que havia nascut a Girona, va morir a l'hospici de Besiers el 1813. Va deixar viuda Rose Patrac, nascuda el 1780 a Figueres, la qual es va casar el 1817 en segones noces a Besiers amb Joseph Anton Pere Batista Baptiste, nascut el 1787 a la Geltrú (Garraf) (Mémoire Nomade, Geneanet).

Jean Reyes, nascut el 28 de febrer del 1789 a Figueres (Alt Empordà), i Rose Juste Patrac, nascuda el 17 juny del 1784 a Estagell (Rosselló) es van casar a Besiers el 28 d'abril del 1814 (Mémoire Nomade, Geneanet).

Michel Baptiste i Marie Reyes, esmentats tots dos com a « Gitano » al registre de Sant Pere Pescador (Baix Empordà), on havien nascut, van tenir dos fills que es van dir Jean tots dos. El primer va nèixer el 8 de desembre del 1784 a Espira de l'Agli (Rosselló) i es va casar el 29 d'abril del 1814 a Besiers amb Thérèse Marie Antoinette Reyes, nascuda el

25 de gener del 1799 a Figueres (Alt Empordà), i el segon Jean Baptiste, nascut el 1787 a Hostalric (Selva), es va casar a Besiers amb Marie Riquette Soulé, nascuda el 3 de setembre del 1797 a la Bisbal d'Empordà. La família es va radicar a Besiers, perquè van ser pares d'Antoine Patrac, nascut 1826 a l'auberge Fougassier de la rue des Trois Mulets de la ciutat. Aquest es va casar amb Antoinette Sébastienne Augustine Farret, nascuda el 1830 a Palau del Vidre (Rosselló) i tots dos van ser pares de Joseph Patrac, nascut l'11 de febrer del 1849 al Faubourg de la Maladrerie de Besiers, i de Baptiste Patrac, nascut el 1860 a la mateixa ciutat (Mémoire Nomade, Geneanet).

Així mateix, en la baralla esmentada del 31 de desembre del 1817 a Perpinyà, va ser detingut Antoine Patrach, resident a Besiers i nascut a Figueres. Hi ha també el cas de la gitana nascuda a Arenys de Mar i casada a Besiers, que va ser detinguda a Perpinyà el 13 de març del 1819.

Anne Magdelaine Poubil, nascuda el 1798 a Castelló d'Empúries (Alt Empordà), enregistrada com a indigent, es va casar amb Xavier Noytet, tractant de bestiar, i era viuda quan va tenir a Besiers un fill de pare desconegut el 2 de març del 1834 (Mémoire Nomade, Geneanet).

Victor de Rochas calculava el 1876 (p. 282) que hi havia un centenar de gitanos a Besiers, i uns pocs també a Narbona:

Ces derniers [les gitanos d'Espagne et du Roussillon] ont essaimés vers Narbonne, Béziers et Toulouse. Il n'y a que deux ou trois familles dans la première ville, encore sont-elles demi-nomades. A Béziers, la colonie bohémienne est composée d'une centaine de personnes que vivent pour la plupart au Faubourg du Pont. Les plus aisés sont répandus en ville: ce sont des maquignons. L'un d'eux, Joseph R..., fait le commerce dans le genre de F**, de Perpignan, et est propriétaire d'une fort belle maison sur l'Avenue de Bessan. Comme F..., il fait élever ses garçons au collège et nous eûmes un véritable plaisir à voir son fils, beau jeune homme de 15 ans, en uniforme de collégien, visitant ses parents moins fortunés du faubourg, tous fiers de me le présenter.

Els gitanos catalans apareixen, doncs, residint des de l'inici del XIX a Besiers i la presència hi va ser constant al llarg del segle. A més del Faubourg du Pont es van instal·lar

també al Faubourg de la Maladrerie, com il·lustra el cas de Marie Mailles, nascuda entre el 1822 i el 1831 a Perpinyà, que va morir el 18 de juliol del 1880 a la Maison Duc de la rue de l'Orb, i va ser mare de sis fills i filles nascuts a la Maison Affre d'aquest raval els tres primers, i a la Maison Magran del Faubourg du Pont els altres. El seu marit, el tractant de cavalls Antoine Reilles, havia nascut vers 1828 a Bagnols (Gard) (Mémoire Nomade, Geneanet).

Des de les seues bases al Rosselló i a l'Erau, els gitanos catalans recorrien mercats, fires i festes locals resseguint les rutes tradicionals de les regions mediterrànies i de la Garona. La seua presència es constata també en data primerenca a Agde. El 10 d'agost del 1826 es van casar a Bonny-sur-Loire (Loiret) Joseph Marianos Patrac, que havia nascut el 1803 en aquesta població (acta n. 102320013091011216)

A Pieusse (Piuissa), un poble de l'Aude a tocar de Limoux que avui té 900 habitants, es va establir el matrimoni format per Jean Pierre Reyes *Geppe*, tractant de bestiar nascut vers 1770 a la Bisbal d'Empordà, i Françoise Caragola, que van tenir una filla i un fill: Rose Juste Reyes, que va morir el 23 de febrer del 1807, als dos anys, en aquest poblet, on va nàixer el 18 de desembre del 1805 el seu germà Pierre Jean Baptiste Reyes. Aquest va ser tractant de cavalls i es va casar amb Antoinette Soulé, nascuda vers el 1804 a Tuïr (Rosselló). El 1838 era domiciliat a Pamiers (Arieja), una població on es va formar també un nucli de catalans. El 1826 hi va nàixer Marie Patrac, filla del marxant d'ases i tractant de cavalls Antoine Joseph Patrac , nascut el 1804 a Figueres (Alt Empordà), i d'Antoinette Reyes, nascuda el 1804 a Paretstortes (Rosselló). El seu germà gran, Jean Vincent Paul Patrac, havia nascut a Elna (Rosselló), i el segon, Antoine, a Besiers. A Arieja hi ha també la referència del naixement d'Antoinette Reilles a La Bastide-de-Besplas el 1822 (Mémoire Nomade, Geneanet).

A Pézenas (Pesenàs), a una vintena de quilòmetres al nord-est de Besiers, s'hi va formar també una comunitat que es manté avui. El tractant de cavalls Antoine Patrac, nascut el 1804 a Figueres, s'hi va casar el 1826 amb Toinette Reyes, nascuda el 1804 a Paretstortes (Rosselló) i en l'acta consten com a domiciliats a la vila (Mémoire Nomade, Geneanet).

Una etapa important en el recorregut mediterrani era la fira de Montpeller, molt fre-

qüentada pels *maquignons* gitanos. Marie Patrac, filla de Jean Baptiste Patrac i d'Henriette Baptiste, va nàixer en aquesta ciutat el 1818. Ja en els primers temps s'hi va concentrar un nucli de catalans al Faubourg de Nîmes.

Els firaires es feien notar quan es desplaçaven. La neerlandesa Hendrica Françoise Gevaerts descriu en un diari de viatge a França un campament de gitanos el 1819 sota els arcs majestuosos del pont de Gard “que vénen d'Espanya i van a la fira de Beaucaire”. Aquest era un punt habitual d'aturada. Gustave Flaubert hi va trobar dues o tres carretes de gitanos quan feia camí cap a Nîmes (p. 166), i el pintor Alexandre Colin va dibuixar del natural el quadre *Une halte de Bohémiens au pont du Gard*, actualment al Museu de Nîmes (De Vaux de Foletier 1981: 70).

Agricol Perdiguier explica a *Mémoires d'un compagnon* (pp. 90 i 91) que quan va tornar a França després de temps d'absència va quedar astorat quan entre Montpellier i Lunel va coincidir el 1824 amb una colla de “Bohémiens”, que eren sens dubte gitanos catalans:

Hommes, femmes, enfants, chevaux, mulets, bourriques, chiens, autres bêtes, tout cela s'en allait au petit pas, pêle-mêle. Les femmes étaient têtes nues, pieds nus, déguenillées; les hommes, les enfants étaient à peu près dans le même accoutrement... Ces gens à figures plus que brunes, à cheveux d'ébène, luisants, aux yeux expressifs, sensuels, plongeant dans les coeurs. Ces gens vivant dans les bois, les champs, les chemins ; se mettant la nuit à l'abri sous l'arche d'un pont ; sous les branches d'un arbre ; dormant sur la terre, faisant leur cuisine entre deux cailloux, secouant leur vermine, laissant partout des traces ; vivant de maquignonage et de magie, d'un commerce indéterminé, souvent de poules, de lapins, de légumes, de fruits dérobés, d'escroqueries, de vols, de vices ? Sont-ce là des familles espagnoles, égyptiennes, indiennes, tartares, primitives. En fin, d'où viennent-elles ? Les Bohémiens ne se mêlent pas aux autres hommes ; leur race conserve son vieux type ; tout change autour d'eux ; eux seuls ne changent pas. C'est surtout dans la Provence, le Languedoc, les Pyrénées qu'on les rencontres, ces voyageurs sans patrie : je n'en ai vu que là. Je voudrais les rencontrer de nouveau, leur parler, les étudier, savoir d'eux-mêmes ce qu'ils sont, d'où ils viennent, où ils vont.

El març del 1826, la família Solès es va aturar en un poble de l'Erau. Una nena de vuit anys de la mateixa família va escampar acusacions que el grup havia raptat una criatura d'uns tres anys i l'havien dessagnat, tallat a bocins i cuinat en un calder, i se l'havien

menjada. La nena no hauria volgut participar del macabre festí i s'havia fugat. Els Solès van ser detinguts, per bé que per prudència els van acusar només de “vagabondage”. El cas es va divulgar i va aixecar una gran polseguera, fins al punt que el procurador general del tribunal de Montpeller va agafar el cas i va interrogar personalment la nena, que va reiterar l'acusació. El procurador va escriure: “Tenim indicis d'un crim que, si fos cert, faria tremolar la natura”. En va donar part al cap de la Policia i aquest al ministre de l'Interior. Es van fer recerques intenses, però tot va acabar en no res, ni als departaments dels encontorns ni a Catalunya no s'havia denunciat la desaparició de cap infant. El mite de gitanos antropòfags, tan reiterat a l'Espanya negra, continuava viu (De Vaux de Foletier, 1981: 160 i 161).

Nimes va ser també des de les primeres migracions una etapa important en els viatges dels gitanos catalans. A la ciutat n'arribaven molts, especialment l'agost i el setembre amb ramats d'ases i muls per vendre a la fira que se celebrava les festes de Saint-Roch i Saint-Michel. Désiré Nisard va escriure el 1835 (pp. 136 i 137) que hi eren “temuts i tolerats; la superstició i la curiositat els protegeixen; hom desitja veure'ls marxar i veure'ls tornar”. Hi tenien el quarter general a Lo Cadarau (Le Cadereau), vora un pont que travessava un barranc, davant les Arenes, i també sota l'aqüeducte romà de Pont de Gard, no lluny de la ciutat, segons descripció de Gustave Flaubert (p. 166).

Els gitanos que acudien a la fira de Nimes eren tractants de cavalls, marxants, saltimbanquis i pidolaires, i a la nit dormien al ras, generalment sota els ponts. Nisard s'entreté en la descripció (p.157):

C'est là qu'on peut les voir semi-nus, sales, accroupis sur de la paille, ou de vieilles hardes, en mangeant avec leurs doigts les chiens et les chats qu'ils ont tués dans leurs excursions crépusculaires. Dans les jours de foire ils sont tour-à-tour marchands, maquignons, mendiants et saltimbanques. Les jeunes filles, aux grands yeux bruns et lascifs, la robe coupée ou plutôt déchirée jusqu'aux genoux, dansent devant la foule, en s'accompagnant d'un bruit de castagnettes qu'elles font avec leur menton. Ces filles, dont quelques-unes ont à peine seize ans, n'on jamais eu d'innocence. Venues au monde dans la corruption, elles sont flétries même avant de s'être données, et prostituées avant la puberté. Ces Bohémiens parlent un espagnol corrompu. L'hiver, on ne les voit pas: où vont-ils? d'où viennent-ils? L'hirondelle, d'où nous vient-elle?

Les actes d'estat civil forneixen dades sobre gitanos catalans a Nimes. El 1822 hi va morir Marie Rayer (probablement Reyes). El seu vidu, el tractant de cavalls Jean François Patrac, nascut a Elna el 1791, es va tornar a casar el 31 de març del 1835 a Bonny-sur-Loire (Loiret, Centre) amb una manuíx, Elisabeth Stulp (acta n. 102320013090911216).

També, Jean Patrac (fill de Jean Patrac, de la Bisbal d'Empordà, i d'Antoinette Rey o Rayes, de Paretstortes) va nèixer el 1834 a Nimes, i Joseph Reilles, tractant de cavalls, i Marie Baptiste Sollesse o Soules, venedora ambulat, hi van nèixer el 1835 (Mémoire Nomade, Geneanet).

Com Perdiguier, Désiré Nisard se sentia intrigat per aquests personatges malfargats i fugissers i es preguntava d'on venien, prova de la cautela o, directament, de la temença que despertaven, perquè hauria estat senzill preguntar-los-ho. Jean-Alexandre Vaillant (p. 477) va deixar escrit uns anys més tard, seguint Nisard, que venien d'Espanya i parlaven un "espanyol corromput", que no era altra cosa que català, prou intercomprensible amb l'occità local, cosa que facilitava les coses als viatgers.

Sembla que Marsella va ser històricament la ciutat francesa que va acollir més zíngars. A mitjan segle XVI s'hi havien instal·lat grups d'"Égyptiens", i al XVII i al XVIII n'hi havia una població a la parròquia des Accoules, al barri de la Roche des Moulins, especialment a la zona de la Panoucherie i a la Fontaine des Bohémiennes. Fins a la Revolució, els bomians van monopolitzar el comerç de cavalleries a Provença (*Almanach historique de Marseille* (1788), p. 195, citat per Aguirre: 355 i 356). Aquestes dades no revelen, però, quan van arribar els primers catalans a la capital provençal.

La més important de les fires de bestiar de l'àrea mediterrània francesa era segurament la de Beaucaire (Belcaire), a Provença, d'anomenada internacional:

La ville, somnolente pendant onze mois de l'année, abritait brusquement, du 1er au 28 de juillet, une foule immense, de partout venue. Les Gitans ne manquaient pas d'y participer" (De Vaux de Foletier 1981: 70).

Els gitanos hi acudien a xollar animals i a vendre cavalleries, i les dones llegien la bo-

naventura i demanaven almoïna, segons conta Frederic Mistral al poema *Descente du Rhône*. L'avi matern de Mistral passava cada mes de juliol quatre o cinc dies al mercat de Beaucaire:

Il flânait ainsi autour des bateleurs, des comédiens, surtout des Bohémiens lorsqu'ils discutent et se harpailent pour le marché et marchandage de quelque bourrique maigre (De Vaux de Foletier, 1981: 71).

Els gitanos acampaven al prat de Sainte-Madeleine. Un article del 1843 de la revista *L'Illustration* els descriu (De Vaux de Foletier, 1981: 71):

Couchés autour de leurs charrettes, pêle-mêle avec leurs chevaux et leurs chiens... Par intervalles, une Bohémienne se détache de la bande, charge sur ses épaules un ou deux enfants à la mamelle, en prend un plus grand par la main et va demander la *caritat* par les rues. Elle pousse des glapissements les plus plaintifs, tandis que son jeune acolyte, innovateur musical, se donne des coups de poing sur le menton pour se faire claquer les dents.

I també en un altre del 1852, que descriu com vivien (De Vaux de Foletier, 1981: 71):

Les Tsigani se retrouvent adossées à quelque rocher avec leurs ânes, leurs haillons et la carriole couverte de harles qui est leur maison portative.

George Sand forneix també dades sobre la dispersió dels gitanos per la ruta mediterrània. L'escriptora va coincidir el 1861 a Le Brusq, encara avui un poblet de pescadors, quinze quilòmetres a l'oest de Toló, amb els que en diu "Bohémiens de mer". Juntament amb els que Victor de Rochas descriu que en els mateixos anys s'enrolaven a Ciboure i Sant Joan de Luz en els pesquers d'altura, al País Basc francès, o les dones *cascarottes* que menaven les barques que travessaven el Bidasoa i l'Errobi, recollien crancs i llamantols i comerciaven amb el peix (De Vaux de Foletier, 1981: 59 i 60), és l'única referència que es troba a França de gitanos que es guanyessin la vida en tasques marineres. Res no indica a partir del text que fossin catalans, però pel lloc i l'època n'és altament probable. En una carta a Gustave Flauvert del 1867, l'escriptora recorda quan se'ls va trobar:

À propos des Bohémiens, sais-tu qu'il y a des Bohémiens de mer? J'ai découvert aux environs de Tamaris, dans des rochers perdus, de grandes barques bien abritées, avec des femmes, des enfants, une population côtière, très restreinte, toute basanée; pêchant pour manger, sans grande commerce; parlant une langue que les gens du pays ne connaissaient pas; ne demeurant nulle part que dans ces grandes barques échoués sur le sable, quand la tempête les tourmente dans leurs anses de rochers; se mariant entre eux, inoffensifs et sombres, timides ou sauvages, ne répondent pas quand on leur parle.

Sembla que George Sand hi va voler parlar i no li van fer cas. Un guardacostes va veure els seus intents d'aproximació i li va dir que era millor no acostar-s'hi...

... parce que c'étaient des gens capables de tout; mais quand je lui demandais quel mal ils faisaient, il m'avoua qu'ils n'en faisaient aucun. Ils vivaient du produit de leur pêche et surtout des épaves qu'ils savaient accueillir avant les plus alertes. Ils étaient l'objet du plus parfait mépris, pourquoi? Toujours la même histoire. Celui qui ne fait pas comme tout le monde il ne peut faire que le mal, si tu vas dans ce pays là, tu pourrais peut-être en rencontrer à la pointe du Brusç. Mais ce sont des oiseaux de passage, et il y a des années ou ils ne paraissent plus.

També a Provença, Avinyó és avui una ciutat amb forta presència de gitanos catalans, però en les actes d'estat civil localitzades a penes apareix. Segons De Vaux de Foletier, "sembla que els primers gitanos es van establir a Avinyó al finals del XIX al vell barri de la Balance. La majoria eren de l'Aude, del Gard, de l'Erau, dels Pirineus Orientals i alguns d'Espanya" (1981: 74).

Com proven els autors esmentats, avançat el segle XIX, els gitanos havien guanyat una posició en l'imaginari local i van entrar en la literatura. La figura del gitano apareix en una obreta llenguadociana de Louis Beaulard impresa a Nimes el 1842, *L'Émbaras dé Boucaïré*, que a més ens dona un retrat de l'intercanvi lingüístic entre gitanos i occitans. Després de descriure, de manera pintoresca i probablement exagerada, les condicions de vida miserables dels gitanos, l'autor presenta un tracte que fan amb un pagès que conté tot els tòpics del col·lectiu, s'hi diu que vénen d'Espanya, el que mengen i el mot *gitano* s'hi esmenta juntament amb el tradicional *bomian* (p. 6-7):

Amoun, amoun ou bout, yun dé la prouménado,

Campo touti lis ans uno troupo nomado;

D'enfanté touti nus sé bachouchoun ou soou,
 Tout prés d'azé péla qué voloun pas dous soou;
 Raço qué din lou temps es estado prouscrito,
 Lis uns disoun d'Espagno et d'aoutré de l'Egito,
 Ramassoun per mangea tout lou bestiari mort.
 Pas qué dé yé pensa fai souléva lou cor!
 Aqui sus très cayaou, la troupo vagaboundo
 Yé fricasso dé mets d'oudou nauseaboundo;
 Sé groupoun tout outour d'un dégoustan fricot,
 D'uno cabro toumbado aprestoun lou gigot.
 Di tripo d'un agnel escampa dé la veyo
 D'un port déséntera manjoun la fricasseyo.
 Sus de carboun arden grasioun li moussel,
 Tout prés d'un azé mort qué yan léva la pel.
 Végüère mémo un chin, ès facile a coumpréné,
 Qué gnen vouyen douna, n'en vougué pagén préné.
 D'aquel ignoblé mest lou gloutoun Gitanos
 Lissavo davant el paren qu'un mouloun d'os,
 Lou paouré campagnard facilamén sé gouro,
 Lou boumian yé disié : «Croumpa mit aquel bourro ;
 Regardo aquello testo! es aquo qué ti cal,
 Quand mi tournés? Venjan! troqué per toun chaval.»
 Et dé counta d'ésçu, la dupo sé despacho,
 Yé picoun din la man, à qui finis la pacho.
 La rosso, qué lis os régagnoun sus la pel,
 Sé dourdo en s'en anan: es borgno di dous uiel.

Frederic Mistral revela en el seu diccionari bilingüe *Lou tresor dóu felibrige* (1878-1886), a l'entra-
 da "Bomian", que al tram final del segle XIX els *bomians* de les terres occitanes eren catalans:

Les Bohémiens du Midi sont généralement originaires du Roussillon et de la Catalogne où ils sont
 désignés sous le nom de Gitanos (Egyptiens). On les appelle vulgairement Catalans. Plusieurs auteurs
 les croient issus des maures d'Espagne.

El trànsit ja no es va aturar. El comissari de policia de Limoux (Limós, Aude) constata el 1905 que la ciutat era una etapa “sur le grand courant de vagabondage qui part de Perpignan pour aboutit a Toulouse, avec retour au point de départ, par Albi et Narbonne” (De Vaux de Foletier, 1981: 69). Paral·lel a la ruta que recorria el Llenguadoc i s'endinsava a Provença, hi havia, doncs, un circuit a l'oest del Rosselló amb Tolosa com a punt central.

Les primeres dades de catalans a la ciutat localitzades a les actes d'estat civil són de mitjan segle XIX (Mémoire Nomade, Geneanet):

Joseph Reilles, nascut vers el 1842 a Tolosa de Llenguadoc. Marxant de cavalls. Casat amb Philomène Baptiste , nascuda vers el 1844 també a Tolosa. La família era domiciliada el 1890 a Castelnaudary (Aude). Van ser pares de Joseph Reilles, nascut el 17 de desembre del 1871 a Besiers i casat amb Marguerite Reyes, nascuda el 1869 a Villepinte (Aude).

Jean Domingo va nèixer el 25 de març del 1853 al barri dels Minimes, a Tolosa de Llenguadoc. Va ser marxant de cavalls i esquilador i el 15 de febrer del 1872 es va casar a la ciutat amb Antoinette Paule Marguerite Reyes.

Joseph Marius Baptiste, nascut el 7 de desembre del 1856 a Tolosa de Llenguadoc, va ser esquilador i es va casar el 20 d'octubre del 1887 a Marsella amb Jeanne Solé.

Joseph Patrac va nèixer el 15 de desembre del 1858 a la rue des Arcs St Cyprien de Tolosa de Llenguadoc, i va morir el 1903 a Belvès (Dordonya, Aquitània). Va ser marxant de cavalls.

Joséphine Maille va nèixer a Tolosa el 7 de novembre del 1859 i es va casar el 13 de desembre del 1876 al Soler (Rosselló) amb Joseph Poubille.

Jean Michel Joseph Cargol, *Antoine*, nascut el 1841 a Vidreres (Selva), intermediari de cavalls, i Antoinette Josèphe Rouge es van casar a Tolosa el 28 de desembre del 1861.

Antoinette Patracq, nascuda el 25 de novembre del 1864 a Tolosa del Llenguadoc i tras-

passada el 8 de juliol del 1921 a La Charité-sur-Loire (Nièvre, Borgonya). Era marxanta ambulat.

Françoise Baptiste va nèixer el 20 de desembre del 1875 a Tolosa.

Jacques Antoine Narcisse Malla, jornaler i tractant de cavalls, nascut el 27 d'octubre del 1866 a Mataró (Maresme) es va casar el 28 d'octubre del 1884 a Tolosa amb Caroline Espinas o Espinasse (1868-1943) (Toulouse acte EC 1E 510 vue 114). Van tenir sis fills entre el 1886 i el 1904. Hi ha constància que quatre van nèixer a la ciutat (Naissance: E.C. Toulouse 1E588 (vue 212).

Victor de Rochas hi situa el 1876 una “petita colònia” de catalans a Sant Çubran, i un tractant de cavalls important als Minimes (p. 283):

Il y a aussi une petite colonie de gitanos dans le faubourg St. Cyprien, à Toulouse, composée d'une soixantaine de personnes en douze familles. Elles sont installées au côté de l'abattoir, excepté Es. [probablement Espinàs], grand maquignon qui a son établissement aux *Minimes*. Tous ces gens ont la même physionomie, la même industrie, le même costume que leurs frères du Roussillon, avec lesquels ils restent en relation. Comme eux aussi, ils fréquentent tous les foires à cinquante lieux à la ronde, et ce n'est pas précisément par la loyauté qu'ils s'y font remarquer.

Un cronista que recollia històries locals, el doctor Bezy, va deixar el 1887 una descripció dels gitanos de Tolosa (*Loie de Saint-Cyprien*, n. 25, 23 març 2000):

On rencontre dans un quartier spécial du faubourg Saint-Cyprien une race étrangère dont les membres sont connus sous le nom de « Gitanos ». Leurs habitations et leurs personnes sont peu engageantes; ils vivent réunis, ont le teint fortement cuivré, les cheveux longs, la tête ordinairement couverte de mouchoirs aux couleurs vives. Malgré leur aspect peu rassurant, ils ne sont pas redoutés de leurs voisins, et s'ils ont des rixes sanglantes, c'est ordinairement entre eux. Ils tendent du reste à se civiliser, s'habillent comme nos ouvriers, et se livrent au commerce des chevaux. D'après les renseignements que j'ai pu recueillir auprès d'eux, ils sont originaires des Pyrénées-Orientales. Ils ont une répugnance inévitable pour les soins de la propreté, et malgré toutes les menaces, ont ne les peut décider à se faire vacciner, aussi fournissent-ils toujours un fort contingent pendant les épidémies de variole, qui

débutent souvent dans leur quartier (Stitou: 4).

David MacRitchie deixa també una descripció el 1889 (p. 41) dels “cordials” gitanos tolosans i explica quines eren les seues ocupacions i que duien una vida seminòmada:

Indeed some members of the Toulouse colony (a delightfully cordial group) plainly told me that they only spend the winter months in town, during which time their waggons have been placed in winter-quarters; but as soon as the weather allows of it out come the waggons, and away they go along the roads, to villages, farms, and fairs. This wandering life they greatly prefer. But to lead it in winter is impossible. For one thing, the law only allows them twenty-four hours in one place, as nomads, and this irksome enough in fine weather is more than irksome during severe cold. Moreover, they can get little enough work in the towns during winter, without attempting the country. The chief occupation of these Catalan Gypsies is clipping horses, mules, etc., and this they are not required to do in winter. Thus there is every inducement for them to spend the winter months in the towns, where, being then house-dwellers, they may live in one place as long as they like.

De Vaux de Foletier esmenta, sense precisar fonts, els catalans a Sant Çubran a final de segle (1981: 73):

A Toulouse, une quarantaine de familles habitaient à la fin du XIXe siècle le faubourg Saint-Cyprien, d'autres formaient près de là, sur des terrains vagues, une population flottante. Ils venaient du Roussillon, comme le prouvait l'usage de la langue catalane. Leurs métiers de maquignon les entraînaient à fréquence les foires jusqu'à une centaine de kilomètres à la ronde.

L'anar i venir, els *circuits*, eren habituals. L'abril del 1895, el *maquignon* José Amadoz (Amador?) Torres va passar per Argelers de la Marenda amb la seua família (“quinze persones ben vestides”) i va declarar que anava a la fira de cavalls de Sant Genís de Fontanes (Rosselló), després a Perpinyà i, en acabat, aniria a Lourdes “en pèlerinage, promesse faite par ma belle-fille, veuve depuis dix-huit mois, qui nous accompagne”. El trànsit de gitanos espanyols seguint les velles rutes dels catalans havia, doncs, començat. El pelegrinatge anual de zíngars a Lourdes va començar el 1957, aquest en seria un

precedent (De Vaux de Foletier 1981: 67).

Ja en els primers anys de la seua projecció per França a partir del Rosselló, els gitanos catalans van arribar prou al nord. Els anys vint del segle XIX un nucli considerable es trobava sòlidament establert a 170 quilòmetres de París. Entre el 1824 i el 1839 apareixen a les actes d'estat civil de Bonny-sur-Loire, al departament del Loiret, la capital del qual és Orleans, referències d'un grup nodrit de gitanos catalans. El cognom més habitual hi és Patrac-Patraque, i figuren també Pouvil, Barengué-Balanguet, Régis-Regès, Baptiste, Reyes-Raye, Escoder i Soublé (Soulé). No hi ha cap notícia que reveli la raó per la qual el grup es va establir en aquest poblet que el 1821 tenia 1.401 habitants i el 1841, 1.824, on alguns dels seus membres hi van tenir propietats immobiliàries. La clau es deu trobar en el fet que Bonny és a la carretera de Lió a París, a la riba de l'important riu Loire. La historiadora local Marine Blanc explica en comunicacions personals que la població no es troba en una cruïlla de rutes, "com prova el fet que no ha crescut gaire" (avui té 2.026 habitants), però sí que és "una etapa" per als vaixells que davallen pel gran riu cap a Orleans i Nantes, i per als transports terrestres que passen per carretera. Bonny no té fires ni mercats que facin pensar que els gitanos podien exercir-hi la seua professió de tractants de bèsties de càrrega. Una fira important de bestiar no es troba fins a Moulins, 136 km al sud, també en l'eix Lió-París. Que se sàpiga, cap gran propietari local no va contractar els gitanos catalans per a feines del camp o altres, i Bonny no va tenir una casa de caritat que acollís els passavolants necessitats. D'altra banda, la família principal dels catalans, Patrac, no eren de cap manera necessitats, segons ressalta Blanc després de comprovar les seues relacions a la població i que eren propietaris de cases. L'explicació més fefaent, d'acord amb la historiadora, seria que els gitanos catalans, tots ells "maquignons", podien fornir les cavalleries necessàries en aquesta etapa de l'eix Lió-París, potser per al correu i qui sap si també per a l'exèrcit, tot i que a Bonny no hi havia casernes. El seu paper necessari en els transports hauria donat als gitanos una posició rellevant a la població i segurament és una de les explicacions també de la seua expansió per França.

Blanc revela l'existència d'un metge nascut a Barcelona el 1790, Hyacinthe Jean Ramon Martra, que es va instal·lar per exercir la seua professió primer a Beaulieu-sur-Loire, davant per davant de Bonny a l'altra banda del riu, i després, el 1835, a Bonny mateix.

Martra era un personatge peculiar, atenia de franc els desvalguts i va fundar una lògia maçònica a la població. El metge es va casar amb Marie Pérot, viuda d'un mariner, i va tenir dos fills, Hyacinthe i Sara Esther, nascuts el 1819 i el 1821, respectivament, i va viure a Bonny fins a la mort, el 1853. El fill va ser també un personatge destacat: es va doctorar a París amb la tesi *De la chlorose et de l'anémie: insister sur les diagnostic de ces affections générales ou constitutionnelles*, i va combatre el cop d'estat de Lluís Napoleó Bonaparte del 1851, que a Bonny va provocar un esclat de violència, cosa que li va comportar una condemna de desterrament. Es possible que el metge complís la pena a Madrid, perquè el 1856 hi va publicar, en castellà, *Enfermedades de las vías urinarias, y de los órganos de la generación: obra útil a los enfermos*, de 454 pàgines. Va firmar l'obra com a Jacinto Martra i l'hi va publicar Carlos Bailly-Baillière, un francès també establert a Madrid que potser va ser company seu de fatigues polítiques a Bonny, perquè una acta del 1825 revela el naixement d'un nen cognomiat Bailly, fill d'un ferrador al qual li van fer de testimoni de registre dos Patrats.

No sabem si Jacint Martra era ja assentat a Bonny quan hi consten els primers catalans, el 1823, però qui sap si els atenia en la seua mateixa llengua i això va contribuir que s'hi establissin. Marine Blanc remarca que a un nen Patrac el van batejar Hyacinthe, el patronímic dels Martra pare i fill.

La primera dada trobada a les actes d'estat civil de Bonny referent als gitanos catalans és el casament el 24 d'abril del 1824 de Mariano François Paul Pouvil i Françoise Patrac. Ell era originari de Castelló d'Empúries (Alt Empordà), tenia 23 anys i era marxant de cavalls, i ja havia enviudat a Bouzigues (Erau). Era fill d'Antoine Pouvil, negociant, i de Rose Barengué. La cònjuge tenia 19 anys i devia ser nascuda a França, perquè no hi consta lloc d'origen. Era filla de Jean Patrac, negociant, i de Joseph Pepe, que és segurament un motiu o un hipocorístic i el registrador no ho va saber interpretar: el poble d'origen de l'home figura com a "Castillon-de-Empousias (Espagne)" (acta n. 102320014370411216).

Paul Pouvil havia arribat vuit mesos abans a Bonny (no hi ha dades de quan ho va fer Françoise Patrac). Van ser testimonis del seu casament Edme Mallet, un propietari pertanyent a "una família de notables" –en paraules de Blanc–, i un carnisser cognomiat

Brisset, amb els quals es pot pensar que els cònjuges tenien alguna mena de relació que els va dur a la població.

Una acta del 1825 revela el naixement del nen cognomiat Bailly esmentat, fill d'un fer-rador al qual li van fer de testimoni Bernard Patrac i Joseph Patrac, que figuren com a propietaris i amics dels pares del nounat, cosa que prova que els Patrac tenien connexions a Bonny.

El 29 de març del 1825 va nèixer Marie Joséphine Balanguet, filla de Joseph Balanguet, marxant de cavalls de 30 anys, i d'Antoinette Patrac (acta n. 102200002416111109).

El 15 d'octubre del 1825 va nèixer el nen Dominique Patrac del matrimoni format per Joseph Mariano Patrac, de 39 anys, marxant de cavalls, i Joséphine Regès. En aquesta comunitat apareixerà també una Régis, de manera que potser la branca dels Serviola que es va canviar el nom per Régis ja ho havia fet en aquella època (acta n. 102200055284511109).

El 10 d'agost del 1826 es van casar Joseph Marianos Patrac, originari d'Agde, de 23 anys i marxant de cavalls, que malgrat la seua joventut havia enviudat ja a Bonny, i Reine Madeleine Beaupin, de 17 anys. Ell era fill de Joseph Patrac, ja mort, i de Vicente Baptiste, i ella de Jacques François Beaupin i de Madeleine Lebeuf. El pare del cònjuge, que havia estat marxant de bèsties de càrrega, havia mort a Figueres el 20 de desembre del 1802, tres mesos i mig abans del seu naixement. El pare de la noia era draper (acta 102320013091011216).

Marine Blanc escriu a propòsit d'aquest casament (comunicació personal):

Je suis très étonnée de voir une Beaupin épouser un Patrac, car c'est une famille de Bonny de notables: le mariage a dû faire du bruit! Cependant il y a un fait troublant: la mère de la mariée est une Leboeuf [afegeix un o al cognom del registre], or les Leboeuf, dont le vrai nom est Toucheboeuf, sont arrivés à Bonny de façon assez mystérieuse, aux alentours de la Révolution. Toucheboeuf, qui a vécu semble-t-il de façon un peu marginale, n'est pas originaire de Bonny, il viendrait du Massif Central. Il a une petite auberge isolée qu'il a appelée le Tiers-État sur la route de Paris; serait-il gitan? Un

Leboeuf est maréchal-ferrant: on reste dans le monde du cheval.

No seria estrany, en base al cognom, que aquesta fos una família de vells Bohémiens o fins i tot de maneixos francesos, que s'havien establert en gran nombre al Massif Central. Blanc constata que els testimonis del cònjuge van ser Jacques Bailly, ferrador, i Abraham Martin, guarnicioner, dos oficis relacionats amb els cavalls. Jacques Bailly li tornava, doncs, a Joseph Patrac el favor d'haver-li fet de testimoni en el naixement del seu fill, que qui sap si era el Bailly que apareixerà com a impressor de l'obra de Jacint Martra a Madrid.

El 23 de setembre del 1826 va nèixer Vincente Joséphine Patrac, filla de Bernard Patrac, que declara "propietari" com a ofici, de 32 anys, i d'Antoinette Baptiste (acta 102200055285411109).

El 18 de febrer del 1828 es van casar Damien Marianos Patrac, originari de Figueres (Alt Empordà), marxant de cavalls de 20 anys, que havia enviudat a Marguerittes (Gard), i Marie Margueritte Patrac, de 15 anys. Ell era fill de Vincent Patrac, mort el 1812 a Figueres, i de Marie Baptiste, i ella de Joseph Marianos Patrac i de Joséphine Marie Pepi Reyes. Pepi consta com a cognom, però devia ser l'hipocorístic de Pepita (acta n. 102320013090811216).

El 2 d'abril del 1828 naix Damien, fill de Joseph Pouche, tractant de cavalls de 19 anys, i de Marie-Louise (no hi figura el cognom). Marine Blanc facilita la informació i es pregunta si la família era també gitana, perquè Pouche (Puig?) és un cognom desconegut a la regió i Damien era un patronímic habitual entre els Patrac. Un gitano que es deia Jean Puig, provinent de Figueres i que recorria les fires del Rosselló, és documentat a Perpinyà entre 1816 i 1819 (Salles: 39), i abans un Joan Puig, potser la mateixa persona, es va casar amb Isabel Pubill el 22 de desembre del 1785 a Castelló d'Empúries.

El 24 d'abril del 1828 va nèixer a Bonny Marie Antoinette Soublé (probablement Soulé –Soler–), filla de Vincent Soublé, marxant de cavalls de 26 anys, i de Marie Anne Patrac (acta n. 102200067852511109).

El 3 de gener del 1829 va nèixer Reine Joséphine Patrac, filla de Joseph Mariano Patrac, propietari i marxant de cavalls de 32 anys, i de Joséphine Régis (acta n.102200055285311109).

El 9 de febrer del 1829 figura a les actes d'estat civil de Bonny-sur-Loire el primer decés entre el grup català: una nena de vuit mesos, Antoinette Françoise Patrac, filla de Bernard Patrac i d'Antoinette Baptiste (acta n. 102210060659813083).

L'1 de maig del 1829 va nèixer Bernard Patrac, fill de Damien Patrac, de 29 anys, i de Marie Patrac (acta n. 102200055284411109).

El 21 de març del 1830 va nèixer Marie Patraque, filla de Damien Patraque, tractant de cavalls de 22 anys, i de Marie Patrac (acta n. 102200055285511109). Es tracta del segon fill del matrimoni i al pare –i a la filla, en conseqüència– li modifiquen el cognom en relació al que li van posar quan va inscriure el primer fill: deu mesos abans era Patrac (acta n. 102200055285511109).

El 10 de febrer del 1834 va nèixer el nen Joseph Marie Anne Patrac, que era fill de Jean Gilles Patrac, marxant de cavalls de 35 anys, i de Marie Elisa Stulp, probablement una maneix (acta n. 102200055285011109).

El 14 de març del 1835 va nèixer Jean Joseph Patrac, fill de Jean Gilles Patrac, marxant de cavalls de 44 anys, i d'Elisabeth Mulp (Stulp, en realitat) (acta n. 102200055284811109). Aquest nen va morir el 3 de gener del 1837, als 22 mesos. Son pare era ja mort aleshores (acta n. 102210060660013083).

El 31 de març del 1835 es van casar Jean François Patrac, nascut el 1791 a Elna (Roselló), marxant de cavalls, i Elisabeth Stulp, nascuda el 1805. Possiblement tots dos són germans de Joseph Patrac i Marie Elisa Stulp, respectivament, inscrits l'any anterior com a pares d'un noutat. Ell era fill de Jean Patrac, tractant de cavalls traspasat a Figueres el 1810, i de Vincente Escoder, i era vidu de Marie Rayer (Reyes?), traspasada el 1822 a Nimes. La cònjuge era filla de Charles Stulp, esmolet de professió, ja mort, i de Maria Elisabeth Casper? (el cognom figura amb un interrogant), que havia enviudat a

Schittigheim, que és al departament del Baix Rin, a Alsàcia, lloc d'origen de molts manixos (acta n. 102320013090911216).

El 31 de maig del 1835 es va inscriure en el registre el nen Joseph Désiré Patrac, fill de Bernard Patrac, marxant de cavalls de 40 anys, i d'Antoinette N.I. (acta n. 102200055284911109).

El 15 de juny del 1836 va nèixer Marie Hélène Patrac, filla de Jean Gilles Patrac, marxant de cavalls de 45 anys, i d'Elisabeth Mulp (Stulp), de 31 (acta n. 102200055285211109). A penes quatre mesos més tard, el 31 d'octubre del 1836, la nena va morir (acta n. 102210060660213083).

El 20 d'agost del 1836 va traspasar la nena de deu mesos Joséphine Marie Patrac, que havia nascut a Montargis, una població veïna. Era filla de Joseph Mariano Patrac i de Joséphine Reyes (acta n. 102210060660113083).

El 24 d'agost del 1836, Marie Patrac, de 20 anys i filla de Joseph Marianos Patrac i de Joséphine Pepe Reyes, es va casar amb Laurent Alexandre Bain, marxant originari de Bourges de 30 anys, fill d'Alexandre Bain i de Thérèse Louise Tapin, que no eren zín-gars (acta n. 102320000434411216).

Marine Blanc escriu a propòsit d'aquest casament (comunicació personal):

Le marié est né à Bourges mais demeure à Moulins, c'est-à-dire, sur la route de Paris à Lyon, comme Bonny. La mariée est née à Vannes, ce qui indique que les Patrac ont déjà remonté vers le nord. Les témoins: un serrurier de Montargis cousin de Bain et Jean-François Beaupin, drapier [draper] à Bonny. À propos des Beaupin, avez-vous remarqué que l'un est fripier [drapaire], moins glorieux que drapier mais plus près des gitans?

Vannes es troba a Bretanya, de manera que els Patrac ja voltaven pels punts de França més allunyats del Rosselló el 1816, l'any que va nèixer Marie.

El 8 d'octubre del 1836 va quedar inscrit en el registre de naixements el nen Jacques Da-

mien Patrac, fill de Damien Mariano Patrac, marxant de cavalls de 29 anys, i de Marie Patrac, de 24 (acta n. 102200055284711109).

El 25 de maig del 1837 va nèixer el primer fill de Marie Patrac i de Laurent Bain, al qual li van posar Marianno (acta n. 102200002401511109).

L'11 d'octubre del 1837 es va inscriure Eugène Damien Patrac, fill de Damien Mariano Patrac, marxant de cavalls de 30 anys, i de Marie Patrac, de 24 anys (acta n. 102200055284611109).

El 19 d'octubre del 1838 va morir als dos anys Jacques Damien Patrac, fill de Damien Patrac i de Marie Patrac (acta n. 102210060659913083). A penes unes setmanes després, el 2 de desembre del 1838, aquest mateix matrimoni va tenir una filla, Marie Célestine Patrac (acta n. 102210060659913083).

El 17 de juny del 1839, Marie Vincente Baptiste, de 33 anys i filla d'un marxant de bèsties de càrrega, es va casar amb Jean Baptiste Milet, de 37 anys i tractant de cavalls, que havia enviudat a Perpinyà (acta n. 102320012163111216). És l'última notícia sobre gitanos catalans que forneixen les actes d'estat civil localitzades de Bonny-sur-Loire i contingudes a Genealogie.com.

El cens del 1836 dóna algunes dades més sobre els Patrac establerts a la població i les persones amb les quals havien emparentat per matrimoni. La llista no facilita adreces, ni nacionalitat, ni data de naixement. Els habitants apareixen amb un número que respon a la casa on viuen:

–Baptiste (sense nom de fonts), de 18 anys, fill natural.

–N. 20: Patrac, Marie, d'un any.

–N. 46: Étienne Beaupin, draper, de 58 anys.

–N. 90: Jean Bain, 17 anys, domèstic.

–N. 160: Patrac, esposa Saujot Pauline, 30 anys. Saujot Ambroise, vinyater, 39 anys. Més quatre fills.

–N. 265: Patrac Joseph, marxant de cavalls, 50 anys. Reyes Joséphine, esposa Patrac, 45 anys. Marie, 20 anys. Marianne, 16 anys. Vincente, 13 anys. Joseph, 10 anys. Reine, 6 anys. Baptiste Vicente, esposa Patrac, antecessora dels precedents, 72 anys. Blanche Baptiste, criada, 40 anys.

–N. 266: Patrac, marxant de cavalls, 45 anys. Dona Patrac Lisa, 31 anys.

–N. 267: Patrac Marianne, 2 anys. Joseph, 3 anys.

–N. 268: Jean, 1 any. Patrac Damien, 30 anys. Patrac Marie, la seua dona, 29 anys. Damien, 8 anys. Hyacinthe, 6 anys. Jean, 4 anys. Marie, 1 any. Vincente Marie dona Patrac, 60 anys. Baptiste Vincente, 25 anys, criada.

–N. 269: Patrac Japette, marxant xocolater, 34 anys. Madeleine Beaupin, esposa Patrac, 28 anys, marxanta xocolatera. Jean-Joseph, fill natural, 13 anys.

El cens següent, de 1846, no dona ja Patrac a Bonny-sur-Loire. Tot indica que la comunitat de gitanos catalans se n'havia anat.

Les actes de Bonny forneixen la dada del naixement d'una Patrac el 1816 a Bretanya, i no va ser un cas únic. L'1 d'abril del 1844 es van casar a Ribesaltes (Rosselló) Onufre Solers, de 25 anys, que havia nascut a Nozay (Loira Atlàntic), una zona que històricament havia format part de Bretanya. Els pares d'ell eren Michel Solers i Marie Gispert (acta n. 104320023249812085). El 1819, per tant, els gitanos catalans Solers i Gispert transitaven pels camins del nord-oest de França.

Un cens departamental efectuat a Sérignan (Erau) el 1911 revela que Marceline Patrac va nèixer a Lió el 1851 (Recensements de l'Hérault 1836-1921: Genealogie.com).

Uns anys més tard apareixen dades de catalans a la Charente, al nord de Bordeus. An-

toine Pierre Serviole va nàixer el 1867 a Angulema, la capital del departament, una ciutat on els catalans hi han tingut una presència més o menys constant al llarg de les dècades, fins avui. Jean Michel Joseph Cargol, *Antoine*, nascut el 1841 a Vidreres (Selva), intermediari de cavalls, fill d'Antoine Cargol i d'Antoinette Malla, es va casar el 28 de desembre del 1861 a Tolosa de Llenguadoc amb Antoinette Josèphe Rouge. Van ser pares d'Antoinette Cargol, nascuda el 25 d'abril del 1875 a Barbezieux-Saint-Hilaire (Charente, Poitou-Charentes) (Mémoire Nomade, Geneanet).

Ben aviat, doncs, els gitanos catalans van arribar al nord de França. Michel Baptiste Reyes (Reilles), marxant de cavalls nascut el 6 d'abril del 1838 a Florensac (Erau), i Marie Féries (Marie Ferrer) –tots dos figuren amb doble versió del cognom–, nascuda el 19 de novembre del 1841 a Saint-Gaudens (Alta Garona), van ser pares de Joseph Reyes, nascut el 3 de desembre el 1861 a Les Pujols (Arieja), també marxant de cavalls, i de Marie Reilles (inscrite amb la segona variant), nascuda el 19 de juny del 1865 a Villepinte (Sena-Saint-Denis, Illa de França). Aquesta família era, doncs, als encontorns de París aquell any.

Hi ha una família que és exemple de mobilitat per França. Un nen d'un any mor a Lió el 1880 i una nena hi neix l'any següent. Els components d'un matrimoni moren a París el 1891 i el 1900, i un altre membre era domiciliat el 1898 a La Fère (Aisne, Picardia). Aquesta és la seqüència recollida a Mémoire Nomade, Geneanet:

Anne Magdelaine Poubil, nascuda vers el 1798 a Castelló d'Empúries (Baix Empordà), que figura com a indigent, es va casar amb X. Noytet, traficant de bestiar, traspasat abans del 1834. La dona va tenir un fill de pare desconegut, Barthelémy Poubil, nascut el 2 mars del 1834 a Besiers i traspasat l'11 de desembre del 1891 a Paris (13è *arrondissement*), que va ser marxant de cavalls. Aquest es va casar amb Maria Baptiste (o Sollesse o Soules), nascuda vers el 1835 a Nimes, venedora ambulat, i traspasada el 3 d'abril del 1900 a Paris (18è *arrondissement*).

El matrimoni va tenir nou fills i filles que figuren tots amb el cognom amb ve baixa, i una Pouville, i dos Pauvil:

-Joseph Pouvil, nascut el 31 de març del 1855 a Sommières (Gard, Llenguadoc-Rosselló) i domiciliat el 1898 a La Fère (Aisne, Picardia). Tractant de cavalls i bastaix).

-Antoine Pouvil, nascut el 19 de febrer del 1857 a Lautrec (Tarn, Migdia- Pirineus). Marxant de cavalls.

-Auguste Barthélemy Pauvil, nascut el 15 de juny del 1862 a Peipin (Alps d'Alta Provença). Marxant de cavalls.

-Antoinette Pualine Pouvil, nascuda vers el 1865.

-Suzanne Antoinette Pauvil, nascuda el 5 març del 1867 a Marsella. Venedora ambulat de llenceria.

-Jean Pouvil, nascut el 4 de març del 1872 a Vinon-sur-Verdon (Var, Provença-Alps-Costa d'Atzur). Marxant de cavalls.

-Clémentine Pouvil, nascuda el 23 de desembre del 1876 a Marsella. Costurera.

-Antonin Pouvil, nascut el gener del 1879 a Marsella i traspasat el 10 de febrer del 1880 a Lió.

-Victorine Pouvill, nascuda el 27 de gener del 1881 a Lió i traspasada el 14 de març del 1965 a Tolosa de Llenguadoc.

La fundadora d'aquesta nissaga, Anne Magdelaine Poubil, venia també d'una família prolífica i va tenir una colla de germans. Un es va casar a Borgonya el 1887 i una altra, a París el 1893:

-Josep Pouvil, casat l'1d'octubre del 1874 a Nimes amb Antoinette Damia a Lunel (Erau).

-Antoine Pouvil, casat amb Mathilde Baptiste el 21 de desembre del 1876 a Marsella. Aquesta havia nascut el 20 de juny del 1859 l'Hospici de la Caritat de Marsella.

-Auguste Barthélémy Pauvil, casat el 21 d'octubre del 1884 a Chagny (Saône-et-Loire, Borgonya) amb Marie Rouge, nascuda el 7 d'octubre del 1869 a Bordeus.

-Antoinette Pauline Pauvil, casada amb André François Galvano, firaire i marxant de cavalls.

-Suzanne Antoinette Pauvil, casada amb Frédéric Paulet, nascut el 14 de juliol del 1864 a Bagnols-sur-Cèze (Gard, Llenguadoc). Marxant de quincalleria, lluitadora de fira, marxant de cavalls.

-Jean Pouvil, casat el 20 de març del 1902 a Bois-Colombes (Hauts-de-Seine, Île-de-France) amb Marie Augustine Philips, nascuda el 22 de desembre del 1877 a París (17è *arrondissement*). Fruitera.

-Clémentine Pouvil, casada el 27 d'abril del 1893 a París (13è *arrondissement*) amb Michel Jean-Baptiste Ferret, nascut el 15 de març del 1872 a Beaucaire (Gard, Languedoc-Roussillon). Marxant de cavalls.

-Victorine Pouvill, casada el 16 d'abril del 1901 amb Joseph Christol a Liancourt (Oise, Picardia).

L'històric Perigord és avui una regió on abunden els catalans. Les actes d'estat civil revelen que als anys de 1850 ja n'hi havia d'arrelats. El 8 de juliol del 1873 va nèixer a Monpazier (Dordonya, Aquitània) Joseph Patrac, fill de Joseph i de Thérèze Beyne? (figura amb interrogant), una parella que era domiciliada a Besiers (acta n. 104800091988811216). El 15 de juliol del 1873 va nèixer a Saint-Front-de-Pradoux (Dordonya) Antoinette Patrac, filla de Mariano Patrac, esquilador de cavalls, i de Marie Faret, originaris de Lagut, a la mateixa Dordonya (acta n. 104800088778711019). Si comptem que en Mariano tenia com a mínim vint anys, això duu el naixement de catalans al Perigord a la meitat del XIX. El 8 de juny del 1884 va nèixer a La Feuillade (Dordonya) Dominica Ferre, filla de Jean i de Marie Patrac, originaris de Champ Dalou (acta n. 104800047302011019). El 22 de juliol del 1891 es van casar a Monpazier (Dordonya) Étienne Fabre, fill d'Auguste i de Bilonique? (sic) Patrac, originari d'Eauze (Gers, Migdia Pirineus), de 30 anys, i

Marie Cristol, de 20, filla de Pierre i d'Antoinette Poubil, originària d'Albi (Tar). (acta n. 104820011719211216).

La Gironda és també avui un departament amb molts catalans. Jean Patrac, el marxant de cavalls esmentat com a nascut el 1834 a Nimes, va morir l'11 de maig del 1880 a Saint-Macaire (Gironda, Aquitània) (Mémoire Nomade, Geneanet).

Els Patrac, molt ramificats, i altres catalans van recórrer el nord de França tot al llarg del segle XIX. La mariscalia va interpel·lar el 1891 a Petit-Quevilly (Sena Marítima, Alta Normandia) un Patrac marxant de cavalls nascut a Lunel (Erau) i un Ladan, quincaller del Bordelais (regió entorn a Bordeus), que viatjaven en família, i va dur els dos grups a Rouen per interrogar-los sobre la seua nacionalitat. Quan van comprovar que eren francesos els van deixar anar, i ells es van dirigir cap a Pont-de-l'Arche (Eure, Alta Normandia) (De Vaux de Foletier 1981: 169).

Una família Patrac de trenta persones està documentada una data sense especificar dels últims anys del segle XIX a Saintonge, una comarca marítima de Poitou-Charentes, a la riba nord de l'estuari de la Gironda. Eren marxants de cavalls i van ser atestats com a gitanos provinents “dels departaments pirinencs i de la regió de la Garona”. El mateix dia, unes altres dues famílies Patrac o Patraque, “marxants d'articles de París i tractants de cavalls”, vuit persones en total, es trobaven a prop de Cloyes (Eure i Loir, Centre). Figuren també en aquest atestat uns altres gitanos catalans, els Malla, que eren esquiladors de cavalls i acròbates. Un home d'aquest grup s'havia casat a l'ajuntament de Bordeus amb una Patrac (De Vaux de Foletier 1981: 174).

El tractant de cavalls i bastaix Joseph Pouvile era domiciliat el 1898 a La Fère (Aisne, Picardia). Havia nascut el 31 de març del 1855 a Sommières (Gard, Llenguadoc). S'havia casat l'1 d'octubre del 1874 a Nimes amb Antoniette Damia, nascuda el 21 de maig del 1858 a Lunel (Erau).

6. Els zíngars a França

Els zíngars estan documentats en territoris francesos pròxims a Suïssa des del 1419, i en uns pocs anys havien arribat ja als punts més distants del reialme i havien travessat els Pirineus. Aquests grups eren de la mateixa nissaga que els que escampaven per Alemanya, Suïssa i el nord d'Itàlia, on van acabar conformant el grup sinte. Tanmateix, els sinti que hi ha actualment a França vénen del Piemont i, sota la denominació de *manouches*, d'Alemanya i de la germànica Alsàcia (informació històrica basada en fonts diverses, entre altres University of Manchester, *Romani Project*; De Vaux de Foletier –1961 i 1981– i Aguirre –2008–).

Bernard Leblon explica (informació oral) que aquest grup es divideix avui en *manouches valštike* (francesos, en la seua llengua), *manouches gačkene* (alemanys) i sinti piemontesos. Considera els zíngars més antics a França els *manouches valštike*, però reconeix que el seu idioma, que ha estudiat a fons, està empeltat de germanismes, prova que van arribar en temps més o menys recents de les regions del Rin i de més enllà després de fer-hi una estada de segles. On són, doncs, els vells Bohémiens? Què s'ha fet dels descendents dels *comtes* i *ducs* que recorrien França els segles XV, XVI i XVII?, què ha quedat dels famosos André o Thomas? Quins són els rom francesos *originals*? Aquesta pregunta l'he adreçat a zíngars en punts diversos de França i no he obtingut mai una resposta versemblant, i el que solen dir és que no ho saben, o que no n'hi havia. El català Paul Bueno, de Montpeller, diu que els gitanos francesos originals són ells. El desconcert sobre aquesta qüestió sembla antic.

L'escriptor i diputat Agricol Perdiguier (1805-1875), nascut a la vora d'Avinyó, va mostrar la seua sorpresa a *Mémoires d'un compagnon* quan el 1824 va coincidir a la carretera entre Lunel i Montpeller amb “una banda de Bohémiens”, que va definir com a “eterns viatgers”. No n'havia vist abans i es preguntava qui eren i d'on venien, i li recava de no haver-hi parlat per poder obtenir-ne informació. Després va dir que no en coneixia l'existència més que a Provença, el Rosselló i els Pirineus. De Vaux de Foletier, que el cita, postil·la que això era perquè no havia estat a la frontera francoalemanya (De Vaux de Foletier 1981: 75).

Els membres del Compagnonnage viatjaven constantment per França per aprendre treballant amb mestres en diferents localitats de tot el territori. Eren, per tant, bons coneixedors del país tant des d'un punt de vista urbà com rural, i ho era encara més Perdiguier, escriptor i estudiós dels costums i de les poblacions. Aguirre (468) atribueix al seu testimoni un valor decisiu, sobretot si es té en compte que coincideix amb el d'altres observadors que afirmaven que no quedaven zíngars en el territori francès de l'interior. Aquest autor havia topat amb gitanos que arribaven de Catalunya i tot indica que el record del vells Bohémiens s'havia perdut.

Com Perdiguier, diversos autors ja esmentats, com Flaubert, Georges Sand o els reporters de *L'Illustration*, es van mostrar sorpresos per la presència de gitanos al Llenguadoc avançat el segle XIX, que a l'època constituïen un fenomen nou.

Jaubert de Paçà diu el 1827 que hi ha autors que pensen que descendeixen dels moros d'Espanya, prova que s'havia perdut la memòria dels seus veritables parents, els *bomians / Bohémiens*, i Frederic Mistral ho reitera a *Lou tresor dóu felibrige* (1878-1886), a l'entrada "Bomian" ("molts autors els creuen sortits dels moros d'Espagne"). Jean-Alexandre Vaillant dóna els Bohémiens per "fosos amb la població" el 1857 (p. 477) i, de París estant, cita Nisard per dir que reapareixen a Nîmes provinents de "països veïns":

En France, où ils se sont fondues avec la population, où l'on n'en voit plus apparaître que quelques nomades des pays voisins, c'est, suivant Nisard, dans les mois d'août et de septembre, dans les fêtes de Saint Roch et de Saint Michel, qu'on les voit arriver a Nîmes.

Després de la seua aparició sorprenent provinents de l'est d'Europa al primer quart del segle XV, els Bohémiens havien vagat més o menys lliurement pels camins de França durant una centúria, però avançat el segle XVI en molts llocs els van començar a refusar, i alguns governadors van adoptar mesures per expulsar-los, com va ser el cas del lloctinent general del rei al Llenguadoc, que el 1533 va ordenar "à tous les Égyptiens ou Bohémiens" de sortir immediatament del territori pel camí més curt (De Vaux de Foletier 1961: 50). El malestar que provocaven a molts indrets es va plasmar en l'edicte del rei Francesc I del 24 de juny del 1539:

François, etc. Comme cy devant certains personnages inconnus qui se font appeler Boesmians se soient par plusieurs et diverses fois assemblés, et sous ombre d'une simulée religion ou de certaine pénitence qu'ils disent qu'ils font par le monde, soient venus et entrés en cestuy nostre royaume, pays, terres et seigneuries, parmy lesquels ils ont accoutumé aller, venir, séjourner et traverser d'un lieu à l'autre, qinsi que bon leur semble, faisant et comettant par les lieux et endroits où ils passent plusieurs et infinis abus et tromperies dont, cy davant, nous sont venues plusieurs plaintes et doléances.

Sçavoir faisons que nous, voulans à ce percevoir, pour le soulagement de nostre peuple, et obvier auxdites tromperies et abus (De Vaux de Foletier 1961: 50).

Pour ces causes et autres bonnes et justes considérations à ce nous mouvans, avons dit, déclaré et ordonné, disons, déclarons et ordonnons, par ces présentes, que nous ne voulons ni entendons que d'oresnavant aucunes desdites compagnies et assemblées des dessusdits Boesmiens puissent aucunement entrer, venir ni séjourner en nostredit royaume ni ez pays de nostre obéissance, ni en iceux frequenter, en quelque sorte et manière que ce soit.

Mais nous voulons que si aucuns de leur qualité se ingeroient de y venir et entrer cy après, qu'il leur soit par nos juges et officiers des lieux où ils arriveront, fait expresses injonctions, sur peine de punition corporelle, qu'ils ayent à vuidier hors nostredit royaume, et eux retirer le plus tot que faire se pourra et d'oresnavant n'être si hardis de plus y venir ni frequenter en quelque maniere que se soit.

Et si apres lesdites defenses faites, aucuns d'entre eux s'efforçoient de faire le contraire et ne se reti-roient dedans le temps qui leur sera pas lesdites injonctions prefix. Nous voulons que par nos dits juges et officiers, chacun en son regard, soit procédé contre eux, comme infracteurs et transgresseurs de nos ordonnances et défenses, de sorte que les autres y prennent exemple, et que par ce moyen, ils se deportent de plus venir ni frequenter en nostredit royaume comme dit.

Aquest edicte s'expressava en termes vagues i era encara moderat, però amb el pas dels anys es van anar succeint ordenances i lleis més severes que van culminar en el conegut *arrêt* del Consell d'Estat expedit a Versailles el 22 de maig del 1682, que ordenava (De Vaux de Foletier 1961: 152):

...exécuter selon leur forme et teneur les ordonnances, arrêts et règlements rendus contre ces vaga-

bonds, dits Bohêmes, de saisir ces gens partout où ils pourraient être appréhendés et de les conduire aux galères.

Menys de dos anys després, una *Déclaration du Roy contre les Bohêmes* precisava (De Vaux de Foletier 1961: 152):

Quelques soins que les Roys nos prédécesseurs ayent pris pour purger leurs États de vagabonds et gens appelez Boëmes... Neantmoins, il a esté impossible de chasser entièrement du Royaume ces voleurs par la protection qu'ils ont de tout temps trouvée et qu'ils trouvent encore journellement auprès des Gentils-hommes et Signeurs Justiciers qui leur donnent retraite dans leurs Châteaux et Maisons... Ce désordre étant commun dans la plupart des Provinces de notre Royaume.

Lluís XIV va recordar les antigues disposicions i va ordenar (De Vaux de Foletier 1961: 152 i 153):

Arrester et faire arrester tous ceux qui s'appellent Bohemes ou Égyptiens, elurs femmes et leurs enfants, et autres de leur suite, de faire attacher les hommes à la chaisne des forçats pour estre conduits dans nos galères et y servir à perpétuité: et à l'égard de leurs femmes et filles..., de les faire razer la première fois qu'elles auront esté trouvées menantes la vie de Bohémiennes, et de faire conduire dans les hospitaux les plus prochains dans des lieux les enfants qui ne seront pas en état de servir dans (les) galères pour y estre nourris et élevez comme les autres enfants qui y sont enfermez. Et en cas que lesdites femmes continuent de vaguer et de vivre Bohémiennes, de les faire fustiguer et bannir hors du Royaume, let out sans autre formen y figure de procez.

Com en molts estats d'Europa, França va prendre durant segles mesures polítiques amb l'objectiu de fer desaparèixer els zíngars. Descartades o superades ordres radicals de deportació i extermini, es va intentar per tots els mitjans que es fonguessin amb la població general. Els supervivents que al segle XVIII feien encara una vida tradicional i rondaven en petits grups aquí i allà, dissimulaven com podien les diferències i adoptaven en moltes províncies una existència semisedentària que els va anar integrant a poc a poc a la població general. En aquella època, els que quedaven eren estigmatitzats a tot arreu. N'hi havia d'assentats com a jornalers o artesans, i encara es manifestaven en forma de companyies en algunes regions muntanyoses i boscodes, on, avesats a caçar i

pescar, trobaven recursos naturals. I quan aquests recursos no bastaven, podien recórrer al bandolerisme (De Vaux de Foletier 1961: 209). On més es feien notar era a la zona fronterera amb Alemanya, a l'est de Lorena i a Alsàcia (a la guarnició d'Estrasburg hi havia a mitjan XVIII zíngars amb les famílies).

Eterns perseguits, en cas d'alerta, la frontera els garantia seguretat. És un clàssic entre els zíngars: els catalans ho havien fet sempre i al segle XVIII les hordes de Gipsies que robaven bestiar, empaitats i sovint penjats, es resguardaven a la frontera entre Anglaterra i Escòcia (Aguirre: 481).

A només deu quilòmetres de la ratlla de França, la vila de Pirmasens (Renània-Palatinat), residència del landgrave de Hesse-Darmstadt, va ser durant la segona meitat del XVIII un pol d'atracció de zíngars perquè el landgrave Lluís IX (1768-90) els donava refugi i els reclutava per al seu exèrcit. A aquest estat van convergir roms de tot Alemanya, molts s'hi van establir i des d'allí feien incursions als territoris veïns, de manera que els camins tot al llarg del Rin, a Suàbia, a Suïssa, a Alsàcia i a Lorena es van poblar amb els seus carros (Hermann Arnold, *Vaganten, Komödianten, Fieranten und Briganten*, 1958 pp 2-6, citat per Aguirre: 377).

El marquès de La Salle, comandant segon a Alsàcia, informava el 1779 de ràtzies “dels bandits coneguts amb el nom d'egipcis, protegits pel senyor landgrave de Hesse-Darmstadt, al qual són útils tant per reclutar el seu regiment com per impedir-ne desercions”, i sol·licitava del ministre autorització per perseguir-los fins als estats del landgrave, on es refugiaven (De Vaux de Foletier 1970: 124).

Contràriament, el duc del Palatinat-Dos Ponts i altres prínceps alemanys els expulsaven “com a feres salvatges” i moltes bandes es refugiaven a França. A Lorena, vora la frontera del Sant Imperi, alguns administradors públics van fer notar que rebutjant indiscriminadament els zíngars de França a Alemanya i d'Alemanya a França els obligaven a la mendicitat i al pillatge (Aguirre: 377).

El 1786 es van establir negociacions entre representants públics del comtat de Bitche (Mosel·la, Lorena) i un grup de zíngars. Un dels seus capitosts es deia Louis Reinhardt,

de 70 anys, al qual acompanyaven Christophe Lehman i el seu fill, Michel Adam, i els fills d'aquest, que formaven una banda d'una trentena de persones. A part del seu grup, els Reinhardt parlaven també en nom d'altres zíngars que vivien a la zona, tant a França com en territori de l'Imperi, i van explicar que els perseguien a les dues bandes de la frontera i havien de viure al bosc, que només abandonaven per demanar almoïna als pobles. Amb tot, afirmaven que "aquesta vida de rodamóns, penosa i inquietant, és infinitament preferible als horrors de les presons i les cadenes, on acaben morint quan són capturats", i es mostraven disposats a sotmetre's al rei de França (De Vaux de Foletier 1961: 213).

A Alemanya, l'existència de multitud d'estats i poders polítics va permetre la proliferació dels zíngars. Totes les famílies que van entrar a França pels Vosges provenien del gran teixit sociocultural format pels roms que s'havien instal·lat des del segle XV en el vast territori germanòfon comprés entre el Rin i la Prússia Oriental, inclòs el país txec, i entre Àustria i les mars del Nord i Bàltica. La seua parla tenia un fons lèxic romaní abundós tot i que a principi del XIX presentava ja una estructura gramatical alemanya fruit dels segles de convivència. A aquesta varietat del romaní se li va dir *sinte* des que es va descriure, a final del segle XVIII, que era com es definien a si mateixos aquests Zigeuner dels països germànics.

Alguns grups de sinti nomaditzaven a Bohèmia i a Moràvia i al nord d'Itàlia amb viatges d'anada i tornada, fins que s'hi van acabar establir. Aquesta mobilitat existia també en gran part de l'espai francès i als Països Baixos, on uns altres clans s'hi havien fincat sense trencar la relació amb l'espai alemany contigu. Però la legislació repressiva i l'empressonament, buscant clarament l'aniquilació i l'assimilació, va produir ja a mitjan segle XVIII la desaparició total dels rom als Països Baixos, que només es van salvar fugint a Alemanya.

Igualment, a causa de la legislació repressiva a França, molta població rom va sobreviure gràcies a una mobilitat constant amb les regions germàniques, on la vida zíngara es conservava en bandes. La frontera va congriar grups transnacionals fins al punt que alguns dels capitans usaven alternativament noms francesos i alemanys. Una part important d'aquesta població es trobava a la vall del Rin i al Palatinat.

Les condicions generades per la guerra dels Trenta Anys havien permès el desenvolupament d'aquesta comunitat itinerant alemanya i van fomentar la formació del grup sinte. Moltes colles de zíngars havien seguit l'exèrcit suec per Alemanya durant la guerra (1618-1648), i després cap a Suècia i Finlàndia (Joseph Valet, "Les Jenis; quelques pages d'histoire", *Études Tsiganes*, 191/2 pp 15-18, citat per Aguirre: 321, 322 i 323).

Alemanya era dividida als segles XVII i XVIII en una munió d'estats que tenien exèrcits en què hi combatien zíngars, i també en va haver al de Suècia durant la guerra dels Trenta Anys, que van fer arribar a Alemanya hordes de bandolers. Colles constituïdes per tota mena de rodamóns i de buscadors de fortuna seguien els exèrcits en campanya sense barrejar-s'hi per treure profit dels pillatges generalitzats. Tota una caterva de desheretats –que incloïa zíngars– es van agrupar després de la contesa al Palatinat, que havia perdut més de la meitat de la població, juntament amb els soldats que s'havien quedat sense feina, i es van constituir bandes heterogènies que duien una vida nòmada i solien parlar un argot alemany que integrava paraules romanís i jiddisch, perquè a l'Alemanya del XVII més de la quarta part dels jueus eren nòmades. Les guerres requerien moltes cavalleries i gitanos i jueus les proporcionaven. És possible que aquests grups estiguessin en l'origen dels ienixos que avui continuen solcant els camins de l'Europa central, inclosa França.

Però mentre a Alemanya es desenvolupava el grup rom-sinte a França les dures mesures polítiques iniciades al segle XVII van acabar obtenint resultats i el grup homogeni de Bohémiens descendents de la primera onada migratòria del XV va acabar diluït en la població general (Aguirre: 479). Alguns atestats policials descriuen Bohémiens de la vella nissaga francesa encara a mitjan del segle XVIII, que eren fèrriament controlats per les prefectures. Se'n descriuen, per exemple, al departament d'Olt i Garona o a Abbeville (Picardia), on n'hi havia amb cognoms francesos que havien mantingut durant segles els Bohémiens, com ara Chevalier o Laviolette, i també Bateux, Bléry, Huguet, Colas, Julien o Lambert (Aguirre: 383). Aguirre matisa (384) que:

Estos últimos pequeños núcleos identificados aún como "bohémiens" en las áreas francófonas eran, como vemos, vigilados por la policía, pero ésta no realizó contra ellos medidas excepcionales, si bien les puso trabas para mantener unas señas de identidad que permitieran reconocer al grupo. (...) Y

estos últimos núcleos de gitanos franceses, así influidos por una presión que les llevaba al disimulo, la mimesis y la fusión, acabaron fundiéndose con algunas de estas capas (como feriantes, merceros, chalanes, etc., o entre la población rural) de un modo tan definitivo que, después del Primer Imperio, salvo los grupos de la frontera alemana, española e italiana, su presencia era imperceptible. Muchos testimonios lo corroboran.

La persecució policial durant l'Antic Règim va eclipsar, doncs, el grup Bohémien autòcton a França, però també a Bèlgica, on els va afectar així mateix la política repressiva que es practicava als Països Baixos. El grup Bohémien es va preservar, però, a la Suïssa francòfona i a Savoia, on es va agrupar amb nous emigrants sinti del nord d'Itàlia. D'aquests, van començar a entrar famílies a França des de la primera incorporació de Savoia el 1792, però especialment a partir de la incorporació definitiva el 1860. Aquest amalgama va formar el grup sinte piemontès de França, que conserva la memòria que prové del Piemont i de Savoia. En els mateixos anys van entrar també els catalans, els manixos i potser els primers espanyols (Aguirre: 469).

Els arxius judicials parlen de "Bohémiens" lluny d'aquesta zona alpina entrat el segle XIX. A Troyes (Xampanya) van comparèixer l'abril del 1839 al tribunal correccional una dotzena de "Bohémiens" amb cognoms francesos (Lafleur, Chevalier, Deslauriers) que havien estat arrestats per "vagabondage", mendicitat i robatoris (aquests darrers no van ser provats). Quatre eren nascuts a Martigny (Suïssa) i uns altres quatre a Savoia (aleshores al regne de Sardenya-Piemont), però els quatre restants ho eren en departaments del centre de França: Allier (Borbonesat), Cher (Bourges), Indre-et-Loire (Turena) i Saône-et-Loire (Borgonya). Tots provenien del ducat de Savoia i els homes declaraven tots que eren cistellers (De Vaux de Foletier 1973, citat per Aguirre: 469 i següents, també les citacions que segueixen).

A les fronteres del Sant Imperi, els manixos van protagonitzar un cas similar. A Alsàcia i a la Lorena de parla germànica hi abundaven sinti assentats i integrats en les poblacions locals, com en el cas conegut del comtat de Bitche, que, també com en el cas dels catalans, compartien llengua amb els zíngars dels estats alemanys. Quan el 1793 tota aquesta regió lorenesa va ser escenari de la guerra entre els exèrcits revolucionaris i els coaligats, molts zíngars es van sentir atrapats en el vaivé de les tropes i es van allunyar

de les zones en guerra, i van fluir sobretot cap a les planures d'Alsàcia, on ja hi havia alguns sinti. Molts d'ells van retornar a partir del 1795 a les regions afectades per la guerra que havien abandonat abans. En els anys següents, la seua expansió a Alsàcia i a Lorena va ser galopant, i els van acompanyar molts confreres de l'altra banda del Rin. Aquest desplaçament d'est a oest de nous Zigeuner arribats des de 1795 va agafar proporcions encara més importants a partir del 1837 i no es va interrompre fins a la guerra franco-prussiana del 1870. El 1837 es van documentar unes quantes d'aquestes colles a l'Alt Rin compostes per famílies senceres de cistellers, calderers i músics ambulants, la majoria amb papers en regla. El batlle d'Ensisheim (Alt Rin, Alsàcia) va expressar l'alarma que provocaven:

Aquests rodamóns, el nombre dels quals augmenta últimament, trien els llocs menys freqüentats per fer petites aturades. Es presenten a les cases dels locals i els demanen que els permetin d'estar-se als graners i un cop hi són demanen tot el que necessiten per viure. I la por que inspiren fa que rarament els ho neguin, convençuts com estan els nostres pagesos que els menys malfactors poden llançar un malefici a les seues bèsties i els més agosarats són capaços d'incendiar les cases.

El batlle de Wolfgantzen (Alt Rin-Alsàcia) declarava el 1839:

Aquests rodamóns sense regles, sense domicili, a resguard de la policia, semblen multiplicar-se i són la plaga i el terror dels habitants.

És possible que tots aquests sinti-manuixos alemanys s'endinsessin a França empesos pel seu propi creixement demogràfic, i sens dubte hi van ajudar també les crisis econòmiques reiterades que van sacsejar Alemanya els anys 1830-1840: "La situació social engendrada per aquest fenomen s'hauria fet explosiva si els sinti no s'haguessin escampat França endins" (Aguirre: 472).

Aquestes onades successives de sinti, esdevinguts manuixos, va fer que a mitjan segle XIX es perdessin definitivament les últimes traces dels Bohémiens de nissaga francesa. El 1850 només hi havia vestigis del vell grup francès a l'entorn fronterer de Savoia i a les zones pròximes suïsses, agrupats ja com a sinti piemontesos. Els tsingari savoians es van barrejar amb els sinti piemontesos que no havien deixat de practicar moviments

constants amb les regions francòfones (o arpitanes) veïnes, perquè les condicions econòmiques de França van afavorir les relacions transfrontereres (Aguirre: 533 i 534).

La parla sinte que havia arribat amb els primers Bohémiens va desaparèixer:

S'il y a eu un dialecte sinto typiquement français, aux environs du XVIIIème siècle, il a disparu, ne laissant que quelques traces dans l'argot. Par contre, les dialectes sinto actuellement parlés en France sont: le sinto alsacien, le manus et le sinto piémontais introduits dans le courant du XIXème siècle; les deux premiers sont proches l'un de l'autre, le troisième s'en distingue par une forte influence des dialectes de l'Italie du nord, en particulier du piémontais (Georges Calvet: 25).

De Vaux de Foletier (1981: 174) identifica vells noms de Bohémiens francesos entre alguns firaires (Lafleur, Lacroix, Michelet...) en departaments com Indre i Loire o Morbihan, però son ja tots manuixos.

Durant el segle XIX els nòmades van ser molt vigilats a França i el 1895 el govern va ordenar fer un cens general de "nomades, Bohémiens et vagabonds", en el qual es van incloure molts firaires. Alguns tenien cognoms ancestrals de Bohémiens, "com Louis-François Lacroix, director d'uns cavallets de fusta". També, el 1867 va ser identificat al Somme (Picardia) Pierre-Auguste Lacroix, "director d'un joc dit 90, que tenia com a premi peces de porcellana".

En aquella època la llengua dels sinti-manuix havia perdut ja les flexions romanís i estava bastant influenciada per l'alemany i en el cas del grup sinte piemontès, també per l'italià i el francès. Aquests grups, ja absolutament majoritaris, van substituir completament al llarg del segle XIX els vells Bohémiens que poguessin quedar a l'espai francòfon, quan van avançar des de les fronteres orientals a l'interior del país. Paral·lelament, gitanos catalans van confluïr cap a la zona mediterrània i la vall de la Garona. Els que van descriure Perdiguier, Flaubert o Bataillard eren ja d'aquests grups.

La presència massiva d'aquests nouvinguts va començar a pesar a França en unes dècades. Amoïnat per l'afluència de "rodamóns estrangers, coneguts amb el nom de Bohémiens", el ministre de l'Interior reclamava als prefectes i magistrats en una circular el 19

de novembre del 1864 “l’aplicació enèrgica de les lleis de policia que concerneixen els rodamons i els estrangers perillosos. Els Bohémiens pertanyen, en efecte, a una o altra d’aquestes categories, sovint a totes dues alhora (De Vaux de Foletier 1973, citat per Aguirre: 476).

Després de la guerra Francoprussiana del 1870, molts manuixos van abandonar Alsàcia i Lorena, que havien passat a domini alemany, i van viatjar cap al Migdia francès. Alguns portaven un certificat d’opció com els que havien obtingut els alsacians i lorenesos francòfils que van abandonar el país arran de la presència alemanya. “I amb totes aquestes aportacions es va formar la nova població gitana de França tal com es coneix avui”, conclou Aguirre (p. 477), que es basa sobretot en informacions de François de Vaux de Foletier (1973).

Com en el cas dels sinti d’Alsàcia, la situació dels gitanos del Rosselló era diferent dels de França endins i les mesures repressives que va adoptar l’Estat no els van afectar de la mateixa manera perquè el seu territori *natural* continuava sent la Catalunya històrica, i la frontera els protegia.

Per designar els nous *viatgers* que conflüen des de les fronteres orientals i meridional, el terme més comú a França va continuar sent Bohémien, però al Migdia es va començar a fer servir en la segona meitat del segle XIX *Gitano* (que va derivar a *Gitane* –masculí i femení– i finalment a *Gitan-Gitane*). A Provença en deien *Bomian* i a Savoia, *tsingaro*, però aquests termes també van acabar sent superats per *Gitan* i *Manouche*.

Va ser aleshores quan Les-Saintes-Maries-de-la-Mer es va convertir en un pol d’atracció dels gitanos i dels sinti. Durant l’antic règim, els Bohémiens no acudien a les Santes, populars des del regnat de Renat de Provença (1434-1480). El primer esment conegut de gitanos a la processó camarguesa és del 1852 (Bordigoni 2002), en un article de la revista *L’Illustration*:

Au pied de ces remparts, sur les chemins, sur les aires, au coin des rues, s’établit, avec ses charretiers, ses ânes, ses chevaux et ses ustensiles de ménage, une population nomade qui, faute d’hôtel, habite au bord des chemins et couche sous la tente de la charrette. Les repas, le coucher, le lever, la toilette

de tous ces pèlerins, dont le nombre comprend des noirs Gitanos ou Zingari (les Zingari surtout, ces vrais Bohémiens tombés d'on ne sait où et qu'on voit partout ici avec le type et les haillons le plus authentiques) et de fraîches Arlésiennes au costume si brillant, tout cela forme un spectacle rare et piquant (De Vaux de Foletier 1981: 81 i 82).

La segona cita històrica prové de Frederic Mistral, que hi va anar el 1855 (*Mes origines: mémoires et récits*):

L'église était bondée de gens du Languedoc, de femmes du pays d'Arles, d'infirmes, de Bohémiens, tous les uns sur les autres. Ce sont d'ailleurs les Bohémiens qui font brûler les plus gros cierges, mais exclusivement à l'autel de Sara, qui, d'après leur croyance, était de leur nation. C'est même aux Saintes que des nomades tiennent leurs assemblées annuelles, y faisant de loin en loin l'élection de leur reine (De Vaux de Foletier 1981: 82).

Eren els nous rodamóns que arribaven de Catalunya i del Piemont que havien tornat a ser nombrosos en els camins d'Occitània, *gitanos* i *zingari*. Frederic Mistral diria uns anys més tard que els gitanos eren coneguts a Provença com “els catalans”. A jutjar per les dues descripcions esmentades, ja devia fer un temps que els gitanos anaven a les Santes, perquè hi eren abundants i perquè hi tenien el costum de fer-hi reunions anuals més o menys col·lectives. Van ser aquests grups, doncs, els que van crear la que avui és la festa més notòria dels gitanos de l'Europa occidental.

Al llarg de tota la frontera francoespanyola hi va haver moviments de gitanos en direcció a França, però de manera molt diferent al pas constant que hi va haver a Catalunya. A l'Aragó, algunes famílies van passar els Pirineus i es va establir als departaments limítrofs, com és el cas dels Doya, els Doerr, els Diaz, els Giménez, els Castro o els Gabarre, que avui es troben a Lourdes, a Tarbes, a Bordes o a Saint-Gaudens.

A l'altre extrem del Pirineu, el País Basc constitueix un cas a part i únic no únicament en les migracions d'Espanya a França, sinó a tot l'hexàgon. Els gitanos no eren nombrosos a Hegoalde perquè a Navarra i a Gupúscoa les lleis no els permetien transitar i en decretaven l'expulsió, i aquell no era tampoc un lloc de pas on arribessin migracions d'Espanya endins. Els bascos peninsulars rarament donaven asil als gitanos i els d'Ipar-

ralde vivien –excepte a la costa– en la marginalitat total. Dos bascos del nord acusats de mantenir relacions amb gitanes van morir a la presó, i a l'hospici de Pau no acceptaven infants gitanos. De fet, no hi va haver lloc a França on els conflictes amb els zíngars fossin tan nombrosos com a la Baixa Navarra i al Bearn i on, ja en temps moderns, se'ls perseguís amb tanta sanya. La culminació d'aquest assetjament va arribar 1803 amb una batuda, com la va anomenar la mateixa administració (*battue*), que va emular a escala de les prefectures de Baiona i Maule la Redada General espanyola de sis dècades abans (informacions provinents de De Vaux de Foletier 1981: de 37 a 61).

En aquella època hi havia al País Basc francès una concentració notòria de buamiak, el nom local per als bomians, denominats també Cascarots pels gadgé i Biscayens fora de la Baixa Navarra i el Bearn. El col·lectiu ignorava, com la major part de la població rural, el francès i s'expressaven en un basc empeltat de paraules caló que van ser estudiades a mitjan segle XIX per Francisque Michel, que el 1857 en va transcriure una llista de 107 en un llibre sobre el País Basc, i per Alexandre-Édouard Baudrimont, que el 1867 va publicar un *Vocabulaire de la langue des Bohémiens des pays basques français*. Els membres del col·lectiu solien tenir cognoms locals: Betiburu, Cariqueri, Descain, Delaralde, Dilalhalde, Elche, Etchelengue, Etcheverry, Arosteguy, Irigoyen, Igaregorry, Irurbide, Larregain... Com els gitanos en general, n'hi havia de nòmades i de sedentaris que se solien instal·lar en masos o llocs abandonats, i alguns feien de mossos al camp o de pastors, i hi havia tractants de bestiar, cistellers, exhibidors d'animals ensinistrats, estanyadors, esquiladors... I, com tantíssima gent al país, n'hi havia que feien contraban, en un moment en què a la zona no hi havia una delimitació precisa entre França i Espanya, sinó més aviat una marca fronterera.

Aquesta integració al país no els va fer, però, simpàtics als seus veïns, que els culpaven de tots els mals socials i els atribuïen tots els defectes. Durant anys, a les administració locals i departamental es van proposar iniciatives contra ells, com és el cas del subdelegat de l'intendent a Baiona a la primeria del regnat de Lluís XVI (1774), que va proposar al seu superior:

Il serait, je crois, impossible de ramener ces gens là à un genre de vie utile... À moins de les enfermer et les distribuer dans diverses maisons de force, ou de les faire passer dans les colonies (projet qui a

été formé, il y a longtemps) on ne saurait en délivrer le Labourd...

Totes aquestes proposicions van ser desestimades fins que el general Boniface de Castellane va ser nomenat prefecte del departament dels Baixos Pirineus (avui Pirineus Atlàntics) el 1802. Aquest va ser el Gaspar Vázquez Tablada particular de la regió, i s'hi va esmerçar amb la mateixa obcecació que el seu desconegut predecessor al Consell de Castella el segle anterior. Tan bon punt va assumir el càrrec, va escriure al ministre de la Policia General per fer-li una proposta que reclamaven de manera unànime des de feia temps els parlamentaris i altres autoritats del departament. El prefecte va especificar que “devia la idea” al senador Henri Fargues:

Il serait digne de sagesse du gouvernement envoyer cette caste nomade dans une colonie où elle serait forcée de pouvoir par son travail à sa subsistance.

De Castellane va fer un viatge a París i va obtenir del ministre carta blanca per executar el seu projecte. De tornada a Baiona va traçar un pla minuciós que incloïa fons ocults per contractar policia secreta i subornar les persones adequades, va elaborar llistes de noms, va detallar on vivien i va preparar llocs de detenció. La gendarmeria va tenir de seguida instruccions precises i es van establir contactes amb les autoritats militars perquè es possessin d'acord amb l'exèrcit espanyol a fi que la frontera no pogués ser una escapatòria per als buamiak, i va sol·licitar la complicitat del virrei de Navarra i del comandant de Guipúscoa.

L'1 de frimari de l'any 11 (23 de novembre del 1802) el prefecte va signar una circular que va ser distribuïda de manera confidencial:

Le préfet des Basses-Pyrénées, considérant que les Bohémiens répandus dans les arrondissements des sous-préfectures de Bayonne et de Mauléon, n'ayant ni domicile ni état autre que le brigandage, ne peuvent être considérés comme citoyens, ni jouir des droits attachés a ce titre, arrête :

Article premier: Les individus connus sous le nom de Bohémiens, leurs femmes et enfants qui seront trouvés dans les arrondissements de Mauléon et de Bayonne seront arrêtés les 15 de ce mois et jours subséquents... Tous ces individus seront provisoirement détenus jusqu'à ce qu'il en ait été autrement

arrêté par le gouvernement...

La batuda es va efectuar la nit del 15 al 16 de frimari, en una operació aprovada pel govern francès en què van participar els batlles, la guàrdia nacional, la gendarmeria i l'exèrcit. A la frontera s'havia concentrat, en un desplegament acurat i molt vast, un doble cordó format, a cada banda, per tropes franceses i espanyoles.

Aquella nit van atrapar 475 persones: dones, homes i infants –un nombre que va augmentar els dies següents–, que van ser empresonades a Baiona, Maule i Sant Joan de Peu de Port.

La segona part de l'operació consistia en la deportació dels presoners. La idea era dur-los a la Louisiana, però el projecte es va desbaratar per causes diverses, la principal va ser que París va planejar vendre la colònia als Estats Units. Al final, el govern va decretar que els buamiak fossin deportats a altres departaments perquè fessin treballs forçats, com ara la construcció de carreteres o en fàbriques de cotó, a l'Aude, Roine, Drôme, Gironda, Erau... Els infants de menys de dotze anys i els homes de més de seixanta, les dones i els impossibilitats havien de ser tancats en establiments per a mendicants. Però va passar com en la Redada General: tothom que es va haver de cuidar dels captius va protestar, era altament complicat tenir-los sota control, els malalts, les dones i les criatures eren motiu de compassió; el ministre de Marina va dir que no es podien transportar per via marítima... No cal dir que en aquest període els buamiak van sofrir tota mena de vexacions, a molts els tenien encadenats i tots van viure en condicions inhumanes: en llocs com Chalon-sur-Saône el ranxo diari que rebien era únicament un rosegó de pa. Gent de bona voluntat mirava d'ajudar-los i en un cas es va denunciar la "vie insupportable et plus odieuse que la mort" que patien, el prefecte de l'Alta Viena va dir que "leurs moeurs et leurs inclinations n'annoncent rien de dangereux pour la société"... i els van anar alliberant entre el 1804 i l'octubre del 1806. Com en el cas espanyol, l'operació s'havia saldat amb un fracàs absolut. La majoria de buamiak van tornar al País Basc.

François de Vaux de Foletier fa notar (1981: 61), però, el contrast que hi havia al País Basc francès entre la consideració que tenien els buamiak a l'interior i a la costa, on fe-

ien feines relacionades amb el mar que compartien amb els gadgé, vivien en cases ben agençades i eren apreciats pels veïns. Però la visió que preval de la situació dels gitanos a totes les regions d'Euskalherria i en particular a Iparralade –i al Bearn– és la d'una persecució implacable i sense límits per part de les autoritats i d'un rebuig generalitzat entre els veïns, malgrat que els buamiak no hi eren pas estrangers. Com a exemple, el diari *Mémorial des Pyrénées*, de Pau, recollia el 7 de febrer del 1836 el que qualificava de “dita basca”: “Abattre un Bohémien d'un bon coup de carabine est chose aussi légitime que de tuer un loup ou un renard”, i s'estenia dient que “les Bohémiens sont en guerre perpétuelle avec la société, et celle-ci a dès lors le droit et le devoir de se défendre par des moyens appropriés au but à atteindre, qui est la sécurité du pays basque ». Aquestes consideracions han hagut de pesar històricament perquè els gitanos catalans no s'establissin a la zona durant els seus viatges, en especial els primers.

7. Presència actual a França

Els gitanos catalans es van començar a escampar més enllà del Rosselló en els primers anys del segle XIX, segons les actes d'Estat Civil localitzades arran de l'elaboració d'aquest treball. De seguida es van establir a Besiers i en altres ciutats del Llenguadoc, com Montpeller, Agde o Nimes, i una mica més tard eren a Tolosa de Llenguadoc. A penes un parell de dècades després d'haver-se fincat a Perpinyà, havien format una comunitat a 170 quilòmetres de París, a Bonny-sur-Loire, i aviat se'n va constatar la presència a Dordonya i a Bretanya, i abans de final de segle hi ha dades que viatjaven per Normandia.

Les famílies de l'Empordà, de Girona o de Barcelona a final del segle XVIII es van instal·lar al Rosselló es van veure reforçades al llarg dels anys per aportacions constants del Principat, segons demostren centenars de dades que aporten les actes d'estat civil localitzades en aquesta recerca. Això va permetre no únicament anar estenent-se per bona part de França durant un segle i mig, sinó mantenir viva la llengua i la cultura. Segurament a cada sotrac que hi va haver a Espanya al llarg del segle XIX, que van ser abundants –amb mitja dotzena de guerres, revoltes i una incertesa econòmica constant–, noves famílies van passar la frontera amb l'esperança de trobar una vida millor o de reunir-se amb els parents. La darrera gran migració es va produir amb la contesa espanyola de 1936-39 i, després, una postguerra molt llarga i dura va empènyer també alguns gitanos que vivien a Catalunya, especialment castellans, a passar els Pirineus un cop superada la segona guerra mundial (testimonis orals que es recullen més avall i in extenso a l'Annex 1). Feien una vida ambulat i de les poblacions de les diferents regions que agafaven com a base a partir de fires i mercats, feines al camp, familiars o llocs on els permetessin estacionar-se, es van anar estenent capil·larment pel territori.

Avui hi ha gitanos catalans a bona part del sud de França, amb un límit que coincideix pràcticament amb la frontera lingüística de la llengua d'oc –una mica apujat en els dos extrems–: sortint de Grenoble, la línia de les ciutats més septentrionals amb comunitats catalanes passa per Lió, Clermont-Ferrand i Llemotges, fins a Angulema i Bordeus. Les grans concentracions es troben al llarg de les velles rutes que els gitanos catalans

van començar a recórrer ja en les migracions inicials, a la costa mediterrània i seguint el curs de la Garona i la regió del baix Dordonya. Als gitanos catalans no els agrada el fred, com hem recollit en diferents testimonis, i els que s'han establert més enllà de la línia esmentada ho han fet empesos per qüestions puntuals, i molts han acabat tornant al sud. Les visites realitzades a les diferents comunitats han permès establir els llocs de població. Les dades que es faciliten a continuació són una síntesi de les que es donen in extenso als diferents capítols de l'Annex 1 i provenen majoritàriament de les entrevistes fetes pel territori francès arran de l'elaboració d'aquest treball i d'altres estudis que se citen en cada cas:

A París es va formar una comunitat important possiblement des de temps primerencs perquè les llums i les oportunitats de la capital havien d'atreure per força molts gitanos, però en les últimes dècades aquesta s'ha reduït dràsticament. A la Porte de Vanves es van establir gitanos catalans segurament abans d'entrar el segle XX. Aquest era un punt d'accés de les carreteres del sud i primer s'hi van instal·lar en campaments amb els carros. A la zona hi havia aleshores descampats on podien péixer les cavalleries. Amb el temps, hi van anar aixecant habitatges d'autoconstrucció o van buscar refugis més o menys duradors per la rogalia. Ja en els anys de 1920, el municipi va intentar pal·liar la situació de precarietat de la que devia ser una comunitat gitana considerable i va construir al Chemin de Vanves, que connectava aquesta població amb París, un nucli d'habitatges socials que van ocupar majoritàriament catalans. Existeixen documents nombrosos, especialment fotos i articles de premsa, que testimonien la presència de rullots i carros de zíngars a tota l'àrea que comprenia les portes d'Ivry, de Choisy, d'Italie, d'Orléans i de Vanves (Williams 1983: 9). El camí de Vanves es va convertir en carrer i el 1945 el nom es va canviar pel de Raymond-Losserand.

La barcelonina Quimeta Cos explica que el 1958 es va casar amb un català del barri, Jacques Escoudé, i van anar a viure a aquest nucli, format per diferents edificis contigus. Ell s'estava abans en un habitatge pròxim molt precari a la rue Castagnerie. Aleshores, a l'anomenada Résidence Losserand, al número 156, hi vivien més de 500 catalans, alguns diuen que fins a 700, segons les paraules de la Quimeta. Estaven ben arrelats a París, tot i que molts mantenien el contacte amb el Sud i n'hi havia que anaven i venien. Aquesta situació es va prolongar unes quantes dècades, però a mitjan anys vuitanta

es van desfermar greus problemes de rivalitat entre bandes amb àrabs que vivien en uns altres blocs socials situats a prop, i els catalans van començar a marxar. L'octubre del 1998 hi va haver una acció que va suposar un primer punt d'inflexió en l'escalada de violència, quan els membres del grup rival van disparar a l'església durant la cerimònia de casament d'una parella de la Résidence Losserand. Només hi va haver algun ferit lleu, però va ser un avís a tenir en compte, i la por es va apoderar de la comunitat catalana. L'acció més contundent d'una guerra larvada que feia dècades que durava va tenir lloc l'abril del 2011, quan dos homes arribats en un cotxe i un tercer en una moto van obrir foc contra un grup de catalans que eren a la terrassa d'un bar: dos van morir i un altre va resultar ferit de gravetat. Els assassinats van suposar el cant del cigne per a una comunitat amb més de cent anys d'història a la Porte de Vanves. Ara a la residència Losserand només queda una família catalana que hi visqui de manera permanent, tot i que una trentena de bústies ostenten encara noms de catalans. Segons testimoni de la conserge de l'edifici, alguns se'n van anar a viure a Lió, a Cavaillon i a altres llocs, i alguns tornen de tant en tant o van i vénen.

Un altre punt de París tradicional entre els gitanos catalans és a Clignancourt, al 18è *arrondissement*. La Quimeta Cos i el seu home hi havien viscut, a la rue Championet, però avui hi queden només unes poques famílies. Continua havent-hi gitanos catalans a París, però ja no viuen en comunitat i és difícil identificar-los.

* * *

L'altre punt allunyat del Rosselló on es va formar una comunitat nombrosa de catalans durant el segle XX va ser, més tardanament, a la regió Nord-Pas-de-Calais, al vèrtex superior de l'hexàgon, que es va començar a poblar de gitanos provinents majoritàriament de Perpinyà a partir del 1949 i el 1955 hi havia ja un centenar de famílies. Hi anaven per comprar a les moltes fàbriques de productes tèxtils i marroquineria de la regió, amb els quals comerciaven. Solien vendre geecs i altres peces de cuir porta a porta i als mercats. Alguns van muntar restaurants. A la primeria hi van anar sobretot els homes, però aquests van acabar llogant cases i portant-hi la família.

Els negocis anaven molt bé i això va atreure gitanos de diferents llocs del Midi, per bé

que la majoria eren de Perpinyà. En el moment àlgid hi va arribar a haver més de 200 famílies, repartides per moltes poblacions. A Aubigny-au-Bac hi havia cinc o sis nuclis familiars, una cinquantena de persones, tots Serbiole. Avui hi queda només una família. A Cambrai s’hi va establir també un grup d’algunes famílies, que van obrir un restaurant: els Bouziès –una cinquantena de persones– hi eren els més coneguts.

Cap a final dels vuitanta i principi dels noranta, el negoci de la confecció i la marroquineria va anar a mal borràs i les fàbriques van anar tancant una darrere l’altra, i els gitanos catalans van anar tornant cap al Sud.

A Arràs, capital del departament Pas-de-Calais, hi havia hagut molts catalans en el bon temps del tèxtil, però ara a penes en queden uns quants. A tocar, a Plouvain, hi queden encara tres o quatre famílies, unes 25 persones (Cargol, Batista i Gimenez), oriünds de Perpinyà. Ben a prop, a Caudry, hi ha també una cinquantena de persones, tots són Escudé (o Escoudé), que s’estan en un terreny amb una quinzena de caravanes. S’hi han establert i no baixen mai a Perpinyà, d’on són originaris, perquè tenen un malalt crònic (2012). La majoria dels que vivien a Cambrai van tornar també al Rosselló cap a l’any 2000.

A Sin-le-Noble, a tocar de Douai, hi ha actualment el nucli més nombrós de la regió, una cinquantena de persones, que és el més septentrional de França. Quan els negocis van començar a anar malament, els cosins Ernest Serbiole i Josep Caragol –que són els que forneixen la informació– van comprar, cap a 1992, un terreny a la població i ara hi passen mig any amb les famílies, una trentena de persones tots plegats, i quan arriba el fred se’n van a Perpinyà. Poc temps després va comprar un pati a la vora Tonet Reyes, del qual diuen que “té la clau del nord”, perquè hi viu tot l’any i ja no baixa a Perpinyà. Amb els seus fills i néts són una vintena de persones.

Altres punts del nord de França van viure també una arribada similar de gitanos catalans en la mateixa època i per la mateixa causa. Un va ser la ciutat de Reims, on s’hi van fincar famílies perpinyaneses que es deien Malla, Cargol, Baptiste i Rufer, tot plegat una quarantena de nuclis familiars que sumaven 150 o 200 persones. També aquí les fàbriques van tancar i al tombant de l’any 2000 tots els que hi vivien van tornar al lloc d’origen.

Fora d'aquests indrets, no s'han localitzat més nuclis notoris de gitanos catalans al nord de la línia Grenoble-Angulema. Al barri Le Polygone d'Estrasburg hi ha molts gitanos espanyols i algun català s'hi ha establert per matrimoni o de manera circumstancial, però són casos puntuals i no hi ha formada una comunitat.

* * *

Les ciutats franceses on hi ha més catalans –després de Perpinyà, on en pot haver entre 8.000 i 11.000, segons estimacions oficioses– són les que ja en un bon principi van atreure els gitanos, que eren tractants de bestiar, a causa de les seues fires: Montpellier i Besiers. A la primera el seu nombre se situa probablement entorn als 4.000. Els serveis municipals d'assistència i l'APAJ-Centre Gitan, una ONG que hi treballa en qüestions socials i escolars, calculen, a partir dels habitatges on viuen els sedentaritzats, que la conurbació hi ha actualment uns 5.000 zíngars, “sense garanties”, segons puntualitza la presidenta de l'associació, Chantal Delmas. D'aquests, ella pensa que un 70% són catalans.

Entre els que parlen català hi ha “grans famílies” molt notòries, segons la coneixença de Delmas: Bissiés, Cargol, Caragol, Baliardo, Pouville (que es presenta amb grafies diverses), Gracias, Gimenez, Alome, Gomez, Sanchez... D'aquests últims, Delmas diu que són molt nombrosos –ella en coneix almenys 300 individus–, i tots són catalans, i dels Gimenez: “molts són catalans i n'hi ha algun de Sevilla”.

Una altra persona que dona una xifra de gitanos catalans a Montpellier és Josep Mathieu, *Jojo*, que col·labora amb l'administració per a incentivar el vot entre la comunitat. Segons les seues paraules: “Belleu hi ha més de 4.000 gitanos a Montpellier; me n'ocupo dels *votes* aquí: n'hi ha 4.000 que voten, belleu n'hi ha el doble”. Sap que són catalans pels cognoms: Comabella, Mathieu, Gimenez, Baliardo, Pouvil, Batiste, Alome, Reyes, Régis...

Jojo viu des de fa dècades en un dels barris principals de gitanos de Montpellier, Figuerolles: “Aquí tots parlen català –diu–. La majoria són catalans. Hi ha 416 *logements*, i 150 són busnó [païos]”. Ell explica que a la ciutat hi ha gitanos catalans a Aiglelongue,

Montaubérou (“molt, molt, molt”), La Grappe... “Tots aquests parlen català”. També a La Paillade.

Fernand *Yaka* Maraval és delegat nacional de la Union Française des Associations Tsiganes. Va nàixer a Mantaubérou, un barri que té apamat al centímetre i on hi coneix tothom. Explica que hi ha 52 cases i 30 caravanes, i fa uns anys hi van annexar pel costat nord 90 cases més, a les quals s’hi han afegit 40 caravanes en un barri nou, Les Marels, que ara és tot un continu, per bé que amb una entrada diferent. Diu que cal comptar sis persones per unitat familiar, tant de casa com de caravana, cosa que dóna un total de 1.272 persones en aquest conglomerat enterament gitano. La immensa majoria, catalans.

* * *

Gino Solès, president de l’Associacion Culturelle Catalane de Béziers, coneix molt de prop la distribució de catalans per barris a la ciutat, que té 71.000 habitants. A Pintat n’hi ha unes seixanta famílies, a la Cité des Oiseaux en podria haver una cinquantena, a Le Millénaire hi ha setanta *pavillons*, i una cinquantena podrien estar ocupats per catalans; a la Résidence du Soleil hi ha trenta *pavillons*, tots habitats per gitanos catalans; a la Devèze hi ha unes vint famílies de catalans, a La Cantarela, unes quaranta, i al centre de la ciutat, entorn de la rue Gambetta, n’hi ha unes deu més. No ha comptat mai els catalans de Besiers i no s’atreveix a donar-ne una xifra, però assegura que només a Pintat en podria haver un miler.

Els cognoms majoritaris són Solès, Patrac, Baptiste, Cargol, Rey, Reyes, Pouvil, Espinas i Garcia. Aquests darrers, originàriament espanyols, s’han barrejat amb Espinas i parlen català.

En Gino enumera també els pobles dels encontorns on sap que viuen catalans: Vias (una quinzena de famílies), Maraussan (unes deu famílies), Florensac, Mèze, Pérols i Coursan (en aquest darrer, “unes poques famílies”).

* * *

Una de les ciutats principals en la història de les migracions de catalans a França és Tolosa de Llenguadoc. Françoise Solès, que va nèixer el 1953 en una família arrelada al barri tradicional dels gitanos de Sant Çubran, al qual deien aleshores el Quartier des Catalans, explica on hi ha catalans a la ciutat. Ella viu des del mateix 1953 a Ginestous, el lloc on van ser desplaçats aleshores i el que té més gitanos de Tolosa. N'hi ha també a Les Izards, un barri pròxim (quatre o cinc cases), amb les famílies Soulès i Reyes; “a Bagatelle hi ha ple de catalans melanjat amb moros”; a Le Mirail, a Picarel i a Saint-Jammes també n'hi ha força...

Emma Stitou, una antropòloga tolosana que s'ha especialitzat en els gitanos locals, calcula amb xifres més o menys oficials que a Ginestous hi ha uns 500 *Tsiganes*, la meitat, catalans. Esmenta també la *cité de Saint-Martin-du-Touch*, una antiga vila avui integrada a la ciutat, com una zona on viuen uns centenars de catalans i manuijos, i també n'hi ha alguns a Blagnac, a la *banlieue*. A totes les àrees d'estacionament al voltant de Tolosa també hi ha catalans semisedentaritzats.

A Picarel, Josefa Flores, que té 85 anys i ha tingut quinze fills, explica que al barri els catalans hi són comptats, però després de tota una vida de voltar pel sud de França, diu que hi ha catalans a Albi, Caors, Gourdan, Montalban, Llemotges, Moissac, Castelsarrasin i Guillac.

Quinze quilòmetres al sud-oest de Tolosa hi ha Plaisance-du-Touch, on viu un grup familiar integrat per una quarantena de persones, tots família, que van originar fa mig segle els avis de Pauline Solès, de seixanta anys.

Ella explica que a Samatan, una quarantena de quilòmetres al sud-oest de Plaisance, hi ha un nucli familiar similar integrat per Patrac. Es tracta, com a Plaisance, d'un grup de cinc o sis cases establert “pel vell Patrac”, i els seus fills i filles, que han fundat famílies.

* * *

Ningú coneix els zíngars de Dordonya com l'almoiner Jean-Marie Eyroi. El sacerdot informa que, contràriament als de les ciutats esmentades, la majoria nomadegen bona

part de l'any i solen estar-se a casa o amb la caravana estacionada des de passat Tots Sants fins a mitjan febrer, quan comença a despuntar la primavera. “Per Tots Sants fan el ral·li dels cementiris –diu– i en acabat comencen la hivernada”. *El ral·li* consisteix a recórrer les poblacions on tenen difunts, una obligació gairebé sagrada, i poden fer centenars o milers de quilòmetres.

Les setmanes abans de Tots Sants n'hi ha molts que fan feines agrícoles: la verema, cullen castanyes, nous, pomes... I a la primavera, maduixes, cireres... Dordonya és un departament ideal per als gitanos, segons el mossèn: esta poc poblat, hi ha molts boscos i no solen tenir problemes per fer parada i fonda amb la caravana. Hi ha també vinyes, on solen treballar, i és prou meridional perquè l'hivern no sigui extrem. Segons diu, el clima i el relleu són molt importants quan es viu viatjant.

Eyroi calcula que al departament hi ha uns 10.000 zíngars, i que una quarta part són catalans. Naturalment són apreciacions, perquè no existeix cap mena d'estadística, però aquestes estan basades en disset anys de trepitjar el terreny i fer-se amb tots els grups de zíngars que hi viuen. Ell explica que la majoria dels que hi ha al departament “circulen”, una cosa que els fa encara més intangibles. “La família Flores, per exemple, tenen terrenys propis, on acudeixen amb les caravanes, a Marsac i Chamiers, a tocar de Perigús, i a Les Églisottes, a la Gironda, i gairebé no hi són mai, perquè volten, de manera que és difícil dir on pertanyen”, explica.

Pràcticament a tots els pobles al voltant de Perigús hi ha terrenys d'acampada i hi ha gitanos catalans que hi van de manera més o menys fixa. El de Trélissac és petit i en el moment de la visita hi havia tres caravanes amb les respectives famílies, totes tres de catalans, unes 25 persones, la meitat, canalla. La dona d'una d'elles, que es diu Baptiste, esmenta el cas d'un parent, Pascal Baptiste, que viu a Mussidan, a l'oest del departament, on hi ha tres famílies de catalans, un centenar de persones. Té força parents també a Angulema, Llemotges i Bergerac.

Al terreny d'acollida de La Rampinsole, emplaçat vora de la carretera de Coulounieix, a tres quilòmetres de Perigús, solen estacionar-s'hi unes 300 persones, tots catalans. A Chamiers, una població contigua, hi viuen catalans *sedentaritzats*. Cal posar-ho en cur-

siva perquè en una mena d'urbanització s'han comprat terrenys i hi han bastit cases, però continuen tenint la caravana i fan una vida en bona mesura ambulat, fins al punt que el dia de la visita totes les cases –vuit, en compta Eyroi– estan tancades i no hi són els vehicles.

Perigús és reialme absolut dels Baptiste, un cognom que s'imposa per sobre de tots els altres de catalans, però el primer lloc a la Dordonya on es van establir va ser Ribérac, a una cinquantena de quilòmetres al nord-oest de la capital, i d'allí es van escampar per la regió. Tres cosins que es diuen Baptiste expliquen que el primer a arribar-hi va ser el jaio de tots tres, fa uns cinquanta anys. Ara abunden també els cognoms Patrac, Gimenez, Flores i Poubil, que s'han entrecreuat amb els Baptiste.

A Ribérac hi ha entre 200 i 300 catalans, alguns viuen en cases i altres en caravanes. Els cosins Baptiste tenen també família a Mussidan, on diuen que hi ha 200 catalans o més (el doble de la quantitat donada per la dona de Trélissac), i a Coutras, on “n'hi ha ple, en cases i en campings (caravanes)”. I naturalment a Perigús, on van sovint. Entre la capital i Ribérac hi deu haver uns 600 o 700 catalans, diuen. I ells en coneixen força també, perquè hi tenen família, a Llemotges i a Libourne, ja fora del departament.

A mig camí entre Perigús i Bordeus hi ha el poblet de Les Églisottes-et-Chalaires, que apareix sovint en les referències dels gitans catalans. La Quinquin Flores –casada amb el Nen Baptiste– pertany a la primera família que s'hi va establir. La dona explica que va venir el 1960 quan els seus pares, Charlotte Flores i Fillà Baptiste, van trobar un terreny en bones condicions i el van adquirir “per estar tranquils”, i això va atreure la família. Avui són trenta cases de catalans entre aquest municipi i el veí de Saint-Michel-de-Rivière, que conformen un nucli d'unes 200 persones.

Les Églisottes és al centre d'un rosari de poblacions que va de Perigús i Ribérac a Bordeus on abunden els gitans catalans. Ben a la vora, Coutras i l'esmentat Mussidan, i en direcció a Bordeus, Sainte-Foy-la-Grande, Libourne i tots els seus encontorns, i tota la *banlieue* de Bordeus.

Aquesta ciutat, la capital de l'oest francès, és un punt central en la demografia dels gita-

nos catalans de França, que s'escampen arreu del Bordelès. A la ciutat pròpiament n'hi ha aquí i allà i no consten nuclis nombrosos.

Una de les persones que en coneix millor la situació és Julien Dominique, *Juliano*, un dels *patriarques* de la regió, que explica que el “jaio del jaio” va sortir de Figueres i un dels seus fills es va establir el 1871a Sainte-Foy-la-Grande, a una quarantena de quilòmetres de Libourne, on viu ell i on hi ha avui un nucli de catalans.

Juliano té una empresa que ofereix serveis de mà d'obra als molts cellers de la zona per a feines agrícoles i és un home més o menys instruït que té llibres en català. La seua *gran família* està escampada avui per diverses poblacions del departament, principalment a Libourne, Sainte-Foy-la-Grande i Saint-Denis-de-Pile, descendents tots de l'ancestre esmentat, i diu que està integrada per unes 600 persones, inclosa una branca que es diu Domingo, el cognom original. El creixement exponencial de la família ha estat notable: “El meu jaio ha fet catorze nois, i el meu pare, quinze, i un onclu, setze, imagina!”, explica.

Però no són únicament els Dominique/Domingo els que han escampat els gens figuerencs per la Gironda. Juliano esmenta les altres grans nissagues catalanes del departament: Soulès, Seberan, Poubil, Maille/Maillé, Ferret, Patrac, Gimenez i Fargeas. Diu que totes són tan nombroses com la seua, si no més. Assegura que els Maille superen de llarg els membres de qualsevol altra família catalana, i els Patrac són també molt abundants. Els Gimenez “són catalans o estan *tallats*”, i els Maillé “s’han tallat, perquè s’han casat amb manouches i ara tenen les dues cultures”. La catalanitat dels Ferret també s’ha estrocat, hi ha hagut encreuaments i “ara el 90% ja no parlen la llengua i no es consideren catalans”.

Repassem una a una les nissagues catalanes, perquè no se’n deixi cap, amb la col·laboració del pare Gilbert Tenailleau, almoïner que fa vint anys que treballa amb els zíngars del bisbat. Fem comptes: són vuit –descomptant-hi els Ferret– i si els apliquem a tots la ràtio de la seva, 600 persones, surten 4.800 catalans al departament. “Pot ser això?”, pregunto a Juliano. I em diu que “fàcilment, si no més”, perquè també hi ha gent d’altres famílies menys nombroses o centrades en altres indrets, com ara els Baptistes o

els Flores. Juliano enumera les poblacions on ell té família, tant del departament com dels encontorns: Libourne, Sainte-Foy-la-Grande, Mirambeau (Charente-Maritime), Barbezières (Charente) i Bordeus. En aquesta darrera ciutat especifica que al barri de Bacalan, a la perifèria al nord-oest, hi ha moltíssims andalusos i també catalans, i també n'hi ha a Cenon, una vila de la *banlieue*.

En un descampat vora l'autovia, el pare Gilbert assenyala un grup de cases de fusta i caravanes, al municipi de La Ruscade. "Aquests són catalans –diu–, es diuen Maille, fa anys que són aquí". Han comprat el terreny i es dediquen a la ferralla, tot plegat una cinquantena de persones, tots de la mateixa família. És un de tants nuclis de catalans de la regió.

Samuel Flores, un gitano nascut a Perigús que fa una vida nòmada, contactat al pelegrinatge de Lourdes, diu que "de catalans, a França, n'hi ha a pertot", segons sentència molt repetida. "Però a pertot on?", li demano. Llavors inicia un repàs dels llocs on té parents i coneguts, amb numeració de departaments i cognoms familiars inclosos. A Bordeus i Perigús n'hi ha moltíssims: Baptistes i Patrats; a Sainte-Foy-la Grande, al 24, i a Libourne, al 33, hi ha Dominiques; a Tolosa hi ha Soulès, a Agen hi ha Patrats, a Angulema, també Patrats; a Villeneuve-sur-Lot, al 47, hi ha Gimenez i Flores, casats entre ells; a Llemotges hi ha les famílies Cortès, Gimenez, Flores i Fargier; Ribérac, a la Dordonya, és un dels centres de la família Baptiste, n'hi ha molts; a Muret també hi ha catalans; a Bergerac i els seus encontorns, també; a Les Églisottes, també; a Alès i Beaucaire, al departament de Gard, hi ha Patrats... Obvio les ciutats més notòries i conegudes que també esmenta, com ara Montpeller o Carcassona. Més endavant, per les dades que aniré recollint i les visites que faré, comprovaré que la informació és rigorosa.

* * *

Pablo Reyes, un dels membres dels Gipsy Kings calcula, d'acord amb el seu fill, que a Arle hi viuen més de 1.500 gitans catalans, repartits entre el Quai des Platanes, on hi ha 47 cases; La Roquette, Trébon, Griffeuille i Barriol. "N'hi ha força, força", diu el músic. A La Roquette, el barri tradicional on es van establir en un principi, hi queden ja només unes poques famílies.

“Abans tots vivien a la Roqueta, hi havia les Tilois, les Gautier, les Reyes, la meu mare, que era Solès...”, explica el propietari del bar L’Encluse, Josep Ruiz, fill de gitano espanyol i catalana, on es reuneixen les velles famílies. Ara la majoria ja no viuen al barri, diu, però Arle “és ple de catalans” (no sap calcular quants en pot haver). “Abans vivien en campings i ara els han fet cases”.

Les famílies que actuals de La Roquette tenen cognoms inusuals: Gautier, Tilois i *Gazià* (que deu ser Gràcia o Garcia, però no m’ho pot concretar). Diu que tots són “mitat mitat, pare paio i mare gitana”.

Als pobles de la vora hi ha catalans a Saint-Gilles i a Salon de Provença, segons Ruiz.

* * *

Thierry Patrac, una persona d’Agde relacionada amb el món cultural que fa documentals i ha fundat un centre de dansa i música gitana, explica que a la ciutat hi ha avui una comunitat de 700 o 800 catalans, que viuen sobretot a La Glacière, al cor de la vila vella, i en alguns HLM (habitation à loyer modéré) perifèrics. El cognom amb més presència és el seu, una familiada que aglutina entre 300 i 400 persones.

En Thierry explica que a molts pobles dels encontorns hi ha catalans, i esmenta Bessan, Vias i Florensac. En aquestes poblacions, i també a la veïna Marseillan, les referències a catalans són abundants tot al llarg del segle XIX.

Les xifres coincideixen amb les que dona per al centre de la ciutat un altre veí, Antoine Rey, que diu que a La Glacière, “n’hi ha un paquet, de gitanos catalans”, uns 700 o 800, segons els seus càlculs.

* * *

Els catalans de Seta es concentren en pisos al Bairrou. Són una vintena de famílies, un centenar de persones, segons compten els residents, que asseguren que a la ciutat no n’hi ha més, de catalans. Al barri on es concentren, blocs HLM a la península de Thau,

la gent de la ciutat li sol dir el Quartier Catalan. Expliquen que a la població pròxima de Poussan hi ha tres famílies de catalans, que són una colla “força gran”, gairebé tots Espinàs.

* * *

Serge Maille, resident a Angulema, capital de la Charente, explica que a la ciutat hi ha una vintena d’unitats familiars de catalans, que tenen els cognoms Maille, Patrac, Reyes, Soulès, Escoudé i Ferret, que aglutinen un centenar llarg de persones. A la ciutat hi ha testimonis de presència de catalans des de temps reculats. Entorn del 1895 hi va nàixer el pare de Jacques Escoudé, l’home de la barcelonina Quimeta Cos.

* * *

El barri tradicional dels gitanos a Avinyó era La Balance, al centre històric, on François de Vaux de Foletier diu (1981: 74) que es van començar a instal·lar a la fi del segle XIX famílies procedents de l’Aude, Gard, l’Erau, Pirineus Orientals i, “algunes”, d’Espanya. Avui, però, la majoria de les referències sobre catalans duen a Monclar, que es troba a uns cinc o sis quilòmetres del centre, al límit sud de la ciutat. El barri, poblat per blocs altíssims, és molt gran. Al sector de Clairefont se n’aglutinen un bon nombre. Una dona que hi viu des de fa anys explica:

–Això és tot catalans, tot això, família, germans, cosins... Jo sóc Serviole. Hi ha Baptistes, hi ha Patrac... Ulmann, que són catalans quand-même. El meu gendre és un Ulmann, és un català, del seu pare, del seu jaio... Se van casar catalans i allemands. Aquí tots sem família. El meu pare eren tres germans i no sé si han fet 150 o 200... de tres germans. Cada un ha tingut fills... quants? Uuuh no sé... La família Serviole. Uuhh, que parlen català, aquí una petita partida, perquè a cada casa hi ha set, vuit quitures.

* * *

La concentració més gran de gitanos catalans a l’àrea de Carcassona es troba al nucli d’autoconstrucció la Cité de l’Espérance, a Bérriac. Eusébia Muñoz, una assistenta

social que hi dirigeix el centre social i que treballa amb els gitanos des de fa anys, explica que hi viuen 450 gitanos, tots catalans menys deu famílies espanyoles, que estan separades, en un altre nivell del terreny. Els catalans deuen ser uns 350, segons altres apreciacions.

Ella no s'atreveix a dir el nombre de gitanos que hi ha a Carcassona i les viles del voltants. L'associació de cooperació amb la qual treballa s'ocupa d'un miler, però n'hi ha molts més. És impossible comptabilitzar-ne el nombre des d'una posició més o menys oficial. Ella explica que va col·laborar amb un professor que feia un estudi sobre el nombre de gitanos a l'àrea de Carcassona i "em van renyar".

Un gitano català de la *cit * que es diu Mailla explica que Carcassona  s "plena de gitanos catalans", que viuen "a pertot", i als pobles de la vora n'hi ha a Montredon, Lesinyà, Trebes i Limoux.

* * *

Grenoble és potser l'única ciutat de França que té ben documentada la història de la seua comunitat gitana. Gràcies a la molt bona feina de recerca plasmada en el llibre *Ces gens-l . Cent ans d'histoires de la communauté gitane   Grenoble* (2004), escrit per Annabel Brot, es coneix la data aproximada d'arribada dels primers zíngars i com el grup ha anat creixent al llarg de les dècades.

El llibre, que inclou un arbre genealògic, dóna els noms de 680 persones de set generacions que són els descendents d'una primera parella que es va establir a la ciutat durant la segona meitat del segle XIX, i de les persones que van anar afegint-s'hi en les generacions successives, generalment a partir de matrimonis. La parella primigènia estava formada per Étienne Alexandre Baptiste i per Marie Jallet, un català i una sinte piemontesa, de manera que el grup va ser híbrid des d'un principi.

Carmen Dolor s Mangione, presidenta de l'ADHAC, l'associació de veïns l'Abbaye-Ch telet, el barri on s'agrupen la majoria dels gitanos de la ciutat, diu que el seu cognom  s sinte. Catalans i sinti estan barrejats –ella tenia una àvia que es deia Baptiste–, i aquesta

barreja és la que ha fet que s'implantés el francès en la comunitat, segons explica. El català es manté avui només en alguns individus. Un cop definitiu per a la llengua com a vehicle social dels gitanos de Grenoble va ser que una família catalana molt nombrosa, els Gimenez, més de 200 persones, se n'essin a Marsella a principi dels anys 2000.

* * *

La principal concentració de catalans a la regió de Lió es troba als afores de la població de Décines, on hi ha un poblat de setanta cases construït als anys seixanta habitat enterament per catalans. Cal comptar cinc persones per casa, que fan un total aproximat de 350.

Un matrimoni que viu a Saint-Genis-Laval explica que fa uns trenta anys a la zona de Lió hi havia molts més catalans, però els terrenys d'acollida eren escassos i solien estar plens, i se'n van anar anant, preferentment cap a Niça i Marsella. A la seva població ara queden cinc famílies (Pouvil i Rey), que sumen un centenar de persones.

Jeannot Salles explica que ell va nàixer a Marsella i fa 40 anys que va anar a Lió. Ara s'està en un terreny a Feyzin on hi ha catalans i espanyols "melanjats", cosa que també passa en un segon terreny. Calcula que entre tots dos hi deu haver 200 o 300 catalans

A Saint-Pierre-de-Chandieu, a una vintena de quilòmetres de Lió, hi ha també unes quantes famílies catalanes.

* * *

L'almoiner encarregat dels zíngars al bisbat de Clermont-Ferrand, Jacques Bonnant-Michel, explica que al departament –Puy de Dôme– hi viuen 6.000 viatgers. Fa vint anys que hi treballa però ni tan sols té consciència de l'existència de catalans. La immensa majoria són manuijos i ienixos, i coneix alguns cognoms espanyols, com ara Contreras, Santiago i López, però diu que aquestes famílies han perdut ja la llengua. Li esmento els dinou cognoms catalans més habituals i reconeix Maille, Patrac i Rey a Clermont-Ferrand i a Gannant, però són pocs individus i cap família no conserva la

llengua. En aquestes poblacions hi ha també Espinós casats amb Maille (Espinós és una corrupció d'Espinàs, segons demostren moltes partides de naixement del segle XIX), i a Riom, a una quinzena de quilòmetres de la capital, hi ha algun Vidal i algun Ferret.

* * *

L'únic grup notori de gitanos catalans a Marsella es troba a la que havia estat vila de Mazargues, avui annexionada a la capital de Provença en el seu límit meridional. Just passat un conegut obelisc que duu el nom del barri, entre un terreny esportiu i un parc, hi ha encaixonada una parcel·la poblada per una quarantena de famílies, unes 200 persones, segons els comptes de l'associació Rencontres Tsiganes i els dels mateixos estadants. Repassem els cognoms del camp: Bousquet, Farret, Cargol, Reyes, Escudé i Cavallé són els més comuns; hi ha també una família Patrac, un Régis i un Vidal.

Els constitueixen l'únic grup català a Marsella, per bé que en el passat n'hi havia hagut altres. “Si busqueu espanyols n'hi ha de pertot a Marsella, me catalans no”, explica un home. Diuen que al barri de Saint-Antoine i al Port-de-Bouc hi ha força espanyols, molts arribats des d'Algèria a principi dels anys seixanta. Caroline Godard, la presidenta de Rencontres Tsiganes, esmenta a més un emplaçament de caravanes a La Ranaude com el lloc de residència d'un centenar de *pièds noirs* espanyols, i al barri de Mirabeau, on n'hi ha uns 200.

El més vell del camp de Mazargues és Claude Minati, nascut el 1940. “Minati?”, preguntat. “El nom ven d'un arrièrre que era italià”, però no sap en quina generació. L'home diu que és català “cent pour cent”, nascut a Narbona. Va venir a la ciutat el 1969 i va trobar gitanos marsellesos de tota la vida, “vells, pur sang”, que parlaven català.

Chantal Delmas, la presidenta de l'APAJ-Centre Gitan de Montpellier, recorda que al centre de Marsella hi va haver molts gitanos catalans fins als anys seixanta, però els van desplaçar i es van acabar dispersant, i avui s'han convertit en una minoria. Jean Salguero, que viu a Les Pavillons-sous-Bois, vora París, explica per la seua part que residia a Marsella i el 1967 hi va haver una guerra de clans en la qual va morir una dona, i la família d'ell, i segurament d'altres, va haver de marxar.

* * *

Rudy Baptiste és un pastor evangèlic d'una família antiga de Narbona. Explica que a la seua assemblea religiosa hi assisteixen unes 300 persones, “més que *muenos*”, i gairebé tots són catalans i viuen al “centre vila”. Als encontorns de Narbona hi ha també barris amb gitanos, com la Cité des Platanes o al poble de Cuxac, tot i que, diu, allà la majoria són espanyols. Assenyala també Sallèles-d'Aude com un poble pròxim amb presència de catalans: n'hi havia hagut molts, si bé ara només en queden dues famílies.

Toussaint Farret, propietari d'un bar al barri dels gitanos del centre, entorn de la plaça Voltaire, nascut el 1937, explica que les famílies catalanes que viuen a Narbona són Farret, Baptiste, Pouvil, Patrac, Rey (o Reyes), Polliciniu... “Com?” Explica que el pare del vell Polliciniu que ell coneix era italià i la mare, catalana, i ara són catalans, “han viscut aquí anys i anys”.

Segons en Toussaint, els catalans de Narbona –tots localitzats al “centre ville”– són deu o dotze famílies. “La meua idea és que hi deu haver set o vuit criatures per família, i s'han casat...”, explica. Ell no sap calcular quanta gent poden sumar, “molts”, diu. Assegura que als pobles del voltant en pot haver algun, però gairebé tots els que hi coneix són espanyols.

Michel Grabie, director dels tres centres que l'ONG Aide Morale à la Population Gitane té a Narbona, Lesinyà i Carcassona, explica, per la seua banda, que ells treballen amb 300 gitanos a Narbona i n'hi ha com a mínim el doble, la majoria catalans, i recalca que no tenen números globals perquè a França és prohibit fer censos per ètnies. A la ciutat hi havia una població important de gitanos al barri vell, però el van rehabilitar i en van desplaçar molts. També n'hi ha al barri Saint-Jean Saint-Pierre i, algunes famílies, als pobles veïns de Cuxac i Coursan.

* * *

El pastor evangèlic José Salguero calcula que a Lesinyà hi viuen uns 400 gitanos catalans i uns 600 d'espanyols. Els coneix bé perquè molts passen pel culte. L'alcalde li va

dir que el nombre total de gitanos que viu a la població és d'un miler i Michel Grabie corrobora la xifra.

Salguero explica que a Castelnaudary, una altra ciutat important del departament, hi ha també una població considerable de gitanos catalans i espanyols. A Ferrals, un poble de 1.500 habitants set quilòmetres al sud de Lesinyà, hi viuen també unes quantes famílies arrelades des de fa anys, segons les paraules d'una dona d'uns vuitanta anys que hi viu:

–La meu família sempre ha quedat a Ferrals, aquí al costat, els meus jaios i els pares dels meus jaios eren de Ferrals.

Una altra dona ho corrobora:

–Tenim una casa a Ferrals. Pares i jaios eren de Ferrals. El nom del meu home és Torres [pronuncia Torés] i el nom de família és Gimenez, Antoinette. Sem estat aquí, nusatrus, sempre. Tinc seixanta-catorze anys. La família del meu home és de Carcassona, i tabé parlaven català. El meu jaio fa temps que és mort, pobret. Havem pas partit de Ferrals a Lesinyà. Tota la vida a Ferrals.

* * *

Una tarda de diumenge, a l'assentament gitano que hi ha en un antic terreny de càmping a Cagnes-sur-Mer, a la vora de Niça, un grup de cinc dones reunides a la caseta d'obra que fa de cuina a la Jaia Colona, de 75 anys, calculen el nombre de catalans que hi ha als encontorns. Aquí: Caraïbes, Chemin des Salles, són més de 300 o 400, que poden arribar als 500 si es compta la feixa superior, on també n'hi ha. A La Baronne i a Saint-Laurent-du-Var, diuen que “n'hi ha força”, però no en semblen segures.

A Niça també hi ha catalans, als barris de Bon Voyage (potser n'hi ha un centenar), “melanjats amb espanyols”. A L'Arianne també. Anem sumant i arriben a la conclusió que a la conurbació de Niça pot haver-hi un miler de catalans.

L'endemà, conversant amb una dotzena d'homes al camp des Caraïbes, miro de filar

més prim. “Aquí sou 500 persones?”, pregunto. “Més que menu”, diu un. Gairebé tots són de la família Régis i un comenta que tots provenen d’un jaio Serviola que es va canviar el nom. L’home es diu Espinàs i explica que en aquest camp n’hi ha cinc del seu cognom.

A La Baronne m’informen que hi ha vuit caravanes amb una trentena de persones, tots de la família Soulès. A Saint-Laurent-du-Var en trobaria potser una cinquantena més, que es diuen Gimenez i Patrac.

Robert Matthey, un fotògraf nicenc que ha convertit els gitanos en objecte de la seua feina i fa més de vint anys que en retrata, m’indica els llocs on hi ha catalans establerts per les poblacions del departament, com ara Carros o l’àrea d’acolliment Saint-Isidore, a Niça Nord. També a Manosque, una població de 21.000 habitants al departament veí Alps d’Alta Provença, on n’hi ha una gran concentració i ha fotografiat diverses famílies que treballen encara amb cavalls. A Grasse (Alps Marítims) hi ha un gran camp amb gitanos de totes les procedències i molts catalans. En coneix també a Bastia, a Còrsega, on al barri de Lupino n’hi ha “un clan” molt conegut a l’illa, que sobretot són espanyols, però també hi ha catalans. A la mateixa Niça, n’hi ha al barri de L’Ariane.

Louis, un espanyol que diu que el seu pare va ser el primer gitano que es va establir a L’Ariane, el 1984, m’amplia la llista de localitzacions als barris nicencs de Pasteur i Saint-Roch. “Està lleno de catalanes gitanos”, assegura.

Manuel Espinas és un dels catalans antics de L’Ariane i té un germà que és “organisateur dels gitanos”, en combinació amb alguna entitat administrativa, “i ho sap tot d’on viuen”. Aquí, a L’Ariane, hi ha una trentena de famílies, que tenen els cognoms Serviole, Castres, Bisiés i Espinas. El germà afegeix la ciutat d’Antibes a la llista, on diu que hi viuen unes trenta o quaranta famílies catalanes.

Abans d’agafar l’autopista, contacto amb Claude Dumas, l’*aumônier* de Toló. M’interessa aquesta ciutat perquè la germana de Mario Baptiste, el taxidermista de Prada de Conflent, hi viu i podria ser que hi hagués un nucli de catalans. Sí que hi ha gitanos a Toló, segons m’informa, però són *pieds-noirs* espanyols, no pas catalans. Els coneix bé perquè

fa temps que hi treballa. Una de les famílies sí que és “barrejada de catalans”. Potser la que s’ha integrat la germana d’en Mario, que ha canviat de telèfon quan la intento contactar.

Dumas coneix també la situació de Montélimar, on va fer abans d’almoïner, una població de 35.000 habitants emplaçada ja fora dels límits de Provença, al nord, al departament de Drôme. Allà hi ha dues famílies de catalans que es diuen Baptiste, una trentena de persones “que estan barrejats amb francesos”.

* * *

Nîmes és una de les primeres ciutats on es van establir gitanos catalans, si bé la comunitat que hi ha avui, centrada a La Placette des de fa més de cinquanta anys, no és gaire nombrosa. Paul Maille, un dels antics del barri, i una altra informant expliquen que hi ha unes 200 persones que d’origen català. Les famílies es diuen Mayo, Mathieu, Ferret, Maille, Jean i Baptiste.

* * *

A Tarascó, els gitanos vivien antigament “a les carreres estretes dins la vila, a la carrera del Molí de l’Oli i altres”, segons explica Mickaël Rey. Des del nucli antic, els gitanos van anar al barri HLM Le Ferrage, on avui hi viuen unes 300 persones, tots catalans, i a Souspiron, on hi ha una vintena de famílies.

Un gitano casat a Tarascó que va viure viatjant fins als 45 anys, Louis Patrac, fa un repàs d’on hi ha gitanos catalans:

–A Vichy, a l’estiu és ple de gitanos catalans. A l’estiu, pas a l’hivern. Al costat de la ribera, en *terrains de camping*. És parisien això, vénen de París i d’Angulema. A Angulema n’hi ha ple també. A Bordeus és ple tabé. A Nîmes, Arles, Avignon..., a Salon hi ha força gitanos tabé. A Cavaillon tabé. A Montpellier n’hi ha ple tabé, i a Niça. Oh a Niça! I a Perpinyà. A Marsella també n’hi ha força, i espanyols tabé.

En Louis estén en les explicacions de dues poblacions pròximes on hi ha catalans: “A Salon parlen català, tabé. Aqueixa gent eren de Narbona i van anar a Marsella. Aprés van trapar un puestu a Salon i s’hi van quedar. A Cavaillon n’hi ha força que venien de París”.

Davant per davant de Tarascó a l’altra riba del Roine hi ha Beaucaire, on hi ha una vintena de gitanos catalans, que es diuen la majoria Baptiste i algun Patrac.

* * *

A Alès, una ciutat de 41.000 habitants situada una trentena de quilòmetres al nord de Nîmes, hi ha unes trenta famílies catalanes: gairebé tots es diuen Baptiste i hi ha algun Patrac.

* * *

José María de Antonio és almoiner a Lourdes i a Tarbes (Alts Pirineus). Gitano ell mateix, de família espanyola, coneix bé les comunitats del departament i no té notícies que hi hagi catalans. Segons les seues informacions i les que facilita l’almoiner de Baiona i Pau, Michel Laet, als departaments més occidentals del sud, els Pirineus Atlàntics i les Landes, tampoc no hi ha catalans, i els espanyols hi són escassos. Amb això coincideixen també les informacions de Jean-Luc Poueyto, antropòleg de la Universitat de Pau estudiós dels zíngars, que esmenta com a únic indret amb presència de gitanos dels Pirineus Atlàntics el poblet de Bordes, on hi ha una comunitat d’espanyols i “potser” catalans. Finalment és només mitja família, un català que es diu Gimenez, que ha transmès la llengua als fills, casat amb una espanyola.

En aquest poble m’informen que a Assat, a una cinquantena de quilòmetres, hi ha gitanos que es defineixen a si mateixos com a catalans, els Solès, però ara parlen tots francès perquè s’han barrejat amb manuixos.

* * *

Els gitanos catalans de França tenen una base lingüística que es fonamenta en l’eco-

lecte dels gitanos de Perpinyà. Amb més o menys degradacions o gal·licismes, així és com parlen totes les comunitats visitades, des de Douai, al Nord, fins a Lió, Grenoble, Angulema, Bordeus, Tolosa, Montpeller o Niça. Hi ha, però, una excepció en una comunitat integrada per les nissagues Giménez i Flores i, en menor mesura, Reyes –i alguns Castro–, que parlen un català nord-occidental sui generis, amb castellanismes, amb aragonesismes, amb mots exclusius de la Franja de Ponent i amb paraules de collita pròpia. Els Gimenez i els Reyes vénen de les dues bandes de la ratlla de Catalunya i Aragó i abans d'entrar a França ja estaven emparentats.

A part d'un lèxic o d'una morfologia propis del lleidatà (*xiquet, vec, vell* o *ell parlave*), aquest grup presenta els dos trets bàsics del dialecte nord-occidental: la inexistència de la vocal neutra [ə] i la distinció en conseqüència de as i es àtones, i així mateix la conservació de les os en posició àtona.

Els *patriarques* dels Flores, els primers a arribar a França, va ser un matrimoni integrat per un home conegut per tots com el Capullo, del qual no s'ha pogut localitzar el nom de fonts –el cognom era Flores– i la seua dona, que eren castellanoparlants i probablement originaris de Múrcia, però els seus fills es van casar amb catalanes –Baptistes– i van entroncar amb els Giménez –que era un grup mixt de catalans i aragonesos–, els Reyes, que amb tota probabilitat eren catalanòfons, i potser amb altres catalans. Malgrat l'origen, els Flores han acabat sent la família més homogènia del grup, perquè són tots catalanoparlants, si més no els contactats. El grup integrat per aquestes quatre famílies extenses formen un ens homogeni on tots dominen català i castellà, i depèn de les famílies nuclears tenen una llengua o l'altra com a primigènia.

Els components d'aquest grup es troben a Saint-Gaudens i la veïna Miremont (Alta Garona), a Montalban (Tarn i Garona) i a Villeneuve-sur-Lot (Olt i Garona). A Cazères (Alta Garona), hi ha un nucli familiar, i a Bordes (Pirineus Atlàntics), un altre. A Caors (Olt) i a Llemotges hi ha també algunes famílies. Tot plegat, podrien ser unes 600 o 700 persones que parlen aquest català nord-occidental a les regions Migdia-Pirineus i Aquitània.

Els antecedents dels Gimenez i segurament dels Reyes es troben en unes famílies que

fluctuen entre les terres de Lleida i la ribera del Cinca: Graus, Barbastre, Montsó, Fraga... La família Giménez és abundant tant en les ciutats aragoneses esmentades com a Lleida o Balaguer, i antigament n'hi havia també a Tremp.

Els gitanos de Lleida i de la ribera del Cinca han migrat des de temps antics a França seguint les vies que travessen els Pirineus centrals. No sabem la ruta que va seguir el Capullo, l'ancestre comú de la família Flores, que procedia del sud d'Espanya, probablement de Múrcia, i que va emparentar amb els Gimenez i els Reyes a França. Els més grans de les generacions actuals conserven records d'avantpassats arribats les primeres dècades del segle XX. El primer lloc on hi ha memòria que van anar és a Mane (Alta Garona), a mig camí entre Saint-Girons i Saint-Gaudens, a uns pocs quilòmetres de la carretera que va d'aquesta última població a Tolosa, en el camí que, des de la Vall d'Aran, segueix el curs de la Garona. Les causes per les quals es van establir en aquest poble, que el 2011 tenia 989 habitants, són desconegudes. A la casa de la vila expliquen que no tenen cap notícia que temps enrere hi hagués gitanos i que no hi ha hagut al llarg del segle XX cap centre de beneficència o alguna altra institució o causa que puguin fer pensar que els fes de reclam.

Una altra població on es van establir gitanos d'aquest grup que arribaven d'Espanya, potser una mica més tard, va ser Martres-Tolosane (Alta Garona), on hi va haver una casa de la caritat important des dels anys subsegüents a la Revolució que acollia pobres, malalts i pelegrins, que va estar en servei fins al 2004, aproximadament. La població, situada a la riba de la Garona, és un lloc estratègic de pas en l'eix que va de Sant Bertran de Comenge a Tolosa. Es troba a una vuitantena de quilòmetres de la frontera de la Vall d'Aran i hi abunden els boscos i els conreus, un lloc ideal per als gitanos.

Martres-Tolosane és únicament a set quilòmetres de Cazères, que és on es van sedentaritzar una bona part de les famílies gitanes que parlen català nord-occidental abans de la segona guerra mundial. La majoria de les persones grans d'aquest grup diuen que hi són nascudes. En aquesta població hi havia ja sinti, segons testimoni de Thérèse Solès (aquest és el cognom de casada), de Tolosa, nascuda el 1929, que hi va viure de petita i encara no hi havia catalans.

De Cazères hi va haver una primera dispersió en els anys precedents a la guerra. El règim de Vichy va capturar diferents membres de la comunitat i els va empresonar majoritàriament al camp de Ribesaltes, al Rosselló. A Thérèse Solès la van dur al camp de Saliers, a prop d'Agde. Hi va haver catalans que es van refugiar a Espanya. Amb l'alliberament, alguns van tornar a Cazères i altres a Mane, però d'aquest últim poble se'n van acabar anant tots cap a Cazères, Montalban i Saint-Gaudens. Quan el 1973 una dona del primer d'aquests pobles, Juana Giménez, va morir atropellada, la població gitana va desertar en massa i va anar a Villeneuve-sur-Lot, a Montalban i a Saint-Gaudens. Una família va tornar a Cazères des de Villeneuve i encara hi viu.

* * *

En els múltiples viatges al llarg del territori francès he visitat molts emplaçaments de la diàspora catalana i també he recavat informació dels mateixos gitans sobre poblacions amb presència de familiars i coneguts, i també de persones que hi treballen, especialment membres d'organitzacions d'assistència, *aumôniers* de l'Església catòlica, pastors evangelistes i responsables d'associacions gitanes. De totes se n'ha anat deixant constància escrita, i la llista que segueix les recopila classificades per regions i departaments. Hi figuren des de les grans ciutats amb milers de catalans fins a llocs on hi ha una sola família, a vegades sense més referència que el testimoni d'una persona que diu que la coneix. Aquests noms configuren el mapa dels gitans catalans a França. Un primer mapa, perquè hi ha sens dubte molts emplaçaments dels quals no he tingut de moment notícia o, havent-la tingut, no l'he considerada fiable. Sí que he visitat, però, tots els indrets on hi havia esment que hi ha una concentració notòria de catalans.

Llenguadoc

Erau: Agde, Bessan, Vias, Florensac, Seta, Poussan, Besiers, Vias, Maraussan, Florensac, Mèze, Pérols, Coursan, Montpellier, Palavas, Villeneuve-lès-Maguelone, Lunel, Ganges, Pignan, Canet, Pézenas, Bedarieux, Teyran.

Aude: Carcassona, Narbona, Lesinyà, Trebes, Limoux, Bérriac, Barberas, Sallèles-d'Aude, Cuxac, Coursan, Castelnaudary, Ferrals, Montredon, Sigean.

Gard: Nimes, Beaucaire, Alès, Saint-Martin-de-Valgalgues, Bellegarde, Saint-Gilles, Sommières.

Provença-Alps-Costa Blava

Boques del Roine: Arle, Salon de Provença, Aix-en-Provence, Cabriès, Le Rove.

Valclusa: Avinyó, Cavaillon, Orange.

Alps Marítims: Niça, La Baronne, Saint-Laurent-du-Var, Carros, Grasse, Antibes, Menton.

Alps de l'Alta Provença: Manosque.

Var: Toló.

Nord-Pas-de-Calais

Nord: Aubigny-au-Bac, Sin-le-Noble, Cambrai.

Pas-de-Calais: Arràs, Plouvain, Caudry.

Roine-Alps

Isera: Grenoble

Roine: Lió, Saint-Pierre-de-Chandieu, Feyzin, Saint-Genis-Laval, Décines.

Alvèrnia

Puy-de-Dôme: Clermont-Ferrand, Riom, Gannant.

Allier: Vichy.

Aquitània

Gironda: Bordeus, Sainte-Foy-la Grande, Les-Églisottes-et-Chalaires, Libourne, Cenon, Floirac, La Ruscade, Saint-Denis-de-Pile.

Dordonya: Perigús, Bergerac, Marsac-sur-l'Isle, Ribérac, Chamiers, Trélissac, Mussidan, Coutras, Saint-Michel-de-Rivière, Boulazac, Chancelade, Razac-sur-l'Isle.

Olt i Garona: Agen, Villeneuve-sur-Lot.

Pirineus Atlàntics: Bordes, Assat.

Llemosí

Alta Viena: Llemotges.

Migdia-Pirineus

Alta Garona: Tolosa de Llenguadoc, Muret, Plaisance-du-Touch, Gourdan, Blagnac, Landorthe, Saint-Gaudens, Miremont, BousSENS, Cazères.

Tarn: Albi.

Olt: Caors.

Tarn i Garona: Montalban, Moissac, Castelsarrasin, Guillac, Caussade.

Gers: Samatan.

Poitou-Charentes

Charente: Angulema, Soyaux, Magnac-sur-Touvre, Barbezières.

Viena: Châtellerault.

Còrsega

Alta Còrsega: Bastia.

Roine-Alps

Droma: Montélimar.

Illa de França

París: París.

Sena-Saint-Denis: Les-Pavillons-sous-Bois.

Alsàcia

Baix Rin: Estrasburg.

* * *

Els gitanos catalans són fàcils de localitzar gràcies als cognoms, perquè uns pocs es repeteixen invariablement ciutat rere ciutat i regió rere regió. La recerca ha permès determinar una vintena de llinatges constants a tot arreu on hi ha catalans. N'hi ha alguns que són molt majoritaris. Els que més: Baptiste, Patrac, Pubill (Pouvil, Poubille), Solès, Reyes (Rey, Reilles, Rayes), Giménez, Serviola (Serviole), Malla (Maille, Mailhe), Ferrer (Ferré, Ferret), Cargol i Caragol, Régis (que havien estat Serviola, però ja localitzats amb aquest cognom el 1825, abans que els mateixos Serviola). Després vénen Espinàs, Escuder (Escudé, Escoudé), Baliardo, Flores, Bouzigues (Bousigues, Boussiers, Besiés). Es troben també Domingo (Dominique), Vidal, Cortès, menys estesos. N'hi ha alguns que són molt escassos: Comabella o Comavella, Aloma (Alome), Cavaller (Cavallé), Ruffer i, actualment, Vila (Ville). I n'hi ha d'extingits, que en el passat havien estat més o

menys habituals (sempre segons les observacions fetes en aquest treball): Berenguer, Gispert, Puig o Carbonell. Michael Mathieu, que ha esdevingut en expert en genealogia gitana després d'anys d'estudi de la seua família, assegura que Rufer és un *nom canviat* i abans eren Reyes.

Alguns cognoms estan molt localitzats en algunes regions: Domingo/Dominique, a la Girona; Baliardo, Comabella, Alome i Mathieu, a Montpeller, i Ville a Perpinyà i Millars. Mathieu és un cognom *paio* incorporat –segons informació de Michael Mathieu– per matrimoni al nucli dels catalans a mitjan segle XIX. Com aquest, hi ha alguns altres cognoms que apareixen puntualment, incorporats més o menys recentment a la comunitat catalana i que no han constituït –encara– nissagues extenses.

Els noms gitanos representen tot un univers molt poc estudiat. Patrac, avui catalaníssim, és un cognom que només porten gitanos i podria derivar del nom zíngar balcànic Patrakos, que significa 'sedàs' (De Vaux de Foletier 1984: 64). Un dels principals clans rom, el dels Txurara, tenia com a professió principal la fabricació de sedassos. Si això es constatés (De Vaux de Foletier, que ho esmenta en una nota a peu de pàgina, no aporta dades), tindrien el cas extraordinari d'un patronímic que ha viatjat al llarg de tot Europa per anar a raure a Figueres, segons tots els indicis la pàtria catalana dels Patrach, i després s'ha escampat per bona part de França a través de la diàspora.

Un altre cognom que, en principi i previ a cap estudi que ho demostrï, només porten gitanos catalans és Serviola.

Pubill és un altre cognom que porten molts gitanos catalans, però es troba també en gent que no pertany a aquest col·lectiu. El seu origen, nítidament català, és ben obvi. Un cas similar és Cargol, un llinatge típic de les comarques de Girona que avui porten molts gitanos catalans de França. La portalada de la basílica de Santa Maria de Castelló d'Empúries va ser sufragada en part per una família Cargol, sens dubte patricis, a l'inici del segle XV. Qui sap si algun membre d'aquest llinatge va apadrinar gitanos, com van fer els Llupià a Tuïr o els Torroja a Reus.

El cognom Baptista és potser el més abundant entre els gitanos catalans de França i és

compartit també amb paios, però és rellevant que molts zíngars d'altres nacionalitats el porten, començant per espanyols i francesos, i també, britànics. El 1628 van detenir una banda de zíngars que voltaven per diferents zones de França capitanejats per Charles de La Grave, Dodo. Amb ell van detenir els seus lloctinents “égyptiens”: Des Moulins, Baptiste, Maldonado, La Grave, La Rouzé, La Roche i Bontemps. També és habitual en gitanos espanyols (Bautista). Potser era donat quan un infant era batejat, d'aquí l'ecumenisme del patronímic. De Vaux de Foletier l'esmenta (1974: 210) com a nom de fonts que esdevé hereditari i diu que és molt comú entre els Bohémiens i també entre els Gipsies anglesos –Baptist– ja al segle XVI (1974: 313).

Malla és un cognom de gitanos catalans i també d'espanyols. El 1573, per exemple, apareix a Yesa, a Navarra, un Gaspar de Malla, i la Inquisició de Toledo jutja un gitano anomenat Malla el 1626. El cognom era habitual entre els gitanos castellans. És possible la connexió amb Amaya i podria ser que es tractés de dues versions del mateix patronímic, donada la derivació del fonema /ʎ/ a /j/ en el castellà més corrent. Però a Cuers (Var, Provença) està documentat ja el 1622 un capità de bohemians que es deia Laurent Mailhe. Recordem que en occità LH és la LL catalana /ʎ/. De Vaux de Foletier afirma (1974: 211) que alguns cognoms –o renoms– de Bohémiens provenen de poblacions i altres topònims, i entre ells hi ha Maillé, que ell relaciona amb el d'una família noble que va apadrinar gitanos (1974: 227)

A una consulta sobre els tres cognoms que podrien ser exclusius de gitanos catalans, el patronimista rossellonès Joan Peytaví va contestar el següent (comunicació personal, juny 2014):

A la Catalunya del Nord, el cognom Patrac o Patrach és exclusivament portat per gitanos, segons conta en les diverses bases de dades demogràfiques que fem servir. Tot i això, trobi una presència molt puntual, a Vilallonga de la Salanca, d'una família Patrach, que no són distingits com a gitanos (cosa que sovint posen els capellans en marge) i que no es casen amb gent de patronímia gitana. Després cap Patrach fins a la Revolució francesa, que des de llavors sí que són clarament gitanos. Pel que fa a Serviola o Serviole, Sarviole o Cerviola, etc., tots són gitanos: els primers, els comenci a trobar als anys 1860 al Riberal (El Soler, Pesillà, Millars, etc.). Pubill és diferent perquè el cognom és molt més repartit entre la població: vull dir aquí que tots els

Pubill no són gitanos, tot i que una bona part n'és, i encara avui. Hi ha Pubills a Andorra, l'Urgellet, la Cerdanya, que al meu entendre no són ni descendents de gitanos. Jo mateix sóc descendent dels Sala (à) Pubill, pagesos propietaris de Cal Pubill, terme de Prats de Molló, parròquia de Rocabrúna. Conec diversos Cal Pubill a la zona de la Seu d'Urgell i Lavansa.

Un altre patronimista, Santi Arbós, em va transmetre el següent sobre la mateixa qüestió (comunicació personal, juny 2014):

El cognom Pubill és de presència antiga a Catalunya, amb etimologies possibles força probables, continuïtat a través del temps, i amb força freqüència actual i pel que sembla amb famílies que són gitanes però d'altres que no ho són. És a dir, diria que és un cognom adoptat o directament atribuït a famílies gitanes catalanes -algunes de la zona del Pla de Lleida, Maresme, Girona, Tarragona...- que es deu haver estès cap a França principalment en la zona propera a la Catalunya Nord, costa provençal...

Els altres dos, Patrac i Serviola, comparteixen altres característiques: no en sé veure una presència antiga al Principat (anterior al segle XVIII), les etimologies proposades són febles o s'ajusten més a l'occità (Patrac), no se'ls reconeix com a catalans pel DCVB ni per Francesc de Borja Moll, tenen una presència escassa actual i sembla que sempre bastant reduïda a la zona de Girona. Tot i així, els casos que detecto per internet del XVIII i XIX, principalment, gairebé sempre me'ls trobo en individus amb algun altre cognom gitano (Malla, Caragol...), cosa que potser implica que tots -o una majoria- dels que s'anomenen Serviola i Patrac(h) són gitanos. Podria ser que fossin de zona occitana i d'allí haguessin passat cap a la part de l'Empordà i terres properes. Encara diria més: en certes informacions sobre immigrants als Estats Units, es diu que alguns Serviola provenen d'Itàlia i d'altres Patrac d'Hongria, Croàcia... cosa que potser lligaria amb la teoria de De Vaux de Foletier, que desconeixia.

A França hi ha cognoms espanyols que han generat nissagues enterament catalanes, com Flores, Giménez o Baliardo (Gallardo), per bé que Ximénez o Giménez consta com a cognom de catalans ja al segle XVII al Rosselló i a altres comarques. Hi ha documentat el gitano espanyol Michel Flores a Oloron (Bearn) els últims anys del segle XVI.

Dos dels nou homes de la companyia del capità de bohemis Jean Lacoste, detingut el 1618 als encontorns de Tolosa de Llenguadoc, es van declarar espanyols: Diegue de Goustamente i Lazare Tomés. El cognom Maldonado o Baldonado també és habitual

entre els gitanos espanyols que passen a França, de manera que el pas de la /g/ a la /b/ sembla habitual en els cognoms castellans francesitzats o alterats, com seria el cas de Gallardo a Baliardo.

Sovint, dins la comunitat gitana, el que és important és el sobrenom, fins al punt que moltes vegades veïns o familiars no coneixen els noms legals de moltes persones. El cognom i el nom mateix no deixen de ser una convenció que els imposa la societat paia. El renom sorgeix gairebé sempre d'un apel·latiu que els pares donen a l'infant acabat de nàixer a partir d'una característica distintiva, generalment física.

Jean-Paul Escudero (2003: 12) s'estén sobre aquesta qüestió:

L'origen dels noms i cognoms gitanos actuals s'explica per un procés d'adaptació als models onomàstics de les societats dominants, atestat ja al segle XVI, per mitjà de padrins paios. Des d'un punt de vista administratiu, no existeix cap antroponímia específicament gitana. Gairebé tots els cognoms citats també podrien ser paios. Darrere aquests *Batista*, *Carbonell*, *Ferrer*, *García*, *Pujol*...s'amaga però, una altra realitat desconeguda. En el món gitano, el nom oficial té una importància secundària ja que la identificació de les persones es fa, primer, pel renom. Malauradament, les fonts escrites conserven molt pocs exemples d'aquests noms paral·lels i als centenars de fitxes de Bernard Leblon corresponents a Catalunya, sols n'hem descobert quatre: *Joseph Pubill "Campa"*, *Miguel Pubill "Fajol"*, *Rafael Pubill "Aíto"*, residents a Camprodon (1746) i *Francisco Pujol "El Catuet"* a Granollers (1749). Curiosament, l'ús d'una antroponímia doble (nom paio / nom gitano) també apareix a les altres cultures zíngares d'Europa occidental com ara els manux o els rom. En molts casos, el nom intern es fa servir al carrer i a casa mateix, entre pares i fills, del naixement fins a la mort.

8. La llengua dels gitans catalans de França

Els gitans catalans escampats per França parlen, d'Angulema a Grenoble i de Douai i París a Niça, una llengua que està vinculada a la dels gitans de Perpinyà. Les diferències que hi pugui haver –fonamentalment una francesització en tots els aspectes: lèxic, morfologia, sintaxi... – són provocades sobretot per la separació en el temps i en l'espai amb la ciutat matriu. Les qüestions sociolingüístiques també seguirien aquesta pauta a grans trets, però no sempre, i és més difícil generalitzar perquè cada comunitat té les seues especificitats. Per exemple, el trencament o la preservació en la transmissió lingüística intergeneracional és una qüestió de cada nucli i a vegades de cada família. Els gitans catalans de París, Grenoble, Décines –vora Lió– o Nimes han abandonat majorment el català en la transmissió, però en altres indrets la llengua es manté en totes les generacions, fins i tot en llocs allunyats de Catalunya com Perigús, Libourne, Niça o Douai. Per exemple, contrastant amb el que passa a la veïna Décines, un matrimoni que viu a Saint-Genis-Laval explica que hi són cinc famílies catalanes, que sumen un centenar de persones, entre les quals hi ha moltes criatures “i tots, absolutament tots” parlen català.

La llengua dels gitans de Perpinyà està ben definida gràcies als estudis de Jean-Paul Escudero (*Les gitans catalans et leur langue. Une étude réalisée à Perpignan –2004–*), que ha constatat la base perpinyanesa de la parla dels gitans de Narbona, Montpellier, Bérriac, Lesinyà i Arle (informació oral).

Els gitans de Perpinyà no enraonen com els seus veïns paios, sinó que sobre una base rossellonesa hi afegeixen isoglosses i lèxic del català central i tenen alguns elements que els són propis, i alguns individus incorporen trets d'altres parlars catalans.

Hi ha una excepció en aquesta manera de parlar generalitzada: un grup que té un origen mixt en gitans catalanoparlants de Lleida i castellanoparlants de la ribera del Cinca, que va migrar no pas fent escala a Perpinyà, sinó pels passos del Pirineu central,

que avui es troba sobretot radicat a Saint-Gaudens, Montalban i Villeneuve-sur-Lot. La parla d'aquest grup té clarament com a base el català nord-occidental.

Claudi Balaguer ha estudiat, per la seu part, les característiques lingüístiques de la segona comunitat de gitanos del Rosselló, la de Millars, que té l'origen en la de Perpinyà però que, en ser més petita i rebre menys aportacions del Principat, està més acostada al rossellonès (*Cosa de paios i gitanos: el català a Millars* –2010–).

Jean-Paul Escudero, que coneix a fons la comunitat gitana de Perpinyà, afirma (2009: 129):

L'histoire et la géographie particulières du monde tsigane ont façonné un catalan unique. Il ne s'agit pas d'un dialecte connu, mais d'un catalan autre. Quelles que soient ses particularités, ce catalan permet une intercompréhension aisée avec tout connaisseur du catalan septentrional, également appelé roussillonnais.

I a la conclusió de la seua tesi doctoral (2004: 251) especifica:

Nous recherchions un dialecte, nous en avons découvert trois. Nous imaginions une langue, nous en avons distingué cinq. A la fois septentrional, central et nord-occidental, avec d'indéniables influences du français, de l'espagnol, de l'occitan mais aussi du kaló, le catalan des Gitans de Perpignan s'est révélé être le miroir de toute une société et a ouvert la porte sur la complexité culturelle des microcosmes tsiganes.

Escudero explica aquest ideolecte únic des d'un punt de vista històric:

En la nova parla d'aquells gitanos, destinada als paios [abans parlaven caló], les expulsions freqüents o els viatges de caràcter econòmic (que només tingueren un parèntesi en el període repressiu del segle XVIII) degueren contribuir a trencar el model de les variants dialectals formals de la llengua catalana, per anar formant un sistema polimòrfic que arribaria en algun cas a ser transdialectal: el català gitano. Aquesta ordenació *transdialectal* apareix clarament en la parla dels gitanos de Perpinyà, on conflueix un lèxic septentrional majoritari sobre una base fonològica compartida amb el català central (2014: 210).

Les diferències essencials del que aquest autor en diu “català gitano” respecte al català septentrional des del punt de vista fonètic estan definides per una sèrie de trets:

La distinció entre e tancada [e] i e oberta [ɛ] és molt nítida entre els gitanos, mentre que el rossellonès redueix sovint tots dos fonemes a una e intermèdia [e] (Escudero, 2004: 95).

També, la conservació de la [ó] (tancada) en posició tònica, que el català septentrional tanca en [ú]: mona (*muna*), mosca (*musca*), Pont Roig (*punt ruig*), escolta (*esculta*), broma (*bruma*), minyona (*minyuna*), cançó (*cançú*)... (Escudero, 2004: 91), i encara dins el terreny de l'obertura i el tancament de les os, el parlar dels gitanos de Perpinyà distingeix clarament entre la o semioberta [ɔ] (porc, això) i la tancada [o] (flor, rentador). Aquest aspecte contrasta amb el dialecte septentrional, que presenta una vocal mitjana [o] (*pórc, aixó*) (Escudero, 2004: 95).

Escudero pensa (2009: 132) que aquest tret s'ha pogut veure reforçat per un substrat caló molt viu, una llengua en la qual els mots acabats en -ó eren habituals: *karríkló* i *liló* ('boig'), *piló* ('borratxo'), *ternó* ('jove'), *balitxó* ('porc')... “Dans ce même souvenir du calo, *escarpidor* a été jugé plus gitan que *pinta*, bien que les deux mots soient parfaitement catalans”, postil·la Escudero.

El caló no és pas tan llunyà. El mateix autor esmenta com els vells de Sant Jaume, el barri tradicional dels gitanos de Perpinyà, l'havien parlat, i cita les paraules de la tia Paulina, Pauline Cargol (1901-1991) (2004: 5):

Tots parlaven [= parlàvem] així, tots. Entre nosaltres també... Perquè jo, m'agradaria parlar així, però no ho comprenen els meus fills. Per què parles mare, així? Ara parlem català, mes embantes no parlàvem pas així... Ara ja és acabat això.

Sembla que el caló era ja minoritari a la segona meitat del segle XIX entre els catalans de França. Victor de Rochas, que volia aprendre'l, no va poder trobar més que un parell de persones que en sabessin alguna cosa, i en va recollir tres versos d'una cançó, que contribueix al migrat folklore dels catalans (pp. 282 i 283):

Les gitanos de Béziers ont conservé la vivacité du langage et des gestes qui les fait reconnaître presque autant que leur teint ; mais, comme partout, ils oublient de plus en plus leur langue. Je n'ai rencontré qu'un homme d'une cinquantaine d'années et une vieille femme capables de m'en fournir quelque échantillon, comme le couplet suivant :

Iek, ta dui, ta trin, ta star

Chai me camaba tut

Na si kek sar tut (pron. l'u ou)

Un et deux et trois et quatre.

Fille, je t'aime;

Aucune est comme toi.

Un altre tret diferencial dels gitanos és la pronúncia del grup final –eix, que el rossellonès fa –ei. Així, peix (*pei*), mateix (*matei*), coneix (*conei*).

Els gitanos conserven característiques genuïnes de la llengua que sovint els veïns paios han perdut perquè són fonemes desconeguts en francès, que avui és la llengua omnímoda a Perpinyà i a tot Catalunya Nord. Entre aquests hi ha la lateral palatal [ʎ], que tendeix ja a transformar-se en [j] entre les generacions més joves (Escudero 2004: 113) i la a/e neutra [ə], que es manté (Escudero 2004: 104):

Né à l'intérieur d'un petit monde autonome, le parler de ces Tsiganes semble pourtant ignorer certains changements phonétiques de la société environnante. L'existence de la voyelle atone [ə], dont la vitalité étonnante vient d'être évoquée, a été régulièrement constatée dans nos enquêtes quel qu'ait été l'âge des interlocuteurs.

En el camp de la morfologia, molts gitanos de Perpinyà conserven un tret del català general que la parla de la plana rossellonesa ignora: el plural dels noms masculins aguts –o monosil·làbics– que formen n + s. Mentre que els gitanos fan 'pans', 'cosins', 'capellans' o 'catalans', els seus veïns paios diuen *pas*, *cusís*, *capellás* o *catalás*.

Aquest tret, però, no es produeix en la majoria d'individus de la comunitat de Millars, segons constata Claudi Balaguer (p. 62): "La parla gitana de Millars, fidel a la varietat

local, tampoc no articula la *-n* a aquest tipus de plurals”.

El grup de Millars està més integrat al rossellonès. Balaguer ho constata (p. 9):

La convivència entre totes dues comunitats [gitanos i paios] s’ha perpetuat fins avui, molts gitanos i paios tenien bon tracte i amistats de quan anaven a escola, eren al carrer o a fer feina i probablement la vida de poble ha afavorit un intercanvi superior al de Perpinyà.

Aquest col·lectiu ha esborrat les diferències lèxiques amb la parla dels veïns paios, llevat d’alguns mot:

El lèxic del català de Millars no presenta cap diferència notable amb la varietat rossellonesa central com ho evidencien les dades tretes de l’ALPO. Pel que fa a la parla dels gitanos, a primera vista les diferències són poc gruixudes si no és algunes realitzacions particulars i paraules emblemàtiques com *noi* (usat sovint per a cridar la mainada, la qual cosa ha donat el malnom *noi* aplicat als gitanos a la Catalunya del Nord i a Occitània) com ho indicava ja Fouché (p. 229): “Il est à remarquer que ce mot a conservé sa signification primitive (= enfant) en cat. ; tandis qu’en rouss. il s’emploie pour désigner un *gitano* ou bohémien (les *gitanos* employant chez nous le mot *noi* pour désigner un enfant).» (Claudi Balaguer: 88).

Un tret fonètic diferencial que sí que mantenen els gitanos de Millars respecte als paios són les os, que no transformen en us en posició tònica, com fan els paios: *dotze* i no *dutze*, per exemple (Claudi Balaguer, informació oral), que acostava el seu parlar al dels gitanos de Perpinyà.

La comunitat gitana catalanòfona té alguns mots que són específics i propis, potser el més notori és la segona persona del present d’indicatiu de ser (*ets*), que ells diuen de manera general *sas*. Jean-Paul Escudero ha analitzat aquesta forma (2004: 164 i 165), que qualifica com “un des aspects les plus originaux des Gitans de Perpignan”. És un mot que només es dona entre els gitanos catalans de França d’arrel rossellonesa –els de base nord-occidental fan *eres*– i ell li atribueix un origen llenguadocià, connectat amb el caló:

Le domaine trop localisé du paronyme *sos*, relevé à Nonasp, au nord-ouest de Gandesa, nous conduit à exclure une origine catalane pour *sas* / *sos*. La deuxième personne du kaló **siás** (...) offre une perspective différente. **Siás**, d'autre part, coïncide avec l'occitan. Parallèlement à la forme littéraire *ès* (en catalan *ets*), la langue de Mistral présente plusieurs variantes analogiques de la première personne (*som* ou *soi*) : *siàs*, *siòs*, *sos*. Le catalan gitan, qui est aussi répandu dans l'ensemble du Languedoc et par conséquent en contact naturel avec l'occitan, s'est rapproché du *siàs* ou *sos* tout en adaptant, c'est-à-dire, sans diphtongue et avec un *a* tonique conservé, comparable à celui de certains verbes irréguliers catalans comme **vas**, **fas**, **estàs**, et surtout **has** (> *haver*, en tant qu'auxiliaire, qui a été remplacé par **sas**). L'avantage de **sas** sur **ets** est double. D'une part, cette forme permet l'intercompréhension avec le monde occitan, mais l'acquisition de **sas** suppose la substitution de **ets**, or ce changement règle aussi un problème sémantique gênant, [*ets*] signifie vous êtes (et non tu es) dans une grande partie du domaine languedocien. L'emprunt d'une personne verbale à une autre langue n'est pas un phénomène exceptionnel.

El mot es troba en el refrany 'si me diues amb qui te fas, te diré qui sas', recollit al barri de Figuerolles de Montpellier (Marichy: 35).

Les autres formes del present d'indicatiu de *ser* (i en general de la majoria de temps i verbs) són les del català septentrional, però en la primera persona apareix a vegades la variant majoritària al Principat (*sóc*): jo som, són, *sóc* (Marichy anota a Montpellier *só*, *són* i *sóc* (p. 121), tu sas, ell és, nusaltrus sem, vusaltrus seu, ellus són (Marichy descriu les dues pronúncies: *sun* i *són*), que es fan servir també com a auxiliars, en lloc d'haver. El grup nord-occidental fa servir *sóc* en la primera persona del singular, com correspon al seu dialecte, però ha adoptat el *sem* rossellonès i occità en la primera del plural, que també fa l'aragonès (*semos*) i alguns parlars ribagorçans de transició.

Els pronoms personals del plural són *nosaltros*, *vosaltros* i *ellos* (amb les os convertides en u en la pronúncia). Els dos primers són reforçats per les formes col·loquials de Perpinyà i de Barcelona. Claudi Balaguer (p. 31) ha analitzat aquest canvi vocàlic en posició posttònica -e(s) > -o(s) . -nosaltres (/vosaltres) > nosaltros (/vosaltros) [nusaltrus]:

Les formes amb -os gaudeixen d'una gran extensió segons les dades del DCVB. Pel que fa a la Catalunya del Nord el diccionari situa *nosaltros* a Fontpedrosa, Arles i Prats de Molló; Montlluís té una vari-

ant *nosatros*, Perpinyà i Sallagosa presenten un polimorfisme *nosaltres/nosaltros* mentre que *nosaltres* domina a Clairà, Calce, Noedes, Prada, Angostrina, Elna i Cotlliure.

La tercera persona del plural és sempre *ellos* (*ellus*), que no és pas un castellanisme, sinó un occitanisme. O, més pròpiament, un tret que el català local comparteix amb el llenguadocià. “Com l’occità veí, el rossellonès empra formes reforçades per al plural *ellos* en lloc d’*ells* (el fenomen es retroba a *aquellos, quinos, quantos* i fins i tot *unos*) (Balaguer: 58).

Els pronoms possessius femenins són sempre *meua, teua, seua*, que perden sovint la *a* davant d’un altre mot, que és l’habitual de Catalunya Nord. Aquesta és una forma majoritària en el domini català i el fet que no sigui la pròpia de Barcelona l’ha arraconada al Principat i a les Illes. Es fa servir a tot el domini occidental, d’Andorra al Vinalopó; a Menorca i a Eivissa, i s’alterna amb *meva* a Mallorca. En el català central és la tradicional a bona part de l’Empordà i altres indrets. Balaguer l’explica (p. 58):

La realització usual del Rosselló és la pronunciació [w] en lloc de *-v-* (*meua* en lloc de *meva*) de les formes femenines que divergeixen de les formes normatives i s’acosten a la solució valenciana. Al Conflent i al Vallespir existeix una forma *la meu* mentre que la Cerdanya presenta la forma normativa *la meva*. (...) A algunes parles es pot fer una reducció *la meua* > *la meu* que aparentment no es produeix a Millars. El mapa 334 de l’ALPO indica aquesta evolució al sud del Rosselló, al Conflent i al Vallespir.

Un altre mot particular dels gitanos catalans de França és l’infinitiu *diure* (‘dir’), sentit a Millars, Tarascó, Narbona, Avinyó o Tolosa, per bé que és puntual; la comunitat utilitza normalment el rossellonès *dire*. Marichy dóna *diure* en la família que entrevista a Figuerolles, a Montpeller (p. 109). Jean-Paul Escudero la detecta en un sol informant a Perpinyà. Per contra, és la forma que fa servir sempre la comunitat que parla nord-occidental.

El lèxic dels gitanos rossellonesos –i, per extensió, dels catalans de França– presenta també una base del dialecte septentrional: *búller* (‘bullir’), *après* (‘després’), *calces* (‘pantalons’), *cambajó* (‘pernil’), *cambra*, *codena* (‘cotna’), *cúser* (‘cosir’), *cogot* (‘clatell’), *feda* (‘ovella’), *quelcom*, *sensat* (‘és a dir’) *belleu-beleu* (‘potser’)..., però incorpora també

mots propis del català central que el rossellonès desconeix: *buscar, noi, paiella* ('paella'), *marxar, apagar, bressol, cigró, nen, una mica, mamella, només...* Entre aquests potser el més notori és *sortir*, que a la Catalunya Nord és desconegut –excepte a Cerdanya–; s'hi fa servir majoritàriament *sàller*, i en algun lloc puntual apareix el tradicional *eixir*.

Un mot propi dels gitanos nord-catalans és el verb *querre* ('anar a buscar, a procurar'), que és comú al Llenguadoc i és considerat sovint un occitanisme, però, com passa amb tantes paraules al Rosselló, figura en textos medievals locals i és, per tant, propi també del català septentrional. La població general de Perpinyà l'havia oblidat i això ha fet que es considerés exclusiu dels gitanos (Michel Reyes, de Vinça, diu que és un mot *seu*), però Claudi Balaguer el constata encara existent en zones rurals del Rosselló (p. 9), cosa que mostra que l'ús entre els gitanos no representa més que conservadorisme. Aquest autor diu al respecte (p. 185):

-**querre** (anar i tornar amb allò buscat) Paraula que el DCVB només registra com a medieval. Escudero (2004 : 201) notà que té vitalitat a la llengua dels gitanos, cosa confirmada àmpliament a Millars. Tot i preferir *cercar*, és també paraula coneguda i emprada pels païos a Millars. De fet no és un sinònim de cercar sinó que indica a més el fet de tornar amb la cosa buscada o com ho diu Coromines (DECLC) "procurar tenir" afegint que és un verb comú en català antic. Així de manera general en occità es fa una diferència entre *cercar de bolets* i *anar quèrre los bolets que son sus la taula*.

Un tret molt definitori del parlar dels gitanos catalans de França és l'ús de la desinència –i en el present d'indicatiu dels verbs (jo *parli*, jo *beui* –'bec'–, jo *viui* –'visc'–, jo *caui* –'caic'–, jo *podì* –'puc'–), pròpia del rossellonès, que coincideix amb el llenguadocià i que en la primera conjugació s'havia prolongat tradicionalment al català septentrional de transició del sud de la frontera, entre Castellnou de Carcolze (Alt Urgell) i Cadaqués (Alt Empordà). El rossellonès estén la terminació a l'imperfet (jo *parlavi* –'parlava'–, jo *bevii* –'bevia'–, jo *eri* –'era'–, jo *vivii* –'vivia'–, jo *queii* –'queia'–, jo *podii* –'podia'–). Marichy (p. 114) recull les formes següents a Montpeller: *biwibi* (jo 'bevia'), *βiwīβi* (jo 'veia'), *biwibi* (jo 'vivia').

La comunitat gitana d'arrel nord-occidental segueix, per la seua banda, les pautes del seu dialecte i fa *parlo* i *parlava*.

Els gitanos s'atenen al model general rossellonès en molts trets, com ara els infinitius, que Claudi Balaguer (p. 69) especifica:

S'ha produït a la Catalunya del Nord un procés intens de refecció de molts infinitius, en part similar al que es pot veure a certes parles litorals llenguadocianes. Un dels fenòmens més freqüents és una variant velar dels infinitius. Així tenim els verbs següents: *caldre* > *calguer*, *haver* > *haguer*, *poder* > *poguer*, *saber* > *sapiguer*, *tenir* > *tinguer*, *valer* > *valguer* i *voler* > *volguer*. A més d'aquesta transformació existeix també un fenomen de vocal de suport per als verbs *dir*, *dur* i *ser* que esdevenen respectivament *dire*, *dure* i *sere*. Alguns verbs canvien de conjugació com *bullir* > *búller*, *collir* > *cúller*, *fugir* > *fúger* o fins i tot *cuïtar* > *cuïtir*, *embrutar* > *embrutir*. Existeixen a més unes formes *estre* per *ésser* i *tenre* per *tenir*.

La comunitat gitana segueix també el rossellonès afegint una e al present d'indicatiu d'alguns verbs (Balaguer: 76):

El català septentrional ha conegut un procés de reformació de la segona persona afegint *-es* quan es produïa un grup consonàntic. Aquesta evolució s'havia prolongat al català septentrional de transició, la franja sud-pirinenca entre la Cerdanya i el Cap de Creus que compartia molts trets amb el rossellonès, per bé que avui la majoria d'aquests trets són ja molt difícils de localitzar: *Rebes*, *dormes*, *perdes*, *rompes*, *prenes*, *podes*, *sabes*, *remetes*, *sentés*, *tenes*, *pudes*, *mores*, *venes*, *creues*, *veues*, *escriues*, *beues*, *deues*, *moues*, *seues*, *treues*, *riues*, *coues*, *caues*, etc. També després de *-n*: *comprenes*, *tenes* o *venes*, i després de *-t* i *-p*: *podes* (*pots*), *sabes* (*saps*), i després de *-l*: *voles*, tot i que aquesta forma sembla minoritària.

Així mateix (Balaguer: 36):

Aquesta transformació particular també es produeix per als diftongs *-aus*, *-eus* o *-ius* com a *caus* > *caues*, *creus* > *creues*, *dus* > *diues*, *escrius* > *escriues*, *mous* > *moues*, *plaus* > *plaues*, *treus* > *treues* i *vius* > *viues*.

Els gitanos també solen alterar alguns participis passats segons la fórmula rossellonesa (Balaguer: 82):

Alguns participis passats en *-it* són específics a la Catalunya del Nord, tot i que sovint les formes s'alternen, segons poblacions i zones: **coneixit** (conegut), **neixit** (nascut)...

Entre els gitanos de França no és inusual sentir *nascut* o *conegut*, per bé que la forma més usada és la general rossellonesa.

També com fa el rossellonès –i tants altres parlars catalans–, els gitanos fan servir les formes plenes dels pronoms àtons (*me, te, se, nos, vos*), i no pas la reforçada pròpia de l'estàndard (*em, em, es, ens, us*).

Un fenomen així mateix general entre els gitanos és la pèrdua de la vocal inicial (afèresi), generalment una *a-*, que és un tret habitual en el rossellonès i també en altres parlars catalans: *xeta* ('aixeta'), *magar* ('amagar'), *via* ('havia'), *vellana* ('avellana'), *gradar* ('agradar'), *nar* ('anar') *gafar* ('agafar'), *ròs* ('arròs').

La formació de la negació amb el pas i l'omissió de l'adverbi no (*ho sé pas* > 'no ho sé') és una característica del rossellonès que el diferencia dels altres parlars catalans. Coincideix amb l'occità i amb el francès popular i és la que fan servir els gitanos catalans de França, per bé que no és rar sentir en alguns individus la forma catalana general i, també, una barreja de totes dues, el pas amb el no davant. Els que parlen nord-occidental usen molt sovint la forma general catalana sense el pas.

Hi ha una sèrie de preposicions i adverbis que els gitanos catalanòfons de França diuen segons l'ús general del rossellonès, però amb alguns matisos (Balaguer: 97):

-*Belleu* ('potser'), que es fa servir a tota la Catalunya del Nord excepte a la Cerdanya. En alguns pobles del Conflent i del Rosselló occidental es troba també la forma *beleu*, entre els quals Millars, Nefiac, Pesillà de la Ribera i el Soler. Coincideix amb l'occità *benlèu*, forma gairebé general a tot el conjunt de la llengua d'oc.

-*Força* ('molt'). Malgrat que el DCVB no en doni gaires detalls, aquest adverbi deu tenir més vitalitat i ús a la part septentrional del domini català i és absent al País Valencià i a les Illes. "Parent de l'occità *fôrça*, solució a la qual el territori narbonès ha preferit el tipus *plan/plan* de tot i que *fôrça* sigui una solució molt usual al llenguadocià mediterrani i més encara al provençal. Si la parla dels gitanos privilegia el tipus *força* també s'hi usa amb menys freqüència *molt*, contràriament als paios, que no empren aquesta paraula".

-*Mes* ('però') Tot i que s'accepta generalment que *mes* representa una conservació del *mes* medieval, la influència del francès no deu ser negligible, ja que l'occità popular que hauria de dir *mas* també diu [mɛ]. La -s de la paraula mai no es pronuncia, la qual cosa podria indicar la condició de manlleu si no es produïssin certes elisions de -s en fonètica sintàctica (Balaguer: 103). L'ús d'aquest *me* és general entre els gitanos de bases perpinyanesa, que no fan servir mai la forma 'però'. Els de base nord-occidental l'alternen amb *pero*.

-*Pertot* (*a*) ('arreu', 'de pertot'). Segons Claudi Balaguer (p. 97), "la forma més general sembla ser "de pertot" però a la part septentrional del territori català sembla existir una variant 'a pertot'". Els gitanos les fan servir totes dues, però de manera molt preponderant la primera, i la solen pronunciar amb *o*, mentre que Balaguer anota *a pertut* a Millars, tant entre païos com entre gitanos. Contràriament al cas de Millars, en els gitanos catalans escampats per França la forma clarament majoritària és 'a pertot', pronunciada sempre amb *o*.

-*Tabé* ('també'). Forma usual a l'àrea septentrional del català com es pot comprovar al DCVB, que la situa a la Catalunya del Nord, a l'Empordà, la Garrotxa i al Gironès (Balaguer: 108). És la forma que fan servir els gitanos d'arrel perpinyanesa, per bé que no és estrany sentir-ne la forma plena *també*.

El lèxic és un dels territoris lingüístics on els gitanos marquen més diferències amb el rossellonès. Charlez Gimenez, de Saint-Gaudens (Alta Garona), pertanyent al grup nord-occidental, remarca les diferències que constatava amb els gitanos de nissaga perpinyanesa respecte a *mirar* i *guaitar*, que li xocava que en diguessin *espiar*. També, un home cognomimat Mailla, de Berriac, a tocar de Carcassona, explica: "Hi ha mots diferents amb Perpinyà. Nusatrus *guaitem*, i a Perpinyà *espien* (en realitat, els gitanos de Perpinyà *guaiten*, i qualifiquen *espiar* com un mot *paio*, segons fa constar Escudero –informació oral–).

En aquest sentit, els gitanos de Perpinyà s'aparten del rossellonès, i alhora aquest s'aparta del català general. Claudi Balaguer s'estén en la qüestió (p. 118):

El lèxic de la mirada comprèn una gran riquesa que es deu probablement a la situació peculiar de la Catalunya del Nord. Contràriament a l'afirmació, potser humorística, de G. Jacquet al seu diccionari, els rossellonesos o els gitans no fan cap errada: "En roussillonnais moderne, on peut **guetter** un truc qu'on a sous le nez. En catalan, les Gitans font la même erreur, utilisant le verbe **guaitar** au lieu du normatif **mirar**. Ceci dit, les Roussillonnais non-gitans (les **païos**) ne valent pas mieux: pour dire *regarder*, ils utilisent, eux, le verbe **espiar**, qui signifie normalement *épier, espionner* ». S'oblida que *mirar* al principi tenia una accepció més forta i significava, si fa no fa 'admirar', i que la Romània ha fet servir moltes paraules diferents per a expressar aquesta acció com el

francès *regarder* o l'italià *guardare* que retrobem en part en català modern amb *esguard*. Els verbs *espiar* i *guaitar* es retroben més enllà de la Catalunya del Nord, al sud de la frontera d'estat i també al nord de l'antiga frontera amb Occitània. Tot i que *mirar* sigui normatiu i majoritari al domini català no és una solució més vàlida històricament que *espiar* o *guaitar*".

Cal matisar que *guaitar*, el verb que fan servir majoritàriament els gitans, és ben conegut al sud i que, lògicament, és tan normatiu com *mirar*. En això el parlar gitano difereix, doncs, del rossellonès, que diu *espiar*.

Balaguer reflexiona també sobre un altre mot dels gitans (p. 147):

-*Pioc* ('gall dindi'). El DCVB considera aquesta paraula com a pròpia de la Catalunya del Nord i també de la Garrotxa, de l'Empordà i del Gironès. Al dietari de Millars en canvi s'usa sempre el nom *endiot* situat pel mateix diccionari al català septentrional i sobretot característic de les Illes Balears. Escudero evocà aquesta continuïtat més enllà de la frontera política.

És, per tant, una paraula que fan servir els gitans coincident amb el rossellonès, però cal destacar la presència d'aquest substantiu en un verb derivat, *empiocar-se*, i també *estar pioc*, que és molt estès en català i va més enllà geogràficament de l'ús del mot arrel.

Una paraula que els gitans han portat del sud és *paella*, pronunciat generalment *pa-iella*, *piella* o *pieia*, mentre que a tot Catalunya Nord fan servir *panna*. Balaguer informa (p.142) que "és forma bessona del *patna* occità que es retroba a una part del llenguadocià meridional (...). L'estudi de la parla gitana de Perpinyà semblava revelar un predomini

de *paella* (Escudero 2004 : 200), i és la que usen, per exemple, a Montpeller. A Millars en canvi sembla preferida la forma local *panna* tot i que s'hi conegui també *piella*".

Un altre mot a tenir en compte és el del tubercle bàsic en l'alimentació arribat d'Amèrica. Els gitanos en diuen generalment *trufa* i *trumfa*, però també *patana* i *patata*. Les germanes Solès, pertanyents a una família establerta des d'antic a Tolosa de Llenguadoc, expliquen que "el jaio e la jaia" deien *trumfes* i elles diuen *patanes*. Paulette Bayardo, de Montpeller, diu *trufa* i a la frase següent, *patata*. Claudi Balaguer posa llum en l'ús d'aquestes variants al Rosselló (p. 145):

-*Trufa* ('patata'). Paraula recollida al *Vocabulari rossellonès* de Grandó que situava el seu sinònim *patana* al Vallespir. El mapa 436 de l'ALPO ens ofereix una descripció més precisa encara de l'extensió de les diverses solucions permetent de veure que *trufa* és la solució majoritària al Rosselló i al Conflent, deixant pas a la variant *trumfa* a la Cerdanya i al sud de la frontera d'estat, mentre que *patana* s'usava al nord del Rosselló fins a Estagell i Montner i a una part del Vallespir.

Un dels mots que els gitanos consideren més seu és *nen*, perquè a tot Catalunya Nord es fa servir la forma *nin* (que ells titllen de *paia*), generalitzada també en temps no gaire llunyans en l'àrea de transició dialectal al sud de la frontera intercantalana.

Però, com s'ha dit, el gran mot *gitano* a Perpinyà és *noi*, que ells han importat del sud. Tots els membres de la comunitat el fan servir molt i generalment sense distingir l'edat, és a dir que, sovint, els infants més petits són també *nois*. La família d'Àngel Mateu, d'Agde, per exemple, no diu mai *nen* i fa servir *noi* per a totes les edats, i sovint s'usa com a única accepció per a *fill*. Tan característic és el mot en el grup, que un *noi* a Catalunya Nord ha esdevingut per als parlants generals un gitano. Ells fan servir *pallago* per referir-se a 'noi', un mot d'arrels poc clares que baixa del nord i que els gitanos no utilitzen i qualifiquen de *paio*. Balaguer constata que també a en llocs d'Occitània als gitanos catalans els diuen *los nois*.

El patronímic *Manel* té en molts sentits una equivalència amb *noi* entre els paios, que el fan servir substantivat per referir-se un gitano, perquè és habitual dins de la comunitat: *un Manel*, es pot sentir. L'hipocorístic arriba del Principat i és desconegut a Catalunya

Nord. A Sant Jaume, he sentit *una manela* per designar un homosexual.

Com els rossellonesos en general, els gitanos de base perpinyanesa no fan servir *trobar*, sinó que diuen *trapar*, un verb usat també, per exemple, a Figueres, cosa que en podria haver reforçat l'ús en la comunitat. Balaguer s'hi estén (p. 188):

-*Trapar* ('trobar'). Verb present al DCVB on s'indica primer com a [forma] nord-catalana abans de donar la transcripció que indica una presència més important: a les comarques de la Catalunya del Nord i també a l'Alt Empordà. A l'ALF només fou donat a Oleta (mapa 1340). Riera (1992 : 588), a més d'Andorra, situa aquesta paraula al Pallars. Parent del llenguadocià *trapar*, mena de sinònim de *trobar*, que s'estén des de l'oest montpellerenc fins al gascó oriental. És l'accepció que fan servir els gitanos, que, com els rossellonesos en general, no usen mai 'trobar'.

Trauc és també mot habitual i més usat que no *forat* (Balaguer: 188):

-*Trauc* ('forat') (der. *traucar*). El mapa 527 de l'ALPO oposa el *traucar* occità al *foradar* català. J.-P. Escudero constata que *trauc* és paraula usual (preferida a *forat*) a la parla dels gitanos de Perpinyà, i de fet ocorre el mateix a Millars. La paraula *trauc*, atestada antigament, s'ha preservat a l'espai català amb una accepció més restringida sota la forma *trau*. Ara bé, a diverses parles valencianes es fa servir segons l'ús original. Es tracta d'una paraula usual a gran part de l'espai occità tot i que una part del gascó prefereixi el tipus *horat*.

Claudi Balaguer fa una reflexió sobre la parla dels gitanos de Millars que es pot posar de colofó, perquè ajuda a entendre no només l'estructura lingüística d'aquesta comunitat, sinó la de tots els gitanos del Rosselló i, en conseqüència, la dels que des de Perpinyà s'han escampat per França (pp. 194 i 195):

El català gitano de Millars representa aparentment un català originalment polimòrfic per mor de l'origen variadís dels locutors, que es trobava en via de rossellonització constant (almenys en el cas dels trets més vistosos d'aquesta varietat com *dingús*, *qualcús*, *nalt*) conservant fins i tot algunes paraules (com *trauc* i *querre* probablement) que els paios pel fet de parlar cada vegada menys català han eliminat a favor de les formes dominants *forat* i *cercar*. Probablement pel fet de viure a un poble petit, la rossellonització ha estat més intensa que a Perpinyà, com sembla testimoniar la integració de *pan-*

na en lloc de *paella* i *qualcús* en lloc d'*algú*. Les paraules menys usuals per a l'intercanvi (com *estrella*, *taronja*, *trobilló* o *xocolata*) probablement no s'han vist afectades per la rossellonització, però en canvi certs trets com el pas de -o- a [u] han estat voluntàriament rebutjats en un intent més o menys conscient de preservar una diferenciació o individualització del parlar gitano respecte a la parla dels paios.

Aquesta catalanització (septentrional) de la parla gitana, resultant de la sedentarització i d'una integració creixent a la vida del poble, que comportà la davallada del kaló, ja no és necessària per a actuar com a llengua refugi, es trobà aturada per la intrusió del francès que esdevingué la llengua dominant dels paios. Tot i així el català gitano és en evolució constant i pot trobar a les parles d'altres locutors provinents d'altres comunitats noves paraules que pertanyen a una àrea dialectal catalana més allunyada.

* * *

Les observacions sobre el rossellonès no són aplicables al grup de gitans que prové de les terres de Lleida i de la ribera del Cinca. La llengua d'aquest grup mostra elements propis del català nord-occidental de la Franja i de les comarques més occidentals de Catalunya, i alguns mots propis de l'aragonès (avui patrimoni només dels més grans, però que tenia presència usual unes dècades enrere). Com correspon al dialecte que parlen –o a la seua base–, al grup no neutralitzen les as i les es, ni converteixen en us les os tòniques, i la primera persona del present d'indicatiu és en –o (parlo). Fan servir paraules molt significatives com *xiquet*, l'article personal *lo*, els pronoms *est-estos*, juntament amb *aquest-aquestos*, *vell* ho pronuncien amb e oberta [ɛ], la primera persona del present d'indicatiu és *hai* (he) i la tercera persona del pretèrit indefinit és en –e (ell parlave: la e final és anterior semitancada [e]). El subjuntiu és en e i no en i, com a la Franja: *ell sigue* ('ell sigui'), *que tu digues* ('que tu diguis'). La primera persona del present d'indicatiu de veure és *vec*, no 'veig' (Escudero ha recollit esporàdicament tant *vec* com *hai* entre els gitans de Perpinyà –informació oral–).

Aquests parlants fan servir un mot aragonès significatiu: *luenga* ('llengua'), que ha adoptat el col·lectiu sencer, i utilitzen alguns mots com ara *sobrino* i *sobrina*, *palabra*, *acordar* ('recordar'), *silla*, *segundo*, *adiós*, *sacar* o *escoba*, que són castellans –alguns també aragonesos–, però que molts pobles de la Franja tenen com a propis. Alguns individus

presenten les formes verbals *veniva*, *teniva* o *feva* ('venia', 'tenia', 'feia'), pròpies de l'aragonès i del català pirinenc fins a la ratlla de la Cerdanya. Fan servir peculiaritats usades en pobles catalanoparlants de l'Aragó, *pa* ('per' i 'per a', també aragonès i valencià), *haure* ('haver') o *ny'ha* ('hi ha'). Castellanismes propis: *con* ('amb'), i elements peculiars com *diure* ('dir'), un infinitiu que en els parlars catalans només es troba a l'Alguer, però que diuen alguns individus esparsos de la comunitat de vinculació perpinyanesa. Fan servir també algun element anàleg als gitanos de nissaga perpinyanesa, como ara el *sem* ('som') rossellonès i occità, que podria venir també de la Franja. A Graus fan *sen* ('som'), segons l'estudiós del grausí José Antonio Betato (informació oral), i en pobles dels encontorns fan *sem* si es va en direcció a Catalunya i *semos* si es va Aragó endins. Els gitanos d'aquest grup que tenen el castellà com a primera llengua fan *semos*. També diuen *ellos* ('ells'), que així mateix és aragonès, rossellonès i occità (*ellus*).

A Villeneuve-sur-Lot tenen peculiaritats exclusives de la Franja com la primera persona del present d'indicatiu de *ser*, que fa *sic* ('sóc'). L'especialista en parlars d'aquesta zona Ramon Sistac, membre de la secció filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, explica que aquesta forma és exclusiva d'alguns pobles catalanoparlants d'Aragó, des de la zona alta de l'Isàvena i la Baixa Ribagorça (Benavarri) fins a Favara de Matarranya. A la Llitera el mot és usat en diferents pobles, bàsicament a la part baixa (del Torricó i Albelda fins al Campell).

A la segona persona d'aquest temps verbal fan servir *eres* ('ets'), que és, a més de la castellana, la forma aragonesa i també la valenciana.

Aquest grup presenta algun tret català que és difícil de saber com s'ha adquirit, com ara el pronom personal *en*, que és avui desconegut a la Catalunya occidental i a la Franja, i també entre els gitanos d'arrel perpinyanesa. També diuen *néixer*, quan el català occidental fa *nàixer*, i al *cotxe* li solen dir *carro* (a Perpinyà fan *vutura*).

Aquest grup no diu que parla *gitano*, com sí que fa habitualment el de vinculació perpinyanesa, sinó que a la llengua li diu sempre *català*, segurament perquè van arribar a França en temps més recents i ningú no ha oblidat els orígens.

Li pregunto a Paul Bueno, nascut a Perpinyà i veí del barri de Figuerolles de Montpellier des de fa 39 anys (2012), les diferències entre el català de Perpinyà i el de la ciutat, i amb altres parlars *gitanos*. “Més munteu cap al nord i més se perd; encara aquí parlem, poc o molt, bé, me més muntem cap a Lió o això i més se perd, perquè après són famílies isolades, i qui està isolat perd la cultura”, explica. La seua dona, Nadia Gimenez, és nascuda a Montpellier i diu que no troba diferències entre el seu parlar i el del seu home.

En una reunió amb cinc dones d'edat de Niça, conversem sobre els diferents accents dels *gitanos catalans* de França i esmenten el cas d'un home que viu a Menton, l'última població costera abans d'Itàlia, que parla català, però “el sents que és ja francès”. Elles parlen el català general dels *gitanos* de França, que és el de Perpinyà. Bàsicament, les diferències que constaten és en base a les alteracions de la llengua provocades pel francès, no pas a dialectes, pronúncies o un lèxic divers, més enllà de mots o matisos. “Parlen un català paio”, diuen quan es refereixen a l'evolució lingüística que estan seguint les persones més joves de la seua comunitat, o elles mateixes respecte a generacions anteriors. Comenten que diuen *vérie* ('veire'), i recorden que els pares deien *got*.

Les germanes Solès pertanyen a una família establerta d'antic a Tolosa de Llenguadoc i no recorden per línia paterna –la mare és sinte– quan s'hi van establir els ancestres. Elles presenten la base lingüística de la parla dels *gitanos perpinyanesos*, per bé han perdut els fonemes que el català no comparteix amb la llengua majoritària, en especial les ròtiques, que fan a la francesa [R], i la lateral palatal /ʎ/, que substitueixen per [j], [l] o [ʒ]. També ometen sovint les sibilants finals, com fa el francès, i presenten gallicismes en trets poc habituals, con afegir una nasal alveolar final a certs mots: *catalan* (en el plural fan *catalantxs*). Però sobretot, com a tret únic no trobat en cap parlar més, converteixen algunes sibilants sordes i africades sonores en africades sordes [s, dz] > [ʃ], sovint en posicions coincidents amb parles valencianes (i del sud de la Franja de Ponent) en plurals en –ts (*complicatxs, abandonatxs...*), però també en altres posicions: *Dottxe* (dotze), *frantxés* (francès), *abantx* (abans), *tentx* (temps), *te remertxessi* (et remercio, gràcies)... L'occitanista Claudi Balaguer explica que en els parlars d'oc de la zona que va de Besiers a Montpellier el grup –ts passa a –tx[ʃ], i es nota, sobretot, en

els plurals, potser una influència de la zona on havia residit la família del pare abans d'anar a Tolosa: “Aquests parlars fan *doche* [‘duʃe], *treche* [‘trefe], *seche* [‘setʃe]... Podria ser ultracorrecció d’alguns parlars occitans i implicaria una influència forta d’aquesta llengua, que s’hauria de notar en altres casos”, reflexiona el lingüista.

Sento a les germanes Solès també el pretèrit imperfet pirinenc (de Benasc a l’Alt Urgell) d’arrel aragonesa *feves* (‘feies’).

–La meu mare –explica Françoise, la gran– és nascuda jun [lluny], en Ariège. La meu mare s’ha casat amb el meu pare als setxe anys, i apré ha seguit el meu pare, la famille de la meu jaia e del meu pare, e ha agafat la identitat nostra, la catalana. Natrus sem catalantxs; parlem català, nusatrus. Açquiià hi ha un melange. Els joves d’ara se casen amb els paios, o amb els romanichels, e els romanichels parlen frantxesos, e les criatures aquí només sabem parlar frantxés. Si el pare parla frantxés e la mare parla frantxés, la ienga se perd. Al meu noi li parli gitano me amb els petits-fiis parlem paio.

Una altra germana, la Lola, també es posa com a exemple:

–El meu noi és casat amb una romanichelle i parlen paio, parlen pa [pas] català. Se casen amb romanichels o amb sinti e parlen pa la ienga. El català se perd, parlen paio! Alor de generació en generació va se perdre.

Malgrat la manca de records d’ancestres sud-catalans, l’empremta d’aquesta procedència és evident en la parla d’aquestes dones: diuen *sentar-se* (seure), *mateix*, *pont* o *font*, quan el rossellonès fa *matei*, *punt* i *funt*. Usen també *buscar* i no *cercar*, i *gos* i no *ca* (l’occità de Tolosa fa també *gos* –*gus*–). I conserven o recorden paraules exclusivament sud-catalanes com ara *escombra*, “que deien els veis (vells)”. Ara li diuen *balage*, que asseguren que és “gitano”, jo els dic que és francès (és també occità), i repliquen que en francès és *balai*. Els vells també deien *mobles* i ara és ja *meubles*, i “el jaio e la jaia” deien *trumfes* i elles diuen *patanes*, i també *coure*, i elles, ara, *fer rostir*. Combinen *latx* amb *vurgonya* (‘vergonya’), i pensen que la primera és paraula romanichelle, quan a elles els ha arribat segurament del caló. La Françoise recita els dies de la setmana en català: “Diiuntx, dimarts, dimecres, dijaus, divendres, dissabte, dimenge”, però això era també

cosa “dels vells”; ara la família diu ja tots els dies “en frantxés”. També: “Abantx dèiem *coques* i ara *gateus*. Algunes os les obren fins a la a, com fan molts parlars occitans i altres gitanos catalans a França (*dijaus* i *aus*, però aquest darrer mot només en plural, perquè el singular conserva la o: *ou*). “Els veis tenien un altre langatge”, asseguren.

* * *

La llengua és el que defineix els gitanos catalans com a col·lectiu i s'esforcen per salvar-la en les condicions difícils en què viuen, completament envoltats d'un món que s'expressa en un altre idioma. La voluntat de perviure com a grup, com a gitanos, és la que els empeny fonamentalment a transmetre-la als fills. No hi ha, però, una sola causa:

Les Gitans, après avoir été un exemple de Tsiganes que perdent leur langue –le “calo”, en Espagne– sont devenus un exemple de Tsiganes qui le conservent –le castillan ou le catalan, en France. (...) En Espagne, les Gitans étaient les seuls Tsiganes face aux Gadjé ou Payos, le “calo” ne remplissait qu'une seule des fonctions attendues d'une langue tsigane: la clôture. En France, le castillan et le catalan remplissent deux fonctions: clôture et distinction. Pour rendre compte de l'évolution d'une langue tsigane, il ne faudrait que seulement considérer les relations avec l'environnement non tsigane mais aussi les relations entre Tsiganes différents présents en même temps dans le même territoire. Le voisinage d'autres communautés peut inciter un groupe à conserver l'usage de sa langue (Patrick Williams 1/2003: 24 i 25).

En aquest sentit, una dona d'uns trenta anys que es diu Baptiste, explica esverada en un campament vora Perigús que fa uns dies a Saint-Astier, una població pròxima, un gendarme se li va adreçar en català. “Si la pestanyí parla gitano sem fotuts!, què haurem de parlar nusaltrus? Com pot ser això?!” , s'exclama.

La conservació dels català i la situació sociolingüística és molt variada a les comunitats de gitanos catalans de França. L'ús de la llengua i, especialment, la transmissió intergeneracional depèn de cada grup, però hi ha de manera generalitzada una consciència lingüística forta i una voluntat de preservar l'idioma i que els més joves el parlin, sovint fins i tot malgrat la tendència dels menuts i en matrimonis mixtos.

La llengua, per exemple, és usada i transmesa amb poques esclatxes a Perpinyà, a Millars i a la resta de comunitats gitanes del Rosselló, com ho és també en nuclis importants com el de Cagnes-sur-Mer i, en general, a la zona de Niça. Passa el mateix –amb alguna excepció puntual– a les comunitats visitades a Montpeller, a Narbona, a Libourne, a Les Églisottes, a Perigús, a Ribérac, a Saint-Gaudens, a Montalban, a Arle, a Plaisance-du-Touch, a Carcassona, a Marsella, a Lesinyà... Però comença a flaquejar a Agde, a Décines, a Alès, a Avinyó, a Nimes, a Tarascó, a Seta... I s'ha perdut ja, si no és entre els més vells, a París. La pèrdua, o la davallada, sol estar relacionada amb la fortalesa numèrica i la posició de cada comunitat en relació a l'entorn. “El futur, però, no és prometedor”, en opinió de Claudi Balaguer. Els joves gitanos de Millars, per exemple, “són addictes” a FaceBook, on només es fa servir el francès, i cada cop s'integren més en l'escola i en la societat que els envolta, i es comencen a detectar esclatxes en l'ús i en la transmissió: “van unes dècades per darrere, però acabaran seguint la pauta dels altres joves francesos”, reflexiona el lingüista.

A Agde, Thierry Patrac, d'uns quaranta anys (2012), estudiós de la música que fan els gitanos i preocupat per la seua cultura, no sap parlar català, malgrat que és la llengua habitual de la seua tia Tantuna, septuagenària, que li parla en francès. I Àngel Mateu, de 82 anys, i el seu fill expliquen que en aquesta ciutat hi ha molts gitanos que ja només parlen *paio*. Ells són uns defensors de la llengua, però el fill, d'uns 45 anys, parla francès amb les seues criatures perquè “és casat amb una paia”: “Tinc un noi, ell l'ha volgut parlar [el català] i el parla; l'altre el comprèn, me el parla pas”, explica. “Els vells, de cinquanta o seixanta anys, parlen tots català, me els joves ja no tant”, diu l'Àngel.

A Alès, Luis Ruiz, fill de gitano espanyol i de catalana –Solès– parla català amb dificultat i es plany repetidament que “la cultura gitana s'acaba” perquè “les criatures parlen paio, van a l'escola, viuen pas més com a gitanos...”. “És important guardar les racines, me se perd”, recalca. Als seus tres fills els parla en francès tot i que a la petita li ha posat de nom de fonts Catalana.

El membre dels Gipsy Kings Pablo Reyes assegura que al barri on viu el seu fill i els seus néts a Arle, el Quai des Platanes, totes les criatures parlen català, i generalitza el cas a tota la ciutat, on hi ha una comunitat forta d'unes 1.500 persones.

Les dones amb què converso al barri de Monclar expliquen que a Avinyó hi ha catalans “de pertot” (a tot arreu), però es mostren pesaroses perquè no veuen garantida la continuïtat de la cultura: “Ara els joves parlen paio, domatge. Se perd, mentalitat i tot”, afirma una que es diu Josefina Serviole. En el seu nucli de Monclar, el sector de Clairefont, asseguren, però, que el català s’usa en totes les edats.

Yep Baptiste, del grup de rumba catalana Tekameli, que viu a Besiers, es preocupa per la vitalitat del català entre els gitanos, perquè de la seua generació n’hi ha ja molts que parlen francès, segons assegura: “Jo estic molt estacat. A mi m’agrada molt el català i vinc de Perpinyà, i sóc català, i vui que les meues criatures creixin amb la fiertat de ser català”, sentència. Malgrat això, els seus fills parlen sobretot en francès perquè és la llengua que els ha transmès la seua dona. “Jo me baraii amb els meus nens perquè parlin català”, explica.

A la mateixa ciutat, Gino Solès, nascut el 1970, que és president de l’Association Culturelle Catalane de Béziers, parla català amb dificultat i explica que la llengua de relació amb la seua dona i els fills és el francès. “Nos ha matat l’escola”, es justifica. Afirma que els gitanos de la ciutat estan ja molt integrats en la vida de la societat general, i diu d’ell mateix que “jo fai trebai de paio, trebaii a la comuna [ajuntament]”.

“Aquí [al departament Nord] tots els gitanos parlen català, no n’hi ha un de sol que parli francès”, asseguren els cosins Serbiole i Caragol, que hi són des del 1957. Aquesta comunitat, per bé que la més allunyada de Catalunya, es va començar a formar entorn de 1950 i la majoria dels seus membres de més edat són originaris de Perpinyà, i molts mantenen un vaivé estacional, cosa que ajuda a mantenir la llengua.

El poblat de l’Espérance, a Bérriac, una vila de 900 habitants a tocar de Carcassona, està format per casetes d’autoconstrucció on viuen 350 catalans. Parlo amb una colla de criatures a la plaça central i totes em responen en català. El més vell és Léon Soulès, que assegura que aquí tothom, en totes les generacions, parla català. La transmissió sembla generalitzada també a Carcassona i a la veïna Lesinyà, on hi ha una comunitat molt nombrosa que comparteix espai amb gitanos espanyols i moltes famílies estan barrejades.

Per contra, a Décines, a tocar de Lió, la comunitat ha perdut en bona part la noció de què és Catalunya i el català hi comença a declinar. Els infants parlen majoritàriament en francès, per bé que els seus pares conserven la llengua per relacionar-se amb els més grans. La generació intermèdia ja no la transmet i molts matrimonis joves no la parlen entre ells. El sentiment de ser catalans és, però, total i és el que els defineix. Toni Vidal, de 35 anys, hi explica en un català una mica forçat que els més joves han deixat de parlar “gitano”, però que tots el consideren encara la llengua del grup i s’esforcen per mantenir la relació en aquesta llengua amb els seus pares. Al mateix poblat, Les Marais, les cosines Ivette Vidal i Juliette Bousquet, d’uns seixanta anys, estan amb una noieta d’uns setze que queda literalment bocabada de sentir parlar català algú de fora de la comunitat. “C’est un gadjo? C’est un gadjo?”, pregunta. Li demano si parla català i somriu i diu que no. Les dones li parlen en francès, tot i que entre elles ho fan en català. En aquesta comunitat els gal·licismes s’hi han introduït amb força.

A Mazargues, a Marsella, un home diu que la seua família és de la ciutat de sempre i sempre han guardat la llengua. “Parlem tots català, même els petits. Après, quan van a l’escola parlen francès, me, si no, parlen català”. “Aquí petits i grans parlen català tots”, insisteix una dona a la qual diuen Perlita.

Chantal Delmas, la presidenta d’APAJ-Centre Gitan, una ONG que treballa amb els gitans a Montpellier, es queixa que les mares “no volen parlar francès als infants”, cosa que, segons ella, els provoca problemes a l’escola: normalment els nens gitans no fan el període preescolar i sovint no acaben la primària o hi fan absències considerables, cosa que provoca que gran part de l’aprenentatge i la socialització la facin en família. Delmas s’exclama perquè les mares “de vint anys” parlen els fills en català i insisteix que això els margina i els fa uns inadaptats quan van a l’escola. Segons les seues paraules, això és generalitzat, de manera que la transmissió lingüística es manté amb força en les generacions més joves a Montpellier. Sempre, però, que no intervingui elements endògens a la comunitat, majoritàriament a través dels casaments, que comencen a ser mixtos en una proporció creixent. Nadia Gimenez, del barri de Figuerolles, explica del “noi del meu noi”, un infant de set o vuit anys, que “la seua mare és una paia e parla pas gitano”. “E pourtant aquí a la casa el parlem, i ell el comprèn”, afegeix el seu home, Paul Bueno. “Ho comprèn tot –recalca ella–, me el parla pas. Al principi és paio. Ell diu que

és gitano”. Els demano si el parla una altra néta que tenen, la filla d’una filla: “Tampoc, el seu pare tabé és paio. I tabé aquest d’aquí –mostra una foto d’un tercer fill seu– té 22 anys i surt amb una paia tabé”.

A Montpellier hi ha la important comunitat de Montaubérou, un autèntic gueto amb 1.300 habitants, la majoria catalans, on el català és omnímode i és impossible viure-hi sense parlar-lo, fins al punt que àrabs que els freqüenten parlen la llengua.

Manuel Espinas viu al barri L’Ariane de Niça. Ell és nascut a Montpellier, però de tota la vida que viu a Niça. La seua dona va nàixer a Lleida i va venir de molt petita. El pare d’ella era nascut a Madrid i la mare, a Navarra, i parlaven espanyol. La dona es defineix com a gitana espanyola, però amb en Manuel parla català, i francès amb una filla adolescent que apareix amb una amiga. La germana de la dona, que també viu a la casa, parla castellà amb la germana i català amb en Manuel.

En una partida rural als afores de Cagnes-sur-Mer, a tocar de Niça, hi ha la comunitat esmentada que manté les *essències* catalanes d’una manera molt forta. En l’antic terreny d’un càmping viuen en caravanes i casetes d’obra 500 catalans, pràcticament un poble, que mantenen la llengua a tots els nivells i en totes les generacions.

Converso amb un grup de cinc dones que passen dels seixanta anys que parlen un català molt bo. Una d’elles, l’Assuncion Ferrer, parla un molt bon català que recorda l’empordanès més que no el rossellonès. Les altres diuen que fa servir mots que ja s’han perdut. L’Assuncion diu que és de Niça de tota la vida i que la seua mare parlava així, i les seues ties, també. Una altra de les dones recorda que la seua mare també enraonava d’aquesta manera, “un català repicat”. Asseguren que a Cagnes tots parlen català, “absolutament tots”, el que passa és que les criatures comencen a introduir mots *païos*; els dies de la setmana, per exemple, els més joves els diuen en francès. Diuen *Noël* per *Nadal*, *jambon* per *cambajó*, la *vaisselle*, una *veste* i no un *gec*, la *montre* per *una mostra*: *rellotge* s’ha oblidat totalment i *mostra* és ara “bon català” davant de *montre* (*mostra* és un terme occità documentat al Rosselló des de principi del segle XIX). “Els petits van a l’escola i parlen en francès”, justifiquen. Una dona explica que diu a la canalla: “Quan sas a la meua casa vui que parlis català, ja tens temps de grandir i parlar francès”, però sempre hi ha entre-

bancs: “Parlen català, me si hi ha una mare que és paia o es casa amb un espanyol que parla la seua llengua, la criatura agafa la llengua de la seua mare”.

A La Placette, el barri tradicional dels catalans de Nimes, un grup de joves em diuen que comprenen tots el català, però el parlen amb dificultat. Amb mi ho intenten i se’n surten, uns més que altres. Un m’aclareix que “els joves parlen francès, els ensenyen a parlar francès, me els grans parlen català”. N’arriba un que enraona bé el català: “Bun dia”, diu. Explica que seu pare és de la Placette de tota la vida i que parla el català “de Perpinyà”, però amb ell es relaciona en francès. En aquest barri el francès és ja ubic entre els joves, si bé tots s’identifiquen amb el català com a llengua de grup.

La Quimeta Cos Santos, que viu actualment al barri del Portal de Barcelona, es va casar el 1958 amb un gitano català de París, Jacques Escoudé, i explica que el seu marit parlava en francès amb els seus germans i els seus cosins quan el va conèixer, tot i que tots sabien perfectament el català perquè era la llengua de relació dels seus pares. “Jo me’n recordo de petita que tots ja parlaven francès, les meves ties, els cosins, tots –recorda la seua filla Tita, de 55 anys (2013)– si bé encara recuperaven la llengua quan venia una persona de fora que parlava català”. Avui, abandonada la llengua, els seus parents de París en conserven paraules, com ara ‘jai’ (jaia) i ‘jaio’, que continua sent la manera habitual d’anomenar els avis.

Julien Domingo, *Juliano*, és un gitano català que té una empresa que fa feines agrícoles per als productors de vi a Libourne, a prop de Bordeus. Un rebesavi seu va arribar a la regió a mitjan del segle XIX i ell assegura que tots a la seua gran família, unes sis-centes persones, mantenen el català en totes les generacions. La consciència de catalanitat de Juliano és total i mostra algun llibre en català que té. Li demano per la salut de la llengua a la regió, i ell assegura que es manté amb força i que la majoria de les nou grans famílies catalanes que, com la seua, poblen el Bordelès (potser unes cinc mil persones), mantenen majoritàriament el català, excepte en una, la Ferrer, on hi ha hagut barreja amb manuixos i han adquirit la cultura d’aquests i parlen “paio”. “Jo al meu pare mai li havia parlat en francès, mai!, tot i que ell em deia de parlar-lo davant dels païos, perquè era una persona molt respectuosa”, explica Juliano. Ell amb els fills i néts parla català, i a la família la llengua es manté en totes les franges d’edat. “Tu també parles en català als

teus fills?”, li demano a un nebot seu, d’uns trenta anys, que és “de pare francès i mare catalana”. “Naturalment –respon taxatiu–, tots parlem català”.

En Louis Patrac, *Rei*, es plany de la situació de la llengua a la seua ciutat, Tarascó: “El català se perd completament. Els joves el parlen pas més. El meu noi sí, me la meua noia parla paio, parla paio!”, diu recalcant aquests mots amb disgust. “A Niça parlen gitano, me aquí parlen paio. Lu que han de diure, ho diuen pas en gitano, ho diuen en paio. Domatge! Domatge! El català és la més guapa llengua”, insisteix. A Tarascó, el coneixement del català és generalitzat entre els gitanos que hi viuen, però a la generació que ara està en els vint anys molts pares li han parlat ja en francès.

A Les Ferrages, on viuen la majoria de gitanos de Tarascó, Sara Régis, que té uns 40 anys, i una altra dona d’uns 60, expliquen que al barri hi ha uns 300 catalans i que “les criatures parlen pas més la llengua, que se perd”. La Sara assegura que els seus dos nois són els únics joves que parlen català, els altres “ja parlen paio”. Un dels seus fills és present, un nen d’uns deu anys, i li demano si és veritat, perquè algunes homes m’havien dit que la majoria de joves continuen parlant català, i ell contesta que, efectivament, els altres “parlen paio”.

A Plaisance-du-Touch, una població situada una quinzena de quilòmetres al sud-oest de Tolosa de Llenguadoc, hi ha un nucli de catalans format per una quarantena de persones, tots familiars. El van originar els avis de la Polina Solès fa cinquanta anys. Ella assegura que la llengua es manté en totes les generacions i que les criatures més petites també la parlen.

9. Sociologia i costums

Els gitanos catalans de França mantenen els costums i les creences dels seus ancestres del Principat. Manel Giménez Pubill, del barri del Portal de Barcelona, que va passar la joventut a Marsella, assegura que “tots els costums dels catalans de França vénen d’aquí”. Ser gitano suposa, primer de res, una consciència personal, un sentiment de pertinença, una voluntat de ser que es considera com a essencial i primigènia. Quan se’ls pregunta per la identitat, posen sempre la condició de gitano en primer lloc, i en segon, també sempre, català –com a adjectiu del primer, que és el substantiu–. Això els posiciona en el món i els diferencia dels gitanos espanyols, amb qui comparteixen molts costums.

A partir d’aquí, hi ha un grau d’identificació amb els manuxos i els sinti, als quals no consideren gitanos, sinó zíngars cosins llunyans. Amb alguns matisos, a França, *Gitans* ho són únicament catalans i espanyols –aquest últims dits a vegades *andalusos*– i també els portuguesos, els *ciganos*, si bé d’aquests n’hi ha pocs; hi ha també *manouches*, *sinti* i *rom*, i el conjunt són els *tsiganes*, o *gens du voyage* o *voyageurs*, segons un eufemisme habitual. Sovint s’engloba en el grup els *yéniches*, que fan una vida paral·lela a la dels zíngars però que no tenen arrels rom, i aquests els consideren un grup extern.

Els gitanos que parlen català tenen, en general, una consciència de la seua idiosincràsia molt arrelada que els fa defensar la seua cultura i que els vincula emotivament amb Catalunya, en el cas no sempre habitual que sàpiguen el que és. Per exemple, Luis Ruiz, nascut a Arle i resident a Alès, es plany que la cultura es perd i li ha posat Catalana com a nom de fonts a la filla, “amb a final, en català”, recalca. Durant el 2012 i el 2013, quan es van fer la majoria de les entrevistes, el Principat era immers en un procés d’autodeterminació i en moltes comunitats els gitanos feien preguntes interessants sobre aquesta qüestió. La relació Catalunya-Espanya s’acabava traslladant sovint a la dicotomia entre gitanos catalans i espanyols a França.

La controvèrsia, la rivalitat i a vegades l’animositat entre catalans i espanyols és inveterada. Les diferències s’arrossegueu ja de Catalunya, on els gitanos locals

anomenen els castellanoparlants “peluts”. Juli Vallmitjana ho va deixar escrit el 1908 (2004: 139):

Els gitanos andalusos continuen més aferrats a llurs primitives costums. Els gitanos catalans no s'avenen pas gens amb els altres: els nostres són gent de pau.

Aquesta consideració perdura avui a França. Tonyo Serviole, de Montpeller, però nascut a Barcelona, diu que “els peluts són *briadors* (‘baralladors’) i sovint porten armes, i els catalans no; el català és pacífic, tot li va bé”, i Josep Ferrer, de Carcassona, posa com a diferència entre catalans i espanyols que els primers són “més pacífics” i els segons “de seguida se barallen”.

Emili Solés, de Torroella de Montgrí, pensa, com els seus *cosins* que van marxar a França, que els dos grups tenen caràcters diversos:

–El gitano català i el castellà tenen coses diferents: el parlar i tot el que hi lliga. Los gitanos de aquí –li diu a un castellà– y los de fuera son la noche y el día, ni tenéis las mismas costumbres ni habláis igual. No sé com dir-ho, hi ha coses que l'andaluz lleva más a rajatabla que el catalán, con las mujeres, por ejemplo. No sé cómo decirlo, son costumbres.

L'onclo Joan, de Mataró, li va dir el següent a David Lagunas (2005: 267):

El gitano català sap estar. Som diferents a altres gitanos... no sé... en els gestos, els detalls, la forma de parlar... Si jo li dic una cosa mal dita al Manel, aquest no em contestarà buscant guerra (e imita la voz de un gitano castellano exageradamente inculto para escenificarlo). Demà m'agafarà en privat i em dirà, molt educadament: “escolta, ahir per què em vas dir allò?” Si un onclo em diu una cosa mal dita, jo no li contestaré malament. Li diré a altre home gran que li parli i li digui que entri en raó. (...) Nosaltres som més prudents, som més intel·ligents. La guerra no condueix a res. No fem com el castellà, que et va estirant, intentant humiliar-te.

Al vell barri de barraques de l'extraradi de Montpeller, Les Barques, on van viure bona part dels gitanos de la ciutat fins als anys seixanta, catalans i espanyols ocupaven solars

diferents, i quan els van construir habitatges socials van demanar que els posseïssin en nuclis separats. Eren “deux clans gitans qui ne cohabitaient pas parfaitement, les Catalans et les Espagnols » (*Études Tsiganes* N. 1/1971: 33-39).

A la Cité de l'Espérance, a Bérriac, vora Carcassona, hi ha 350 catalans i un centenar d'espanyols, i s'estan en dos nivells del terreny apartats i no tenen relació. La consideració que donen sobre els espanyols els habitants del nucli majoritari no és positiva. Léon Maille en diu que “són braves, són retardats, són salvatges”. I quan li demano què vol dir això, respon: “Poden pas parlar com nantrus –en referència a la conversa que manté amb mi–, així tranquil·les: se barallen”. “Són molt tancats”, en diu Josep Cargol, de Millars.

Aquest punt de vista és prou general. A Cagnes-sur-Mer, vora Niça, un grup de dones catalanes donen el seu parer: “Els espanyols vénen en França amb una sabata i una espadenya, i naltrus no, venim vestits i calçats. [Els espanyols] diuen de naltrus que sem paios”, i afegeixen que “diuen que sem paios moros”. “Sem més civilisats [els catalans]”, afirma una.

A Montalban, els catalans diuen dels espanyols “que tenen la merda al cul”, i a Niça els anomenen *menjatmates*, i aquests els repliquen *comegatos*.

Les diferències s'ha vist atenuades en els darrers anys per una sedentarització i una escolarització creixent, i molt especialment perquè la pertinença comuna a l'Església evangèlica Vie et Lumière els reuneix diverses tardes a la setmana en un lloc de culte comú. Aquest fet ha incentivat també els matrimonis mixtos.

Antonio Campos, espanyol de Besiers, assegura que “en el mundo gitano, la mayor parte, no hacemos diferencia entre catalán y español”, i el català Yep Baptiste, amb qui comparteix dinar, afegeix que el que ha motivat que estiguin “junts espanyols i catalans és la religió: sem tots iguals; quan hi ha miseri, quan hi ha malaltia, tothom s'ajuda; abans catalans i espanyols no s'entenien, i ara amb la religió s'entenen”. Però ha subsistit una diferència, segons en Yep: “Els gitanos catalans van pel Barça i els espanyols són pel Real Madrid”. Li pregunto a l'Antonio si és així i assenteix. Aquesta dicotomia

Barça-Madrid es dona també en altres comunitats de catalans i espanyols. El Barça, per exemple, és àmpliament seguit al terreny dels Caraïbes, de Cagnes-sur-Mer, i Luis Ruiz es presenta amb una samarreta del conunt barceloní, i el seu fill de vuit anys repon “oui, oui, oui!” quan el convido a Barcelona a veure un partit del seu equip. En Tonyo Serviole exhibeix una bandera del Barça a la parada del mercat de carrer de Les-Saintes-Maries-de-la Mer i al bar Le Provençal de Tarascó despleguen la mateixa ensenya damunt del televisor.

En molts llocs hi ha avui harmonia entre les dues comunitats. A Bésiers o a Montpeller conviuen en molts barris i a les assemblees de culte, i a Lesinyà s’ha format una comunitat imbricada integrada més o menys a parts iguals per catalans i espanyols que fan vida comuna, es casen entre ells i fins i tot cada llengua presenta emprèstits de l’altra.

La prevenció o la malfiança entre zíngars no se circumscriu als gitanos –com sol passar entre grups diferents en la societat general–, sinó que s’estén als altres col·lectius. Melchor Muñoz, un espanyol de Besiers, critica que en la petita urbanització de casetes aparellades que l’obra social acaba de construir als afores de la part alta de la ciutat, hagin donat també habitatges a “romanichels que han arribat fa poc”, i diu que no són gent de fiar, que entre gitanos espanyols i catalans les coses van bé, però quan se n’afegeixen d’altres...

Al terreny d’acampada de Stournemil, a Saint-Gaudens, hi ha dos nivells diferents sense relació: en un s’estan els catalans, i l’altre, més extens, és ocupat per manuixos i alguns sinti.

CASAMENT

El casament dins del grup és preceptiu entre els gitanos, si bé últimament l’aglomeració en barris mixtos ha fet que la norma es comenci a contravenir. Quan això passa, és sempre a contracor de pares i familiars. Entre els joves que queden a la històrica comunitat de catalans de la Porte de Vanves i altres nuclis de París hi ha preocupació perquè en els últims anys gran part del grup s’ha dispersat i els fadrins sovint no troben amb qui

casar-se.

Els gitanos se solen casar molt joves, i més com més tradicional és el grup. A Mantau-bérou, a Montpeller, la majoria es casen als quinze o setze anys de manera generalitzada i amb compromisos fixats pels pares.

Els gitanos posen sempre el ritu del mocador (*dicló* en caló) com el més definitori i primigeni de la seua cultura. El practiquen catalans, espanyols i portuguesos i és desconegut en els altres grups rom. Aquesta és la veritable i sovint única cerimònia de casament entre els gitanos. Tradicionalment, els pares dels joves acorden el matrimoni i el dia fixat, en una casa i, últimament, també en una cambra separada del local on s'ha de fer la festa, una dona reconeguda, a vegades arribada de lluny, esquinça l'himen de la núvia amb un mocador als dits en presència de dones grans de la família. El dicló és mostrat en públic amb taques de sang com a prova de virginitat, una qualitat considerada gairebé sagrada en les fadrines i preceptiva per a contraure matrimoni.

Acomplert el ritual del mocador, es fa una festa en la qual les famílies solen gastar el que tenen i el que no, a la qual conviden parents i amics. En aquesta celebració, alguns gitanos catalans, per exemple a Niça, a Montpeller i a Perpinyà, han adoptat els costums espanyols de pujar la núvia a les espatlles i estripar-se les camises els homes, això darrer per mostrar alegria, però també menyspreu pels diners, un costum que no tots els catalans veuen bé.

Nadia Gimenez, de Montpeller, explica que, entre les dues comunitats, “moltes tradicions són les mateixes, però hi ha coses al casament que canvien”. Per exemple, en les famílies catalanes cadascun dels cònjuges compra la roba de les noces i les altres coses que necessiten; per contra, segons el costum espanyol, la família del noi compra les coses de la noia, i a la inversa. “E après el casament, els espanyols tenen l'habitud d'aixecar la mariée, que la porten sobre les espatlles aixís, que la fan saltar”, diu el seu home, Paul Bueno. La dona afirma que “aquí tabé se fa això”. “Se fa un poc, me ven dels espanyols, això”, es reafirma ell. I ella assenteix: “Oué”.

–E après trenquen les camises e les cravates, els espanyols –diu l'home.

–I els catalans no ho fan? –pregunto.

–Costen cares les camises –repon en Paul amb un somriure–. Te compres una camisa que val una fortuna per trencar-la a bocís...

–I això d'aixecar la núvia?

–Quan presenten el mocador, la família de la noia l'agafa a les espatlles i la porta, i la família del noi porta el noi, ho fan els espanyols –diu la Nadia.

–I ara això aquí ho hem copiat dels espanyols –postil·la ell–. Fèiem el mocador, però aixecar la nòvia no ho fèiem pas.

–El casament era el dicló i la festa. I s'anava a l'església? –demano.

–N'hi havia que sí, me això ja no era tradició gitana. Se casaven quand- même a la mairie i a la missa [església]. Me primer se feia el casament gitano –diu la Nadia.

–Aquest era el principal –rebla ell.

–Si feies pas el mocador, podien fer el casament a la mairie o a la missa, el noi quedava a la seua casa i la noia a la seua, eren pas casats –diu la dona.

–I l'acte del casament quin era: el mocador o la festa?

–Si hi havia pas mocador feien pas la festa –diu ella–. Feien el mocador i quan la dona del mocador jurava que la noia era buna, en aquell moment la festa començava.

Moïse Béziers, de Niça, coincideix que el costum d'aixecar els nuvis és “dels espanyols” i que ara ho han començat a fer alguns catalans, però no s'havia fet mai.

Teresa San Román parla d'aquestes qüestions (1976: 281):

Las mujeres que han sido testigos de la realización de la “prueba” [el mocador], abren las puertas de la casa y llaman al padrino de boda. Es frecuente en Madrid, aunque nunca lo he visto en Barcelona, que tan pronto como los hombres oyen que “la prueba” ha llegado a su fin con el acuerdo de todas las mujeres presentes, desgarren sus camisas hasta dejarlas hechas girones. La camisa, por regla general, es nueva, comprada exclusivamente para este fin. (...) Me parece que estamos de nuevo ante una forma de exhibir su desprecio por el dinero, por lo que creo que el hecho está íntimamente relacionado con las ideas de prestigio.

Tan pronto como las mujeres comunican la buena noticia e invitan al padrino a entrar en la casa, éste corre a la habitación principal y toma a la novia en brazos. El padrino levanta a la novia, sujetándola por las piernas (...). Con la novia en brazos, el padrino sale fuera de la casa sin parar de moverse, bailando y girando con ella.

Els portuguesos practiquen una variant *king size* del mocador, segons informa Paco Garbarre, l'home de Joana Patrach, l'única branca de la família que s'ha quedat a la Figueres originària:

–Aquí hi ha molts portuguesos, i en lloc de mocador fan el llençol. El llençol ha de sortir tot de sang, segons ells. I el mocador no, surten taques roses. És una cosa blanca, com un tel, és l'himen, per això se diu *les tres roses*. El mocador és la virginitat.

El dicló es manté de manera generalitzada, però els costums matrimonials han canviat en els últims anys. Els gitanos d'una certa edat es mostren confusos i fins i tot esparverats pels canvis que hi ha ha. Paul Bueno diu que, el casament, “com més va més és una catastrofa; ara se casen per internet”.

–I com es feia abans?

–La família, el pare, un oncle... deien: aquesta noia és bé, això...

–I la fugida de la parella?

–Això ho fan els manouches –diu la dona, Nadia Gimenez.

–Els manouches sí –diu ell. I ella replica: Sí, ara ho fan [els catalans], se’n van i voilà. Però això no és dins de la tradició catalana. A la tradició catalana els pares decidien els casaments i sempre se feia el dicló o mocador.

El costum de *fugir* ha arrelat fins i tot en llocs on mantenen la cultura més primigènia, com al mateix Rosselló, i també al Llenguadoc. El montpellerenc Michael Mathieu va fugir amb l’espanyola amb la qual es va casar.

A Sant Jaume de Perpinyà els plantejo la qüestió a Ernest Serbiole, Manel Baptiste i Marcel·la Reyes, que són dels més grans de la comunitat:

–Els manouches són com païos –diu l’Ernest–, són pas gitanos com nosaltres, ells fugen. Quan els manouches se volen, fugen, me nosaltres no. Ha arribat [passat] que se volen i que les famílies volen pas el casament, i se n’han nat. Ara ha arribat això [als catalans de Perpinyà].

–Ara sí, me abans arribava pas això –diu la Marcel·la.

–Es el mocador que fa el casament –reitera en Manel–. Es el mocador, lu demás no compta.

–Si hi havia pas mocador hi havia pas casament –insisteix l’Ernest–. I havia arribat posar la noia al puestu a l’hora de fer el casament i era pas honrada.

En Manel s’esparvera només de sentir això.

–Hi havia havigut morts per casos així! Abans, la dona que no era honrada, era molt retirada dels gitanos; avui, passa ella primera.

Dic que he sentit casos de catalans que han fugit i pregunto si quan tornen se’ls considera casats.

–Buenu –contesta en Manel–, però la dona era pas considerada.

–Se donava el cas que els pares no volien un casament, fugien i quan la noia tornava era bé encara –diu l’Ernest.

Els espanyols també fugen a vegades, i Teresa San Román explicita que (1976: 154):

En mi opinión se podría decir que “la fuga” es un contrato matrimonial que podríamos llamar *sustitutivo o de segunda clase*, que aparece cuando la ceremonia de la boda gitana no puede realizarse por cualquier razón.

La fugida es dóna també a Grenoble, on la comunitat és mixta catalans-sinti, segons explica la jaia Béatrice:

–Tinc una arrière petita-filla que ha fugit que li havien comprat la roba de casament, tot, i un mes abans del casament ha fugit, perquè el seu home era mitat mitat, i els romanichels volen pas el mocador. Totes les meues noies han tingut el mocador.

Patrick Williams explica el cas en altres grups:

Chez les Manouches et les Yéniches le mariage resulte toujours de la fuite des jeunes gens et il ne s’accompagne d’aucun repas; d’aucune fête; chez les Gitans et les Rom (où il y a aussi des mariages qui se concluent à la suite d’une fuite), le mariage résulte de l’accord des deux familles et les noces donnent lieu à des rejouissances qui rassemblent une foule, par contre les baptêmes ont souvent moins d’ampleur que chez les Manouches; certaines sollicitent l’intervention de l’extérieur, de la religion notamment: pour le baptême et le décès, rarement pour le mariage (1981: 35).

A vegades, el dicló es complementa amb cerimònia catòlica a l’església, però no és el més habitual. Sovint se l’estalvien perquè la legislació francesa reconeix únicament com legal l’acta civil que els cònjuges signen a l’ajuntament.

El fotògraf de Niça Robert Matthey explica que ha retratat dotzenes de casaments i que cap no s’ha fet a l’església o a l’ajuntament, sinó tots segons el mètode tradicional del mocador, amb la festa subsegüent. El bateig, en canvi, sí que el fan a l’església els que encara són catòlics, els que s’han fet evangelistes el fan segons el seu ritual.

A l'altre extrem d'Occitània, els gitanos catalans estan més influïts pels manuijos. L'almoïner del bisbat de Bordeus Gilbert Teneilleau explica que tot i que els zíngars amb els quals es relaciona són molt catòlics, no n'hi ha un de sol que es casi a l'església. "Sol·len fer l'*enlèvement* [presa, rapte] que aquí fan tant els manuijos com els catalans". La parella passa uns pocs dies fora i quan torna es fa una festa en una sala decorada, que "té alguna cosa d'indi", reflexiona el capellà, potser referint-se a l'origen remot dels rom: la parella s'asseu en trons en un cadafal i els cobreixen de regals.

Amb ell coincideix l'almoïner de Perigús, Jean-Marie Eïroy, que conta que els gitanos catalans no passen per l'església a l'hora de casar-se. La parella fuig un parell o tres dies i quan torna els pares organitzen una festa i els consideren casats. En diuen "el costum". "Abans hi havia la tradició del mastegot", perquè els progenitors s'havien de mostrar una mica escandalitzats.

A principi del segle XIX, els gitanos nord-catalans sembla que feien un ritual de casament propi que implicava un cert sincretisme amb l'església:

Les gitanos à demeure fixe se font baptiser, marier, enterrer avec toute la pompe qu'ils peuvent payer: les nomades, beaucoup moins à l'aise et beaucoup plus dégagés du qu'en dira-t-on, se passent souvent des formalités du mariage, mais ils font baptiser leurs enfants et ils appellent ordinairement les prêtre près des mourants.

Il en est même qui s'administrent la bénédiction nupciale économiquement, comme un home très digne de foi l'a vu et raconté (Puiggari, professeur au Collège de Perpignan). Par une belle matinée de printemps un jeune couple entre suivi d'un cortège de bohémiens des deux sexes, assez bien vêtus, dans une chapelle de Perpignan et se dirige droit vers les fonts baptismaux. Là, on se met à genoux et on récite des oraisons; puis on se lève et la fiancée va se placer debout devant la statue de la Vierge. Après une profonde révérence, elle élève les mains à la hauteur de la tête et, dans cette posture, adresse une prière à Marie. Ensuite, prenant la main de son fiancé, elle l'appuie sur son coeur et prononce son engagement. À son tour le fiancé en fait autant. Alors la jeune femme trace trois fois successivement le signe de la croix en promenant la main d'un côté à l'autre et de haut en bas. Une vieille s'avance, peut-être la mère, et posant la main sur l'épaule de la mariée elle lui marmote on ne sait quelles paroles et lui donne sa bénédiction. Dès lors, la femme retourne aux fonts baptismaux, toujours suivie

de son cortège qu'elle asperge à belles mains (Victor de Rochas: 276 i 277).

Pel que fa al bateig, encara que es faci a l'església, sol ser una celebració festiva més que no religiosa. Segons el pare Eyroi:

–El baptisme catòlic sí que el solen fer, però no pas al cap d'uns dies o unes setmanes del naixement, sinó quan tenen diners per organitzar una festa. Sovint esperen que s'hi puguin aplegar quatre o cinc nens, de manera que algun pot tenir ja uns quants anys.

A Perpinyà, segons explica Mílio Baptiste:

–El bateig se feia a la missa. A casa feien una juerga, el que podia. Era com un casament. Me passaven per la missa, això sí que ho volien. El gitano era devot eh, anaven a les Santes, anaven a Lourdes. Tots els gitanos anaven cada any a les Santes.

Prosper de Mérimée descriu en una carta a la senyora de Montijo el que es podria qualificar com una festa de naixement, a la qual va assistir en una estada a Barcelona el 1846, que ell anomena *tertúlia*, sembla que a imitació del que havia vist a Madrid i Andalusia:

Ahir van venir a convidar-me a una *tertúlia* en ocasió del part d'una gitana. L'esdeveniment havia tingut lloc només dues hores abans. Ens vam reunir aproximadament una trentena de persones en una estança gran com la que havia ocupat a Madrid. Hi havia tres guitarres i es cantava a ple pulmó en romaní i en català. La societat es componia de cinc gitanes de les quals una era bastant bonica, i el mateix nombre d'homes de la mateixa raça, la resta catalans, lladres, suposo, o tractants de cavalls, cosa que ve a ser el mateix... He allargat un duro a una dona dient-li que anés a buscar vi; això m'havia donat bon resultat algunes vegades a Andalusia, en *tertúlies* similars; però el cap dels bohemis li ha pres de seguida els diners i me'ls ha tornat dient-me que honrava la seua pobra casa. M'han donat vi, i he begut sense pagar. He trobat el rellotge i el mocador a la butxaca quan he tornat a casa (De Vaux de Foletier 1974: 224, transmès i traduït per un informant).

L'escriptor francès descriu una cançó en caló de les que va sentir:

És un home que parla de la seua misèria i conta el temps que ha estat sense menjar. Pobra gent! ¿No

hauria estat perfectament justificat que m'haguessin pres els diners i la roba i m'haguessin fet fora a garrotades? (De Vaux de Foletier 1974: 224).

A prop segurament d'on Mérimée va assistir a la celebració, Manel Giménez Pubill, del Portal, assegura que aquesta mena de festes encara es fan.

DIFUNTS

Un sentiment que els catalans tenen molt arrelat, com tots els rom, és el respecte i la veneració als morts. L'almoiner Jean-Marie Eiroy, de Perigús, recalca que les creences en la mort són molt fortes. D'un difunt no se'n parla, i tenen por que fer-ho tingui conseqüències negatives. Justament, el pes de la mort és tan feixuc que quan volen injuriar o insultar de veritat es refereixen als morts de l'altra persona. Abans –el mossèn parla per Dordonya– cremaven tot el que tenia la persona traspassada, i al lloc on hi ha hagut un decés no hi tornen mai.

De tots els rituals que hi són vinculats, el més ostensible és la crema de les pertinences del mort, que la majoria segueixen i es prenen amb molta gravetat, tot i que en algunes comunitats s'ha deixat de fer o no es recorda.

El que s'ha perdut de manera generalitzada és la creença que l'esperit dels mulé (morts) torna i pot actuar sobre persones i coses, com han cregut tradicionalment els rom de tot Europa. Manel Gracias, que té 80 anys i viu en el nucli conservador de Montaubérou, a Montpeller, diu que “això de creure que l'esperit dels mulé torna era abans” i fa un gest indicant que són foteses. Tant ell com el seu fill no creuen en les coses que porten mala sort, com ara veure un gat negre o peces grogues, que abans es conjurava amb una frase: “Les aigües verdes poden anar a petar”.

Els esperits no tornen, però els rituals es conserven. Quan hi havia un mort en una campament s'encenia un gran foc per fer la vetlla, i un cop aixecat el campament el grup no tornava mai més a l'emplaçament. El ritu de la foguera va ser documentat a Les

Barques, a Montpeller, el 1959, davant de les barraques (*Études Tsiganes*, n. 4/1959: 1-20), i Paul Bueno, del barri de Figuerolles, constata que es continua fent, fins i tot entre els que viuen en cases.

Jean-Paul Escuero recorda (informació oral) una vetlla “corprenedora” al Vernet, a Perpinyà, cap a 1990. A la nit, hi havia una gran foguera en una esplanada entre els blocs de pisos i un grup d’unes dotzenes d’homes feien una gran rotllana al voltant de les flames a peu dret amb un silenci reverencial. Una dona servia cafè.

El sentiment de recolliment ha estat sempre molt viu entre els gitans, i quan hi ha un difunt a casa es deixa de menjar carn i de beure alcohol, i a vegades també de fumar. Tot el que pugui tenir a veure amb la joia o fins i tot amb la relaxació queda proscrit.

Un grup de dones d’edat de Niça explica què es fa quan hi ha un decés:

–Tothom ven [ve] i se serveix cafè i alguna cosa de menjar, sense carn: peix, legumes, bouillon... Hi ha que la carn que no es menja. Pendent una setmana se menja més carn, tota la resta sí. És un respecte això pel mort. I la roba, esperem vuit o deu dies de la mort, i après agafem la roba i la cremem.

El costum de cremar les pertinences del difunt sembla prou general, com expliquen Nadia Gimenez i Paul Bueno:

–Oui, oui, abans ho cremaves tot. Oui, oui, la roba... tot, tot... Pas gitar –recalca ella– cremar! Els bijoux i els sous se guardaven.

–La roba, el gec, les sabates, les camises, això se cremava –puntualitza ell.

–I la rulot?

–Això també, se cremava. Ho perdien tot, oui –conta ella.

La Nadia explica que la seua família havia cremat la roba: “El pare de la meua jaia és

mort d'una tuberculose, els gitanos morien força de tuberculose, i ho cremaven tot”.

L'almoïner de Perigús, Jean-Marie Eïroy, explica que els gitanos tenen basarda de les malalties i les epidèmies, perquè històricament s'han vist obligats a viure sovint en condicions insalubres. D'aquí ve el costum de cremar totes les pertinences dels difunts.

–I quan hi havia un mort què es feia a casa? –demano a la Nadia.

–Se vetllava, això encara ho fem. Les dones dins la casa i els homes a fora. Hi fan un foc, même ara, gafen llenya, porten llenya i fan foc, i els homes se posen a baix i les dones dins la casa. No fan cap cerimònia. Es vetlla tres dies, la família, amics, hi va tothom. Minimum és tres dies.

Jean Salguera, de Les-Pavillons-sous-Bois, a la *banlieue* de París, va menysprear fins i tot les joies de valor en el moment de la defunció. Sa mare va deixar quan va morir un quilo d'or entre cadenes, arracades, collars..., i ell ho va fer fondre tot, no volia que en quedés res, malgrat que li'n van pagar la meitat del que li haurien donat per les peces.

Stéphanie Kebir, gitana per part de mare, explica que el 1995 quan va morir el seu avi, que parlava català, Antoine Maille, *Tinano*, a Lió, ho van cremar tot: el cotxe, els vestits, els objectes personals... “No van deixar res”.

Per contra, aquest costum no es practica ja a Perpinyà, malgrat que la comunitat gitana hi és molt conservadora, tot i que hi ha record que s'havia fet en el passat. En Manel Baptiste diu que no es cremaven les coses del difunt –parla en passat, de tant llunyà com ho veu–: “És pas una costum nostra, la roba belleu sí”.

–N'hi ha forces que ho feien –replica la seua dona, Marcel·la Reyes.

–N'hi ha que sí –reconeix ell

I tots dos diuen després que “això no és gitano, a Perpinyà no es fa. Nusaltrus en aquí no”.

Amb ells coincideix Mílio Escuder, també de Sant Jaume:

–N’hi ha hagut que ho havien fet perquè viatjaven amb els campings. Feien això, ho cremaven tot, camping i tot. Havia existit, dels que viatjaven, me ara s’ha perdut molt. A la meua coneixença a Perpinyà no s’havia fet.

La filla d’en Mílio diu que la seua àvia guardava coses del seus pares com un record. “A Perpinyà no es crema”, afirma.

Igualment, Louis Patrac, nascut a Besiers i resident de fa molt anys a Tarascó, assegura que en aquestes dues ciutats no es cremen les pertinences d’un difunt. Diu que a Tolosa ho feien, que ho cremaven tot, però remarca “a Tolosa”. “És veritat, ho feien, me aquí no s’ha fet pas mai”, a Besiers i a Tarascó “mai, mai, mai”. “Per aquí a Provença ho ha sentit pas mai. Això es feia a Tolosa i a Montalbà. Els vells cremaven la roba, els campings...”.

Dolorès Florès, nascuda el 1951, que és nòmada amb base a Perigús, explica que quan en un lloc d’acampada s’ha produït una mort, no hi tornen, “fa recordar coses”, diu. Amb ella coincideix la Jaia Chocolat: “Quan hi ha un difunt se l’enterra i nos agrada pas tornar al lloc: massa records”.

Això també ho desconeix Louis Patrac, que va viure viatjant fins que es va casar. Diu que “d’això en feien pas cas”, en referència si a tornar a un terreny on hi havia hagut un decés.

El pare Eyroi assegura que a Dordonya els catalans cremen les possessions dels difunts de manera generalitzada i els vells cremen fins i tot les caravanes. Dolorès Flores explica que en els últims anys a la seua família aquest ritual s’ha fet quan es va morir una tia i amb altres parents. Els diners que es troben a la caravana d’un mort són per al monument funerari. I una cosa sagrada és la visita als cementiris per Tots Sants, de manera que a final d’octubre la família comença un pelegrinatge per diverses ciutats, que poden estar escampades per mitja França, per anar a visitar i agençar les sepultures.

La Jaia Chocolat, que ha viscut tota la vida a la carretera, explica que de la seua mare van cremar la caravana i “tots els seus records”. Ho va fer el seu pare, però amb una bona dosi de prudència, perquè va esperar set o vuit anys, fins que un dia va dir: “Bé, ja sóc vell, ja no aprofitaré les coses, ara ho podem cremar”.

Al Portal, el barri més antic dels gitanos de Barcelona, Manel Giménez Pubill, *el Pistoles*, nascut el 1951 i criat a Marsella, diu que en la seua memòria cremar les possessions del difunt no s’ha fet mai. Per la seua part, Antonio Roige Garcia, *Panxet*, que és el més gran de col·lectiu, nascut el 1925, afirma que no s’ha fet mai, però després fa memòria: “Calla! la roba sí que s’havia fet”. Ha de tirar molt enrere en el temps, però recorda que els seus avis li havien comentat. I fa una reflexió: “La roba del difunt no la vols a casa. S’havia cremat, sí, sí, sí. No per res..., ja fa estorb, potser la dones a algú, però a un paio, no pas a un gitano”. I recorda que el seu pare i la seua mare també ho van fer, “ho havia sentit a dir, la roba la daven, però la de la iaia encara es va cremar”, rememora. El seu pare va morir fa trenta anys, i el pare d’ell, entre 1944 i 1946. L’àvia per banda de mare va morir bastant més tard. “Dels avis cap a aquí no s’ha fet més”, diu.

Per contra, Ramon Serviole, *Janot*, que és més jove -va nàixer el 1944 a Perpinyà-, però resideix al Portal des de fa cinquanta anys, explica que quan va morir el seu pare, va cremar tot el que hi havia a casa d’ell, “tot, tot”, excepte els documents. “Cremar la roba és sagrat –diu– i ara tinc preparada la de la dona –ha enviadat fa poc– i estic esperant l’oportunitat per cremar-la”. El respecte pels difunts es conserva i quan hi ha un mort a la família no se sol menjar carn durant set o vuit dies, “és que no ve de gust”, puntualitza.

Els gitanos de Mataró no cremen ni es desprenen dels objectes del difunt, ben al contrari, segons conta en Joan, “un jove fadrí”:

Lavi es va morir fa cinc anys i la meua àvia porta dol per tota la vida. Els retratos estan a la tauleta de nit de la meua mare. Es variable, poden estar al menjador, tot depén de la importància del difunt. Els objectes del meu avi són una relíquia. Els guardem amb molt de cuidado (David Lagunas 2005: 510).

Lagunas posa èmfasi en aquesta qüestió:

Los objetos del difunto (ropa, alhajas, etc.) son venerados y cuidados con el máximo celo. No es inusual que los miembros de la familia nuclear, padres o hijos, lleven encima algún objeto del difunto, como la ropa, un anillo, un reloj, etc. El tratamiento de los objetos de los difuntos está marcado con una atención reverencial⁵⁹. De igual modo, las personas que llevan luto por la muerte de un familiar deben ser tratados con igual respeto. Por eso, cuando una persona está de luto no se deben decir palabrotas, insultos, jurar, cantar, bailar, en su presencia (David Lagunas 2005: 510).

A Mataró, com a França, el respecte pel mort implica menjar coses suaus:

También durante ese periodo [el dol] se producen restricciones alimentarias, no comerán platos grasos como la *escudella* o el *balichó*, alimentos conceptuados como parte de su identidad. No comerlos es un sacrificio y un respeto hacia los difuntos. Se suelen comer platos ligeros como sopas, verdura, purés, etc (Lagunas 2005: 515).

A Perpinyà hi havia un costum especial, que tenien només els gitanos. Quan hi havia un decés, “anaven quatre o cinc dones a la viuda i li canviaven els mobles de plaça: entrava en una casa nova, li canviaven completament la casa”. Ho havien vist Marcel·la Reyes i Manel Baptiste, però ja fa anys que no es fa. Això també s’havia fet a Barcelona, com explica Antonio Roige, del Portal.

La Marcel·la i el Manel diuen que els difunts “se vetllaven les dues o tres nits fins que l’enterraven”. “Hi anaven tots els gitanos de Perpinyà, tothom: amics i enemics”.

–Jo, que sóc vell –explica en Manel–, havia demanat a una família que eren enemics si puc anar a vetllar, i m’ho han permès. Quan hi havia el difunt hi havia quatre ciris, un ciri a cada cantó del llit. Les dones eren a dins, els homes, fora.

–Se beu llet, un veire de llet, i no se menjava carn. Per Tots Sants tampoc se menjava carn –diu la Marcel·la.

A Barcelona també es posaven quatre ciris, o potser només dos, als costats del taüt, els homes no s’afaitaven la barba durant set, vuit o nou dies, i no es bevia alcohol ni s’escoltava música, segons testimoni d’Antonio Roige.

Robert Matthey explica que els gitanos són molt respectuosos amb els difunts i que si algun dels personatges que ha fotografiat mor, ja no en pot mostrar la foto, perquè li retreuen. “Una vegada vaig exposar un retrat d’una vella gitana amb una cara molt fotogrènica i me la vaig trobar girada del revés, perquè havia traspasat”, conta. A Barcelona també es giraven o es cobrien les fotos dels difunts.

Aquest capteniment, amb cerimònies més o menys variades, és central en la cultura dels zíngars a França i a Europa. Alexis, un manuix catòlic que contribueix en l’organització del pelegrinatge de Lourdes, explica que la seua tradició exigeix cremar les pertinences d’un difunt. Quan el seu pare va morir, els fills ho van cremar tot. Una germana que en va agafar un sofà el va deixar en un magatzem i no el va fer servir mai.

Les plus grand rassemblement reste celui qui a lieu lors d’un décès. Les gestes à accomplir envers les morts –si différents peuvent-ils être d’un groupe à un autre: les Manouches brûlent les objets qui lui ont appartenu et cessent de prononcer son nom, les Rom lui offrent des libations et demandent à quelqu’un de le remplacer et de tenir son rôle lors de repas commémoratifs...- ont chez tous une grande importance. Il est intéressant (...) de voir comment l’attitude devant la mort contribue à la définition de l’identité tzigane (Patrick Williams 1981: 35).

A Anglaterra, per posar l’exemple d’un país distant, els Gipsies també han vetllat tradicionalment vora el foc. El difunt es posa, si hi ha possibilitats, en un fèretre decorat amb ornaments negres, amb ciris que cremen tota la nit. Parents de tot arreu arriben per fer la vetlla. Després de l’enterrament, la tenda del difunt, o el seu vehicle, la roba del llit, els vestits i la majoria si no la totalitat dels objectes que li havien pertangut es cremen, a vegades fins i tot vestits luxosos i joies, segons explica Judith Okely (p. 222):

The funeral over, the personal possessions of the diseased must be destroyed as they are both polluted and a magnet for the *mulo*. Clothing, bedding, personal crockery, work tools, are broken up and burned on the perimeters of the camp. Parts may be buried or dropped into deep water.

Els Gipsies solen posar el cos del difunt en un taüt descobert a la caravana on vivia, i a fora s’encenen dues fogueres, una per als homes i una altra per a les dones, on vetllen dia i nit (Okely: 193). Les fogueres tenen entre els anglesos un significat que potser els

catalans han oblidat:

One night a Traveller woman slept in the trailer [on havia mort una persona] with me (...). She was frightened, so her sister lit a fire in the trailer to keep *de mulo* away. It was midsummer. My companion also insisted the light be kept on all night (Okely: 223).

Aquesta autora explica (p. 192) que entre els zíngars anglesos les rivalitats que hi pugui haver queden suspeses quan hi ha un difunt. Una dona li va explicar:

You must never stop anyone seeing a dead person, even if that was the worst enemy. If he wants to follow him [join de procession], you must let him.

L'actitud coincideix amb la que descriu Manel Baptiste: A les vetlles, “hi anaven tots els gitanos de Perpinyà, tothom: amics i enemics”.

–Jo, que sóc vell –explica –, havia demanat a una família que eren enemics si puc anar a vetllar, i m’ho han permès.

Per Tots Sants, les famílies catalanes tenen com a preceptiu recórrer els cementiris on hi ha parents enterrats, cosa que els fa fer a vegades centenars de quilòmetres.

Els gitanos catalans tenen una tradició envers els difunts documentada també entre els espanyols (San Román 1976: 303). Per Tots Sants, les famílies encenen un ciri per cadascun dels seus morts, que s’ha de deixar cremar fins que es consumeix.

L'estudiós i polític Josep Jaubert de Reart (1792-1836), batlle de Pontellà durant una dècada, va descriure el 1835 aquesta litúrgia entre els gitanos de Perpinyà:

Les Bohémiens de nos cantons manifestent un grand respect pour la mémoire des morts. Le soir de la Toussaint, veille de la commémoration des trépassés, le père de famille allume dans sa chambre des cierges en nombre égal à celui des morts ont on veut célébrer la mémoire. Après le repas du soir le son des cloches de la paroisse est le signal d'un entretien sur les faits et gestes des défunts, et des prières, que les enfants répètent à genoux en leur mémoire, terminent la veillée. Même répétition

tous les soirs, jusqu'à l'extinction naturelle des cierges qui durent encore, suivant leur grosseur, plusieurs jours. Les Bohémiens pauvres observent aussi cette pratique; mais c'est à la lueur que rendent quelques fils de coton enflammés, tenus dans un peu d'huile, dans un vaisseau de terre, par le moyen de petits trous pratiqués dans un morceau de roseau léger qui surnage (Victor de Rochas: 275).

El costum es va mantenir a Perpinyà fins fa uns anys, com explica Marcel·la Reyes:

–Per cada difunt s'encenia un ciri. Aquí n'hi havia belleu dos-cents [assenyala la sala on som]. Ho hem fet pas més trenta anys, trenta-cinc. Els evangelistes ho han tret això. Jo el rader cop que ho vai fer, vai nar a la missa a portar els ciris. Me abans aquí n'hi havia dos-cents, i a totes les cases. Cada difunt un ciri. I el meu pare en ficava pels que no hi pensava. Que tingués llum aquest dia. Havia d'estar encès fins que s'apagava tot sol, n'hi havia que ho feien la nit abans Tots Sants i en ny'ha que ho feien el dia de Tots Sants.

–Ho feien totes les famílies, jo de memòria no recordo que un gitano ho fes pas –diu el seu home–. Ara aquí a Perpinyà s'ha perdut, ho van acabar els evangelistes, no els temps moderns, els evangelistes. Ellus ho van treure.

En Manel assenyala la sala on som, potser una desena de metres, diu que havia estat un garatge, i s'omplia de punta a punta. Els ciris es posaven a terra, i s'anava al cementiri, i encara hi van, això no s'ha perdut.

–Jo som naixida en aquí –diu la Marcel·la–. Cada vegada que ho feien, al couloir i l'escallera era tota fumada. Resaven pregàries i els vells ni al cafè anaven, menjaven pas carn, estaven dos o tres dies sense menjar carn.

–Nosaltres això de no menjar carn encara ho fem –diu l'home–, ho fem que el dia de Tots Sants, i abans ho feien un dia antes, Tots Sants i l'endemà: tres dies.

Aquest costum és observat encara a tot arreu entre les famílies més tradicionals, per bé que les que no ho són tant ho han deixat de fer. En parla Joana Patrach, de Figueres:

–Per Tots Sants s'omplien les habitacions de casa d'espelmes. Jo encara ho faig. Per

cada difunt, una espelma. La meua àvia hi posava ciris grossos o bé uns llums petits de cera, però ara això no existeix i n'agafo d'aquestes del supermercat. També posàvem el llum en el cementiri el dia de Tots Sants, que ara està prohibit perquè s'havia calat foc amb les flors. Jo ho feia a tots dos puestus, i ara només ho faig a casa. És per cada difunt una espelma i pels avis un ciri. En una sola habitació. Jo en poso una cinquantena. Han de cremar fins que s'apaguen soles, de la nit de Tots Sants fins al dia dels difunts, els que s'encenen a casa. Ara amb el culte [evangèlic] diuen que encendre llums als difunts és dolent. Jo no ho crec.

La família de Manel Gracias, de Mantaubérou, a Montpeller, solien posar per Tots Sants un ciri per difunt, però ara ja no ho fan, “perquè sem chrétiens [evangelistes]”.

Una dona de Niça explica que la seua mare per Tots Sants feia cremar ciris pels difunts, i que no menjaven carn ni bevien vi, “però tot això s'ha perdut, se fa pas més”.

NOMADISME

La majoria dels gitanos catalans de França tenen casa i han esdevingut sedentaris, un costum que molts van portar ja de Catalunya, on les lleis castellanques van prohibir viatjar a partir de la Nova Planta –cosa que en els altres grups zíngars és menys habitual. Victor de Rochas ja diu el 1835 que “les Gitanos nomades sont aujourd'hui peu nombreux (p. 270). Entre molts membres de la comunitat, especialment els més grans, hi ha, però, el record, que els pares o els avis vivien a la carretera, i alguns, com la Jaia Vella de Décines o el Rei de Tarascó ho havien encara practicat en la joventut. N'hi ha que encara ho fan, com la Jaia Chocolat. Sovint els sedentaris tenen nostàlgia d'aquells temps i el nomadisme és considera en general l'autèntica vida gitana.

En això cal fer una diferenciació entre els occidentals i els centrals i orientals. Així com a Provença, al Llenguadoc i a l'Alta Garona la majoria de catalans tenen casa, o estan més o menys sedentaritzats en terrenys, a Dordonya i a Montalban molts continuen nomaditzant una bona part de l'any. Tots els que viatgen solen tenir un lloc estable per

passar la hivernada, ja sigui una casa o un terreny on instal·len la caravana, propi o comunitari. Molts s'estan en el que en diuen *terrain designé* o *terrain camping*, que totes les ciutats franceses mitjanes i grans estan obligades a tenir. A la zona oriental, sovint quan tenen cases continuen dormint a la caravana, que aparquen al jardí.

Tots pensen, també els sedentaris, que l'autèntic esperit gitano és la de la tartana, per això molts s'han establert en una, malgrat que no viatgin mai, com passa al Caraïbes, a Cagnes-su-Mer. Sara Régis, que viu en un pis al barri de Les Farrages de Tarascó, opina que a Cagnes són "més gitanos" perquè viuen en caravanes.

I quan ja estan totalment assentats, a vegades des de fa generacions, és més gitano viure en barris de gitanos, com fa notar Joseph Mathieu, de Figuerolles, a Montpellier. A vegades, es viu en un d'aquests barris on hi ha també molts paios i es canvia el pis per una parcel·la per viure com els gitanos, en família, com és el cas de Tonyo Serviole, que va residir durant anys al barri de La Mosson (La Paillade), de Montpellier, i als seus 73 anys va comprar una gran parcel·la a una quinzena de quilòmetres de la ciutat, en una zona agrària, i hi va emplaçar caravanes i casetes d'eines de jardí, i s'hi va instal·lar amb els fills i les respectives famílies.

Però fins i tot quan estan plenament sedentaritzats, com passa a Figuerolles, el cap se'ls en va cap a la carretera (Marichy: 33):

Ils souffrent de la sédentarisation. Les plus âgés évoquent avec nostalgie l'époque des voyages et les jeunes même se sentent dans les appartements comme « en prison », profitant de chaque occasion pour aller camper au bord de la mer et quitter la ville.

Lorsqu'il est nécessaire de résider en ville, ils s'arrangent pour être dehors les plus souvent possible; dans une cité, il y a quelques années de cela, ils descendaient le soir chanter et danser dans les rues.

Això mateix li passava a la Touti, una dona de l'Abbaye de Grenoble (Brot: 139):

Notre génération n'a jamais voyagé et moi, dans une maison, je ne peux pas rester! Pourtant je n'ai jamais mis les pieds dans une caravane, mais je peux pas rester dans une maison, il faut que je sois

constamment dehors. La maison me sert pour dormir, c'est tout!

Sembla que portin la carretera als gens (Brot: 139):

C'est la nostalgie du voyage. Ça poursuit, il n'y a rien à faire. Sous une caravane il y a des roues et l'on peut toujours repartir. C'est une sensation de liberté. Moi j'aime bien revenir à Grenoble. Dernièrement je suis parti un mois et demi dans l'Est, je pars à peu près deux mois l'été, ça fait quatre mois en tout.

Paul Bueno, de Montpellier, reflexiona sobre el nomadisme i explica la situació al Llenguadoc:

–Jo, el viatge en carro el som pas coneixut. Jo tinc 64 anys [2012]. En hi ha encara quelques uns que viatgen, me és una minoritat. Els gitanos aquí ja viatgen pas. Força força dels que no viatgen tenen el seu camping, enfin la caravana, me sovint tenen un petit terrain, donc a l'hivern se paren i a l'estiu fan el viatge. Montpellier no, n'hi ha pas. On te n'hi ha és a la banda de Niça. Aquí la majoritat són en cases. N'hi ha també que sem casat amb des voyageuses, de gent del viatge que són pas gitanos, i donc hi ha hagut mélanges, és per això que encara hi ha gitanos o gitanes que són dins el viatge, hi ha un melange de familles. I de gitano, gitano que viatgi n'hi ha pocs. Forces a Perpinyà. Viatgen tres o quatre mesos a l'any. Van fins al nord de la França a fer la seu venda i coses així i après quan ve l'hivern baixen a Perpinyà, i tenen casa allà al nord, tabé. Tenen un terrain... una grossa majoritat dels de Perpinyà muntaven allà, ara sé pas si... jo vint o trenta anys enrere els som coneguts.

El procés de sedentarització sembla definitiu al Llenguadoc i a Provença. El Paio Baptiste assegura que els gitanos que viatgen s'han acabat a Alès, però sempre queda el costum del desplaçament. “N'hi ha pas més [que visquin viatjant], se'n van un mes o dos, per treballar, o perquè són évangéliques”, però tenen tots una residencia fixa.

La situació és diferent a la Dordonya i bona part de la Gironda. Dolorès Florès diu que “podem pas restar tancats”. Ella viatja sempre, excepte dos mesos a l'hivern, que s'estableixen a Marsac, a tocar de Perigús. A penes s'intueix la primavera, comença amb el grup familiar un recorregut basat en els punts de venda i en els pelegrinatges.

Van cada any a Lourdes i també a les Santes, i fan un itinerari entre Tolosa i Marsella seguint els mercats, “anem a pertot, on bouge”, diu.

La Jaia Chocolat diu a Lourdes, on el grup ha acudit pel pelegrinatge anual, que haver-se d'estar en una casa li sembla “un horror”, que no hi ha res tan bonic com la vida en llibertat que fan els gitanos, d'aquí cap a allà. El seu grup viu viatjant tot l'any i aquest mateix matí s'han aplegat per decidir on aniran quan tornin a la carretera. Prenen les decisions d'un dia per l'altre. “Quan marxem tots sem contents”, somriu la Jaia. Encara no han decidit on aniran. S'han considerat dues possibilitats: Marsella o bé al nord. “Els catalans sem més del sud –diu ella– perquè hi fa bo”.

–I com decidiu cap a on aneu?

–Pels mercats, o si cal anar a fer un treball, o si hi ha un familiar malalt. Quan un és malalt, cal que tothom hi vagi.

Ella es va criar en un carro amb cavalls. Ara està encantada de tenir una rulot; tot hi és molt més còmode, i ja no han de caminar tant com feien abans, ni carregar les coses. La vida és molt més fàcil actualment, “abans vivíem com podíem –explica–, treballàvem quan podíem i havíem d'anar a mangar [demanar] i un poc a txurar [robar] si no teníem res per menjar, i fèiem el menjar al foc”.

La conducta esmentada de sortir al carrer a cantar o simplement a fer safareig, és absolutament generalitzada, i els gitanos la practiquen com a norma diària a tot arreu. I si no es pot sortir al carrer, la reunió es fa en una casa, però la família ha d'estar junta, com passa cada tarda quan la canalla surt de l'escola a casa del Paio Baptiste i la Rebeca Rey d'Alès.

Els gitanos tot ho han de fer en grup. En deixa constància Gilbert Teneilleau, que explica que a Lourdes, per exemple, s'identifica els zíngars d'una hora lluny, sense tenir en compte el seu aspecte, perquè ells fan el pelegrinatge en família. Se'ls veu pel carrer, o a les processons, o a l'església, sempre carregats de canalla, sempre junts, sempre en comunitat..., mentre els gadgé hi van per grups d'edat: joves, matrimonis, jubilats...

FESTES

El Nadal és per als gitanos segurament la celebració més sentida, seguint més o menys els hàbits de les societats en les quals viuen. A Cagnes-sur-Mer contem com el començaven a la zona de Niça:

–La vetlla de Nadal, le vingt et quatre, tots els gitanos nois joves agafaven les guitarres i anaven a despertar els vells i se ficaven dins les cases. Aquí Niça ho feien, això. A sis hores o set hores del matí ho feien, i mangaven [demanaven] saus [sous], *les estrenes*, se deia. Deien “bons anys”, “bons anys jaio” o “bons anys tia”, o així. Ara ja fem el Nadal com els paios –explica una dona.

La Marcel·la Reyes i en Manel Baptiste, de Perpinyà, havien fet de petits aquestes estrenes:

– Això és un costum gitano –diu ella–. Les cobles joves s’aixecaven al dematí, el dia 25, i anaven a les cases i els recebien amb gatós [gateaux]. Entraven a totes les cases. I les criatures, petits, anaven totes a cada casa. Això s’ha perdut fa curanta anys.

–I la nit de Nadal, del 24 al 25, els joves, de vint anys, trenta anys, curanta anys, naven de casa en casa a passar un moment a cantar i ballar dins de les cases dels gitanos. Cantaven fandangos, seguriyees, buleries, tanguillus. La rumba no existava –diu en Manel.

La Marcel·la diu que els donaven coses: “algun sou, menjar...”.

–Per als grans hi havia molt de vi –recorda en Manel–, tenien la taula parada, i d’aquí Sant Jaume se n’anaven a un altre barriu, i d’aquell a un altre barriu. Anaven après del Pont Roig, a la Cour de Puy, i de la Cour de Puy se’n naven a Vernet. Tot era obert. La taula sempre era parada. Passaven la nit a fora, tota la nit. Jo, de record, tota la vida, que es feia això. Après hi havia el dinar de família, el dinar de Nadal, la nit també. I bé, nosaltres lu més important és el sopar, hi ha famílies que feien dinar.

La dona diu que dinar i sopar, tota la jornada.

–Per Nadal, el gitano perdonava molt de coses –rememora en Manel–, si s’havia passat una petita història, aquest dia venien dos homes i te deien: “Buenu, tu no et parles amb aquest, me ara t’hi parles, i molts hasta se ficaven a plorar”.

Josep Jaubert de Reart va descriure la celebració del Nadal per part dels gitanos de Perpinyà, i recull aquesta tradició ja a l’inici del segle XIX:

Après les compliments d’usage entre des gens qui se retrouvent, on récite le rosaire. Puis vient ce moment de cette collation en usage dans notre pays, qui a pour base ces gateaux d’amendes, de noisettes, des pignon et du miel, que nous appelons *tourrons*, et la veillée se passe a causer sur le plaisir de ser revoir. Les anciens s’entretiennent des affaires de la dernière foire et des succès qu’ils espèrent dans la prochaine, et la guitare ébranlée par la main du plus habile met la jeunesse en train. On chante, on danse jusqu’à l’heure de la messe de minuit.

A l’avertissement de la cloche, tous les membres de la famille se rendent à l’église où vous les voyez sur leurs plus beaux habits et dans le plus grand recueillement. La matinée du jour de Noël est consacrée aux *souais de bonne fête*. Les filleuls vont baiser la main de leurs parrains dont ils reçoient quelques leçons paternelles et de ces gateaux en forme de couronne, appelés *tourteaux* [tortells].

Le foyer pétille sous le toit hospitalier, les ménagères apprêtent les provisions et la famille assiste à un repas copieux dont la gaîté et l’appétit font le plus piquant assaisonnement.

Prevenu, comme on l’est sur, la manière de se nourrir des Bohémiens, on serait étonné du choix et de l’abondance des mets dont se compose leur festin de la fête de Noël. Ils économisent pour ce jour toute la reste de l’année (...).

Après le repas vient l’heure des visites chez les amis et les connaissances; c’est le moment solennel du baiser de paix, du pardon des injures, de la cessation des inimitiés (Victor de Rochas: 274).

Antonio Roige, el Panxet, el més vell dels gitanos del Portal de Barcelona, recorda que la vigília de Nadal s’anava “a saludar als homes vells”. No eren pas els nens els que hi anaven, com a Niça, sinó que eren els fadrins, alguns ja a la vintena, o potser algun de casat i tot, i no passaven per totes les cases, sinó únicament per les dels homes més grans,

els de més respecte. Aquests tenien preparada una taula amb torrons i altres coses per menjar per oferir als visitants. “No era una juerga, els fadrins potser cantaven algun cant amb la guitarra: rumbes, o fandangos, o tarantes, o soleares..., però no sempre es cantava”. Es feia el 24 al matí i a l’hora de dinar s’havia acabat, “quan s’anava a casa a menjar l’escudella”.

El Nadal porta la Marcel·la Reyes i en Manel Baptiste a l’altra gran festa per als gitanos de Perpinyà:

–El Sant Joan era més que Nadal, nosaltres la juerga –diu en Manel–. Aquí no hi havia fogueres, se’n naven a la mar, es ficaven en un cafè, cantaven i ballaven. Els païos no ho feien.

–Belleu era més que el Nadal: molt comptada –diu ella–. Les dues festes de l’any eren Sant Joan i Nadal, belleu més Sant Joan. Era juerga tota la jornada. Acabaven a les quatre o les cinc del matí. Totes les famílies portaven la seua cosa [per menjar i beure] i sortien.

–I no es feien fogueres? –pregunto.

–Aquí també fan fogueres per Sant Joan, però això no és gitano. Els gitanos no fan fogueres.

La Marcel·la i el Manel van apurar el Sant Joan fins al final:

–Ah, Sant Joan...! Potser sem estat la radera família [de Perpinyà] d’anar a Sant Joan, i vam sopar a la mar. Va ser entre 65 i 70, i ja no es va fer més. Sopàvem a la platja, i encabat entràvem en un cafè i se feia la festa. A Canet hi havia un cafè on se feia la festa cada any [no en recorden el nom]. Hi havia belleu trenta famílies que hi anaven. Era a l’entrada de Canet. Com que era la festa d’un sant, ara els evangelistes no ho permeten.

A Perpinyà no hi havia més celebracions al llarg de l’any, “la Pasqua no comptava per als gitanos, no es feia res”. “Ara els joves fan l’aniversaire. Nusaltrus els aniversaires ni

sabiém el que era”, diu en Manel.

“Per Nadal feien alguns àpats: un pioc, un capó, una oca, peix en suc...”, explica Mílio Escuder, de Perpinyà:

–La vigília feien la festa, cantaven i anaven per les cases, i per sopar era el repeix [àpat]. Quan venien les dotze de la nit anaven a casa, hi havia els vells i feien un menjar, i se divertien fins les cinc o les sis del matí. L'endemà feien el menjar de Nadal.

Per cap d'any també ho celebraven. “Feien la mateixa festa que per Nadal –diu en Mílio–, sortien els joves fins a la mitja nit, igual que Nadal, a les dotze, ressopó, i l'endemà, dinar”. No feien més celebracions al llarg de l'any.

Josep M. Carandell transcriu (pp. 178 i 179) un article que no identifica de Manuel Vázquez Montalbán, que era veí, que parla de les celebracions de Sant Joan al Portal:

Hace algunos años, (...) esos gitanos, los de mejor aspecto convencional de toda la geografía urbana de Barcelona, protagonizaban unas extraordinarias noches de San Juan. Todo empezaba por las detonaciones de cohetes, los volcanes de colores, las ruedas y las tracas. Después, la chiquillería gitana amontanaba viejas maderas en el cruce de la calle de la cera con la calle Botella. Aquella era la hoguera gitana. Unos metros más allá, en la plaza del Padró, la chiquillería paya amontanaba también su vieja madera para su hoguera blanca. Y en torno a esa hoguera blanca brotaba una alegría contenida, silenciosa, basada en la iluminación de los ojos y en el calor frío de las llamas y el relente. Esta alegría blanca no tenía nada que ver con la que brotaba en torno a la hoguera gitana, necesariamente más pequeña, por la estrechez del ámbito. En la puerta del bar Moderno, los gitanos utilizaban arcanos, deslucidos taburetes de madera como timbales llenos de resonancia. Formaban un gran corro en torno a la imaginaria peana donde crecía la hoguera. Del corro salía la muchachita en trance o el adolescente moreno. Los dedos se convertían en crepitaciones más fuertes que las de la hoguera, y los pies, las caderas, todo el cuerpo suelto protagonizaba el misterio de la identificación con el fuego. Todos aquellos seres se convertían en intérpretes de una extraordinaria escenificación llena de talento, de sabiduría vital, de energía.

Però, com es deixa veure en aquest relat, el que comptava per als gitanos era la *juerga*,

cantar i ballar entre ells. Aquesta era la seua festa de Sant Joan, no pas la del foc, com explica Manel Giménez Pubill, el Pistoles, i constata Antonio Roige Garcia, el Panxet, que diu que això encara es fa, si bé de manera particular.

COSMOVISIÓ

La gitana Isabel Hernández, detinguda el maig del 1580 a Villarejo del Espartal, avui a la província de Conca, va revelar en un interrogatori de la Inquisició per heretgia i apostasia que quan morien “ellos no yban al cielo ni al infierno”, i quan li van demanar on anaven, van contestar que, segons els vells, “a unos prados riberas de un río”, un paratge més d’acord amb la seua tradició ambulat que no el concepte de paradís de les mitologies del desert. La gitana va ser condemnada, de manera que la cosmogonia que havien configurat els gitanos al llarg dels segles va ser esborrada aviat amb els mètodes habituals del Sant Ofici (Aguirre: 297).

Heinrich von Wlislöcki explica, per la seua part, (p. 161) la veneració de les muntanyes per part dels rom de Transilvània i sud d’Hongria encara a la fi del segle XIX:

The mountain was regarded as a demon, or as the dwelling of one (...). The other group of ideas is “the cosmic conception of de mountains”, which proceeds from de circumstance of the vertical organisation of the earth’s surface to the heavens. The mountains come to be regarded as connecting earth and sky; the vault of heaven was simply the continuation of the mountains.

A Castella van acusar sovint els gitanos als segles XVI, XVII i XVIII de ser uns descreguts i no practicar cap ritual religiós. Juan de Quiñones, alcalde del Rei, va blasmar-los el 1631 a *Discurso contra los gitanos* per saltar-se les pràctiques i de menjar carn durant la Quaresma Zoido Naranjo (p. 103), i les *Constituciones sinodales de Uclés* deien que:

Viven con mucha libertad perjudicando a las almas. No bautizan a sus hijos, ni confiesan, ni comulgan ni se casan por andar siempre vagando (*Historia social de España y América*, T. IV, pp. 130-131, citat per Zoido Naranjo p. 107).

Sancho de Toledo, professor de Sagrada Escripura de la Universitat de Toledo, acusava els gitanos de no rebre els sagraments, no anar a missa, ni respectar la quaresma, i el 1619 va escriure (De Vaux de Foletier 1974: 116, traduït):

Persones molt dignes de crèdit els consideren herètics, i per a molts són pagans, idòlatres i ateus, sense cap religió, tot i que en aparença s'atenen a la religió de la zona on es troben, i són turcs amb els turcs, heretges amb els heretges, i a vegades bategen un nen, entre els cristians, per estar en regla.

George Borrow (1986: 112) va fer una descripció molt precisa del pensament religiós d'un grup de gitanos amb els quals va conviure a Badajoz:

Religión no tenían ninguna; nunca iban a misa, ni los oí emplear jamás los nombres de Dios, de Cristo o de la Virgen, a no ser en imprecaciones o blasfemias. De lo que pude averiguar resultaba que sus padres habían mantenido cierta creencia en la metempsicosis, pero que ellos se reían de esta idea y opinaban que el alma perece cuando el cuerpo deja de respirar, y su argumento era bastante racional en cuanto impugnaba la metempsicosis: “Hemos sido harto malos y miserables en esta vida –dicen–, ¿para qué vivir de nuevo?”

Malgrat el seu capteniment i el que poguessin creure, els gitanos rarament van ser perseguits per qüestions religioses. Els rom s'han adaptat històricament –o han dit que ho feien– al culte de la societat on es troben, una conducta que els ha estalviat molts maldecaps. La religió ha tingut bàsicament una funcionalitat pràctica ja des de l'inici, quan els *comtes* o *ducs* que dirigien les bandes de bomians que arribaven a Europa occidental es presentaven a les viles demanant òbols per a peregrinatges religiosos a Sant Jaume de Galícia o a altres centres de devoció. Els catalans han estat tradicionalment catòlics, si bé sembla que tradicionalment havin estat uns practicants molt laxos, i amb rituals propis, des del bateig a la defunció.

Durant segles, els gitanos van mantenir les aparences o la religió de la majoria, però quan hi va haver llibertat també per a ells van fer de manera molt general una tria més adequada a la seua idiosincràsia. En les darreres dècades s'ha produït un sotrac dins el món rom, que està abandonant el catolicisme i s'està passant a l'evangelisme. Ha estat un canvi rapidíssim que va iniciar un gatxó a França, el bretó Clément Le Cossec i en

poc temps es va anar escampant com una taca d'oli per bona part d'Europa. “El desvetllament religiós entre el poble gitano és un dels grans esdeveniments religiosos del segle XX. Comença a França al 1950 i s'estén per tot el món”, assegura Rafael Arencón (p. 1). El balaguerí Juan Carlos Giménez s'enorgulleix que des de la seua ciutat el *culte*, portat per gitanos catalans de França, es va escampar per Espanya i ha arribat ja als últims confins de Portugal.

Els gitanos se senten més agombolats amb les noves creences. La jaia Béatrice, de Grenoble, nascuda el 1936, s'ha fet evangelista i assegura que aquesta és “la veritable religió dels gitanos” i el catolicisme és “dels paios”. Els zíngars havien estat sovint fidels de segona categoria dins la religió majoritària. El llibreter i escriptor Joan Miquel Touron recorda que a Vinçà, al Conflent, no els deixaven entrar a l'església, excepte per als enterraments, “per això s'han fet evangelistes”, conclou. El capellà, el ratjai, era sempre un ésser superior i el precepte anava de dalt a baix. Amb l'evangelisme han trobat un món enterament gitano i les màximes jerarquies, els pastors, són semblants seus.

L'almoiner de Perigús, Jean-Marie Eiroy, explica que cada “tribu i religió” té els seus tabús particulars, i se'n creen cada dia, no són pas tots ancestrals. Una dona que té la regla no la toquen, i hi ha aliments que ella no pot tocar. Hi ha una dona gran a prop, Dolorès Florès, nascuda el 1951, i ens hi acostem per consultar-la, i no ho nega, però aquest sembla un costum més aviat manuíx que pot haver influït en alguns catalans, perquè Paul Bueno i Nadia Gimenez, de Montpeller, el desconeixen. Aquesta diu que de la menstruació no se'n feien comentaris:

–Se'n parla pas. Déu mo'n guard de parlar d'això amb els seus germans o el pare –diu la Nadia.

–I hi ha feines que una dona que no pugui fer durant el període, com ara cuinar?

–L'allioli –comenta–, deien que una noia calia pas que ho fessi perquè mancava l'allioli. Era quelcom que calia pas parlar, calia pas dingús se'n vicessi, una noia calia que fessi atenció.

–El gitano per aqueixes coses és molt pudique –afegeix l’home, i explica que, a part de l’allioli –que era un creença general a Catalunya– no hi havia res més que no pogués fer en període menstrual.

En Tonyo Serviole, també de Montpeller, coincideix amb ells que no passa res quan la dona menstrua.

–Tampoc l’allioli?

–Això ho deien els vells, perquè fallava l’allioli. “Ai, està embarassada, que no fagi l’allioli, que el fallarà”, deien els vells.

–Però hi havia coses que una dona que tenia la regla o estava embarassada no podia fer?

–No, no, ho pot fer tot.

TRADICIÓ ORAL

Les societats han anat abandonant el seu patrimoni oral a passos de gegant des que va aparèixer la televisió i les comunicacions van escurçar temps i distàncies, i les tradicions que es transmetien per via oral s’han anat fonent, sovint sense deixar cap rastre. Es pot dir que els gitanos catalans, tot i que conserven molts dels seus valors ancestrals, han seguit la pauta de l’oblit de la societat majoritària, i potser encara d’una manera més acusada.

Davant de les preguntes sobre “històries d’abans, llegendes, contes...”, els integrants de la generació més gran invoquen que “els vells” explicaven “coses”, esmenten els “cuentos a la vora del foc”, però es queden generalment bloquejats quan se’ls demana de concretar. No ha quedat gairebé res, i en això coincideixen persones que fa dècades que conviuen amb els gitanos catalans de França i els estudien, com Jean-Paul Esdudero o Bernard Leblon, i també l’antropòloga Teresa Teresa San Roman, que ha estudiat al

llarg de tota la vida gitanos de Barcelona i Madrid. És com si els gitanos catalans no haguessin tingut mai un folklore, contràriament al que s'esdevé amb els seus cosins d'altres països del continent, que presenten una tradició oral molt rica.

La jaia Béatrice, de Grenoble, apunta una història sobre els orígens, però d'una manera molt esquemàtica, sense detalls: Els gitanos catalans tenen sang reial perquè quan van passar a França amb les carretes i els cavalls, cantaven i tocaven música i hi havia un rei que els contractava i abusava de les noies, “i hem tingut criatures d'aquest rei, que agafava les jeunes filles honrades; és per això que nantrus, catalans, sem de sang reial”.

Alguns esmenten una reina llegendària espanyola: Isabel. Aquesta és una història sentida diverses vegades i sempre apareix el mateix nom, de manera que té un substrat real que ha passat de pares a fills a través de les generacions. La reina perseguia els gitanos i els tallava les orelles o els infringia altres càstigs, i a vegades diuen que els va expulsar d'Espanya. Aquesta és la versió que en dona Nadia Gimenez, de Montpeller:

–Isabela la Catolique exterminava els gitanos. Van posar els homes en galeres i molts van baixar aquí en França, perquè aquí, même si era pas el paradís, podien menjar.

–Això ho heu llegit als llibres? –demano.

–No, ho sabem perquè els vells ho han contat.

–Però després de tants segles ha quedat dins la memòria del poble gitano? –insisteixo.

–Ah sí! –diu Paul Bueno– Els jaios ho sabien sense haver llegit.

–Oui, oui! –corrobora la Nadia.

Aquest matrimoni és capaç de recordar algunes faules dels avis, un cas inusual. En Paul explica:

–Jo m'acordi que els vells abans contaven cuentus. Jo de jove me'n recordi... La nostra

televisió de l'època eren els cuentos, que en deien. Sovint es contaven cuentos de bruixes. No me'n recordi pas. Sé que feien por i après per anar a dormir..

“El Pere Boig”, diu la dona. “Això, el Pere Boig, era un personatge un poc ximplet, que li deien Pere Boig...”.

–I què feia?

–Ai... el Pere Boig tenia un cert atge [edat] i encara era fadrí, era pas casat, i la seua mare diu: Pere Boig te caldria començar a gitar un cop d'ull sobre les noies. Te caldria passar un parell de dies amb l'oncle, a la campanya... El seu oncle tenia moltons, mamecs [anyells]... i donc baixa de l'estampa i amb un ganivet i una furxeta surt tots els ulls dels moltons... i se promena dins el poble i cada cop que veu una noia jove li gita cop d'ull... i el seu oncle li diu, me què has fet Pere Boig? I respon, m'has dit de gitar un cop d'ull a les noies joves. Mare meua que estàs boig, mai te podrem casar. El Pere Boig feia coses aixins...

La Nadia diu que “jo escoltava allò de *cirereta cireró*”.

–Com era?

–Cal pas sortir, cal pas que se'n vagi, però hi ha l'home del segó que l'agafarà, perquè hi ha un home amb un segó, amb un sac, que l'agafa i la posa dins el sac, i dins el sac deia: cirereta cireró si hagués escoltat la meua mare, seria pas dins el segó.

Les històries o facècies que es poden poar són comptats. La Rebeca Rey, d'Alès, recorda el conte “de la Marieta” que li contava sa mare:

–Marieta, Marieta sóc al premier escalier, i après era al segon, i al tercer, i al quatriè-me... i això nos feia por, i quan era al dixième deia “arribi!”, i tots tremolàvem.

Marichy esmenta a Figuerolles, a Montpeller, una figura, el babau, per fer por a la canalla (p. 62). El babau és un ésser mitològic del folklore de Ribesaltes (Rosselló), una

espècie de monstre que surt del riu Aglí i ataca les persones.

Els gitanos catalans a penes recorden facècies, corrandes o redolins, n'hi ha únicament un que se sap tothom a Sant Jaume de Perpinyà, però no se n'han trobat més, tampoc Bernard Leblon ni Jean-Paul Escudero:

Les gitanes de Perpinyà

Que van a l'escorxador

Posen la tripa a l'olla

Sense treure el costelló.

El recito en una conversa en grup a Sant Jaume, a Perpinyà, i tots esclafeixen en rialles. Diuen que “era una broma, que se deia per riure”.

Galan Régis, del Quai des Platanes, a Arle, apunta la història del Pobre Nas i la cabra, només la va enunciar, perquè no en recordava gran cosa. Segons diu, el Pobre Nas era un personatge que viatjava amb cavall i carreta, “fa més de vuitanta anys” i “anava en ruta i va trapar una cabra que el volia matar”. La narració era tan esquemàtica i tan estranya que no li vaig donar importància fins que Bernard Leblon em va parlar d'una història d'una cabra sobrenatural, que li va contar el desembre del 1985 a Carcassona un gitano que es deia Jeannot Baute, i que Jean-Paul Escudero va transcriure. Era l'única faula que havien aconseguit recollir entre els catalans després de dècades d'estudi dels gitanos, i té a veure, un cop més, amb el culte als difunts. Els dos testimonis distants en l'espai i en el temps demostren que el Pobre Nas i la cabra pertanyen al patrimoni oral dels gitanos catalans, una història que comença com a real i acaba sent surrealista:

Abans, jo en aquest moment eri jove, tení catorze o quinze anys, me el meu pare venia de la fira amb els joves d'abans. E anàvem a comprar bèsties a la fira, i ho sabes, hi eres ambe jo, me sembla. E a la mitat camí troben una cabra, una petita cabra, i ja sabes, nosaltres tenim el cor feble, perquè per les bèsties tenim un cor feble. Trobem aquesta cabra que diu “me me” i l'agafem! El meu jaio l'agafa i el

posa a sobre el [paraula irreconeixible]. Més avançàvem, aquesta cabra venia més grossa, ai! e ella sempre “me me”, sempre venia més grossa. Diu, compare, diu, quand même diu, aquesta cabra ven més grossa, preniu-la vós! Ah, diu “no”, diu “no, no, perquè... guaiteu, jo tabé –diu– sun carregat”. “Ah, no, compare –diu–, l’agafeu vós”. Bueno, l’agafa, fa belleu dos quilometres: “me me me”. “Oh –diu–, hi ha que l’arravatar (?) –diu– aquesta cabra –diu–, nosaltres... és pas menester de cabres!”, va rebatre-li. Al moment de l’arravatar (?) els diu la cabra: “Ah no, onta m’has pres cal que me reportis”. Abans els gitanos érem molt croyents, ho sabes, això? Vam prendre la cabra i la vam portar onta la vam posar, oblijats. Diu: “Escolta –diu–, si no me portes onta m’has pres, deu revolts ser formaran a l’entorn teu”. “Bueno –diu–, t’enfadis pas, te vaig a reportar”. La va reportar onta hi havia ellos, bueno. Nosaltres teníem un campament onta se tenien tots els gitanos, i cada u escoltava això que li havia passat.

Sempre hi ha un home vell, un home vell que comprèn més que un altre. Diu: “Home –diu–, m’ha passat això i això, anit m’ha passat això i això. Ai fill meu!”. “Vosaltres –diu–, quedeu aquí que jo faré lo altre”. “Que jo –diu–, tinc el do de fer el bé, aquesta cabra diu, vos volia fer el mal”. “L’haveu portat on(t) és, on(t) era. Molt bé. Ara –diu–, no anireu enlloc, si no, seu fotuts”. Bueno, a mitjanit ven l’home i li diu: “Voilà, som fet això i això i això. És ben fet, sí, és ben fet. Al punt de mitjanit, li ven un llucet [llamp], diu l’home onta m’ha menat aquí, cal que me reporti onta m’ha posat”. Aquest gitano..., ehem, m’has comprès? Com devia tenir por... Eh? E sent: te vaig a dir quelcom perquè és família seua. Doncs diu, quand même, diu escolta: “Me volen posar allí, me volen fer mal!”. E l’altre li diu: “Fer mal, fer pas mal, l’havem trobat allí, el cal reportar allí”. D’un band tenia ragó, i a mitat camí, onta l’havien pres, i l’altre diu: “Pisque [puis que] estàs, sas tant de poguer [paraula irreconeixible] onta me cal posar?, perquè jo te som donat el camí”. L’altre va tenir ragó perquè tabé tenia un do. E l’altre li diu: “Puc pas combatre amb tu, onta m’ha portat cal que me reporti”. L’altre ho sabia, mes l’altre ho sabia pas. Veus que dins cada un, veues, té el poguer del Nostre Senyor. És veritat això, i no creguis pas això perquè quan el va portar van sentir un respir perquè era el Nostre Senyor que l’hi havia fet. Que mai se cal pas atacar a més fort que tu. T’ataquis pas mai a més fort que tu. El dimoni és fort, mes Déu és el més fort, i contra aquest ningú s’hi pot pas ficar. Te vaig a dir per què. Hi ha belleu un mes endarrere, pendent la missa dels morts, i jo, veues, som de bon cor perquè no importa com el que [paraula irreconeixible] me paguis, és igual per jo (...). E un noi va venir i me diu: “Jeannot –diu– has fet la missa dels morts?”. Dic “sí”. Diu: “Com va que has pas fet la missa del meu pobre papa”. Dic: “Escolta, jo te conec pas! Jo som fet la missa per dos morts”. Dic: “Jo posi una candela... pour... comment ça s’appelle? Pour les âmes perdues... Purgatoire, voilà, Purgatoire”. Bueno... Jo cada any ho faig, cada any ho faig. A vegades, me, hasta ell me diu: “Per què ho fas això?” Bueno... jo ho faig i sempre ho som fet perquè hi ha persones

que ho poden pas fere i ho faig per ellos (...).

L'antropòloga Teresa San Román, que ha dedicat tota una vida a l'estudi dels gitanos espanyols (diu que els catalans els coneix poc), tampoc no ha estat capaç de trobar llegendes, contes o relats tradicionals (informació oral). “Si en tenien, els han oblidat totalment”, diu. Un cop, una gitana barraquista de Madrid li va comentar que ells venien de “la gran gitana de Egipto”, però no sabia donar cap explicació a això.

MÚSICA

Els gitanos, com els rom en general, tenen com a grup en la música la seua expressió artística més pregona, i potser l'única. De fet, els seus llunyans ancestres indis la practicaven ja, si fem cas dels textos perses. Es pot dir amb tota legitimitat que els catalans han fet una aportació notable a la música universal del segle XX, un gènere específic, el gipsy, que van crear els Gipsy Kings. Abans que ells, i de la seua mateixa nissaga, hi va haver un gran guitarrista, Manitas de Plata, que tocava amb el seu cosí Josep Reyes, el pare dels tres Reyes que avui integren el grup. Manitas de Plata, Ricard Baliardo, és el pare dels tres Baliardo del grup. Abans, especialment en Peret, i amb ell el Pescaïlla (Josep González) i potser el Parrano de Lleida, van fer sorgir la rumba catalana, que va ser el punt de partença de la nova música gitana dels catalans.

Josep Mathieu, *Jojo*, de Montpeller, s'atribueix la paternitat de l'estil dels Gipsy Kings, tres dels quals, els Reyes, són nebots seus:

–Sem fet la musica amb els nois dels Gipsy Kings, els meus nois. Jo els ensenyavi aquesta musica que fan. Sem agafat un poc de la França, un poc de Peret, i poc dels cubanus. És veritat que Peret va inventar la rumba. Chacho del Piano tocava piano i cantava rumbes. Aquest també va ser un dels inventors de la rumba. Tabé tarantes, malaguenyes... Als busnós els agraden pas massa, es tractava de barrejar un poc la musica de França, la musica nostra, sem fet una musica jo... Jo sentíi una cançó de paio que m'agradava, i m'agafavi la guitarra i la tocavi, i en feia una cançó, i barrejava el flamenc i el cubanu.

–I com li dieu a la vostra música?

–Mai hi som pensat, en això. Som barrejat jo la musica amb la d’Espanya, de la banda de la meua mare: espanyola, amb la dels païos francesos, de la banda del meu pare, i això de cubanu que m’agradava molt. Amb totes aquestes musiques ensemble en som feta una de sola. Després els hi fotia rumbes, aquestes rumbes catalanes. La rumba segueix el compàs cubanu i amb el compàs de rumba s’acompanya tot. Les cançons que canta el Peret són de cubanus, ell fa també rumba flamenca.

Un dels protagonistes de la història, Pablo Reyes, membre fundador dels Gipsy Kings, corrobora la història: “És veritat”, respon quan li comento: ell i els seus germans van aprendre a tocar amb gent de Montpeller entre els quals hi havia el Jojo i el Tonino.

–I quan vau començar a tocar vosaltres?

–Quan som començat era molt jove, tenia vuit o nou anys, sóc començat a agafar la guitarra. Quan vam començar a jugar [tocar], a catorze o quinze anys, va ser amb el meu pare, amb un grup que se cridava Los Reyes. Hi havia el meu germà Canut, el Patchaï...

–I quina música feien els gitanos catalans quan van arribar a França? D’on va sortir tot això?

–El meu pare cantava déjà cançons del Rafael Farina i del Manolo Caracol, del Pepe Pinto... Escoltàvem el meu pare com cantava tientos... dels gitanos... abans hi havia bons cantadors. Cantava cançons del Manolo Caracol... Cantava aquestes cançons: “*Qué razón tenía la pena traidora, que el niño sufriera por la Salvaora*”... i això ho vam melanjar amb el ventilador, que feia el Peret, i així vam fer la nostra musica. Aprés hi havia el Ramón Montoya, el Fabricas (?).

–Però aquesta música els gitanos la van sentir als discos. Què cantaven abans?

–Cantaven en gitano, en català a Catalunya –es corregeix–: *Avui, demà, farem una festa* –canta i pica de mans–, coses així.

–Aquesta era, per tant, la música gitana abans que arribessin els discos...

–Cantaven això, sí –i entona–: *Remenem, remenem, remenem el buleru. Remenem, remenem, remenem el buleru. Fes con vulguis, fes com vulguis, muntem a cavall, muntem a cavall, fes com vulguis...* Les cançons velles d'abans eren això, i tothom ballava. Això és el que cantaven els vells, vells, vells. Abans jugaven [tocaven] amb una mandolina i una guitarra. Això era la musica gitana d'abans. Quan hi havia una festa, cantaven això. Cantaven fandangos, après cantaven soleares, cantaven tarantes. Nantrus sol que cantàvem tarantes. Cantàvem tarantes, fandangos i tientos, voilà. Eren les cançons que cantàvem per Nadal, quan fèiem una festa, quan hi havia un casament. I tothom cantava, i nantrus també.

–I quan va sortir el Peret vau incorporar la rumba?

–Sí, és ell que l'ha inventat, la rumba. Si nantrus fem la rumba és per ell.

–Hi havia també el Pescaïlla, que també la tocava –dic.

–El Pescaïlla, sí... *tararo, raro tau tararo raro tau, nano nano nau tara ra raro* –refila una tonada–. El meu pare les cantava aquestes cançons. I cançons del Farina: “*Las Ramblas de Barcelona, esta canción que estoy cantando ...*”. Totes aquestes cançons cantàvem nosaltres. La rumba ha vingut d'aquí.

–I quines cançons cantaven els vells de la família? Una dona gran em va cantar fa poc *Baixant de la font del Gat* –dic.

–Sí, aquestes cançons també se cantaven a casa.

–I com va sorgir la música que feu ara?

–Amb el flamenc, el Peret, tota la rumba ve d'Espanya...

–Però heu creat un estil nou.

–Sem agafat un poc de rumba, un poc de flamenc, un poc de tango... i ho sem melanjat. El Peret ho diu, ho va dir en una emissió: “Jo sóc creat la rumba, però els Gipsy Kings l’han ficat dins el món entier”. El Peret per nosaltres és un *grand homme*, un *grand homme* de la rumba.

–I com és que, sent francesos i parlant català, canteu en espanyol?

–Cantem en espanyol perquè la paraula espanyola és guapa. Podem cantar català o patois, bon, mare de Déu... I això que sabíem pas parlar en espanyol, cantàvem i en sabíem pas.

–I el compreneu?

–El comprenc tot. Parlarem pas massa bé en espanyol, però si cantem sí.

La música *tradicional* dels gitanos catalans, era, doncs, la mateixa que la de la resta de la població. Els més vells recorden cançons generals, en especial les infantils. La Rebeca Rey d’Alès diu que coneix *El gall i la gallina* quan els demano cançons d’abans. És la mateixa que cantaven els meus fills a l’escola:

El gall i la gallina estaven al balcó

La gallina s’endormia, el gall li fa un potó,

Dolent més que dolent, què diran la gent,

Que diguin lu que vulguin que jo ja estic content.

En acabat entona *Baixant de la font del gat*. “Aquestes dugues... La meu jaia cantava això, i la meu mare”. Una noia de la família diu que a ella li cantaven *La formigueta*:

La formigueta ha minjat el peu,

Sempre la pague, sempre li deu.

El Paio Baptiste afegeix que aquesta és una cançó que es canta a les criatures i la Rebeca diu que “après fa quiri quiri quiri a la mà”, com picant al palmell de l’infant.

Els adults cantaven també les cançons de tothom, com explica Pablo Reyes. Quan Django Reinhardt va triomfar amb la seua música, els músics catalans s’hi van interessar. El Manitas de Plata no va voler tocar fins que Django no va morir, tal era la veneració que li tenia. No es considerava digne de fer el que ell feia. Tot i que era manuix, sentia la seua música com a pròpia. Però llavors van arribar els discos amb el folklore gitano espanyol i els catalans de França s’hi van abocar, potser perquè els catalans no són gaire del *fii fiii*, tal com diu Paul Bueno, sinó del *rac rac*: de la guitarra i no dels violins, com els manuixos.

Els discos van ser els que els van donar la música que tenen ara. Primer va ser el flamenc o melodies aflamencades. Com expliquen Antonio Heredia i Paulette Bayardo, de Montpeller, anaven a Espanya i portaven enregistraments de Rafael Farina, Manolo Caracol i els altres flamencs de moda als anys cinquanta, quan van començar a popularitzar-se els discos. S’hi van sentir identificats de seguida, tant espanyols com catalans, que devien compartir *juergues*. Ho diu Tonyo Serviole, de Montpeller, català de cap a peus: “el flamenc és nostru”. I els catalans van començar a cantar les cançons en la llengua amb què els arribava, el castellà, tant si l’entenien com si no: sonava “guapu”, era música feta per gitanos i els permetia expressar el que sentien. Quan va aparèixer la rumba, van repetir l’operació: el Peret, el Pescaïlla, el Chanchó el Piano... Era una música que vivien també com a pròpia. També els arribava en castellà, i això va convertir aquesta llengua en l’habitual per a les cançons: era la que sentien i era la que repetien. Tot això ho van barrejar i d’aquí va sortir un nou gènere, el ritme gipsy.

Nadia Gimenez, Paul Bueno, Paulette Bayardo i Antonio Heredia, nascuts tots als anys quaranta, rememoren en una reunió als afores de Montpeller les cançons que cantaven originàriament els gitanos catalans i com es va anar introduint la música espanyola a través dels discos, i, a partir de Peret, la rumba catalana.

En Paul havia sentit a casa, per exemple, la cançó del Patufet: *Patim, patam, patum, homes i dones del cap dret...* i la Nadia canta *El Joan petit quan balla*, i en Paul la segueix amb *El gall i la gallina*. Diuen que quan eren criatures els cantaven aquestes cançons. La Na-

dia demana a la Paulette si se'n recorda d'*El noi de la fanfara*. Fa una mica de memòria i canta: *El noi de la fanfara ha parit (?) un noi, amb unes calces ruges i un fusill al coll, tiroi, tiroi, tiroi, tiroi...* Li demano d'on surt, perquè jo no l'he sentida mai. Diu que li cantava la seua jaia. Només en diu una estrofa i pel vocabulari i la fonètica podria ser rossellonesa.

En Paul també en canta una:

El meu pare m'ha matat,

El meu pare m'ha matat,

La meu mare és xata,

Tinc un petit germanet,

Tinc un petit germanet

Que fa el nas d'una barraca...

La reconec de seguida, la tonada és la mateixa que em cantaven de petit a casa, amb una lletra una mica diferent:

Mon pare no té nas,

Mon pare no té nas,

Ma mare és xata

I mon germà petit, i mon germà petit

Té nas de rata.

La Nadia en comença a recitar una sense cantar, i la complementa en Paul: *A la casa del*

meu sogre tot el bé de Déu hi és... com era això? S’hi repensa... el vi, ai com és això? A la casa del meu sogre tot el bé de Déu hi és, el pa sobre la taula, el pollastre i res més”, acaben traient entre tots dos. “Oué”, diu la Nadia. “És tradició catalana això”, recalca en Paul.

“Hi havia tabé –canta la Nadia–: *El senyor Ramon enganya les criades, el senyor Ramon enganya tot el món... I es queda aquí. A en Paul li surten retalls d’una altra cançó: El pare quan treballava feia així, feia així... canta amb la coneguda tonada d’El ball de la civada.*

La Nadia tempta i li surt una altra cançó: *Vola vola paral·lela (?) que no portes camisola, si m’ensenyes el camí del cel te donaré pa i mel... Aquesta no l’havia sentida mai. Després la trobo a internet amb el títol Marieta vola, vola:*

Marieta vola, vola,

tu que portes camisola,

si m’ensenyes el camí del cel

jo et donaré pa i mel.

–Això són cançons que se cantaven a les criatures –explica en Paul–, i ara les canten pas més.

A l’Antonio li ve una cançó en català i la Poleta el segueix: *La gallina és enfadada, el gripau encara més, li ha fotut una patacada i el fa caure al revés. “És dels vells”.*

I la Nadia recorda: “Els vells, els vells... en català cantaven, hi havia pas encara el Perret, és del temps del meu jaio, cantaven: *Munta’m a cavall, munta’m a cavall grossa vaca [haca?], / ai que sí que sí, ai que no que no, ai la vull per jo... La canten tots a cor, de manera que devia ser molt popular.*

Després l’Antonio continua: *Remena, remena, remena...*, aquí la Paulette hi posa “nena”, però ell hi diu “*el bolero*”. I continua: *Meeè, meeè... el teu pare se’n va al cafè.* I tots a cor

repeteixen aquesta estrofa, que sembla que és l'única que saben.

Jean-Paul Escudero explica que els gitanos fan broma amb *remenar el buleru* perquè *bul* és 'cul' en caló. Aquest mot ha passat fins i tot al llenguatge col·loquial de Sant Andreu de Llavaneres (Escudero 2014: 1).

“Això ho cantaven els vells”, diu la Nadia. “Eso lo vai sentir a Les Barques et j'avais à peine neuf ans, i els catalans cantaven això”, explica l'Antonio, barrejant tres llengües en una frase.

“El meu jaio i la meua jaia el ballaven –diu la Nadia–, com sardane”, i la Paulette i l'Antonio rectifiquen i diuen que era com la jota. “Els casaments d'abans, d'abans se fa-sien així”, rememora la Nadia.

–Abans que arribés la rumba i el flamenc? –pregunto.

–No hi havia pas rumba –diu la Paulette –. El flamenc existia –diu l'Antonio– me a Es-panya, havia arribat pas aquí. Los catalans cantaven pas el flamenc!

–I quan va arribar el flamenc?

–Als seixanta –diu la Paulette.

–Ja t'ho diré –diu l'Antonio–: va arribar a mil neuf cents soixante, ça fait cinquanta ans. No, avant, avant, en cinquante-huit, en cinquante-huit ils on commencé a cantar Rafael Farina.

–En disque –diu en Paul.

–En disque: Rafael Farina –reitera l'Antonio.

–I hi havia La Paquera –diu la Nadia–, a mil neuf cents soixante dix.

–La Paquera de Jerez –diu l’Antonio–. Y esa que cantaba *Ese toro enamorado de la luna...*

–I tots diuen: – Argentina Coral. Mais ça c’est cinquante-huit –postil·la l’Antonio–.

–En Espagne –diu la Nadia–, me aquí en França era soixante-dix.

–Mais non –reliquen els altres–. Moi j’ai entendu ça en 58 –diu l’Antonio–. J’entendais ça avec un phonographe à manivèle.

–Hi havia El Portugués, de Barcelona també. I el Peret... Qui anava a Espanya agafava això, els *disques*. Ai, la meua jaia cantava... Même El Parrita és català, és de Barcelona [nascut a València, pròpiament]. I canta molt bé –diu la Paulette.

L’Antonio diu que la seua mare cantava *Baixant de la font del gat*, i l’entona. I tots quatre la coregen.

–*Era un mocador de tres pessetes, / un mocador de tres colors /* –canta llavors el Paul– *la sabata repicada / i el taló de ballador* –i s’hi afegeix la Nadia: – *deixeu-la passar, deixeu-la passar, / que és la dona del meu germà. És una cançó en català dels vells, vells* –remata.

Jo dic que no l’havia sentida mai i l’Antonio assegura que és perquè és una cançó gitana, “catalana me gitana”. Tots estan convençuts que és una cançó gitana. Més tard la trobo en un parell de blogs mallorquins i era, segons s’hi diu, per saltar la corda, amb una tornada lleugerament diferent, i unes referències que potser en situen l’origen en el Principat:

Don Pepet si vas a França

Passaràs per Mataró

I veuràs n’Esperanceta

Que es pentina an es balcó.

Sa pinteta li va caure,

Don Pepet la hi va collir

“Tengui, tengui Esperanceta

Que s’acabi d’aclarir”.

Sa mare quan la va veure

Amb so cap tan estudat

Li pegà una galtadeta

Davant s’enamorat.

Mocadors de tres pessetes

Mocadors de mil colors

Sabatetes repuntades

I tacons de balladors.

L’Antonio rememora els temps de la infantesa:

–Una cançó que el pobre Nin cantava amb el meu pare que se deia: *Ai mare, ai mare que se quema / que se quema la sardina que se quema*. Me comença pas aixins. C’est una chanson catalane, gitana, i el pobre Nin la cantava amb el meu pare. Mais je te parle de quand je suis venu de là bas, de Belfort. J’avais à peine une guitarre.

–I com fa aquesta cançó?

–Mais ça c’est des chansons du dix-huitième siècle [del mil vuit-cents]. Como la que canta la Lola Flores cuando canta esa de los faraones. Canta una cancion de los faraones y los gitanos: *Vengo del templo de Salomón, bendito sea...* [no se’n recorda de més]: C’est tellement vieux. Elle le chantait, mais déjà Pepe Pinto le chantait, et Juan Brebas, qu’il était plus vieux que Pepe Pinto et le chantait. Aussi, alors. Te das cuenta?

–I el Príncipe Gitano, què canta aquell home? –diu la Paulette–. Els gitanos de Montpellier cantaven d’ell, del Príncipe Gitano –reitera.

–El Príncipe Gitano –diu l’Antonio– cantaba cosas viejas, cantaba cosas del Chocolate, que era gitano y vivía en Barcelona. El Chocolate cantaba cosas de Pepe Pinto. C’étaient des chansons d’avant, les cordes des guitarras étaient en tripe de chat, ah oui!

–I hi havia el Sargantana, que era gitano, que jugava [tocava] en una sala per Nadal i tothom venia. Ja fa un moment d’això... –diu la Paulette.

–I qui era el Sargantana?

Ella diu que era un gitano de Montpellier i l’Antonio l’ubica cap a 1958-1960 cantant cançons del Príncipe Gitano. Tocava la guitarra, perquè “per cantar els gitanos sempre han jugat la guitarra, sempre ho sem vist, això”.

–Toda mi vida he tocao la guitarra; mi padre, también, y segurament que los abuelos y los bisabuelos también han tocado la guitarra –explica l’Antonio.

CUINA

Els gitanos tenen una cuina pròpia producte més de la necessitat que d’una altra cosa, però també adaptada al seu mode de vida tradicional. Al Rosselló, fan l’escudella, que mostra els seus orígens al Principat, mentre la població en general fa l’ollada. Els gitanos considerin seua l’escudella, sobretot quan són França endins, quan s’han oblidat els orí-

gens, i aquesta es converteix en plat gitano. També al Portal de Barcelona o a Mataró els gitanos consideren l'escudella un plat molt seu, tot i que és obvi que és una menja general a Catalunya, tot i que el Panxet del Raval diu que els gitanos hi solien posar menuts.

La Paulette Bayardo, de Montpeller, l'ha convertida en un plat de marca: "Som fet l'altre cop una escudella per un paio que volia "una comida gitana". "Te fa una escudella, va bé?" "Qu'est-ce que c'est une escudella?", me va dir. "Une soupe gitane, és catalana", li vaig dir jo. "Tot barrejat".

Entre els gitanos abunda la cuina de menuts, perquè aprofitaven sovint el que els donaven als escorxadors. Segons la Nadia Gimenez:

–Lo que menjaven tabé abans, que ara menus, la mamella de vaca, les tripes, la revula [revola, raola, "certa entranya d'un quadrúpede?", en diu el DCVB, amb interrogant]...

–Què és la revula?

–Això de l'intestin...

–I com es cuinava això?

–Ho som vist fer a la meu jaia. La mamà també ho feia. Calia penjar la mamella i amb un guivinet feien talls i els feien a la brasa amb una enciam picanta, amb alls... – "Amb un bon allioli", afegeix el seu home–. Ben picant, i menjàvem això.

–A l'epoque que compràvem això de la mamella, els paios la mamella la compraven pas, ellus –diu en Paul–, la menjaven pas. I anàvem al carnisser un cop per setmana i dèiem: "Porta una mamella de vaca" i menjàvem tots. Aprés s'és interdit. Jo en som menjat d'això a l'epoca, abans de la interdicció de la *vache folle*. Això era típic gitano.

–L'escudella, bon –diu ell–, me es feia un poc pertot. El pot-au-feu, l'olla. A l'escudella posaven lu que tenien. Ara podem triar, me abans posaven lu que tenien. Sensat, sopa bruta, arròs bruta. A l'arròs bruta hi posaven lo que tenien, un tall de lapin, un tall de

pollet, voilà, feien una ròs [arròs] bruta... S’hi posava tot lo que tenies.

–El cap de niells [anyells] també era menjar de gitano –diu la Nadia.

–Ara parlem de totes les especialitats –diu en Paul–, cassoulet, escudella, paiella, cus-cús... és tot el menjar dels pobres això. La piiiella era menjar de pobre. Feien piiiella i hi posaven el que tenien. Era ròs, podia ser patata amb peix, amb carn, com la ròs bruta, socissa [saucisse], lo que tenien...

Així, doncs, la paella era un plat també dels gitanos catalans de França. Segons ells, tant a la paella com a la “ròs bruta” hi posaven el que tenien a mà. Quina era, doncs, la diferència? Els demano si una era amb molta aigua –com fan a Mallorca– i l’altra eixuta, o si variava l’atuell en què es feia.

La Nadia contesta que la ròs bruta es feia en una olla i la piiiella en una paella. “Amb lu que podien”, afegeix ell:

–De cops, el que en deien ròs bruta tenien pas prou coses i era una especi de sopa de ròs, de cops. De cops no tenien prou cosa, paraven la marmita d’aigua i gafava un poc el gust de cada cosa. Bé, la piiiella a Espanya era plat de pobre tabé, a l’origine. Hi posaven ròs i lu que tenien.

Antonio Heredia explica que gitanos catalans i espanyols menjaven bàsicament el mateix:

–Lo que cocinaban más eran las patatas, arroz, habichuelas... Los pies de tocino, el rabo de tocino, lo echaban con patatas, arroz y monchetas. Hacían también col, que hacían con patatas. Le echaban arroz a la col, monchetas... un cocido. Comían garbanzos con patatas.

A vegades hi havia algunes variacions:

–Mismo los gitanos de antes hacían el catalán una paiella i el español hacia arroz y habichuelas y hinojo. Comida española, gitana. No española: gitana. Se hacía arroz y

habichuelas y hinojo, menjaves i bé – explica l'Antonio.

–L'escudella és com la paiella, és com un fricot, són coses que tothom arramassava... gafaven el que tenien, una codena, un coll de gallina... –diu la Paulette.

–L'escudella és de pobres –remata l'Antonio.

–I el fricot què és? –pregunto.

–És trufa amb carn, cebolla o ajo... –diu la Paulette.

–Il est moins garni que l'escudella –segons l' Antonio.

–L'escudella és sopa i el fricot és com un ragoût –afegeix en Paul.

–Som fet un pot-au-feu, som agafat carn, cebolla, ajo, safran... i som posat patata –explica la Paulette.

–I això és gitano o ho fan també els paios? –demano.

–Els paios ho fan d'una altra manera, avec carrota. Jo som agafat carn... –diu la Paulette-. Al Jour de l'An mengem lentejas, llenties... –Comida gitana-, intercala l'Antonio.

–I com les feien, què hi posaven?

–Bledes, un bocí de cambajó, un bocí de carn... –explica la Palette -. Per la Toussaint feien bacallà.

A Perpinyà és similar. “Els gitanos tenen una cuina pròpia?”, pregunto a Marcel·la Reyes i Manel Baptiste, i el primer que surt és la menja emblemàtica, l'escudella. Diuen que els paios fan ollada. Escudella ho és tot, la sopa i la carn d'olla, una perífrasi que ells no fan servir. Josep Miquel Touron, de Vinçà, al Conflent, explica que els gitanos del seu poble feien plats diferents de la resta de la població i “fan l'escudella exactament com a

la Catalunya del sud, l'ollada és més espessa”.

La Marcel·la explica la seua recepta:

–Carn de bou, putrina [poitrine] o pa de cota que en diuen, gallina, carabassa., llegum, porros, api, la meua mare de vegades hi posava una miqueta de mongetes russes [rosses].

En Marcel diu que una altra menja molt típica dels gitanos són els fideus passats: “Tots els gitanos ho feien, era gitano”. Els paios ho desconeixen, fins al punt que la Marcel·la els hi va ensenyar a fer al cuiner d'un restaurant de Perpinyà:

–Hi posaven no importa quina carn, pas carn de bou, aquesta no, carn de porc, costelló, costelles, socisses. Se fa sofregir amb ceba, all, pebrot; poseu alguna trufa, no gaire, poseu l'aiga i ho feu bullir. Quan és ben bullit, a l'aiga hi poseu tomata, concentrada de tomata, i poseu la pasta. I són els fideus passats.

La Marcel·la diu que els gitanos no tenen altres plats específics.

–El fricot noia! –s'exclama el seu home–, els paios ho fan?

–Sí, els paios en diuen *ragoût* –contesta ella–. El fricot es casi casi com els fideus passats, però se posa més que [només] trufes, sense pastes.

–Se fica olives, se fica boles de picolat... –afegeix ell, i ella diu que els paios també els hi posen.

Tots dos asseguren que als gitanos els agrada molt la carn a la brasa: “No importa quina carn que sigui a la brasa”. Això ja passava a principi del segle XIX: Victor de Rochas assegura que als gitanos de Perpinyà els encantava la carn (p. 281).

També a Millars (Rosselló), quan Josep Cargol parla de cuina gitana el primer que surt és l'escudella: “Els paios fan l'ollada , que és diferenta, hi posen més trufes i herbes, i més mongetes”.

–I com és l'escudella a Millars? –pregunto.

–S'hi posa un garró de cambajó, mongeta seca, trufes, carn d'olla, que sol ser de bou, gallina... Après herbes: api, carottes..., cigrons. S'hi posen cotzes [colzes] o papillons. L'ollada és més de llegums. Nosaltres ho fem tot més gran. El gitano quan menja no es queda amb gana. I al gitano li agrada gras, com el salpriet de mongetes, tots tenen colesterol...

–*Salpriet*? –pregunto.

–El fan amb mongeta seca, canard, tomata, bolets... La meua mare sempre n'ha fet, i la jaia, també.

En Claudi Balaguer diu que el mot és occità i a mi em sobta que a Millars del que a Barcelona en diuen *galets*, en diguin *colzes*, com a Lleida.

Amb Mario Baptiste, de Prada (Conflent), continuem parlant d'aquesta cuina d'aprofitament. Ell va nàixer el 1955 i la seua jaia, “que no tenia sous” cuinava “en un poal amb llenya, a fora” una sopa que feia bullir des de bon matí fins a l'hora de dinar: “Hi posava un poc d'apit, quatre mongetes blanques, un bocí de gallina... el suc semblava llet, era molt bo, venien de Perpinyà a menjar...”. “Nos posava la codena del porc i la jaia deia que era gallina, i era bo!”.

Naturalment, “tots feien l'escudella: a l'escudella dels gitans hi ha poca cosa i cou molt; a la ollada hi ha botifarra i cambajó, és més forta”. I la mamella de vaca, que “feien a la brasa, és molt bona”. “I les codenes de porc, i els caps de xai, en menjàvem força, sempre a la brasa”.

Aquestes citacions resumeixen bastant al complet converses amb altres gitans sobre la seua gastronomia: la mamella de vaca es devia menjar molt en generacions precedents, perquè l'esmenten sovint. La solien fer a la brasa, directament a la foguera que feien als campaments o al foc a terra.

Julien Dominique, de Libourne, parla de l'“estupegada de col” com a plat català, una mena d'escudella amb aquesta verdura com a base, que diu que és un dels seus menjars més habituals a la família i del qual no se'n recullen altres testimonis.

Josep Giménez, el Pajaro, de Montalban, recorda també la cuina de menuts:

–El gitano menjave també molt la por [o tancada i erra final] del balitxó [porc]. El ventre... com es diu? La por. I después hi ha l'estómac, que en gitano es diu *el bucó*. Mamella de vaca, també.

I en temps de necessitat extrema, hi podia haver alguns àpats de circumstàncies:

–Ui! N'hi havie que menjaven gats, i havien arribat a menjar gos. Hi havia especialistes que els sabien matar, els gats, els retorçaven el coll, l'espellaven com un conill i el cuinaven. La pell, la fotien al foc, la rascaven: es deie *la mortxí*. La rascaven per treure-li els pèls, i deien que del gat ere lo millor.

La seua dona intervé: “D'això no n'hai menjat io”; “però el meu pare sí”, replica ell:

–Menjaven gat i això ere una gitana que li deien la Garsa i l'altra ere la Bienvenida, la mare d'un cunyat del meu pare, l'Arturo, el pescador, el José, això ere per la montanya, per Salàs i allà... I la Chiquitica, sobretot, que ere una tia meua, ere professional dels gats, ai, en tres segons ia no hi ere més... –“la Gatera también”, intervé la dona–. “Ai! Cuidado, cuidado, amaga el gat que puge la Gatera”, deien els païos del poble. Li deien la Gatera a Vilaller, a Salàs, a Balaguer, a Pont de Suert... tots els pobles. A Barbastro, a Graus, per tot arreu on naven, veien un gat i...

Victor de Rochas (p. 281) va coincidir al Rosselló amb “bohémien” que es delien per l'erichó. No especifica que siguin catalans, perquè el 1876, quan va publicar el seu llibre, voltaven grups de manuixos per Catalunya Nord, en especial firaires i en circs, que sí que se'n delien, i n'han caçat fins a temps molt recents. Bernard Leblon en va menjar durant un període de convivència amb manuixos (informació oral). En aquest treball, cap dels catalans entrevistats ha esmentat mai l'erichó.

La chair du hérisson fait leurs délices. J'ai rencontré, un soir, un bivouac de bohémiens qui préparaient leur souper composé d'une marmite de macaroni et d'une demi-douzaine de hérissons. Ils échaudaient ce gibier pour le débarrasser de ces piquants en lui râclant la peau; puis, ils le vidaient et le préparaient très proprement. Ils m'assurèrent que c'était un mets fort délicat ; ayant à peu près le goût du lièvre. Ils chassent le hérisson dans les haies avec des chiens dressés à cet usage (Victor de Rochas : 281).

Christine Marichy va preguntar per aquest menja als gitanos de Figuerolles, a Montpeller (p. 30):

Un seul de nos temoins a entendu dire que les gitans catalans mangeaint autrefois des « barzoï », des hérissons, alors qu'ils le nient habituellement, attribuant péjorativement cet usage aux manouches.

Michael Mathieu, de Montpeller, havia sentit a dir que alguns gitanos catalans n'havien menjat durant la segona guerra mundial, quan hi havia molta fam, però la generació del seu pare ja no hi va haver de recórrer mai.

El que no sembla que mengessin els gitanos nord-catalans eren caragols, segons MacRitchie, que se'n sorprèn perquè sí que veu que en mengen "els francesos" (p.44). La *cargolada* és una de les menges més típiques a la Catalunya Nord, habitual els dies de festa en família i entre amics, a casa i a l'aire lliure:

And although snails are cooked in France by the gadje, yet some Gitauos whom I interrogated assured me they never use them as food.

ESCOLA

El pare Gilbert Tenailau assegura que per als gitanos "l'escola és l'indret de tots els perills". Diu que malgrat que l'Estat ho intenta, a França no s'ha aconseguit que els infants viatgers s'incorporin d'una manera regular als estudis. Segons la mentalitat rom, l'escola pertany al món dels gadgé i troben els mil arguments per allunyar-ne els fills: hi ha pederàstia, droga, males companyies... El pare sol dir: "Jo no he anat a escola i la vida no

m'ha anat pas malament, no sé què hi pot guanyar el meu fill si hi va". La família constitueix el nucli essencial de la vida dels zíngars, i cal que estiguin sempre junts, i l'escola s'enduu els infants. Allà dins qui sap quines coses els posen al cap i de quina manera els introdueixen en el món dels gadgé. Perden de vista els fills, els confien a estranys, no saben què fan... L'escola per als zíngars és destructora de la família, i tot i l'obligació legal, fan el que poden per estalviar-la als infants. Ara, per evitar-se problemes, sovint els hi envien fins a l'edat reglamentària, els setze anys, però ni un dia més. Això és també una manera de marcar distàncies amb el món gadjó; és una diferència més que defineix la seua cultura. Sovint pensen que si passen per l'escola els joves es casaran fora de la comunitat.

El també almoïner Jean-Marie Eiroy explica també que com que ara els obliguen a portar la canalla a l'escola, i si no ho fan no reben ajuts socials, en el període de la inscripció escolar els nòmades solen tornar per regularitzar-la, però un cop feta sovint se'n tornen a anar, naturalment amb l'infant.

Els gitanos continuen sent en bona mesura analfabets, i ho són més com més fan una vida tradicional. Eiroy explica que abans la filla gran aprenia de llegir i escriure per fer un servei a la família, perquè els nois havien d'anar a *chiner* (buscar-se la vida per obtenir ingressos) amb el pare. Això estalviava a la resta de la família saber de lletra.

A vegades es donen casos curiosos a les famílies, com la de la jaia Béatrice, de Grenoble, que sap llegir i escriure perquè durant la segona guerra mundial van prohibir als zíngars de viatjar i es va establir amb els pares a Lunel, on la van fer anar a l'escola, però ni els seus fills ni el seu nét de 25 anys, no en saben.

INDUMENTÀRIA TRADICIONAL

Francesc Jaubert de Paça explica en detall el 1827 com anaven vestits els gitanos catalans (p. 293 i 293):

Le costume du Gitano varie selon la contrée qu'il habite. En Roussillon, comme en Catalogne, il se compose ordinairement d'une veste, d'un gilet et d'un pantalon de drap; d'une ceinture rouge placée sur le gilet ; d'une chaussure très-dégagée en corde de chanvre, lacée comme de brodequins à mi-jambe, et qu'on appelle *spardile* [espardenyà] ; d'un bas de coton ou de laine, d'une cravate négligemment nouée sur la poitrine et, pendant l'hiver, d'un manteau de drap avec manches, qu'on appelle *gambetto*, et qu'on jette sur ses épaules sans jamais s'en vêtir. La tête est coiffée de l'inévitable bonnet rouge, qui semble être la coiffure obligée de tous les peuples de la Méditerranée et de la mer Caspienne. De nombreuses broderies, exécutés sur des pièces de drap écarlate, bleu ou jaune, ornent le collet, les pattes et les coudes de la veste et du gilet, et les coutures du pantalon. Sur la veste et le gilet, il y a en outre plusieurs rangées de petites boules en argent, suspendues et des anneaux alongés ou à des petits chaînes aussi en argent ; ce sont les boutons. Les vieillards, et ceux qui par leur fortune, ou par toute autre cause, paroissent exercer une sorte d'autorité sur les autres, sont presque toujours habillés en velours noir ou bleu foncé. Quelques élégants ont, pour les jours de fête, un habillement complet de velours bleu de ciel avec les mêmes broderies au collet, aux pattes, aux coudes, sous l'aisselle et sur toutes les coutures. (...)

Le costume des Gitanas varie beaucoup. Les jeunes, ou bien celles qui ont un peu d'aisance, portent ordinairement un corset noir lacé, qui serre la taille, la dessine et contraste avec la couleur rouge des jupes : celles-ci ne cachent qu'une partie de la jambe. Les chaussures habituelles sont des souliers très-découverts et ornés de petits boucles en argent. Les plus pauvres ne portent que la spardille. Un fichu blanc, ou d'une couleur vive et tranchante casse la partie supérieure du corset. Un second fichu blanc, plié diagonalement et placé sur la partie supérieure de la tête, est noué par les deux bouts, sous le menton, tandis que l'autre pointe retombe sur les épaules et forme une espèce de capuchon. Lorsque le froid ou la chaleur le permettent, la Gitana rabat son capuchon sans le dénouer, et découvre ses longues tresses de cheveux noirs et luisants, qui sont assujeties sur sa tête, au moyen d'un large peigne. Les vieilles, ou celles qui sont pauvres, ont à peu près le même costume ; mais les étoffes sont plus grossières, les couleurs moins assorties, et le désordre de leur toilette est le moindres des inconvénients pour tous ce qui les approchent. (...)

C'est à peu près sur ce costume, aussi étranger pour l'habitant du Roussillon que pour celui de la Catalogne, avec ce teint basané, ces formes athlétiques et cette physionomie très-caractérisée, que se montrent les Gitanos et qu'on les trouve dans les deux contrées. Ce costume change; il est plus recherché, plus élégant, plus gracieux et plus riche en Murcie, dans la Castille, et surtout dans l'Andalousie.

Victor de Rochas (p. 271) dóna també una descripció precisa de la indumentària una cinquantena d'anys més tard, i sembla que la usaven gairebé com un uniforme:

Le costume des gitanos du Roussillon est invariablement celui-ci: Grande blouse de coutil bleu tombant jusqu'aux genoux, casquette de loutre ou chapeau de feutre. Les femmes portent le costume du peuple, mais affectionnent particulièrement la couleur rouge. Quelques-unes, dont les pères ou les maris se sont enrichis dans le commerce de chevaux ou de mules, portent la toilette des bourgeois, dont elles se distinguent encore par ce goût inné pour les couleurs voyantes.

El cronista explica que gitanos i gitanes no es diferenciaven gaire de la gent del país sinó en el color de la pell, “que va del moreno pà·lid al fosc”.

Conclusió

El present treball revela l'existència a França d'un col·lectiu de desenes de milers de persones que parlen català i que es defineixen a si mateixes com a “gitanos catalans”, una idiosincràsia que els diferencia tant dels “francesos”, la societat païa en la qual viuen immersos, com dels altres zíngars, especialment dels “espanyols”, amb els quals comparteixen molts costums.

L'origen dels gitanos catalans de França se situa al Principat de Catalunya, sobretot a les comarques de Girona. Les dades de què disposem indiquen que van començar a radicar-se al Rosselló a final del segle XVIII arran de la pragmàtica de Carles III del 1783, que els va permetre viatjar després de segles de prohibicions, i esperonats també per les condicions més propícies que van trobar a França arran de la Revolució del 1789.

Elna, Perpinyà, Ribesaltes o Tuïr van ser els primers llocs on es van establir uns grups que eren a totes dues bandes de l'Albera gitanos del país. Els locals que hi poguéss haver van quedar integrats immediatament en l'onada que va arribar del sud de la frontera. De seguida es va formar una comunitat important a Perpinyà, que es va constituir en punt principal de residència i de referència dels gitanos catalans a França. I d'aquesta ciutat van anar viatjant principalment a les poblacions on hi havia fires i mercats o trobaven mitjans de subsistència: Besiers, Montpeller, Nimes...

Tot al llarg del segle XIX els gitanos del Principat van confluïr al Rosselló empesos per les millors condicions de vida que oferia França i per la inestabilitat política i social que va imperar a Espanya. Aquest èxode va continuar al segle XX i va anar alimentant constantment la comunitat catalana, que va anar teixint xarxes de relació entre ciutats franceses. L'última gran onada migratòria es va produir arran de la contesa civil del 1936-1939. Després, molts gitanos ibèrics, que ja havien començat a travessar els Pirineus en l'últim tram del segle XIX, van seguir els catalans en els seus recorreguts pels camins de França, sovint després d'una escala a Barcelona o a altres ciutats del Principat.

Des de l'inici del periple itinerant es van constituir dues grans rutes o circuits: una que

partia de Perpinyà i corria paral·lela a la costa mediterrània, amb Besiers, Montpeller i Nimes com a ciutats principals, fins a Niça, i una altra que de Perpinyà anava cap a Tolosa de Llenguadoc, amb Lesinyà i Carcassona com a ciutats intermèdies, i que després es va prolongar cap a Montalban, Bordeus i Perigús, seguint la Garona, i a la regió del curs baix del Dordonya.

Perpinyà ha estat en tot moment punt d'arribada, de partença i de retorn, de manera que els gitanos catalans de França han homogeneïtzat la llengua segons les pautes del col·lectiu perpinyanès, que parla un etnolecte propi basat en el rossellonès, amb molts elements del català central i amb particularitats úniques. Avui, la parla dels gitanos catalans de França està fortament influenciada pel francès, especialment en les noves generacions i en els indrets més allunyats del territori mare.

La capital del Rosselló ha estat en aquest sentit un punt d'unificació cultural de gitanos de procedències diverses, no solament catalans, sinó també d'arribats al llarg de les dècades de diferents punts d'Espanya. Tant ara com en el passat la llengua de grup dels gitanos de Perpinyà és i ha estat imprescindible per a integrar-se en la comunitat.

Els gitanos es van escampar França endins inicialment per les rutes esmentades, però aviat se'n documenten a Bonny-sur-Loire, a 170 quilòmetres al sud de París, i després com a itinerants per les regions més allunyades del Rosselló, a Bretanya o Normandia.

Els punts on viuen avui majoritàriament els catalans, enllà del Rosselló, coincideixen amb les rutes que van freqüentar ja en les primeres i les segones migracions. Les concentracions més importants es troben a les conurbacions de Besiers, Montpeller, Niça, Agde, Tolosa de Llenguadoc, Perigús, Bordeus, Narbona, Arle, Tarascó, Carcassona, Lesinyà, Nimes, Avinyó o Marsella, amb extensions a les àrees de Lió i París. D'aquestes capitals s'escampen per bona part dels seus territoris circumdants.

Hi ha un grup de gitanos catalans de França que no ha tingut Perpinyà com a base, sinó que ha entrat al país a través dels passos del Pirineu central procedent de les comarques de Lleida i de la ribera del Cinca, que parlen un català nord-occidental amb aportacions aragoneses i alguns elements propis. Aquest grup –integrat principalment per les

famílies Flores, Gimenez i Reyes– està avui radicat majoritàriament a Saint-Gaudens, Montalban i Villeneuve-sur-Lot.

Els cognoms dels gitanos catalans es repeteixen família rere família i ciutat rere ciutat a tot arreu on es troben. N'hi ha que són molt reiterats entre els de nissaga perpinyanesa, sense que se n'hagi arribat a fer un recompte estadístic: Baptiste, Patrac, Pubill (Pouvil, Poubille), Solès (Soulès), Reyes (Rey, Reilles, Rayes), Gimenez, Serviole, Maille (Mailhe), Ferrer (Ferré, Ferret), Cargol i Caragol, i Régis (que havien estat Serviola). Després vénen Espinas, Escuder (Escudé, Escoudé), Baliardo o Bouzigues (Bousigues, Boussiés, Besiés). Es troben també Domingo (Dominique), Vidal o Cortès, menys estesos. N'hi ha alguns que són escassos: Comabella o Comavella, Alome, Cavallé i, actualment, Vila (Ville). I n'hi ha d'extingits –o no se n'han trobat referències, si més no–, que en el passat havien estat més o menys habituals: Berenguer, Gispert, Puig o Carbonell.

Els gitanos catalans de França han heretat la idiosincràsia i les pautes culturals dels seus ancestres del Principat: els rituals del matrimoni i funeraris, la celebració de les festes, els hàbits alimentaris... El punt que ells consideren central de la seua cultura és el mocador com a ritual de casament, i també un respecte per la gent gran i pels difunts.

Una majoria molt àmplia dels gitanos catalans de França són sedentaris, si bé a la Dordonya, a la Gironda i a Montalban molts fan un vida seminòmada, amb un punt de residència on passen l'hivern –en una casa o en una caravana– i amb desplaçaments quan arriba el bon temps, generalment en circuits més o menys habituals.

Aquestes constatacions donen resposta detallada a les preguntes que el doctorand es va plantejar quan va iniciar la recerca:

1. Ubicació i espai geogràfic on viuen els gitanos catalans de França.
2. Orígens, causes que els van dur a migrar i com i quan es van escampar pel país.
3. Itineraris que van seguir i llocs històrics i actuals de residència.

4. Identitat. Qui són i com es veuen a si mateixos. Els seus cognoms i els seus noms.

5. Costums i rituals, com perceben el món i com entenen la seua societat i la general. Quina és la seua cosmogonia, què pensen i què senten.

6. Llengua o llengües. Què suposa per a ells el català i com es transmet entre les generacions.

S'ha constatat no únicament l'existència de gitanos catalans en una bona part del territori francès, sinó que s'ha establert un nombre forçosament aproximat de residents a cadascun dels indrets que s'han visitat, s'ha configurat un mapa de la seua presència, s'ha vist quines eres les seues nissagues i d'on provenen, i s'ha constatat com parlen.

Els objectius de la tasca iniciada set anys enrere s'han acomplert. Ara s'obren, però, mil camins possibles en cadascun dels indrets on hi ha catalans, a partir de cadascun dels aspectes de la seua personalitat, en cada grup o en el conjunt, o de la seua cultura, o de la seua llengua... Cal veure quines "descripcions denses" (Geertz 1973) i quines interpretacions es poden fer de la manera com aquests individus i aquests grups humans es relacionen, com entenen la família, quines són les transformacions de l'activitat socioeconòmica, quina racionalitat interna es pot inferir dels seus costums, rituals, maneres de fer..., en fi, del seu univers simbòlic i cultural en un context històric i social tan singular.

Un univers nou encara insospitat s'obre en el moment en què es redacten les conclusions d'aquest treball. Des d'ara podem dir que el límit septentrional de la cultura catalana no és ja a Salses, sinó en una línia itinerant i fugissera que va de Grenoble a Bordeus, passant per Lió, Llemotges i Angulema, en un vast territori per on es desplaça, viu i perviu un grup de catalans que ha desconegut ancestralment les fronteres i que ha tingut com a pàtria principal, quan va sortir de Catalunya fa dos segles o de l'Índia en fa deu, la carretera.

Bibliografia

ACKERLEY, Frederick George (1914-1915). "The Romani speech of Catalonia", a *Journal of The Gypsy Lore Society*, Vol III, n.11, Londres, pp. 99-140.

AGUIRRE FELIPE, Javier (2008). *Historia de las itinerancias gitanas. De la India a Andalucía*. Institución Fernando el Católico (CSIC), Saragossa.

ALBAICÍN, Joaquín (1997). *En pos del sol. Los gitanos en la historia, el mito y la leyenda*. Ediciones Obelisco, Barcelona.

ALCOVER, Joan, i MOLL, Francesc de Borja (1930-1962), *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), Moll, deu volums, Palma de Mallorca.

ÁLVAREZ, Albert; IGLÉSÍAS, David; SÀNCHEZ, Joan-Anton (1995). *Sabor de rumba. Identitat social i cultural dels gitanos catalans*. Pagès, Lleida.

APAJ-Centre Gitan (2009). "Document de travail APAJ-Centre Gitan". Document intern. Montpellier.

ARENCÓN EDO, Rafael (2012). "Els inicis del protestantisme gitano a Catalunya (1957-1966)", a *Divèrsia* 1, juliol 2012. Universitat Pompeu Fabra.

ASSEO, Henriette; CALVET, Georges; LIÉGEOIS, Jean-Pierre; WILLIAMS, Patrick (1981). *Les populations Tsiganes en France*. Sorbonne: Centre de Recherches Tsiganes, París.

AUZIAS, Claire (1995). *Les Tsiganes ou le destin sauvage des Roms de l'Est*. Michalon, París.

BALAGUER, Claudi (2010). *Cosa de païos i gitanos: el català a Millars*. Inèdit.

BATAILLARD, Paul (1844). *De l'apparition et de la dispersion des Bohémiens en Europe*. Typographie de Firmin Didot Frères, París.

– (1849). *Nouvelles recherches sur l'apparition et la dispersion des Bohémiens en Europe*. Chez A. Franck, París.

BEAULARD, Louis (1842), *L'Émbaras dé Boucaïré: vers patouas*. Ballivet et Fabre, Nimes.

BIZEUL, Daniel (1989). *Civiliser ou bannir. Les nomades dans la société française*. L'Harmattan, París.

BINISTI, Nathalie, i BORDIGONI, Marc (2005). “Mon gadjo, le Gitan...”, emprunt lexical et reconfiguration catégorielle”, document en línia.

BLOCH, Jules (1953). *Les Tsiganes*. PUF, Col·lecció Que sais-je?, París.

– *Les Tsiganes* (1969). Édition mise à jour par François de Vaux de Foletier et Henriette David. PUF, París.

BORDIGONI, Marc (2002). « Le «pèlerinage des Gitans», entre foi, tradition et tourisme », a *Ethnologie française*, n. 32.

– (2010) *Les Gitans*. Le Cavalier Bleu Éditions, París.

BORROW, George (1986). *Los zíncali (los gitanos de España)*. Ediciones Turner, Madrid.

– (2001) *La Biblia en España: los viajes, aventuras y prisiones de un inglés en su intento de difundir las escrituras en la península Ibérica*. Ediciones B, Barcelona.

BOTEY, Francesc (1970). *El gitano, una cultura folk a casa nostra*. Nova Terra, Barcelona.

BROT, Annabel (2004). *Ces gens-là. Cent ans d'histoires de la communauté gitane à Grenoble*. CODASE, Grenoble.

CARANDELL, José María (1974). *Guía secreta de Barcelona*. Al-Borak, Madrid.

CASANOVA, Eugeni (2014). “La tribu perduda dels catalans: els gitanos catalans de França”, a *Enclavaments lingüístics i comunitats locals*, pp. 222-242. Edició a cura de Joan A. Argenter. Institut d’Estudis Catalans i Càtedra Unesco de Diversitat Lingüística i Cultural, Barcelona.

CERRERUELA, Emilio (i altres) (2001). *Hechos gitanales*. Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, Bellaterra.

CLÉBERT, J.-P. (1965). *Los gitanos*. Pròleg de Julio Caro Baroja. Aymá, Barcelona.

COLOCCI, Adriano (1888). “The Gitanos of to-day”, a *Journal of the Gypsy Lore Society*, vol. I octubre 1888, n. 2, pp. 286-289, Edimburg.

CROFTON, H.T. (1889). “Early annals of the Gypsies in England”, a *Journal of the Gypsie Lore Society*, Volum I, juliol-octubre 1889, n. 2, pp. 5-24, Edimburg.

DELMAS, Michel (1971). “L’expérience de Montpellier”. *Études Tsiganes*, (N. 1/1971). Pp. 33-39.

DEPARTAMENT DE BENESTAR I FAMÍLIA (GENERALITAT DE CATALUNYA) (2006). *Gitanos procedents de l’Europa de l’Est a Catalunya*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

DOLZ, Lola (2009). *Gitans Kalé. Origines, croyances, art de vivre*. La Mirandole, París.

DUJARDIN, Victor (1890). *Voyage aux Pyrénées. Souvenirs du Midi par un homme du nord. Le Roussillon*. Imprimerie, librairie et reliure L. Lamiot, Ceret.

EBERSTADT, Fernanda (2007). *Les chant des Gitans. À la rencontre d’une culture dans le sud de la France*. Prefaci de John Updike. Éditions Albin Michel, París.

EEV, WENTWORTH WEBSTEK, Communicated to the editors by (1888). “The Cascarrots of Ciboure”, a *Journal of the Gypsie Lore Society*, vol. I octubre 1888, n. 2, pp. 76-84, Edimburg.

ÉQUIPE D'ÉTUDIANTS, UNE (1959). "Les gitans à Montpellier". *Études Tsiganes*, n. 4/1959, pp.1-20.

ESCUADERO, Jean-Paul (2003). "Les Gitans de Perpignan et leurs langues", a *Études Tsiganes* n. 16, volum 1, primer semestre 2013, pp. 103-117.

– (2003) « L'obra inèdita de Bernard Leblon i l'antroponímia dels gitanos de Catalunya », a *Aportacions a l'onomàstica catalana 2003*; Universitat de Lleida i Institut d'Estudis Ilerdencs, XXVI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica de Lleida. Lleida, novembre de 1999.

– (2004). *Les gitans catalans et leur langue. Une étude réalisée à Perpignan*. Les Éditions de la Tour Gile, Perpinyà.

– (2004) « Des Gitans au cœur de la ville », a *Perpignan, une et plurielle*, pp 299-308. Trabucaire, Perpinyà.

– (2009) "Vers des recherches sur le substrat tsigane du catalan gitan de France", a *Discours et savoirs sur les langues dans l'aire méditerranéenne*. Paris, L'Harmattan, pp. 129-134.

–(2014) "Enclavaments lingüístics dels gitanos catalanoparlants al Rosselló i a Occitània: un estat de la qüestió", a *Enclavaments lingüístics i comunitats locals*, pp. 209-220. Edició a cura de Joan A. Argenter. Institut d'Estudis Catalans i Càtedra Unesco de Diversitat Lingüística i Cultural, Barcelona.

–(2014) "El bolero de Sant Andreu de Llavaneres: els homòfons i la llengua popular". C.E.R.C. Universitat Paul-Valéry Montpellier III.

ESCULIES, Joan (i altres) (2010). "La llarga història del poble gitano", a *Sàpiens*, Dossier especial, n. 87, gener 2010.

FLAUBERT, Gustave (1920). *Correspondance*. Conard, París.

FONSECA, Isabel (1997). *Enterradme de pie. El camino de los gitanos*. Ediciones Península, Barcelona.

FOUCHÉ, Pierre (1924). *Morphologie historique du roussillonnais*. Privat, Tolosa de Lenguaudoc.

FRASER, Angus (2005). *Los gitanos*. Ariel, Barcelona.

FUNDACIÓ PERE TARRÉS (2005). *Estudi sobre la població gitana de Catalunya. Informe final*. Generalitat de Catalunya, Departament de Benestar Social, Barcelona.

GARRIGA, Carme (directora) (2000). *Els gitanos de Barcelona. Una aproximació sociològica*. Diputació de Barcelona, Barcelona.

– (2003) i CARRASCO, Salvador, *Els gitanos de Badalona*. Diputació de Barcelona, Àrea de Benestar Social, Barcelona.

GEERTZ, Clifford (1995). *La interpretación de las culturas*. Gedisa, Barcelona.

GÓMEZ ALFARO, Antonio (1993). *La gran redada de gitanos*. Centro de Investigaciones Gitanas. Editorial Presencia Gitana, Madrid.

– (2009) *Legislación española dedicada a los gitanos*. Junta de Andalucía, Consejería de Igualdad y Bienestar Social. Sevilla.

–(2010) *Escritos sobre gitanos*. Asociación de Enseñantes con Gitanos (sense lloc d'edició).

GUILLAMET, Joan (1970), *Els gitanos. Aproximació a un racisme*. Pòrtic, Barcelona.

GUTIÉRREZ, Maite (2008). “Flamenco con barretina. La búsqueda del cante tradicional catalán se extiende de Lleida a Perpiñán y Barcelona”, *La Vanguardia* 10/XI/2008, pp.32 i 33.

JAUBERT DE PASSA, François (1827), “Essai historique sur les Gitanos”, a *Nouvelles Annales des Voyages*, vol.3, 1827, pp. 289-362. Extret: París.

JAUBERT DE RÉART, Joseph (1835). “Essai sur le langage des Bohémiens”, a *Le Publicateur*, Perpinyà. N. 20, 28, 31, 34, 37, 38, 45, 47. Pp. 110, 122-3, 134-5, 146-7, 151-2, 178-9, 186-7.

HERMANN, Anton (1892). “Little Egypt”, a *Journal of the Gypsy Lore Society*, volum III, gener 1892, n. 3. Pp. 152-154, Edimburg.

LAGUNAS ARIAS, David (2000), *Dentro de “dentro”: estudio antropológico y social de una comunidad de gitanos catalanes*. Tesis doctoral. Servicio de Publicaciones de la Universidad de Jaén. CD-Rom.

–(2005) *Los tres cromosomas. Modernidad, identidad y parentesco entre los gitanos catalanes*. Editorial Comares, Granada.

LEBLON, Bernard (1980). *Inventario de los documentos sobre gitanos de los archivos de Simancas, Madrid, Barcelona y Cuenca*. Université de Perpignan: Centre de Recherches Ibériques et Latino-Américaines (CRILAUP).

– (1983) *Les Gitans d’Espagne. Le prix de la différence*. Presses Universitaires de France, París.

– (1987) *Los gitanos de España*. Gedisa, Barcelona.

– “Los gitanos catalanes en el último tercio del siglo XVIII”. Inèdit sense data

– *El Gran Fichero de los Gitanos de España (siglos XV a XVIII). Historia de un genocidio programado*. Inèdit sense data.

–(1992) *Mossa, la gitane et son destin*. Éditions L’Harmattan, París.

–*Vocabulario español-kaló con frases usuales*. Inèdit sense data.

LIÉGEOIS, Jean-Pierre (1983), *Tsiganes*. La Découverte-Maspero, París.

– (1987) *Gitanos e itinerantes*. Asociación Nacional Presencia Gitana, Madrid.

LLADONOSA, Josep (1890). *Història de la ciutat de Lleida*. Curial, Barcelona.

LOISEAU, Gaelle (2005), “Chronique d’une ségregation planifiée: le Village Andalou”. *Études Tsiganes*, 14/3/05.

LÓPEZ DE MENESES, Amada (1968), “La inmigración gitana en España en el siglo XV”. Separata de *Martínez Ferrando, archivero*. Miscelánea de estudios dedicados a su memoria. Asociación Nacional de Bibliotecarios, Archiveros y Arqueólogos, pp. 239-263.

–(1969) “Una prima gitana de Miguel de Cervantes”, a *Estudis romàntics*, volum XIV, pp. 247-250 (extret), Institut d’Estudis Catalans, Barcelona.

–(1971) “Noves dades sobre la immigració gitana a Espanya al segle XV”. *Estudis d’Història Medieval*, Vol IV, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, pp. 143-161.

MACRITCHIE, David (1889). “The Gypsies of Catalonia”, a *Journal of the Gypsy Lore Society*, Volum I (juliol 1888-octubre 1889) n. 3, pp. 35-45, Edimburg.

– (1891) “A glance to the servian Gypsies”, a *Journal of the Gypsy Lore Society*, Volum III (juliol 1891) n. 1, pp. 27-38, Edimburg.

MARICHY, Christine (1989). *La langue des ‘Gitans catalans’ de Figuerolles à Montpellier*. Dossier présenté en vue de l’obtention du Diplôme d’Études Approfondies des Sciences du Langage. Montpellier, febrer 1989. Inèdit.

MARTÍNEZ DHIER, Alejandro (2007). *La condición social y jurídica de los gitanos en la Legislación jurídica española (A partir de la Pragmática de los Reyes Católicos de 1499)*. Tesis doctoral. Departamento de Derecho Internacional Privado e Historia del Derecho Español, Facultat de Derecho, Universidad de Granada.

MATTHEY, Robert (fotografies) (2010). *Nous les Romanos, Bohémiens, Manouches, Gitans...* Éditions Wallâda, Niça.

MAYALL, David (1988). *Gypsy-travellers in nineteenth-century society*. Cambridge University Press, Cambridge.

MERIMÉE, Prosper (1941). *Correspondance générale*. Éd. Parturier, Paris i Tolosa de Llenguadoc.

MISSAOUI, Hasnia-Sonia. “Gitans catalans de part et d’autre de la frontière franco-espagnole”. Maison de la Recherche, Université de Toulouse-Le-Mirail. *Revue Ethnologie Française*. Document digital sense data.

MISSAOUI, Lamia (2006). “Gitans et gens de ‘bonnes familles’ dans les trafics de drogues”. Publicat en línia el 9 de juny del 2006.

–(2010), “L’étranger de l’intérieur dans la ville: Métissages et hospitalités renouvelés”, a *e-migrinter*, n. 6, pp 46-55.

MISSAOUI, Hasnia-Sonia, “Gitans Catalans de part et d’autre de la frontière franco-espagnole”. Maison de la Recherche, Université de Toulouse-Le-Mirail, Laboratoire LISST-CERS. Publicat en línia sense data.

MISTRAL, Frédéric (1878-1886). *Lou tresor dóu felibrige ou dictionarie provençal-français*. Culture Provençale et Méridionale, Marcel Petit, Raphèle-lès-Arles.

NISARD, Désiré (1835). *Historie et description des principales villes de l’Europe France*. Nîmes. Desenne, París.

NOÉ, Montserrat. “El pont dels catalans de Tolosa de Llenguadoc”, a *Casal de Tolosa*, sense data. Tolosa de Llenguadoc. Informació digital.

- OKELY, Judith (1983). *The Traveller-Gypsies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ORNICARINKS, LES (i altres) (2012). *Partage de mémoires gitanes. Regards d'enfants sur les Gitans d'Arles*. Prefaci, supervisió i assessorament de Jean-Paul Escudero. Copymédia, Arle.
- PERDIGUIER, Agricol (1914), *Mémoires d'un compagnon*, Éditorial Moulins, Cahiers du Centre, Avinyó.
- PIASERE, Leonardo (1991). *Popoli delle discariche. Saggi di antropologia zingara*. CISU, Roma.
- PINCHERLE, J. (1889). "Statistical account of the Gypsies in the German Empire", a *Journal of the Gypsy Lore Society*, Volum I, juliol-octubre 1889, n. 2, pp. 29-35, Edimburg.
- PUIG I TÀRRECH, Roser (2003). "La minoria gitana del Camp de Tarragona a l'Antic Règim", a *La història dels altres. Exclusió social i marginació a les comarques tarragonines (segles XIII-XX)* volum coordinat per Daniel Piñol. Tarragona, pp. 101-126.
- "Els darrers gitanos de Montblanc a final del segle XIX" (2002, a *El Foradot* (Montblanc), n. 14, pp. 22-23.
- POUEYTO, Jean-Luc (2003). "Le "parlement" manouche. Nostes sur la manière dont les Manouches de la région paloise parlent le français", a *Études Tsiganes*, n. 16, volum 1, primer semestre 2013, pp. 42-54.
- RAMÍREZ-HEREDIA, Juan de Dios (2005). *Matrimonio y boda de los gitanos y de los 'payos'*. Centro de Producción Editorial y Divulgación Audiovisual. Barcelona.
- REYES, Lisa (1999), *Què és ser gitano a l'alba del segle XXI?* Diploma d'estudis aprofundits, sota la direcció de Jordi Costa. Universitat de Perpinyà, Centre de Recerques i d'Estudis Catalans. Inèdit.

ROCHAS, Victor de (1876), *Les Parias de France et d'Espagne (Cagots et Bohémiens)*, Librairie Hachette et Cie, París.

RUIZ, Luis (2008). *La guerre noble. Parole gitane*. Éditions Le Navire en Pleine Ville, París.

SALLES, Jean-Paul (i altres) [Jean-Paul Escudero, Jean-Paul Salles i Bernard Leblon] (2003). *Le livre des Gitans de Perpignan/El llibre dels gitanos de Perpinyà*. L'Harmattan, París [obra col·lectiva sense nom d'autor].

SAMPSON, John (1891). "Two Shelta stories", a *Journal of the Gypsy Lore Society*, volum III (juliol 1891) n. 1, pp. 23-26, Edimburg.

– (1892). "English Gypsy dress", a *Journal of the Gypsy Lore Society*, volum III, gener 1892, n. 3, pp. 155-159, Edimburg.

– (1892). "Tales in a tent", a *Journal of the Gypsy Lore Society*, volum III, abril 1892, n. 4, pp. 199-211, Edimburg.

SAN ROMÁN, Teresa (1976). *Vecinos gitanos*. Akal editor, Madrid.

–(1981). "Els gitanos, cinc segles d'història", a *L'Avenç* 42, octubre 1981, pp. 26-31.

–(1984). *Gitanos entre Madrid y Barcelona. Ensayos sobre aculturación y etnicidad*. *Publicaciones de Antropología Cultural*. Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola.

– (1994) (compilació). *Entre la marginación y el racismo. Reflexiones sobre la vida de los gitanos*. Alianza Universidad, Madrid.

–(1997) *La diferencia inquietante. Viejas y nuevas estrategias culturales de los gitanos*. Siglo Veintiuno Editores, Madrid.

SÁNCHEZ ORTEGA, María Helena (1976). *Documentación selecta sobre los gitanos españoles en el siglo XVIII*. Editora Nacional, Madrid.

SOULET, Jean-François (2004). *Les Pyrénées au XIXe siècle. L'éveil d'une société civile*. Éditions Sud Ouest, Luçon.

SOWA, Rudof von (1891). "Three Slovak Gypsy tales", a *Journal of the Gypsy Lore Society*, Volum III, octobre 1891, n. 2, pp. 81-85, Edimburg.

STITOU, Emmanuelle (2007). "L'affaire des Gitanos. Chronique d'une flambée raciste à Toulouse à la fin du 19è siècle", a *Études Tsiganes*, n. 30, p. 10, 2n trimestre 2007.

UNIVERSITY OF MANCHESTER. *Romani Project. Romani Linguistic and Romani Language Project*. Pàgina web: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/index.shtml>.

VAILLANT, Jean-Alexandre (1857). *Les Rômes. Histoire vraie dels vrais bohémiens*. E. Dentu Libraire-Éditeur, París.

VALLMITJANA, Juli (2003). *La xava*. Edicions de 1984, Barcelona.

VALLMITJANA, Juli (2004). *Sota Montjuïc. Criminalitat típica local*. Arola Editors i Edicions de 1984, Tarragona.

VALLS, Ramounet (2007). *Le droit coutumier gitan: approche catalane*. Thèse de doctorat en Histoire du droit et des institutions. Université de Perpignan, sous la direction de François-Paul Blanc.

VAUX DE FOLETIER, François de (1961). *Les Tsiganes dans l'ancienne France*. Société d'Édition Géographique et Touristique, París.

– (1970) *Mil ans d'histoire des Tsiganes*. Fayard, París.

–(1973) *Voyages et migrations des Tsiganes en France au XIX siècle*. Association des *Études Tsiganes*, París.

– (1974) *Mil años de historia de los gitanos*. Plaza & Janés Editores, Esplugues de Llobregat.

– (1981) *Les bohémiens en France au 19e siècle*. Éditions Jean-Claude Lattès. París.

– (1983) *Le monde des Tsiganes*, Berger-Levrault, París.

WEDECK, Harry Ezekiel (1973), *Dictionary of Gypsy Life and Lore*. Peter Owen Limited, Philosophical Library New York (primera edició de 1894).

WILLIAMS, Patrick (i altres) (1989). *Tsiganes: Identité, évolution*. *Études Tsiganes-Syros Alternatives*, París.

– (1989). “Les nomades de la porte”: Gitans dans les “Rhapsodies gitanes”, a *Cahiers de sémiotique textuelle*, n.15, pp. 65-85. Laboratoire d’anthropologie urbaine (CNRS UPR34).

– (1984). *Mariage Tsigane. Une cérémonie de fiançailles chez les Rom de Paris*. L’Harmattan, París.

–(2003). “Langue tsigane le jeu romanes”, a *Études Tsiganes*, n. 16, volum 1, primer semestre 2013, pp. 11-36.

–(2003). *Nous, on n’en parle pas. Les vivants et les morts chez les Manouches*. Éditions de la Maison des sciences de l’homme, París.

WLISLOCKI, Heinrich von (1891). “The worship of mountains among de Gypsies”, a *Journal of the Gypsy Lore Society*, Volum III (juliol 1891- abril 1892), pp. 161-169 i 211-219, Edimburg.

– (1891). “The witches of the Gypsies”, a *Journal of the Gypsy Lore Society*, Volum III (juliol 1891) n. 1, pp. 38-45, Edimburg.

WOOD, Manfri Frederick (1973). *In the Life of a Roman Gypsy*. Routledge & Kegan Paul, Londres i Boston.

ZOIDO NARANJO, Antonio (1999). *La prisión general de los gitanos y los orígenes de lo flamenco*. Portada editorial, Mairena del Aljarafe (Sevilla).

Annex 1.

Relats de viatge

Annex 1. Relats de viatge

Montpeller

Chantal Delmas és probablement la persona que coneix millor els gitanos de Montpeller. Va començar a treballar amb ells als *bidonvilles* el 1956 i des d'aleshores els ha tractat contínuament. El 1958 va fundar amb el seu marit APAJ-Centre Gitan, una organització que treballa principalment en assistència social i escolar.

Delmas ha trobat testimonis de gitanos en els arxius municipals el 1870, a conseqüència dels reclutaments per a la guerra, però dedueix que a la ciutat n'hi havia des de temps més reculats. “Els gendarmes els anaven a buscar per reclutar-los”, explica. A les llistes de l'exèrcit hi recorda els noms de Cargol i Gimenez.

Els primers gitanos de què hi ha testimoni a Montpeller es van instal·lar en quadres i plantes baixes o patis al nucli més antic de la ciutat, als carrers Candolle i Université, i als encontorns de l'església de Sante Anne, als carrers de la Vieille i Cauzit, i també al raval de Figuerolles, on abundaven els petits tallers i hi havia ferrers i ferradors, manufactura del cuir i tallers d'oficis relacionats amb els cavalls (hi ha dades del 1870, però hi devien ser abans) (*Document de travail APAJ- Centre Gitan: 2*). Delmas calcula que tots aquests gitanos eren catalans, arribats de Perpinyà i Barcelona. Molts dels catalans actuals de la ciutat esmenten, segons les seues paraules, una procedència de Perpinyà i Millars (Rosselló), i diuen que tenen parents o arrels a Figueres. Algunes famílies van marxar de Perpinyà a Montpeller perquè hi va haver disputes familiars greus, segons testimonis que ha recollit.

Cap als anys cinquanta del segle XX, la majoria de gitanos que vivien al centre de Montpeller van ser desplaçats cap a punts perifèrics, en barris de barraques a Les Barques, Redon i La Glacière. En aquests nous nuclis s'hi instal·lar alguns andalusos nouvinguts. Molts hi van arribar també des de la Cité de Transit Chantal, situada al poble annexat de Celleneuve, un lloc on acampaven els que arribaven de pas. Aquesta *cité* es va desallotjar el 1987 “i van instal·lar els que hi vivien al gueto de Montaubérou”, en paraules de Delmas.

L'any 1959, la revista *Études Tsiganes* va publicar un article en els qual es descrivia el terreny dit Les Barques, situat a la perifèria sud de la ciutat, a la riba del riu Lez, on s'hi acumulaven barraques i rulots, "Les Gitans à Montpellier", firmat per "une equipe d'étudiants" que dirigia probablement Michel Delmas, el marit de Chantal:

Un chemin défoncé nous conduit au terrain des "Barques". La première chose que l'on voit, sur la droite, est le "château". Quel château! Quelques couvertures trouées en guise de portes se détachent sur des ruines; en haut, sur le côté, un escalier de pierres menace de s'écrouler; sur le devant, un grand terrain vague paraît servir de dépotoir; légèrement en contrebas, de vieilles tôles branlantes: ce sont les toits des masures et des "campings" des Gitans catalans; dans un creux, longeant une rivière, le Lèze, s'entassent des bicoques: quatre tôles pour les murs et un pour le toit.

Derrière le « château » habitent des familles espagnoles, françaises, non gitanes et quelques gitanes ; le spectacle n'est pas plus réconfortant que tout à l'heure. (...)

Les habitants des Barques sont sans joie ; mal nourris, mal vêtus, mal logés, au ban de la société, ils sont rejetés de partout sans la moindre considération.

Evocaven la procedència i la misèria hi era absoluta, com havia estat sempre, d'altra banda, entre els gitanos itinerants:

Les vieux Gitans, les "anciens", racontent que leurs ancêtres, quand ils sont venus de la Catalogne espagnole, étaient dans une extrême misère: ils n'avaient même pas de roulottes; ils voyageaient à pied, les enfants et les bagages empilés dans des grands paniers portés par de petits ânes, vivant de bonne aventure, de mendicité et de menus chapardages.

Els més grans van explicar la seua història, que fixa la sedentarització a Montpeller al tombant dels segles XIX i XIX, si bé probablement unes dècades abans els gitanos catalans havien començat a establir-se als locals de la vila vella esmentats per Chantal Delmas:

C'est il y a une soixantaine d'années que les Gitans commencèrent à devenir sédentaires au quartier de Figuerolles à Montpellier. Ils s'installaient pour l'hiver et au beau temps reprenaient la route menant, pendant quelques mois, la belle vie du voyage, la meilleure part de leur héritage millénaire.

Par la suite, ils développèrent leur commerce de chevaux, ouvrirent boutique, acquirent des boucheries et gagnèrent pas mal d'argent en vendant des étoffes. Un certain âge d'or coïncida avec les guerres de 1914 et de 1930, pour suite du développement de la récupération.

Dans quelques villes du Midi, des Gitans ont conservé des commerces importants. Ils possèdent de belles voitures et de magnifiques "campings". Ils ont fait preuve d'un réel savoir-faire, des dispositions commerciales et d'intelligence pratique.

Il n'y a pas à Montpellier des Gitans ayant ainsi réussi. Les Gitans de Montpellier demeurent dans la gêne et la misère.

Fixés en ville dans les quartiers périphériques de la cité, ils se sont repliés sur eux-mêmes en groupes fermés. Autrefois. Ils voyageaient : c'était l'aventure, la vie au grand air ; ils trouvaient des occasions de travail, ils avaient des initiatives à prendre. Aujourd'hui, ils ne quittent plus Montpellier que pour le pèlerinage des Saintes-Maries-de-la-Mer ou pour les vendanges et la cueillette des fruits ; ils ne peuvent pas faire face aux difficultés économiques qui les écrasent; leur peu d'instruction rend insupportable le contrôle de leurs petits commerces ; ils vivent dans une ville où les emplois qui leur conviennent sont rares ; leurs logements sont, le plus souvent, des taudis. Avec peu de ressources, sans culture, sous-alimentés, ils ont perdu bien souvent la force et le goût de produire ; beaucoup sont en chômage.

Quan per fi es va construir una *ciutat* per real·lotjar els habitants de Les Barques, va quedar palesa la divisió entre gitanos, com descriu en un altre article d'*Études Tsiganes* Michel Delmas el 1971 (N. 1/1971: 33-39):

Nous avons bénéficié d'un terrain divisé en deux parties, du point de vue topographique, ce qui nous a permis de séparer deux clans gitans qui ne cohabitaient pas parfaitement, les Catalans et les Espagnols. C'est eux-mêmes qui ont demandé à ne pas être mélangés, nous n'avons fait que respecter leur désir.

L'APAJ i els mateixos serveis municipals calculen, a partir dels habitatges on viuen els sedentaritzats, que a Montpeller hi ha actualment uns 5.000 gitanos, “sense garanties”, puntualitza la presidenta de l'associació. D'aquests, ella calcula que un 70% són catalans, i la resta es reparteixen entre andalusos (espanyols), sinti i manuixos. Molts dels andalusos provenen d'Algèria.

La implantació actual seria (*Document de travail APAJ-Centre Gitane*: 6):

Habitatges agrupats: Cité Gély: 300 famílies en 410 habitatges (catalans, alguns espanyols); Montaubérou: 60 famílies (ídem); Marels: 60 famílies (catalans, manuixos); La Paillade (espanyols, catalans, manuixos).

Escampats: Petit Bard: algunes famílies (catalans); Cité Mion: algunes famílies (catalans); Aiguelongue: 10 famílies (catalans); centre ciutat: Candolle, Figuerolles: 25 famílies (catalans).

Terrenys d'estacionament: Carretera de Bionne: 20 famílies (catalans); Celleneuve: 10 famílies (catalans).

El document especifica que el nombre de famílies no correspon al nombre d'habitatges perquè sovint les famílies joves viuen amb els pares.

Entre els que parlen català hi ha “grans famílies” molt notòries, segons la coneixença de Delmas: Bissis, Cargol, Caragol, Baliardo, Pouville (que es presenta amb grafies diverses), Gracias, Gimenez, Alome, Gomez, Sanchez. D'aquests últims, Delmas diu que són molt nombrosos -ella en coneix almenys 300 individus-, i tots són catalans, i dels Gimenez: “molts són catalans i n'hi ha algun de Sevilla”.

La presidenta d'APEJ explica que hi ha molts problemes de consanguinitat en les comunitats gitanes, perquè “viuen totalment immersos en la família per a tot, també per al matrimoni”. Quan es casen cosins germans és freqüent que els fills tinguin diabetis i abunden també les malalties cardíaques. Fan casar les noies molt joves, sovint als 14 o 15 anys, per assegurar la virginitat. Delmas es queixa també que les mares “no volen

parlar francès als infants”, cosa que, segons ella, els provoca problemes a l’escola. Normalment no fan el període preescolar i sovint no acaben la primària a tenen absències considerables. La presidenta APAJ-Centre Gitan s’exclama repetidament que les mares “de vint anys” parlen als fills en català i insisteix que això els margina i els fa uns inadaptats si van a l’escola. Segons les seues paraules, això és generalitzat, de manera que la transmissió lingüística es manté en les generacions més joves a Montpeller.

Delmas descriu unes grans rutes per on han transitat els gitanos catalans des de temps ancestrals. Una era la que va de Tolosa a Marsella, en la qual es troben Montpeller i Avinyó, on anaven a collir cireres. Molts gitanos feien la verema i seguien el camí que remunta el Roine, i alguns podien arribar a Borgonya. Molts havien fet aquesta ruta com a tractants de cavalls, i arribaven fins a Alvèrnia i les Cevennes. Segons l’experiència de la presidenta de l’associació, n’hi havia força que treballaven com a firaires i solien tenir barraques de jocs, i les dones feien molt venda porta a porta.

De Montpeller, els gitanos catalans s’han anat escampant pels encontorns. Delmas esmenta com dues poblacions on n’hi ha poblacions considerables Palavas i Villeneuve-lès-Maguelone. També a Lunel, on n’hi ha d’instal·lats en una àrea d’estacionament, i al centre de la vila un grup que ha prosperat i tenen empreses de fabricació de palets, i Gange, on un petit grup treballa en indústries locals. Molts venen roba en els mercats. A Pignan també n’hi ha alguns, si bé en aquesta població predominen els manuijos.

La presidenta d’APEJ em presenta una noia gitana que treballa al local de l’associació; li diuen Mado i el seu cognom és Aloume: serà l’única vegada que trobaré aquest cognom de catalans (Aloma), que es molt rar. Diu que el seu pare i la seua mare són de Montpeller, i els jaios li “sembla que havien viatjat”.

Figuerolles, el vell *faubourg* on hi havia marxants de cavalls, té avui una població de gitanos catalans considerable, instal·lada enterament en un barri de blocs HLM (*habitation à loyer modéré*). En l’entresòl d’un dels blocs hi viu el matrimoni format per Lili Baliardo i Joseph (Jojo) Mathieu. És estiu i ens asseiem a parlar en gandules al carrer, envoltats de canalla i amb el trànsit dels veïns del barri. Comencem a parlar tots tres, però la dona se’n va cap a casa al cap de poca estona, i els molts infants que pul·lulen

al voltant de les cadires acaben escampant-se darrere dels seus jocs. Jojo acaricia una nena de sis o set anys, a la qual li parla en català. “La meua petita filla”, la presenta. Li demana per la corrua de canalla que el volta, que apareix i desapareix, sembla que es barregen néts i besnéts, i no sap dir quants en té. Explica que ells eren nou germans. Ell ja tingut quatre fills i diu que “als fills dels germans els som pujat jo”.

Lili explica que “sem fet una associació de dones gitanes amb la Pascale” (una coordinadora de l’ajuntament) i que ella n’és la presidenta.

–De nom ella és presidenta, però l’amo, jo –replica Jojo.

–Ara tots sem iguals –contesta la dona.

–Jo som quedat encara d’abans. Com diuen en espanyol: “En el rancho mando yo”.

–Voleu beure quelcom? –pregunta una dona de la família.

Des de la finestra del pis apareixen gots i refrigeris.

Jojo va nàixer el 1944 a Montpeller:

–Sem tots gitanos aquí [a Figuerolles]. La meua mare és nascuda a Figueres. Poc o molt, tots aquí venim d’Espanya.

–I de Perpinyà no?

–De Perpinyà igual, la família meua, de Perpinyà tots. Els cosins de la meua mare són tots de Perpinyà.

–Quan van venir cap a aquí?

–Per la guerra de Franco van marxar tots aquí en França, tots. El meu pare era francès de Montpeller i parlava català, i la mare, de Figueres, era Reyes. Van fugir per la guerra

d'Espanya tots. Els seus pares eren d'Espanya. Eren de Figueres, la meua mare, nascuda a Figueres, el meu jaio, també. La família de la meua mare va baixar a Perpinyà, i après van vindre aquí a Montpellier. Van fúger [abans ha dit *fugir*] de Figueres tots, van vindre i se van trobar a Perpinyà, n'hi ha molts que s'hi van quedar i molts que han baixat aquí. En van marxar molts de gitanos d'Espanya i primer anaven a Perpinyà. Si vas a buscar els vells [pronuncia *veis*] eren d'Espanya. Molts vells nostres parlaven espanyol perquè venien d'Espanya, però ha quedat el català. I ara el català se'n va i parlen francès.

Jojo tan aviat diu que tots parlen català i que la canalla el manté com se li veu un patiment perquè veu que les generacions joves ho canvien tot, i que la llengua es va erosionant de manera irreversible.

–Belleu hi ha més de 4.000 gitanos a Montpellier. Me n'ocupi jo dels *votes* aquí, n'hi ha 4.000 que voten, belleu n'hi ha el doble.

–I com ho sabeu que són gitanos?

–Pels noms: Comabella, Mathieu, Gimenez, Baliardo, Pouvil, Batiste, Alome, Reyes, Régis... Aquests són la *source*, ara els joves se casen amb païos i agafen noms de païos. La *source* venen casi tots d'Espanya.

–Alome? No l'havia sentit aquest nom.

–A Sète hi ha la família Alome, els meus cosins, la família Espinasse. La família Gavarri, parlen espanyol ellus, parlen català tabé. Els jaïos eren espanyols. Abantes la meua mare parlava caló a nantrus, pas amb el meu pare, perquè ell tenia mentalitat de paio. A la banda del meu pare eren rics, tenien una usina a Montpellier i es van aturar aquí. El pare del meu pare és el que va fer l'usina aquí. El meu pare, la meua mare, tots vivíem viatjant. No tenien casa, tenien pas res. Els meus pares no tenien cavall, era mangat [de-manat]. Vivien sempre viatjant. El meu jaio tenia una usina, tenien mentalitat de païos, m'agrada pas a mi això. Aquests que viuen pas com a naltrus.

–I com parlava la vostra mare?

–Ella parlava caló, no me’n recordi més, que fa molt temps que és morta, però deia *manró* (pa), *petxí* (calla), *pestanyí* (policia), *escripidó* (la pinta)... [aquest darrer, *escarpidor*, és mot català].

–I aquí, a Figuerolles, com parlen?

–Aquí tots parlen català. Aquí la majoria són catalans. Hi ha 416 *logements* aquí, i 150 són busnó [païos]. A Montpellier sem 4.000, més que menus, gitanos catalans, i tots com a io, parlen gitano, però n’hi ha de barrejats. És barrejat amb el *patois* d’aquí el català que parlem. Comprenim l’occità. Al Languedoc tots parlen català [els gitanos]. També [hi ha] espanyols. N’hi ha molts que venen d’Algeria i del Marroc, els *pieds noirs*, que parlen espanyol.

–I els infants?

–Les criatures encara parlen català, me barrejat. Hi ha gitanos catalans a Aiguelongue, Montaubérou (molt, molt, molt), La Grappe... Tots aquests parlen català. Els gitanos parlem gitano tots. N’hi ha de barrejats amb els païos, amb els moros se barregen ara. Jo tinc un germà que és casat amb una mora, i ella parla gitano tabé. Passa molt que quan les noies nostres se casen amb espanyols, l’espanyol parla pas més català, parla francès, no sap parlar català. Elles parlen català, no espanyol. Parlen francès perquè la noia comprèn pas l’espanyol.

Jojo té un català molt bo en comparació amb altres parlants, amb un índex relativament baix de gal·licismes, una bona pronúncia i amb un vocabulari ampli, que inclou paraules com *pòtol*. Com és habitual, fa la primera persona del present d’indicatiu en –i (jo parli), no tanca les os (‘tots’ i no tuts), i manté les enes dels plurals (catalans i no catalàs). L’expressió tantes vegades repetida que hi ha catalans “a pertot”, en ell és “de pertot”.

La seua parla és bàsicament la dels gitanos de Perpinyà, malgrat que Jojo considera que “els de Perpinyà parlen millor: “Ellus... naltrus sem molt barrejats aquí amb els païos. Se comprenem bé amb Perpinyà. Parlen punxegut, ellus. A Perpinyà diuen “la meua filla”,

jo dic “la meua noia”. Explica que ell diu gos, i a Perpinyà diuen *ca*, per bé que es deu estar referint al parlar general rossellonès. “Tot és català casi, naltrus sem barrejats. Si aquí deixem caure el català...”, diu amb la nostàlgia per una societat gitana més pura i pel combat diari que representa per als més grans la continuïtat de la llengua i la cultura.

Jojo rememora la vida una dècades enrere:

–Sem nou germans, hi havia pas la televisió abans. Abantes se veien molt perquè hi havia la festa de les Santes. Baixaven de Lyon, de Marsella, de Lille..., ara han fet les assemblées [evangelistes] i se veuen pas tant. Ja no creuen en les Santes. Era guapu perquè gitanos de tota la França se trapaven aquí. Tinc cosins a París i cada any se trapàvem aquí. Abantes a les Santes hi havia només gitanos, tots els gitanos de França, ara hi ha romanichels, i de tot. Els romanichels s’amagaven perquè tenien por de naltrus. I venien gitanos de Belgica. Jo hi anavi amb cavall. Fugíem al matí i tot el dia...

Li demano per l’ús de *fúger*: “Nosaltrus quan fugim vol dir que s’en nem, diem pas *sortir*.”

–I *eixir*?

–Ho coneixem pas, aquest mot.

En Jojo sent nostàlgia per un món que canvia massa de pressa:

–Aquests joves d’ara parlen paio, d’aquí un parell d’anys, ho veuré pas, però serem tots paios [aclareix que *un parell* no són dos, sinó *uns quants*, com a Mallorca]. La meua noia es va casar amb un paio, i quan va entrar a casa meua li vai dire: “Interdit de parlar francès”. Ha après gitano.

–I vosaltres us dieu catalans?

–Catalans vol dir valtrus [referint-se a mi]. Sem gitanos catalans, la nostra personalitat és gitano català, sí.

Pel carrer avança amb penes i treballs amb un caminador una dona gran, despentinada. Jojo se la mira amb compassió, “els la noia del Manitas de Plata”, i explica: “La dona del Manitas era germana amb la meua sogra”.

–Manitas de Plata, pot pas trigar se’n nar ara, té quatre-vint deu. Els e fa aquests dies, nascut en vint-i-u. Ell viu a la Grande Motte, hi ha els seus nois aquí, les seues noies, tots família són aquí, tots. El nom que li donàvem al Manitas era Blum [amb u catalana, de *blonde*], els gitanos el coneixíem per Blum. Abans de Manitas se cridava Blum. Tocava la guitarra i li van donar un nom espanyol. Som cosins germans amb el pare del Manitas. La mare del seu pare era una Reyes, la meua jaia era una Reyes tabé.

En Jojo és músic i explica que a Lieja uns gitanos se li van presentar en català en una actuació:

–Tocavi jo la guitarra, me venien veure, i parlaven català com a io. A Liège tocavi, a totes les grandes viles. Hi ha molts d’anys, hi ha trenta anys.

–I com és que els gitanos catalans canteu en espanyol?

–Canten en espanyol perquè la gent se compregui, n’hi ha molts que comprenen espanyol.

–I vós, el compreneu?

–Jo sabí espanyol, ara ja...

En Jojo s’atribueix la paternitat de l’estil dels Gipsy Kings, tres dels quals són nebots seus:

–Sem fet la musica amb els nois dels Gipsy Kings, els meus nois. Jo els ensenyavi aquesta musica que fan. Sem agafat un poc de la França, un poc de Peret, i poc dels cubanus. És veritat que Peret va inventar la rumba. Chacho del Piano tocava piano i cantava rumbes. Aquest també va ser un dels inventors de la rumba. Tabé tarantes, malaguenyes...

Als busnós els agraden pas massa, es tractava de barrejar un poc la musica de França, la musica nostra, sem fet una musica io... Jo sentiï una cançó de paio que m'agradava, i m'agafavi la guitarra i la tocavi io i en feia una cançó, i barrejava el flamenc i el cubanu.

Jojo és un dels creadors del gènere musical que ara es coneix universalment com *gipsy*, que els Gipsy Kings van començar amb ell, segons constatarà més tard un dels components del grup, Pablo Reyes.

–Com li dieu a la vostra música?

–Mai hi som pensat, en això. Som barrejat jo la musica amb la d'Espanya, de la banda de la meua mare: espanyola, amb la dels paios francesos, de la banda del meu pare, i això de cubanu que m'agradava molt. Amb totes aquestes musiques ensemble en som feta una de sola. Després els hi fotia rumbes, aquestes rumbes catalanes. La rumba segueix el compàs cubanu i amb el compàs de rumba s'acompanya tot. Les cançons que canta el Peret són de cubanus, ell fa també rumba flamenca. És un bon home. Me va convidar a la seua casa a menjar, i hi vam pas puguer anar.

En Jojo explica que “havia tocat a molts llocs”, i li demano si sempre fa servir aquest verb (els catalans del nord i molts altres gitanos fan servir el gal·licisme *jugar*): “Nosaltres diguem *tocar* la guitarra; dirà pas ‘vai a jugar’, diran que és paio això, busnó”.

Joseph Mathieu repassa els pobles dels encontorns on hi ha gitanos catalans:

–Canet [Erau], Pézenas, Agde... De Perpinyà fins aquí és ple. I de Montpellier van anar cap amunt, a Marsella, a París... Tiraven de vendre cavalls, de vendre roba, de txurar...

Apareix una altra nena i Jojo diu que és filla d'una néta: “En tinc deu així... El seu pare és un paio i veus com parla català?”.

* * *

Vaig conèixer Paul Bueno, que és diaca de l'Església catòlica, a Lourdes, en el pelegrini-

natge anual que hi fan els gitanos a final d'agost. Ell va nèixer el 1948 a Perpinyà i el 1978 es va casar i es va establir a Montpeller. El seu pare era espanyol, i la seua mare, que es deia Castres, havia nascut a Estagell (Rosselló). El visito a casa seua, també al barri de Figuerolles. Li pregunto per la presència de gitanos catalans al barri i diu que dels 450 *logements* de la *citè*, uns 400 són de famílies gitanes, principalment catalanes. “Si són pas catalans, s’han casat amb catalans, fa un petit *mélange*” (el seu català és potser encara més bo que el de Jojo, però ha perdut ja *barreja* i usa el gal·licisme *mélange*). I matisa: “Aquí a Figuerolles hi ha catalans. A la Pallada [La Paillade, que ha canviat el nom a Le Mosson] és al contrari, allà són més espanyols”.

Li demano si el català de Montpeller és gaire diferent del de Perpinyà, ell que hi és nascut, i diu que no hi veu diferències. “Potser sigui diferent, me fa 39 anys que som aquí i ja parli com aquí”. “I entre altres parlars gitanos?”. “Més munteu cap al nord i més se perd. Encara aquí parlem, poc o molt, bé. Me més muntem cap a Lió o això i més se perd, perquè après són famílies isolades, i qui està isolat perd la cultura”.

La dona de Bueno, Nadia Gimenez, és nascuda a Montpeller i diu que no troba diferències entre el seu parlar i el del seu home.

Els demano per històries o contes que haguessin sentit als vells.

–Jo m’acordi que els vells abans contaven cuentus. Jo de jove me’n recordi... La nostra televisió de l’època eren els cuentus, que en deien. Sovint es contaven cuentus de bruixes. No me’n recordi pas. Sé que feien por i après per anar a dormir..

“El Pere Boig”, diu la dona des de la cuina. “Això, el Pere Boig”, repeteix ell. “Les paies li diuen Cavedo, nantrus li dèiem el Pere Boig, i bé en espanyol és el Quevedo, un cuentu... Era un personatge un poc ximplet, que li deien Pere Boig...”.

–I què feia?

–Ai... El Pere Boig tenia un cert atge [edat] i encara era fadrí, era pas casat, i la seua mare diu: Pere Boig te caldria començar a gitar un cop d’ull sobre les noies. Te caldria passar

un parell de dies amb l'oncle, a la campanya... El seu oncle tenia moltons, mamecs...

–Mamecs?

–Un moltó, un mamec... hi ha mots aixís que surten... i donc baixa de l'estampa i amb un ganivet i una *fourcheta* surt tots els ulls dels moltons... i se *promena* dins el poble i cada cop que veu una noia jove li gita cop d'ull... i el seu oncle li diu, me què has fet Pere Boig? I respon, m'has dit de gitar un cop d'ull a les noies joves. Mare meua que estàs boig, mai te podrem casar. El Pere Boig feia coses aixins... Aprés n'hi ha un que el casen, al Pere Boig li agradava molt menjar, el seu oncle es posa al costat seu perquè li agradava molt menjar, i l'oncle li diu: quan te toqui amb el peu t'atures de menjar. Buenu oncle, d'acord. Se posen a taula i quan comencen a menjar un gat passa i el toca. El Pere Boig s'atura i menja pas. El seu oncle diu "menja". "No, no mengi pas". "Menja". "No, no tinc més gana" [negació sense el pas]. I l'oncle, passa estona... un noi així menjador que menja pas... Un cop que la noça és acabada se'n va, s'aixeca, i l'oncle li diu: "Me què fas Pere Boig? I ell diu "tinc gana, som pas menjat". Com? Per què? Sí, m'has tocat el peu. "És pas jo", diu l'oncle. "Tinc gana", diu ell. Vés a la cuina i hi ha menjar. A la cuina posa les mans dins una especi d'olla en terra i pot més sortir les mans. L'oncle li crida. Què fas Pere Boig? I ell diu: "Tinc les mans dins un pot i les puc pas treure, com fai?" "A fora hi ha una grossa pedra blanca i trenques el pot sobre aquesta pedra blanca". Marxa a la nit cap a casa i quan arriba s'enganya i veu una porta oberta i veu una cosa blanca... Va, pega cop de pot, i era el cul de la seua dona *en train* de dormir. Pam! Coses aixís feia el Pere Boig...

–En recordeu més?

–Uf, hi ha més de vint anys que en parlava...

–Però els del Pere Boig son contes de gitanos o també de paios?

–Ah, els paios, tenen pas el mateix. En Espanya és aquest que li diuen el Quevedo. Heu pas sentit a parlar del Quevedo espanyol? Quevedo era un nom també aixís... Això era el meu pare que m'ho contava i deia "el Quevedo era el *bouffon* del rei i la reina deia que

els seus eren més forts que el rei, i el rei diu: Quevedo, te cal dir a la reina que és coixa, sense que ella, sensat se *rende...* s'envici què diues. I ell va cap a la reina i en espanyol li diu: "Su majestad escoja entre el clavel y la rosa". Su majestad es coja...

–És clar, perquè el vostre pare era espanyol.

–Sí, això era el Quevedo, i en català és Pere Boig.

En Paul diu que els gitanos de Perpinyà tots coneixen les històries del Pere Boig, però els païos no ho sap.

–La meua mare i els meus onclus [abans ha dit *oncle*] contaven això. Passàvem les nostres estonades així, i menjant castanyes.

–Aquí hi ha gitanos que viatgen encara?

–Jo el viatge en carro el som pas coneixut. Jo tinc 64 anys. En hi ha encara quelques uns que viatgen, me és una minoritat. Els gitanos aquí ja viatgen pas. Força força dels que no viatgen tenen el seu camping, enfin la caravana, me sovint tenen un petit terrain, donc a l'hivern se paren i a l'estiu fan el viatge. Montpellier no, n'hi ha pas. On te n'hi ha és a la banda de Niça. Aquí la majoritat són en cases. N'hi ha també que sem casat amb des voyageuses, de gent del viatge que són pas gitanos i donc hi ha hagut mélanges, és per això que encara hi ha gitanos o gitanes que són dins el viatge, hi ha un melange de familles. I de gitano, gitano que viatgi n'hi ha pocs. Forces a Perpinyà. Viatgen tres o quatre mesos a l'any. Van fins al nord de la França a fer la seu venda i coses així i après quan ve l'hivern baixen a Perpinyà, i tenen casa allà al nord tabé. Tenen un terrain... una grossa majoritat dels de Perpinyà muntaven allà, ara sé pas si... jo vint o trenta anys enrere els som coneguts...

–No eren d'aquí?

–Aquí grossos venedors n'hi ha pas, eren de Perpinyà. Els venedors d'aquí abans feien això, els mercats, viatjaven pas massa, ellus. Feien que els mercats. I com tabé les coses

van pas bé...

Surt la dona i en Paul s'exclama: "Ah, com s'ha fet guapa!".

–Vós sabeu cap historia del Pere Boig? –li demano jo.

–No, jo escoltava allò de *cirereta cireró*.

–Com era?

–Cal pas sortir [ella sí que fa servir el verb], cal pas que se'n vagi, però hi ha l'home del segó que l'agafarà, perquè hi ha un home amb un segó, amb un sac, que l'agafa i la posa dins el sac, i dins el sac deia: *cirereta cireró* si hagués escoltat la meua mare, seria pas dins el segó.

En Paul hi pensa i diu que era "cigaleta cigaló". Ella diu que no, que "cirereta cireró".

–*Cigala* vol dir el mateix a Perpinyà que a Barcelona? –pregunto.

I ell assenteix i riu.

La Nadia diu que ella ho havia sentit a una jaia de Perpinyà i ell afirma que mai ho havia sentit allà, sinó a Montpeller. Ella replica que sa mare i la jaia eren de Perpinyà i tenia també un jaio que era provençal (també parlava català): "Me quan la meua jaia se va casar amb el meu jaio, la gent de Perpinyà li fan dire: "gafes un provençal, és pas un gitano, és pas un català, és un provençal".

–Però era gitano o no?

–Sí, sí. Perquè ser de Perpinyà i Montpeller era pas el mateix. Els de Montpeller eren mes oberts, més intel·ligents. I els de Perpinyà més tancats. Nusaltrus érem més... eren dins puestus que hi havia també paios, hi havia pas que gitano. Era melanjat, anaven a l'escola... tot això. A Perpinyà quedaven més ensemble, hi havia tot un d'allò d'ellus,

donc ellus quedaven ensemble. Nusaltrus érem més avançats que ellus, més oberts.

Els dos asseguren que tots els vells de Montpeller venien de Perpinyà o d'Espanya: Figueres, Girona...

La dona explica que el seu pare “era espanyol, de Torre del Comte, aragonès”, al Matarranya.

–Me dic Nadia Amparo, com la meua jaia. Mon pare ha vingut aquí per la guerra d'Espanya. Fugint de la guerra, era marxista.

–Era company amb el meu, que era comunista –diu en Paul [també el seu pare va fugir d'Espanya per la guerra]. Aquí es van casar amb catalanes i han quedat aquí.

–Podien pas entrar en Espanya –diu ella–, era interdit. Aprés, aprés, aprés Franco va dir que podien entrar i [el pare] anava a Barcelona, on s'havien quedat els seus pares i els seus germans.

Nadia diu que de cirereta i cireró “hi havien més cuentus, que els vells en contaven”.

–A cops vénen sols, me quan busques en trapes pas -diu ell.

–La meu mare és naixuda sota el pont de Perpinyà –recorda ella–. Llavors viatjaven amb la roulotte i hi dormien a sota. Ma mare em va contar que havia naixut le trente Janvier, a mil neuf cents trente, i donc hi havia la neu, e com eren sota el pont eren fora vila, hi havia pas cases al costat, i la llevadora volia pas venir, feia la neu i volia pas venir. Eren gitanos. I el germà de la meu jaia li va fer vere la peça, i tot al llarg del camí la feia avançar amb la peça.

–Que era això de *la peça*?

–Els sous, i la feia avançar amb els sous, i la meua mare és naixut sota el pont, amb la neu. La meua mare es deia Mona Comabella [pronuncia Comabelà], perquè el meu jaio

era un Comabella, també català.

En Paul puntualitza que la mare es deia Germaine, però la Nadia assegura “que volia pas, que era Mona”.

–La meua jaia me va contar quan viatjaven amb la roulette que sempre se posaven on hi havia la ribera i que tots els homes havien anat al cafè a la nit e van sentir les dones, que hi havia un escapament d’altres homes que venien, i la meua jaia tenia un gos i li deia “jaupa, jaupa” i el gos tenia por. La meu jaia va agafar la candela i li va cremar la cua. La meu jaia va venir a Montpel·lier quan se va casar. El meu jaio era d’aquí, perquè a Montpel·lier hi havia la prisó, hi havia una prisó pels homes que volien pas fer la guerra. T’agafaven, i als de Perpinyà els posaven aquí. Els gitans que hi havia aquí els arramassaven. Arramassaven les dones, perquè els homes eren prisoners, quan les dones venien guaitar els seus homes a la prisó es posaven dins les cases d’elles... La meua jaia se va casar amb el meu jaio perquè el germà del meu jaio era a la prisó aquí i al portafulla tenia un foto, i guaitava i un company li va dir qui és, la meu germana, i el meu jaio va dir: “és guapa”, e com el meu jaio tenia més sous que la meua jaia, perquè la jaia Nena feia això de les cartes [tirar les cartes]. E donc ell tenia més sous. El meu jaio... eren pobres pobres, perquè el jaio de la mamà era mort quan la meu jaia tenia cinc anys, e ella era la més petita... eren pobres pobres, han sofert força.

Els pregunto pels costums culinaris. Al Rosselló diuen que els gitans eren els únics que feien l’escudella, justament perquè venien del sud. El típic per als paios era l’ollada.

–Aquí l’escudella tabé –diu la Nadia–. Lo que menjaven tabé abans, que ara menus, la mamella de vaca, les tripes, la revula [revola, raola, “certa entranya d’un quadrúpede?”, en diu el DCVB, amb interrogant]...

–Què és la revula?

–Això de l’intestin...

–*Budell* en diem nosaltres –responc.

–El budell, voilà. I el cap de niells.

–Que és això?

–El cap de moltó.

–Ah, anyell...

Ella diu que moltes d'aquestes coses ja no les ha cuinat “perquè en França ha sigut interdit”.

–I com se cuinava això?

–Ho som vist fer a la meu jaia, la mamà també ho feia. Calia penjar la mamella i amb un guivinet feien talls i els feien a la brasa amb una enciam picanta, amb alls... – “amb un bon allioli”, afegeix ell–. Ben picant, i menjàvem això.

–A l'epoque que compràvem això de la mamella, els paios la mamella la compraven pas, ellus –diu en Paul–, la menjaven pas. I anàvem al carnisser un cop per setmana i dèiem: “Porta una mamella de vaca” i menjàvem tots. Aprés s'és interdit. Jo en som menjat d'això a l'epoca, abans de la interdicció de la vache folle. Això era típic gitano.

–El cap de niells també era menjar de gitano –diu ella.

–L'escudella, bon –diu ell–, me es feia un poc pertot. El *pot-au-feu*, l'olla. A l'escudella posaven lo que tenien. Ara podem triar, me abans posaven lo que tenien. Sensat, sopa bruta, arròs bruta. A l'arròs bruta hi posaven lo que tenien, un tall de lapin, un tall de pollet, voilà, feien una arròs bruta... S'hi posava tot lo que tenies.

Els dic que a Mallorca un dels plats típics és l'arròs brut. El Paul contesta que sap que a Mallorca parlen català i diu que “bon abans..., se són perdut me hi ha coses que han quedat”, en referència que abans érem un mateix país, amb plena consciència de catalanitat.

–Ara parlem de totes les especialitats –diu en Paul–, cassoulet, escudella, paiella, cus-cús... és tot el menjar dels pobres això. Era..., perquè ara són especialitats. I la bullabessa a Marsella era el peix que no podien vendre [no fa la negoció habitual amb el *pas*], que tenia espines, la rascassa, diuen. Ho donaven als pobres, i els pobres feien una sopa, hi passaven tot a la *molineta* i feien una bullabessa. Era una sopa de pobre. Ara vés a comprar la sopa... La piiiella era menjar de pobre; el cassoulet: menjar de pobre. Feien piiiella i hi posaven el que tenien. Era ròs [arròs], podia ser patata amb peix, amb carn, com la ros bruta, socissa [saucisse], lo que tenien...

Així doncs la paella era un plat també dels gitanos catalans de França. Segons ells, tant aquí com a la “ròs bruta” hi posaven tot el que hi havia. Quina era, doncs, la diferència? Els demano si una era amb molta aigua i l'altra eixuta, o si variava l'atuell en què es feia.

La Nadia contesta que la ròs bruta es feia en una olla i la piiiella en una paella. “Amb lo que podien”, afegeix ell.

–De cops, el que en deien ròs bruta tenien pas prou coses i era una especi de sopa de ròs, de cops. De cops no tenien prou cosa, paraven la marmita d'aiga i gafava un poc el gust de cada cosa. Bé, la piiiella a Espanya era plat de pobre tabé, a l'origine. Hi posaven ròs i lo que tenien, i ara són especialitats, –insisteix en Paul.

Els demano pels casaments.

–Com més va més és una catastrofa. Ara se casen per internet.

–I com es feia abans?

–La família, el pare, un oncle... deien: aquesta noia és bé, això...

–Perquè això que se'n van... Això ho fan els manouches –diu la dona.

–Els manouches sí –diu ell.

I ella replica:

–Sí, ara ho fan, se’n van i voilà. Però això no és dins de la tradició catalana. A la tradició catalana els pares decidien els casaments i sempre se feia el dicló o mocador [diuen el mot de les dues maneres, en caló i en català].

–Si la noia era com cal, que tenia el dicló, feien la festa –diu ell.

–I si no era com cal?

–Ah, bé, no se casaven –respon la dona–. Me ja ho sabien, sabien les noies bones i sabien les altres. Hi havia les noies pures i les altres. Ningú ho demanava perquè tothom ho sabia.

–A l’epoque, hi ha trenta anys, una dona que fumava i que portava calces [pantalons]... Se veia, donc, poc o molt sabien qui sortia i qui no sortia –assegura en Paul.

–El casament era el dicló i la festa. I s’anava a l’església?

–N’hi havia que sí, me això ja no era tradició gitana. Se casaven quand- même a la mairie i a la missa [església]. Me primer se feia el casament gitano –diu la Nadia.

–Aquest era el principal –rebla ell.

–Si feies pas el mocador, podien fer el casament a la *mairie* o a la missa, el noi quedava a la seua casa i la noia a la seua, eren pas casats –diu la dona.

–I l’acte del casament quin era: el mocador o la festa?

–Si hi havia pas mocador feien pas la festa –diu ella–. Feien el mocador i quan la dona del mocador jurava que la noia era buna, en aquell moment la festa començava.

–Nosaltres ho sem fet això. Sem nat a la mairie, sem nat a la missa i quedat quinze dies

a la meua casa –diu ell.

–La mamà, quan van venir ellus –explica la Nadia–, va dir: “La noia no pot fer el mocador aquest moment” [fa la negació sense el pas], donc, si voleu, reculem el casament i com se tenien de casar a la mairie, se tenien de casar a la missa, tenien la sala, tenien tot, han dit no, “com sabem que la noia és buna podem fer la festa”. Vam fer la festa e après ell és anat a la seua casa i jo som quedat aquí. I els paios me deien: “Où es ton mari?”. E jo tenia vergunya, deïi: “Ils sont partis au café avec ses frères”. La noia se casa sense sapiguer res, sense sapiguer res!

–I les mares no ho expliquen això?

–No, la mamà parlava pas d'això.

–Era tabú, –afegeix l'home.

–E com tenii pas germanes, donc hi ha pas digús que m'ha dit res –diu ella.

Els demano si dins la tradició gitana la menstruació és tabú en algun sentit.

–Se'n parla pas. Déu mo'n guard de parlar d'això amb els seus germans o el pare –replika la Nadia.

–I hi ha feines que una dona que menstrua no pugui fer, com ara cuinar?

–L'allioli –diu ella–, deien que una noia calia pas que ho fessi perquè mancava l'allioli. Era quelcom que calia pas parlar, calia pas dingús se'n vicessi, una noia calia que fessi atenció.

–El gitano per aqueixes coses és molt pudique –afegeix l'home, i explica que, a part de l'allioli –que era un creença general a Catalunya– no hi havia res més que no pogués fer en període menstrual.

Comencem a parlar de les tradicions dels difunts, i els pregunto pel costum de cremar les pertinences dels familiars traspassats:

–Oui, oui –diu ell–, abans ho cremaves tot. Oui, oui, la roba... tot, tot... Pas gitar –recalca ella– cremar! Els bijoux i els sous se guardaven.

–La roba, el gec, les sabates, les camises, això se cremava –puntualitza ell.

–I la rulot?

–Això també, se cremava. Ho perdien tot, oui –explica ella.

–I això es fa encara?

–No! –s'exclama la dona.

–Els gitanos no, me segons quins romanichels ho fan encara –explica l'home.

–N'hi ha que els canvien ara els campings [caravanes], perquè ho perden tot ara –diu ella–. Els venen i en gafen un altre.

La Nadia explica que la seua família havia cremat la roba: “El pare de la meua jaia és mort d'una tuberculose, els gitanos morien força de tuberculose, i ho cremaven tot”.

–I quan hi havia un mort què es feia a casa?

–Se vetllava, això encara ho fem. Les dones dins la casa i els homes a fora. Hi fan un foc, même ara, gafen llenya, porten llenya i fan foc, i els homes se posen a baix i les dones dins la casa. No fan cap cerimònia. Es vetlla tres dies, la família, amics, hi va tothom. Minimum és tres dies.

L'“equip d'estudiants” dirigit per Michel Delmas descriu a “Les Gitans à Montpellier” (p. 18) la litúrgia d'aquest foc al carrer quan vivien en rulots o en barraques:

Quand il y a un décès aux « Barques », près de la porte de la maison du mort on allume un grand feu autour duquel se rassemblent tous les Gitans vivant sur le terrain. On passe la nuit en veillant; cependant, si la famille du mort est très abattue, si les femmes restent ordinairement silencieuses, les longues heures de veillée, pendant lesquelles on boit beaucoup de café, sont fastidieuses pour les hommes; ceux-ci pensent que leur présence est un hommage suffisant au mort et il leur arrive de se raconter des histoires drôles pour faire passer le temps plus vite.

À plusieurs occasions, les étudiants ont veillé avec eux toute la nuit, notamment, hélas!, pour deux bébés morts des suites des déplorables conditions de logement. Il est assez impressionnant de voir les Gitans de tous les groupes, oubliant leurs querelles, se réunir autour de la famille en deuil. Le rassemblement a toujours eu lieu dehors, autour du feu, devant la porte, car on a peur des morts et on n'aime pas veiller auprès du corps.

–I el dol? –pregunto a la Nadia.

–Abans, el dol mai te'l treies perquè sempre hi havia qualcú de mort. Portaves dol per l'oncle, per la tia, per un cosí... Una dona sempre era en dol. Ara no.

–I calia vestir de negre?

–Ah oui, oui, oui, i calia pas anar a cap puestu. Même ara, si portes dol.

–Nosaltrus, pas els joves –afegeix en Paul–. És cabat, els joves. Perquè el joves de la meua epoca un home, o una dona, que era vestit en negre i tenia el poste allumat, la radió, podia pas. Ara la posen encara més fort.

–Perquè lo que hi ha que els gitanos ara hi ha molts de melanges. Se casen amb païos, i donc això pesa –diu ella.

–És una maionesa com un tapàs. L'allioli en un tapàs –afegeix en Paul.

–El meu petit, el meu Mani, aquest –n'ensenya la foto–, és el noi del meu noi... La seua mare és una paia, e bé el noi parla pas gitano –explica la dona.

–E pòurtant aquí a la casa el parlem, i ell el comprèn –afegeix l’home.

–Ho comprèn tot –recalca ella–, me el parla pas. Me al principi és paio. Ell diu que és gitano.

Li demano pel que parla una altra nena que té també en foto, la filla de la seua filla.

–Tampoc, el seu pare tabé és paio. I aquest d’aquí –mostra una altra foto– té 22 anys i surt amb una paia tabé.

–Lo que hi tabé, el dia d’avui tabé, gafaràs segons quines gitanes... Millor gafar una paia. És igual –afegeix l’home.

–Ara una paia o gitana és igual –postil·la la dona.

–Perquè agafes una gitana perquè sigui pire que una paia... va pas bé. Tinc la meua nora que és una paia, me la canviaria pas per cent gitanes perquè olé eh! Amb nosaltres, amb el meu noi... més que una gitana! –diu la dona–. Més que una gitana fa per nusaltrus. Jo som estat a l’espital i les *infermières* se creien que ella era la meua noia i me rentava i tot, eh! Per rentar la sogra... ja cal, eh! Nos estima de debò.

Els demano per altres tradicions que considerin gitanes.

–L’enterro, el mocador, i això que se perd ara un poc, quan tenim qualcús a l’espital, tabé. L’espital és ple de gent. Hi ha gent de pertot. La tribú, diuen. *Le clan* –explica l’home–. Cal ser amb el malalt o amb la família, i fer companyia a la família. Això ho sem guardat. Pel moment encara se fa. És nostre això, tota la vida ho sem fet.

La dona es plany que tot canvia, i jo li dic que ha canviat per a tothom.

–Me pels gitanos ha canviat d’un cop –diu.

–Per nusaltrus, massa rapid –afegeix ell.

–Abans, si el teu pare o la teua mare te deien “no, això ho fagis pas”... I ara si els hi diues quelcom, et diuen ets ancienne... Els joves ho saben tot... –diu la dona.

Paul Bueno fa una reflexió sobre l'origen dels gitanos:

–Parlem de la cultura gitana, me dins de la cultura gitana hi ha els catalans i els espanyols. Les tradicions gitanes, el caló, que siguis espanyol o català és la mateixa regla. Abans quan eren a Espanya parlaven el caló. Aprés a força de ser a Espanya han començat a aprendre a parlar espanyol i català pels que eren a Catalunya, me a l'origen tenien tots la mateixa llengua, el caló, i les tradicions eren les mateixes, que sigui portuguès, que sigui espanyol, que sigui català. La tradició és la mateixa.

Els demano pels gitanos francesos. Tots els que ha anat trobant tenen un origen estranger. N'hi ha que no vinguin de fora?

–És complicat –diu ell– perquè han vingut en França a l'onzième o douzième siècles, i han rebaixat sobre l'Espanya, a Espanya s'han instal·lat, a l'epoque de la reina Elisabet...

–Isabel –diu ella–. Isabela la Catolique els exterminava. Van posar els homes en galeres i molts van baixar aquí en França, perquè aquí, même si era pas el paradís, podien menjar.

Sovint els gitanos conten aquesta història d'una reina malvada espanyola, a vegades l'esmenten pel nom: Isabel la Catòlica, que va reprimir els seus avantpassats i dubto si es deu a una memòria ancestral o algú ho ha escampat amb eficàcia en temps recents.

–Ho heu llegit als llibres? –els demano.

–No, ho sabem perquè els vells ho han contat.

–Però després de tants segles ha quedat dins la memòria del poble gitano? –insisteixo.

–Ah sí! –diu ell–. Els jaios ho sabien sense haver llegit.

–Oui, oui! –corroborava ella.

–I els romanichels, els veieu com a gitanos? –demano.

–No, son una altra branca –diu en Paul.

–Vénen de l'Europa de l'est –diu la dona– i n'hi ha molts que són més aviat blondes. Són alemanys ellus [*alemanys*, en bon català, no *allemands* com sovint se sent entre els gitanos].

Recalquen que quan parlen de gitanos són catalans i espanyols, i també portuguesos.

–I els gitanos francesos? –insisteixo.

–Però qui són aquests? Nosaltres! Però de cultura: catalans –respon ell.

–Els romanichels tenen pas el mateix dallò que nusaltrus, eh! –adverteix la dona–. Mème pas la mateixa tradició. Els espanyols sí que s'assemblen.

–Què hi ha de diferent o de semblant entre els catalans i els espanyols?

–Moltes tradicions són les mateixes, però hi ha coses al casament que canvien –diu la dona.

Expliquen que en les famílies catalanes cadascun dels cònjuges compra la roba del casament i les altres coses que necessiten; per contra, en la tradició espanyola, la família del noi compra les coses de la noia, i a la inversa.

–I aquesta és l'única diferència que hi ha entre catalans i espanyols?

–E après el casament, els espanyols tenen l'habitud d'aixecar la mariée, que la porten sobre les espatlles aixís, que la fan saltar –diu l'home.

La dona diu que “aquí tabé se fa això”.

–Se fa un poc, me ven dels espanyols, això –es reafirma ell. I ella assenteix: “Oué”.

–E après trenquen les camises e les cravates, els espanyols –diu l’home.

–I els catalans no ho fan? –pregunto.

–Costen cares les camises –diu l’home amb un somriure–. Te compres una camisa que val una fortuna per trencar-la a bocís...

–I això d’aixecar la núvia?

–Quan presenten el mocador, la família de la noia l’agafa a les espatlles i la porta, i la família del noi porta el noi, ho fan els espanyols –diu ella.

–I ara això aquí ho hem copiat dels espanyols –diu ell–. Fèiem el mocador, però aixecar la nòvia no ho fèiem pas.

En Paul m’explica els tractaments de respecte en el món gitano. Els qualificatius de jaio i jaia es donen –quan no és un tracte familiar– a persones grans a les quals es respecta, i que acostumen a donar consell als joves, i onclu també és un tractament de respecte, si bé un grau per sota. “Si jo tinc vint anys li diré onclu a algú que en té quaranta o cinquanta”, diu.

Em conten una conversa que van mantenir amb gitanos catalans d’Espanya amb motiu d’una trobada religiosa de gitanos a Madrid. “No es crèiem que nusaltrus fóssim catalans –diu en Paul–, deien que no podia ser perquè érem francesos. Com pot ser que parleu com nusaltrus?, deien, i jo els contestava “no!, sou vusaltrus que parleu com nusaltrus. No podien entendre que sent francesos sem guardat la mateixa cultura”.

La Nadia i el Paul van a dinar a casa d’uns amics i em conviden a acompanyar-los. Em diuen que ell es espanyol, per bé que també parla català, i ella, catalana. Agafem la car-

retera que des de Figuerolles surt de la ciutat i recorrem alguns enllaços perifèrics fins que des d'una rotonda entrem en un camí de terra i allí mateix travessem unes portes metàl·liques per entrar en un solar. Davant de l'accés hi ha aparcats alguns cotxes, no tots en bon estat, i en un dels laterals de la parcel·la hi ha una mena de nau d'un sol nivell amb el sostre pla, diria que d'autoconstrucció, amb dues portes d'accés, una en cada extrem. Un cop a dins, em sembla una mena de sala de festes o reunions, perquè és un espai diàfan molt extens. En un dels racons hi ha una cuina, i tot al voltant del perímetre sofàs precaris o seients, i en un altre extrem, una gran taula amb lloc per a una desena de persones pel cap baix. Comprendré que això és la residència habitual dels nostres amfitrions quan bastant més tard l'Antonio Heredia –l'home que ens acull– doni gràcies a Déu per tenir una casa i no estar a la intempèrie, com els gitanos abans, i alci els braços assenyalant les quatre parets.

Poleta –la dona– és a la cuina i està acabant de cuinar un ragoût, que conté patata i carn de vedella, que és un dels àpats habituals dels gitanos, segons comenten.

La dona parla un català amb un accent molt bo, poc afrancesat i amb un nombre moderat de gal·licismes. Antonio comença a parlar en català, diu que viu habitualment entre catalans i que coneix la llengua des de sempre, i alternativament es va passant al castellà, com reivindicant les arrels. Amb la dona parla en francès i amb mi acabarà parlant sobretot en castellà. Ella parla en francès amb ell i en català amb el Paul i la Nadia, i, ara, amb mi.

Mentre la Poleta acaba de fer el ragoût, l'Antonio m'explica que va nèixer a Barcelona i la seua família procedeix d'Andalusia. El seu pare va nèixer, però, el 1921, ja a Motilla del Palancar, a la província de Conca, i després pares i avis van anar a Barcelona, al Camp de la Bota. Ell va nèixer –el 1949– i va viure els primers anys en aquest barri de barraques, avui enderrocat, situat ran de mar a tocar de Sant Adrià de Besòs. M'explica que a la família hi té Heredias, Jiménez, Morenos, Santiagos..., alguns dels cognoms més típics de gitanos espanyols. Els anys de la postguerra van ser d'extrema duresa a Espanya, i més al Camp de la Bota, i el pare acostumava a anar a veremar a França per guanyar-se la vida, i quan l'Antonio tenia dotze anys es van establir a Besiers. La seua mare era nascuda a Girona també en una família de gitanos de espanyols. Ara en caste-

llà i ara en català, l'Antonio m'explica que “antes los gitanos españoles no se hacían con nadie, se casaban entre primos y sobrinos y primos y sobrinos para hacer un grupo”. Amb els gitanos catalans tampoc no es feien, “els dèiem *païos quinquillers* i no els vèiem com nusaltrus, enteníem que feien part d'una altra cultura”. Assegura que els seus pares parlaven caló i que els gitanos catalans ja havien perdut aquesta llengua. “Per mi els catalans no eren gitanos”, explica. Els coneixia bé perquè ja havia conviscut amb ells a Barcelona, i aquest cop esmenta el Somorrostro, un altre barri de barraques habitat majoritàriament per gitanos (enderrocat el 1966) i situat també a la platja nord de Barcelona. I es passa al castellà per contar la seua història:

–Eran años y años dende Andalucía venir para aquí. Se paraban en los pueblos pequeños, hacían cestas, esquilaban perros, arreglaban las ollas, ponían remaches. Mi padre nació ya en Cuenca, pasaron por Lérida y allí ande están los baturricos... –“Aragó”, dic– Sí, Aragón. Pero Aragón es muy pobre, mi padre lo decía, y sintió [oyó] que se vivía mejor en Barcelona, Gerona... Y fueron a Barcelona y hicieron un campo, que se llamaba el Campo de la Bota. Mis abuelos y mis padres fueron allí, y yo nací allí. Mis abuelos y mis abuelas de Barcelona venían a trabajar en Francia, porque sabían que en Francia se ganaban mejor la vida, y en Francia hacían la viña. Eran lo que decían aquí *saisonniers*. Mi padre, que había nacido en 1921, y tenía ya doce años, y mi abuelo se quedó ya en Béziers. Mi abuela del lado de mi madre murió a más de cien años y decía yo tengo cuatro-veinte, y en cuatro-veinte se quedó. Ella había nacido en 1870 y pico. Se encontraron en Gerona con mi agüelo y mi padre, que estaban allí, se encontraron con mi madre. Ella nació en Gerona. Y se casaron. Su padre, mi agüelo, se murió en la guerra de España, lo mató una bomba. Y ya mi tía se vino pa aquí, pasó por la montaña, por Puigcerdà. Era septiembre y trabajaron en la viña, pero luego cogieron el tren y se fueron pa Alemania, porque decían que las cosas iban bien allí. Y ya estando allí, la tía, le enviaban cartas al papa: “Antonio vente pa aquí que se gana bien la vida”.

L'Antonio fa una glopada de vi i continua:

–Yo nací debajo del puente de Marina [a Barcelona]. Todos los gitanos se ponían allí, recogían chatarra, y mi padre estaba en el café. Mi tía fue a llamar a mi papa: “Corre que la Carmen va a dar a luz”. La cogieron y la llevaron al Clínico, y yo soy nació allí. Nací

en 1949, en aquel año había cartillas de racionamiento y, como yo era el más joven, mi papa llevaba las niñas, y yo cuando me fueron a declarar, me declararon con el nombre de Heredia, hijo de Ramón Heredia y de Dominique Moto, para tener una cartilla de racionamiento. No se daban cuenta ni lo que hacían. La cartilla de racionamiento se la dio a mi tío para coger en mi nombre, así que figura que no soy hijo de mi padre, sino de mi tío. Decidieron marchar. Pasaron también por Puigcerdà, cogieron el tren y fueron a Belfort [Franc Comtat]. Tenía yo catorce o quince días cuando entré en Francia. Mis padres viajaban con los burros, con los bisacos al hombro, y dormían en el suelo con una manta, bajo los puentes, al lado de los ríos. Haciendo cestas...

–I la teua relació amb els gitanos catalans ve ja d'aquella època?

–Si le hablo de antes es una cosa y si le hablo de ahora es otra. Antes los gitanos españoles no se hacían con nadie. En época de mi padre se casaban entre ellos, entre primos hermanos, primas, sobrinas, pa no perder la herencia, no la riqueza porque no llevaban riqueza, mais pa no perder la gente, pa ser un grupo. Mi padre me decía que los gitanos catalanes no son como nosotros, que no llevaban la misma vida que nosotros, por eso los llamamos más o menos *payos quinquilleros*. Hacían las cosas igual que los gitanos, como nosotros, mais alego vieron que eran gitanos como nosotros, pero que hablaban otra lengua y tenían otra cultura. Viviendo juntos en el Somorrostro ya había muchos catalanes gitanos y catalanes españoles, y al vivir juntos, ¿que se pasa en la vida? Me lo decía mi papa, se casaban entre ellos.

L'Antonio rememora el parlar dels pares:

–Mis padres hablaban caló entre ellos, mi familia hasta cinco, seis, siete años hablaban en caló. Yo me arrecuerdo de muchas cosas. Cuando hablaban con los catalanes, mi padre decía “el caló no lo saben muncho”. Es como aquí, que hay muchos catalanes y si hablo en caló me dicen que es moro. Si hablo con uno me vienen las palabras. El español casi lo he perdío. Hace 63 años que estoy en Francia.

– I què saps dir en caló?

–Bueno... *Mangui sinelo caló*, yo soy caló, yo soy gitano. Conversación entera no puedo, porque no me arrecuerdo todo. Yo fui a la escuela y ya hablaba más el español y el francés, y el caló ya no. El caló me arrecuerdo las bases, el jeró (la cabeza), el pinrel, la getalé, miyela cobá, la mui, los yakai...

Li demano al Paul si coneix aquestes paraules, si per als catalans són les mateixes. Ell diu que el caló que parlaven espanyols i catalans és el mateix.

–Es el mismo –reitera l’Antonio–. Me he dado cuenta con los romanicheles, los hungaros, todos los gitanos... Me he dado cuenta que ellos dicen el shoshoi, yo digo el jojoi, el conejo. Ellos dicen el sheró, nosotros decimos el jeró (la cabeza), porque como estamos en España hablamos mucho con la jota. Ellos dicen che porque vienen del norte.

–I els catalans com ho dieu? –li demano al Paul.

–El heró (amb la hac com una jota espanyola).

–Los yakai –diu l’Antonio–, los ojos. Ellos dicen les yak, les pinré, los pinreles, les bastes, como las bastes, las manos. Es igual...

–I els catalans?

–*L’eau*, la panyí –diu el Paul, que està menys ficat en el caló.

–Ellos dicen la paraní, el agua, y nosotros la panyí –reprèn l’Antonio–. Le manró, ellos dicen le manró [el pa, que diuen igual tant l’Antonio com el Paul]. El balebá, el tocino, ellos no lo dicen así. El balebá se dice de muchas maneras.

–Vosaltres com ho dieu? –li demano al Paul.

–El balitxó –respon.

–Con Paul vamos mucho a Andalucía y a Madrid [per trobades cristianes, són tos dos

diaques] y vemos que los gitanos somos más gitanos aquí en Francia que en España. Y cuando les hablo que aquí hay muchos romanicheles que viven en camping, y mucha gente gitana que viven en caravanas, y en España no, y la forma de vivir, la forma de pensar, la forma de hacer. A mí me daba hasta vergüenza estar con ellos porque a lo mejor les ofendo. Tú eres más gitano que nosotros, me dicen. Ellos a lo primero no pensaban que yo vivía en Francia. “Tú eres gitano –me decían–, tú no eres de Francia”.

El pare li contava a l'Antonio també les històries del Quevedo:

–Me arrecuerdo un poco... porque era pequeño. El rey le dice: “Cal que le digas puta a la reina”. “Mais real majestad ¿cómo quiere que le diga puta a la reina?” “Mañana que le digas puta o, si no, al calabozo. Pos te arreglas de alguna manera”. Cazó una rana y haciendo nadar a la rana pa eso que pasa la reina. “Ay, Quevedo ¿qué haces ahí?” “Nada puta, nada puta”. Y el rey se echaba unas carcajadas de risa que se moría. Mira: te está diciendo puta y no te das cuenta, y lo decía a la rana... Y muchas cosas asina que me contaba.

S'hi pensa una mica, fa una altra glopada:

–Otra: Era el cumpleaños de la reina, no sé qué reina era, y era coja, y le dice: “Cal que le digas coja a la reina”. “Mais real majestad, ¿cómo le voy a decir coja a la reina?”. Por la mañana coge jazmines, rosas, claveles... y va a la reina y le dice: “Entre jazmines y rosas, mi majestad escoja”. Y, ya el rey, una vez también le dice: “Quevedo, cada vez que entras aquí no me haces la majestad, no te agachas”. Pos que hace, coge la puerta y la agacha más pa abajo, y entra de culo. ¡Ay! Quevedo, ¿qué haces? Y muchas cosas así...

Passen a parlar també de gastronomia gitana:

–Lo que cocinaban más eran las patatas, arroz, habichuelas... Los pies de tocino, el rabo de tocino, lo echaban con patatas, arroz y monchetas [s'adona que el mot no és castellà i el repeteix amb la pronúncia catalana: *mongetes*; en Paul explica que és com ho diuen els gitanos catalans]. Hacían también col, que hacían con patatas... – “Escudella!”, crida en Paul–. Le echaban arroz a la col, monchetas... un cocido. Comían garbanzos con

patatas.

–En el *quartier* de Les Barques había muchos gitanos melanchados con payos franceses pobres. No te lo tomes a mal –s’adreça a mi–, el payo para nosotros no quiere decir nada de malo, es el que no es gitano. El moro para nosotros también es payo: el payo moro, el payo italiano, el payo alemán...

Li explico el significat de paio del DIEC, com a mot català general, i diu: “Sí ja ho sé, ‘aquell paio mira’, per exemple”.

La dona de l’Antonio arriba amb el dinar i es presenta com a Poleta, ho pronuncia així, no pas Paulette. “El meu pare se cridava Bayardo Reyes; són de Figueres, ellus”, diu en un català excel·lent, que és la seua llengua d’infantesa. “La meua mare, que se cridava Mínguez de Sola, parlava força espanyol”. “Més espanyol que català”, postil·la l’Antonio. Diu que “els *anciens* del meu pare venien del Sacromonte, de les coves de Granada”; “Donde están todos los gitanos”, afegeix l’Antonio. “Mi madre se ha casado con un gitano catalán” –diu la Poleta en castellà–, c’est pour ça que j’ai le sang espagnol, catalan et français. Voilà”, remata en francès. “Y gitano”, recorda l’Antonio. “Nusatrus sem de Figueres”, afegeix la Poleta. “Ell [el pare] se cridava Xoric, i el seu nom en paio era Enrique”. “Se cridava Enrique Bayardo”, afegeix l’Antonio. Explica que el seu pare era oncle dels Gipsy Kings, que escriuen el cognom *Baliardo*. La Poleta diu que els Baliardo vénen d’Espanya.

–Mais a l’origine Bayardo es Gayardo [Gallardo] –diu l’Antonio–, en España no existe Baliardo. El gitano no sabe mucho hablar, mis tíos, uno se llamaba Heredia, mi padre se llama Heredia y el otro se llama Heledia, y son hermanos, porque no sabían mucho hablar, y el payo francés ¿qué hacía?, escribía lo que comprendía.

L’Antonio afirma que la majoria de gitanos catalans són de Figueres, de Girona i de Barcelona. I afegeix que també de Roses. I la seua dona esmenta Portbou, que pronuncia a la francesa, i l’Antonio l’esmena amb la pronúncia adequada. “En aquellos tiempos venían todos a hacer la viña, a cortar sarmientos, a coger la uva...”, puntualitza un altre cop en castellà.

–La regió de Languedoc-Roussillon és país de vinya –diu en Paul.

–Tomates –reprèn l’Antonio–, las cerezas, les trumfes, tot. Trabajo, y los patrones los cogían... iban huyendo de Franco.

–Jo som naixuda a Montpellier, els meus germans, a Marsella, per això tinc la *coutume* de gitano català, i d’Espanya tabé –explica la Poleta.

–Diu que la manera de viure de gitanos catalans i espanyols és la mateixa:

–El casament és igual, se fa el mocador. El meu home és espanyol. Els espanyols, el pare i la mare, paguen per la noia.

–Els catalans no ho fem pas això –afegeix la Nadia.

–Vinc mangar [demandar] la noia –diu la Poleta–, buenu sí, gafa la noia... i ça y est. Com això de la roba de casament, el mocador e la mitat de la feta [festa] és per nusaltrus, l’ampolla, el menjar, l’orquesta, la sala..., tot això, i el català és au contraire. Guaita, la meua noia petita, la meua néta, que se casa au mois de Mai, el seu sogre, paga res, perquè és el seu noi, i som nusatrus que paguem, voilà.

–És catalana ella? –demano.

–Sí. Parce que el pare de la meua noia petita, la meua néta, és un català tabé, me és ell que paga la roba de mariée i no nusatrus. Me ara si jo sóc catalana que tinc una noia sóc jo que pagui tot.

–I quan es casen un català i un espanyol com s’ho fan? –pregunto.

–Si jo són espanyol i vui mangar una noia, si jo vui pagar la roba de casament, el mocador i tot, jo perquè són espanyola. Si són catalana no, és la mare que paga.

–Mira, lo que faràs tu faré jo –diu l’Antonio–, farem mitat mitat, me si és un casament

que se fa un gitano i un paio ... me si es entre Catalan et Espanyol, gitano, se posen d'acord i diuen, mira, pagues la mitat del casament i jo pagaré l'altra mitat, el que faràs tu faré jo. Ara, si jo vui ficar més...

–Jo sóc casat dos nois –diu la Poleta–, me'n queda un per casar, som gafat la noia, som anat a Marsella. Què vol per la roba? Perquè a Marsella hi ha més coses. La meua jove és catalana, sóc jo que pagui, perquè jo sóc espanyola. Agafa el que vòs tu. Agafa la roba, agafa unes sabates...

–El pare de la noia diu: “ets tu qui demana la noia, paga tu”. Me no, som família, mitat mitat –explica l'Antonio.

–Aquí hi ha coses d'espanyol i de català –diu la Poleta.

Plantejo el tema dels difunts:

–Els catalans cremen les pertinences quan hi ha un mort. Els espanyols també ho fan?

–És igual. La costumbre no se pierde. Ningú gafa res, a part que sigui una guitarra, un noi la gafa, una garrota, i papeles. Mais roba, cosas... no, no guardamos. Todo quemado, eso se quema todo –explica l'Antonio.

–I es fa encara avui?

–Sí, sí que se fa –diuen tots, i l'Antonio afegeix:

–El que quiere coger algo lo coge, pero si no todo va quemao. A los forasteros, ropa del difunto no se da nada.

–Se crema tot –diu la Poleta sense dubtar-ho.

–Si un hijo, un sobrino... quiere coger la ropa él...–afegeix l'Antonio.

–Me no te la poses pas, eh! –replica la Poleta.

Canviant de tema, l'Antonio diu que el menjar entre catalans i espanyols és el mateix, i la Poleta esmenta l'escudella i em pregunta si sé el que és. “Som fet l'altre cop una escudella per un paio que volia “una comida gitana”. Te fa una escudella, va bé? Qu'est-ce que c'est une escudella? Me va dir. Une soupe gitane, és catalana, li vaig dir jo. “Tot barrejat”, diu l'Antonio.

–Mismo los gitanos de antes hacían el catalán una paiella i el español hacia arroz y habichuelas y hinojo. Comida española, gitana. No española, gitana. Se hacía arroz y habichuelas y hinojo, menjaves i bé – continua l'Antonio.

–L'escudella és com la paiella, és com un fricot, són coses que tothom arramassava... gafaven el que tenien, una codena, un coll de gallina... –diu la Poleta.

–L'escudella es de pobres –remata l'Antonio.

–I el fricot què és? –pregunto.

–És trufa amb carn, cebolla o ajo... –diu la Poleta.

–Il est moins garni que l'escudella –segons l' Antonio.

–L'escudella és sopa i el fricot és com un ragoût –afegeix en Paul.

–Som fet un pot-au-feu, som agafat carn, cebolla, ajo, safran... i som posat patata [fa un moment ha dit *trufa*] –explica la Poleta.

–I això és gitano o ho fan també els paios? –demano.

–Els paios ho fan d'una altra manera, avec carrota. Jo som agafat carn... –diu la Poleta. Al Jour de l'An mengem lentejas, llenties... –Comida gitana–, intercala l'Antonio.

–I com les feien, què hi posaven?

–Bledes, un bocí de cambajó, un bocí de carn... –explica la Poleta –. Per la Toussaint feien bacallà.

L'Antonio diu que hi posaven faves, la Poleta, patates...

Parlem dels indrets on hi ha catalans pels encontorns. Diuen que en coneixen a Pézenas, i a Bedarieux (a noranta km de Montpeller) també n'hi ha uns quants. L'Antonio explica que a Lesinyà n'hi ha molts, i especifica que en aquesta població hi ha molts catalans que parlen espanyol amb ell. “A Pézenas n'hi ha, me són paiets [no viuen plenament com a gitanos], nusatrus disem –explica la Nadia–són gitanos de la vileta, com a Perpinyà o a Ceret...”

–Què vol dir *de la vileta*?

–De poble.

–Que son del campo –aclareix l'Antonio.

La Nadia n'imita l'accent, que fa estirant les vocals i parlant a poc a poc.

Expliquen que a Lesinyà han guardat més els costums que a Montpeller i es casen entre ells. Segons en Paul, “estan dins una *cité* i estan més ragrupats i tenen menus obertura”. Li ve al cap Barberas, a tocar de Carcassona, on diu que també hi ha gitanos.

L'Antonio em sorprèn cantant la cançó d'en Patufet. I la recita també: “Patufet, on estàs? a la panxa del bou que no hi neva ni hi plou”. I canta: patim, patam, patum... En Paul diu que l'havia sentida a casa i l'Antonio, a la ràdio. “Però aquí?”, pregunto estranyat. Em diu que sí. “I començava a plaure [ploure] i el Patufet se fica dessota una col –diu l'Antonio– i arriba un bou que menjava tot, i gafa la col i el Patufet i nyac”.

“Com pot ser que hagi sentit el conte d'en Patufet aquí?”, m'interesso. Paul explica que

“hi ha una cadena de televisió, la 3, que els diumenges al matí fan una emissió catalana i una d’occitana. “I hi ha cuentus que passen en català”.

Ara la Nadia canta *El Joan petit quan balla*. “Com nusaltrus cantem l’Alouette”, diu, i en Paul canta *El gall i la gallina*. Diu que quan eren criatures els cantaven aquestes cançons. Les han apreses a casa de petits. La Nadia demana a la Poleta si se’n recorda d’*El noi de la fanfara*. Fa una mica de memòria i la Nadia canta: “El noi de la fanfara, ha partit un noi, amb unes calces ruges i un fusill al coll, tiroi, tiroi, tiroi, tiroi...”. Li demano d’on surt, perquè jo no l’he sentida mai. Només en diu una estrofa i pel vocabulari i la fonètica podria ser rossellonesa. Diu que li cantava la seua jaia. En Paul també en canta una:

El meu pare m’ha matat,

El meu pare m’ha matat,

La meu mare és xata,

Tinc un petit germanet,

Tinc un petit germanet

Que fa el nas d’una barraca...

La reconec de seguida, la tonada és la mateixa que em cantaven de petit a casa, amb una lletra una mica diferent:

Mon pare no té nas,

Mon pare no té nas,

Ma mare és xata

I mon germà petit, i mon germà petit

té nas de rata.

La Nadia en comença a recitar una sense cantar, i la complementa en Paul: “A la casa del meu sogre tot el bé de Déu hi és ... com era això? S’hi repensa... el vi, ai com és això? A la casa del meu sogre tot el bé de Déu hi és, el pa sobre la taula, el pollastre i res més”, acaben traient entre tots dos. “Oué”, diu la Nadia. “És tradició catalana això”, afegeix en Paul.

“Hi havia tabé –canta la Nadia–: El senyor Ramon enganya les criades, el senyor Ramon enganya tot el món... I es queda aquí. A en Paul li surten retalls d’una altra cançó: “El pare quan treballava feia així, feia així... canta amb la coneguda tonada d’*El ball de la civada*. Li’n dic el títol i respon: “Sí, sí... *El ball de la civada!*”

La Nadia tempteja i li surt una altra cançó: “Vola vola paral·lela, que no portes camisola, si m’ensenyes el camí del cel te donaré pa i mel”... Aquesta no l’havia sentida mai. Després la trobo a internet amb el títol *Marieta vola, vola*, i fa:

Marieta vola, vola,

tu que portes camisola,

si m’ensenyes el camí del cel

jo et donaré pa i mel.

–Això són cançons que es cantaven a les criatures –explica en Paul–, i ara les canten pas més.

–Abans nos cantaven més coses –diu la Nadia–, perquè quan se posàvem al llit hi havia que una peça [cambra], al costat del foc...

–I quan hi havia castanyes, posaven les castanyes –diu en Paul.

–Per què ara els gitanos catalans canten flamenc? Quan éreu joves vosaltres, què es cantava? –pregunto.

–Sí, tabé –diu la Nadia.

–També –repeteix posant la ema a l'adverbi la Poleta –: el Peret, el Chancho del Piano...

–Però el Peret fa rumba –dic.

–La rumba catalana! –replica en Paul, i canta: – La rumba catalana la porto jo. Als casaments se cantava això.

–Es cantava rumba?

–Sí, rumba –contesta en Paul–, als casaments fèiem rumba.

–A la nostra epoque, el Peret... –exclamen les dues dones.

–Les tornava boges el Peret –diu en Paul–. I hi ha una de les cançons del Peret que cantava en gitano! –i en canta una estrofa: – Xaví, xaví villén aman/ i et camelo per man, / de totes les calís... [noia vine amb mi / et vull per a mi / de totes les noies...].

–Això és caló! –diu l'Antonio.

–El caló de debò –afegeix en Paul.

–Els Chichos, hi havia tabé –diu la Nadia.

–Los Chichos, Las Grecas... –postil·la l'Antonio.

–Los Amayas... –i el Paul arrenca: – Caramelo, caramelo, caramelo... Los Chorbos, tabé.

Totes les seues referències musicals són, pel que sembla, cançó espanyola, i concreta-

ment la cançó espanyola de la seua joventut.

La Nadia recorda especialment Chanchó del Piano. “Ai, pensaba en mí...”, canta.

–Eren gitanos que jugaven el piano –diuen.

Jo no el conec i demano si era espanyol.

–Català –contesta la Poleta decidida– de Barcelona! Hi havia El Portugués, de Barcelona també. I el Peret... Qui anava a Espanya agafava això, els *disques*. Ai, la meua jaia cantava... Même El Parrita és català, és de Barcelona [nascut a València, en realitat]. I canta molt bé.

Tots tenen molt clar que el Peret és el rei de la rumba catalana i que la va crear ell. “Ah oui, à sa façon à lui, c’est lui qui l’a inventé”, diu l’Antonio. I la Poleta ho certifica: “La rumba catalana és d’ell, del Peret”.

–En el moment que va sortir la rumba deien que era la nouvelle musique espanyola en rock, le nouveau rock espanyol, era la rumba –diu en Paul.

A l’Antonio li ve una cançó en català i la Poleta el segueix: “La gallina és enfadada, el gripau encara més, li ha fotut una patacada i el fa caure al revés. És dels vells...”.

I la Nadia recorda: “Els vells, els vells... en català cantaven, hi havia pas encara el Peret, és del temps del meu jaio, cantaven: Munta’m a cavall, munta’m a cavall grossa vaca [haca?], / ai que sí que sí, ai que no que no, ai la vull per jo...” La canten tots a cor, de manera que devia ser molt popular.

Després l’Antonio continua: “Remena, remena, remena...”, aquí la Poleta hi posa “nena”, però ell hi diu “el bolero”. I continua: “Meeè, meeè... el teu pare se’n va al cafè”. I tots a cor repeteixen aquesta estrofa, que sembla que és l’única que saben.

“Això ho cantaven els vells”, diu la Nadia. “Eso lo vai sentir a Les Barques et j’avais à

peine neuf ans, i els catalans cantaven això”, explica l’Antonio, barrejant tres llengües en una frase.

“El meu jaio i la meua jaia el ballaven –diu la Nadia–, com sardane”, i la Poleta i l’Antonio rectifiquen i diuen que era com la jota, un mot que pronuncien amb la jota castellana. “Els casaments d’abans, d’abans se fasien així”, rememora la Nadia.

–Abans que arribés la rumba i el flamenc? –pregunto.

–No hi havia pas rumba –diu la Poleta –. El flamenc existia –diu l’Antonio– me a Espanya, havia arribat pas aquí. Los catalans cantaven pas el flamenc!

–I quan va arribar el flamenc?

–Als seixanta –diu la Poleta.

–Ja t’ho diré –diu l’Antonio–: va arribar a mil neuf cents soixante, ça fait cinquanta ans. No, avant, avant, en cinquante-huit, en cinquante-huit ils on commencé a cantar Rafael Farina.

–En disque –diu en Paul.

–En disque: Rafael Farina –reitera l’Antonio.

–I hi havia La Paquera –diu la Nadia–, a mil neuf cents soixante dix.

–La Paquera de Jerez –diu l’Antonio–. Y esa que cantaba “ese toro enamorado de la luna”... –I tots diuen: – Argentina Coral. Mais ça c’est cinquante-huit –postil·la l’Antonio–.

–En Espagne –diu la Nadia–, me aquí en França era soixante-dix.

–Mais non –reliquen els altres–. Moi j’ai entendu ça en 58 –diu l’Antonio–. J’entendais

ça avec un phonographe à manivèle.

L'Antonio diu que la seua mare cantava *Baixant de la font del gat*, i la canta. I tots quatre la coregen.

–Era un mocador de tres pessetes, / un mocador de tres colors / –canta llavors el Paul–
la sabata repicada i el taló de ballador –s’hi afegeix la Nadia: – deixeu-la passar, dei-
xeu-la passar, / que és la dona del meu germà. És una cançó en català dels vells, vells
–remata.

Jo dic que no l’havia sentida mai i l’Antonio assegura que és perquè és una cançó gita-
na, “catalana me gitana”. Tots estan convençuts que és una cançó gitana. Més tard la
trobo en un parell de blogs mallorquins i era, segons s’hi diu, per saltar la corda, amb
una tornada lleugerament diferent, i unes referències que potser en situen l’origen en
el Principat:

Don Pepet si vas a França

Passaràs per Mataró

I veuràs n’Esperanceta

Que es pentina an es balcó.

Sa pinteta li va caure,

Don Pepet la hi va collir

“Tengui, tengui Esperanceta

Que s’acabi d’aclarir”.

Sa mare quan la va veure

Amb so cap tan estudat

Li pegà una galtadeta

Davant s'enamorat.

Mocadors de tres pessetes

Mocadors de mil colors

Sabatetes repuntades

I tacons de balladors.

L'Antonio rememora els temps de la infantesa:

–Una cançó que el pobre Nin cantava amb el meu pare que se deia: “Ai mare, ai mare que se quema / que se quema la sardina que se quema”. Me comença pas aixins. C'est une chanson catalane, gitana, i el pobre Nin la cantava amb el meu pare. Mais je te parle de quand je suis venu de là bas, de Belfort. J'avais à peine une guitare.

–I com fa aquesta cançó?

–Mais ça c'est des chansons du dix-huitième siècle [vol dir del mil huit-cents]. Como la que canta la Lola Flores cuando canta esa de los faraones. Canta una cancion de los faraones y los gitanos: “Vengo del templo de Salomón, bendito sea..” [no se'n recorda de més]: C'est tellement vieux. Elle le chantait, mais déjà Pepe Pinto le chantait, et Juan Brebas, qu'il était plus vieux que Pepe Pinto et le chantait. Aussi, alors. Te das cuenta?

–I el Príncipe Gitano, què canta aquell home? –diu la Poleta– Aquí a Montpellier cantàvem això del Príncipe Gitano.

–Je ne me rappelle pas –diu l'Antonio.

–Els gitanos de Montpellier cantaven d’ell, del Príncipe Gitano –reitera la Poleta.

–El Príncipe Gitano –diu l’Antonio– cantaba cosas viejas, cantaba cosas del Chocolate, que era gitano y vivía en Barcelona. El Chocolate cantaba cosas de Pepe Pinto. C’étaient des chansons d’avant, les cordes des guitarras étaient en tripe de chat, ah oui!

–Hi havia el Sargantana, que era gitano, que jugava [tocava] en una sala per Nadal i tot-hom venia. Ja fa un moment d’això... –diu la Poleta.

–I qui era el Sargantana?

Ella diu que era un gitano de Montpellier i l’Antonio l’ubica cap a 1958-1960 cantant cançons del Príncipe Gitano. Tocava la guitarra, perquè “per cantar els gitanos sempre han jugat la guitarra, sempre ho sem vist, això”.

–Toda mi vida he tocao la guitarra; mi padre, también, y seguramente que los abuelos y los bisabuelos también han tocado la guitarra –explica l’Antonio.

Per fi a la Poleta li surt una cançó que des de feia estona intentava recordar d’El Príncipe Gitano: el Porompompero. L’Antonio diu que aquesta és del Manolo Escobar. I canta: “Que no me venga con leyes, / papa yo soy gitano y tengo sangre de reyes... “I la Lola Flores ballava això”, diu la Poleta.

L’evocació de la guitarra fa que l’Antonio expliqui que va ser músic i en vagi a buscar una. “Yo aprendí solo, con mi padre”, diu.

–I ara canta –li exigeix la Nadia–. Sí dona, canta la cançó de la Poleta. “Mon amour, mon amour”.

–No puedo... Mais non, je peux pas... –però s’hi posa, després de fer-se pregar una mica–: Solamente una vez, amé en la vida, / solamente una vez y nada más, una vez nada más / en mi pecho brilló la esperanza, la esperanza que alumbra el cariño de mi soledad. / Solamente una vez se entrega el alma... –i continua en francès–, Mon amour, mon bayou

et rien de plus, quand tu es près de moi...

La Poleta se'l mira emocionada.

–Ha cantat per la seua Poleta –diu la Nadia entenedrida.

–Ha cantat per la seua Poleta –repeteix el Paul.

Ja fa estona que corre el pastís, el cafè i algun altre licor, i serveixen una altra ronda. A fora és negra nit.

* * *

La Paillade és un barri enorme d'habitatges HLM situat als afores de Montpeller i els dissabtes hi ha un mercat al carrer amb molta concurrència. Com a bona part dels mercats ambulants de la regió, l'afluència de gitanos catalans hi és molt nodrida. Espero trobar-hi en Tonyo Serviole, que viu en aquest barri. “M’hi trobaràs sempre”, m’havia dit a les Santes, on posa parada cada any.

El mercat ambulant és situat en una de les voreres d’una avinguda molt llarga, darrere del mercat central del barri. La majoria de venedors són magribins i molts d’ells van vestits amb indumentària tradicional del lloc d’origen. Recorro d’anada i de tornada el quilòmetre o quilòmetre i mig de parades i en Tonyo no hi és. Paro l’orella i de seguida detecto catalans, i quan pregunto em diuen que “n’és ple”, per bé que avui potser no són en més de deu o dotze parades. Un d’ells, un home d’uns trenta anys, em diu que ell i els pares són nascuts a Montpeller, i els jaios venien de Perpinyà. En aquest fred matí d’un dia feiner de desembre, a la parada hi ha un noiet d’uns deu anys que toca la guitarra, que em diu que és la primera vegada que sent un paio que parla català.

Truco a en Serviole i li deixo un missatge després d’escoltar l’himne del Barça del contestador. Quan finalment puc parlar amb ell, em diu que ja no viu a La Paillade, que la família s’ha comprar un “terrenu” als afores “per viure tots junts com gitanos”, i em cita a l’aparcament d’un hipermercat en una de les autopistes perifèriques de Montpeller.

Les rotondes de les grans vies de comunicació al voltant de les ciutats solen estar monopolitzades a França per les grans superfícies i sovint els noms dels magatzems són els nous punts de referència de les comunicacions, més visibles, sens dubte, que les velles creus de terme.

Quan hi arribo ja hi és. El segueixo i transitem quinze o vint minuts per carreteres secundàries que travessen camps de conreu i fruiters, fins que arribem a una àrea delimitada per parcel·les rectangulars envoltades de tanques. En Tonyo baixa del cotxe, obre una gran portalada metàl·lica i entrem en una parcel·la d'uns 2.000 metres quadrats on hi ha quatre casetes prefabricades de fusta d'una vintena de metres quadrats, de les que se solen fer servir de cobert en els jardins. Hi ha també quatre caravanes. S'ha instal·lat aquí amb dos dels seus fills i les famílies respectives. Entrem en una de les casetes de fusta, que ell anomena *xalet* (realment en té forma), habilitada com a cuina i sala d'estar.

–Ara sem comprat aquest terreny. Volíem comprar també el de més amunt, però la gent d'aquí diuen: “No, no, no volem més gitanos”.

–Vós parleu un català més de Barcelona.

–Buenu sí, jo sóc nascut a Perpinyà, però he viscut trenta anys a Barcelona. Mon pare era de Perpinyà i ma mare, de Barcelona. Els Serviola van venir a França al temps de la guerra, perquè naltrus, uns quants, estàvem a Figueres, al Garrigal; uns quants a Girona, que eren a la Devesa, però casi tots estaven al Garrigal, allà on hi ha el passeig, a dalt, allí estaven tots els gitanos. Venim casi tots d'allà, i els que estan aquí, dos-cents anys endarrere van venir d'allà també. Tots sem catalans. Jo puc dir que sóc català. Jo he nascut a Perpinyà, ma mare ha nascut a Barcelona, i puc dir que sóc del país català.

–I com van venir?

–A Barcelona tota la meua [alterma *meva* i *meua*] família hi és, tots Serviola. Estan allà a la plaça Espanya, a Hostafrancs. Són cosins germans meus. El meu onclu, pare d'ells, era de Perpinyà i se'n va anar a Barcelona a la guerra del Catorze; es va escapar cap a Espanya. Sempre feien això, els gitanos. El meu onclu estava a Barcelona i el meu pare a

Perpinyà, i jo quan van obrir fronteres, l'any 49 o 50, més o menys, ja vam anar a Barcelona, i després ja no van parar. I vam tornar perquè el meu pare tenia el pis a Perpinyà. Agavafa el tren [tren], anava a Barcelona, estava tres o quatre dies amb son germà, i tornava. I cada mes feia això. Hi havia moltes famílies que estaven entre Perpinyà i Barcelona: els Escuders, molts. A Perpinyà, molts, casi tots, vénen d'Espanya. Tots els noms coneguts: els Batistes, els Patracs, els Solers, els Cargols... tots vénen d'Espanya. Jo tenia un oncle que era de la CNT, van fugir d'allà i van vindre aquí. Casi tots s'han quedat a Perpinyà. Als temps antics, dels vells, hi han hagut molts morts, moltes baralles. Als temps antics s'estaven a Perpinyà, però eren obligats a escapar-se perquè hi havia moltes baralles. És d'aquesta manera que molts gitanos estan aquí a Montpeller. Jo en conec molts aquí que els vells, els jaios, són de Perpinyà, i van tindre rinya. Hi va haver una mort i els volien cascar i tota la família se'n va tindre que anar.

En Tonyo explica un episodi concret de baralla, una causa no pas menor de la migració de moltes famílies gitanes.

–A Perpinyà hi va haver un cas ja fa molts anys, al Vernet, en què hi va haver una rinya i un li va clavar dues punyalades a un altre i el va matar. Tota la família se'n va haver d'anar, i van anar a Montpeller. Es pot dir el pecat, però no el pecador. Si no ho haguessin fet així, s'hi haurien tornat, i n'haurien matat algun de l'altra família, i aquests s'hi haurien tornat de nou...

–Però n'hi havia que venien per feina –li dic.

–Alguns també eren venedors de cavalls. Jo n'he conegut a Barcelona, vells gitanos. Aquí també anaven a les fires, però era més a Espanya i portaven cavalls cap a aquí. A Espanya es feia molt el cavall, tots treballaven el cavall. I quan es van acabar els cavalls van fer els draps i els mercats.

–I vós, què dieu que parreu català o gitano?

–Aquí no entenen una cosa, que el català és paio, no és gitano. Ara, quan el parlen els gitanos, és gitano, les paraules són diferents.

Li demano per històries de la vora del foc i contesta: “Sí, amb els moniatos al costat”:

–Quan feien un foc, ficaven moniatos, llavors un deia una cosa i l’altre una altra, menjant moniatos. Era el temps antic. Ara ja hi ha llum i hi ha tot. A la vora del foc es contaven coses de cada dia. Hi havia molts cuentus. Parlaven de la por. No pots anar al cementiri a les 12 de la nit... Explicaven això als joves, que tenien por. Els vells seguien aquest ritmu.

Parla d’històries d’abans, però ja no me’n sap dir cap. L’oblit ha estat tan accelerat entre les gitanos com entre la resta de la societat, si no més. Li trec el Pere Boig. “Ah sí, abans quan deies una cosa sense sentit et deien ‘calla home, que sembles el Pere Boig, aniries bé amb ell”. “Cada qual deia la seva sobre el Pere Boig, i encara es diu”, però no en recorda cap episodi.

Li demano si això del Pere Boig era general i l’explicaven també els paios, i replica que no, “aquestes coses eren nostres”.

Entra una nora seua amb un nen d’uns dos anys que fa molt de xivarri, mantenen una breu conversa i en Tonyo diu: “Sas tu que ho has fet”, amb la forma verbal característica dels gitanos catalans de França per a la segona persona del verb ser. El meu amfitrió opta perquè anem a un altre dels *xalets*, que és el d’ell, habilitat també com a sala i dormitori. Parlem de les tradicions:

–El mocador s’està perdent, a casa meva no, però hi ha cases que no ho fan. El gitano no s’havia casat mai a la missa, tot es feia a casa dins de les tradicions gitanes. El casament era el mocador. La honra de la família. Com ara, per nusaltrus igual. Jo ara quan hi ha festes de casament, vaig al mocador i ja no em quedo més, perquè lo principal és el mocador, no la festa.

Li demano per la cerimònia del mocador a la seua família.

–Hi ha la cançó que fan els espanyols *Levanta la nena*: Dónde está la nena que la quiero ver, que la quiero ver –les dues nores que són aquí, casades amb els seus fills, són

espanyoles-. Fan el mocador i l'aixequen en hombros, i aixequen el nen i la nena. La honradés del pare i la mare, dels dos costats, i després els aixequen també a ells. Però això és espanyol, com trencar-se la camisa. Això és espanyol, cosa dels peluts, que diem, com els diem als espanyols.

-I no hi ha cap cançó catalana a la cerimònia del mocador?

-És aquesta: "Dónde está la nena, que la quiero ver, la honradez de la familia". I fan veure el mocador. Això fa molts anys que es fa, és nostru. Tinc 73 i fa 73 anys que ho veig.

-I que es fa amb les coses dels difunts?

-Del difunt se'n crema la roba i les pertinences. Jo ho he fet, del meu pare ho vaig fer, ho vaig cremar tot. Són coses que no les vols veure perquè hi ha molts records, perquè si algú ho porta tu ja t'imagines el pare, la mare. I després, la cosa d'un difunt, si no la portes com l'hauries de portar, ho fas malament, perquè era el meu pare, la meva mare. Fins i tot cremaven les caravanes i les carretes. Molts han cremat els campings, han cremat els cotxes. N'hi ha que ho fan.

Li pregunto pel suposat tabú sobre la menstruació de les dones, però diu que d'això no hi ha res.

-Tampoc l'allioli?

-Això ho deien els vells, perquè fallava l'allioli. "Ai, està embarassada, que no fagi l'allioli, que el fallarà", deien els vells.

-Però hi havia coses que una dona que tenia la regla o estava embarassada no podia fer?

-No, no, ho pot fer tot.

En Tonyo diu que rentar roba a part o fer una altra rentadora per les peces de l'embarassada, com ha indicat algun antropòleg, no ho ha sentit a dir "mai de la vida".

–En el tracte amb les dones –adverteix– cal tenir molt de compte, un home ha d’anar amb molt de compte, per exemple, a treure la dona d’un altre a ballar, ni que sigui ballar gitano. Ni tampoc fer un petó a una dona si no és de la família. Hi ha hagut moltes *rinyes* per dones. Hi ha hagut problemes de matrimonis mesclats de païos i gitanos, i va malament, perquè el paio té la lei dels païos i el gitano, la lei dels gitanos.

–Què és ballar gitano?

–Ballar flamenc. Perquè el flamenc és nostru.

Tampoc no li sona sortir el dia abans de Nadal els nens a cantar, com expliquen els catalans de Niça. Li demano pel Nadal:

–Parlem del vells, els joves no, però per als vells un Nadal era el més sagrat que qualsevol altra cosa. Aquí ens apleguem vint persones la vigília i el dia de Nadal. Els vells ens van marcar el camí, és com una cadena que segueix, perquè si el pare és un saltabranques el fill serà un saltabranques.

Quan acabem de xerrar, en Serviole em porta a veure el *xalet* de la vora, que ha habilitat enterament com a cambra de bany. Explica que li ha costat més de 5.000 euros. Li dic que em recorda els banys de Hollywood, amb tot de miralls i tota mena de mampares, paraments i estris. Ell somriu complagut.

* * *

Si a França persisteix un gueto de gitanos és Montaubérou. Situat als afores de Montpellier, vora l'autopista de sortida de la ciutat cap a l'est, manté plenament el concepte encunyat a Venècia amb el barri jueu, el Ghetto. S'hi accedeix des de l'avinguda Albert Einstein, que és una artèria com tantes hi ha a la ciutat. L'accés al poblat gitano és per un viarany que no en mostra l'aparença, només un gran caramull de runa, escombraries i algun moble vell. Malgrat que tinc el número de l'avinguda de l'església evangèlica del poblat em passejo amunt i avall i no trobo l'accés, fins que apareix una parella jove que identifico de seguida i els pregunto. Em diuen amb un bon català que hi van. Vaig

amb ells i darrere d'un revolt hi ha una casa prefabricada amb l'església evangèlica i les primeres cases del poblat. Hi ha un grup de joves i adolescents i el noi i la noia amb els quals he entrat m'anuncien: "És català", diuen amb una clara finalitat protectora. Dir uns mots i em guanyo immediatament el respecte de tots. Comencen les preguntes sobre la meua procedència i manera de parlar. Tots els joves parlen un bon català. N'hi ha un que es diu Cargol, molt musculós, amb els braços tatuats de dalt a baix i una samarreta sense mànigues, que es treu un feix de bitllets verds d'una butxaca d'uns deu centímetres de gruix. M'expliquen que tothom al poblat parla català, que és la llengua habitual arreu, per bé que hi ha algunes famílies de gitanos espanyols. "Fins i tot els moros parlen català", em diu en Cargol, i atura un cotxe que entra. "Guaita, un moro, parla-li català". Ho faig i el nouvingut em contesta amb una bona mostra de la llengua.

He quedat amb Fernand *Yaka* Maraval, que és delegat nacional de la Union française des associations tsiganes. M'havia dit que era millor entrar amb ell al poblat, i quan arriba em condueix al cor del gueto per presentar-me als més veterans del lloc. Diu que té sang gitana –espanyola i catalana–, i rom. Va nèixer al barri el 1973, de manera que hi coneix tothom, i actualitza el *cens* de l'asentament. A Montaubérou hi ha 52 cases i 30 caravanes, i fa uns anys hi van annexar pel costat nord 90 cases més, a les quals s'hi han afegit 40 caravanes en un barri nou, Les Marels, que ara és tot un continu, per bé que amb una altra entrada. Diu que cal comptar sis persones per unitat familiar, tant de casa com de caravana, cosa que dóna un total de 1.272 persones en aquest conglomerat enterament gitano. La immensa majoria, catalans, que és la llengua que se sent arreu, amb algunes famílies d'espanyols, un lloc absolutament blindat i inaccessible als que no són de la comunitat. Hi ha només un punt d'entrada, i els joves m'han dit que en algun temps hi havia hagut una barrera i la tenien vigilada.

El conjunt inicial el va construir la municipalitat amb gent provinent de la cité Chantal de Celleneuve, que abans havia estat desplaçada de Les Barques, el *bidonville* primigeni dels gitanos de Montpeller. A les casetes inicials se'n van anar afegint de nova construcció i van venir també les eternes caravanes gitanes, que són en aquest cas residències fixes.

Anem a visitar primer els dos germans Baliardo, que són a la seixantena i han viscut

tota la vida aquí. Són nascuts a Montpeller, van viure de petits a Les Barques, i després a la Cité Chantal, i d'allà van venir a Montaubérou el 1987.

Expliquen que aquí les essències gitanes es mantenen plenament. Fan el mocador i tots els rituals gitans que no tenen a veure amb el catolicisme, perquè ara són majoritàriament “chrétiens” (evangelistes). Els matrimonis els continuen pactant els pares, i els joves es casen entre els quinze i els disset anys. Els dos homes estem asseguts a la taula de la sala d'estar, i darrere, al sofà, hi ha la dona d'un i una filla, de setze anys, amb una criatura als braços. Aquí entre els catalans també hi ha el costum de “fúger” si dos joves s'enamoren, tot i que rarament tenen relacions, però el fet de passar una nit plegats fora de casa implica que s'han de casar.

Més gran que ells al poblat només hi ha un home, diuen, Manel Gracias, i m'acompanyen a casa seua, que es troba en un cul-de-sac al final d'aquest món clos que és Montaubérou. Ell és el “vell” de la família que molts donen com a origen d'aquest nucli gitano, la que va haver de marxar de Perpinyà pel “problema” que tant sovint surt a les converses de les dues ciutats. El fet va passar fa 65 anys, explica juntament amb la seua dona: “Fa 55 anys que sem casats i va passar deu anys abans”, diu. Ell en té “quatre vints”. Un jaio seu va matar un altre gitano al Vernet i el grup sencer se'n va haver d'anar per evitar represàlies. “Si no haguéssim fugit haurien matat qualcú de la família, i naltrus tabé ho hauríem hagut de fer..., i s'acaba pas mai”. En Manel diu que ara ja van de visita a Perpinyà, “me encara nos guaiten malament”. El seu jaio va complir deu anys de presó, però la memòria continua viva.

Ells asseguren que mantenen al cent per cent totes les tradicions gitanes. Per Tots Sants solien posar un ciri per difunt, però ara ja no, perquè són chrétiens. Abans hi havia coses que portaven mala sort, però ara ja no s'hi creu, com veure un gat negre. Llavors calia dir una frase per “fer fora la mala sort”: “les aigües verdes poden anar a petar”. Dir això conjurava la malastrugança. “Els vells tenien por que tornessin els mulés, els morts, me ara això ja no passa”, explica en Manel. Si sortien els mulés tenien “trahal” (pronunciat amb hac aspirada), por.

El fill de Manel Gracias, un home elegant que va amb corbata i americana, i una man-

gala típica gitana, m'acompanya a la sortida i m'ensenya amb orgull la casa que s'està construint, en un racó del poblat, que és una extensió d'una altra de més modesta que hi ha a la vora. Hi ha totes les comoditats i només li falta posar les rajoles a terra.

* * *

En Michael Mathieu, nascut a Montpeller el 1981, és un cas de recuperació de la llengua catalana entre els gitanos del sud de França . El francès és la llengua de relació amb el seu pare gitano i la seua mare paia. També amb la seua dona, de la qual està separat, que és gitana espanyola oriünda d'Algèria (els avantpassats hi van anar entre el 1910 i el 1920), i amb el seus dos fills.

Ja adolescent, es va adonar dels seus orígens paterns i va triar ser gitano i va recuperar la llengua que havia sentit parlar al seu pare amb la família i els amics. La seua mare, Monique Garcia, nascuda en una família espanyola a Algèria que va venir el 1962, explica que entre els seus germans ha estat l'únic que ha triat de ser gitano i és l'únic que parla català, fins al punt que ha decidit parlar-lo amb el seu pare tot i que aquest li contesta en francès. Va aprendre la llengua amb els gitanos i diu que té un diccionari català. “Me és pas el mateix català que aquí –replica el fill–, a força d'escoltar, el parli. Quan vaig a Saint-Jacques [a Perpinyà] el parli i me regali de parlar català”.

Michael es va separar fa uns anys i ha anat a viure amb sa mare a Seta, des d'on es desplaça quotidianament a Montpeller, on viuen els seus dos fills. Diu que el català que parla ell és el dels gitanos de Montpeller.

–I a Seta com parlen?

–El parlen pas.

–Bé, al Bairrou hi ha gitanos catalans.

–Els vells parlen, me pas les criatures...

En Michael mostra una foto antiga:

–Guaita, la meua rebejaia [besàvia]. És la jaia del meu pare, sensat, la jaia Louise, se deia. Ha fet un any de presó. Ha volut matar la paia del seu home. Ell era el gitano més ric de Montpellier a l'epoque, tenia saus [sous], i un cop, me sembla que s'ha passat a Figueràs [Figueres], havia seguit la paia, me sensat feia pas cas de les criatures, l'havia seguit amb la pusca [pistola] i ha tirat a la paia dins la boca, [la bala] va entrar i va sortir i la paia és pas morta. Ha fet un any de presó. El seu home era Rey.

En Michael mostra una foto del seu pare tocant la guitarra: “Era musicien amb el seu germà”, explica.

Em pregunta per les últimes eleccions a Catalunya (25 de novembre del 2012) i diu que van guanyar els independentistes, i està molt interessat en l'anunciat referèndum sobre la independència.

Parla d'un avantpassat seu que es deia Josep Berenguer, que venia d'Espanya, que es va casar amb una gitana i després amb una paia:

–Batista, que són ara Batiste, Bohigues, que ara és Bouzigues, Berenguer, de Barcelona; Cargol, Ferrer, Ferret o Farré, Gispert, Malla, Pubill, com el Peret, Patrach, Solés, Reyes... Jo vinc de tota aquesta família, Ximenez i Vidal. Són la meua família. Eren au preu prè 150 persones. Vénen d'aquí (estem amb el llibre blanc dels gitans de Perpinyà). Vénen de Figueràs i de Barcelona, del Barrio Chino. I Sant Martí. Me sembla que eren trenta couples, una centena de persones, sensat. I tots vénen d'aquí. Aprés hi ha altres persones que van vindre. La família Serviole, la meua dona ve d'aquí, que van venir aprés, me si no vénen tots d'aquí. És Bernard Leblon qui m'ha passat això: *Le recensement des gitans d'Espagne*. El meu jaio era el Gros Nas, Joseph Mathieu, i el Pelutxis, cap a 1850. Eren maquignons. Me sembla que els primers gitans que van venir a Perpinyà és la família Patrach e Batista cap a 1790. Tots van venir d'Espanya. Cap a 1600 hi havia un Batista. Però a 1790 tots vénen d'Espanya, segur, segur. Voilà, jo vinc d'aquesta línia Hippolyte Gispert. És la família Ferrer. Solers de Torroella de Montgrí, Figueres, Barcelona, Mataró, Sant Pere Pescador...

En Michael em pregunta com s'ho fan els gitanos a Catalunya per mantenir un codi propi:

–Aquí si parlem català els païos se comprenen pas, donc sem pas obligats a parlar caló, me a Barcelona, els païos parlen català, com ho fan perquè no els compreguin? Si tu parles pas caló, tots els païos te comprenen... Donc per io era normal que ellus parlin més caló que nusaltrus.

Li pregunto pels costums dels gitanos de Montpeller:

–El dicló o mocador, és igual. Aquí se fa encara, me comença a se perdre. Els manouches ho fan pas, se'n van. Si jo me casi amb una manocuche som obligat a fugir. La dona l'aga-fi, me la demani pas sensat. És la lei. I aquí fan com els manouches, les dugues coses [el mocador i escapar-se per casar-se], perquè la noia té pas el dicló, pas el mocador. La segona perquè tenen pas saus per fer un casament, que pot valdre set o vuit mil euros i encara era pas couche. El meu company va cridar el Parrita quan se va casar, i va costar força, força, força... i après se van barallar [amb la dona]. Aquí la gent tenen pas saus, donc si la noia té pas el dicló, te'n vas. Te dic la veritat, sóc pas embustero io. Jo som fugit, perquè el meu sogre volia pas, me après som vengut i som fet un casament amb el dicló. Perquè el meu sogre volia pas, és per això que som fugit, me som revingut i fet el dicló. Però si te'n vas és que una noia té pas el dicló o tenen pas saus per fer el casament. Hi ha pas tant de maneres.

–Quins altres costums tenen el gitanos aquí?

–A Perpinyà, quan hi ha baralles, bregues entre families, a Perpinyà te parli, anem a un gitano vell, com el Pitu Cargol [ja traspasat], parlem amb ell i diuem lo que se passa, i ell fa com la lei, la justícia, a Montpellier se fa pas. És com un juge (ho pronuncia a la francesa). A Perpinyà se fa, però a Montepellier, a Nice, a Nimes, ja no hi ha lei. A Montpeller no, pot arribar, te baralles i un gitano vell pot fer de mediateur, pot arribar, un mediateur, i encara.

–I quina diferencia hi ha entre un *mediateur* i el vell de Perpinyà?

–Aquí, a Montpellier, sem pas obligats a escoltar, a Perpinyà escoltarem. Avant a Perpinyà c’était un home de lei, un homme sage, sensat anem a respectar, a Montpellier hi ha pas home de lei, donc serà pas respectat. Pot ser que l’escoltin me que el respectin pas. A Perpinyà viuen com els mormons, viuen com els vells d’abans, hi ha 200 anys. Són més gitanos, a Perpinyà.

–I com són els casaments?

–Com els casaments l’epoque d’abans. El meu jaio s’ha casat amb la meu jaia i era obligat. El meu jaio se volia casar amb una altra gitana, i el pare li ha dit, la meua neboda, l’agafaràs, veues, a l’epoque era així. La parole és la parole. Avui si li dic una cosa així a la meua noia, m’escoltarà pas. El meu compan aquí, la seu noia s’ha casat amb un gitano de Perpinyà. Ho volia pas ell, però l’endemà tot s’ha fet, sensat, sense que ell ho ha sapigut, sensat. La noia li ha dit, me casi quand-même, t’escolti pas. A l’epoque escoltaven el pare i la mare. A l’epoque el pare i la mere eren importants, avui el pare se droga, la mare se fa amb un altre, hi ha pas respect, i jo fai lo que vui. Voilà, és això que ha canviat. El que sí que guarden a Figuerolles és la musica, juguen la guitarra... El Bernard Leblon va marcar que el 1785 hi havia un 5 per cent de casaments mixtos entre els gitanos. Ara és un 70 o 80 per cent.

–Tant? Com ho saps?

–Ah sí, a Montpellier és així, com a mínim el 50 per cent, a part a Montaubérou, perquè a Montaubérou vénen de Saint-Jacques i se casen entre ellus. A Figuerolles tothom és melanjat. I se barallen entre ellus i s’estimen pas, entre Montaubérou i Figuerolles. A la Paillade és igual. A Montaubérou vénen de Saint Jacques. És una altra lignée, són més gitanos. Són més salvatges i més gitanos. A Figuerolles tenen latx [vergonya] de parlar català. Se perd. A Sète, hi ha pas gitanos joves que parlen català. Són més integrats. Treballen més, se casen amb franceses i se perd. A Sète encara més que a Figuerolles.

En Michael repeteix constantment *sensat*, un mot també dels gitanos de Perpinyà, que ell tradueix per ‘c’est à dire’. Associa el mot amb l’occità, com el sas ‘ets’. Fa servir habitualment alguns mots en caló, com *latx* (no diu mai ‘vergonya’) o *piló*, que em diu que

“és romanès i vol dir ‘borratxo”.

Parlem de quiromàncies i pràctiques màgiques dels gitanos i explica que els Mathieu ho feien:

–Una cosina germana del meu jaio, amb el foc sensat. I si no, la jaia de la meua dona feia màgia, era coneguda per això, amb photos. També els gitanos espanyols, la jaia de la meua dona de l’altre costat l’han fet. És per això que un cop la jaia de la meua dona, una Mathieu, havia demanat una photo per les criatures i ell ha pas volut, i el seu home li havia parlat i ell m’ha dit en tinc força a la casa de photos. Ella tenia por sensat que faiguem quelcom. Ella ho feia. I la jaia de la meua dona, gitana espanyola, l’ha fet també. Donc se fa, se fa força.

–I els difunts?

–Encara avui hi ha gitanos que parlen pas dels vells. Dels morts, en parlaven pas. Avui jo fai l’arbre genealogique, me abans no, se’n podia pas parlar. Abans, si tenies un pare que és mort, cal pas en parlar perquè fa pena.

–I històries de la vora del foc?

–Parlaven pas d’histuàries. Parlaven de tot, reien, sé pas jo, se’n foten de l’altre, parlen entre companys, me mai he sentit “el meu jaio ha fet això, la meu jaia ha fet allò”.

–Però històries d’abans, d’on vénen els gitanos, com vivien el vells...

–Mai som sentit parlar d’això. Els joves ja no saben res. Els vells saben què és el caló, però si dius d’on venim, te diran d’Espanya. Aquí saben pas el que són i pensen que parlar gitano és català. I si tu parles català amb ellus t’agafaran per gitano. Jo llegendes, mai n’he sentit parlar. No hi ha res com “venim de l’Inde”, il y a des contes d’enfants, philosophiques... D’això no hi ha res. Qualcú té dirà el meu jaio, la meu jaia, li va passar això, al meu rebejaio el van matar allà, però res més. Historis de famille, te parlaran d’això, me res més. Jo t’ho dic perquè som parlat amb els vells, per fer l’arbre genealogique, te

parlaran dels jaios, han fet així, tenien saus... me saben pas d'on venim. Això el gitano català; els manocuches, sí. Roamanichels, oui. Hongrois, oui. Mais gitan catalan, non.

–I per què això?

–Perquè fa cinc-cents anys que sem en Espanya. Érem en Hongrie i fa 500 anys que sem vingut en Espanya. Hem quedat 300 anys i fa 200 anys que sem aquí. L'origine indiana...

–D'acord, però per què no hi ha contes?

–Els manouches diuen contes en romanès [romaní], perquè tenien dret de parlar romanès, un gitano tenia pas dret de parlar caló, era obligat a s'amagar, i tot això s'ha perdut. Alors, sem guardat el treball, maquignons, canastero... Me après, les contes... He llegit en un llibre de Bernard Leblon que una gitana el 1600 diu que són grecs, però aquí en França ara ningú te dirà "on est des grecs". I diran "gitan, ça vient d'Egypte"... És massa lluny tot això, no trobaran un gitano en Barcelona ni en França que te digui res d'això. Tenen històries de la seua família, me pas de grup... El maximum te diran: "Vinc d'Espanya". Venim d'Espanya se pas quan. Venim d'Espanya i parlem gitano, i saben même pas que parlen català. Un Mathieu m'ha dit: "Un gitano espanyol és pas gitano", quan és gitano com nusatres: "no, no, no, és una altra raça, és un espanyol i nusatres sem gitans". Per ell, el qui parla espanyol és espanyol i qui parla català és gitano. Même els vells, eh...

–I què els ha quedat d'abans als gitanos catalans?

–Quelques mots. *Beigi*: a Montpellier els gitanos li diuen així a la policia, és un mot romanès. *La pestanyí*, també, però a Montpellier no ho diu ningú, tothom diu *els beigis*. Un *beigi* és sensat 'la police'. Après *el mol*, 'le vin', aquí sentiràs *el mol*; *la querre*, potser, *la casa*; els vells diuen *un txavo*, 'el noi'; *la busní*, *un busnó* és 'un paio'. *Mangar*, *txurar*, això també. *Diquel*, *marar*, també, que vol dir 'pegar'; *nac*, 'nas'; *akais*, 'els ulls', *bal*, 'cabells', *juquel*, 'gos'; *la bió*, 'un gat'... Per 'menjar': *txalar* [pronuncia *djalá*]. La 'votura' és *la matura*. 'Un cavall', *grast*. Jo ho sé tot això perquè m'interessen les coses, però un cop ho parlavi

amb un gitano i em deia que el veritable gitano era el que parlàvem, i li deia que no, que el que parlàvem era català. Els manouches l'han guardat, aquesta llenga...

En Michael pensa que els seus fills seran els darrers a considerar-se gitans de la seua nissaga, perquè el col·lectiu no podrà suportar l'embat del món modern.

* * *

Michael Mathieu ha traçat el seu arbre genealògic amb una feina pacient durant anys que l'ha dut a indagar en els arxius de diferents ciutats, en els quals ha resseguit les traces de vuit generacions.

Els orígens de tots els seus familiars gitans se situen al Principat, entre els quals hi ha els cognoms Patrach, Pubill, Reyes, Solers, Batista, Ximénez, Cargol, Malla, Ferrer, Gispert i Vila.

Michael ha constatat el moment en què el seu cognom, Mathieu, que defineix com "paio", es va incorporar a les nissagues de gitans catalans del sud de França, entre les quals es avui abundant a l'àrea de Montpeller:

Damian Soules (Figueres 1800-?) i Antoinette Baptiste (Figueres 1800- Pézenas1871) van ser pares de Veronique Soulès (Besiers 1825- Pézenas 1912), que es va casar amb Guillaume Mathieu (Montpeller 1816- Besiers 1881), que no era gitano.

Aquests van ser pares de Jean Mathieu (Pézenas 1852 – Bessan 1909) i de Pierre Mathieu (1864 – 1931). El primer es va casar amb Marie Bouzigues (Lesinyà 1855 – Montpeller 1935) i el segon amb Antoinette Ferret, gitanes catalanes totes dues. La família es va integrar des del primer moment, doncs, a l'estil de vida gitano i els dos fills es van casar amb gitanes catalanes. En Pierre, al qual deien Loló, "era el gitano més ric de la regió" i es va comprar un mas a Pézenas, la Grange des Prés. Comercia amb cavalls i n'havia arribat a fer venir d'Algèria.

Jean Mathieu i Marie Bouzigues van tenir tres fills:

-1. Michel Mathieu (Pézenas 1876 – Montpellier 1944), casat amb Rite Maille, dita Cigala (Fronton 1882 – Perpinyà 1957).

-2. Louise Mathieu (Bessan 1887 – Montpellier 1972), casada amb un cosí germà, Antoine Mathieu, dit Peloutis (Florensac 1885 – Montpellier 1959), que era fill de Pierre Mathieu i d'Antoinette Ferrer).

-3. Jean Mathieu (Bessan 1893 – 1929), casat amb Rosine Cazes (Castelnaudary 1897 – Agde 1978). Aquesta era filla de Jean Baptiste Cazes i de Marie Reilles. Tots dos van tenir una filla, Anna Mathieu (Bessan 1918 – Montpellier 1997), que es va casar també amb un cosí, Joseph Mathieu (Pézenas 1913 – Montpellier 1976). Aquests van ser pares de Maurice Mathieu, dit Chico (Montpellier 1950), que es va casar amb Monique Garcia, que no és gitana. Aquests són els pares de Michael Mathieu.

El Jean Baptista Cazes esmentat, dit Tarette (Pont du Gard 1863 – Clermont l'Hérault 1935), tot i el seu cognom, era amb tota probabilitat gitano, almenys per part de mare, la qual es deia Marie Farret. El seu pare era Antoine Gaetan Cazes (Seyne-sur-Mer 1830 - ?). El cognom a aquest li venia de la mare nord-catalana, no del pare, que no figura: Thérèse Cases (Orbanyà – Conflent– 1806 – Besiers 1842). En Michael diu que aquest podia ser un “nom canviat”, com tantes vegades es dona entre els gitans, i que originàriament es deien Cargol.

Una altra de les branques familiars de Michael Mathieu que s'inicia al Principat és la que es remunta a François Bousigues (Mataró 1775 – Besiers 1842). Aquest era fill d'Anton Bohigas (Figueres 1736- ?) i d'Antonia Malla (1740).

François Bousigues es va casar amb Marie Reyes (Figueres 1785 – Montpellier 1816), que era filla de Guillem Reyes (Talltendre – Baixa Cerdanya– 1763 - ?) i de Mariangela Pubill (1764 - ?). Guillem era fill d'Esteve Reyes (Sant Esteve d'en Bas – Garrotxa– 1718 – ?) i de Maria Caragol (Manresa 1720 - ?) i Mariangela era filla de Barthomeu Pubill i de Teresa Bohigas. Aquestes unions mostren que l'encreuament de famílies de gitans que es produeix avui a França es donava ja a la Catalunya al segle XVIII.

François Bousigues i Marie Reyes van ser pares de Barthélemy Bouzigues (Puissergui-er 1810 - ?), que es va casar amb Marie Soules (la Bisbal d'Empordà 1805 - ?). Aquesta era filla de Mariano Soles (Torroella de Montgrí 1781 - ?) i de Francisca Gispert (Torro-ella de Montgrí 1783 - ?). Els pares de Mariano Soles eren Bernat Soles (Barcelona 1755 – Besiers 1804) i Florentina Patrach, nascuda a Figueres. Els pares de Bernat eren Felip Soles, nascut a Olot, i Mariana Ximenez, nascuda a Mataró.

Barthélemy Bouzigues i Marie Soules van ser pares de Joseph Bouzigues (Servian 1833 – Montagnac 1869), que es va casar amb Antoinette Patrac (Ribesaltes 1831 – Pézenas 1900). Aquesta era filla de Jean Patrach (Figueres ? – Besiers 1846) i de Thérèse Pubill (Malgrat de Mar 1749 - ?).

Josep Bouzigues i Antoinette Patrac van ser pares de Marie Bouzigues (Lesinyà 1865 – Montpellier 1935), que es va casar amb Jean Mathieu, besavi de Michael.

Una altra branca dels ancestres de Michael que s'inicia a la Catalunya del sud és la de Miguel Gispert, nascut el 1785 en lloc desconegut, però sens dubte al Principat perquè el seu nou figura en castellà. Era casat amb Maria Vinsa (Vicença?) Soles (Torroella de Montgrí 1785 - ?). Tots dos van ser pares d'Antoine Baptiste Gispert (Elna 1810 – El Soler 1868), que es va casar amb Josephine Barangué (Perpinyà 1813 – 1846). Aquesta era filla de Cayetano Joseph Barangué, dit Chala (Barcelona 1781 – Perpinyà 1849) i d'Henriette Reynal (Caramany – Fenolleda–1794 - ?), que probablement no era gitana. Cayetano Joseph Barangué era fill de Pedro Antonio Berenguer (Barcelona 1745 - ?) i de Francisca Ximenez (? 1740 – Perpinyà 1825).

Antoine Baptiste Gispert i Josephine Barangué van ser pares de Rose Gispert (Perpinyà 1840 – Montpellier 1886), que es va casar amb Hippolyte Ferret (Montpellier 1841 - ?). Els pares d'aquest eren Joseph Ferret (Barcelona 1796 - ?) i Marie Patrach (1796).

Hippolyte Ferret i Rose Gispert van ser pares d'Antoinette Ferret (Marsella 1860 – Montpellier 1929), que es va casar amb Pierre Mathieu (Pézenas 1864 – Montpellier 1931), que són besavis de Michael Mathieu.

Una altra línia d'avantpassats de Michael Mathieu s'inicia amb Joseph Ferrer i Marie Patrach, nascuts tots dos el 1796 en lloc desconegut, però probablement al Principat per la grafia dels cognoms. Van ser pares d'Antoine Ferret (Besiers 1819 – Montpeller 1893), nascut ja a França i ja amb el cognom modificat, que es va casar amb Marie Baptiste (Lunel 1816 – Nimes ?). Tots dos van ser pares d'Hippolyte Ferret, ja esmentat.

Una altra rama familiar s'inicia –fins allà on Michael Mathieu ha pogut arribar– amb Miguel Patrach (Sant Feliu de Guíxols 1745 - ?), casat amb Rita Malla, nascuda a Reus. Tots dos van ser pares de Florentina Patrach, nascuda a Figueres en data desconeguda, que es va casar amb Bernat Soles (Barcelona 1755 – Besiers 1804). Aquests van ser pares de Mariano Soles (Torroella de Montgrí 1781 - ?), casat amb Francisca Gispert (Torroella de Montgrí 1783 - ?), i de Marie Soles (La Bisbal 1805 - ?), casada amb Jean Barthélemy Bouzigues (Puisserguier 1805 - ?), ja esmentats.

Una altra soca dels avantpassats de Michael és la que es remunta a Joan Patrach (Calonge –Baix Empordà– 1745 - ?), fill de Miguel Patrach i d'Isabel Pubill, i casat amb Maria Escuder, filla de Gabriel Escuder i de Francisca Patrach.

Joan Patrach i Francisca Escuder van ser pares de Vicens Patrach (Olot 1768 - ?), el qual es va casar amb Maria Batista, nascuda a Figueres i filla de Francisco Batista i de Jacinta Castelló. Tots dos van ser pares de Jean Patrach (Figueres ? – Besiers 1846) i de Thérèse Pubill (Malgrat de Mar –Maresme–1789 - ?), ja esmentats.

Una altra branca s'inicia amb Joan Pubill (Camprodon –Ripollès– 1730 - ?), fill d'Antoni Pubill i d'Isabel Vila, i casat amb Paula Cargol, nascuda a la Seu d'Urgell. Tots dos van ser pares de Mariano Pubill (Castelló d'Empúries 1760 - ?), que es va casar amb Patronilla Pla, que segurament no era gitana. Tots dos van ser pares de Thérèse Pubill (Malgrat de Mar 1789 - ?), que es va casar amb Jean Patrach (Figueres ? – Besiers 1846), ja esmentats.

Els primers que es van establir a França en les diferents branques van ser:

-El matrimoni format per Thérèse Pubill, nascuda a Malgrat de Mar el 1789 i Jean Pa-

trach, nascut a Figueres en data desconeguda i mort a Besiers el 1846.

-Damian Soules, nascut a Figueres el 1800, i Antoinette Baptiste, nascuda a també a Figueres el 1800 i traspasada a Pézenas 1871, que van tenir una filla, Veronique Soulès, nascuda a Besiers el 1825 i morta a Pézenas el 1912.

-François Bousigues, nascut a Mataró el 1775 i mort a Besiers el 1842. El seu cognom original era Bohigas, que és com consta el seu pare, nascut a Figueres el 1736.

-Maria Vinsa (Vicença?) Soles, nascuda a Torroella de Montgrí el 1785 i traspasada en lloc desconegut. Era casada amb Miguel Gispert, nascut el 1785 en lloc desconegut, però sens dubte al Principat perquè el seu nou figura en castellà. Van ser pares d'Antoine Baptiste Gispert que va nèixer a Elna (Rosselló) el 1810 i va morir al Soler, a la mateixa comarca, el 1868.

-Pedro Antonio Berenguer va nèixer a Barcelona el 1745 i va morir en lloc desconegut. Era casat amb Francisca Ximenez, nascuda el 1740 en lloc desconegut, però sens dubte al Principat pel nom i el cognom, que va morir a Perpinyà el 1825. Tots dos van ser pares de Cayetano Joseph Barangué, dit Chala (Xalà), nascut a Barcelona el 1781 i traspasat a Perpinyà el 1849. Aquest es va casar amb Henriette Reynal, nascuda a Caramany (Fenolleda) el 1794, que probablement no era gitana.

-El matrimoni format per Joseph Ferrer i Marie Patrach, nascuts tots dos el 1796 en lloc desconegut, però probablement al Principat per la grafia dels cognoms, van ser pares d'Antoine Ferret, que va nèixer a Besiers el 1819 (va morir a Montpeller el 1893).

-Bernat Soles, nascut a Barcelona el 1755 i mort a Besiers 1804. Era casat amb Florentina Patrach, que va nèixer a Figueres en data desconeguda. Van ser pares de Mariano Soles (Torroella de Montgrí 1781 - ?), casat amb Francisca Gispert (Torroella de Montgrí 1783 - ?), i de Marie Soles (La Bisbal 1805 - ?), casada amb Jean Barthélemy Bouzigues (Puisserguier 1805 - ?).

Les dates de les migracions se situen, a partir de les dades que apareixen, en els primers

anys del segle XIX, sovint amb marges bastant amplis:

El matrimoni format per Thérèse Pubill i Jean Patrach van migrar quan ja eren casats. Ella va nèixer el 1789 i es pot donar com data plausible de matrimoni els vint anys. El desplaçament es va produir, doncs, entre el 1809 i l'any de la mort del seu home a Besiers, el 1846.

El matrimoni format per Damian Soules i Antoinette Baptiste, nascuts tots dos a Figueres el 1800, va tenir una filla a Besiers el 1825. Si posem els vint anys com a data referencial de casament, la migració es va produir entre el 1820 i el 1825.

François Bousigues va nèixer a Mataró el 1775 i va morir a Besiers el 1842. Si comptem que el desplaçament a França es va produir en la vida adulta, la forquilla és prou ampla, entre el 1795 i el 1842.

És també el cas de Bernat Soles, nascut a Barcelona el 1755 i mort a Besiers el 1804. Aquí els anys de migració podrien ser entre 1775 i el 1804.

Maria Vinsa Soles i Miguel Gispert van nèixer el 1785, ella a Torroella de Montgrí. Van tenir un fill a Elna (Rosselló) el 1810, que va morir a la comarca. Si van migrar en edat adulta, el pas de la frontera es va produir potser entre el 1805 i el 1810.

Pedro Antonio Berenguer va nèixer a Barcelona el 1745. La seua dona, Francisca Ximenez, va nèixer el 1740 en lloc desconegut, però sens dubte al Principat pel nom i el cognom, i va morir a Perpinyà el 1825. Tots dos van ser pares de Cayetano Joseph Barangué, Xalà, nascut a Barcelona el 1781 i traspasat a Perpinyà el 1849. Aquest es va casar amb Henriette Reynal, nascuda a Caramany (Fenolleda) el 1794. La seqüència indica que Pedro Antonio i Francisca van passar a França després del naixement del seu fill a Barcelona el 1781. Aquest es va casar a França amb una dona nascuda el 1794. Si hi afegim vint anys, el casament es va poder produir el 1814. La migració de la família o del fill sol es va poder produir, per tant, entre el 1781 i el 1814.

El matrimoni format per Joseph Ferrer i Marie Patrach, nascuts tots dos el 1796 en lloc

desconegut però probablement al Principat per la grafia dels cognoms, van ser pares d'Antoine Ferret, que va nèixer a Besiers el 1819, inscrit ja amb la grafia francesitzada. La migració en aquest cas es va poder produir entre el 1816 i el 1819.

-Bernat Soles va nèixer a Barcelona el 1755 i va morir a Besiers el 1804. Era casat amb Florentina Patrach, que va nèixer a Figueres en data desconeguda. Van ser pares de Mariano Soles (Torroella de Montgrí 1781 - ?), que es va casar amb Francisca Gispert (Torroella de Montgrí 1783 - ?), i de Marie Soles (La Bisbal 1805 - ?), maridada amb Jean Barthélemy Bouzigues (Puisserguier 1805 - ?). Les dates indiquen que la família va anar a França amb el fill gran ja casat a Catalunya; la segona filla es va casar ja amb un francès. Donat que el fill, Mariano, era nascut el 1781, la migració es va produir potser entre el 1801 i l'any de la mort de Bernat, el 1804.

Annex 2. Relats de viatge

Besiers, Agde, Seta

Besiers és una ciutat amb una forta presència de gitanos catalans i espanyols situada en el centre neuràlgic del Llenguadoc-Rosselló, la regió de França on més abunden, per bé que les xifres són difícils de fixar.

Acudeixo a un local de reunió que tenen els gitanos a la part baixa de la ciutat, en un lloc perifèric entre la carretera nacional i el Canal du Midi, on una colla de matrimonis joves s'han reunit per fer un dinar que consisteix sobretot en carn a la brasa. Les dones preparen el menjar i paren la taula, i els homes mengen i de seguida m'atenen sol·lícits, i em conviden a afegir-me a l'àpat.

Parlo sobretot amb Yep Baptiste, que és guitarrista del conegut grup Tekameli (*t'estimi*, en l'extingit caló rossellonès). És nascut el 1971 i el seu català és molt bo, però a això ajuda que s'ha criat a Perpinyà i només fa uns anys que és a Besiers. És fill d'un pastor evangelista ("que va vindre a portar els cristianisme a Besiers") a qui jo havia visitat uns anys enrere, quan volia contrastar que hi havia gitanos que parlaven català més enllà del Rosselló. Diu que "la jaia era de Gràcia [Barcelona] i per trebai va baixar a Perpinyà".

En Yep coneix poc els gitanos locals. Segons les seues paraules, "a la Cité des Oiseaux hi ha un parell de catalans que estan "melanjats amb el paio", i a la Devèze (ho pronuncia a la catalana) hi ha concentrats molts gitanos espanyols que són majoritàriament de la família Montoya". *Un parell*, com en el parlar de Mallorca, no vol dir dos, sinó uns quants, perquè puntualitza que hi podria haver una quinzena de famílies catalanes i que caldria comptar unes vuit persones per família. En Yep diu que la família Montoya ha portat el flamenc a Besiers i ell hi ha portat la rumba.

Al grup hi ha un gitano espanyol, Antonio Campos, que explica en la seua llengua que a la ciutat hi ha 45 famílies d'espanyols, gairebé tots procedents d'Andalusia i, alguna, de l'Aragó. Per cada família s'han de comptar una vuitantena de persones, i explica que no

fa gaire en un casament eren 500 de la mateixa família.

–Según me han dicho mis padres –explica– vinieron en la época de Franco. Los gitanos andaluces se fueron a Marruecos, y de ahí pasaron en Francia, y los que había en Cataluña [andalusos] vinieron en Francia por ahí. Los más viejos me han dicho esto.

Els demano com són les relacions entre les dues comunitats a Besiers i l'Antonio assegura que “en el mundo gitano, la mayor parte, no hacemos diferencia entre catalán y español”, i en Yep afegeix que el que ha motivat que estiguin “junts espanyols i catalans és la religió, sem tots iguals; quan hi ha miseri, quan hi ha malaltia, tothom s'ajuda; abans catalans i espanyols no s'entenien, i ara amb la religió s'entenen”. Però ha subsistit una diferència, segons en Yep: “Els gitanos catalans van pel Barça i els espanyols són pel Real Madrid”. Li pregunto a l'Antonio si és així i assenteix amb una rialla.

Pregunto per l'ús de la llengua entre els gitanos catalans:

–Més se n'aneu de Perpinyà més no parlen català. Més entreu dins de la França, menys sentiut aquest parlar. Quan arribeu a Montpel·lier, ja ha canviat. Parlen un català mesclat, perquè són gitanos de Perpinyà. El gitano de Perpinyà ha vingut a Montpel·lier perquè és una grossa vila, i pels casaments, també.

Un noi d'uns 25 anys, que també és de Perpinyà, explica que “del band del meu pare eren de Barcelona, de Gràcia, i del band de la mare venien d'Andalusia, eren Navares”.

En Yep conta que, com a músic, viatja per tot França i troba catalans a molts llocs, però molts han perdut la llengua. Diu que en va trobar a Lille, a l'extrem nord, però nòmades: “Viatgen i no queden sempre al mateix endret”.

Explica que l'origen de molts dels catalans de França és Barcelona i Girona. La seua dona és “catalana espanyola” i la seua família procedeix de Lleida i viu a la carretera: “S'estan en els camping aquí, ellus viatgen, estan un mes en un endret, quinze dies en un altre, i viatgen; ellus són de la família Escudé”. Els orígens lleidatans semblen ja una mica remots, però, perquè el seu sogre va nàixer a la vora de Besiers i la filla, la seua

dona, a Cambrai (Nord).

En Yep explica que “el gitano vol llibertat aquí en França, i això els paios no ho volen, i els nomades a poc a poc compren un poc de terrain, de terra, i es queden; avui aquí, demà allà, és la llibertat del gitano”. Em dóna el telèfon i diu *setanta-set, quatre-vint setze* i *disavuit*. Li pregunto i em confirma que han conservat *setanta*, però no pas vuitanta i noranta, que diuen a la francesa: quatre-vints i quatre-vints deu.

En Yep es preocupa per la vitalitat del català entre els gitanos, perquè de la seua generació n’hi ha ja molts que parlen francès, segons assegura: “Jo estic molt estacat. A mi m’agrada molt el català i vinc de Perpinyà, i sóc català, i vui que les meues criatures creixin amb la fiertat de ser català”, sentència. Malgrat això, els seus fills parlen més en francès perquè és la llengua que els ha transmès la seua dona. “Jo me baraii amb els meus nens perquè parlin català”, explica.

L’Antonio truca a un gitano espanyol que es diu Melchor Muñoz perquè diu que ha fet “recherche” sobre els gitanos, i quedem per veure’ns unes hores més tard. La *recherche* se circumscriu a la lectura d’alguns articles de revistes de divulgació, però és una persona de 42 anys (2012) que té interès per la història i la cultura dels gitanos. Em porta a casa seua, situada en una petita urbanització de casetes aparellades nova de trinca als afores de la part alta de la vila, tan nova que encara estan acabant algunes construccions i l’asfaltat dels carrers. Mentre travessem el barri a peu em mostra el seu malestar perquè han donat també cases a “romanicheles” que han arribat fa poc, i diu que no són gent de fiar, que entre gitanos espanyols i catalans les coses van bé, però quan se n’afegeixen d’altres...

Entrem a casa seua i ens instal·lem una sala d’estat àmplia on hi ha una desena de persones i a mesura que avancen els minuts en van entrant sense parar: germans, oncles, cosins, nebots... És l’hora de sortida de l’escola i van arribant adults amb canalla. En Melchor em presenta i explica en francès a la família què faig. Entre els germans parlen aquesta llengua, però amb els pares parlen espanyol, i les dues es barregen en les converses.

Conten que a Besiers hi ha molts gitanos: un home diu que uns 1.500 o més, i un altre que assegura que hi ha més catalans que espanyols, o més o menys igual, i una dona afegeix que segur que hi ha més catalans.

Hi ha algunes grans famílies espanyoles integrades per més d'un centenar persones, a part de la seua, els Muñoz: “Hay los Jiménez, los Tarines (Tarín) y los Rodríguez; ellos son como nosotros, vienen del norte de África, y están también los Fernández, los Santiago y los Sarguero”.

Entre uns i altres m'expliquen en castellà i a cops en francès que la família va arribar a Besiers als anys seixanta procedent del Marroc i d'Algèria, i van desgranant alguns dels avatars que van viure: El pare -dels de la generació més gran- era el penúltim de dotze germans i va nàixer en un poble de València de progenitors andalusos. La mare va nàixer a Ceuta el 1928 d'una família de Jerez de la Frontera que havien emigrat al Marroc “antes de la guerra de Franco, porque España iba malamente”. Després de la guerra alguns oncles es van unir als pares al Marroc. Hi anaven molts andalusos, entre ells, gitanos, que es dedicaven principalment al comerç. Els pares van fer cap a Casablanca i després van anar a Orà, i el 1962, amb la independència, van venir a França. “Tenían miedo de los moros”, diuen.

Un cunyat d'en Melchor explica:

-Mi familia se ha escapado de dos guerras. Vamos estado la vida persecutados. Mi madre nació en Marsella y su padre vino de Alicante y estuvo en el campo de Barcarès. Eran gitanos caseros, tenían casa.

Expliquen que els gitanos espanyols de la regió ja no viatgen, excepte uns pocs: “Ya no formamos parte de la gente del viaje”, diu una dona.

Un germà d'en Melchor s'afegeix a la conversa:

-Nuestro siemos españoles, hablamos en español, pero no conosco España. Hubiéramo preferío que los viejo se hubieran quedado en España, porque siemos español.

* * *

Uns mesos més tard torno a la ciutat per parlar amb Gino Solès, nascut el 1970, que és el president de l'Associacion Culturelle Catalane de Béziers, que es dedica, segons explica amb detall, a desenvolupar la cultura a través de la música i les tradicions (fan classes de guitarra, rumba i flamenc), a ajudar administrativament els gitans i a donar suport a l'educació.

La seua mare és de Besiers i també tota la seua família, i el pare, d'Arle, i també tota la seua família, i tant un com l'altre li han explicat que els "arrière-jaios" venien d'Espanya, sense concretar el lloc. Pel que fa als cognoms, del costat de la mare hi havia Reyes i Farré, i del del pare, Solès, Ruiz i Farré.

En Gino parla el català amb dificultat i explica que la llengua de relació amb la seua dona i els fills és el francès. "Nos ha matat l'escola", es justifica. Afirmar que els gitans de Besiers estan ja molt integrats en la vida de la societat general, i diu d'ell mateix que "jo fai trebai de paio, trebaii a la comuna [ajuntament]".

Ell coneix bé la distribució de catalans per barris a la ciutat, que no és gaire gran: 71.000 habitants. A Pintat hi ha unes seixanta famílies catalanes, a la Cité des Oiseaux en podria haver una cinquantena, a Le Milénaire hi ha setanta *pavillons*, i una cinquantena podrien estar ocupats per catalans; a la Résidence du Soleil hi ha trenta *pavillons*, tots habitats per gitans catalans; a la Devèze hi ha unes vint famílies de catalans, a La Cantarella, unes quaranta, i al centre de la ciutat, entorn de la rue Gambetta, n'hi ha unes deu més. No ha comptat mai els catalans de Besiers i no s'atreveix a donar-ne una xifra, però assegura que només a Pintat en podria haver un miler.

Els cognoms majoritaris d'aquestes famílies són Solès, Patrac, Baptiste, Cargol, Rey, Reyes, Pouvil, Espinas i Garcia, aquests darrers s'han barrejat amb Espinas i parlen català.

En Gino enumera també els pobles dels encontorns on sap que viuen catalans: Vias (una quinzena de famílies), Maraussan (unes deu famílies), Florensac, Mèze, Pérols i

Coursan (“unes poques familles”).

Gino Solès no coneix històries de gitanos de Besiers, malgrat el seu arrelament a la ciutat, i crida un cosí, Bernard Patrac, nascut el 1956, per si me’n pot contar alguna. Quan aquest arriba, em presenta com “un gitano de Barcelona”, i em demana si “a Barcelona tots parlen català com jo, ¿també els païos el parlen?”. Li faig algunes explicacions sobre Catalunya, però sembla que el nom no li diu res. Tant ell com el cosí es meravellen de la meua manera d’enraonar.

Els cosins se saluden en francès i després d’alguns mots més es passen al català, imagino en atenció a la meua presència. En Bernard té una pronunciació bastant més bona que en Gino.

En Bernard és incapaç de recordar històries de gitanos. Conta que de petit a la canalla els feien por amb “el Bonet” –o Bonnet–; “que vindrà el Bonet”, els deien, o que “abans” els gitanos s’aplegaven al Pont Vell, o Pont-Vieux, ho diu en català i en francès –el majestuós pont d’origen romànic que franqueja l’Orb–, per emprendre camí tots plegats cap a les Santes, el gran pelegrinatge del mes de maig. Parla d’aquells fets i d’aquells temps amb molta nostàlgia, fent constar que tot ha canviat irremissiblement en la cultura dels vells viatgers.

* * *

Thierry Patrac m’ha citat a Agde en un bar de la Promenade, el passeig que recorre el perímetre de la ciutat antiga i l’obre al primer eixample. El local és punt de trobada dels gitanos locals i apareix atrotinat, però té una terrassa plaent al carrer i aprofito per conversar amb un client català mentre l’espero. Malgrat que és un home d’una seixantena d’anys, li costa seguir la conversa en català i quan arriba en Thierry es passa de seguida al francès.

En Thierry és home de música i de cultura. Té una escola de dansa-rumba i de salsa-rumba, ha codirigit un documental de 52 minuts titulat *Quand je serai grand, je serai Flamenco*, sobre la música dels gitanos, i està en tràmits de fundar l’Association culture et traditions des Gitans. No parla català, malgrat que és la llengua de relació dels seus pa-

res, els quals li van transmetre, però, el francès. Explica que, “malurosament”, el seu cas és el de molts joves d’Agde, malgrat que ell ja no ho és tant perquè és a la quarantena.

Explica que els primers gitans que es van establir a la ciutat van ser “el jaio Patrac et la jaia Catherine Grèce”, ara fa cent anys. En Thierry diu que no sap quina era la llengua d’ella, però la jaia era alsaciana, de manera que devia ser manuíx. És obvi que les notícies que té es deuen referir a la seua família i que ho extrapola a tots els zíngars, perquè hi ha documentada presència gitana a la zona molt abans. L’acta del seu casament a Bonny-sur-Loire (Loiret) (n. 102320013091011216), el 10 d’agost del 1826, revela que Joseph Marianos Patrac va nàixer a Agde el 1803, de manera que la presència de catalans en aquesta ciutat és de les antigues. Ja en data molt posterior, a l’acta de casament al Palau del Vidre (Rosselló) d’Emmanuel Baptiste i Carmen Poubil (30 de juliol del 1891), els pares d’ell, Antoine Baptiste i Marie Poubill, declaren que viuen a Agde (Ref. ACG: {1322-M392593} Palau del Vidre; Acta n. 104320001793813080), i també les referències de gitans catalans a les poblacions contigües de Florensac, Vias, Marseillan i Bessan són abundants tot al llarg del segle XIX. En Thierry explica que a tots els pobles dels encontorns d’Agde hi ha gitans, i esmenta Bessan, Vias i Florensac (en aquesta darrera població hi va nàixer un avi seu).

A Agde hi ha avui una comunitat de 700 o 800 gitans catalans, que viuen sobretot a La Glacière, al cor de la vila vella, i en alguns HLM perifèrics. El cognom amb més presència a la ciutat és justament Patrac, una familiada que aglutina entre 300 i 400 persones. Segons Thierry, hi havia una família que es deia Farret, però van canviar el nom a Patrac per passar despercebuts, com sovint passa entre els gitans. Ell coneix el cas perquè qui va fer el canvi va ser un avi d’un oncle seu.

El meu amfitrió em duu a visitar una bestia, la jaia Tantuna (Tantoune, ‘tietà’), una de les *matriarques* de La Glacière, el barri tradicional dels gitans, al cor de la vella ciutat fundada pels grecs, que mostra avui tot de vestigis medievals amb murs amb carreus ciclopis d’una pedra basàltica negra característica.

La jaia viu a la planta baixa d’una casa antiquíssima que té un petit pati a l’entrada. El seu nom oficial és Gina Patrac. De jove s’havia guanyat la vida en els oficis tradicionals de les

dones gitanes, anant a vendre pels pobles del rodal teles, fils, paneres, cotó... Hi anava a peu i sovint a les cases de pagès li donaven menjar en canvi de les peces que portava.

La Tantuna parla un bon català segons el patró habitual dels gitanos de Perpinyà i li costa una mica passar-se al francès, que és la llengua que usa amb en Thierry. Ella explica que la parella fundadora de la nissaga a Agde eren els seus avis. La jaia Catherine havia nascut el 1912 a Alsàcia i va arribar a Agde el 1925 o 1926 (uns anys més tard, per tant, del que ha dit en Thierry), i “se va casar amb el jaio Patrac, que era nascut a Bessan” (l’habitual entre els gitanos catalans és dir *naixut* o *naixit*). “N’hi havia pas, de gitanos, aquí”, assegura. Després d’ells en van venir d’altres que es deien Baptiste, Mathieu, més Patracs i Herrera. Aquests darrers recalca que eren catalans.

Un altre dels gitanos de tota la vida de La Glacière és Àngel Mateu, nascut el 1931, que explica que el seu pare era de Barcelona:

-Se’n van anar perquè la família, el seu pare, la seu mare, se fotien de gana, i van baixar aquí França en mille nou-cents desavuit, après la guerra. Aquí hi havia feina, força, i va baixar i se van quedar sempre. Tota la família eren de Barcelona. La mare era de Narbona, catalana tabé. Parlava català perquè era gitana. Tots els gitanos de Narbona parlen català. Els seus pares tabé eren de Narbona, ellus han quedat a França de moltes generacions. El meu pare no volia ser francès, va dir “jo moriré espanyol. No espanyol: català! català! Espanyol no li agradava, català!, i va anar a Espanya a la guerra civil i el van expulsar. Es deia Martin [ho pronuncia a la francesa] i Àngel [ho pronuncia a l’espanyola], com jo. Era tradició de família posar el nom del pare. *Même* la cria que puja li ensenyem el català. Aquí n’hi ha força, cap al nord n’hi ha *menos*, de catalans, perquè el fred no agrada.

-En què es diferencia el català dels gitanos d’Agde dels de Perpinyà? –li demano.

-Hi ha paraules que són pas iguals... el bramell... [pronuncia nítida la ella].

-Què és *el bramell*?

-El roig [o tancada]. A Perpinyà diuen *el vermell* [ha rectificat a partir de la meua pronúncia], i naltrus diem ruig [ara amb u]. (Jean-Paul Escudero explica –conversa personal– que l’habitual entre els gitanos de Perpinyà és dir *róig*).

Arriba el fill de l’Àngel, d’uns 45 anys, i li demano si els nens parlen català.

-Sí, als nois [explica que no diuen *nens*] els hi ensenyem i parlen català. Van a l’escola i parlen francès.

-També els més menuts?

-Sí, volem pas que se perdi.

Tots dos afegeixen, però, que a Agde hi ha gitanos catalans que ja només parlen francès, que han perdut la llengua. El fill diu que s’ha casat “amb una paia” i reconeix que les seues “criatures” parlen habitualment en francès: “Tinc un noi, ell l’ha volgut parlar i el parla; l’altre el comprèn, me el parla pas”. “Els vells, de cinquanta o seixanta anys parlen tots català, me els joves ja no tant”, diu l’Àngel.

Agafem la carretera de la costa fins a Seta, un lloc tradicional de pas dels gitanos catalans. Les biografies diuen que el 1921 hi va nèixer el mític Manitas de Plata en una caravana. Les informacions de catalans residents porten avui al Bairrou, situat a la perifèria d’aquesta ciutat amfíbia solcada per canals. El barri es troba a la península de Thau, que s’endinsa a l’estany del mateix nom, i està format gairebé exclusivament per grans blocs HLM. N’hi ha dotzenes, però no em costa trobar els catalans. La primera persona a la qual pregunto em diu que sempre n’hi ha molts al carrer vora un edifici que m’assenyala, “molt probablement amb guitarres”.

Efectivament, hi ha uns quants adults i molta canalla. Un noi d’uns dotze anys rasca una guitarra. Hi ha sorpresa general quan em senten parlar català, i em pregunten si sóc de Perpinyà. Els demano si hi ha gaires diferències entre el parlar del Rosselló i el seu, i un home em diu que hi ha “l’accent” (ho pronuncia a la francesa) i mots que canvien. Per exemple, a Perpinyà diuen *roc* i aquí, *pedra*; a Perpinyà, *broma* i aquí, *nuatge*... La seua parla

és la general dels gitanos catalans a la regió, que segueix la pauta dels gitanos de Perpinyà.

Em diuen que, “de catalans, n’hi ha pas guaire aquí; hi ha força espanyols”. M’ho diu amb bon català un home que es defineix com a espanyol. Un altre, que es diu Tonino Mathieu, explica que ell sí que és català, però “aquí ja hi ha molta gent que parlen paio”. L’espanyol explica, ara en castellà: “Aquí estamos toos mesclaus, hay mucho romanichel aquí al lado, catalán, español...”. Demano pel nom del lloc on som i diu que “los payos le dicen le Quartier Catalan, el quartier gitano”.

Tonino es nascut a Montpeller, al barri de Figuerolles. El seu pare també era d’aquesta ciutat i la mare, de Perpinyà. Les famílies catalanes d’aquí es diuen Mathieu, Reilles i Cargol. No hi ha Patrac. Expliquen que hi ha tres o quatre famílies, potser una vuitanena de persones, que duen aquest darrer cognom a Pézenas, una població entre Besiers i Montpeller que figura sovint als censos i les actes civils de gitanos catalans, que hi van abundar al llarg del segle XIX.

En Tonino assegura que “el català se perd aquí, se melangen i se casen aquí, i les criatures i el parlen pas més, tenen vergonya de parlar català”. Compten al Bairrou una vintena de famílies catalanes, un centenar de persones, i asseguren que a Seta no n’hi ha més, de catalans. Tots viuen agrupats en aquest redol. “A Poussan sí, hi ha tres famílies de catalans; són Espinàs, són força, n’hi ha que ellus”.

L’home esmenta un *patriarche*, Paul Reilles, de 75 anys, que és el més vell d’aquí, i truca a la finestra del seu pis, però no contesta ningú. És la primera vegada que sento el mot *patriarca* en una comunitat gitana, i el deu dir adoptant la terminologia que els ve de fora.

Un home jove que parla un bon català, que es diu Mario Cablat, em regala un CD amb música seua, que defineix com a “guitarra rumba”.

Es presenta un altre *patriarche* amb samarreta imperi, acabat d’aixecar de la migdiada. Té 60 anys i diu que és “mitat i mitat, Cargol i Espinàs”. De nom es diu Henri. És nascut a Seta i el seu pare i la seua mare també, però no sap quan es van establir els gitanos a la ciutat.

Annex 3. Relats de viatge

Alès, Arle, Marsella

Luis Ruiz, nascut el 1972, és fill d'una gitana de Perpinyà que es diu Solés de cognom i "d'un espanyol" també gitano. Va nàixer i es va criar a la Roqueta, el barri tradicional dels gitanos d'Arle. Vivia a la mateixa escala amb els que després serien cinc dels components dels Gipsy Kings, els germans Reyes: Pablo, Nicolas, Canut, André i Patchaï, i "fèiem vida de gitano, tot el dia els uns a les cases dels altres", per bé que amb els germans Reyes hi havia una gran diferència d'edat -amb els grans, una vintena d'anys-. En Luis va tenir molt de tracte amb el pare, Joseph Reyes (1928-1979), "un gran poeta gitano, que ara té dedicada una plaça a Arle, un dels pocs gitanos al món que tenen alguna cosa dedicada", diu amb un somriure melangiós. Explica que en Joseph, al qual li deien el Porc, era un gran músic i una persona molt sensible, que feia poemes, tot i que mai va escriure res. Cosí de Manitas de Plata, va tocar amb ell per tot el món, i va cantar per a Picasso i per a Dalí, en episodis molt recordats i documentats.

En Luis té records entranyables de la Roqueta, on tot el carrer on vivia, si no tot el barri, "era una família que ho compartia gairebé tot". Ell és també músic, per bé que el seu estil musical s'allunya de la tradició gitana, perquè fa rap. El 2008 va publicar també un llibre, *La guerre noble. Parole gitane*, destinat a dolents i que tracta sobre el respecte i la integració. El signa Luis, en castellà.

S'ha presentat amb un xandall de color blanc que duu a l'altura del cor l'escut del Futbol Club Barcelona. "Sí, sem tots del Barça", diu. Anem a casa seua, un xaletet decorat amb tons pastel i mobles provençals molt cuidats. Li faig notar i em diu que és la seua dona qui ho ha decorat. Parla català prou correctament, però s'hi ha d'esforçar i es plany repetidament perquè "la cultura gitana s'acaba". "I per què?" "Les criatures parlen paio, van a l'escola, viuen pas més com a gitanos...". "És important guardar les racines, me se perd". "Aquí el mocador se fa pas més, a Arles i a Tarascó i a Montpeller sí que se fa, me aquí pas més. Aquí presque sem paios déjà".

Com per corroborar-ho, comença a parlar en francès. Li dic que m'interessa la manera com parla català i em contesta: “És latx, és latx”, el mot caló per *vergonya* que fan servir sovint els gitanos catalans. El que entenc que li fa vergonya no és el que conta, sinó justament parlar català. “La meua dona el parla bé”, diu. Llavors m'explica que a la filla petita li han posat de nom Catalana, “perquè cal perdre pas les racines”. “Catalana?”, exclamo estranyat. “Sí, Catalana, escrit amb un a final, pas amb e com en francès, és així en català, no?”

A Alès, una població de 41.000 habitants situada una trentena de quilòmetres al nord de Nimes, són pocs gitanos i mantenir la llengua i la tradició es fa difícil. Hi ha unes trenta famílies catalanes: gairebé tots es diuen Baptiste i hi ha algun Patrac. En Luis diu que les criatures ja no parlen català: “Els meus –en té tres– el comprenen, me el parlen pas més. La meua mare sí que el parla bé”.

Arriba l'hora de la sortida de l'escola i anem a buscar un dels infants, que té vuit anys, al qual li parla en francès. El convido en català a Barcelona a veure un partit del Barça i se li obren els ulls com taronges: “Oui, oui, oui”, repeteix. “És un fan del Barça”, diu el pare, i el nen diu que és del Barça i del Marsella.

Anem a un bloc HLM a la vora de l'escola, on viuen els sogres de Luis, “que parlen molt bé català”. En una sala d'estar més aviat reduïda s'han aplegat una vintena de persones. La sogra, Rebeca Rey, em diu que cada dia és així, quan surt la canalla de l'escola es troben tots aquí. Hi ha un estol d'infants, i no només néts seus, també veïns. Alguns parlen castellà. El sogre d'en Luis és el Paio Baptiste, nascut a Alès, una celebritat dins de la comunitat. Ningú sap quin és el seu nom de fonts, per a tothom és *el Paio*, i “el coneixen des de Niça fins a Tolosa”, em diu una dona. És el representant reconegut de la comunitat gitana i mediador social a l'ajuntament d'Alès. El Paio m'ensenya un àlbum de fotos en què apareix amb diferents autoritats regionals i amb retalls de diaris que parlen d'ell o d'actes als quals ha assistit. Una entrevista publicada a *Midi Libre* el 2 de febrer del 2012 titulada “Payou Baptiste, la voix des gitans du Sud”, en dóna algunes dades:

Président des gitans du Languedoc-Roussillon, délégué national de l'Union française des associations tziganes et référent européen dans la représentation de la communauté des gitans, vient de lancer

avec ses collègues de la région Provence-Alpes-Côte-d'Azur un nouveau mouvement pour fédérer les tsiganes sédentaires et les gitans du grand Sud.

Ni l'un ni l'autre no han estat mai a Catalunya i s'estranyen que sent jo "busnó" parli català. Els demano si parlen gaire diferent de Perpinyà o Montpeller. Ella diu que parlen com a Perpinyà i que "a Montpellier parlen més paio, amb més mots francesos".

La Rebeca explica que que va nàixer a Tarascó i "vai viatjar fins als deu anys i après he estat en casa". Diu que a Tarascó hi ha uns 200 o 250 gitans, i el Paio fa pujar la xifra a 300. "On més hi ha catalans als municipis de la vora de Tarascó?", demano. A Arles (pronuncien una essa final) o *Bucària* (Beaucaire), a Avinyó...

A *Bucària*, que és a la vora de Tarascó però a l'altra riba del Roine, hi ha una vintena de catalans, la majoria són Baptiste. La dona diu que quan ella era jove la seua família viatjava "perquè érem evangelistes", la qual cosa introdueix un element nou a la vida errant tradicional dels gitans. No havia sentit a dir mai que viatgessin per motius religiosos. Després la família es va establir a Tarascó.

Li demano records que pugui tenir d'aquella vida. Reflexiona, però no li surt cap "història de vells". Va nàixer el 1962 i diu que ja no n'ha sentit cap. Conta que va tenir relació de joveneta amb la família del membre dels Gipsy Kings que és de Tarascó. "Ara són Gipsy Kings, el seu para quedava en dalt i jo quedavi en baix, a la mateixa casa. E eren pobres i naltrus en aquel temps érem rics. Naltrus donàvem menjar a ellus".

Surt a la conversa Josep Reyes: "Porc –diu–, se deia Porc. Era molt negre. Els paios el cridaven Blanchette, pensi que perquè era molt negre". Visionant més tard una gravació sobre la inauguració de la placa de la nova plaça José Reyes a Arle, el 20 de setembre del 2008, en tindrè la història més completa, perquè un dels seus fills, Nicolas, explica l'anècdota de per què li deien així: El famós còmic Fernandel actuava al Teatre Municipal de Tarascó i el nen Josep Reyes li tirava coses, "papers, caramels o no sé què", i Fernandel va parar l'actuació i li va dir "tu arrêtes Blanchette?", i li va quedar per sempre més.

La Rebeca explica que en Josep era cosí del Manitas de Plata i tots dos actuaven junts.

–Què cantava? –demano–, cantava ja en espanyol? Per què els gitanos catalans canten en espanyol?

–Perquè se melangen força –diu ella.

El Paio Baptiste també és músic, i li pregunto per què passa això. Ell li dóna una explicació històrica: “Perquè Perpinyà abans era d’Espanya”, diu arronsant les espatlles. Li pregunto si comprèn les paraules quan canta, i em diu que sí. “Parleu l’espanyol?”, reitero. “El compreni”, respon. La Rebeca diu que tenia un jaio que era espanyol, que “en temps de Franco” va passar d’Espanya al Marroc.

–I el Josep Reyes, el Porc, què feia?

–Anava amb el Manites, el Poletes (?)... eren tres: el Porc, el Manites i el Poletes. Ell diu que “van tocar per la reina d’Anglaterra” i que” els companys del Manitas de Plata eren el Salvador Dalí i el Picasso”.

El Paio explica que és d’Alès de tota la vida i li demano quan s’hi van establir els primers catalans. Diu que els primers van arribar a Bellegarde, que és al costat de Tarascó, potser fa vuitanta o cent anys, però no pot donar cap dada concreta. Diuen que als voltants d’Alès no hi ha més catalans, i esmenta Nimes i Montpeller com a llocs pròxims on n’hi ha.

Els demano cançons dels vells i la Rebeca diu que coneix *El gall i la gallina*. Li faig cantar i és la mateixa que cantaven els meus fills a l’escola:

El gall i la gallina estaven al balcó

La gallina s’endormia, el gall li fa un potó,

Dolent més que dolent, què diran la gent,

Que diguin lo que vulguin que jo ja estic content.

En acabat la Rebeca entona *Baixant de la font del gat*. “Aquestes dugues... La meu jaia cantava això, i la meu mare”. Una noia de la família que hi ha a casa diu que a ella li cantaven *La formigueta*:

La formigueta ha minjat el peu,

Sempre la pague, sempre li deu.

El Paio diu que aquesta és una cançó que es canta a les criatures, i la repeteix:

La formigueta li ha menjat el peu,

Sempre li paga e sempre li deu.

Ara s’hi apunta també la Rebeca, que diu que “après fa quiri quiri quiri a la mà”, com picant al palmell de l’infant. La dona recorda també un conte “de la Marieta” que li contava sa mare:

–Marieta, Marieta sóc al premier escalier, i après era al segon, i al tercer, i al quatriè-me... i això nos feia por, i quan era al dixième deia “arribi!”, i tots tremolàvem.

A la sala, plena de gent, hi ha també veïns espanyols i un d’ells diu que sa mare li contava contes del Garbancito.

No surten més històries ni cançons, i pregunto sobre la manera de parlar. Expliquen que el català canvia depèn dels llocs. Segons el Paio, “nusaltrus diem *paret* i a Avignon diuen *muralla*”. “No pas tots -replika la dona- n’hi ha a Avinyó que diuen *la paret*”. “Aquí, quan s’amaguen del sol diuen que es posen *a reparu* [un castellanisme antic del Rosselló] i a Avinyó diuen *la frescura* [Jean-Paul Escudero ha recollit el mot entre els gitans de Perpinyà] afegeix el Paio. “No, que *la frescura* es diu aquí”, corregeix la dona, i ho tradueix al francès “la fraîcheur”...

A tot arreu és més o menys igual, segons l'home, però hi ha mots que canvien, perquè "hi ha llocs que melangen provençal amb el gitano, i a cops agafen algun mot gadjó". "Aquí diem el busnó i la busní –afegeix–, en caló".

"Un altre mot que canvia és *les ventalles* de la finestra, que aquí diuen *contravents*. Com en dieu vós", em demana. "Finestrans o porticons", contesto. "Mai som sentit això en gitano", replica ell, i ella afegeix: "Finestrans, sí". Ell recalca que es diu *ventalles* (que és el mot usat al Rosselló), i la dona corregeix i diu que aquí es diu *contravents*. Després els diccionaris em mostren que són dos mots ben catalans que no tenen una correspondència similar en francès. Segons el DIEC: "Gelosia d'una finestra" o "vidriera posada a tall de porta a l'entrada d'una botiga", el primer, i "portella exterior cega d'una finestra vidrada", el segon.

"Els romanichels als ulls en diuen *sakai*, i en espanyol és també *sakai*", diu ara el Paio. "Deu ser caló això, no és pas espanyol", replico. Un veí que diu que sap parlar espanyol diu que és caló espanyol. "Els voyageurs diuen *yakà* als ulls. Naltrus diem *els ulls*", explica.

Segons el Paio, els gitanos que viatgen s'han acabat a Alès. "N'hi ha pas més, se'n van un mes o dos, per treballar, o perquè són *évangéliqués*". Parla de la *pestanyí*, mot caló. "I la *mas*, que en català és *la carn*". "El pa: el *manró*. El *kulai* és el patró, l'amo, sensat".

Parlem de tradicions:

–La nostra família –explica el Paio–, la família Baptiste, van ser els primers que van celebrar les Santes: un rebejaio. Le marquis Folco Baroncelli, és ell que amb la família Baptiste va fer les Santes. I per què? Era company amb un Baptiste. Ara els gitanos se barallen, abans, els antics, no, treballaven, eren braves les antics. Fa anys i anys i anys que la família Baptiste porta les Santes. De Baptistes n'hi ha a pertot. La soca de la família Baptiste és a Perpinyà, i he sentit que la família Baptiste va passar d'Espanya a Perpinyà.

Arriba un nen vestit amb una samarreta del Barça i em pregunten si sé l'himne del Bar-

ça. Un gitano espanyol diu que ell és “del Real”. Tot seguit entra la dona d'en Luis amb la filla petita, la Catalana, una nena juganera de dos anys de rínxols rossos que se'n va corrent als braços del pare.

Més endavant trucaré a Gaby Baptiste, que figura com a president d'una associació gitana que es diu Rumba-Compas, que viu a Saint-Martin-de-Valgalgues, una població que es troba a tocar d'Alès, i diu que hi viuen una vintena de famílies catalanes –Baptistes i Mailles– i que hi ha també Santiagos, espanyols.

* * *

Arribo a Arle que comença a vesprejar en la curta tarda de desembre (del 2012), amb un fred glacial. El Café de la Roquette, situat en una plaça esbatanada a l'extrem meridional del barri tradicional dels gitans, és tancat quan hi arribo, i és ja la segona vegada que el trobo així. Segons el rètol de l'entrada, és el bar L'Encluse, però la parròquia, formada gairebé exclusivament per gitans i marroquins, li dona el nom del barri.

La Roquette es troba tot al llarg del Roine, a l'extrem sud de la vila antiga, i havia estat el tradicional dels pescadors i els mariners, en aquest port antigament tant important i que avui no té ja segurament ni pescadors ni mariners. Pel que fa als gitans, no en queden gaires, potser una vintena de cases. Dècades enrere el barri era molt popular i va arribar a estar degradat, però avui és una zona molt plaent per viure-hi, amb velles cases de pedra de dues o tres altures i carrers estrets i molt pintorescos. És el barri de Josep Reyes, el poeta gitano, i dels seus tres fills Gipsy Kings, i també el de Luis Ruiz, el raper escriptor que ara viu a Alès.

L'Encluse té la persiana abaixada, però hi ha un parell d'homes palplantats al davant. “No parlem pas català?”, els demano. La reacció és l'habitual: cares d'estranyesa primer i un ampli somriure de complicitat de seguida. M'expliquen que el bar és tancat per obres i estarà encara unes setmanes així. Gitans catalans? “A Arle n'és ple”. On n'hi ha més és al Quai des Platanes, vora el nou museu Departamental, no lluny d'aquí. Recordo el lloc. Hi vaig estar fa quatre o cinc anys, quan volia comprovar si podia ser cert que hi hagués comunitats senceres de catalanoparlants escampades per França. Aquest és

un lloc de referència. De primer, com és habitual, els gitanos acampaven vora el canal, als afores de la ciutat, després hi van aixecar construccions precàries, i finalment els van fer habitatges en condicions. Hi ha un grup d'una cinquantena de casetes de planta baixa i un pis, totes iguals, amb jardinet i pati, molt confortables, com en tants llocs de França. Aquí, però, es van sentir creatius i va fer unes cases amb un teulat arquejat, imitant la forma del sostre de les *verdines*, els carros-habitatge tradicionals que havia retratat Van Gogh en els camps circumdants. El barri s'ha fet famós per això, com un monument kistch a la creativitat hilarant d'alguns arquitectes, més que no pas a l'estil de vida dels gitanos.

Pregunto a l'entrada a una família que se'n va. Tots parlen català, tothom al barri, em diu la dona, "hi ha algun espanyol, me tabé parla català". La dona li diu a un xiquet que passa que m'acompanyi a casa del més vell del lloc. Quan hi arribem truca i no respon ningú. Una dona que passa diu en bon català que deuen haver anat a visitar un parent. Recordo la casa, en un dels extrems de la barriada, un matrimoni molt sol·lícit m'hi va rebre uns anys enrere i vam estar parlant en català i en castellà, perquè són d'origen espanyol.

No importa que no hi sigui, el barri és ple de vida, per bé que és ja negra nit i el termòmetre deu voltar els zero graus. En un dels extrems de la barriada un grup d'homes i dones, potser una quinzena tot plegat, s'estan al voltant d'un foc de grans tions que crema amb virulència. Com és habitual, el fet de parlar català m'obre les portes del grup.

Un home gran que té les mans avançades cap a les flames es presenta com Galan, i quan li pregunto d'on ve el renom diu que els seus "parents" (pares) venien d'Espanya. El seu cognom és Régis. Li demano històries d'abans i li surt la del Pobre Nas, un personatge que viatjava amb cavall i carreta, fa més de vuitanta anys, en la qual hi involucra també una cabra, però no arribo a escatir ben bé quina és la història concreta. No tinc temps de demanar-li detalls, perquè de seguida surt un altre home que em pregunta sobre la independència de Catalunya. Veig que aquest és un tema que preocupa en aquestes comunitats alienes a la política i separades de la societat majoritària. És obvi que se senten vinculades al seu país d'origen, per bé que sovint no saben ben bé on es troba ni què és.

Els explico somerament que el govern català s'ha compromès a fer un referèndum per la independència. Un home em demana si es podrà fer i li contesto que tinc confiança que sí, malgrat que el govern espanyol s'hi oposa per tots els mitjans possibles. Alguns homes demanen què és “això de la independència”, què vol dir, i un altre els contesta que els catalans volen “un país per ellus, separat d'Espanya”.

“Naltres sem tots de Barcelona –diu un altre home–, del costat de la meua mare són de Barcelona, i del meu pare, també, i per la guerra van venir en França”.

Un altre home em diu que el seu pare és de la família Reyes. “El coneixeu pas al meu pare, és d'un *groupe*, amb el Nicolas, l'André...” . “Home... em parleu dels Gipsy Kings!”

–Aquí el teniu.

–Vós sou dels Gipsy Kings?

Escalfant-se en aquell foc al carrer un home d'aparença afable, més aviat rabassut, parsimoniós i tranquil amb cabells, pera i patilles blanquíssims, que supera amb escreix la seixantena, esbossa un somriure i assenteix amb el cap. És Pablo Reyes i m'explica que és aquí “perquè hi viuen totes les meues criatures, els meus petits fills”.

–Guaiteu –li dic per encetar conversa–, deveu ser la persona que té més família del món, perquè fa temps que recorro França i a gairebé a tot arreu hi he trobat gitanos que em deien que són família dels Reyes dels Gipsy Kings.

Ell somriu i assenteix amb el cap, com dient “prou que ho sé”.

Li explico que a Catalunya tothom ha sentit parlar dels Gipsy Kings però pocs saben que són catalans. Ell contesta que “sem ben catalans” i que sempre parlen català, i que encara tenen família a Barcelona i a Mataró, “la família Reyes”. Ara li toca el torn a ell de vincular-se a un famós i, com tants gitanos a Catalunya, diu que és família del Peret:

–El pare del Peret és família del meu jaio, el jaio Joanet, que era de Figueres. Quedàvem

tots per allà, nantrus. Aprés, quan va venir això de la guerra i el Franco, van partir d'Espanya i van venir en França.

Explico a en Pablo que vaig conèixer a Montpeller Jojo Mathieu, i li demano si és el seu oncle. “El conec, sem família, sem petits cosins, de lluny”. “Ell em va explicar –continuo– que va crear la música que feu vosaltres: “Vaig agafar un poc de rumba, un poc de flamenc, un poc de música dels païos i aquesta és la música que fan ara els Gipsy Kings”, em va dir. Va anar així, això?” I en Pablo contesta: “És veritat”. “Vau aprendre a tocar amb ell”. “Sí, amb gent de Montpeller –diu–, hi ha també el Tonino de Montpeller”.

–I quan va començar a tocar vosaltres?

–Quan som començat era molt jove, tenia vuit o nou anys, sóc començat a agafar la guitarra. Quan vam començar a jugar, a catorze o quinze anys, va ser amb el meu pare, amb un grup que se cridava Los Reyes. Hi havia el meu germà Canut, el Patchai...

–I quina música feien els gitanos catalans quan van arribar a França? D'on va sortir?

–El meu pare cantava déjà cançons del Rafael Farina i del Manolo Caracol, del Pepe Pinto... Escoltàvem el meu pare com cantava tientos... dels gitanos... abans hi havia bons cantadors. Cantava cançons del Manolo Caracol... cantava aquestes cançons: “*Qué razón tenía la pena traidora, que el niño sufriera por la Salvaora*”... i això ho vam melanjar amb el ventilador, que feia el Peret, i així vam fer la nostra musica. Aprés hi havia el Ramón Montoya, el Fabricas??

–Però aquesta música els gitanos la van sentir als discos. Què cantaven abans?

–Cantaven en gitano, en català a Catalunya –es corregeix–: *Avui, demà, farem una festa* –canta i pica de mans–, coses així.

–Aquesta era, per tant, la música gitana abans que arribessin els discos...

–Cantaven això, sí –i entona–: *Remenem, remenem, remenem el bolero. Remenem, reme-*

nem, remenem el bolero. Fes con vulguis, fes com vulguis, muntem a cavall, muntem a cavall, fes com vulguis... Les cançons velles d'abans eren això, i tothom ballava. Això és els que cantaven els vells, vells, vells. Abans jugaven amb una mandolina i una guitarra. Això era la música gitana d'abans. Quan hi havia una festa, cantaven això. Cantaven fandangos, après cantaven soleares, cantaven tarantes. Nantrus sol que cantàvem tarantes. Cantàvem tarantes, fandangos i tientos, voilà. Eren les cançons que cantàvem per Nadal, quan fèiem una festa, quan hi havia un casament. I tothom cantava, i nantrus també.

–I quan va sortir el Peret vau incorporar la rumba?

–Sí, és ell que l'ha inventat, la rumba. Si nantrus fem la rumba és per ell.

–Hi havia també el Pescaïlla, també català, que també la tocava –dic.

–El Pescaïlla, sí... *tararo, raro tau tararo raro tau, nano nano nau tara ra raro* –refila una tonada–. El meu pare les cantava aquestes cançons. I cançons del Farina: “*Las Ramblas de Barcelona, esta canción que estoy cantando ...*”. Totes aquestes cançons cantàvem nosaltres. La rumba ha vingut d'aquí.

–I això ha evolucionat cap a la música gipsy, que l'heu creada vosaltres...

Aquí en Pablo rep una trucada i la conversa s'estronca. I aleshores arriba el seu fill amb un nen, nét d'en Pablo, per cridar-lo a sopar.

–Aquí les criatures parlen català, també? –li demano.

–Tots –respon Pablo sense dubtes.

–I quines cançons cantaven els vells de la família? Una dona gran em va cantar fa poc *Baixant de la font del Gat* –dic.

–Sí, aquestes cançons també se cantaven a casa.

–I com va sorgir la música que feu ara?

–Amb el flamenc, el Peret, tota la rumba ve d'Espanya...

–Però heu creat un estil nou.

–Sem agafat un poc de rumba, un poc de flamenc, un poc de tango... i ho sem melanjat. El Peret ho diu, ho va dir en una emissió: “Jo sóc creat la rumba, però els Gipsy Kings l’han ficat dins el món entier”. El Peret per nosaltres és un grand homme, un grand homme de la rumba.

–El coneixeu personalment?

–Sem tingut contactes amb ell, sem fet una cançó amb ell... Va caure malalt, s’ha fet vell... És gitano, gitano de veritat!

Un home entra en la conversa i pregunta si Peret és també català, i en Pablo ho assevera: “Sí, sí, és català”, i els comentaris van llavors a la seua conversió a l’evangelisme i al fet que deixés de “jugar”.

Li demano a en Pablo si no han fet mai una cançó en català. Diu que coneixen cançons catalanes però que ells són “fidels al seu estil”.

–I com és que, sent francesos i parlant català, canteu en espanyol?

–Cantem en espanyol perquè la paraula espanyola és guapa. Podem cantar català o patois, bon, mare de Déu... I això que sabíem pas parlar en espanyol, cantàvem i en sabíem pas.

–I el compreneu?

–El comprenc tot. Parlarem pas massa bé en espanyol, però si cantem sí.

En Pablo m’informa sobre els seus pròxims compromisos professionals: “El mes que ve

anem a buscar la fred, a Moscú, i al mois de Février anem també en Amerique”.

El músic, que no viu al barri, però sí el seu fill i els néts, m'explica on hi ha gitanos a Arle. Aquí, al Quai des Platanes, on hi ha 47 cases, i també a la Roqueta, al Trébon, en queden també a Griffeuille, a Barriol, pertot... “Jo me vai criar a la Roqueta”.

Li demano quants gitanos catalans hi pot haver a Arle, si pensa que arriben al miler, i em diu amb determinació que més. Ho discuteix amb el seu fill. “Sí, més, ben bé 1.500”, es posen d'acord tots dos. “N'hi ha força, força”.

* * *

El maig del 2014, tornant de les Santes, m'aturo de nou al bar L'Encluse, que, aquest cop sí, és obert. A la barra hi ha el germà d'en Luis Ruiz d'Alès, Josep –diu el nom en català–. Ha viscut tota la vida al barri tradicional dels gitanos d'Arle i explica que ja només hi queden dues famílies catalanes. “Abans tots vivien a la Roqueta, hi havia les Tilois, les Gautier, les Reyes, la meu mare, que era Solès...”. Ara la majoria ja no hi viuen, però Arle “és ple de catalans” (no sap calcular quants en pot haver). “Abans vivien en campings i ara els han fet cases”.

–Els Reyes eren els del Porc, el pare dels Gipsy Kings? –pregunto.

–Sí, ell, era el meu pradí [padrí].

–Gautier? Aquests eren també catalans?

–Mitat i mitat, el pare era paio i la mare, catalana. Es deia *Gazià* –que deu ser Gràcia o Garcia, però no m'ho pot concretar.

–I Tilois?

–També eren mitat mitat, pare paio i mare gitana. Normalment són tots aquí, a la nit, fan partida de cartes, els gitanos, me avui són tots a les Santes.

–I parlen català les criatures?

–A la Roqueta sí, i a Trébon, a Griffeuille, al Quai des Platanes..., parlen tots català. Me també se perd, les criatures van a l'escola d'aquí, i la llengua se perd. Abans això era *un got* [n'assenyala un], ara en diuen un *vérie* [*veire*, mot occità usat a Perpinyà], això és paio. Abans dèiem “tanca les ventalles”, ara “tanca les volets”. *Volet* és paio, es francès. Me la llengua catalana és guapa. Jo sé pas parlar ben bé com cal.

–I al pobles de la vora d'Arle, on n'hi ha, de catalans?

–Aquí a Saint-Gilles [Gard, a uns pocs quilòmetres], que són Baptistes, me fan vida de paios. I a Salon, tabé. Après se perd això, n'hi ha pas més, viuen com els paios.

Explica que la família del seu pare venia d'Espanya:

–El meu jaio era espanyol, va venir en França. La meu jaia era paia, la dona d'ell. El meu pare era petit i va venir en França, i va txurar taronges, i com que era estranger el van expulsar en Espanya, i allà hi havia la guerra de Franco i això, i après va anar al Marroc, el meu jaio. El meu jaio, que era gitano andalús, m'ho contava. I la Croix Rouge va gafar la meu jaia i el meu pare, i la jaia va dir “jo tinc la meu nena en França”, i els van portar cap aquí. El meu jaio feia la guerra, la meu jaia se promenava en Espanya. El meu pare era petit, els e van gafar i els e van portar en França. El meu jaio se va quedar tot sol, i com que podia pas venir aquí, se'n van anar al Marroc.

* * *

L'únic assentament majoritari de gitanos catalans a Marsella es troba a la que havia estat vila de Mazargues, avui annexionada a la capital de Provença en el seu límit meridional. Just passat un conegut obelisc que duu el nom del barri, entre un terreny esportiu i un parc hi ha encaixonada una parcel·la poblada per una quarantena de famílies, unes 200 persones, segons els comptes de l'associació Rencontres Tsiganes, que hi és molt popular perquè va fer pressió perquè la municipalitat no desallotgés uns anys enrere els que hi viuen.

Quan arribo hi ha cinc o sis infants jugant fora del recinte i se m'adrecen: “Qu'est-ce que vous cherchez, monsieur?”. “Ja em podeu parlar en català –els responc–, busqui el Toni Bousquet”. Es queden totalment parats i no saben què respondre . “Me seu gitanos o no?”, insisteixo. “Oui”, responen tímidament un parell. “Oui? Ho sabeu pas dir en gitano això?” “Sí, sí, sí” responen tots alhora, i em guien a dins del camp, on hi ha instal·lades caravanes i casetes de fusta de jardí en un solar molt atapeït.

Abans que la canalla pugui localitzar l'home de referència que m'han suggerit a Rencontres Tsiganes, parlo amb set o vuit persones. Totes m'han fet la mateixa pregunta que els nens i tots han tingut una reacció anàloga. Un home i una dona em diuen que és la primera vegada que senten un paio parlar gitano, un altre em diu que parlo “serrat”. “Aquí tots sem catalans”, expliquen. El nombre de persones que em diuen els estadants que hi ha en aquest terreny coincideix amb el de l'associació: 200.

–Per què parleu català? –els demano.

–Perquè sem gitanos –contesta una dona–, i els gitanos a França parlen català. Els pares i les mares eren gitanos catalans, i els arrières també [pronuncia la ema que sovint s'omet en aquest adverb].

–Diem que sem gitanos d'origine català –diu un home.

–I d'on venien els arrières?

–Venim tots de Perpinyà –diu la dona–, i de Tarascó, i d'Arles.

–Els arrières venien de Barcelona –postil·la un home.

M'envolten set o vuit persones i tots diuen la seua: “De Perpinyà, de França, d'Espanya, de Narbona...”.

Toni Bousquet, que ha aparegut, explica que el seu pare era de Perpinyà i es va casar amb una gitana de Marsella. Un altre diu que els seus jaios eren de Tarascó.

–Hi ha tota la meua família a Lleida –diu una dona, molt loquaç, a la qual diuen Perlita–, del costat de la meua mare, això. Eren dues germanes: una se va casar en França amb el meu jaio i una s’ha casat en Espanya i ha quedat en Espanya, i aquesta de França la va agafar un petit poc i après va retornar en Espanya.

–I quants anys fa això?

–Tinc 41 anys i era pas naixuda, io. Se cridava Emília, la jaia. Sortim de Barcelona, de Lleida. La meua mare ven de Lleida, ella sí, i el meu pare d’on ven? –li pregunta a un home que deu ser parent. “De Tarascó” –respon–, eren maquignons”.

–I també parlava català? –demano.

“Tot català”, respon la Perlita, que explica que els Gipsy Kings són cosins germans seus. Sembla que els coneix bé: diu que “n’hi ha tres que són de Montpel·lier i cinc d’Arles” [que pronuncia amb la essa final]. Amb l’home parlen d’un parent dels Gipsy Kings de Montpel·lier al qual li diuen el Xoriço, Reyes de cognom.

Un home diu que ells són de Marsella de sempre i sempre han guardat la llengua. “Parlem tots català, même els petits. Aprés, quan van a l’escola parlen francès, me, si no, parlen català”.

–Aquí petits i grans parlen català tots –insisteix la Perlita.

Un diu que es “naixut a Narbona, i que a Marsella déjà no és el mateix parlar, aquí és barrejat, és català provençal”.

–I vosaltres dieu que sou catalans? –pregunto.

–Catalans gitanos! –contesten una dona i un home a l’uníson.

–I no sou francesos?

–Nooo! –diuen uns quants a cor.

–Però teniu nacionalitat francesa –insisteixo.

–Sem d'aquí, me sem gitanos catalans –es reafirma la Perlita.

Repassem els cognoms del camp: Bousquet, Farret, Cargol, Reyes, Escudé i Cavallé són els més comuns; hi ha també una família Patrac, un Régis i un Vidal.

Li dic a en Toni que és la primera vegada que sento el cognom Bousquet entre els gitanos i ell contesta que “és paio, és paio normalment”. “Eren pas Bousquet –diu un parent–eren Servioles”. Aquesta serà també l'única vegada que trobaré un Cavaller, per bé que aquest cognom és citat en els primeres dades que hi ha sobre gitanos catalans a França.

Li comento a una dona que es diu Cargol que havia conegut al llegendari Pito Cargol, de Sant Jaume, a Perpinyà, i em comenta que era el seu jaio.

–I on més hi ha catalans per la regió?

Em comenten que ells constitueixen l'únic grup majoritàriament català a Marsella, per bé que en el passat n'hi havia hagut altres. “Si busqueu espanyols n'hi ha de pertot a Marsella, me catalans no”, diu un home. Diuen que al barri de Saint-Antoine i al Port-de-Bouc hi ha força espanyols. Un home comenta que “els gitanos espanyols són dolents i se barallen”. Caroline Godard, la presidenta de Rencontres Tsiganes, m'havia esmentat a més un emplaçament de caravanes a la Ranaude com el lloc de residència d'un centenar de *pièds noirs* espanyols, i al barri de Mirabeau, on n'hi ha uns 200.

Chantal Delmas, la presidenta de l'APAJ-Centre Gitan, una entitat d'assistència que ella va fundar a Montpeller el 1957, recorda que al centre de Marsella hi va haver molts gitanos catalans fins als anys seixanta, però els van desplaçar i es van acabar dispersant, i avui s'han convertit en una minoria. Jean Salguero, que viu a Les Pavillons-sous-Bois, a la *banlieue* de París, explica per la seua part que residia a Marsella i el 1967 hi va haver una dona morta i una guerra de clans, i la seua família, i segurament d'altres, va haver de marxar.

Demano per fer una foto de grup i s'apleguen una vintena de persones, i un noi jove crida: "Veniu, veniu" i va a buscar una guitarra. M'ofereixen una coca-cola i es posen a cantar. "Cantes una buleria", li diu un al de la guitarra. "Rumbes", contesta el músic. Al final canta flamenc, una cançó que parla d'"una casita blanca". Un diu que "de cop cantem en espanyol i de cop en català".

"A Barcelona el saben pas que hi ha catalans en França?", pregunta un. Un altre penso que jo he de ser gitano perquè parlo català. Un altre, que ha estat a Barcelona, demana amb ironia si "les Rambles són al mateix endret": "Nusaltrus se fa estrany quan venim a Barcelona que parlin català, perquè pensavi que parlaven espanyol", diu.

La majoria tenen parents escampats per França. Un que es diu Quili Vidal en té a Lió i a Décines, una població de la vora. La Perlita té parents a Caudry, al Nord, on diu que hi ha cinc caravanes de gitanos catalans, però un home postil·la que no són cinc, sinó una trentena. A Caudry i a Cambrai hi ha catalans, insisteix la Perlita: "La família Escudé, si hi aneu dieu que 'és la vostra cosina que vos envia'; pots demanar per Tambó o Tonet, que són germans".

–Vos hi cal nar amb una olla de mongetes –postil·la un home.

–Per què? –inquireixo.

–Perquè mengen molt.

Vespreja i les dones comencen a treure sopar a les taules que hi ha vora les caravanes. Jo demano pel més vell del camp i m'hi porten. És un home alt i ben plantat, amb els cabells blancs, nascut el 1940, que es diu Claude Minati. "Minati? és la primera vegada que ho sento, amb una t o amb dues". L'home s'ho pensa i mira el fill, que contesta que amb una. El cognom "ven d'un arriere que era italià", però no sap en quina generació. L'home diu que és català *cent pour cent*, nascut a Narbona. Va venir a Marsella el 1969, i llavors va trobar gitanos marsellesos de tota la vida, vells, "pur sang", que parlaven català. Molts dels catalans han desaparegut de Marsella i ara només queda aquest nucli. Ell havia viatjat fa anys, però ara ja està establert aquí.

Annex 4. Relats de viatge

Nimes, Avinyó, Tarascó

El lloc de referència dels gitanos tradicionals de Nimes és La Placette, un barri al voltant d'una plaça que duu aquest nom, on hi ha casetes baixes, moltes, unifamiliars. Queda molt a prop del vell camí de Montpeller i d'on hi havia hagut el mercat de bestiar i l'escorxador, i de Lo Cadarau, territori gitano des que aquests van començar a fer acte de presència a la ciutat a principis del segle XIX, tal com va deixar escrit Désiré Nisard el 1835 (p. 157):

C'est dans le mois d'août et de septembre, aux fêtes de saint Roch et saint Michel, qu'on voit arriver à Nîmes, entassés sur de mauvaises charrettes traînées par des mulets qu'ils vont vendre dans les foires, ces demi sauvages, vrais enfants perdus de la Providence. Ils couchent à la belle étoile, ordinairement sous les ponts.

Leur quartier général, à Nîmes, est le Cadereau (*en patois, Lou Cadaraou*), petit pont jeté sur un ravin qui descend d'une des collines et sert de voirie publique. C'est là qu'on peut les voir demi nus, sales, accroupis sur la paille ou de vieilles hardes, et mangeant avec leurs doigts les chiens et les chats qu'ils ont tués dans leurs excursions crépusculaires.

Dans les jours de foire, ils sont tour à tour marchands, maquignons, mendiants et saltimbanques. (...) Ces Bohémiens parlent un espagnol corrompu. L'hiver, on ne les voit pas, où vont-ils? D'où viennent-ils?

Parlaven en realitat català i venien de Besiers i de Perpinyà, i en les seues estades temporals s'instal·laven ja, segons queda documentat, a Lo Cadarau, on van començar a fer-hi estades llargues i la municipalitat els va assignar els descampats de la Consolation perquè hi acampessin, com mostren fotos dels inicis del segle XX.

A la vora, la Placeta (*Placeto*, segons la dicció local) i el seu barri estaven ocupats per una població obrera, a la qual se li van afegir en el període d'entreguerres immigrants italians i refugiats espanyols. Alguns gitanos que van començar a canviar les tartanes

per un sostre s’hi van fer també el seu lloc.

Als anys cinquanta Lo Cadarau, que era una zona semirural amb barrancs i un relleu irregular, es va començar a urbanitzar i als espais de la Consolation i dels vells escorxadors s’hi va obrir una avinguda nova, i els gitanos van ser desplaçats amb els seus carros i caravanes a un càmping municipal a la carretera de Montpellier.

En els primers anys seixanta es van construir blocs al Chemin Bas per acollir l’onada de repatriats que van arribar d’Algèria i molts dels vells habitants de la Placeta se n’hi van anar, i el seu lloc el van omplir molts gitanos, que es van agrupar amb familiars que havien anat ocupant-hi cases en un degoteig al llarg dels anys per la proximitat que hi havia amb Lo Cadarau.

A la mateixa Placette, una dona de seguida m’informa:

–Busco gitanos catalans.

–Hi ha que això aquí. Parlar català ven de pare i de mare, de tot. El meu pare i la meu mare eren catalans, gitanos. El meu pare era de Montpellier i la meu mare d’aquí, de Nimes. Els jaios, també de Nimes i de Montpellier. Sé pas quan van arribar els anciennes. Tuts érem gitanos, naltrus. Gitanos cent pour cent [ho pronuncia en francès].

Em diu que al barri hi ha unes 200 persones que parlen català. Les famílies es diuen Mayo, Mathieu, Ferret, Maille, Jean i Baptiste.

Comencen a arribar joves i infants que se sumen, encuriosits, a la conversa. “És un gitano burro, ell”, diu un nen d’uns deu anys que duu una samarreta del Barça.

Els joves em diuen que comprenen tots el català, però el parlen amb dificultat. Amb mi ho intenten i se’n surten, uns més que altres. Un m’aclareix que “els joves parlen francès, els ensenyen a parlar francès, me els grans parlen català”. N’arriba un que enraona bé el català: “Bun dia”, diu. Explica que seu pare és de la Placette de tota la vida i que parla el català “de Perpinyà”.

–Puc parlar amb ell? –li demano.

Li telefona: “Il y a un gitan de Barcelone qui veut savoir des choses”... Em passa el pare, Paul Maille, que diu que té orígens a Perpinyà i a Barcelona, però que la família fa cinc generacions que és a Nimes. Mentre anem cap a casa, el noi m’explica que “de cops el pare li parla català i de cops francès”. Arribem a una caseta de planta baixa en un dels carrers adjacents, i sóc rebut esplèndidament:

–Si voleu vos sentar. Un got de vi? Santat [salut]. Com se diu en espanyol? excuseu-me: salut i força al canut, ha, ha, ha...

I li surt una altra dita: “Quan diuen català: cap de burro!”.

En Paul, al qual diuen Mignon, és nascut el 1961 i em confirma les dades sobre la població local que m’havia donat la dona de la plaça, i fa un repàs a la història familiar:

–La meu mare, nascuda a Tarascó, família Reyes; els Gipsy Kings: família meua. La família Baliardo [l’altre grup familiar dels Gipsy Kings], de Montpel·lier, la seu jaia era la germana de la meu jaia. Al cantó dels Gipsy Kings, el Nicolas Reyes, els Baliardo, que toquen, la seu jaia era germana de la meu jaia del costat del pare. El pare, nascut a Nimes, se diu Maille i Baliardo.

En Paul explica que els seus avis eren tots catalans: “El meu jaio del costat de la meu mare se cridava Serviole i era de Niça, i la jaia era nascuda a Tarascó”. Assegura que els pares parlaven caló, però no arribo a escatir en quin grau, quantes paraules d’un discurs que devia de ser molt majoritàriament en català. Ell en diu un parell de mots, dels més habituals: “*Manró*, que és el pa; *la mas*, la carn”.

En Mignon diu *veniva* per ‘venia’, el preterit *pallarès* que surt de tant en tant entre els gitanos catalans de França.

Arriba la seua dona, que parla francès, “me ho cumpreni tut”.

–Toquem la guitarra, sem rumberos –diu en Paul, i entona–: *La rumba de Barcelona la porto io...*

El seu fill explica que és músic i pertany a un grup que es diu Gipsy Flamenco format per gitanos catalans i un andalús. “Un amorrrr, un amorr... –canten tots dos– llorando y me decía la palabras del señor, llorando por ti... Ai lolailo lailo la”.

–Canta amb el cort [cor] –exigeix el pare al noi.

–La rumba de la Roqueta se baila sin descansar, es una rumba flamenca que tú puedes bailar..

“Per què canteu en espanyol?”, demano, i el noi contesta simplement: “Sé pas”.

Un home que hi ha a la casa em diu el rossellonès “adiu manyac” quan se’n va.

El fill, al qual diuen Banana, nascut el 1987, explica que el pare “quan era jove jugava amb el Nicolas dels Gipsy Kings”, i treu un àlbum de fotos en les quals apareixen junts unes dècades enrere. Hi ha retrats de tot els membres del grup: “Canut, Collet, Patchaï...”. M’ensenya una foto d’aquest darrer que diu que només té ell.

En Banana toca habitualment amb el nebot i el fill del Patchaï i la setmana que ve ho farà a la *féria* flamenca que fan anualment a la Placette.

Arriba la dona del Banana amb un nadó als braços, al qual li parlen en francès, que és també la llengua de relació del matrimoni.

Mignon i Banana s’engresquen amb les guitarres i repassen cançons flamenques i rumbes fins que a la nena li toca sopar, moment en què m’acomio. L’ampolla de vi s’ha buidat. A fora és ja negra nit.

* * *

De camí cap a Montpeller, m'aturo a Lunel, una població de 22.000 habitants, a una vintena de quilòmetres de Montpeller, que sovint s'esmenta com a lloc de residència de gitanos catalans.

En una rotonda als afores hi ha senyalitzat *Terrain des voyageurs* i m'hi adreço. El camp és relativament ple amb caravanes de gent que hi viu de manera permanent. És un matí fred d'hivern i hi ha molt poc moviment. A l'entrada, unes dones m'indiquen que hi ha habitualment una família catalana, però ara no hi és. Una dona d'uns 30 anys, que està netejant la caravana, em diu que ella entén el català, però no el parla; el seu pare sí que el parlava perfectament. “Nusotros semos españoles”, diu. Quan li demano d'on, em diu que els avis eren de Tarragona i de Reus, i que “per la guerra de Franco” van passar a Perpinyà, i els seus pares van venir a Lunel. Em diu que el seu avi es deia Gavarri, i parlava català, i l'àvia procedia d'Andalusia. La llengua que ha prevalgut a la família és el castellà i ara es defineixen com a “espanyols”. Els cognoms que imperen en aquest camp, tots gent emparentada i majoritàriament espanyols, són Gavarri, Castro i García.

La dona m'informa que a la part antiga de Lunel hi ha un vell gitano “que parla molt bé català, és català, vaja” i que no li sona que vivint en casa hi hagi ningú més. Probablement l'últim representant de la vella nissaga de catalans que s'havia establert en aquesta població de pas en la ruta de Montpeller a Nimes.

* * *

El barri tradicional dels gitanos a Avinyó era la Balance, al centre històric, on François de Vaux de Foletier diu (1981: 74) que s'hi van començar a instal·lar a la fi del segle XIX famílies procedents de l'Aude, Gard, l'Erau, Pirineus Orientals i, “algunes”, d'Espanya. Avui, però, la majoria de les referències sobre catalans duen al barri de Monclar, que es troba a uns cinc o sis quilòmetres del centre, al límit sud de la ciutat. És un conglomerat HLM amb uns blocs més grans i més alts de l'habitual on hi viuen unes 6.000 persones, majoritàriament gitanos i magribins.

Aparco al que em sembla més o menys un punt central d'una jungla suburbana formada per torres de deu o dotze pisos. Fa molta calor i hi ha un estol de canalla remullant-se

i jugant a les boques de reg del carrer. Com buscar? Un noi magribí em deu veure des-
pistat i em pregunta si necessito alguna cosa. Li contesto que busco gitanos catalans i
no dubta ni un moment, sap perfectament del que li parlo: m'assenyala un bloc i diu que
darrere, al sector de Clairefont, hi ha unes cases baixes i allí en trobaré.

M'hi adreço i, efectivament, hi ha un grup de casetes unifamiliars. Pregunto a la pri-
mera persona que passa, una dona que desplega un somriure d'orella a orella quan em
sent parlar català. Diu que es diu Josefina (pronunciat a la catalana), “me nantrus diem
Josefa” (que pronuncia a l'espanyola) i diu que és nascuda a “Belcaire” (que pronuncia a
la catalana, oficialment Beaucaire i Bèucaire en occità) de mare valenciana i pare per-
pinyanès. No sap d'on eren els seus jaios.

–Del que són sentit de diure [dir] pel meu pare, que la meu mare tenia un paio francès
que la festejava i la va dixer [deixar] i volia se negar, i el meu pare la va salvar. Se van
casar a Avignon.

La Josefina fa unes erres guturals a la francesa molt marcades, i li demano la diferència
entre el parlar dels gitanos d'Avinyó i els de Perpinyà.

–Són pas tots que parlen català com a nantrus, perquè el meu pare parlava molt català
serrat i aquí les quitures [criatures] d'ara parlen el patois. Són pas igual que nantrus.
Nantrus diguem *un got* i ellus un *vérie*, nantrus un *ganivet*, ellus un *cutel*... [ja no sap tro-
bar més mots diferents]. Els de Perpinyà se casen un dia de setmana, un dijous [sic], un
divendres, un dimecres... Nantrus no, nos casem un dissabte.

La Josefina diu que aquí parlen català i que “els jaios” van venir de Catalunya, però no
té idea de quan, “durant la guerra o sé pas quan...”.

En aquests nucli de Monclar tots són parents:

–Això és tot catalans, tot això família, germans, cosins... Jo sóc Serviole. Hi ha Batistes,
hi ha Patrac, Ulmann que són catalans quand-même. El meu gendre és un Ulmann, és
un català, del seu pare, del seu jaio... se van casar catalans i allemands. Aquí tots sem fa-

milla. El meu pare eren tres germans i no sé si han fet 150 o 200... de tres germans. Cada un ha tingut fills... quants? Uuuh no sé... La família Serviole. Uuhh, que parlen català, aquí una petita partida, perquè a cada casa hi ha set, vuit quitures. Un poc més lluny: aquí [assenyala] hi ha mitat catalans mitat espanyols.

Passa una dona i la Josefina la crida: “Ella és més vella que jo”. La dona s’afegeix a la conversa i explica els seus orígens:

–El meu jaio era de Perpinyà. Venien d’Espanya. Tots vénen de Catalunya, sí, sí.. Els arrière-jaïos venien d’Espanya, i els jaïos de Perpinyà, i anaven pujant.

Les dones expliquen que a Avinyó hi ha catalans “de pertot” (a tot arreu) però es mostren nostàlgiques perquè no veuen garantida la continuïtat de la cultura:

–Vós parleu serrat, naltrus sem perdut tot. Ara els joves parlen paio, domatge. Se perd, mentalitat i tot.

En aquest nucli, però, asseguren que el català es conserva en totes les edats.

Una altra dona que passa s’afegeix a la conversa i diu que “som catalana dels quatre costats, jo” i que “els gitanos van venir a Avignon cap a mil neuf-cents vint”.

Encara s’afegeix una altra dona a la conversa que explica que “els catalans són a pertot: el meu jaio feia una quitura a cada vila i han creat la tribu (pronunciat a la francesa)”.

La conversa deriva cap a la gran trobada anual dels gitanos a Les-Saintes-Maries de la Mer:

–Hi vai pas més a les Santes –diu una de les dones–. Abans hi havia que catalans. És pas més les Santes dels gitanos, és les Santes dels païos, i dels romanichels, hi van que per txurar [robar] i per se mariar, per se casar. Abans hi anaven per mangar [demanar] una noia.

Totes insisteixen que abans només hi havia catalans a les Santes.

La dona que s'ha afegit última a la conversa fa un comentari de la batllessa d'Avinyó des de 1995, Marie-Josée Roig (Méliorat de soltera):

–La maire parla català, és d'un petita vileta a prop de Perpinyà, és paia me parla com a nantrus.

Més endavant trucaré a Christophe Cortez, que figura com a president de l'associació Les Gitans de Cavaillon, que és una població que es troba a una trentena de quilòmetres d'Avinyó, també a la Valclusa. Ell és gitano espanyol i em diu que hi són majoritaris: n'hi ha unes 50 o 60 famílies. De catalans, n'hi ha pocs, unes poques famílies, segons diu.

A les Santes, Antoinette Ferret, una dona d'uns cinquanta anys que viu en aquesta població en va dir que eren “quelques familles de catalans” i un altre gitano català d'aquesta població, que es deia Rey, situava en una vintena les famílies que hi parlen català.

* * *

Tarascó, de 13.000 habitants, situada uns pocs quilòmetres al nord d'Arle, a Provença, és una de les poblacions que els gitans esmenten sovint com a lloc de residència de catalans. Un dels llocs on es reuneixen és el bar Le Provençal, al bulevard Gambetta, al punt on la carretera d'Avinyó troba el nucli històric de la ciutat. La parròquia es reparteix entre gitans i magribins i a la barra hi ha dos homes, un gitano català i un marroquí, que en són els propietaris. Al fons del bar, sota una pantalla de televisió gegant, hi ha desplegada a la paret una bandera encara més gran del Futbol Club Barcelona.

El català, que es diu Mingo Cargol, queda astorat quan me li adreço. “Tu sas de Barcelona?” repeteix unes quantes vegades. La seua sorpresa és tan gran que a cada persona que entra al bar li diu: “Veieu com venim de Barcelona nantrus, i no de l'Inde o d'Egipte. Ho veieu?” Si el que entra és gitano li diu així mateix, i si no, ho diu en francès. “Ils parlent comme nous, les Catalans, c'est pareil!”, s'exclama entre incrèdul i exultant.

“Som content perquè tenia raó, jo. Venim de Barcelona! (Catalunya no té gaire clar què és). Si parlem aixins podem pas venir d’Egipte”. “I com li dieu a... a... –esmenta le primer que li ve al cap– *minjar?*” “Minjar”. “I a... –mira a la vora– als *glaçons?*” “Glaçons”. “Ah, igual! Igual!”, crida.

Quan ja m’ha fet xerrar una estona per comprovar com parlo em convida a un cafè i jo m’assec en una taula. Entra un parroquià a qui sembla que té més confiança que als altres i en Mingo li diu: “Guaita, és un paio que parla català”. L’home s’asseu a la meua taula. Es diu Louis Patrac, “me aquest és el nom paio, de nom gitano me diuen Rei, és el *seudonim*. El meu pare també se deia Louis, però el veritable és Rei”. Explica que li diuen així de sobrenom perquè sa mare es deia Rey. Va nèixer el 1952 i es defineix com a català. Parla la llengua amb un bon nivell, i veig que també s’hi esforça: li surt un “seixanta-deu” i rectifica: “setanta”. Fa servir també *diure* per ‘dir’ –usada només a l’Alguer entre els dialectes catalans–. Remarco també que pronuncia molt nítida i molt arrossegada la *xeix* de *peix*, que el català septentrional omet.

En Rei explica que “els jaios eren catalans” i que té cosins a Figueres. Ell havia comerciat encara amb cavalls i recorda que va estar a Barcelona fa 35 anys i “parlaven català serrat, era guapu”. Diu que anava molt al Cafè de les Canyes –que no puc escatir on era–, que era ple de gitans, i a les Rambles. Sembla que en aquells anys encara hi havia molt intercanvi entre els gitans catalans dels dos costats de l’Albera perquè “tenia un oncle que comprava a França i venia a Espanya” i el van enxampar a la frontera, “i va fer catorze anys de prisó, pobret, amb pa i aiga”.

Diu que els gitans vénen d’Espanya, que van passar a França per la muntanya. “La meua pobra jaia venia de Figueres, i el meu jaió també, la família Rey. Sortien de Figueres, van venir aquí en França, a Narbona, té. I tota la vida han quedat a Narbona. Bisiés [Besiers], Narbona, *voilà*. Els gitans català d’aquí surten d’allà, els vells. A Espanya hi tinc família.”

Ell és nascut a Besiers. “Tota la meua família era de Bisiés. Me sóc casat aquí, he anat a Niça, sóc revingut, sóc repartit, he anat a viatjar amb el meu camping, i après sóc quedat aquí, amb la família de la meua dona, la família Rey”. Va nèixer pràcticament

a la carretera i va viatjar una bona part de la vida, primer amb remolc i després amb *campings* (caravanes). “De petit petit jusqu’à 45 anys vaig viatjar”. “Mangàvem geccs, camises, tapissos... El mercat el feiem pas, après, anàvem a les cases. Érem una vintena de campings i sempre anàvem en família, viatjàvem *ensemble*. Anàvem a mangar”. “Voleu dir vendre?”, li replico. “Sí, vendre”. Queda sorprès quan li dic que per a la majoria de gitanos catalans de França *mangar és demanar*.

Fa un repàs d’on hi ha gitanos catalans:

–A Vichy, a l’estiu és ple de gitanos catalans. A l’estiu, pas a l’hivern. Al costat de la ribera, en *terrains de camping*. És parisien això, vénen de París i d’Angulema. A Angulema n’hi ha ple també. A Bordeus és ple tabé. A Nimes, Arles, Avignon..., a Salon hi ha força gitanos tabé. A Cavaillon n’hi ha. A Montpellier n’hi ha ple tabé, i a Niça. Oh a Niça! I a Perpinyà. A Marsella també n’hi ha força, i espanyols tabé. Cortès, Gimenez...”. (Joan Valentí, que viu entre Perpinyà i Barcelona, també havia dit que a Vichy hi ha gitanos catalans).

Li demano si els Cortès són espanyols o n’hi ha també de catalans, i em respon que “mitat mitat”.

En Rei estén en les explicacions de dues poblacions pròximes on hi ha catalans: “A Salon parlen català, tabé. Aqueixa gent eren de Narbona i van anar a Marsella. Après van trapar un puestu a Salon i s’hi van quedar. A Cavaillon n’hi ha força que venien de París. En cases, *terrains* en cabat.”

Entra un gitano i me’l presenta. “És nebot del Manitas de Plata”, diu. “D’on venim els gitanos?”, em pregunta el que acaba d’arribar. “Home –li dic– si parleu català deveu venir de Catalunya”. “No!” –respon taxatiu–, “diuen que venim d’Egipte”, amb la qual cosa suposo que la discussió expressada pel Mingo sobre els orígens de la comunitat deu estar molt present en aquest bar.

–Bé, això d’Egipte és poc clar –li matiso.

–I des Indes.

–Això sí, però fa molts segles...

En Rei es plany de la situació de la llengua: “El català se perd completament. Els joves el parlen pas més. El meu noi sí, me la meua noia parla paio, parla paio! –diu aquests mots recalcant-los i amb disgust–. A Niça parlen gitano, me aquí parlen paio. El que han de diure, ho diuen pas en gitano, ho diuen en paio. Domatge! Domatge! El català és la més guapa llengua”.

Entra un altre català amb un grapat fulards i diu que va “a mangar”. “Veus com vol dir vendre”, em diu en Rei, i el que ven mocadors ho ratifica. “Mangar és *demandar*”, els contradia un home que hi ha a la barra. El que ven em diu que és “baratu”, i m’ensenya un “tricot”.

Louis Patrac no ha sentit mai històries del Pere Boig. *Baixant de la font del gat*, tampoc. No sap cançons catalanes, diu que els seus pares “en cantaven pas”. A tomb de les cançons, em parla del pare dels Gipsy Kings, d’Arle, el Porc: “És ellus que van inventar el cant del català aquí en França. I el seu oncle, tabé, el germà de la seua jaia, voilà, que van inventar el cant del català aquí en França. La família Reyès. Normalment se deien Rey, me com que els vells sabien pas llegir: “Comment vous vous appelez? » els deien a la comuna, i deien Reyès. Com el meu pobre jaio, que es deia Rey i a la comuna van marcar Reyès, i han quedat Reyès.”

–Tots els vells gitans anaven a un bar a Bisiés que hi havia a la Promenade, el Crystal Bar, me això fa potser 45 anys que s’ha acabat. Els cavalls es venien els divendres al Champ de Mars, venien amb els cavalls, i amb les dones, i es barallaven entre ellus après. I per què? Ah bé, perquè tenien picu entre ellus, tenien picu, gent d’un altre poble que venien, que se podien pas veure. Feien barallar els gussus [gossos], i el que perdia se barallava, i les dones també se renyaven. Venien amb gossos de pertot.

–I qui els criava els gossos ?

–Ells vells ho feien això, baralles de gussus. Cada divendres a Bisiés, quan venien els cavalls, portaven els gossos i els feien barallar, i après se barallaven entre ellus, els vells, i les dones tabé se barallaven. A Tolosa també se feia, i a Montalbà... ho feien de pertut,

de pertut ho feien. Montalbà hi havia una família que eren molt renomats, i a Bisiés tabé hi havia una família molt renomats. Els vells, fa cent anys això. Tenien gussus i après se barallaven entre ellus. Cada divendres, cada divendres... Eren barbares, és això. Un dia se van matar i van fer sonar les pampanes [campanes]. Els de Montalbà mai més van venir. Els van fer malbé de les pallisses que els fotien cada divendres. Mai més van ficar els peus a Bisiés. Les dones agafaven una mitja, fotien una pedra a dins i et fotien cop.

–Això que dieu que tenien picu, vol dir que estaven picats?

–Voilà, és això.

Un altre home s'afegix a la conversa i diu que “això dels gitanos se perd, aquí se fa el mocador, me n'hi ha qualcús que ja no ho fan perquè se casen amb els paios”.

–I què és el que es perd?

–Hi ha noies que es casen amb un paio moro. És important la teua raça. És guapu la teua raça quand-même. Ara és tot melanjat. Què és això? És per això que hi ha pas més gitanos. C'est la jungle, c'est la jungle. Voilà. Domatge! Ara els joves són paios, comprenen pas res.

Demano si aquí cremaven les possessions dels difunts. En Rei diu que a Tolosa ho feien, que ho cremaven tot, però remarca “a Tolosa”. “És veritat, ho feien, me aquí no s'ha fet pas mai”. Reitera que a Besiers i a Tarascó “mai, mai, mai”. “Per aquí a Provença ho ha sentit pas mai. Això es feia a Tolosa i a Montalbà. Els vells cremaven la roba, els *campings...*”.

Li demano, ja que ha viscut viatjant, si quan una persona es moria en un terreny no hi tornaven. Diu que “d'això en feien pas cas”.

Parlem dels noms de les famílies de Tarascó: Maille, Patrac, Batiste, Cargol, Rey, Reyes... Diu que els Régis també són catalans. “Mare de Déu, són de la mata, són de la mata, purs gitanos”, recalca. “Abans eren Servioles, i per la guerra van canviar de nom”. No

sap si la guerra de França o la d'Espanya, però "s'havien d'amagar". En Rei conclou amb una dita: "La vida és un fandango i qui no pot, s'ho mira".

En Mingo em porta amb "votura" fins a Les Ferrages (ells en diuen "el Ferratge"), que és un barri de blocs socials on viuen la majoria dels gitanos de Tarascó. Demano per la Jaia Nena, que té uns noranta anys i és reconeguda com la més vella dels gitanos de Tarascó. Una dona li indica a un adolescent que m'hi acompanyi. La porta del pis, situada en un de la dotzena de blocs que conformen el barri, està només ajustada, i passem. Una velleta amb un xal a les espatlles s'està en una butaca en una saleta d'estar on entra el sol a raig i té el televisor engegat amb el volum molt alt. Em presento i no ens entenem, de manera que li demano si pot abaixar l'aparell, cosa que fa.

Diu que no sap quants anys té. Va nèixer a Marsella i sa mare, que es deia Marta Omedès, li sembla que també. El seu pare "era un espanyol". Es deia Ruiz i no recorda la ciutat on era nascut, cosa absolutament supèrflua quan es viu viatjant. El pare parlava espanyol i la mare, català. Ella es diu Rey de casada, i el seu home, mort fa ja molts anys, era de Tarascó.

"Vai venir d'Espanya que tenia l'atge de vint i quels anys". No hi va nèixer, però hi va anar. "Durant la Revolució, la meu mare em va cercar, me va buscar i em va trapar, i vam venir aquí. El meu home me va cercar, me va buscar i me va trapar a Barcelona. Treballava allà, jo. Hi tenia pas ningú, guardava una criatura". "El meu pare va partir i no el vai tornar a veure".

La Jaia Nena és un cas més de cultura gitana transfronterera. Pel que puc entendre amb les explicacions poc precises, la família va anar a Barcelona perquè el pare era espanyol. Quan es trobaven a la ciutat va sobrevenir la guerra i el pare va desaparèixer i no el va veure mai més. A Barcelona va estar en una institució amb monges. Diu que també van anar a Figueres i a Girona. Ella treballava: "Netejava la casa i guardava una criatura, tabé, de la senyora". Diu que va sofrir molt a Espanya "amb aquesta revolució". Per a ella la revolució era que "se mataven entre ellus". "No me'n recordi pas més". Va tornar a França quan tenia "vint anys i quelque".

La velleta parla amb dificultat, però amb un català molt clar i molt genuí, i prou lliure de gal·licismes. Explica que va viatjar amb *camping* i després ha viscut tota la vida a Tarascó, però “anàvem a vendre pels pobles, sobretot roba”.

Li demano històries d'abans, però somriu amd delicadesa, expressant que el cap no l'ajuda. I cançons? Li taral·lejo *Baixant de la font del gat*, que és prou coneguda entre els gitanos de més edat. La reconeix i somriu. Diu que sa mare cantava cançons en català, però no li'n ve cap a la memòria.

Torno a buscar la dona que des d'una finestra m'havia indicat on viu la Jaia Nena, i em convida a entrar a casa. Es diu Sara Régis i té uns 40 anys, i està amb una altra dona d'uns 60. Em diu que aquí no parlen diferent de Perpinyà, una ciutat on diuen que no han estat mai. “Però sabeu que a Perpinyà es parla català?”, demano. “ Sí, tinc família meua que és casada allà”, respon la més jove.

M'expliquen que aquí, a Les Ferrages, hi ha uns 300 catalans i que “les criatures parlen pas més la llengua, que se perd”. La Sara assegura que els seus dos nois són els únics joves que parlen català al barri, els altres “ja parlen paio”. Un dels seus fills és aquí, un nen d'uns deu anys, i li demano si és veritat, perquè a Le Provençal m'havien dit que la majoria de joves continuen parlant català, i ell contesta que, efectivament, els altres “parlen paio”.

Tota la família de la Sara és a Niça, a Cagnes-sur-Mer, i ella compara la situació. “Allà parlen pas paio, són veritables gitanos. Aquí viuen com paios: van a l'escola... Allà no, van al mercat, viuen en *campings*, viuen com gitanos. Aquí som melanjats”. Ella va nàixer a Estrasburg i diu que a la capital alsaciana “hi ha pas catalans, hi ha espanyols”. Hi ha, tanmateix, “la meua cosina que és casada allà, al Polygone, es diu Tania Régis, que sí que és catalana, és casada amb un espanyol, i les criatures parlen català i espanyol”.

La dona més gran, que es diu Patrac, explica que és nascuda a Montpeller. “Aquí tots els vells són morts. Hi ha pas més re”, sentència. I opina també que “a Arle són més gitanos que aquí, perquè hi ha pas temps que són en casa, eren amb *camping* fins ara. Encara fan focs... la meua mare viu en *camping* a Niça. Aquí som melanjats”. Les dues dones diuen

que elles han viscut sempre en una casa i no han viatjat. A Avinyó també hi ha gitanos catalans, però “són salvatges, hi cal anar pas”. Per als gitanos d’Alès, els de Tarascó eren “veritables”, aquí, en canvi, es consideren “melanjats” i pensen que a Arle i a Niça són més purs. Sembla que l’Arcàdia dels gitanos s’ha perdut, el lloc on viuen encara una vida autèntica de llibertat, viatjant, segons els costums ascendants, sempre és en una altra banda.

És dissabte i al vespre una bona colla de clients s’apleguen a Le Provençal a veure el partit FC Barcelona-Athletic Club, que de seguida es converteix en un festival perquè acaba 5-1. Els catalans del bar, la majoria, celebren cada gol del Barça i organitzen una bona gresca durant tot el matx. Quan acaba, hi ha dispersió generalitzada, però al cap d’una estona alguns nois s’apleguen amb guitarres al voltant de la barra.

Em diuen que canti, però jo els expresso la meua incapacitat natural per a tal cosa i els demano que toquin ells les cançons habituals, i si en saben alguna en català. Giovanni Bisiego, un noi corpulent, català malgrat el nom, s’hi posa amb molt de sentiment:

“La dona que jo volia / amb un altre es va casar. / Si podia tornar endarrere / l’aniria a demanar. / No tinguis por, no tinguis por, no tinguis por, / saps que jo t’estimi. / Me llama esa gitana, me llama esa gitana, / me la lleva pa la España. / Ya sabes cómo soy yo, / me gustan las borracheras, / cantando la luna, / escuchando a Camarón. / Ai, ai, ai, que jo l’estimavi, / i havia sentit parlar que jo l’enganyavi. / Si ella era la meu dona, / no tinguis por, no tinguis por, no tinguis por. / Ets tu la meu dona, no tinguis por, no tinguis por. / No tinguis por, saps que jo t’estimi...”

Diu que no l’ha composta ell, la cançó. Una colla de joves piquen de mans i l’acompanyen. Ell continua:

“Qué quieres de mí, / que quieres de mí. / Esa gitana me tiene el ojo. / Toca la guitarra, tocando, / sentío la gente, y bailando. / Oh mama, dile que venga, mama...”

Em diu que algunes de les cançons, no arribo a escatir quines, perquè tot es barreja, són del Nen, de Figueres. Una altra és d’un cert Luna, de Montpeller, després m’esmenta Simón i Los Polancos, d’Espanya, i diu alguns noms més que no entenc. El soroll és

eixordidor al bar, amb el televisor, les guitarres, els crits i les cançons, i l'atmosfera, carregada de fum, tan densa que es podria tallar amb un ganivet.

En Giovanni m'interroga sobre Camarón, sobre la Niña Pastori i algun altre nom de cantant espanyol que desconec, i continua amb la guitarra:

“Tenia la cara molt gitana. / Aquesta noia que m'agrada. / Allò que tenia de guapo. / Jo sortia amb una noia, / una noia molt guapa. / Aquesta noia jo la vai dixer. / No ho podia suportar / jo mai m'havia enamorat. / Te vui, te vui, te vui i t'agafaré, / te vui, te vui i amb tu me casaré. / Te vui, te vui i t'estimaré. / Jo volia una gitana amb els ulls negres, que m'agradava. / Ara tinc un problema perquè el seu pare no vol. / Digue-li al teu pare, / que passi lo que passi sempre jo t'estimaré. I enllaça una altra cançó: Tu me has engañao gitana, me has engañao, / con tu cara me has engañao, / gitanita me has engañao. / Asucar limón, ton ton, asucar limón...”

Arriba un noi alt i gros, extraordinàriament corpulent, molt moreno, amb una creu de fusta d'uns quinze centímetres penjada al coll, i se m'encara entre burleta i desafiant, però quan li parlo en català queda absolutament desconcertat. Es presenta com a Sinó. Agafa un tamboret i se m'asseu a la vora, i comença a preguntar-me coses i més coses sobre Barcelona, sobre el català, sobre el món en general... “Me fa pler sentir el parlar de Barcelona”, repeteix. Sembla embadalit, se m'instal·la al costat i no em deixa.

En Giovanni continua:

“Ai quina pena quan jo vai sapiguer això. / Ai quina peena, quina peena. / Jo vai anar a un casament, / de la noia que jo estimavi. / Quan una dona vol, te fa plorar...”

Després inicia *La rumba de Barcelona la porto jo*. De fet, d'aquest clàssic només repeteix aquesta frase, la tornada, i no hi afegeix cap estrofa més.

I encara una altra, en què barreja català i castellà, o ajunta dos temes:

“Són tingut dos dones, / són tingut dos dones. / Una que jo estimavi i l'altra que m'agra-

dava, / i après he triat aquesta que m'estima. / Cuando te veo pasar por mi vera, / yo me pregunto si tú me quieres, / porque de noche sueño con tu cara..."

Em fixo en el bar i som tots homes. No hi ha ni una sola dona. D'aquí, suposo, la insistència en les cançons. L'estètica dels joves és una barreja a parts iguals entre l'esportiu xandall i l'uniforme rapper de texans abaixats i gorres de gairell.

Quan les cançons d'en Giovanni decauen, en Sinó diu que anem a un altre bar a continuar la festa. "Vine, hi ha tot de gitanos, seràs a casa...". Alguns nois es dispersen i cinc o sis agafen tres cotxes per transitar un minut i anar al Bar des Loisirs, que està just davant de la *citè* Les Ferrages. Quan hi arribem, la festa ja fa estona que va. L'ambient és aproximadament el mateix que a Le Provençal, amb molt de fum i una parròquia a mitges de gitanos i magribins. La mitjana d'edat sembla aquí més alta. Hi ha força homes granats i, com a l'altre bar, ni una sola dona. Em sobta veure que en Sinó demana a la barra una Perrier. Aigua mineral!, cosa que em dóna un punt de confiança.

Definitivament, en Sinó m'ha adoptat. Està captivat per sentir "gitano de Barcelona". Quan ja fa un parell d'hores que compartim cançons, veig que pensa que sóc gitano. És clar, si parlo gitano! Em convida a dinar a casa seua l'endemà i em dóna la creu que porta al coll. Malauradament, li dic, tinc un rendez-vous per dinar demà a Arle.

Qui dirigeix les cançons amb la guitarra és Mario Rey, que és el sogre d'en Sinó, cosa que em sobta, perquè semblen tots dos de la mateixa edat. Els parroquians m'informen que és un "music molt bo". És professional i ha tocat, diuen, amb els Gipsy Kings. L'acompanya un noi baixet al qual diuen Patchaï. "Patchaï, com el dels Gipsy Kings", pregunto. "Aquest és el Patchaï petit i l'altre és el gran", em responen. També el Patchaï petit sembla un músic excel·lent. D'aquí n'han sortit de molt bons. Un dels Gipsy Kings, Georges Reyes, és fill de Tarascó i aquest matí m'ha estat informant un fill seu, a qui diuen *el Bola*, com al pare, que els francesos escriuen *Baule*.

Havia ja visitat Tarascó el maig del 2007, quan un gitano català em va dir a les Santes que a la ciutat n'hi havia una comunitat sencera, una cosa que vaig trobar aleshores sorprenent. Vaig contactar amb Mickaël Rey, que és considerava de la nissaga *funda-*

dora dels catalans a la ciutat. Els seu avi, mort uns anys enrere a vuitanta anys, havia ja nascut a Tarascó, i sembla que el seu pare era “de Barcelona”, una referència que sovint és la Catalunya espanyola.

Un oncle de vuitanta anys li havia explicat que un oncle d'ell havia partit de Figueres. Eren tres germans, i cadascun portava un cognom diferent: Rey, Reyes i Rayes. “Els Rayes són maquinys, encara avui compren cavalls, i els Reyes són dels Gipsy Kings, cosins meus”, em va dir.

“El rebejaio era nomade, viatjava per tot França, me va patir un cop al cap i se va aturar de viatjar. Els Reyes i els Rey venien cavalls a Bisiés, i allà van sentir que a Tarascó podien fer negoci i van venir”. Els Reyes i els Rayes, ja de segona generació, cosins germans, es van barallar perquè un noi va estar amb una cosina que era coixa, i el pare d'ella li va dir: “Has d'agafar la noia, perquè és pas més fadrina, però la mare del noi no la volia perquè era coixa”. El litigi va acabar amb els Reyes anant-se'n a Arle.

En Mickaël explicava que antigament els gitanos vivien “ a les carreres estretes dins la vila, a la carrera del Molí de l'Oli i altres”. Anomenava els carrers en femení, probablement per influència occitana (*carriera*) més que no pas com a arcaisme català, que avui encara s'usa per exemple al Matarranya. Des del nucli antic els gitanos van anar a Le Ferrage i a Souspiron, on ara hi hauria una vintena de famílies.

En Mickaël tenia també parents a Perpinyà: « Si vai a Perpinyà tothom me coneix. ‘Qui sas tu ?’, me diuen. ‘Ah, el petit-fill del Xoriço, al teu jaio el som coneixut’ ».

L'home es planyia que “els nens comencen a parlar francès: els que viuen en campingns parlen molt català, més que aquí, perquè no viuen que amb gitanos”.

A Les Farrages vaig contactar també amb un altre dels antics de Tarascó, Félix Patrac, nascut el 1946, que explicava que va ser “el jaio del meu pare, casat amb una Pubill, que viatjava pertot França” el que hi va venir. Deia amb orgull que eren ja sis generacions a Tarascó de la família, ell a la quarta.

Annex 5. Relats de viatge

Niça

Niça apareix sempre en els comentaris dels gitanos de França com una de les ciutats on hi ha catalans. En especial, Cagnes-sur-Mer, una població que és a tocar, a l'oest. El Chemin des Salles és una adreça esmentada sovint. Després de demanar a diferents persones al centre, enfilo la carretera estreta i tortuosa que puja cap al nucli medieval de la població, que és al capdamunt d'un turó, en un dels extrems de l'aglomeració urbana, que s'ha estirat en temps moderns cap al mar. Just abans d'arribar-hi, un trencant a la dreta s'endinsa en una petita vall parcialment boscada solcada per un reguerol, amb algunes casetes unifamiliars aquí i allà. De seguida es veu, a l'esquerra de la carretera, una feixa de terra allargassada que potser té un quilòmetre de longitud poblada tota de caravanes i algunes casetes de formes cúbiques de les que se solen posar a les obres per servir de vestidor o de sanitari. Recorro tota la longitud de l'acampament per mesurar-ne les proporcions, i quan arribo al final faig la volta i m'aturo a la porta. Un home que s'hi està palplantat -sempre hi ha homes palplantats en els assentaments gitanos- se m'adreça tan bon punt em veu baixar del cotxe. "Vous cherchez quelqu'un?", em diu sec. "Sí, busqui Toussaint Régis, el coneixeu?". Automàticament se li dibuixa una expressió de relaxació al rostre. Puix parlo català, sóc amic. Just a la vora de l'entrada truca en una caravana petita i de forma arrodonida, que deu acumular ja unes quantes dècades de servei, i apareix la dona d'en Toussaint, Assuncion, la filla de la jaia Béatrice de Grenoble, que em reconeix immediatament. Amb una veïna que s'acosta encuriósida, iniciem una conversa sobre els seus orígens i la dona em pregunta primer de res, una mica incrèdula, "em compreneu?", poc habituada a parlar gitano amb paios. "Els vells venien de Barcelona; quan han vingut aquí en França nos han tingut aquí, voilà, i ara sem francesos natrus", s'explica. Demano si té alguna referència de quan van venir. No en tenen una noció clara, diu simplement que "viatjaven amb cavall i carretona". Després de les primeres frases, l'Assuncion es passa al francès, no sé si per què no se sent a gust amb la conversa o perquè el fet de parlar amb un forà li provoca automàticament canvi de registre. Li demano que em parli en català i exclama "ah, bon!, i s'hi posa. M'explica que aquí "sem tots catalans" i insisteix "tots!". "Sem tots Régisos: bé aquí

al damunt hi ha un parell d'Espinàs". M'expliquen que per sobre d'aquesta feixa n'hi ha un altra, també amb catalans, i a l'altre extrem de la petita vall també n'hi ha, per bé que "melanjats amb espanyols i manouches". Els demano per què s'han instal·lat justament aquí, a Cagnes, i responen que perquè quan viatjaven deixaven les quitures (criatures) amb la gent que hi havia aquí.

Al cap d'una estona apareix a la porta de la caravana en Toussaint, que em reconeix però no s'emociona gaire. Em demana com és que no vaig venir pel casament de la seua filla, al qual em va convidar quan ens vam conèixer a Grenoble. Li explico que certament no vaig poder venir, però ja veig que la conversa no durarà gaire i demano per la jaia Colona, la mare de la Sara, de Tarascó. L'home que he trobat a l'entrada de l'assentament, que es diu Moïse Béziers, m'acompanya al seu habitacle, que està ben a prop, just a l'altra banda de l'entrada del campament. Truca en un cub rectangular dels que es fan servir com a caseta d'obra, que té en un dels extrems un taulell amb la cuina i en l'altre un sofà i una pantalla de televisió enganxada a la paret. En aquest punt hi ha cinc dones reunides, dues assegudes al sofà i unes altres tres en cadires al davant. La Colona (Suzanne Rey, Régis de casada), i una filla seua han rebut visita en aquesta tarda de diumenge i estan petant la xerrada. L'amfitriona passa dels setanta anys i les altres, llevat de la seua filla, estan a la seixantena. Són dones parladores i amables, que de seguida expliquen les seues coses. La tia d'en Moïse, que duu uns cabells tenyits de ros i crepats, es diu Dolores-Dulce Reyes i té 65 anys. Les altres són l'Assuncion (ho diu així) Ferrer, i la Mimi Régis. Moïse, que té uns 45 anys, es queda al darrere i participa discretament de la conversa.

Fetes les presentacions. els demano per tradicions, cançons d'abans o *cuentos* de la vora del foc. "La Jaia Nena de Tarascó em va cantar *Baixant de la font del gat* –els dic–, la sabeu?" Fan cara d'estranyesa, però quan la taral·lejo, l'Assuncion, que va molt pintada i parla català com si acabés de deixar l'Empordà –cosa que li reconeixen les altres dones–, de seguida es posa a cantar-la, i totes han sentit la cançó. "És guapa, és guapa", diu una. Una altra explica que la seua mare per Tots Sants feia cremar ciris pels difunts, i que no menjaven carn ni bevien vi, "però tot això s'ha perdut, se fa pas més". El que sempre s'ha fet i es continua fent és anar al cementiri el primer de novembre, en què cada família visita els seus difunts en els diferents llocs on són enterrats.

Una diu que abans anaven a les Santes, era una tradició, però d'ençà que s'han fet *chrétiens* ja no hi van.

Per Nadal diuen que feien dos àpats, “mengem ensemble migdia i sopar”. Els demano altres celebracions al llarg de l'any. Una diu que ara celebren els aniversaris, però un altra replica que “l'aniversari és paio”, que és una cosa que s'ha començat a fer ara i abans no se celebrava mai. “Quan hi ha un demanament, que es demana la noia, també se fa la festa”.

–Què és el demanament?

–Quan un noi vol una noia la demanen.

Tradicionalment el pare del noi demanava la noia al pare d'ella. Això encara es fa, tot i que ja no és com abans. “Aquí també se fa encara fugir [no *fúger*, com fa el rossellonès]. Si de cop els parents [pares] volen pas que se casin, fugen i remenen”.

El mot *mangar*, que a Tarascó vol dir ‘vendre’, aquí tots certifiquen que vol dir *demanar*. “Ah sí, hi ha força gent aquí que ho diu “vaig a mangar”, i “*mangar* una noia, també”.

–La vetlla de Nadal, le vingt et quatre, tots els gitanos nois joves agafaven les guitarres i anaven a despertar els vells i se ficaven dins les cases. Aquí Niça ho feien, això. A sis hores o set hores del matí ho feien, i mangaven saus [sous], *les estrenes*, se deia. Deien “bons anys”, “bons anys jaió” o “bons anys tia”, o així. Ara ja fem el Nadal com els paios.

Aquesta celebració de passar per les cases no tenia un nom, “era el Nadal”, i sovint es feia el dia 23.

L'Assuncion diu que ells el dia de Nadal anaven a Besiers, on vivia la família del seu pare, i pel Cap d'Any venien a Niça, a casa de la mare.

Totes estan d'acord que l'Assuncion parla un molt bon català, que diu Nadal quan ja molts diuen Noël, i altres mots genuïns, i ella, que és de Niça de tota la vida, explica que

la seua mare parlava així, i les seues ties, també. Una altra de les dones recorda que la seua mare també parlava així, “un català repicat”.

De cop, una s'estranya en veu alta que estigui contant totes aquestes coses a un paio. Totes reconeixen que és la primera vegada que ho fan, “perquè amb els païos parlem sempre francès”. Els explico que sovint els gitano em diuen que m'acullen perquè parlo en català, i una altra comenta que parlant en català no sembla pas que estigui conversant amb un paio.

Totes les dones tenen consciència de venir “d'Espanya”. Una diu que la seua mare era una Batista:

–A la muntanya hi havia un passat, calia travessar la muntanya. Agafaven els vells i els passaven en França, i agafaven el nom sé pas de qui. Com els Régis, me això va ser fa molt de temps.

“Régis és gitano?”, pregunta una. “Ho és pas, és paio”, respon una altra categòrica. “Abans els Régis se deien Serviola”. La jaia era Serviola, diu una.

Passem a parlar dels casaments. Totes estan d'acord que “és una festa molt guapa”. Demano si es carreguen la noia a l'espatlla i Moïse, que s'escolta la conversa dret des de darrere, diu que “els catalans pas massa”, que això és un costum “dels espanyols” i que ara ho han començat a fer alguns catalans, però no s'havia fet mai. Surt, naturalment, el mocador, que verificaven “la sogra i dues o tres dones honrades, que coneixen el mocador”. Després del mocador es feia la festa. Pregunto quans dies durava i diuen que un. “La noia balla i passen el capel per recollir la dopta”.

Quan fan el mocador, “si la noia falta, l'agafa la mare i... pallissa”. “Me es raru que se passi això”, diu una altra. Els demano si això no eren coses d'abans, i em diuen que no, que això es fa com s'ha fet sempre.

Els difunts es vetllen fins que s'enterren, sovint al cap de tres dies.

–Tothom ven [ve] i se serveix cafè i alguna cosa de menjar, sense carn: peix, legumes, bouillon... Hi ha que la carn que no es menja. Pendent una setmana se menja més carn, tota la resta sí. És un respect això pel mort. I la roba, esperem vuit o deu dies de la mort, i après agafem la roba i la cremem.

–Ara que som chrétiens anem pas més a la missa [església]. Ve un pasteur.

Expliquen que una cosa molt gitana és acompanyar un malalt a l'hospital, “tothom hi va quan hi ha un malalt”.

–I bateig, se'n fa?

–Ara es presenta a Déu.

La conversa deriva cap a l'alimentació i diuen que els gitanos espanyols asseguren que els catalans mengen moltes mongetes, i que en canvi “ellus mengen tomates”. “Deien que els espanyols vénen en França amb una sabata i una espadenya, i naltrus no, venim vestits i calçats. [Els espanyols] Diuen de naltrus que sem paios”, i Moïse hi afegeix que “diuen que sem paios moros”. “Sem més civilisats”, afirma. Una de les dones es posa a parlar castellà amb l'accent dels gitanos castellans per fer-ne mofa.

Una altra pregunta:

–Sé pas qui ho diu, potser els catalans de Perpinyà, però diuen que els catalans sem burros, què vol dir això?

Tots han sentit sovint l'expressió “català burro” i em pregunten si sé d'on ve. Els explico el que tinc entès: la rivalitat que hi ha al Rosselló amb els veïns gavatxos, que s'adrecen mútuament, com *bons veïns*, els uns als altres com a “gavatx porc” i “català burro”, segurament perquè hi havia molts tractants d'haveries catalans. Moïse pregunta què és un *gavatx*, i li explico que aquell que parlava occità, que després van heretar els que parlen francès.

Els demano si els catalans han passat la frontera tan pròxima i n'hi ha alguna concentració a Itàlia, i em responen que no. On sí que n'hi ha és a Còrsega. Pregunto en quines viles, i com és habitual, em responen que “a pertot”. Una de les dones especifica que a Bastia hi té un cosí germà.

Em donen un bunyol, *bagnette*, en diuen, i em pregunten com en dic jo. Una complementa que en espanyol en diuen *bañueles*.

Els demano si alguna de les presents ha viscut mai viatjant. Totes estan establitzades a la regió de Niça, però recorden que els pares viatjaven amb carreta, i dormien no pas a dins, sinó a sota. Una diu que “ho sem pas coneixut naltrus això”, i una altra rebla que “ah no, això els vells que venien d'Espanya”. Una altra diu “me amb camping [caravana] sí que hi sem viatjat”.

Em diuen que a La Baronne [un poble pròxim] hi ha gitanos “que viuen ben bé com abans, en caravanes”, una possibilitat que ells ja no consideren, si bé estem en un camp de caravanes, però establertes.

Parlem dels diferents accents dels gitanos catalans de França. En citen un que viu a, l'última població abans d'Itàlia, que parla català, però “el sents que és ja francès”. Ells parlen el català general dels gitanos de França, que és el de Perpinyà. Bàsicament les diferències que constaten és en base a les alteracions de la llengua provocades pel francès, no pas a dialectes o maneres de parlar diverses. “Parlen un català paio”, diuen. Comenten que diuen *vérie* [veire], però algunes recorden que els pares deien *got*. La Colona afirma que “el *biberon* en bon català es diu *fiola*, i en Moïse replica que no ha sentit mai aquest mot. Recalquen que diuen *sem* i no *som*, i *avi* no ho han sentit mai, és sempre *jaió*.

Compten els catalans que hi ha als encontorns de Niça. Aquí: Caraïbes, Chemin des Salles, són més de 300 o 400, que poden arribar als 500 si es compta la feixa superior, on també n'hi ha. A La Baronne i a Saint-Laurent-du-Var, dubten, diuen que com aquí, però no en semblen segures. asseguren que a Cagnes tots parlen català, absolutament tots, el que passa és que les criatures comencen a introduir mots francesos; els dies de

la setmana, per exemple, les criatures els diuen en francès. Quins mots més es diuen en francès? *Noël* per *Nadal*, i *jambon* per *cambajó* (l'occitanisme que fan servir al Rosselló), la *vaisselle*, una *veste* i no un *gec*, la *montre* per *una mostra*: *rellotge* s'ha oblidat totalment i *mostra* és ara “bon català” davant de *montre* (*mostra* és un terme occità documentat al Rosselló des de principi del segle XIX). “Els petits van a l'escola, veieu, i parlen en francès”, justifiquen. “Me quan estan a casa parlen gitano, me quan sas a la meua casa vull que parlis català, ja tens temps de grandir i parlar francès, parlen català, me si hi ha una mare que és paia o es casa amb un espanyol que parla la seua llenga, la criatura agafa la llenga de la seua mare”.

M'indiquen com anar a Baronne. Em donen referències i em diuen “mangueu” a les cruïlles on hi pugui haver dubtes.

A Niça també hi ha catalans, als barris de Bon Voyage, “melanjats amb espanyols”: potser un centenar. A L'Arianne també, els dic. Però em responen que allà hi ha sobretot espanyols. Anem sumant i arriben a la conclusió que a la conurbació de Niça pot haver-hi un miler de catalans.

Sortim de la caseta que és negra nit. Hem passat més de dues hores xerrant. Moïse, que va amb la seua tia, la Dolores-Dulce, que és neboda de la Colona, diu que el segueixi i em deixarà en un hotel al centre de Niça. Naveguem per carreteres, avingudes i carrers durant uns quaranta minuts fins que em dona instruccions d'aparcar, en algun punt –suposo– del centre de Niça. Llavors, imagino que impel·lit per l'hospitalitat gitana, em diu que anem a sopar a casa seua, que després ja m'acompanyarà a un hotel. Continuo seguint-lo i després de vint minuts més de conducció arribem a la típica *cit  de blocs* HLM, el Bon Voyage que havia esmentat. La tia puja de seguida, i ell es queda a ajudar-me a aparcar. Quan entrem al bloc assenyala un home que s'està al carrer: “un paio moro –diu–, aquí n'hi ha ple”.

Pugem amb ascensor fins al sisè pis, on la tia està ja escalfant al foc una olla amb lleties que ha deixat feta abans de sortir. Ens asseiem en una tauleta de Formica a la cuina el Moïse i jo, sense preàmbuls, i la tia ens aboca un parell de cullerades a cadascun del conglomerat que hi ha a l'olla, on un s'ha format un massapà de lleties amb costelles i

trossos de carn diversos de vedella i de porc. Mengem en silenci. Jo evito amb educació que em posin un parell de palades més de l'argamassa. El Moïse talla pa i em diu que els gitanos en mengen molt, “per això són grossos”.

A la vora, a la saleta, on hi ha un llit parat, engeguen la televisió. Diuen que no tenen lloc, si no, em convidarien a passar la nit. L'habitació de dormir l'ocupa la Dolores-Dulce i sembla que encara ha de venir un fill d'ella, que deu dormir en una altra cambra. El nebot està acollit a ca la tia des que es va separar, i sembla que d'això ja fa temps i ell ocupa el llit de la sala.

Just acabats de buidar els plats del potatge de llenties, pocs minuts després de començar, el meu amfitrió rep la trucada d'una de les seues dues filles, que viuen amb la mare. Li demana un aparell mèdic per fer-se fregues, o una cosa així, perquè té dolor a l'esquena, i el Moïse diu que anem, que viu a prop i ho tenim de camí cap al centre. La tia s'excusa per no haver-me ofert més coses. De cap manera, contesto, l'important és la intenció i la companyia. “Nosaltres diem gràcies”, li dic. La tia diu que sí, que ho ha sentit, però devia ser a gent que venia de la Catalunya del sud. Moïse puntualitza que la fórmula dels gitanos és “vos remercegi”.

Agafem el meu cotxe. Ell diu que tornarà amb tramvia, que en té una targeta que li serveix per a tot el mes. La filla, de 21 anys, viu en una altra barriada HLM i ens està esperant quan arribem. En Moïse, que s'ha mostrat defensor acèrrim de la catalanitat i la cultura dels gitanos, li parla en francès.

A aquestes altures, Moïse i jo hem adquirit ja una certa familiaritat i ell se m'adreça amb l'apel·latiu de *gitano*: “Gira a esquerra, gitano”, “atenció al foc [semàfor], gitano”. “Gitano: de Barcelona a Espanya quan hi ha”, em demana quan estem aturats en un *foc*. Miro d'explicar-li somerament quina és la situació geogràfica de tot plegat. Des de la gran manifestació de l'Onze de setembre del 2012 i l'inici del procés sobiranista, els mitjans francesos han anat donant notícies sobre Catalunya i els gitanos ho han seguit de prop. “És normal que Catalunya vulgui la independència d'Espanya –diu Moïse–, els catalans tenen pas res a veure amb els espanyols, és com naltrus i els gitanos espanyols”. Sembla que a Niça hi ha hagut històricament molta rivalitat entre les dues comunitats. “Ellus

nos diuen a naltrus *comegatos*, perquè diuen que menjàvem gats, i naltrus els responen *menjatomates*, perquè mengen moltes tomates”, explica.

El Moïse em duu a un hotel del centre i intenta regatejar amb el recepcionista el preu de l’habitació. Quan s’acomiada, m’adreça de nou un advertiment que ja m’havia fet abans, que no vagi a La Baronne a buscar gitanos perquè “són salvatges, se droguen, viuen de qualsevol manera i t’ho txuraran tot. No hi vagis! No hi vagis!”.

L’endemà de matí enfilo cap a Saint-Laurent du Var, que és a tocar de Cagnes-sur-Mer, i després de preguntar un parell de cops, m’adreço per una carretereta de muntanya a La Baronne, un llogaret de poques cases on el rètol a l’entrada especifica que és *Commune de La Gaude*. Malgrat que el lloc és molt petit, tinc dificultats per trobar l’indret on s’estan els gitanos, un camí de terra que condueix al que em sembla que és una mena d’abocador de runa de la construcció. Veig un grupet de caravanes molt atrotinades i aturo el motor. No he d’esperar gaire, al cap d’uns minuts s’aproxima un cotxe rovellat de dalt a baix i que ha superat de lluny el límit del desballestament, en el qual viatgen un parell de nois. M’informen que hi ha vuit caravanes amb una trentena de persones, tots de la família Soulès, tots catalans, tots parlen la llengua. N’esperava trobar molts més, els dic, m’havien dit que a La Baronne hi havia centenars de catalans. Sembla que no. A Saint-Laurent en trobaria potser una cinquantena més, que es diuen Gimenez i Patrac, amb els quals ells estan en contacte. Els nois diuen que són originaris d’aquí. Els pares d’un provenen d’Avinyó i els de l’altre, de Carcassona.

Uns minuts més i arriba un altre vehicle. Aquest cop un camionet amb la caixa buida, en unes condicions biològiques similars a les del cotxe dels nois. A la cabina hi van dos homes ja granats amb una cara veritablement feréstega, amb cicatrius, barba de dies i uns cabells molt esvalotats. Com els nois, vesteixen roba vella, bruta i esparracada. Els faig senyal perquè s’aturin i els homes m’adrecen una mirada capaç d’espellar un xai de viu en viu. “Que parleu català?”, els demano amb naturalitat. Balsàmic. Als dos se’ls esbossa un somriure beatífic al rostre. “És clar que sem catalans!”, recalquen quan els ho pregunto. Els homes em confirmen les dades que m’han donat els dos nois sobre el campament i em diuen que es dediquen a la recuperació: enderrocs, ferralla...

Torno al Chemin des Salles, a Cagnes, perquè ahir uns joves em vam prometre un CD amb cançons del culte en català. Just entrar al camp, una quinzena d'homes m'envolten. És migdia i imagino que les dones deuen estar amb el dinar. Tots es mostren molt sorpresos amb el meu parlar i em fan preguntes sobre Catalunya i sobre Barcelona, i es criden els uns als altres perquè tothom em pugui sentir. Jo també miro de fer-los parlar per veure si puc recollir alguna història interessant. El noi Régis que havia conegut a Grenoble, nét de la jaia Béatrice, m'explica que si vull saber històries parli amb un home que és assegut a la vora en una gandula, que presenta una cara molt colrada, com si li haguessin passat un raspall de ferro, que diu que "n'ha matat quatre". Demano si és veritat i tots assenteixen. "Quatre paios?", insisteixo. "No, no, quatre homes", contesta el que m'informa, de manera que em deixa una mica confús. "Ha fet vint-i-cinc anys de prisó". L'home dels quatre homicidis se l'escolta amb tranquil·litat però amb un posat seriós, i no fa cap paper.

Dos adolescents que porten samarretes del Barça –un d'ells també els pantalons–, em fan preguntes sobre Barcelona. Em diuen que aquí tots són del Barça, i en general els gitanos catalans. Per contra, els espanyols que coneixen són més seguidors del Reial Madrid.

M'expliquen que aquí són tots gitanos, perquè viuen en *campings* (caravanes). Segons un dels homes, "els que viuen en apartaments són ja paios". El nét de la jaia Béatrice diu que ell canta rumbes i un noi que té a la vora, també. Aquest em pregunta, entre astorat i incrèdul, si sóc de Barcelona. Li contesto afirmativament i li demano si havia sentit mai parlar un paio en català. "Mai de la vida!", respon sense el mínim dubte. Un altre diu: "A Barcelona parlen un poc tirant cap a l'espanyol". Tots qualifiquen el meu parlar de "serrat".

Un dels nois diu que va a "mangar un CD amb cantiques del culte" i quan torna me'l fa sentir en un cotxe que hi ha aparcat a la vora. Engeguen l'aparell i van triant cançons. N'apareix una que diu "...sueños que son...", i canvia. Un noi em pregunta si Barcelona i Figueres són a la vora. "Fica la quatre", crida un altre. El nét em diu que la Béatrice també cantava. Em confirmen que aquí les "quitures" parlen català, i un nen de set o vuit anys belluga el cap afirmativament quan li'n demano confirmació. De cop, comen-

ça a sonar la cançó en català que buscaven, sembla que una en tot el CD: “La persona que viu sense Déu és perdut, perquè Déu és el mestre de tot...”, diu la lletra. Demano per comprar el CD i el propietari me’l regala. “Cantiques”, en diu. “Quan sas amb la teu famille te fiques a viure, quan sas tot sol te fiques a plorar –continua la cançó–, sense Déu, sense Déu no sas ningú, sense Déu tenes por de morir, sense Déu tu sas malerós [malheureux], sense Déu, sense Déu no sas ningú, sense Déu, sense Déu tens por de morir...”. “Ets tu qui l’ha composta?”, li pregunto al propietari del CD, i em respon que no, que ho ha fet un gitano de Montpellier. “Sense Déu tu sas malerós, que creuis que trobis pau. Jugues l’eternitat...”. Em diuen que aquí tots són *chrétiens*. “Sense Déu tu sas malerós, sense Déu, sense Déu no sas ningú, sense Déu...”, continua sonant la cançó.

Un home m’explica que el seu jaio era de Figueres i que va venir per la guerra, i un altre que té família a Gràcia, a Barcelona. Un tercer em pregunta si a Barcelona parlen com a Perpinyà, i jo li dic que un poc diferent. Li demano si ell és de Perpinyà, i em respon que no, que ell ha nascut a França, aquí, postil·la, i un altre li fa befa i li diu que Perpinyà és a França, que no és pas “la Belgique”. Aprofito per veure quina percepció tenen sobre el seu parlar i m’asseguren que aquí enraonen igual que a Perpinyà.

Els comento que sortint de Niça m’aturaré a Arle, a la Roqueta, i un parell em diuen que hi tenen família.

–Onclu, si vas al bar L’Encluse demana pel Tonto de part del Caliquenyo, ell t’informarà
–diu un dels homes.

–El Caliquenyo ets tu?

–Sí.

–I d’on et ve el renom?

–Del pare.

Em donen el tractament d’onclo (*onclu*), que és de respecte i aplicat majoritàriament

dins de la comunitat. Parlar català implica un reconeixement automàtic dins el grup.

Un home que sembla molt encuriós treu el tema de la independència de Catalunya, que és evident que acapara molt d'interès. Algú diu que “els espanyols volen pas”. “Normalment heu de guanyar-hi –replica un altre– perquè el català és més ric que l'espanyol, tenen més sous, separats”. “És com a nantrus quan un paio te demanda [demana]: “Est-ce que vous êtes espagnols?” “No, catalans!”, diem. “Els espanyols volen deixar pas fer els catalans”, insisteixen. “De moment viuen ensemble –diu un altre– me ellus demanen la independenci”. Un altre pregunta on és Barcelona. “A prop de Perpinyà”, respon un altre. “Barcelona, Figueres, Girona... –diu un altre–, tot això és català, parlen igual com nantrus, són catalans, igual que tu, tenen pas les mateixes idees que els espanyols. És com nantrus i els gitanos espanyols”. “Són uns pòtols aquests menjatomates”, rebla un altre.

–Menjatomates? –demano, recordant la definició d'en Moïse.

–A nantrus ellus nos diuen *menjagats*.

M'han donat xifres dels catalans que viuen aquí entre els 300 i els 500, i voldria filar més prim. “Aquí sou 500 persones?”, pregunto. “Més que menu”, em diu el que sap on és Catalunya. Gairebé tots són de la família Régis i un comenta que tots provenen d'un jaio Serviola que es va canviar el nom. “I per què?”. “Perquè van haver de fugir, i Régis és més noble”. L'home es diu Espinàs i em diu que en aquest camp n'hi ha cinc del seu cognom. Un altre diu: “Això és un Jusy”, assenyalant-ne un home de la vora. “Així deu ser de Grenoble”, replico. “Sí, sí, de Grenoble”. El cognom és sinte piemontès i al seu portador està totalment catalanitzat.

Al que sap on són Figueres i Barcelona li pregunto si coneix alguna cançó dels gitanos vells i després de molt rumiar em diu que en sabia una que es diu *La niña del fuego*, però ja no la recorda. Devia ser un vell èxit del flamenc espanyol que segurament havien cantat els pares o els avis, com passa sovint.

Insisteixo per saber si aquí tota la canalla parla català o si hi hagut trencament lingüís-

tic en alguna família, però m'asseguren que no. “A Grenoble és possible que els gitanos parlin pas més català, però aquí és impossible, perquè això és com un poble, i s'hi parla que català”, assegura un home.

Un altre em diu que té família a Monclar, a Avinyó, on hi ha Servents i Servioles, tots catalans. Aquí no apareixen parents dels Gipsy Kings, però sí de l'altre mite de la música gitana. Una dona explica que és cosina germana del Manitas de Plata, i enumera una tirallonga de parents comuns.

M'acomio entre salutacions generals, havent-me fet fotos amb tothom i rebent invitacions per tornar tan aviat com pugui.

Vaig a visitar Robert Matthey, un fotògraf de Niça que ha convertit els gitanos en objecte de la seua feina i fa més de vint anys que en retrata. M'indica els llocs on hi ha catalans establerts per les poblacions del departament, com ara Carros o l'àrea d'acolliment Saint-Isidore, a Niça Nord. També a Manosque, una població de 21.000 habitants al departament veí Alps d'Alta Provença, on n'hi ha una gran concentració i ha fotografiat diverses famílies que treballen encara amb cavalls. A Grasse (Alps Marítims) hi ha un gran camp amb gitanos de totes les procedències i molts catalans. En coneix també a Bastia, a Còrsega, on al barri de Lupino n'hi ha “un clan” molt conegut a l'illa, que sobretot són espanyols, però també hi ha catalans. A la mateixa Niça, m'adreça al barri de L'Ariane, un lloc on els gitanos es van establir setanta anys enrere. Originàriament feien o reparaven cadires, però ara es dediquen sobretot a la venda ambulat. Havien treballat la ferralla, però això s'ha acabat.

En Robert explica que les tres quartes parts dels gitanos que coneix viuen de l'assistència pública, i la majoria segueixen molt arrelats a les seues tradicions. Ha fotografiat dotzenes de casaments, i diu que cap no s'ha fet a l'església o a l'ajuntament, sinó tots segons el mètode tradicional del mocador, amb la festa subsegüent. El bateig, en canvi, sí que el fan a l'església, els que encara són catòlics, els que s'han fet evangelistes el fan segons el seu ritual.

El fotògraf explica que els gitanos són molt respectuosos amb els difunts i que si algun

dels personatges que ha fotografiat mor, ja no en pot mostrar la foto, perquè li retreuen. “Una vegada vaig exposar un retrat d’una vella gitana amb una cara molt fotogènica i me la vaig trobar girada del revés, perquè havia mort”, conta.

Em costa de trobar la sortida de l’autovia que corre paral·lela a una riera per atènyer el barri de L’Ariane i pregunto a una conductora que se m’atura a la vora en un semàfor. M’indica la sortida i m’adverteix que el lloc “no és recomanable”. En Robert m’ha adreçat a en Louis, un gitano suposadament català que és conserge del teatre Lino Ventura, situat al barri. Hi arribo a dos quarts d’una en punt, just l’hora de dinar, i el trobo tancant la porta principal. No em costa gens identificar-lo perquè acumula tots els atributs d’un gitano de postal –suposo que en Robert li deu haver fet moltes fotos–: molt moreno, cabells repentinsats amb gomina cap a endarrere, camisa florejada oberta fins a mig tors, texans arrapats, botes camperes amb moltes tatxes i molta punta, grossa sivella a la corretja i or generosament repartit al coll, al canell i als dits.

En Louis no és català, sinó espanyol. Comprèn el català però no el parla, i se sorprèn que jo parli “gitano tan bé”, en aquest cas el castellà. “A l’espanyol li dieu gitano?”, li pregunto. “Claro, hablar gitano es español”, respon amb naturalitat. Ell m’amplia la llista de localitzacions de gitanos catalans als barris nicencs de Pasteur i Saint-Roch. “Està lleno de catalanes gitanos”, assegura. Diu que el seu pare va ser el primer gitano que es va establir a L’Ariane, el 1984.

En Louis se’n va a dinar, però el seu fill m’acompanya a trobar “una de les famílies més antigues de catalans a L’Ariane”. El barri és ple de blocs HLM d’una desena de pisos d’altura, i en un dels extrems perduren encara algunes casetes de planta baixa d’autoconstrucció, tot i que sòlides i prou ben endreçades. El fill d’en Louis atura el cotxe a una cinquantena de metres i m’indica la casa on hi ha els catalans. “No véns tu?”, li dic. “Si hi anés em matarien”, diu secament, de manera que no insisteixo.

Davant la casa està feinejant amb un motor vell un home menut que és a la cinquantena i que es presenta com Manuel Espinàs. M’explica que aquest punt concret del barri es diu Chênes Blancs. Aquí hi havia un terreny erm vora la riera on els viatgers acampaven antigament i molt gitanos s’hi van acabar fent casetes. Més tard van aixecar els

blocs HLM. En Manuel és nascut a Montpeller, però de tota la vida que viu a Niça. La seua dona va nàixer a Lleida i va venir a Niça de molt petita. El pare d'ella era nascut a Madrid i la mare, a Navarra, i parlaven espanyol. “Navarra és a Catalunya, no?”, m’interroga en Manuel. La dona es defineix com a gitana espanyola, però amb en Manuel parla català, i francès amb una filla adolescent que apareix amb una amiga. La germana de la dona, que també viu a la casa, parla castellà amb la germana i català amb en Manuel. Surten a la conversa els costums gitanos i les germanes expliquen que quan va morir sa mare van cremar tot el que tenia.

En Manuel té un germà que és “organisateur dels gitanos”, en combinació amb alguna entitat administrativa, “i ho sap tot d’on viuen”. És de viatge, però li telefona perquè en doni informació. El germà, que, com en Manuel, parla un molt bon català, afegeix la ciutat d’Antibes a la llista que he anat confeccionant, on diu que hi viuen unes trenta o quaranta famílies catalanes. Aquí, a L’Ariane, hi ha una trentena de famílies, que tenen els cognoms Serviole, Castres, Bisiés i Espinas. Assegura que els catalans no han passat la ratlla d’Itàlia

Vora la caseta hi ha l’eterna caravana dels gitanos. “Encara viatgeu?”, li demano a en Manuel; “pas més –contesta–, només de tant en tant”.

Parlem al carrer i s’acosta un noi d’uns divuit o vint anys que porta una samarreta del Barça, que se sorprèn de sentir-me parlar català i em fa tota mena de preguntes. Em diu que els gitanos de Niça van tots amb el Barça. “Els espanyols també”, li pregunto. “Tabé”, respon, i la informació coincideix amb la que m’ha donat en aquest sentit Robert Matthey.

El noi em pregunta els números: “Compta”, exigeix. Començo amb l’u i quan arribo al set m’atura. “Ho veus, sis i set; això és paio!” Tardo una estona a reaccionar. Sis i set es diuen igual que en francès (paio) i no se’n sap avenir que coincideixin amb el *gitano*. És evident que troba a faltar mots diferents.

Abans d’agafar l’autopista, telefono a en Gilbert Tenailleau, l’*aumônier* de Bordeus, que l’havien destinat, segons em va dir, a un poble no lluny de Toló, per veure si ja ha tingut

temps de fer coneixences entre la comunitat gitana de la zona. En realitat no està tan a prop, és a Frejus, on encara no coneix gairebé ningú i no té notícies de catalans, però em posa en contacte amb Claude Dumas, l'*aumônier* de Toló. M'interessa aquesta ciutat perquè la germana de Mario Baptiste, el taxidermista de Prada de Conflent, hi viu i podria ser que hi hagués un nucli de catalans. Sí que hi ha gitanos a Toló, segons m'informa, però són *pièds-noirs* espanyols, no pas catalans. Els coneix bé perquè fa temps que hi treballa. Una de les famílies sí que és "barrejada de catalans". Potser la que s'ha integrat la germana d'en Mario.

Dumas coneix també la situació de Montélimar, on va fer abans d'almoïner, una població de 35.000 habitants emplaçada ja fora dels límits de Provença, al nord, al departament de Drôme. Allà hi ha dues famílies de gitanos catalans que es diuen Baptiste, una trentena de persones "que estan barrejats amb francesos".

Annex 6. Relats de viatge

Narbona, Lesinyà, Carcassona

Rudy Baptiste, nascut el 1978, forma part per la branca paterna d'una família de gitanos catalans establerts “des de sempre” a Narbona. Segons les seues paraules, fa tant de temps que “els vells” van arribar que ni n’ha sentit a parlar. Sap que “el jaio del jaio” ja vivia a Narbona: “Han quedat aquí tota la vida”, recalca. La mare, que es diu Patrac, va nàixer a Mèze, a una setantena de quilòmetres, en una família que “venia d’Espanya”. Tothom a la família parla la llengua i ell diu que es considera molt català i que transmetrà la cultura als fills quan en tingui, però s’assenyala les venes de la part interna del canell i diu: “El que tinc aquí dins és gitano”, per ressaltar que aquesta és la pertinença que preval, tot i que es plany que “ja no viuen gitanament”. La família és molt integrada a la vida de la ciutat, segurament massa pel gust de Rudy, perquè “el meu pare treballa, com diem nusaltrus, de paio, a la Comuna”. Ell és pintor de pisos, que ja és una professió “més de gitanos” perquè la feina no és tan regular, però especialment ha “triat el Senyor” i és pastor evangèlic.

En Rudy parla un català molt bo que considera molt pròxim al de Perpinyà, malgrat que hi ha alguns mots que canvien: “Nusaltrus diem *dejenar* i ellus diuen *espertinar*” (cosa que no és exacta). Explica que per als gitanos de Narbona el de Perpinyà és un “català brut”, de manera que consideren el seu més genuí. Diu *abantes*, que alterna amb *abans*, *diure* (dir), que combina amb *dire*; *puesto* (amb o final), però *buenu* (amb u); *catalàs* i també *catalans*, *histori*, *vindre*, *trapar* i *poble* (el rossellonès general sol dir *vilatge*).

El pastor explica que a la seua assemblea evangèlica hi assisteixen unes 300 persones, “més que *muenos* (menys)”, i gairebé tots són catalans i viuen al “centre vila”. Als encontorns de Narbona hi ha també barris amb gitanos, com la Cité des Platanes o a Cuxac, però diu que allà la majoria són espanyols. Assenyala també Sallèles-d’Aude com un poble pròxim amb presència de gitanos catalans. N’hi havia hagut molts, si bé ara només en queden dues famílies.

Molts dels gitanos del “centre vila” viuen entorn de la plaça Voltaire, una cruïlla on convergeixen alguns dels carrers principals. En un carreró que hi desemboca hi ha un bar sense nom que regenten un gitano català, Toussaint Farret, i un magribí. El bar s’havia dit La Bohème, però ara l’amo magribí diu que ja no es diu així, però cap dels dos propietaris sap encara com s’ha de dir, si mai ha d’adoptar un nom.

En Toussaint, que va nèixer el 1937 “a Nates un puestu que hi ha a Agde, abans d’arribar a Sète”, parla un català excel·lent que conserva tots els fonemes genuïns, inclosa la difícil ela palatal. Va venir a Narbona fa tant de temps que ja ni se’n recorda:

–Els vells feien els animals i venien de Bisiés [Besiers], tota la meua família, el pare, la mare, els onclus.... A l’època hi havia una fira important de cavalls. Del costat de ma mare se deien Lluís, el meu abuelo era espanyol, venim de soca espanyola. Quan han partit d’Espanya uns s’han aturat un poc aquí, uns altres a Bisiés... A Narbona venien pels animals, n’hi havia que esquilaven.

Segons el seu testimoni, les famílies catalanes que viuen a Narbona són Farret (la seua), Baptiste, Pouvil, Patrac, Rey (o Reyes), Polliciniu...

–Polliciniu?

–Sí, ell se diu Pipo, vénen aquí a jugar a cartes. El seu pare era italià [no en sap la regió] i la mare era calí, era catalana. Melanjats i ara són catalans, han viscut aquí anys i anys.

Els catalans de Narbona són deu o dotze famílies que viuen al “centre vile”; “La meua idea és que hi deu haver set o vuit criatures per família, i s’han casat...”. En Toussaint no sap calcular quanta gent poden sumar, però localitza tots els catalans al centre de Narbona, diu que als pobles del voltant en pot haver algun, però gairebé tots els que coneix són espanyols.

Michel Grabié, director dels tres centres que l’ONG Aide morale à la population gitane (AMPG) té a Narbona, Lesinyà i Carcassona, explica, per la seua banda, que ells treballen amb 300 gitanos a Narbona i n’hi ha com a mínim el doble, la majoria catalans, i

recalca que no tenen números globals perquè a França és prohibit fer censos per ètnies. A la ciutat hi havia una població important de gitanos al barri vell, però el van rehabilitar i en van desplaçar molts. També n'hi ha al barri Saint-Jean Saint-Pierre i, algunes famílies, als pobles veïns de Cuxac i Coursan.

Al vespre assisteixo a una sessió extraordinària del culte a l'assemblea d'en Rudy. Han vingut quatre o cinc pastors de Perpinyà i fan sessions curatives per a malalts i prèdiques especials. La sessió comença, amb una sala plena de gom a gom –hi ha unes 200 persones–, amb càntics i reconeixements de culpa i declaracions de bones intencions d'alguns assistents. Parlo amb una dotzena llarga de persones en català, que és l'idioma general, excepte en la canalla, que veig que entre ells juguen majoritàriament en francès, però la majoria de pares se'ls adrecen en català. Els càntics, els sermons, les pregàries es desenvolupen en francès. Només a un pastor se li escapa una frase en català quan es refereix al comentari que li ha fet una persona.

Diumenge al matí hi ha mercat ambulant a la Promenade des Barques, el punt més cèntric de Narbona, on solen tenir parada gitanos catalans. Un home de 60 anys que es presenta com a Roland i parla un català molt bo m'explica que ell és nascut a la ciutat i el seu pare i la seua mare, també. No té consciència de parlar un català de Perpinyà, i diu que la família va venir “fa cent anys d'Espanya” per la guerra. Si els seus pares són ja nascuts aquí, entenc que va ser la primer guerra mundial. Ell aixeca les espatlles i diu que no sap qui ni quan va arribar, que tots els seus jaios són de Narbona: “S'han quedat aquí i s'han instal·lat”, no sap res més. Com Rudy Baptiste, no reconeix el seu català com original de Perpinyà:

–És diferent: a Perpinyà és més paio, més francès. Quan vai a Barcelona som pas en pena per parlar, parlem igual, parlem més com a Barcelona que com a Perpinyà –diu.

Li demano quants catalans hi ha a la ciutat:

–N'hi ha força: cinc-cents, o mil. Aquí casi tots els gitanos parlem català.

Li pregunto si els nens també el parlen i m'explica que aquí no diuen *nens* ni *nins*, sinó

nois i petits, i que “molts” el parlen.

Explica que “nusaltrus diem *el cuir* i a Perpinyà, *el cuivre*”, “jo dic *la paret* i altres diuen *el mur*” –amb la u [y] francesa i occitana–. Diu *cercar* habitualment, però també fa servir *buscar*, i *pont* i *roig* amb o tancada, no amb u. Quan ens acomiadem em diu “adéu”, que ho deu haver après a Barcelona perquè el mot no és usat entre els gitanos catalans de França.

* * *

Lesinyà és, amb Carcassona i Narbona, l'altre gran nucli de gitanos de l'Aude. La població, situada a mig camí entre les dues altres, és citada sovint com un exemple de convivència entre catalans i espanyols. Té un índex de població molt alt de gitanos, gairebé el 10% dels seus 11.000 habitants, i les dues comunitats estan molt imbricades, fins al punt que la llengua de cadascuna conté emprèstits de l'altra.

Les enciclopèdies catalanes solen designar la vila amb el nom oficial en francès, Lezignan-Corbières, o en occità, Lesinhan de las Corbièras, però els catalans que hi viuen l'esmenten sempre amb el nom catalanitzat, com solen fer també els rossellonesos i els gitanos catalans del sud de França. De fet, aquesta és també la pronúncia del topònim en l'occità local. “Corbières” no és més que un complement administratiu sense efectes populars, necessari si es té en compte que a Occitània hi ha tres poblacions amb aquest nom.

Thierry Bascou, de l'AMPG, explica que moltes famílies s'hi van sedentaritzar a conseqüència de la segona guerra mundial, quan es va impedir el nomadisme. Després de disset anys d'experiència amb els gitanos, aquest assistent social assegura que “Catalunya, en el sentit ampli [Nord i Sud], continua sent el país de referència dels gitanos, que es troben més còmodes entre catalans que a França, tot i que, per sobre de qualsevol cosa, són gitanos”.

El pastor José Salguero m'ha citat un diumenge al matí per assistir al culte evangèlic que se celebra en una petita nau que hi ha vora la carretera de Narbona a Carcassona,

que aplega molts gitanos dels encontorns.

Ell va nèixer el 1946 d'una família d'origen espanyol a Orà, on havia nascut també la seua mare, i quan era molt petit la família va tornar a Espanya. Després d'una estada a la perifèria de Barcelona, va arribar aquí el 1951. Viatjaven amb carro i cavalls amb oncles i cosins. Explica que tots els gitanos d'Algèria parlaven espanyol i ell ho fa amb un deix andalús al qual se superposa la influència del francès.

Salguero calcula que a Lesinyà hi viuen uns 400 gitanos catalans i uns 600 espanyols (l'alcalde li va dir que el nombre total és d'un miler i Michel Grabié corrobora la xifra). “Las costumbres son cuasi (sic) las mismas catalán y español”, diu el pastor. La interrelació es dona sovint dins de les cases, perquè hi ha molts matrimonis mixtos. Segons les seues paraules, tots els gitanos parlen les dues llengües, que estan al mateix nivell en tots els aspectes. Cadascú fa servir la que li és més pròxima o més útil segons els casos. Ell diu, per exemple, que quan es relaciona amb els pastors de Montpeller “a mí me hablan en catalán y yo les hablo en español”.

Salguero explica que a Castelnaudary, una altra ciutat important del departament, hi ha també una població considerable de gitanos catalans i espanyols.

El pastor se'n va a preparar el culte i jo parlo amb els feligresos que van arribant. Li pregunto a una dona d'uns vuitanta anys si parla català i em contesta molt rotunda: “És clar, som catalana, jo!”.

–Però on sou nascuda?

–A Ferrals! Me som pas mai mogut d'aquí.

Hi ha un grup de dones d'aquest poble, de 1.500 habitants, set quilòmetres al sud de Lesinyà, i una, d'uns 60 anys, diu:

–Som catalana de part de la meu mare, el meu pare no, que parlava espanyol. La meu família sempre ha quedat a Ferrals, aquí al costat, els meus jaios i els pares dels meus

jaios eren de Ferrals. Mai n'havem parlat, d'on vénen [els avantpassats].

Aquesta dona sap que Catalunya no cau lluny, però no hi ha estat mai i tampoc està gaire certa de la referència. Per anar-hi, “no sabia pas per on te passar”, assegura.

Una altra dona explica:

–Tenim una casa a Ferrals. Pares i jaios eren de Ferrals. El nom del meu home és Torres [pronuncia Torés, amb [r] bategant alveolar] i el nom de família és Gimenez, Antoinette. Sem estat aquí, nusatrus, sempre. Tinc seixanta-catorze anys. La família del meu home és de Carcassona, i tabé parlaven català. El meu jaio fa temps que és mort, pobret. Havem pas partit de Ferrals a Lesinyà. Tota la vida a Ferrals.

Com mostrant el grau d'interrelació, l'Antoinette repeteix en castellà amb un fort accent català: “Soy catalana, soy catalana”. “Aquí tots parlen català i espanyol”, conclou.

Un home que s'acosta explica:

–Yo estoy nació en Francia. Mi padre era de España y su padre era de Huesca. Nunca he ido a España, aquí es melanjau [amb la jota francesa]. No sabemos cómo hablamos: mesclau.

Un home que es diu Navarro Giménez explica en castellà que la seua família ve de Lleida, i un altre també opina:

–Aquí hay una cité con gitanos. Aquí el que habla español habla catalán también. A lo mejor es de padre español y madre catalana, todos mezclaos. Soy nació en Murcia, pero hace 54 años que estoy aquí. Para mí, hablo español, pero cuando voy a España me dicen que hablo mal. Los nenes hablan en español conmigo, pero hablan ya en francés.

Una dona afirma en castellà que parlen català, espanyol, francès “y el patois”, y que aquí no hi ha manuixos ni altres *tsiganes*, tots són catalans o espanyols. Li pregunto per si hi ha gitanos que parlen *patois*, occità, però diu que es referia als paios, que no coneix

gitanos que el parlin.

Una altra dona, que és de Lesinyà “de sempre”, afirma que el parla, que és quasi el mateix que el català, només hi ha alguns mots que canvien. “Diuen *pallago* i no *noi*, i *nina* i no *noia*, en *patois*”, puntualitza (aquests mots ni tan sols representen diferències, perquè el català del Rosselló els té). “Tinc una amiga a Barcelona i me regali de la sentir”, conclou.

Una altra, que diu que sa mare era de Perpinyà, explica:

–A casa parlem en gitano, català. Aprés, si n’hi ha que parlen *patois*, parlem *patois*.

Un home d’una cinquantena d’anys també intervé:

–La meu mare, una Batista, està naixuda en Figueres, el meu pare és de França. No català, era un manouche. Claru [claro, és clar] n’hi ha moltes sortes, de manouches, el yéniche, que vénen d’Alemanya; els rom, que parlen el romanès i els vuyagers, però ale-go la llenga que parlen es el francès. El meu jaio i la meu jaia van venir per la guerra. La mea dona és espanyola. A Lesinyà hi ha més espanyols que catalans.

–Yo creo que hay autant de catalans que españoles –li respon un home.

Un home d’uns quaranta anys, que es diu Julien, i Jory de renom, segurament germà de l’anterior, s’acosta i diu la seua:

–La mea mare està naixuda en Figueres, se cridava Batista. El meu pare era un manouche i me parlava en francès. El meu jaio i la mea jaia són d’Espanya, i per rapport a la guerra van baixar aquí, i hi ha paraules dels gitanos de França que no són veritablement catalanes, perquè quan la meu mare me parlava en català hi havia muts [mots] que io no els comprendii. Guiteu, no és igual. Aneu a Perpinyà: ia no parlen com a nusaltrus, claru que és igual, però hi ha muts que nusaltrus diem diferentment. Aquí és un català... però mesclat un poc amb el patuès, un petit poc al francès, perquè la joventut parlen francès més aviat que català. Hi ha petites paraules que canvien. No trapareu

pas un puestu de la França on no ny'ha catalans.

–I els catalans i els espanyols entre ells què parlen?

–Buenu, ahora [mots pronunciats amb fonètica catalana] hi ha persones que són catalanes i que no saben pronunciar la llengua espanyola, però se comprenim. Jo el parli molt bé perquè la meu dona, la meu sogra, el meu sogre, eren espanyols. Com sempre estàvem junts, és natural. El meu pare era un manouche i me parlava en francès.

Uns homes des de l'estrada entonen una cançó i el culte comença, i comença la desfilar habitual de persones que expliquen les seues experiències de penediment i entonen lloances a Déu. José Salguero fa la prèdica en francès, i tots els actes transcorren en aquesta llengua excepte una cançó en espanyol.

Al final hi ha una sèrie de penediments i inculpacions a crits des dels seients de la sala, i després s'inicia una estona de silenci i recolliment en què se senten brams i udols. Algunes persones cauen en èxtasi o en un estat pròxim. “Gloire a Dieu, Jesus alleluia, grâce a Dieu”, va acompanyant el pastor. “Seigneur, donne moi, Seigneur, la paix, Seigneur, Seigneur...”, se senten crits i esgarips arreu de la sala. Una dona just darrere meu diu un seguit de frases incomprensibles a ple pulmó i hi ha alguns mots que reitera: “Bai balalai, xunda baünda”. Quan la veig una mica més serena li pregunto què volia dir, en quina llengua parlava? I contesta en un llenguatge sincrètic: “No m'acuerdo quina palabra es, quiere decir algo, pero no sabemos. Es la lengua que Dios me ha dao, cada uno lleva un lenguaje y no mos comprendemos, hay que Dios que comprende, voilà”.

* * *

Carcassona és una de les poblacions de França on més gitanos catalans hi ha. Dins del nucli urbà estan molt escampats i se'ls ha d'anar a buscar una mica aquí o allà. Unes quantes famílies viuen al carreró costerut que des del centre de la ciutat connecta amb l'entrada principal de la coneguda ciutatella medieval. És estiu i a la fresca de la nit se sent conversar en català a la porta d'alguns habitatges humils. M'aturo a preguntar a un home d'uns 45 anys. Quan li demano el nom diu Josep Ferrer, i tot seguit rectifica

a Joseph. Assegura que a Carcassona hi ha “molts” gitanos, però no sabia dir quants, i que tots parlen català, en totes les generacions. “I no hi ha espanyols?”, li pregunto. Diu que sí, però ell els considera a part, quan parla de “gitanos” es refereix al seu grup: “A Lesinyà n’hi ha força, d’espanyols”, diu. Creu que la mare d’una de les seues àvies venia “d’Espanya” i una altra de Perpinyà, però no ho pot assegurar. Els avantpassats que ell ha conegut eren tots de Carcassona. Li pregunto si el català que parlen aquí és gaire diferent del de Lesinyà o Narbona, i comenta que alguna cosa canvia, per exemple: a Narbona diuen *ta mare* i aquí *la teu mare*.

El professor de literatura Joan Alegret explica que al capdavant d’aquest carrer, que es diu del Pont Neuf, hi tenia la consulta el doctor Joaquim Trias i Pujol, que es va establir a Carcassona quan es va exiliar el 1939. La seua filla Glòria, avui nonagenària, recorda que el carrer era aleshores poblat de gitanos catalans que solien acudir a la consulta del pare, amb el qual compartien llengua i complicitats.

Un altre punt on hi viuen catalans al centre de la ciutat és al carrer Coste Reboulh i n’hi ha també a diversos pobles dels encontorns. El més conegut és Bérriac perquè hi representen gairebé la meitat de la població total i perquè el batlle n’és. Aquest es diu Michel Soulès i he parlat amb ell per telèfon, però s’ha mostrat incòmode tractant temes de gitanos i a la meua conversa en català respon en francès, tot i que parla la llengua correctament, segons totes les informacions. Habitualment no dissimula, però, la condició de gitano i li agrada cantar i tocar la guitarra a les reunions d’amics, i fins i tot quan algun col·legi de Carcassona ha visitat el poblat dels gitanos del que és originari, la Cité de l’Espérance, li han fet fotos amb la guitarra. El dia que visito Bérriac és absent.

Venint de Carcassona, el cartell que indica el límit d’aquesta ciutat i el que anuncia Bérriac són un a sobre de l’altre, de manera que les dues poblacions són a tocar. Just passat el cartell es drecen cinc o sis torres metàl·liques de conducció d’electricitat de la mida d’un campanar i a sota hi ha tota una central elèctrica, “la més grossa central que hi ha dins l’Aude”, segons un dels veïns amb els quals m’aturo a parlar a l’entrada del poblat. Un home que es diu Mailla està feinejant en un camió carregat de ferralla i m’explica que aquí tots parlen català, grans i menuts: “Venim de Barcelona, de la racina dels vells, tots parlaven català”, explica.

–I quants anys fa d'això ?

–Uuuuh.

–Quantes generacions?

–Tres generaciús. La nostra família eren paios, eren barrejats: el meu jaio de Barcelona, o el pare del jaio. Sempre sem parlat català.

–I aquí parleu diferent de Perpinyà?

–Hi ha mots diferents. Nusatrus *guaitem*, i a Perpinyà *espien*. Nusatrus diem *août*, i a Perpinyà, *agost*, i el *juillet*, també. (En realitat, els gitanos de Perpinyà *guaitem*, i qualifiquen *espiar* com un mot paio).

Assegura que a Carcassona és plena de gitanos catalans, que viuen “a pertot”, i als pobles de la vora n’hi ha a Montredon, Lesinyà, Trebes i Limoux.

En Mailla explica que “fa 42 anys que som [sóc] aquí, abans quedàvem a La Cavayère; si vas al centre social, el paio té fotos velles de La Cavayère”.

–I on és el centre social?

– A gauxa [*gauche*], munteu e demandeu.

El centre social, al mig de l'assentament, és tancat, de manera que em quedo sense veure les fotos i també sense conèixer personalment Eusèbia Muñoz, una assistenta social que el dirigeix i que treballa amb els gitanos des de fa anys. Segons les seues explicacions telefòniques, a la *cit * hi ha 450 gitanos, tots catalans menys deu famílies espanyoles, que estan separades, en un altre nivell del terreny.

Ella no sap el nombre de gitanos que hi ha a Carcassona i les viles del voltants. L'associació de cooperació amb la qual treballa s'ocupa d'un miler, però n'hi ha molts més.  s

impossible comptabilitzar-ne el nombre des d'una posició més o menys oficial. Ella explica que va col·laborar amb un professor que feia un estudi sobre el nombre de gitanos a l'àrea de Carcassona i “em van renyar”.

El poblat de l'Espérance està format per casetes d'una sola planta, la majoria d'autoconstrucció i envoltades d'un petit terreny. El zumzeig de l'electricitat de la central ho omple tot. Parlo amb quatre o cinc dones i amb unes nenes que hi ha a la placeta de davant del centre social. Totes em responen en català. El més vell d'aquí és el Léon, i dos nens em condueixen a casa seua.

La caseta, més a prop d'una barraca, té una mena de galeria vidriada davant de la porta principal on hi ha penjats al sostre i a les parets tota mena d'atuells d'aram, dotzenes i dotzenes. En Léon, que es diu Soulès de cognom i és oncle del batlle, diu que ha anat recollint tota mena de perols al llarg dels anys, fins a fer-ne un petit museu. “Feia el pellaire i treballavi amb el ferro, i me só guardat això”. Com la majoria, va venir des de La Cavayère. Ell va ser dels primers, el 1968, perquè aquesta és la data que dona l'Eusèbia com d'inici de l'assentament. Els seus pares eren de Carcassona, i els avis no ho sap. De fet, no sap gran cosa, i diu que ell no és el més vell de l'Espérance: és nascut el 1953. El més vell és el Belota, “que té suassanta-quinze anys”.

La casa del Belota és un lloc agradable, almenys el que jo en veig, que és el jardinet amb una tanca que hi ha al davant, on feinegen dos dels seus fills, que expliquen que el propietari no està per donar explicacions: “És malalt; el meu pare té alzheimer, sap pas més on te va”, explica un, que diu que “tinc quaranta anys i som nascut aquí”. És Léon Maille, nascut el 1971, i el seu germà és en Julien, nascut el 1957. El pare “va néixer a Espérazas, après Llimós [catalanitza el nom de Limoux, Limós en occità]”. Després va passar pel mateix lloc poc agradable que els altres:

–Abans, els gitanos estàvem a La Cavayère. Els paios nos van ficar allà, al mig de la merda, dins de la brutícia. Hi ha escombraries. Dormíem dedans les votures. És a prop, el lac de La Cavayère.

Van passar de la brutícia a les torres d'alta tensió. Els van desallotjar d'allà i el seu pare

va comprar el terreny on som el 1977, “tot això és cases nostres”, diu.

–Aquí sem tots catalans –expliquen–; a baix hi ha gitanos espanyols. Són braves, són retardats, són salvatges.

–I això què vol dir?

–Per exemple, poden pas parlar com nantrus, així tranquilles. Se barallen.

Michel Grabie, president de l'ONG Aide morale à la population gitane, ha constatat al llarg de més de vint anys de feina que a Carcassona “els catalans consideren els espanyols subdesenvolupats i no hi volen tenir gaires tractes”. Fa un any i mig va ser testimoni d'una batalla campal en què els catalans s'ho miraven i no hi van voler intervenir per posar pau: “Són coses d'espanyols”, van dir. Hi ha una part de la *cit * on els catalans no s'hi fiquen perquè “és dels espanyols”.

Les famílies que viuen a la part catalana de l'Espérance són Pouvil, Cargol, Gimenez, Maille, Soul s, Baptiste, Ferré, Ferrer i Baute. Aquest darrer nom el pronuncien amb la o oberta i a la catalana (B ta), i serà l'únic cop que el trobar . Bernard Leblon diu que és “paio incorporat”. L'home que li va contar la història de la cabra el 1985 es deia Jeannot Baute i Leblon explica (informació oral) que li va dir: “Som mitat paio i mitat gitano, me el cor, tot gitano”.

Els germans Maille expliquen que tenien “una jaia romanichelle i una altra que se cridava Alvarez, perquè el pare era espanyol”.

Comentem la manera com parlen aquí, en comparació al lloc d'origen dels gitanos catalans de França:

–A Perpinyà diuen *bassures* a les escombraries, i per *dejunar* diuen *esmorzar*, ellus. Nantrus: una dona; a Perpinyà: una rum , un rom, l'home i la dona [cosa que no és exacta].

Sembla que la Cité de l'Espérance, un nom excessivament optimista, té els dies comp-

tats. Segons informacions aparegudes a la premsa, el batlle Soulès la vol desmantellar en el termini de quinze anys i real·lotjar els 450 veïns per tot Bérriac. No vol construir un barri nou, “per no crear un altre gueto”. Ara els gitanos estan apartats del nucli de la població, als afores, enmig de camps de conreu. El poble té 883 habitants, de manera que ells són majoria.

Viuen sota el pes constant de la central elèctrica. El juny del 2013 un transformador es va incendiar i van evacuar 300 veïns. Entre els habitants de l'Espérance ha aparegut algun cas de leucèmia i algun d'altres càncers, res fora dels “índexs normals”, segons les autoritats sanitàries, que han estudiat la situació de l'assentament i diuen que no hi ha perill.

Annex 7. Relats de viatge

Tolosa de Llenguadoc

François Guiraud és un metge ja jubilat de Tolosa de Llenguadoc que ha assistit durant tota la carrera famílies gitanes. Des que el 1965 el van destinar a Ginestous com a estudiant de cinquè curs de medicina, sempre ha treballat amb ells. Ell explica que la ciutat és el punt principal on s'entrecreuen les rutes que van de la Mediterrània a l'Atlàntic i dels Pirineus al Massís Central, un lloc de pas que forçosament ha fet que hi convergeixen els rodamóns. A Tolosa s'hi troben ben representats tots els grups zíngars de França, i lògicament també els gitanos, tant catalans com espanyols. Als pobles dels encontorns, el metge diu que hi ha catalans a Plaisance-du-Touch i a Castelnaudary. Li demano si els gitanos conserven el català i em respon que, per a ells, “la llengua és una muralla, una fortalesa, perquè viuen estigmatitzats”.

En François m'envia a Ginestous a parlar amb les germanes Solès, que hi són d'una de les famílies més antigues. Ell havia conegut el barri quan era encara un *bidonville* de barraques, a la perifèria nord-oest de la ciutat, on solien acampar els gitanos amb els carros i després amb les rulots. Amb el pas dels anys, les administracions van anar construint allotjaments per als *voyageurs*, nuclis de cases que sovint són barris en si mateixos, perquè la zona és molt extensa.

La família Solès vivia en un *bidonville* i ell els va ajudar per comprar una caseta modesta, que van rehabilitar, a la zona de Sestières, vora el cinturó perifèric. Avui hi viuen tres germanes amb la mare. Em reben amb els braços oberts perquè senten veneració pel doctor Guiraud, amb rialles constants i estranyades perquè un paio que ve de tan lluny parli “gitano”: “Quan has telefonat pensavi que era una blague [broma]”, em diu la germana gran, a la qual diuen Paieta. No hi ha problema d'intercomprensió, però tots admetem que hem de forçar una mica l'orella perquè aquesta família té una manera molt peculiar de parlar català que no trobaré enlloc més, i jo, evidentment, no parlo el *gitano* a què elles estan acostumades. Les dones no tenen memòria familiar que cap dels seus avantpassats arribés de Catalunya, de manera que la migració ha de ser antiga.

Els pares del pare –traspasat fa anys– eren de Narbona i es van instal·lar al vell barri de Saint-Cyprien (aleshores conegut popularment amb el nom occità: Sant Çubran), un raval de la ciutat antiga situat a l'altra banda de la Garona, que s'inundava quan hi havia crescudes i era refugi ancestral de tota mena de desheretats: immigrants, empesats, desnonats i, evidentment, els rodamóns. Al lloc hi havia l'escorxador (avui museu d'art modern i contemporani), on els gitanos acostumaven a recuperar el rebuig dels animals sacrificats. El 1953 i el 1954 van construir un dic de contenció a la Garona i es van proposar de rehabilitar la zona, i als que hi vivien els van desplaçar, majorment cap a Ginestous.

La germana gran, Françoise (que pronuncia *Frantxuase*) explica la història familiar:

–La jaia i el jaio del costat del pare vivien a Saint-Cyprien. Els antics vivien a Besiers i Narbona i han baixat vers Tolosa. La mare es romanichelle, ella; com s'ha casat amb mon pare ha après la lenga catalana, voilà. Els romanichels parlen paio, me la mare no parla paio, perquè ha agafat la mentalitat del gitano català. El meus jaies de Narbona han vingut a Saint-Cyprien perquè era el quarter dels gitanos. A Saint-Cyprien li deien el quarter dels Catalans. La meu jaia, el meu jaio, li deien el quarter dels Catalans, i el meu pare tabé. No hi havia que ellus. Hi havia manouches, hi havia també espanyols, d'Espanya. A l'epoque hi havia la guerra d'Espanya, venien a Tolosa, els espanyols. Era un quarter melanjat, e après hem vingut aquí al camp [Ginestous]. E sem tots nascutxs al camp. El meu jaio, totxs, a l'epoque ancienne li deien el quarter dels Catalans, als anys cinquanta.

Françoise sap bé l'any que la família va venir a viure a Ginestous perquè va ser el del seu naixement, el 1953.

Al raval de Saint-Cyprien, separat de la ciutat per l'amplíssima Garona, va ser durant molts anys el barri de més mala fama de la ciutat, i el fet que adoptés el nom dels gitanos que l'habitaven reflecteix com n'era d'important la població de parla catalana. Victor de Rochas hi situa el 1835 una “petita colònia” de dotze famílies i una seixantena de persones (p. 283). I el barri era català fins al punt que quan a principis de segle XX es va construir un pont per connectar les dues ribes del riu li van posar el nom popular de la zona.

Els gitanos catalans eren prou coneguts i prou massius a la ciutat per generar els seus propis refranys, com explica aquesta cita del web de l'Association des Cadres Catalans de Toulouse:

Plusieurs témoignages citent un camp de gitans catalans au pied du pont au début du siècle [XX]. Il s'agirait d'un pont à proximité duquel se trouvait un camp de gitans dont les «tribus» vivant en Occitanie et Provence parlent catalan encore aujourd'hui. « Il y en a pour 44 Catalans » se dit à Toulouse d'une faible quantité de nourriture en rapport au repas supposé frugal des gitans. En général le parler toulousain associe le mot catalan aux gitans.

Malgrat que era obvi d'on venia el nom del barri i, en conseqüència, del pont, les autoritats locals li van voler donar un caire de retrobament entre occitans i catalans es va posar en funcionament la nova estructura, una relació que el discurs del batlle de Tolosa va remuntar a mil anys enrere. El pont va ser inaugurat el juny del 1907 i les autoritats locals van fer venir els seus homònims de Barcelona i van organitzar quatre dies de celebracions amb recepcions de gala al Capitoli (casa de la ciutat), parades de música, banquets i una festa veneciana amb barques a la Garona: “No hi va mancar res per celebrar la secular amistat catalanooccitana”, contenen les cròniques.

Les germanes Solès presenten la base lingüística de la parla dels gitanos perpinyanesos, que és la general dels gitanos catalans de França, i han perdut els fonemes que el català no comparteix amb el francès, en especial la *-rr-* (i també la *-r-*) que converteixen en una francesa [R], i les elles [ʎ], que substitueixen per i [j], l [l] o j [ʒ]. Els sento el pretèrit imperfecte pirinenc (de Benasc a l'Alt Urgell) d'arrel aragonesa “feves” (‘feies’). També ometen sovint les esses finals, com fa el francès, i presenten gal·licismes en trets poc habituals, com afegir una *-e* final a certs mots: *catalan* (en el plural fan *catalantxs*). Però sobretot, com a tret únic que no he trobat en cap parlant més, converteixen algunes sibilants sordes i africades sonores en africades sordes [s, dz] [tʃ], sovint en posicions coincidents amb parles valencianes (i del sud de la Franja de Ponent) en plurals en *-ts* (*complicatxs, abandonatxs...*), però també en altres posicions: *Dottxe* (dotze), *frantxés* (francès), *abantx* (abans), *tentx* (temps), *te remertxessi* (et remercio, gràcies)...

L'occitanista Claudi Balaguer explica que en els parlars d'oc de la zona que va de Besiers

a Montpellier el grup –ts passa a –tx [tʃ], i es nota, sobretot, en els plurals, potser una influència de la zona on havia residit la família del pare abans d'anar a Tolosa:

– Aquests parlars fan doche (dutxe), treche (tretxe), seche (setxe)... Podria ser ultracorrecció d'alguns parlars occitans i implicaria una influència forta d'aquesta llengua, que s'hauria de notar en altres casos –reflexiona.

–La meu mare –conta la Françoise– és nascuda jun [lluny], en Ariège. La meu mare s'ha casat amb el meu pare als settxe anys, i apré ha seguit el meu pare, la famille de la meu jaia e del meu pare, e ha agafat la identitat nostra, la catalana. Natrus sem catalantxs, parlem català, nusatrus. Açuquiià hi ha un melange. Els joves d'ara se casen amb els paios, o amb els romanichels, e els romanichels parlen frantxesos, e les criatures aquí només sabem parlar frantxés. Si el pare parla frantxés e la mare parla frantxés, la ienga se perd. Al meu noi li parli gitano me amb els petits-fiis parlem paio.

Una germana, Lola, també es posa com a exemple:

–El meu noi és casat amb una romanichelle i parlen paio, parlen pa [pas] català. Se casen amb romanichels o amb sinti e parlen pa la ienga. El català se perd, parlen paio. Alor de generació en generació va se perdre.

–Bon... se perd, hi ha un melange, e la ienga se perd, voilà, és domatge –remata l'altra germana, que es diu Marie-Paulette.

La Françoise explica que a Plaisance-du-Touch (una vila de setze mil habitants situada a una quinzena de quilòmetres) “és ple de catalantx, hi ha les meues germanes allà, hi ha cases e caravanes”. Es tracta d'un assentament format únicament per catalans. “Són un poc salvatges quand-même, no són com a natrus. Allà totxs parlen catalan, és un quartier, és un terrain familiale que hi ha cases”. “Als Izartxs [Les Izards, un barri pròxim] també. Hi ha quatre o cinc cases que parlen catalan també. Hi ha família Soulès i Reyes. I a Bagatelle hi ha ple de catalans melanjat amb moros. Al Mirail també n'hi ha força, de catalantxs. A Picarel hi ha ple de catalantxs e n'hi ha també a Saint-Jammes: han fet cases”, explica.

Malgrat la manca de records d'ancestres sud-catalans, l'empremta d'aquesta procedència és evident en la parla d'aquestes dones: diuen *sentar-se* (seure), *mateix*, *pont* o *font*, quan el rossellonès fa *matei*, *punt* i *funt*. Diuen també *buscar* i no *cercar*, i *gos* i no *ca* (el gascó tolosà fa també 'gos' –gus–), però *sem* i no *som*. I conserven paraules exclusivament sud-catalanes com ara *escombria*, “que deien els veis (vells)”. Ara li diuen *balage*, que asseguren que és “gitano”, jo els dic que és francès, i repliquen que en francès és *balai*. Els vells també deien *mobles* i ara és ja *meubles*, i “el jaio e la jaia” deien *trumfes* i elles diuen *patanes* [totes dues accepcions són rosselloneses] i també *coure*, i elles, ara, *fer rostir*. Combinen *latx* amb *vurgonya* (vergonya), i pensen que la primera és paraula romanichelle, quan a elles els ha arribat del caló. La Françoise recita els dies de la setmana en català: “Diiuntx, dimarts, dimecres, dijous, divendres, dissabte, dimenge”, però això era també cosa “dels vells”; ara la família diu ja tots els dies “en frantxés”. També: “Abantx dèiem *coques* i ara, *gateus*. Algunes os les obren fins a la a, com fan molts parlars occitans i altres gitanos catalans a França (*dijaus* i *aus*, però aquest darrer mot només en plural, perquè el singular conserva la o: *ou*). “Els veis tenien un altre langatge”, asseguren.

A la petita sala amb cuina on estem asseguts apareix la mare, Thérèse, nascuda el 1929, que explica que té “les racines al Piemont, els veis venien d'aià”. Viatjaven amb cavalls i es casaven als catorze o quinze anys. El seu pare era ja nascut a Limoux (Aude) i fins al 1942 van viure en cases a Cazères, a cinquanta quilòmetres de Tolosa, però els alemanys els van dur a un camp de concentració a prop d'Arle (Saliers, creat pel règim de Vichy, exclusiu per a zíngars). Aleshores a Cazères hi havia romanichels, no hi havia catalans, segons els seus records, una dada interessant perquè després sí que se n'establirien. Al camp, operatiu entre 1942 i 1944, hi van internar 700 persones, tots gitanos, molts dels quals van morir. Després de l'alliberament, la família va fer cap a Saint-Cyprien, on vivien en barraques sota el pont dels Catalans. Segons els seus records, hi havia un *bidonville* molt extens on gairebé tothom parlava català.

Li pregunto a la Thérèse pels fills que ha tingut i la Françoise explica que “els veis” deien *fiis*, però elles diuen *nois*. Va tenir quatre *nois* (un de mort) i vuit *noies*: “dottxe”, tot plegat. Els faig notar la pronúncia peculiar i contesten que també diuen “dotze”, però bé que ho deuen haver sentit a altres persones, perquè han reiterat el numeral amb la

pronúncia *apitxada*. Elles diuen que no saben per què parlen d'aquesta manera.

“Al prochain cop”, s'acomiada la Thérèse quan me'n vaig.

Al mateix Ginestous, en una zona més apartada, a Sesquières, travessant alguns descampats, hi ha el sector de Picarel, on hi ha un camp amb caravanes de *voyageurs* i, a tocar, un assentament amb 45 casetes de planta baixa on hi viuen gitanos i manuixos. Tot hi apareix bastant abandonat, amb alguns esquelets de cotxes als carrers, i trastos, runa i escombraries aquí i allà. A l'entrada hi ha una mica de plaça i hi deixo el cotxe i pregunto a un home. Es diu Louis i es defineix com a “manouche”, però amb dos avis andalusos. Li demano per catalans i em condueix a casa d'una dona que viu sola, la Nana, que és com una gitana de postal, amb uns cabells molt negres pentinats amb una trossa al clatell, una cara molt arrugada i grans arracades d'or que li pengen d'uns lòbuls estirats pel pes. Es diu Josefa Flores, té 85 anys i ha tingut quinze fills. Va nàixer a Figueres de pares espanyols i és defineix com a espanyola. Després de tota una vida de voltar pel sud de França, la Nana m'explica on puc trobar catalans: Albi, Cahors (a partir d'aquesta població a totes diu “plein” –molts-), Gourdan, Gennes (?), Montauban, Limoges, Moissac, Castelsarasin, Guillac. Aquí a Picarel hi ha pocs catalans, i ara són de viatge, però diu que segurament trobaré una dona jove que n'és unes cases més enllà, i me n'hi vaig.

Es tracta d'una dona menuda, d'uns 35 anys, extremadament prima i amb una cara molt eixuta. Té la casa decorada d'una manera llampant, amb molt metacrilat i molts miralls, tot nou i lluent. Es diu Jeanine Flores (pronuncia Florès) i diu que és catalana. A penes comença a parlar em sobta el seu accent, que és diferent al dels altres gitanos que he sentit a França. Parla clarament un català occidental: manté les os en posició àtona i no neutralitza les es i les as. La primera persona del present d'indicatiu és en –o (io parlo), i diu un mot revelador: *xiquet*. Li faig notar que parla un català diferent del de la majoria i em contesta: “El vostre català és més serrat, el nostre és melanjat amb francès”. Ja no és *nostru* o *vostru*, com sol ser habitual, ni *nusatrus*, sinó *nantros*.

La Jeanine diu que a la seua família sempre s'ha parlat així, i que prové de Cazères, i no té parents que procedeixin de Perpinyà. Els seus jaios eren de Tolosa i de Gènes??

Assegura que a la seua família no diuen que parlen gitano, “a la luenga li diem català”, diu amb rotunditat.

–I no dieu *llenga*?

–No, sempre *luenga*.

La família vivia a Cazères, als anys cinquanta, però hi va haver un accident, una dona va morir “ecrasée” i la família es va escampar arran d’això. M’acomia amb un “adiós”.

He de travessar grans zones despoblades per arribar a Saint-Jammes, que queda en un altre racó del molt extens Ginestous . M’aturo a preguntar en una parada d’autobús, on unes dones gitanes esperen la canalla que torna de l’escola. El grup parla espanyol i demano si hi ha ningú que parli català, i criden una noieta d’uns quinze anys que m’explica que va nàixer a Tuïr, al Rosselló. Totes són de Saint-Jammes, que es troba just a l’altra banda de la carretera, “però més val que no hi vagis, no és segur”, adverteix una. Es tracta d’un nucli de casetes, potser n’hi ha vint o trenta, bastant noves. Just entrar ensopego amb un grup de dones i em fan senyal que m’aturi. Abaixo el vidre i els parlo en català, m’entenen però elles no en son, i una em diu en francès: “No avancis més si no vols que et facin baixar del cotxe i te’l desballestin, et fotran el radiocassette i el que portis. Més val que no entris!”. “Només busco gitanos catalans. Que n’hi ha aquí?” La mateixa dona assenyala sense pensar-s’ho gens una casa de la cantonada: “Aquells en són, i hi ha dues o tres famílies més al carrer de darrere, però no t’entretenguis, veste’n”. Davant de la meua cara d’estranyesa, insisteix: “No ho diem de broma, fot el camp ràpidament!”.

* * *

Bagatelle és la *cit * HLM típica i immensa, amb dotzenes de blocs de m s de deu altres, molt diferent al deseparat i semirural Ginestous.  s un barri ben planificat, ben connectat amb transport públic, amb parades de metro, amb comerços i tots els serveis. Vespreja i passejo amunt i avall pels carrers llarguíssims i buits. Les poques persones que ensopego són magribins que no saben res de catalans. Trobo uns gitanos que par-

len espanyol, coneixen catalans i m'envien cap a un altre sector, però la gent sembla ja reclosa a les cases. Continuo vagant fins que trobo quatre dones, dues vestides de negre, en un parterre amb una graella de barbacoa, coent unes salsitxes. Des d'una planta baixa treuen atuells i gandules per la finestra. Els pregunto i em responen en català, però amb poques ganes de parlar. Catalans? n'hi ha aquí i allà, escampats, “me podem pas parlar massa, hi ha un difunt”, expliquen. En François Guiraud, el vell metge dels gitans, m'havia explicat, amb una certa ironia, que en aquest barri, “zona molt sensible”, s'hi parla el *bagatellais*, “una barreja de manuix, català i àrab”. La família catalana més coneguda i més extensa es diu Ferret.

Emma Stitou és una antropòloga tolosana que s'ha especialitzat en els gitans locals. A part de les zones visitades, esmenta la *cité de Saint-Martin-du-Touch*, una antiga vila avui integrada a la ciutat, com una zona on viuen uns centenars de catalans i manuijos, i també n'hi ha alguns a Blagnac, a la *banlieue*. A Ginestous calcula que hi ha uns 500 zíngars, la meitat catalans, i a totes les àrees d'estacionament al voltant de la ciutat també hi ha catalans semisedentaritzats.

L'antropòloga m'ensenya alguns articles del diari local *La D p che du Midi* de principis de segle XX on es parla de gitans i s'esmenta concretament que parlen català i es dediquen sobretot a esquilar gossos i cavalls. A partir de les informacions de la premsa i dels informes policials, Stitou ha estudiat un incident que havia esmentat François de Vaux de Foletier (XIX 73) i aporta informació sobre la procedència dels gitans de la ciutat i les relacions que mantenien amb els païos. Les dones venien per les cases i deien la bona ventura, i els homes eren esquiladors, cistellaires i venedors de cavalls. En notícies de premsa de 1914 i 1925 s'especifica que gitans que vivien a Tolosa parlaven català.

Les descripcions no els deixaven ben parats:

... le teint olivâtre, les cheveux couleurs de jais et des allures particulières. Sauf de rares exceptions, ils ne sont pas fondus avec notre population. On les connait sous le nom de Gitans. Ils habitent des maisons de pauvre apparence, exercent les professions de tondeurs de chiens, de courtiers en chevaux, se livrent assez habituellement à la maraude et ne jouissent pas d'une grande consid ration (carta anònima, dossier d'enqu te «Affaire des Gitans», 1895. Archives d partementales Haute-Garonne, -Stitou: 4-).

El 23 de setembre del 1895 *La Dépêche* es va fer ressò d'una batussa que hi va haver en un ball popular a la plaça del Capitoli, en la qual un gitano que es deia Paul Baptiste, Rabé, de vint anys i esquilador de cavalls, li va buidar un ull a un paio. El fet va motivar avalots molt virulents i un veritable pogrom contra la comunitat gitana de la ciutat que va durar diversos dies. Les informacions revelen que a Tolosa hi havia 250 gitanos, pertanyents a una quarantena de famílies, que eren establerts al barri de Sant Çubran i també en carros a la llera del riu. S'especifica que procedien del departament dels Pirineus Orientals i d'Espanya. Totes les referències a "Espanya" corresponen a Catalunya.

Rabé es va escapolir després de la baralla i la seua família va informar la policia que havia fugit a casa d'una germana del pare a "el Vindreil, près de Barcelone" (el Vendrell). La fitxa policial revela que el pare havia nascut el 1838 a Tarragona i la mare a Villeneuve (Olt i Garona). El cognom de la mare era Espinasse i a altres membres de la comunitat els havien identificat com Aspinas. Les informacions donen altres cognoms i renoms: al pare de Rabé li deien Chichou, i a tres dels seus germans: Fillet, Caco i Quiqui. Aquest darrer era casat amb Marie Patrac, la Bougne. Uns altres membres de la comunitat es diuen Paul Espinasse i Antoine Maille.

Hordes de tres mil persones van perseguir els gitanos al seu barri durant dies, van entrar a les cases i les van devastar. Llits, armaris, cadires, rellotges de paret... tot va sortir volant per les finestres i va acabar destrossat al carrer entre els crits de la multitud, i sovint a la Garona, on consta que hi van llançar també una rulot. La casa de Rabé va ser assaltada i el pare es va amagar a casa d'uns veïns.

La comunitat sencera va haver de fugir i es van refugiar en grup al bosc de Bouconne, a una trentena de quilòmetres de Tolosa. Un article del diari *Le Télégramme* va descriure, el 2 d'octubre del 1895, la seua situació miserable, "La guerre aux Gitanos" (Stitou: 13):

...ce campement misérable ou tout respire la souffrance et la détresse. Tristes, amaigris, presque en haillons, cachés dans les bois comme des bêtes, ils attendent dans une angoisse indicible la levée de l'ostracisme dont ils sont frappés. (...) Autour des carrioles converties en roulottes, hommes, femmes et enfants erraient, ces derniers mourant de faim, les femmes amaigris, un feu sombre dans les prunelles, tendant a leurs nourrissons des mamelles sèches; les hommes, à l'affût de la moindre proie,

car les vivres manquent totalement. Tous, la nuit venue, couchent sur la dure, se partageant quelques couvertures en loques.

Alguns gitanos van renegar de Rabé i van clamar que eren franceses, i com a prova alguns homes, com va ser el cas de Paul Aspinas, van dir que havien fet el servei militar.

Al final, Rabé va ser capturat a deu quilòmetres d'Albi, amagat a la rulot d'un gitano de cognom Reilhes, dit Pipé. El van condemnar a tres anys de presó, i llavors les autoritats es van plantejar què fer amb la família, ja que no sabien si eren francesos o no. Finalment la divisió de la Seguretat va dictaminar, el 4 de febrer del 1896, segons consta en una carta adreçada al president del Consell General, que el matrimoni Baptiste era espanyol i els fills, Rabé inclòs, francesos:

Le père, Baptiste Jean Marie, dit Chichou, né en 1838 à Tarragone (Espagne), a conservé sa nationalité, il est espagnol sans qu'on puisse élever le moindre doute a cet égard. La mère, Espinasse Antoinette, née a Villeneuve (Lot et Garonne) a, par son mariage, perdu sa qualité de française et acquis la nationalité de son mari. Elle est donc espagnole. Quant aux enfants issus de cette union ils sont tous nés à Toulouse et régis par l'art. 1er de la loi du 22 de juillet 1893 (...). Il résulte que les 4 fils Baptiste sont français et ne peuvent être expulsés du territoire (Stitou: 17).

Malgrat aquest dictamen, els pares Baptiste van continuar a Tolosa un cop la còlera popular es va haver apaivagat.

* * *

Plaisance-du-Touch es troba una quinzena de quilòmetres al sud-oest de Tolosa. Els catalans viuen en un barri residencial de cases unifamiliars i em costa localitzar el nucli perquè no es diferencia en res de l'entorn. Pregunto i de seguida me n'informen, perquè els veïns sí que els tenen ben identificats. Una dona amb els cabells, negres, recollits en una trossa al darrere i unes arracades amb un cercol d'or molt grosses apareix a la primera de les cases, la que dona a l'avinguda principal. Té 60 anys i es mostra sorpresa perquè és la primera vegada que sent algú aliè a la comunitat parlar català. Quan li dic que a Catalunya els païos també parlen *gitano* es queda parada: "Aaah", exclama. "Natrus

sem sempre en França, no Espanya... Barcelona... no. El meu jaio, la meu jaia eren de França”, diu.

La seua desvinculació del passat català és total, explica que la seua família no té cap relació amb Perpinyà ni amb Catalunya: “El meu jaio, la meu jaia, tots els *entours* de *Tulusa* han fet, vénen pas de més lluny. Els vells també eren de Tulusa. Venim pas de Catalunya, natrus. El meu jaio, la meu jaia, els ancians, els vells, tots. Catalans, tots natrus”.

La dona es diu Pauline Solès (diu *Pulina*, amb dicció catalana) i explica que “els gitanos de Perpinyà parlen pas com a natrus”, i quan li pregunto la diferència diu que “natrus sem un poc més francesos”.

Tota la seua memòria familiar se circumscriu, doncs, a la zona, i diu que als encontorns “hi ha ple de catalans, n’hi ha de pertot”. “Aquí [a Plaisance] hi ha Solesos. Hi ha cinc o sis cases, hi ha ple de criatures. Ah sí, tots català natrus, tabé les criatures. Fa 50 anys que van venir, van comprar cases”.

A Samatan, conta, a una quarantena de quilòmetres al sud-oest de Plaisance, hi ha un nucli familiar com el seu integrat per Patrac. Es tracta, com aquí, d’un grup de cinc o sis cases establert “pel vell Patrac”, i els seus fills i filles han fundat famílies a la vora. Per a altres nuclis de catalans, Pauline remet a la conurbació de Tolosa: Ginestous, on “n’hi ha ple”, i a Bagatelle. En aquest darrer barri “hi ha Ferrets, que parlem com a natrus”.

Aquest nucli de Plaisance està format per una quarantena de persones, tots família, i els van originar els avis de la Pauline, que van comprar o establir una casa en el que fa cinquanta anys devia ser un descampat. La coneixença de la història del grup no va més enllà d’“els jaios” en aquesta dona, que no sap perquè van triar aquest lloc per establir-se. Assegura que la llengua es manté en totes les generacions i que les criatures més petites parlen també català.

La Pauline explica que al grup conserven tots els costums gitanos: el casament (“ah sí, sí, el fem”), el ritual dels difunts... “Tot això ho fem, natrus, mengem pas carn... quan hi ha un mort el vetllem tota la nit”. Però els ciris de Tots Sants, “ho fem pas ja, perquè

nantrus sem tot això de Déu” (evangelistes).

–El mocador l’heu guardat...

–Ah, el mocador sí. Ara hi ha una noia jove que se casa el mes que ve i farà el mocador. Les nostres cotumes les hem pas perdudes, me hi ha molts joves que se casen amb franceses. El meu nebot s’ha casat amb una paia, l’altre nebot s’ha casat amb una paia...

A la canalla els parlen, malgrat tot, en català. “I les paies que prenen [els nebots] parlen la mateixa cotuma que natrus, i parlen català tabé, les paies se fan gitanes, com a natrus, sí, sí. Natrus hem pas perdut la nostra cotuma, natrus, ah no!”.

No cremen, però, les pertinences del difunt, almenys les de més valor. La Pauline ha sentit a dir que es crema la rulot, però ells no: “Natrus hem perdut el meu germà fa deu anys i els seus nois han guardat el camping, han guardat el camion, han guardat tot”.

Li demano si hi ha algú més vell que ella al grup, i diu que només el seu germà, “però ara és en prisó, pobret”.

–I per què?

–Perquè van matar el seu germà hi ha deu anys. Al meu germà l’ha matat el seu cosí germà, i el meu germà que no feia que plorar, ha matat un d’ellus tabé. El meu germà hi ha nau anys que és en prisó. D’aquí sis mesos va sortir [sortirà]. És vell pobret. Té suassanta-deu. Surt perquè ha fet la seua pena.

–I què va passar?

–Van fer un casament aquí dins [a la família], el noi del meu cosí germà va deixar la seua noia, i el meu germà això no ho va puguer suportar, sempre anava a el cercar, sempre anava a el cercar i l’altre va venir amb el fusil i va matar aquest pobret que havia fet pas res, pobret. Eren Solesos tabé, eren de Bagatelle aquests, eren cosins germans, l’altre ha agafat el fusil de veure que ha matat el meu germà, que feia que plorar, i ha

matat l'altre germà de l'altre. Cosins germans, tot això.

–I quan hi ha un mort els gitanos se n'han d'anar..

–Aquests de Bagatelle que han matat el meu germà han partit a Carcassona. Tota la família, si quedava qualcú l'haurien matat, el seu noi ho suportava pas això. I cosins germans, això. El pare d'aquell amb el meu pare eren germans. Família, voilà.

–I per què va deixar la noia?

–Perquè la volia pas.

–I per què s'hi va casar, doncs?

–Voilà, és el que deia el meu germà: “per què l'has presa si la volies pas?” I aquell ho va pas suportar, el nava a emmerdar cada dia, cada dia. L'altre germà ha venut amb un fusil i ha matat aquest. I l'altre ha matat l'altre.

Annex 8. Relats de viatge

Lourdes

Lourdes acull el peregrinatge catòlic de gitanos més important de França després del de Les Saintes-Maries-de-la-Mer. Se celebra a final d'agost i té un caràcter més marcadament devot que aquest, que és el més tradicional i que, per bé que s'hi celebren actes litúrgics i una processó, ve a ser més una concentració social que no pas religiosa.

Com passa en totes les concentracions, els *voyageurs* poblen amb les seues caravanes qualsevol esplanada, aparcament o simple espai lliure. Només entrar al nucli urbà, ensopego amb un gran pàrquing asfaltat ple de caravanes. Em diuen que gairebé tot són tots manuixos, però m'adrecen a una rulot "on hi ha espanyols, potser catalans". És un espanyol que es diu Florès, que explica que el seu pare era andalús, però no en pot concretar la població d'origen. El seu espanyol és bo, per bé que el parla amb una certa dificultat. Explica que aquí no hi ha gitanos, que són tots romanichels, i aclareix que "romanichels són els que no són gitanos" (espanyols i catalans).

Crida l'atenció entre totes les rulots una *verdine* de fusta per a cavalls equipada amb tota la faramalla clàssica dels rodamóns. El propietari, Pierre Duculty, hi fa vida. L'exterior està ornamentat amb tota mena de dibuixos i relleus, amb profusió de coloraines, campanes, amulets, fanals, figuretes, fotos... i a dins, a més d'un llit i dues tauletes, hi ha totes les andròmines imaginables: nines de sevillanes, guitarres, la típica maqueta de caravana de cavalls que tant s'estimen els manuixos, randes, estores, tapissos, punyals, barrets, atuells d'aram, aparells antics de ràdio, una gàbia amb canari... El propietari també és molt típic. És un home d'uns setanta anys amb un gran bigoti blanc i profusió d'or al pit, als canells i als dits. Li pregunto com ha portat la caravana, que deu tenir uns set metres de llarg, i m'explica que té el cavall pasturant en un prat. Diu que ve de Cugnaux, i tot i que aquesta vila és en un departament veí, m'ho prenc amb reserves. Faig moltes fotos i homes amb el tors nu, alguns tatuatges i molt d'or posen cofois i riallers. Em demanen les fotos, i només un entre els cinc que hi ha és capaç de lletrejar la seua adreça.

El pare Daniel Elzière, que és *aumônier* a Tolosa de Llenguadoc, m'ha citat al camp del Petit Couvent, que ell regenta. Em costa de trobar. Cal seguir un carretera estreta que surt de darrere del santuari i avançar un parell de quilòmetres. Des de l'altura es veuran de riu, una gran esplanada verda esquitxada per baluernes blanques. Centenars i centenars de caravanes es concentren en un prat que deu ser com set o vuit camps de futbol.

Vespreja, tot sembla tancat, i segueixo el flux de gent que surt de l'esplanada per un corriol que, remuntant el riu, porta cap a la Santa Cova. La gent va cap a una església que és com una nau industrial que hi ha davant de la gruta, a l'altra banda del riu. És la basílica de Sainte Bernardette. Hi entro i per dins sembla un estadi esportiu. És plena de canalla corrent en totes les direccions i d'adults més o menys endiumenjats que van situant-se en unes grades. A mesura que s'omple, uns homes descorren uns grans cortinatges al final, amunt, i l'espai s'amplia. Al lloc de l'altar, un escenari en tota regla amb diferents nivells, es belluguen inquietos els infants d'una coral en la qual abunden les nenes vestides d'andaluses.

M'informen que és a punt de començar la Pregària de les Famílies per als viatgers i de seguida apareix una munió de capellans que inicien l'ofici. A poc a poc, la gran nau s'ha anat omplint i hi ha un ambient festiu i cridaner. No hi veig gaire recolliment, cadascú fa una mica la seua, conversant, renyant la canalla, saludant... De cop sento un crit: "Vui tornar a Perpinyà!", i una resposta: "Te quedaràs aquí!". Acte seguit, un adolescent surt corrent escales amunt i s'escola per una porta que hi ha al capdamunt de les grades. Sa mare el segueix cridant: "A la cantina mai, a la cantina mai!". És l'única conversa que sento en català a la basílica.

Un capellà va llegint uns noms i homes joves i fornits van pujant a l'escenari a mesura que els anomenen. Acaben sent disset i el mossèn els dona uns braçalets vermells i els encomana la protecció i l'ordre dins de la basílica.

Retorno a l'esplanada de les caravanes i quan hi estic arribant em passen corrent grups de persones que criden esverades, busquen els parents, pregunten, s'atropellen... Què passa? Les respostes que rebo són molt diverses. Hi ha hagut un avís de bomba a la

basílica, s'ha declarat un foc a les caravanes, “he vist que la gent corria i jo també he corregut”, diu una dona... Total, que la pregària ha acabat dissolta abruptament. Cap de les causes anunciades va resultar certa.

El pare Daniel dorm en una petita caravana al mig de l'esplanada del Petit Couvent. Comparteix un cafè amb ell a mig matí, mentre una dotzena de petits manuixos reben una cosa que s'assembla a la catequesi tot fent dibuixos en una gran taula davant d'una caravana que s'assembla a una sagristia. Davant, a l'entrada del campament, hi ha una talla de fusta molt tosca en una fornícula que és la Mare de Déu dels Viatgers.

El sacerdot, que té sota el seu càrrec el campament, diu amb orgull que aquí hi ha 600 caravanes, i que a Lourdes hi han acudit 12.000 viatgers. Assegura que aquest és el pelegrinatge catòlic de gitanos més nombrós de França. A les Santes, diu, hi ha molts turistes i molts gitanos hi van a passejar, “però aquí la majoria vénen per la fe”.

Ell coneix bé els gitanos catalans. Va treballar vuit anys a Perpinyà amb ells, i ara els continua tractant a Tolosa. Aquí n'hi ha pocs, la immensa majoria són manuixos. Segons la seua experiència, aquests són nòmades majoritàriament i n'hi ha pocs que tinguin casa, i amb els catalans passa a la inversa. I ho atribueix al fet que “a Espanya els van prohibir de viatjar”.

Alexis és un manuix que assisteix el pare Daniel en la coordinació amb la comunitat i li demana que m'expliqui els seus costums. Com els catalans i els espanyols, la seua tradició exigeix cremar les pertinences d'un difunt. Quan el seu pare va morir ho van cremar tot. Ell no en va voler res. Una germana va agafar un sofà, però el va deixar en un magatzem, i van passar els anys i no el va fer servir mai. En la seua comunitat, la menstruació comporta impuresa per a la dona. Ell explica que un cop van matar un porc amb un gadjó i el paté i tots els embotits es van fer malbé, i això va passar perquè la filla, que menstruava, va participar en el mandongo. Del *dicló*, el mocador, no en sap res, no és costum de manuixos.

Són les 11 del matí i hi ha un parell de grups que toquen la guitarra al camp, on comprovo que gairebé tots els acampats són manuixos. Hi ha unes poques famílies de catalans,

totes, que sàpiga en Daniel, provinents de Perigús.

José Maria de Antonio és *aumônier* a Lourdes i a Tarbes. Gitano ell mateix, de família espanyola, coneix bé les comunitats del departament (Alts Pirineus). No sap que hi hagi catalans, només una família en podria ser: Doerr, basada principalment a Lourdes, però amb ramificacions per tot el departament. Fa consultes i li expliquen que procedeixen de l'Aragó i s'expressen en espanyol, i en aquests moments tenen un parell de membres en estat greu i estan massa atabalats per rebre ningú. Segons aquestes informacions, i les que facilita l'almoïner de Baiona i Pau, Michel Laet, als departaments més occidentals del sud, els Pirineus Atlàntics i les Landes, tampoc no hi ha catalans, i els espanyols hi són escassos. Amb això coincideixen també les informacions de Jean-Luc Poueyto, antropòleg de la Universitat de Pau, que esmenta com a únic indret del departament amb presència de gitanos el poblet de Bordes, on hi ha una comunitat d'espanyols amb una única família de catalans. Això deixaria una zona de buit en el migdia de França, mentre que els gitanos catalans són molt presents al centre i a l'est.

La delegació que ha vingut de Montpeller a Lourdes l'encapçala Paul Bueno, que es defineix com a gitano català. Afirmar que “el gitanos catalans tenim una *origine* a Espanya”. El seu jaio matern era de Figueres i la mare, Raymonde Castres, va nèixer a Estagell (Rosselló). El seu pare procedia de Martos (Jaén), per bé que la llengua familiar era la catalana perquè vivien a Perpinyà, on va pujar ell, que va nèixer el 1948. El 1978 es va instal·lar al barri de Figuerolles, a Montpeller.

Un altre dels llocs que han cedit a Lourdes per aparcar caravanes és una esplanada enquitranada que hi ha a la vora del vell escorxador, ja clausurat. Hi ha un home assegut vora l'entrada quan hi arribo i ens posem a conversar. És Samuel Flores, de Perigús, que diu que “jo som trencat”, perquè el seu pare és català i sa mare, romanichel. “Jo li parli en català i ella a mi en francès”, diu quan li demano per com funciona la comunicació amb la família. Amb el seu pare parlava, naturalment, en català. Ell es considera que pertany a la comunitat del pare: “Nos diem a nusatrus mateixos gitanos catalans”. “Els txavós, els nois –explica–, parlen en català, però si se casen amb paios el parlen pus més”, i diu que ara ja comença a haver-hi bastants matrimonis mixtos.

Com ell, la majoria de catalans que hi ha en aquest terreny provenen de Perigús, on n'hi ha una colònia important, però “de catalans, a França, n'hi ha a pertot”, segons sentència ben coneguda. “Però a pertot on?”, li demano jo. Llavors inicia un repàs dels llocs on té parents i coneguts, amb numeració de departaments i cognoms familiars inclosos. A Bordeus i Perigús –“le Midi moins le quart”, ironitza– n'hi ha moltíssims: Baptistes i Patracs; a Sainte-Foye- la Grande, al 24, i a Libourne, al 33, hi ha Dominiques; a Tolosa hi ha Soulès, a Agen hi ha Patracs, a Angulema, també Patracs; a Villeneuve, al 47, hi ha Gimenez i Flores, casats entre ells; a Llemotges hi ha les famílies Cortès, Gimenez, Flores i Fargier; Ribérac, a la Dordonya, és un dels centres de la família Baptiste, n'hi ha molts; a Muret també hi ha catalans; a Bergerac i els seus encontorns, Miaux? i Rumbants?, també; a Les Églisottes, també; a Alès i Beaucaire, al departament de Gard, hi ha Patracs... Obvio les ciutats més notòries i conegudes que també esmenta, com Montpeller o Carcassona. Més endavant, als llocs que visitaré comprovaré que la informació donada és rigorosa.

Jean-Marie Eyroi és *aumônier* del bisbat de Perigús des de fa quinze anys i treballa amb els gitans des d'en fa disset, i ha vingut amb els seus gitans a Lourdes. S'està instal·lat en una caravana al mig del camp. És un home molt dinàmic i cordial, de 69 anys (el 2012), i amb una estampa si més no peculiar per ser sacerdot. Cabells i barba grisos molt llargs, aquests recollits en una cua de cavall, i barret estil texà. El seu aspecte li ha valgut el sobrenom de Cow-boy, però després veuré que aquest el fan servir més els paios. Entre els gitans preval l'apel·lació de Mamifère. “Mamifère?”. Tot prové d'una història que va contar un dia en un grup, on abundava la canalla. “Quina és la una característica decisiva que diferencia els mamífers marins dels peixos?”, va preguntar. Va rebre respostes molt diverses: que no tenen escates, que respiren per pulmons, que mamen o que pareixen... Però ell va dir “no, els mamífers marins baten la cua amunt i avall per nedar, mentre que els peixos ho fan de dreta a esquerra”. No cal dir que la hilaritat entre els assistents va ser general, i a partir d'aquell moment ell va haver d'assumir el malnom de Mamifère entre els gitans.

L'almoïner diu que els viatgers s'agrupen per tribus i que els catalans ho fan entre ells. Per què hi ha tants catalans a Perigús? Explica que la Dordonya és un dels departaments de França amb una densitat de població més baixa, i és molt boscosa, i això ha

fet que fos un territori adequat per acampar i per obtenir recursos de la natura. Al llarg dels anys els viatgers han anat confluint-hi per passar l'hivern. La regió també és propícia per als treballs estacionals, hi trobaven el vímet o les mates necessàries per fer cistells, o per empallar cadires, i tampoc no era difícil trobar feina a la vinya o en altres tasques del camp.

Actualment, molts dels gitanos fan venda ambulants, i fins no fa gaire tenien atraccions de fira. Ara fan moltes "feinetes" que requereixen pocs estris, com ara neteja de façanes i de boscos, o pintar a la pistola, que poden fer una mica segons conveniència, de manera que si han de viatjar o han d'anar a assistir un malalt o vetllar un difunt, com requereixen les tradicions, la feina pot esperar.

La majoria de gitanos catalans de Perigús, els que ell coneix més bé perquè fa disset anys que hi conviu, viuen en "petites tribus" familiars d'entre cinc i deu caravanes en un mateix terreny, i hi ha molta consanguinitat. Si conviuen diferents famílies en un lloc més enllà d'un temps prudencial hi acaba havent problemes.

La primera norma d'un viatger és que no pot acumular béns i, per tant, no comprarà o construirà com una persona que viu en una casa. Sovint es fan un habitatge i continuen dormint a la caravana, que solen tenir a la vora. Esmenta el cas dels Flores, una família catalana que havien estat nòmades. Les coses els van anar bé i es van comprar una casa a Chamiers, a tocar de Perigús, però hi són molt poc, i quan hi van dormen a la caravana, que aparquen al jardí, per la força del costum. En aquests moments els Flores són a Les Églisottes, a casa d'uns parents, perquè porten el pare a l'hospital a Bordeus. Si no, van a un pelegrinatge, o a visitar cementiris molt llunyans... El seu món continua sent la carretera.

El valor de les coses canvia completament quan un viu en una caravana, insisteix el Cowboy, no pots acumular artefactes, has de viure al dia, la manera de cuinar, de comprar, de relacionar-te... Naturalment això implica també la cultura, l'ensenyament... L'escola és cosa de paios. Sovint les famílies gitanes fan que la filla gran aprengui a escriure per poder atendre les necessitats de la família. La llei obliga que els infants vagin a l'escola, i sovint els hi porten, i els últims anys els hi han portat més perquè requereixen que

la canalla estigui inscrita en un col·legi perquè els pares puguin percebre ajuts socials. Mentre dura el bon temps, però, viatgen, de manera que els infants no poden seguir el curs. La hivernada comença per Tots Sants, i la canalla comença aleshores l'escola, i l'abandonen a la primavera, quan la família torna a posar-se a la carretera. Una agenda per a ells no significa res. Les previsions abasten el dia d'avui, demà ja es veurà, i així com arriben, se'n van. Com que no saben llegir, quan estan en ruta segueixen carreteres que coneixen, i les referències són objectes o edificis, no pas els cartells.

Com a capellà, en Jean-Marie coneix bé els rituals religiosos dels *seus* gitanos (n'hi ha molts amb qui ha mantingut relació al llarg de vint anys). El bateig no el fan quan naix l'infant, sinó quan tenen diners per convidar la família, i això pot voler dir esperar dos o tres anys.

Els gitanos tenen basarda de les malalties i les epidèmies, perquè històricament s'han vist obligats a viure sovint en condicions insalubres. D'aquí ve el costum de cremar totes les pertinences dels difunts, en opinió del sacerdot. Les creences en la mort són molt fortes. Abans cremaven tot el que tenia un difunt, i al lloc on hi ha hagut un traspàs no hi tornen mai. D'un mort no se'n parla, i tenen por que això tingui conseqüències negatives. Justament, el pes de la mort és tan fort que quan volen injuriar o insultar de veritat es refereixen als morts de l'altra persona.

La temença de les malalties ha condicionat els costums, i canvien molt sovint la roba de casa i renten molt, especialment el que toquen els nens, que poden acabar molt bruts al final del dia.

El Mamifère explica que cada "tribu i religió" té els seus tabús particulars, i se'n creen cada dia, no són pas tots ancestrals. Una dona que té la regla no la toquen, i hi ha aliments que ella no pot tocar. Hi ha una dona gran a prop, Dolorès Florès, nascuda el 1951, i ens hi acostem per consultar-la. Ella confirma que quan en un lloc d'acampada s'ha produït una mort, no hi tornen, "fa recordar coses", diu. Ella assegura que els vells encara cremen les caravanes quan hi ha un decés, i les possessions d'un difunt es continuen cremant de manera generalitzada. Dolorès explica que en els últims anys a la seua família aquest ritual s'ha fet quan es va morir una tia seua i amb altres vells. Els

diners que es troben a la caravana d'un mort són per al monument del cementiri. I una cosa sagrada és la visita als cementiris per Tots Sants, de manera que a final d'octubre la família comença un pelegrinatge per diverses ciutats, que poden estar escampades per mitja França, per anar a visitar i agençar les sepultures.

Dolorès explica el seu estil de vida: "Podem pas restar tancats", assegura. Ells viatgen sempre, excepte dos mesos a l'hivern, que s'estableixen a Marsac, a tocar de Perigús. A penes s'intueix la primavera, comencen un recorregut basat en els punts de venda i en els pelegrinatges. Vénen cada any a Lourdes i també van a les Santes, i fan un recorregut entre Tolosa i Marsella seguint els mercats, "anem a pertot, on bouge", diu la dona.

Jean-Marie explica que els gitanos de Perigús no fan, en general, sempre la mateixa feina. Es fixen en les oportunitats, i depèn de les necessitats tant poden fer de podadors, com de pintors, com de ferrallers. Fa uns mesos hi va haver una gran tempesta i es va necessitar molta gent per tallar branques i netejar els boscos, i molts gitanos s'hi van dedicar.

De cop, en un dels extrems del terreny d'acampada esclata una música estrident. Un grup familiar d'una vintena de persones ha parat un parell de taules amb tota mena de licors i refrescos. Hi ha un bidó d'un beuratge granatós, que sembla ponxe, i una enciamera amb bocins de gel, que fan esmicolant amb un tornavís la massa d'aigua glaçada que obtenen després d'esqueixar ampolles de plàstic que treuen d'un congelador. Homes joves amb el tors nu es contornegen amb intencions de ballar i beuen a raig fet. Hi ha noies que serveixen gots i somriuen. Algunes persones grans estan assegudes a la porta de les caravanes, també somrient. És l'aniversari d'algú i ho celebren.

La Jaia Chocolat, Patrac de cognom, és asseguda en una gandula plegable en una vora i s'ho mira amb ulls bondadosos. Era molt morena i el pare li va dir en el moment de nàixer, el 1941, *chocolat*, i així és com l'ha conegut sempre tothom, fins al punt que no diu ni tan sols el patronímic que té perquè no el fa servir mai. Assegura que no hi ha res més bonic que estar tota la família aplegada, com ara mateix, i celebrar les festes. Per a ella, veure néts i besnéts reunits i convivint és la joia més gran de la vida. "No és bonic, això?", diu assenyalant els joves i la festa. "El millor del món és la família", sentència. La

“familla” són una bona colla, una trentena de caravanes, que cada any vénen a Lourdes. Viuen viatjant tot l’any i aquest mateix matí s’han aplegat per decidir on aniran quan tornin a la carretera. Prenen les decisions d’un dia per l’altre. “Quan marxem tots sem contents”, somriu la Jaia Chocolat. Encara no han decidit on aniran. S’han considerat dues possibilitats: Marsella o bé al nord. “Els catalans sem més del sud –diu ella– perquè hi fa bo”.

–I com decidiu cap a on aneu?

–Pels mercats, o si cal anar a fer un treball, o si hi ha un familiar malalt. Quan un és malalt, cal que tothom hi vagi.

–I si hi ha un mort?

–Quan hi ha un difunt se l’enterra i nos agrada pas tornar al lloc. Massa records.

La Jaia Chocolat explica que de la seua mare van cremar la caravana i “tots els seus records”. Ho va fer el seu pare, però amb una bona dosi de prudència, perquè va esperar set o vuit anys, fins que un dia va dir: “Bé, ja sóc vell, ja no aprofitaré les coses, ara ho podem cremar”.

Ella es va criar en un carro amb cavalls. Ara està encantada de tenir una rulot; tot hi és molt més còmode, i ja no han de caminar tant com feien abans, ni carregar les coses. Ara la vida és molt més fàcil, “abans vivíem com podíem –explica–, treballàvem quan podíem i havíem d’anar a mangar [demandar] i un poc a txurar [robar] si no teníem res per menjar, i fèiem el menjar al foc”.

La jaia Patrac diu que haver-se d’estar en una casa li sembla “un horror”, que no hi ha res tan bonic com la vida en llibertat que fan els gitanos, d’aquí cap a allà.

Han posat a les dues bandes de la rulot uns altaveus que repiquen sobretot música espanyola aflamencada. El pare Jean-Marie coneix molt bé aquesta família, que s’està sovint als terrenys al voltant de Perigús, i ells, naturalment, el coneixen molt bé a ell. Faig fotos

i un dels joves me'n demana. Ningú no té correu electrònic, de manera que els les he d'enviar per correu postal. Aleshores es produeix un debat generalitzat. On enviar-les? On seran les pròximes setmanes? Decideixen que les facturi a una *poste restante* d'un poble a prop de Nimes.

Naturalment cal parlar de futbol. Tots tenen un equip francès, però tots van també amb el Barça.

–I els gitanos espanyols, qui segueixen? –pregunto.

–Ells casi sempre el Real.

L'acte principal del pelegrinatge de gitanos a Lourdes és la processó de torxes que té lloc l'últim vespre de concentració, a l'avinguda que hi ha davant la basílica, i a les portes del temple, on fan una missa. Per una vegada, els gitanos hi van al capdavant, portant una imatge de la marededéu i l'habitual maqueta d'una tartana.

Annex 9. Relats de viatge

Perigús, Ribérac, Les Églisottes, Libourne

Ningú coneix els zíngars de Dordonya com l'almoiner Jean-Marie Eyroi, Mamifère per als gitanos i Cow-boy per als païos, i el vaig a visitar a la residència de capellans de la Diòcesi de Perigús.

Agafem el cotxe per fer un recorregut pel perímetre de la ciutat i visitar els assentaments on hi ha catalans. Em parla de *manouches catalans* i quedo estranyat, fins que copso que aquí el genèric és *manouche* i no pas *tsigane* o *gitan*. Els catalans es troben principalment en cinc *terrains camping* tot al voltant de la ciutat, i també en un grup de cases a la població de Chamiers.

El sacerdot m'adverteix que ara hi ha moltes famílies que no hi són –és final de setembre– perquè la majoria són nòmades una bona part de l'any i solen estar a casa des de passat Tot Sants fins a mitjan febrer, quan comença a despuntar la primavera. “Per Tot Sants fan el ral·li dels cementiris –diu en Jean-Marie– i en acabat comencen la hivernada”. *El ral·li* vol dir que les famílies recorren les poblacions on tenen difunts, una obligació gairebé sagrada, i poden fer centenars o milers de quilòmetres. Les setmanes abans de Tots Sants n'hi ha molts que fan feines agrícoles: la verema, cullen castanyes, nous, pomes, maduixes, cireres... Dordonya és un departament ideal per als gitanos, segons el mossèn. Esta poc poblat, hi ha molts boscos i no solen tenir problemes per fer parada i fonda amb la caravana. Hi ha també vinyes, on solen treballar, i és prou meridional perquè l'hivern no sigui extrem. El clima i el relleu són molt importants quan es viu viatjant, diu.

Ara els obliguen a portar la canalla a l'escola, i si no ho fan no reben ajuts socials, de manera que els últims anys el moment de la inscripció escolar els nòmades solen tornar per regularitzar-la, i en acabat sovint se'n tornen a anar, naturalment amb l'infant.

Ell fa disset anys que conviu amb els zíngars i tot conduint m'explica els costums que ha anat observant en els del bisbat de Perigús, que complementa el que em va explicar a Lourdes. D'un difunt no se n'ha de conservar res, i si en un terreny o en un indret qualsevol mor algun membre de la família, no hi tornen. Tradicionalment han cremat o eliminat la caravana de la persona traspassada, i si hi troben diners se'ls gasten tots en l'enterrament, d'aquí que sovint els gitanos tinguin els monuments funeraris més impressionants dels cementiris. No en poden guardar res, insisteix en Jean-Marie, que atribueix el costum a “un reflex sanitari” a fi de no agafar infeccions, perquè en el passat les condicions higièniques no eren les més adequades. El dels difunts seria possiblement el tabú més fort que tenen els gitanos, que pensen que el mort pot tornar per empudegar si no es fan les coses bé. Quan fan el dol es vesteixen de negre i no és correcte escoltar música. Si hi ha un mort o un malalt, tot s'atura, deixen el que estiguin fent, ho organitzen en un tres i no res i van on calgui.

A les tribus –així en diu el mossèn–, la referència són els més vells, o, més concretament, els que coneixen les tradicions. La segona mena de persones en importància dins el grup són els que saben apanyar-se-les, sobretot els que saben com obtenir diners. Abans, la filla gran havia d'aprendre de llegir i escriure per fer un servei a la família, perquè els nois havien d'anar a *chiner* (buscar-se la vida per obtenir ingressos) amb el pare.

En Jean-Marie parla de *tribus*, que serien els clans, tot i que entre ells no es donen mai aquests noms. Ells parlen de *la família* referint-se al grup i si cal definir-lo ho fan amb el nom familiar: els Flores, els Baptiste...

Eyroi calcula que al departament de Dordonya hi ha uns 10.000 zíngars, i que una quarta part són catalans. Naturalment són apreciacions, perquè no hi ha cap mena d'estadística, però unes apreciacions basades en disset anys de trepitjar el terreny i fer-se amb tots els gitanos que hi viuen. La majoria d'aquests gitanos “circulen”, una cosa que els fa encara més intangibles. “Els sedentaris –es refereix a la societat establerta– els volem classificar, quan són difícilment classificables”, diu. “La família Flores, per exemple, tenen terrenys propis, on acudeixen amb les caravanes, a Marsac i Chamiers, a tocar de Perigús, i a Les Églisottes, a la Gironda, i gairebé no hi són mai, perquè volten; és difícil dir on pertanyen”, explica.

A més, viuen sempre al dia, per a ells no hi ha més que el present, l'immediat. La pregunta que es fan al matí és “què necessito ara?”, “què vull fer avui?”. Quan arriben a un lloc d'acampada no tenen previst res, tot i que ara han de començar a fer previsions quan es compren una caravana. Treballen quan els calen diners, i els en calen pocs. Si vius en una camioneta, o en una rulot, no pots acumular béns i amb poc vas tirant.

En Jean-Marie explica que els gitanos catalans no passen per l'església a l'hora de casar-se. La parella fuig un parell o tres dies i quan tornen els pares organitzen una festa i els consideren casats. En diuen “el costum”. Abans hi havia la tradició del mastegot, perquè els pares s'havien de mostrar una mica escandalitzats. La tradició de la fugida és inicialment manuix, la dels gitanos es el mocador, però molts l'han adaptada i aquí, a l'oest de França, sembla que s'ha incorporat al costum per la influència dels manuixos, que són majoria.

Si els gitanos són catòlics, el mossèn fa a les parelles una pregària de benedicció, però no pot impartir de cap manera un sagrament, “em ficarien a la presó”, perquè a França les parelles només es poden casar a l'església un cop ho han fet a l'ajuntament. Això explica que molts gitanos portin el cognom de la mare, perquè els pares no estan casats oficialment i són les mares les que van a fer la inscripció al registre. Després el pare sol fer el que se'n diu “démarche de reconnaissance de l'enfant” (tràmit de reconeixement).

El bateig catòlic sí que el solen fer, però no pas al cap d'uns dies o setmanes del naixement, sinó quan tenen diners per organitzar una festa. Sovint esperen que s'hi puguin aplegar quatre o cinc nens, de manera que algun pot tenir ja uns quants anys.

El mossèn explica que els gitanos són una societat que viu tancada en si mateixa i es malfien del món paio, cosa normal si es té en compte que estan “catalogats” i són rebutjats i expulsats de tot arreu. De fet, amb la societat exterior només tenen contactes superficials: el tràmit d'una compra-venda, un gendarme, un fiscal..., però mai una relació personal, i conserven totalment la seua cultura, “això és molt fort”, recalca el mossèn.

En una societat en què tothom està constantment en moviment s'han anat fixant punts de trobada, ja sigui per qüestions de comerç, familiars, per fer acords amb altres tribus,

casaments, perquè hi ha molts de problemes de consanguinitat... I aquests llocs de trobada poden ser un pelegrinatge, una fira, un mercat...

Xerrant xerrant hem arribat al terreny de Trélissac, és petit i en aquests moments només hi ha tres caravanes i les respectives famílies, totes tres de catalans, unes 25 persones, la meitat, canalla. Hi ha moviment, la gent va i ve i saluden amb efusió el Mamifère. Plou, parlo amb dos o tres homes. Un d'ells especialment té un català amb molt bona pronúncia, i sense l'abundància de gal·licismes que fan servir els altres dos, i em diu que és perquè està casat amb una noia de Lesinyà, "i ells el parlen molt bé". Comença a ploure de valent i tothom desapareix. Finalment ens quedem a xerrar amb una dona d'uns trenta anys que es diu Baptiste, que té cura d'un infant de tres o quatre. Li explica al Jean-Marie, esverada, que fa uns dies a Saint-Astier, una població pròxima, un gendarme se li va adreçar en català. "Si la pestanyí parla gitano estem fotuts!, què haurem de parlar nusaltrus? Com pot ser això?!", s'exclama. Sembla que el gendarme està casat amb una catalana i ha après la llengua, i a més li han assignat una feina relacionada amb els gitanos. La dona fa cara de disgust i es mostra escandalitzada. "Un pestanyó, un pestanyó que parla català!", repeteix.

La dona esmenta el cas d'un parent, Pascal Baptiste, que toca la guitarra i viu a Mussidan, a l'oest del departament, on hi ha tres famílies de catalans, un centenar de persones. Té força parents també a Angulema, Llemotges i Bergerac, naturalment catalans, i una germana que s'ha casat fa poc a Diep??

La pròxima visita és al terreny de Marsac, una altra de les poblacions que envolten Perigús, on hi ha una desena de caravanes. Hi trobem sobretot adolescents molt imperitins que també saluden al Mamifère. La majoria d'adults són fora, i només un parell es defensen bé en català, els adolescents no tant o no ho volen mostrar. Les famílies més o menys fixes del terreny es diuen Baptiste, Gimenez, Florès, Reyes i Soulès, tots catalans, hi ha uns Lafleur, que és un cognom sinte (inicialment ho era de Bohémien), i Ader, Girac i Estalo que els adolescents diuen que parlen català però que no podem acabar d'identificar.

Plovent a bots i barrals anem cap a la Rampinsole, el terreny d'acampada més gran dels

que envolten Perigús, que jo ja havia visitat l'any passat. Llavors el vaig trobar ple com ou, potser amb una quarantena de caravanes. Avui sembla mig desert. Pluja a part, està mig buit. El pare Jean-Marie parla amb una dona que li explica que aquest mateix matí han condemnat el seu home i un company a cinc mesos de presó, segons diuen per qüestions de permisos per vendre als mercats. “Una pena molt severa per a una falta administrativa”, li dic al capellà. “Així van les coses”, contesta. Segons em diuen, la població sencera del terreny continua sent catalana.

Un any enrere tot em va semblar molt diferent: llúia el sol, en plena primavera, i l'aspecte, i fins i tot les persones, era tota una altra cosa. Aquesta es una part de la crònica d'aquella visita que vaig escriure per a un llibre universitari (Casanova: 221 i 222):

Notes d'un diari de camp

Un grup de quatre o cinc adolescents se m'encara entre encuriós i desafiant quan entro al camp d'acollida de La Rampinsole, en un descampat a la vora de la carretera de Coulounieix, a tres quilòmetres de Perigús.

-Qu'est-ce que vous venez chercher? –em demana un amb to altiu.

-No parlev pas català? Estic buscant els gitanos catalans de França -responc.

La cara els canvia, de sobte he deixat de ser un *busnó* més, algú de qui cal malfiar-se d'ofici. “Com és que parlev català?”, replica el noi encuriós. “Allà d'on sóc, a Catalunya, tothom el parla”. No saben què és Catalunya, o potser en tenen alguna idea vaga relacionada amb Perpinyà. M'adrecen a un grup d'homes que grapegen, amb les mans plenes de greix, el motor d'un cotxe més a prop del desballestament que del curs legal. “En aquest camp tots parlem català”, diu un, i un cor d'infants malfargats i polsegosos, algun de descalç, repliquen “sí, tots, tots”, i un crida: “Aquí hi ha un paio que parla gitano!”.

Els homes del cotxe estan per la feina i no em fan gaire cas, i demano als nois per una persona gran

que em pugui informar. “El jaio Jean, és molt vell”, i m’acompanyen a la seua caravana. L’home porta un vestit fosc, camisa blanca i una corbata de flors, una indumentària que, malgrat que fa anys que va passar el seu millor moment, resulta encara força extemporània en aquest escenari. M’abraça i em fa un bes a la galta. Es nota molt clarament que ha begut. Em diu que aquí hi ha unes 300 persones i que tots sense excepció són “gitanos catalans”. El número resulta versemblant, a jutjar pel tràfec que es veu.

El camp és situat en una esplanada asfaltada envoltada per un bosc ubèrrim. Un talús verd el separa de la carretera que li va paral·lela per un dels costats, de manera que en queda ocult. Hi ha sanitaris, safarejos i escomeses d’aigua i de llum. És de propietat municipal, com tants altres n’hi ha pertot França. És destinat a les *gens du voyage*, que abans acampaven on podien i sovint provocaven queixes dels veïns. Els llocs d’aparcament són totalment ocupats, tot sembla molt ple de vehicles i de gent, i sobretot de canalla. Les persones que hi viuen hi són de manera més o menys permanent, però conserven l’esperit etern dels gitanos, i sovint agafen la furgoneta, el remolc o la rulot i es desplacen per comerciar, o per anar a un romiatge, o per visitar la família, sempre nombrosíssima i ubiqua.

El jaio Jean, que té 76 anys [nascut el 1936], m’informa que és de la Dordonya i que hi ha viscut tota la vida, i “tothom en aquest camp són família meua, tots són descendents meus”, i assenyala un a un alguns dels nombrosíssims infants que ens envolten: “Aquest és fill d’una neboda, aquest és un nét, aquest...”, a tots els troba un parentiu, ni que sigui en quart o cinquè grau.

Jo li dic que visc a Barcelona, però el nom no li diu absolutament res. Ell diu que s’està molt al camp i surt poc del departament. Als encontorns de Perigús hi ha tres o quatre terrenys d’acollida més i em diu que la majoria de gent que hi ha són gitanos catalans, amb alguns *manouches* (zíngars d’origen alsacià i alemany). A Ribérac, a 25 quilòmetres, n’hi ha un altre, i allí són també tots catalans. Només en aquests camps hi pot haver un miler de gitanos de llengua catalana, sense tenir en compte els que poden viure en cases al districte.

Vull treure-li dades a Jean, que de cognom es diu Baptiste, el més estès entre els gitanos catalans de França, però no sap gairebé res, com passa tot sovint entre els membres d’aquesta comunitat. Li pregunto on van nàixer els seus pares i els seus avis (*jaios*, segons el català dels gitanos de França) i em diu que tots a la Dordonya, però és evident que no ho sap amb certesa. De fet, deuen ser com tants altres fills de la carretera, que el lloc de naixença no informa de res més que del punt del mapa en què es

trobava la mare en aquell moment. Li pregunto per què parlen català si són al mig de França, i respon que sempre han parlat així, que ja ho feien “els jaios”. M’interesso per quantes generacions fa que són a la Dordonya, i em diu amb naturalitat: “cent”.

Demano als nois paraules que fan servir i la manera de parlar em sembla pròxima a la dels gitans de Perpinyà.

El jove que se m’havia adreçat primer es mostra sorprès perquè un *busnó* que ve de qui sap on parla més o menys com ell i diu, sense que jo li preguntés: “vos compreni perfectament”, com admirat que pugui ser possible. És obvi que és la primera vegada que enraona català amb una persona externa a la comunitat.

On més hi ha gitans que parlen català?, els demano. I la resposta és l’habitual quan es fa aquesta pregunta a un membre del col·lectiu. “A pertot”, i quan es vol precisar més, és “a pertot França”.

El jaió Jean passa de sobte a parlar-me un castellà prou bo, prova de la convivència amb gitans espanyols, com si per entendre’s amb un forà calgui usar una llengua poc habitual. No afina gaire les paraules i els diàlegs es comencen a convertir en un bucle, i penso que ha arribat l’hora de marxar. Els demano als joves per fer-los una foto. Primer dubten, però al cap d’un instant tots s’hi volen posar, especialment la canalla. “Si escrius alguna cosa posa-hi “*Gitans avec force*”, em diu el noi que “em compren perfectament”, i tots aixequen els braços en senyal de poder. El jaió Baptiste tampoc no es vol perdre el moment i es fica al mig del grup. Quan torno cap al cotxe, un estol de criatures em segueix rient. Un crida “darrere el cul tinc pèls”, i tots l’imiten tocant-se les natges: “Darrere el cul tinc pèls, darrere el cul tinc pèls... ha, ha, ha”.

Quan deixem el camp de La Rampinsole, Jean-Marie em duu a Chamiers, una població contigua, on viuen catalans *sedentaritzats*. Cal posar-ho en cursiva perquè en una mena d’urbanització s’han comprat terrenys i hi ha bastit cases, però continuen tenint la caravana i fan una vida en bona mesura ambulante, fins al punt que avui totes les cases –vuit, en compta– estan tancades i barrades i no hi són els vehicles. “Deuen haver anat a mercat o alguna altra cosa”, diu el mossèn.

L’anella de terrenys d’acollida que envolten Perigús es completa amb el de Chacelade-

Château l'Evêque, molt petit, a penes amb lloc per a set o vuit vehicles. Només hi ha una caravana, que és de *viatgers* que no són gitanos, “som francesos cent per cent”, diuen. Es dediquen a la ferralla i es desplacen d'aquí cap allà. Segons el Cow-boy, aquí hi sol fer estada una família catalana que es diu Baptiste.

Perigús és reialme absolut dels Baptiste, un cognom que s'imposa per sobre de tots els altres de catalans, però el primer lloc a la Dordonya on es van establir va ser a Ribérac, a una cinquantena de quilòmetres al nord-oest de la capital, i d'allí es van escampar per la regió. Quan hi arribo, em costa trobar el terreny d'acollida perquè queda apartat i amagat darrere d'un abocador de runa. Al mateix abocador, hi ha tres Baptistes: Paul, Didier i Pascal, que són, naturalment, parents. Ells confirmen el que m'havia explicat Jean-Marie Eyroi, que Ribérac va ser el lloc inicial del departament on van venir els “vells” de la nissaga, i d'aquí s'hi van escampar. Expliquen que el primer va ser el jaio de tots tres, fa uns cinquanta anys. Ara abunden també els cognoms Patrac, Gimenez, Flores i Poubil, tots catalans i ja la mateixa família, perquè estan casats entre si. A Ribérac hi ha entre 200 i 300 catalans, alguns viuen en cases, i “els petits-nois van tots a l'escola”. Els cosins Baptiste tenen també família a Mussidan, on diuen que hi ha 200 catalans o més, i a Coutras, on “n'hi ha ple, en cases i en campings (caravanes)”. I naturalment a Perigús, on van sovint. Entre la capital del departament i Ribérac hi deu haver uns 600 o 700 catalans, diuen. I ells en coneixen força també, perquè hi tenen família, a Llemotges i a Libourne, ja fora del departament.

A mig camí entre Perigús i Bordeus hi ha el poblet de Les Églisottes-et-Chalaires, que apareix sovint en les referències dels gitanos catalans. El Mamifère m'ha recomanat de visitar la Quinquin Flores i el seu home, el Nen Baptiste, que són dels primers que s'hi van establir. La població, amb un cens de 2.100 persones, està molt escampada en urbanitzacions i el nucli del poble és petit, i durant una bona estona no veig on preguntar, fins que passen dues noietes que calculo que deuen pertànyer a la comunitat. Els parlo en català, somriuen, riuen, esclaten a riure i em contesten en francès, però m'han entès perfectament. Acaben cridant un noi que fa que el segueixi amb el cotxe i em duu a casa de la filla de la Quinquin i el Nen, perquè ells són a Bordeus, a l'hospital.

Es tracta d'una casa molt ben agençada amb jardí –al mig del qual hi ha un porc seglar

dissecat– i amb la inevitable caravana dels viatgers. Em rep una dona d’uns 40 anys, la Bambi Baptiste, que és amb la seua filla de deu anys. Diu que, efectivament, els seus pares van ser els primers catalans a instal·lar-se a Les Églisottes. Truca a la mare, que m’explica que va venir el 1960 perquè els seus pares, Fillà Baptiste i Charlotte Flores, van trobar un terreny en bones condicions i el van adquirir “per estar tranquils”, i això va atreure la família i avui són trenta cases de catalans (les compta una a una) entre aquest municipi i el de Saint-Michel-de-Rivière, que és a tocar. La Bambi m’explica que conformen un nucli d’unes 200 persones i tots parlen català. “També les criatures?”, li demano, perquè ella a la filla li parla en francès. “Tots, excepte els meus”, respon amb una ganyota de disgust.

–I per què? –li demano.

–Perquè sóc boja –replica. Poso cara de sorpresa, perquè no sé com interpretar aquestes paraules.

–Sí, tots els altres joves parlen català –puntualitza–, però jo vaig parlar en francès als meus, no me manguis [demanis] per què, i ara ho regreti, però ja és massa tard. Ho comprenen tot, en català, me el parlen pas.

Sembla compungida, com si hagués faltat a la tradició d’una manera innecessària. Es veu confort en la casa, decorada amb molts miralls i cortinatges. Ella és una dona educada i aparentment sensible. Tragina una espècie de planxa industrial, de manera que deu tenir una feina que li va bé. Segurament va pensar que feia un bé a la canalla intregant-los a la societat general a través de la llengua, però ara es troba que és l’única que ha fet aquest pas i potser no ha estat correcte.

Les Églisottes és al centre d’un rosari de poblacions que va de Perigús i Ribérac a Bordeus que tenen poblacions de gitanos catalans. Ben a la vora, Coutras i Mussidan, i en direcció a Bordeus, Libourne i tots els seus encontorns, on són abundants, i tota la *banlieue* de Bordeus.

He quedat a la capital girondina amb el pare Gilbert Tenailleau, que és l’almoïner desig-

nat pel bisbat per atendre els gitanos. Com el Mamifère, també ell té una experiència molt dilatada amb els viatgers, amb els quals treballa des de fa vint anys. Visitarem justament un dels grans *patriarques* catalans, que, en paraules del capellà, “és un home instruït i mordaç que coneix bé la història de la família”. Es tracta de Julien Dominique, conegut per tothom com *Juliano*. Viu en una casa de pagès als afores de Libourne, a 25 quilòmetres de Bordeus, i quan arribem té parada ja una taulada al porxo amb el dinar a punt. Ens hi apleguem almenys una vintena de persones, entre familiars i treballadors. Juliano té una empresa que contracten els cellers de la regió per fer les feina al camp, des de collir i esporgar, fins al transport del raïm. Es tracta d’un home jovial que tota l’estona fa broma. Porta un ullal de senglar penjat al pit amb una cadena d’or, que mostra amb la camisa desbotonada, i tres grans segells d’aquest metall als dits. Està casat amb una “francesa”, a la qual li parla en català.

Juliano explica que “ la família del jaio del meu jaio era de Figueres i el seu noi, el jaio del meu pare, va venir en França amb dos germans; el primer és conegut a la família com el Jaio Blanc i un dels germans era el Jaio Petit”. Diu que tenien família a Tarragona, però no la coneixen. Els tres germans van passar uns anys a Perpinyà i en acabat van anar a Tolosa (pronuncia *Tulotze*). En aquesta ciutat es van estar vint o trenta anys i després van anar a Sainte-Foy-la-Grande, una població situada a una quarantena de quilòmetres de Libourne, que és un altre nucli important de catalans. Data fins i tot amb precisió l’arribada del besavi a aquesta població: 1871, i calcula que potser van deixar Figueres una trentena d’anys abans. Al besavi –fill del Jaio Blanc– li deien el Jaio Negre, perquè era molt moreno. Aleshores es deien encara Domingo, però el seu jaio va passar a ser Dominique, possiblement quan el van inscriure a la casa de la vila. Una germana, però, es va quedar com a Domingo, i a la família ara coexisteixen els dos cognoms. “El noi del Jaio Negre” –avi de Juliano–, a qui deien Joanet, va nèixer el 1904 a Mirambeau, una setantena de quilòmetres al nord de Libourne, ja al departament de la Charente-Maritime. El fill d’aquest va ser el seu pare, a qui deien Cacahouette, però en realitat “se cardava” Auguste-Baptiste Dominique (és el primer cop que sento *cardar* per ‘cridar’, que és el mot que molts gitanos fan servir per ‘deia’, perquè el francès *appeller* no distingeix els dos matisos).

Juliano mostra una llengua molt ben conservada si es té en compte les generacions que

fa que els seus avantpassats van sortir de Catalunya. El seu parlar s'inscriu nítidament en la varietat perpinyanesa, com la majoria dels gitanos de França.

La consciència de catalanitat de Juliano és total i explica que té alguns llibres en català, i li diu a la dona que me'ls ensenyi. Aquesta torna al cap d'uns minuts amb *Catalunya, llibre de l'any 1978*, un volum gran amb fotografies de Guillermina Puig i text de Josep Maria Carandell. Li demano per la salut de la llengua a la seua família, i ell assegura que tots parlen català. “Jo al meu pare mai li havia parlat en francès, mai, tot i que ell em deia de parlar-lo davant dels païos, perquè era una persona molt respectuosa”. No cal dir que ell amb els fills i els néts parla català, i a la família la llengua es manté en totes les franges d'edat. “Tu també parles en català als teus fills?”, li demano a un nebot seu, d'uns 30 anys, que seu a la taula i que diu que és “de pare francès i mare catalana”. “Naturalment”, respon taxatiu, “tots parlem català”. En aquest sentit, durant el dinar en Juliano rep una telefonada i pitja la tecla de despenjar quan és en plena conversa. Diu “al·ló”, escolta un moment i es posa a riure: “El meu nét me diu que estic amb gadjós perquè parli en francès”, comenta.

Juliano assegura que té algun parent vell que encara parla caló, tot i que imagino que deu ser que en conserva paraules o sufixos, com passa a vegades entre gitanos grans. Ell encara en fa servir algunes paraules, com *quiral* ('formatge'), que diu que els romanichels diuen igual; *busnó* ('paio', diu que *gadjó* és romanichel) o *balixó* ('porc'), *dinyar* ('pegar'). I el *mangar* per 'demandar', però ell fa servir una síntesi de tots dos mots, el català i el seu equivalent caló catalanitzat: *demangar*. Esmenta també *burro* –ruc– (que pronuncia amb o final, malgrat que les àtones les converteix en us) i sembla que associa el mot també amb el caló. Esmenta l'“estupegada de col” com a plat català, una mena d'escudella amb aquesta verdura com a base, que diu que és un dels seus menjars més habituals a la família.

La *gran família* de Juliano està escampada avui per diverses poblacions del departament, principalment a Libourne, Sainte-Foy-la-Grande i Saint-Denis-de-Pile, descendents tots dels ancestres esmentats, i diu que està integrada per unes 600 persones, inclosos els que es diuen Domingo. “Déu n'hi do”, li comento. “El meu jaio ha fet catorze nois, i el meu pare, quinze, i un onclu, setze, imagina!”, contesta divertit.

Però no són únicament els Dominique/Domingo els que han escampat els gens figurencs per tota la Gironda. Juliano esmenta les altres nissagues catalanes que hi ha al departament: Soulès, Seberan, Poubil, Maille/Maillé (també dues interpretacions d'un cognom en una mateixa família), Ferret, Patrac, Gimenez i Fargeas (Leblon anota un Farias a Manresa el 1729 –*El gran fichero...* –, i Mémoire Nomade revela un Pierre Gustave Forgeas, tractant de cavalls, nascut vers el 1845 que es va casar amb Antoinette Patrac i tres de les seues quatre filles canvien el cognom a Fargeas).

Juliano diu que totes les famílies són tan nombroses com la seua, si no més. Assegura que de Maille n'hi ha moltíssims, que són bastants més que qualsevol altra família catalana, i els Patrac són també molt abundants. Els Gimenez “són catalans o estan *tallats*”, i els Maillé “s’han tallat, perquè s’han casat amb manouches i ara tenen les dues cultures”. La catalanitat dels Ferret també s’ha estrocat, hi ha hagut encreuaments i ara el 90% ja no parlen la llengua i no es consideren catalans. El pare Gilbert esmenta d'un gran clan Ferret que primer eren en caravanes a Bègles, a la *banlieue* de Bordeus, i ara estan totalment sedentaritzats. Ell havia conegut el *patriarca* Chocolat, ja traspasat, i no recorda haver sentit parlar mai català a ningú del grup, tots parlen francès.

Ens entretenim una estona amb les nissagues catalanes, perquè no se'n deixin cap. I fem comptes: són nou (descomptant-hi els Ferret), si els apliquem a tots la ràtio de la seva, 600 persones, surten 4.800 catalans al departament. “Pot ser això?”, demano a Juliano. I em diu que “fàcilment, si no més”, perquè també n'hi ha d'altres famílies menys nombroses o escampades per altres indrets, com ara els Baptistes o els Flores. Enumera les poblacions on ell té família i hi ha visitat catalans, tant del departament com de fora, a part de les que ja ha esmentat com a llocs on s’han establert els parents més pròxims: Barbezières (Charente), Bordeus, Bergerac, Angulema, Poitiers i París. En aquesta darrera ciutat diu que hi té molta família d'una àvia, gairebé tots Baptistes. A Bordeus especifica que al barri de Bacalan, a la perifèria al nord-oest, hi ha moltíssims andalusos i també catalans, i també n'hi ha a Cenon, una vila de la *banlieue*.

El pare Gilbert explica el cas d'una epidèmia greu esdevinguda a l'anomenat Village Andalou, un nucli de barraques de gitanos d'origen espanyol emplaçades a la vora de l'abocador municipal de Bordeus, a Bacalan, on es dedicaven a la recuperació. Eren gi-

tanos que havien arribat d'Algèria amb la repatriació de francesos del 1962. L'estiu del 2000 la majoria d'infants van començar a contreure saturnisme, intoxicació per plom, i l'alarma es va escampar no només al municipi, sinó a escala nacional, i hi va acabar intervenint directament el primer ministre, Alain Juppé. La major part de la canalla presentava índexs molt alts de plom a la sang (en una població de 244 persones n'hi havia 202 de menys de 15 anys) i almenys un terç del total van caure malalts de resultes de les condicions higièniques deplorables en què vivien. Un terç de la població més jove va resultar infectada. Les barraques van ser aterrades i la municipalitat va acabar reallojant les famílies al mateix Bacalan, vora el Pont d'Aquitaine.

A la llarga taula de dinar hi ha un ambient festiu i sorollós. Les dones serveixen, hi ha nens que corren, perquè a la masada hi ha quatre nuclis familiars, comptant-hi fills i algun altre parent de Juliano, i hi ha asseguts també uns manuixos que ell ha contractat per a la verema, que tan aviat com les vinyes s'eixuguin de les pluges abundants que hi ha hagut els darrers dies, es reprendrà (som a final de setembre). Un dels manuixos, un home d'uns trenta anys, ros i amb una cara molt redona, de molt bones maneres, explica que és evangelista. No cal dir que Juliano, que té tractes més que continuats amb el pare Gilbert, és catòlic, i de seguida s'entaula una discussió molt viva en la qual intervé també aquest darrer. S'embranquen en una disputa aproximadament teològica sobre la Verge Maria i els papers del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant, i sobre les imatges i la iconoclàstia. Un dels manuixos assegura que a un fill seu d'onze anys els metges l'havien desnonat i que el seu pastor el va curar. Un altre diu que ara sent Déu i quan era catòlic no el sentia. Discuteixen sobre el fumar i el beure, "que al temps de la Bíblia no existien". El pare Gilbert, a qui els catalans diuen "capellà" i els manuixos "ratjai", explica alguna cosa en relació a la fe i en Juliano, tot i que s'arreglera amb ell en qüestions de religió, assegura que té plantejaments de gadjó, mentre el manuix els té de viatger. "Nusatrus preguem al nostru senyor", conclou en Juliano mirant-me a mi.

Acabat el dinar, "el capellà" va a visitar una família manuix en la qual hi ha hagut un decés, per preparar el funeral. Avancem una trentena de quilòmetres per un país agrícola però molt urbanitzat. En un descampat vora l'autovia per on passem, Gilbert m'assenyala un grup de cases de fusta i caravanes, al municipi de La Ruscade. "Aquests són catalans –diu–, es diuen Maille, fa anys que són aquí". Han comprat el terreny i es de-

diquen a la ferralla, tot plegat una cinquantena de persones, tots de la mateixa família. Són evangelistes.

A la petita extensió de gespa que hi ha entre un supermercat i la carretera, en un altre punt, s'hi han instal·lat dues caravanes. Alguns dels seus estadants fan malabarismes en un semàfor. “Aquests són roms”, explica el capellà. Els coneix d'una hora lluny perquè ell viu des de fa deu anys amb una família rom.

Arribem finalment a la nostra destinació, a La Gorche, a una parcel·la d'una urbanització que els veïns de les dues bandes han aïllat amb barreres de xiprers molt atapeïts, altíssims. Hi ha caramulls enormes de ferralla i tota mena d'objectes inservibles, un parell de caravanes atrotinades i una casa-barraca on hi ha una noia grassoneta, rossa, que deu voltar els vint anys, i el seu cunyat de la mateixa edat. Al llit de matrimoni, que ocupa la sala d'entrada, hi dorm un infant de poc més d'un any, amb uns rinxols llargs rossíssims. Hi ha un petit rebedor amb tres o quatre marededéus, un parell de sants i la maqueta de la carreta tan característica. “La típica casa manuix”, em diu Gilbert assenyalant la composició. Tot és un garbuix molt desordenat, tant a dins com a fora de casa. Em diuen que al terreny hi ha instal·lades cinc famílies, tots parents, però no es porten bé entre elles i el ratjai –els nois li diuen sempre així– els aconsella que canviïn de casa. La família és de nou germans, per bé que els que queden són els petits i la majoria tenen ja les seues pròpies famílies. No arribo a escatir el parentiu que tenen els altres estadants de la parcel·la.

Ha mort una tia del pare del noi. Gilbert ja va oficiar el funeral del marit, i pregunta si tot ha de ser igual i l'han d'enterrar al mateix cementiri. Sembla ser que sí, però és a punt d'arribar el pare i millor que l'esperem, perquè ell és qui ha de prendre les decisions.

La família es diu Winterstein, “un nom típic manuix”, i mentre esperem parlem dels costums. Els joves diuen que quan morirà el pare –sembla que la mare va traspasar fa temps– ells ho llençaran tot, no volen conservar-ne res.

Finalment arriba el pare del noi i son germà, que és l'home de la noia. El nen, que amb prou feines camina, mostra una gran alegria quan el veu. Els zíngars, tots ells, adoren la

canalla. Ens saluden amb molt de respecte, però no són gens llagoters. L'entorn és molt miserable, però totes aquestes persones són educades i acollidores, sense ser servicials. Malgrat que conserven els costums al cent per cent, segons diu el mossèn, han abandonat la llengua i només parlen francès.

Gilbert m'informa que tots en aquesta família, joves i grans, són analfabets. Diu que tant per a manuijos com per als gitanos "l'escola és l'indret de tots els perills". Malgrat que l'Estat ho intenta, a França no s'ha aconseguit que els infants viatgers avancin gaire en els estudis. Segons la seua mentalitat, l'escola pertany al món dels gadjé, i troben els mil arguments per allunyar-ne els fills: hi ha pederàstia, droga, males companyies... El pare sol dir: "Jo no he anat a escola i la vida no m'ha anat pas malament, no sé què hi pot guanyar el meu fill si hi va". La família constitueix el nucli més essencial de la vida dels zíngars, i cal que estiguin sempre junts, i l'escola s'enduu els infants; allà dins, qui sap quines coses els posen al cap i de quina manera els introdueixen en el món dels gadjé. Perden de vista els fills, els confien a estranys, no saben què fan... "En aquest terreny, per exemple –diu el ratjai referint-se al lloc on som–, es conforma l'espai de vida i educació dels infants. Per a ells seria impensable anar a un apartament. L'escola és també un espai desconegut. Diu que a Lourdes, per exemple, s'identifica els zíngars d'una hora lluny, sense tenir en compte el seu aspecte físic, i és perquè ells fan el pelegrinatge en família. Els veus pel carrer, o a les processons, o a l'església, sempre carregats de canalla, sempre junts, sempre en comunitat... mentre els gadjé hi van per grups d'edat: joves, matrimonis, jubilats... L'escola per als zíngars és destructora de la família, i tot i l'obligació legal, fan el que poden per estalviar-la als fills. Ara, per evitar-se problemes legals, sovint els hi envien fins a l'edat reglamentària, els setze anys, però ni un dia més. Això és també una manera de marcar distàncies amb el món gadjé; és una diferència més que marca la seua cultura. Sovint pensen que si passen per l'escola els joves es casaran amb gadjés. Quan un manuij es casa amb un "francès" li diuen "dessalé" (dessalat), perquè perd el gust, l'essència. Quan un és meitat i meitat, mig manuij i mig gadjó, li diuen: "Manouche, cartouche, pêche à la mouche".

Gilbert explica que el cas d'en Juliano és bastant excepcional. Viu en una casa i la família no ha estat mai viatgera. A més, ha creat una empresa estable en la qual dona feina a una vintena de persones. Per a ell, en general, "hi ha una gran diferència" entre els

gitanos catalans i els altres. Aquests “gestionen millor els seus afers”, estan més organitzats i han prosperat més que els gitanos espanyols i, en especial, que els manuixos. Aquests darrers són més nòmades. Els catalans lluiten més per la vida, per reeixir. “En Juliano ha dit que ell cada dia es lleva al matí perquè als seus fills no els falti un plat a taula, en canvi el manuix ha invocat Déu”, ressalta el capellà respecte a la conversa que hem mantingut durant el dinar. Els catalans en aquesta regió conserven també més la llengua que no els manuixos, i quan hi ha famílies mixtes la llengua i el mode de vida gitano preval generalment sobre el manuix. Malgrat això, els catalans d’aquesta regió s’aculturitzen en molts aspectes influïts per la cultura zíngara dominant, que és la manuix, “que és molt diferent de la catalana”. A la regió hi ha també força sinti i ienixos.

Entre catalans i manuixos hi ha molta diferència pel que fa a la feina i al grau de prosperitat, insisteix el pare Gilbert. En general, a la regió, tan gitanos com manuixos no tenen una feina fixa. Solen fer treballs estacionals en grups familiars com a paletes, ferrallers..., que els permeten deixar la feina quan volen. Si hi ha un mort a l’extensíssima família han de poder parar tres dies, han de poder fer-se visites o anar a pelegrinatges. “Necessiten ser lliures en aquest sentit, les obligacions de la societat no les poden ni les volen assumir”, recalca el mossèn.

En Gilbert explica que tot i que els zíngars amb els quals es relaciona són molt catòlics, no n’hi ha un de sol que es casi a l’església. Solen fer l’*enlèvement*, que és el que ha fet la jove parella que visitem. Aquí ho fan tant els manuixos com els catalans. Un cop han tornat després de passar uns pocs dies fora, fan una festa en una sala decorada. “Té alguna cosa d’indi”, reflexiona el capellà, potser referint-se a l’origen remot dels zíngars: la parella s’asseu en trons en un cadafal i els cobreixen de regals. A vegades li diuen al capellà de fer-hi una pregària, i demanen a Déu que els ajudi.

Annex 10. Relats de viatge

Angulema, Nantes, Châtelleraut

Fins on arriben les poblacions de gitanos catalans a l'oest de França? A la Gironda i a la Dordonya són abundants, però, i cap al nord? Al departament que queda per sobre de Bordeus, la Charente-Maritime, a l'altra banda del gran estuari de la Gironda, no hi ha cap concentració que conegui el pare Gilbert Tenailleau ni tampoc Marie-Jo Barillon, almoniera dels viatgers dins de la xarxa d'assistència de l'església catòlica. Ella no pot assegurar que no n'hi hagi, però diu que en setze anys de feina intensa al departament no ha ensopegat mai amb cap català, tot i que en coneix perfectament l'existència.

On sí que n'hi ha és a Angulema, capital de la Charente, segons el testimoni de Serge Maille que hi viu, amb qui coincideixo a Bordeus. Són una vintena d'unitats familiars, que tenen els cognoms Maille, Patrac, Reyes, Soulès, Escoudé i Ferret, que aglutinen un centenar llarg de persones. En Serge (al qual diuen Tolé) explica que els catalans són a la ciutat i als encontorns des de fa "més de quaranta anys", i que alguns recorden que els seus avantpassats procedien de Figueres. A la ciutat hi ha, però, testimonis de presència de catalans des de temps reculats, i ja hi va nàixer, per exemple, entorn del 1895, el pare de Jacques Escoudé, l'home de la barcelonina Quimeta Cos.

El català d'en Serge és molt bo i comenta que ell es preocupa per conservar viva la cultura pròpia. Totes les famílies esmentades d'Angulema mantenen, segons les seues paraules, la llengua al cent per cent entre els seus components, també amb els infants.

Una bona part dels viatgers sedentaritzats a l'àrea d'Angulema estan radicats a la població contigua de Soyaux, on hi ha la *cit * Dumas, amb dotzenes de blocs d'apartaments. Un carrer uneix la *cit * amb la plaça Victor Hugo, ja a Angulema, on els diumenges hi ha un mercat molt popular, i a l'àrea hi ha diversos terrenys adquirits per gitanos, però en cap de les cases a les quals truco obtinc resposta. Un veí em diu que tots han sortit de viatge, un fet gens inhabitual si s'han desplaçat per una qüestió familiar o laboral que els implica a tots, com passa sovint. En una parcel·la sense construir hi ha una carava-

na habitada i pregunto. L'home que surt diu que no és gitano, sinó firaire (*forain*), però explica que coneix els gitanos. Es poden trobar catalans i espanyols a la *cité de Basseau*, a la carretera de Bordeus, i a la *cit  Dumas*, a Soyaux, escampats pels pisos, i també al voltant de la plaça Victor Hugo, on som, però em confirma que ara són tots de viatge.

Stéphanie Patrac viu a Magnac-sur-Touvre, a deu quilòmetres d'Angulema, i és una jurista reconeguda integrada completament en la societat majoritària. No entén el català, però té molt presents les seues arrels i ha fet una recerca genealògica exhaustiva dels orígens del seu cognom. Ha localitzats els seus ancestres procedents de Catalunya, els més reculats a mitjan segle XVIII a Figueres, Vic, Castell  d'Empúries, Barcelona o Torroella de Montgrí, i  s descendent dels Patrac que s'havien instal·lat a Bonny-sur-Loire els anys vint, trenta i quaranta del segle XIX.

Mantinc amb ella una llarga conversa telef nica i em recita una part del seu arbre genealògic, però no tindr  oportunitat de parlar més amb ella i no el podr  completar. Aquest  s el retall de la seua història familiar que vaig poder retenir:

Jean Patrac, nascut a Figueres el 1785, tractant de bestiar, es va casar amb Teresa Pubill, nascuda a Castell  d'Empúries el 1788. El matrimoni va passar al Rosselló i el seu primer fill, que consta com Antoine Gitano Patrac (ja sense hac al cognom), va n ixer el 1811 a Elna. El segon va n ixer a Figueres el 1817, de manera que la família anava i venia, i el tercer i el quart a Ribesaltes el 1825 i el 1827, respectivament.

Ella és descendent del fill gran, Antoine Gitano, esquilador de cavalls, que es va casar amb Antoinette Soul s. El 1861 vivia a Castelnau-le-Lez, on es va establir perquè hi havia una fira de cavalls important. Va morir en aquesta població de l'Erau el 1866.

La Stéphanie explica que hi havia onades de gitanos que arribaven de Catalunya constantment que s'anaven sumant als que s'escampaven per França.

Un altre dels seus avantpassats primigenis, fins all  on ha pogut trobar dades, va ser Bernat Soulé, nascut a Barcelona el 1749, tractant de bestiar, que es va casar amb Rite Baptiste, que va morir a Barcelona. El matrimoni va tenir un fill, Vincent, avantpassat

de Stéphanie, que va nèixer a Besiers el 1809; va ser tractant de cavalls i es va casar en aquesta ciutat el 1824 amb Marianne Patrac, nascuda el 1806 a Montgat. El 1826 van tenir una nena a Bonny-sur-Loire (Loiret), Marie Josephine, i el 1828 una altra, Marie Antoinette.

Una altra branca familiar s'inicia amb Joseph Patrach, nascut el 1750, que el 1767 va ser pare de Vincent Patrach, que es va casar amb Maria Batista. Aquest matrimoni va tenir tres fills:

-Bernard Jean François, nascut el 1796 a Torroella de Montgrí. Es va casar amb Marie Vic (?) el 1816, i aquesta és la primera dada de la família que apareix a França. El matrimoni va tenir dos infants que van nèixer a Bonny-sur-Loire el 1826 i el 1835.

-Pablo, nascut el 1803 a Figueres i mort a Besiers el 1843.

-Demien Marianos, nascut a Figueres el 1808 i casat amb una Patrac a Bonny-sur-Loire. La Stéphanie explica que el pare de la dona era també originari de Figueres i la mare, de Vic, i es van casar el 1818 a Besiers. Els seus fills van nèixer en poblacions diferents de França:

-Maria (1813) a Marguérites (Gard, Llenguadoc).

-Marianne (1816) a Vannes (Morbihan, Bretanya).

-Dominique (1825) a Bonny-sur-Loire (Loiret, Centre).

* * *

El zingaròleg Régis Laurent, autor d'una tesi doctoral sobre l'evangelisme i de diverses obres sobre els gitanos, que és de Finistère i ha basat les seues recerques a Bretanya, assegura (informació oral) que a la regió no hi ha gitanos catalans. Al nord d'Angulema, només he pogut trobar referències que a Nantes hi ha la família Cortès, que alguns informants diuen que són catalans. Aquesta és una família en principi espanyola, però

amb presència al Principat ja en temps antics, d'on van passar al Rosselló, i algunes de les branques es van catalanitzar ja en temps reculats. El terreny de caravanes més gran per als viatgers de Nantes es troba al límit oest de la ciutat, Loira avall, sota l'enorme viaducte de Cheviré, que s'eleva més de 50 metres per sobre del riu i dels darrers carrers de l'aglomeració urbana. Hi ha una densitat molt gran de caravanes, atapeïdes en un espai enquitranat angoixant envoltat per alts murs de formigó. M'informen que tots els estadants són manuixos, que no hi ha catalans. Demano pels Cortès. Són a Treillières, uns quilòmetres al nord de Nantes.

Aquest és un poblet d'uns pocs milers d'habitants, molt tranquil. A l'ajuntament m'indiquen on hi ha un terreny per als viatgers, a tres o quatre quilòmetres de la vila, enmig de camps de conreu. És molt reduït: hi ha només quatre o cinc caravanes. Pregunto. Són manuixos, però i tant que coneixen els Cortès! Una dona de vint-i-tants anys em diu que el seu home n'és un, però ha treballat a la nit i està dormint a la caravana. Treuen cafè del vehicle de la vora i esperem una estona, fins que la dona es decideix a despertar el marit.

L'home, un jove de la mateixa edat que la dona, m'explica que ell es diu Cortès, però el seu pare no és català, sinó espanyol. És evident que considera l'espanyolitat cosa del pare i ell no se'n sent gaire concernit. El progenitor sí que parla la llengua, però ell ni un mot. Després d'una estona de conversa diu que em pot dur a casa dels pares i el segueixo. Travessem el centre del poble i avancem uns quilòmetres fins a una urbanització en una zona rural, tranquil·la i amb casetes acomodades tot i que poc ostentoses, com tantíssimes n'hi ha a les zones rurals de França.

En el terreny hi ha l'eterna caravana dels gitans –dues, de fet–, però també una caseta confortable i, com el jardí, ben agençada i amb molt de confort. El pare és fora, però hi ha la mare, que em rep cordialment. No és gitana, “sinó francesa”, segons diu, però va decidir compartir la vida fa ja molts anys amb un gitano espanyol, i ella mateixa ha esdevingut “una gitana de cor”, fins al punt que es presenta amb el nom que li dona la comunitat, Mode, i no pas amb el dels documents o amb el de soltera.

El seu marit, Juan Luis Cortès, es dedica al decapatge i la pintura, i també fa revenda de

ferralla, i està treballant. Li truca i l'home m'explica que els seus pares van venir a França arran de la guerra d'Espanya. Ell tenia llavors quatre anys i viatjaven encara amb una carreta. El pare de la seua mare, que era tractant de bestiar, va tenir algun problema a Espanya que li va aconsellar de prendre el camí de l'exili amb tota la família. L'únic lloc de referència que té a Espanya és la ciutat on havia nascut la mare: Albacete.

En Juan Luis conserva un espanyol prou bo, però el parla amb un fort accent francès i amb algunes imprecisions. Diu que des que va morir sa mare no l'ha parlat més, perquè al departament, Loira Atlàntic, ni a la regió, País del Loira, no hi ha més espanyols, almenys establerts, i tampoc no hi ha catalans. Ell hi ha viscut sempre, i ha recorregut durant dècades fires i mercats, de manera que el coneix bé.

La Mode m'explica que als pares i als germans del marit els van internar al camp de concentració per a gitanos de Montreuil-Bellay (Maine-et-Loire), situat a 120 km de Nantes, que va estar operatiu entre 1941 i 1945. "No van ser els alemanys, no, van ser els gendarmes francesos!", diu amb un sentiment de dolor. El camp estava destinat "a individus sense domicili fix, nòmades i firaires amb aspecte romanó". Quan va acabar la guerra i els van alliberar, la família ja es va quedar a la regió. "Les van passar magres", repeteix tres o quatre cops.

La Mode, que és rossa i té uns ulls d'un blau molt intens, es defineix com a "viatgera", però explica que "tinc el cul entre dues cadires" perquè per als gitanos és "francesa" i per als paios, gitana. Pertanyia a una bona família de Le Havre i va conèixer el marit en aquesta ciutat, on treballava d'infermera, però la mare d'ell tenia els seus altres deu fills a Nantes i van venir cap a aquí. Ella va abandonar tot el seu món i la seua professió per seguir aquell gitano espanyol. Van viure a la carretera durant deu anys, feien venda ambulants en fires i mercats i el 1992 van comprar el terreny on ara hi tenen casa i caravana. Durant molt de temps van mantenir una pugna "terrible" amb els veïns i amb l'ajuntament, perquè, segons explica, "quan veuen caravanes es mouen tots els ressorts racistes". No els facilitaven ni l'aigua ni l'electricitat, tot i que són al mig d'una urbanització i totes les cases en tenien. Ells, lògicament, s'hi van instal·lar igual. Finalment, fa deu anys, després de remoure cel i terra, van obtenir la llicència per aixecar la casa. "Quan veuen caravanes estàs fotut –reitera–, és molt dur ser rebutjat constantment, ets

una merda a ulls de tothom”.

Li demano les diferències culturals entre els gitanos i els manuijos, que són els zíngars més presents a la regió. Diu que els primers són més respectuosos: els infants, per exemple, són molt educats i sempre miren de no molestar. Explica que ella va tractar molts gitanos en la seua època viatgera, però ara que s’han establert són els únics aquí, i no s’han fet mai amb manuijos. No congenien, “són dues cultures i dues maneres de viure diferents”, fins al punt que el seu fill –el que m’ha dut fins aquí– s’ha casat amb una manuija i no es volen estar a casa amb ells, sinó que viuen a la caravana al terreny d’acollida.

Els espanyols són molt més discrets en general que els manuijos, assegura la Mode. Aquests, quan hi ha un difunt a la família, mengen carn i paté sense problema. Els espanyols, per contra, s’abstenen de la carn, i no beuen ni toquen o escolten música, i fan el dol vestits de negre. “Els manuijos no, canten i ballen igual”. Algunes famílies espanyoles, no pas totes, fan encara el mocador, i el que és sagrat és desempallegar-se de tots els objectes d’un difunt. Quan hi ha un mort, no en conserven mai la caravana, i si la venen, no ho fan mai a un viatger (zíngar). Quan fa uns anys va morir la mare del seu home, ell, que era el fill gran, va dirigir les operacions “per destruir la bella casa que tenia: tot el que hi havia ho van cremar”. Sembla que això és sagrat en aquesta família, fins al punt que la Mode diu que quan a ella li arribi l’hora anirà a morir a la caravana que té al jardí, perquè destrueixin el vehicle i no pas la casa. La guarda justament per a això. “Ah sí! –es reafirma– me n’aniré a la caravana perquè vull que conservin la casa”.

Aquesta casa és la característica de molts gitanos nòmades quan s’estableixen: hi ha una gran sala, la cuina i el bany, però sense dormitoris, perquè van a dormir a la caravana.

La Mode va convida molt amb la família del marit els anys que van estar viatjant. Eren una família molt extensa i explica que l’oncle Pedro va tenir dinou fills. Sovint vivien “sobre el terreny”. Collien maduixes, albercocs... i coneixien els bolets i tot el que donava la natura. També caçaven com a mitjà de subsistència, portaven sempre una escopeta, i pescaven, cosa que encara fan avui. “Ho collíem tot perquè ens moríem de fam, quan em vaig casar allò era la misèria –explica–; podíem ser cinquanta, però

sempre hi havia alguna cosa per menjar, almenys un rosegó de pa no faltava mai”. Explica que els gitanos viuen al sud justament perquè la natura ofereix més possibilitats de subsistència. “Al Midi es pot organitzar millor la vida; al Nord l’hivern és molt llarg i molt cru, i no hi ha mitjans de vida”, diu. Ells van recórrer tota la França septentrional els anys que van fer de firaires, per això pot dir amb coneixement de causa que no hi ha gitanos, i sí, en canvi, manuixos, “que estan més acostumats al fred”.

La Mode rememora la manera com ella i el seu home es van guanyar la vida al llarg dels anys, a més de les fires ambulants. Van fer una mica de tot, van recollir i adobar pells de conill, van fer la ferralla i després es van dedicar a la compra-venda de mobles. Durant quinze anys van comerciar amb antiguitats. Era un temps en què a les cases de pagès es trobaven molts objectes antics i la gent se’n volia desprendre, i n’hi havia que es podien vendre per molt bon preu a ciutat. Va ser una bona època en què van aconseguir estabilitat i un cert benestar.

* * *

Châtellerault és una població de 33.000 habitants situada entre Tours i Poitiers, a la Vienne, de la qual he sentit a dir que hi ha “centenars de gitanos espanyols”, però ningú s’ha preocupat per donar-ne notícies i els mateixos assistents socials que hi treballen no en saben determinar l’origen amb precisió. Com és habitual, els zíngars estan localitzats en barris HLM, i n’hi ha tres de principals: La Renardière, La Plaine d’Ozon i Châteauneuf. El primer que localitzo és aquest darrer. Una nena d’uns dotze anys que juga al carrer m’explica amb una certa dificultat que “el padre de mi yaya era de Huesca” i em condueix fins a casa de l’avi, un setè pis en un bloc vertical, que es diu Hernández i explica que el seu avi va venir d’Espanya per la guerra civil, però ell no en sap gran cosa. Recorda que el seu pare havia nascut a Madrid i viatjaven per tot Espanya. No coneix catalans, en aquest barri no n’hi ha. El que abunda a tota la població són els espanyols, i en pot haver entre 400 i 600. El seu fill –i pare de la nena– s’ofereix a portar-me a La Renardière, per veure si hi ha algun català. Al retrovisor del cotxe hi penja una bandera espanyola.

Quan hi arribem, trobem un grup de veïns que s’estan en un banc del carrer que m’ex-

pliquen en castellà que aquí hi ha cinc famílies principals de gitanos, tots espanyols: Santiago, Díaz, Hernández, Clavería i Salguero, i la majoria donen com a referència la guerra d'Espanya com a causa de la vinguda a França. Fa uns cinquanta anys que “els vells” van venir a Châtellerault perquè hi havia fonerries i fàbriques d'armes, i molts gitanos treballaven al seu entorn.

Un home d'uns trenta anys, que es diu Santiago de cognom, diu que el seu avi va nèixer a Andalusia i que per això ell parla bé l'espanyol, però la seua germana més jove el parla menys –imagino que hi renuncia per voluntat pròpia– “i els joves el perden”. La seua mare, explica, parla perfectament català perquè va viure vint anys a Perpinyà. Es diu Rachel Salguero i va nèixer a Lleó, a Espanya, però als sis anys la família es va establir a la capital del Rosselló. Després van venir aquí, on ja només fa servir l'espanyol i el francès.

M'expliquen que conserven tots els costums gitanos. El mocador és una obligació i totes les joves el fan, i les possessions dels difunts les llencen o les trenquen, més que no pas cremar-les.

L'home més gran del grup es diu José Ortiz i va nèixer el 1933 a Girona i per la guerra va passar a França amb els pares. Van anar a Perpinyà i parlava normalment català, però va venir el 1969 a Châtellerault perquè hi tenia família i ja no l'ha fet servir més. Explica que tots els gitanos de la població estan emparentats d'una manera o altra. Al departament no n'hi ha: a Poitiers no creu que hi hagi catalans, però a Angulema sí que n'hi ha, especialment a Soyaux, la seva néta hi és casada amb un. Aquí només hi ha una catalana que és casada amb un andalús, es diu Baptiste i parla català amb el fill, que és “mig català”. L'anem a veure, però una veïna diu que és de viatge a Perpinyà.

Annex 11. Relats de viatge

Lió, Grenoble

Arribo a Lió amb un lloc de referència a l'agenda. Gairebé tots els informants coincideixen que a Feyzin, una població de la *banlieue*, hi ha catalans. Ernest Serbiole, de Douai, m'havia dit que hi demanés per François Gros: “tots els gitanos el coneixen”.

Feyzin és una població petita i per arribar-hi des del centre de Lió cal surfejar per un entrellat d'autopistes que s'entrecreuen en totes direccions. Desembarco, seguint la senyalització que trobo, en una mena de polígon industrial lluny de tot arreu. La població està dominada per una refineria de petroli de les més importants de França, que arrossega mala fama des que el 4 de gener de 1966 va patir una de les catàstrofes industrials més importants de la història del país, una explosió que va elevar un bolet de foc de 600 metres que va causar divuit morts i 88 ferits, i va afectar 1.500 habitatges.

L'ajuntament es troba al capdamunt d'un turó despoblat, a la vora de l'església. Dos edificis isolats enmig d'un parc que miren de ser el centre neuràlgic d'una població escampada i industrial. Arribo a dos quarts d'una i ja han tancat per dinar, però truco i un home jove que encara no ha sortit m'informa.

–Cerco un gitano que es diu François Gros.

–Què? Com?

–Els *voyageurs* solen viure o en *terrains de camping* o en *cités* HLM. N'hi ha a la vila?

–Sí, no gaire lluny d'aquí hi ha un *terrain camping*...

No em resulta difícil seguir les indicacions per arribar a un descampat fora vila, al 24 de la rue Léon Blum, en una població on sembla que tot són descampats fora vila. Plou a bots i barrals i demano a la primera caravana que hi ha a l'entrada, on em contesten

directament en català. Es tracta d'una família mixta, l'home es diu Amalla –Gueli de nom gitano– i la dona, Françoise Baliardo. Ell va nèixer a Nimes el 1941, el seu pare era nascut a Vic i la mare a Lagesse (Aube, Xampanya), i la jaia paterna, a Girona. “La família dels Negrets”, especifica. La família era d'espanyols –el seu cognom sembla que és una modificació d'Amaya i no de Malla– i ell es considera meitat espanyol i meitat català, per bé que la llengua que considera pròpia és aparentment el castellà.

A la vora de la caravana hi ha una caseta de fusta de jardí, on ens asseiem per xerrar, amb una germana de la dona, Jana, que viu a Arle i és de visita. “Nusatrus sem Baliardo, la família dels Gipsy Kings”, explica. Al cap d'una estona entra un fill del matrimoni, d'uns 30 anys, que tant s'expressa en català com en castellà, perquè el pare li ha transmès una llengua i la mare, l'altra. M'expliquen que ells viuen tot l'any aquí, i en aquest terreny hi ha una quinzena de famílies catalanes i espanyoles, meitat i meitat.

Coneixen en François Gros, el coneix tothom, li duen així perquè hi havia un François Petit i també un Gran, i ell era el més voluminós dels tres, però ara s'està a Saint-Pierre-de-Chandieu, a una vintena de quilòmetres, on hi ha unes quantes famílies catalanes. Esmenten noms d'altres gitanos catalans que han arribat a tenir una anomenada a la zona: els Cigales, el Jeannot de la Pampam, el Paul de la Negra... aquest ja mort. A Saint-Genis-Laval, una altra de les poblacions de la perifèria de Lió, també hi ha unes quantes famílies de catalans, però on n'hi ha més és a Décines, en un barri que es diu Les Marais, on són tots catalans. A la resta de terrenys de càmping “són melanjats, catalans i espanyols”, segons en Gueli.

Les germanes Baliardo expliquen que el seu pare era de Seta i la mare, de Figueres, una població que només saben que és “a Espanya”, sense més referències. “Al temps de la guerra” van anar a Montpeller, sense escala a Perpinyà, i “van quedar en una casa a Lunel, i après van viatjar cap amunt de França”.

En Gueli explica, aquest cop en castellà, les diferències entre els gitanos. “Antes, con los romanicheles eramos perro y gato, no nos gustaban. También están los yéniches, que no son bien bien gitanos, que son muy malos. Pero las riñas se han ido perdiendo”. Ara l'Evangelí els ha unit a tots. “La pau dels gitanos és un do de l'Évangile”, afirma, ara en català.

Segons ell, “el español es más puntoso [acurat], y el catalán más *passager*”. Diuen que tant catalans com espanyols fan el dicló (mocador).

En Gueli havia estat en els bon temps del tèxtil al Nord, a Fampoux, vora Arràs (un nucli que no havia esmentat Ernest Serbiole, a qui coneix), on recorda que hi havia molts catalans, però tots se'n va anar quan la indústria va començar a decaure.

Un nou recorregut per un dèdal d'autopistes, *rocares*, ponts i enllaços em duu a Décines, on hauria de trobar-hi centenars de gitans catalans, segons informació d'en Gueli i altres de recollides anteriorment. Demano per la *citè* de Les Marais, però em diuen que aquesta població és plena de *cités*, els típics barris socials d'edificis alts. En visito un parell a partir d'informacions que em donen, però no hi ha notícia de catalans. Finalment, al centre de Décines m'indiquen on és Les Marais, que és més una partida rural que no un barri. Segueixo els cartells, passo i repasso per l'indret indicat, però no trobo el nucli. Fins que m'adreço a una mena de poblat de casetes baixes desdibuixades entre camps agrícoles: és aquí.

M'informen que hi ha setanta cases, i cal comptar cinc persones per casa, unes 350 persones. Tots són catalans. Quina és la història del lloc?

Carlo Cortès, de 36 anys, em condueix a casa de la seua àvia, la Jaia Vella (li han dit sempre així, fins i tot quan era jove), una de les persones més grans de la comunitat. El seu nom és Dolorès Serbiole i va nàixer el 1924. És una dona molt menuda, molt vital pels 88 anys que té, vestida, es podria dir, típicament de gitana, una cosa que ja pràcticament ha desaparegut, fins i tot entre les persones més grans. Porta sobre les espatlles un xal de fons negre amb redonetes vermelles i uns serrells molt llargs d'aquest mateix color. Té uns cabells totalment blancs que, segons mostren les fotos, havien estat molt negres. Sembla que a Carlo se li fa estrany parlar *gitano* amb mi, i fa servir durant una estona el francès, fins que al final es passa al català, que és la llengua que parla amb la jaia.

En aquesta comunitat, que ha perdut en bona part la noció de què és Catalunya, la llengua ha començat a declinar de manera notòria. Els infants parlen majoritàriament en francès, per bé que els seus pares la conserven per relacionar-se amb els més grans. La

generació intermèdia ja no la transmet i molts matrimonis joves no la parlen entre ells. El sentiment de ser catalans és, però, total i és el que els defineix.

La Jaia Vella em fa passar al menjador, on hi té una mena de racó dels records. Hi ha un bufet amb un ram de flors de plàstic, marededéus, imatges diverses i retrats emmarcats de néts –avui tots grans– i de besnéts (en té una quinzena). Per sobre del bufet, enganxades a la paret, hi ha tot de fotos fetes al llarg de la seua vida. La més antiga la mostra d'adolescent amb una germana i una cosina a la vora d'una *verdine*, el carruatge-casa característic dels gitanos, amb la qual va viatjar durant la joventut. M'indica que llegeixi la pàgina d'una revista grapada a la paret on, sota l'epígraf de "Portrait", li tracen un perfil titulat "Fleur des chants", perquè ella és una de les persones més significatives de la comunitat gitana de Lió i tota la vida ha cantat i ha ballat.

La Jaia Vella ha viscut totes les vicissituds de la comunitat gitana de Lió. Va néixer al cor de la vila vella, al 7è *arrondissement*, i va ser desplaçada unes quantes vegades fins que va fer cap aquí. Primer a l'anomenat Village Nègre, a la perifèria sud, on es van establir en barraques poblacions immigrades i gitanos. Després, en unes condicions similars, a Gerland, també a la perifèria sud, i després al barri de Laënnec. També d'allà els van fer fora i van aixecar de nou barraques en aquests *marais* (pantans), als anys seixanta. Recorda que van arribar-hi a l'hivern i tot hi era glaçat, i es van establir gairebé sobre l'aigua. Així es van estar gairebé dues dècades, fins que els van acabar fent les casetes que tenen avui, de dos pisos i amb jardí, molt confortables.

Ella tota la vida havia cantat i va actuar en diferents films fent el paper del que és, de gitana. El darrer va ser potser el més notori, *Les Lyonnais*, que es va estrenar el novembre del 2011, dirigit per Olivier Marchal i protagonitzat per Gérard Lanvin, que apareixen en una foto de la paret abraçant-la. La pel·lícula està basada en el llibre *Pour une poignée de cerises* (editorial Michel Lafon), que és la biografia d'Edmond –Momon– Vidal (1945), un gitano català local (Vidal és el cognom que més sovinteja en aquest barri), que va ser entre 1967 i 1974 un dels caps d'una banda, Les Lyonnais, que va protagonitzar atracaments i segrestos que la van fer coneguda a tot França. El seu periple delictiu acumula tots els ingredients, amb traïcions, venjances, assassinats, atracaments i enfrontaments amb la policia que requereix un bon guió de pel·lícula. El cop principal de

Les Lyonnais es va fer el 30 de juny de 1971 en una oficina de correus d'Estrasburg, on es van endur dotze milions de francs (set milions d'euros). Per bé que Momon ha dit en entrevistes que en cap de les seues accions no va fer mal a persones, alguns dels membres de la banda van protagonitzar diversos assassinats, entre ells el d'un jutge, que no s'han acabat d'aclarir. La sang va córrer abundantament també en venjances, ajust de comptes i enfrontaments amb la policia. Momon va liquidar el seu mentor a la banda, el Gros Caillou: "M'havia intentat pelar, no vaig tenir altra sortida", es va justificar en una entrevista. Vista la biografia dels integrants de la colla, Vidal és el que n'ha sortit més ben parat: cinc van ser abatuts per la policia o assassinats –a un el van trobar amb tots els ossos trencats–, un altre es va suïcidar i dos, més afortunats, van morir de càncer. Després de passar catorze anys i mig a la presó, Momon fa avui una vida ordenada que reparteix entre l'atenció als seus vuit néts i una botiga de roba. Quan es va estrenar la pel·lícula, el novembre del 2011, va aparèixer en moltes entrevistes a tota mena de mitjans i va explicar que tot va començar per a ell quan, als disset anys, va robar una caixa de cireres i el van condemnar a 64 dies de presó. A partir d'aquí la vida li va lliscar per un rost vertiginós de males companyies i actes delictius. La notorietat de la banda es reflecteix també en un documental (*Le gang des Lyonnais*, Stéphane Granzotto, 2011), en diversos llibres i en desenes de reportatges.

La Jaia Vella resumeix la història de la pel·lícula de manera molt concisa: "Un gitano català, Momon Vidal, hi feia el murri".

A la jaia, cantaire de mena, no li costa gens entonar una cançó en castellà, que no entén: "Y si una luna lunera / per [sic] ella yo me muero / de rabia lloira / cuanto un clavel si [aquí diu un mot indesxifrabable] en esa boca / unos claveles / en la boca...".

La Jaia té una bona pronunciació, amb elles i erres a la catalana, però li costa ja molt seguir una conversa per qüestions d'edat.

Un veí de la Jaia Vella, Toni Vidal, de 35 anys, m'explica en un català una mica forçat que els més joves han deixat de parlar gitano, però que tots la consideren encara la llengua del grup i s'esforcen per parlar-la amb els més grans. Aquí hi ha sobretot Vidals i Cortesos (pluralitzen els cognoms), i també altres cognoms habituals entre les catalans,

com ara Baptiste i Pouvil.

Una dona d'uns 35 anys, estranyada, em crida des d'una finestra. Quan li parlo en català li fa una gràcia que no s'ho pot acabar. Diu que entén tot el que li dic, però ella no parla la llengua.

Al jardí d'una de les cases, Ivette Vidal, que té uns 60 anys, conversa amb la seua cosina Juliette Bousquet. Totes dues són nascudes al centre de Lió i van venir aquí als 22 i 24 anys, respectivament. El jaio de totes dues era de Barcelona i “va desertar durant la guerra i va venir en França”. “Va fer quatre criatures i es va instal·lar a Marsella”. “Els vells sempre diuen que venim de Perpinyà”, expliquen. Tenen un cosí a la capital rossellonesa, “se criden Soulès”. Expliquen que les famílies de catalans que hi ha a Saint-Genis-Laval, una desena, instal·lades en un terreny i també en cases, procedeixen de Narbona.

Les cosines pentinen una noieta d'uns setze anys que queda literalment bocabada de sentir parlar català algú de fora de la comunitat. “C'est un gadjo? C'est un gadjo?”, pregunta insistent. Li demano si parla català i somriu i diu que no. Les dones li parlen en francès, tot i que entre elles ho fan en català. En aquesta comunitat els gal·licismes s'hi ha introduït amb força. Ivette explica que entre els que viuen a Les Marais ja no n'hi ha cap que viatgi, si no és per visitar parents, i ella, naturalment, té nostàlgia dels temps errants. “Era guapo viatjar abans –diu–, els gitans érem *libres*”.

Com tants altres gitans, Ivette, una dona riallera i molt amable, es guanya la vida amb la venda ambulat. Dimarts, dijous i dissabte va a Gratte-ciel, a Villeurbanne, a tocar de Lió, i el diumenge, a Charpennes. En comenta que l'endemà, dissabte, hi trobaré catalans de tota la contrada.

Quan hi arribo, la Ivette, que ven flascons de pintura d'ungles, em presenta alguns catalans que tenen diferents parada. Corre la veu i es criden entre ells. De seguida es forma una gran gatzara, amb esgarips i rialles. Hi ha una sensació general d'incredulitat de sentir parlar *gitano* a una persona de fora. Un matrimoni que viu a Saint-Genis-Laval m'explica que fa uns trenta anys a la zona de Lió hi havia molts més catalans, però els

terrenys d'acollida eren escassos i solien estar plens, i se'n van anar anant, preferentment cap a Niça i Marsella. A la seva població ara queden cinc famílies (Pouvil i Rey), que sumen un centenar de persones. Hi ha moltes criatures “i tots, “absolutament tots”, assegura, parlen català. L'home. Gérard Rey, diu que “els jaios venien d'Espanya”.

Amb ell hi ha un cosí, Antoine Rey, que ha vingut de visita. Viu a Agde i diu que allí, a La Glacière, al centre de la vila, “n'hi ha un paquet, de gitanos catalans”, uns 700 o 800, segons els seus càlculs.

Un altre paradista, Jeannot Salles, explica que ell va nèixer a Marsella i fa 40 anys que va venir a Lió. Ara s'està en un terreny a Feyzin, un de diferent del que he visitat. Explica que, com en aquest, també hi ha catalans i espanyols “melanjats”. Calcula que entre tots dos terrenys hi deu haver 200 o 300 catalans. Està despatxant amb un àrab que ha adquirit nocions de català i mentre conversem es passa l'estona ironitzant amb frases com ara “ets boig” o “català burro”.

Corre la veu entre la vintena de catalans que hi ha en les diferents parades i molts em vénen a saludar. Tres dones d'entre 35 i 40 anys que n'atenen una no paren de riure i de fer-me garlar. Represento una novetat exòtica, perquè cap d'ells no ha vist ni sentit mai un extern de la comunitat parlar català. “Guaita, guaita com parla de serrat!”, no para de repetir una dona. En la estona que enraonem em sembla que la seua parla presenta més gal·licismes que les altres grups i la pronunciació està una mica més supeditada a la llengua dominant, però hi ha variacions també entre les persones: un em pregunta “com te crides?”, però un altre fa “com te dius?”. Com a Les Marais, tots fan servir el verb d'arrel caló *mangar* per *demanar*, i prescindeixen totalment del verb estar, inexistent en francès. “És bé” diuen per exemple. Em diuen que torni l'endemà, que els diumenges hi ha mercat a la plaça Jules- Grandclément de Villeurbanne, i allí es tornen a aplegar els gitanos catalans per accomplir el ritual ancestral de la venda ambulat.

Abans d'emprendre la ruta, telefono a l'almoïner encarregat dels zingars al bisbat de Clermont-Ferrand, perquè és un lloc on hi ha força gitanos. Es diu Jacques Bonnant-Michel i explica que al departament, Puy de Dôme, hi ha 6.000 viatgers. Fa vint anys que hi treballa però ni tan sols té consciència de l'existència de catalans. La immensa

majoria són manuijos i ienijos, i coneix alguns cognoms espanyols, com ara Contreras, Santiago i López, però han perdut ja la llengua. Li esmento els dinou cognoms catalans més habituals i reconeix Maille, Patrac i Rey a Gannant i a Clermont-Ferrand, però són pocs i cap família no conserva la llengua. Hi ha també Espinós casats amb Maille (Espinós és una corrupció d'Espinàs, segons demostren moltes partides de naixement del segle XIX), i a Riom, a una quinzena de quilòmetres de la capital, hi ha algun Vidal i algun Ferret.

* * *

Grenoble és potser l'única ciutat de França que té ben documentada la història de la seua comunitat gitana. Gràcies a la molt bona feina de recerca plasmada en el llibre *Ces gens-là. Cent ans d'histoires de la communauté gitane à Grenoble* (2004) es coneix la data d'arribada dels primers gitans i com el grup ha anat creixent al llarg de les dècades. La publicació va ser promogut per CODASE (Comité dauphinois d'action socio-éducative), i la recerca i la redacció les va dur a terme Annabel Brot.

El llibre, que inclou un arbre genealògic, dóna els noms de 680 persones de set generacions que són els descendents d'una primera parella que es va establir a la ciutat durant la segona meitat del segle XIX, i lògicament de les persones que van anar arribant-hi en les generacions successives, generalment a partir del matrimoni. La parella primigènica estava formada per Étienne Alexandre Baptiste i per Marie Jallet, i d'ells se'n sap poca cosa a part del nom. El cognom de l'home en suggereix l'ascendència catalana, i la dona era una sinte piemontesa, de manera que el grup va ser híbrid des d'un principi. "Cette alliance est donc à l'origine de la mixité actuelle de la communauté, composé de Gitans et de Sinti, mixité que des mariages ultérieurs avec d'autres Sinti, notamment les Modeste, consolideront" (p. 10), s'explica al text. Enlloc del llibre no figura, ni un sol cop, les llengües que parlen els gitans. És un tema en què el llibre no s'hi fixa en absolut; l'autora no s'ha preocupat ni a preguntar-ho als entrevistats, ni a fer-ne cap comentari. Només en una ocasió s'esmenta una frase: "Souvent Louis Fabrier (né le 30 avril 1879 a Jonquièrre [?]) disait qu'on était de la branche des "ouzeilles". Les "ouzeilles": les oiseaux" (p. 24), però sense dir tampoc a quina llengua pertanyen aquests mots.

Étienne i Marie van tenir set fills: Alexandre (dit Reille, nascut el 1884), Carmen Dolores (Jaia Maigre, 1890), Antoinette (Nay), Victorine (Calique), Marie-Stéphanie (Tito), Marie-Louise (Ménie) i Jean (Queue). Al llibre s'esmenten (p. 10) els nous cognoms que van incorporar-se a la família a partir del casament de les noies: la Jaia Maigre es va casar amb Jean Jussi, un sinte arribat del Piemont vers 1885, un cognom que a vegades apareix també com a Lussi; Antoinette, la Nay, es va casar amb Joseph Servant, anomenat Le Lutteur o Gros Sanette. Aquesta parella, els ancestres dels abundants Servant que hi ha ara a la comunitat, va tenir sis fills, i una, la Rosa, es va casar amb Michel Modeste (le Seigne), que va iniciar la nissaga Modeste, també avui nombrosa.

Victorine la Calique es va casar amb Léon Rey (molt possiblement català) i van iniciar una nissaga amb aquest cognom. Una de les seves filles, Rosa, la Nono, es va casar amb un altre Servant, Charles le Python, nebot del Lutteur, i va encetar una segona branca dels Servant.

La Marie-Stéphanie (Tito) es va casar amb Edouard Fabrier, i la Marie-Louise (Ménie) amb un home al qual deien Roda Castagna, potser sinte.

Els casaments endogàmics han estat la norma a la comunitat de Grenoble i després de sis o set generacions tots els seus components tenen antecedents en dues o tres d'aquestes branques.

En el llibre es recullen els testimonis de quatre dels néts de la primera parella, que conservaven el record només de la Marie, a la qual deien la Jaia avec la canne, que va viure fins als anys cinquanta del segle XX, i que era molt més jove que el seu home Étienne, que era vidu quan s'hi va casar i que va morir cap al 1905. Ell era, com tants gitanos catalans a l'època, tractant de cavalls, com testimonia l'única foto que n'ha quedat, en la qual apareix amb la brusa característica de la professió. El matrimoni i els seus set fills vivien, com la majoria de zíngars a l'època, no pas en tartanes o caravanes de fusta, que oferien una certa protecció, sinó en carros senzills, que solien cobrir amb una lona, i que estiraven dos cavalls. Els avis solien fer periòdicament un itinerari que passava per Romans, Orange i Avinyó, fins a Arle, sempre cap al sud, a la recerca del bon temps i de les collites de fruita i la verema. La Maria venia també per les cases vetes-i-fils.

Els Jussi, dos germans i una germana, van entrar a França des del Piemont travessant els Alps vers 1885. Al gran, que tenia una vintena d'anys quan va arribar, li deien Marseille i va ser inscrit com a Lussi, i aquest és el nom que va transmetre a la seua nissaga. El segon, Michel, dit Fasoï (1867-1942), que tenia divuit anys, es va casar amb una manuix, Claudine Boler, i van tenir dos infants. Eren firaires, una altra de les professions clàssiques del zíngars. Un dels seus fills, Jean, es va casar amb la Jaia Maigre, Carmen Dolorès Baptiste, nascuda el 1890. De la germana Jussi no n'han quedat traces, ni tan sols el nom de fonts.

Henri Joseph Servant, que va incorporar el cognom a la comunitat, no era zíngar, sinó gadjó que va adoptar la forma de vida dels zíngars, potser a causa que eren esquilador de professió. Es va casar amb la gitana Rose Rey (nascuda el 1850) i va morir el 1901. Van ser pares del Matibou, del Lutteur i d'algun infant més. El Lutteur es va casar en primeres noces amb Antoinette Baptiste, la Nay, germana de la Jaia Maigre, i en segones amb la Nena Serviolle, que incorpora un altre cognom català a la família. Aquests van tenir dos infants, i una d'ells, Angèle Castagna, explica que els seus avis procedien d'Avinyó.

Els gitanos i els sinti de Grenoble es van començar a sedentaritzar cap al 1918, arran de la primera guerra mundial. Touti, besnét de Fasoï, explica que quan aquest van arribar del Piemont vers el 1885 amb una germana i un germà, tenien la ciutat com un punt de referència, però vivien viatjant fent petites feines a les fires i a les festes locals, bàsicament al Delfinat. Els hiverns baixaven cap al sud. Seguien la vall del Roine fins a Niça oferint porta a porta la reparació de cadires i seients, fent reixeta o renovant els respallers. S'hi estaven ben bé mig any, i quan arribava el bon temps, tornaven cap als Alps. A mesura que avançaven els anys es van anar quedant més temps a Grenoble, van ocupar locals i tuguris al barri més antic i degradat de la ciutat, la Montée Chalemont i la rue Saint-Laurent, i després la rue Très-Cloîtres i també la Mutualité i la Chenoise, on en aquells temps s'hi havien establert, amb els gitanos, italians i espanyols. Com Fasoï i els seus germans, la majoria de famílies baixaven al sud a l'hivern i, com ells, a poc a poc ho van deixar de fer. Molts es van dedicar a recuperar objectes vells i ferralla i van optar per sedentaritzar-se. Als anys vint alguns infants de la comunitat van començar a anar a l'escola. En aquesta època es comencen a trobar altres noms de gitanos catalans, com ara Baliardo.

Raymonde Jussi, nascuda el 1932, explica (p. 38 i 39) la història de la seua família, que evidencia el procés que van seguir els gitanos de la ciutat:

J'allais naître dans un caravane, mais comme dans la caravane il n'y avait pas de lumière, et qu'il faisait froid, ils ont demandé à quelqu'un d'accoucher ma mère dans une maison. Je suis née montée Chalemont. Et de là mes parents sont repartis, ils ont encore voyagé, jusqu'à la guerre, jusqu'en 1939. On voyageait par-ci par-là. Où on allait beaucoup c'est dans le Midi, et aussi en Savoie. Mon frère Abel est né a Sciez. On voyageait beaucoup en Savoie parce que mes parents connaissaient bien la région. Ma mère chinait. Mon père était empailleur de chaises. Moi je ne me rappelle pas des chevaux, les chevaux c'était plus vieux. On avait une auto. On habitait tous dans la caravane. Le matin, ma mère partait chiner jusqu'au soir et on attendait qu'elle revienne. On ne mangeait pas: on n'avait rien. On ne mangeait que le soir, quand elle rentrait. Quand elle chinait, c'était dur. Elle n'avait pas bien de chance...

La Pipo, nascuda el 1934, explica que els seus pares havien viatjat amb cavalls, però que als anys vint, després de la primera guerra mundial, ja es van procurar un vehicle de motor. Van viure encara a la carretera uns anys, però van acabar per trobar més confortable la vida sedentària (pp. 39 i 40):

Quand j'étais petite on voyageait, on a toujours vécu dehors. On allait beaucoup à la campagne, parce qu'à la campagne les gens nous aimaient bien. Bon, c'est à dire, ils se méfiaient: ils portaient toujours plainte a cause des poules, des histoires comme ça. Mais quand même, il y en a qui étaient gentils parce que quand ma mère allait chiner, ils lui donnaient un petit peu de sous, et puis ils lui donnaient des pommes de terre ou autre chose pour nous faire manger.. Elle vendait de la dentelle à cette époque (...). Elle travaillait souvent toute la journée pour essayer de gagner quelque chose parce qu'il fallait payer l'essence, à manger, et puis on était beaucoup, on était une grande famille: on était dix, dix enfants! Ensuite mes parents sont revenus a Grenoble et ils ont habité a la montée Chalemont. Et là ils avaient une maison, ils étaient bien. Mes deux soeurs travaillaient aux chocolats Cémoi, mon père rempaillait des chaises et ma mère faisait les chiffons. Mais ils avaient le mal du voyage, il fallait qu'ils repartent. Alors ils ont tout laissé, ils sont repartis. Mais quand ils voyageaient c'était la misère. La vie était beaucoup plus dure. Ils n'auraient pas dû laisser leur maison de la montée Chalemont.

Són petites històries que condensen la dels gitanos de Grenoble i la de molts altres. La tradició i el desig del viatge contraposades al confort d'una la vida sedentària menys

lliure. Aquest era el període d'entreguerres. L'esclat de la segona guerra mundial va portar bona part dels gitanos que tenien Grenoble com a punt de referència a arrelar-s'hi definitivament:

On est revenu à Grenoble quand il y a eu la guerre –on ne pouvait plus voyager, il n'y avait plus d'es-sence, il n'y avait plus rien- alors on est venu s'installer rue de l'Alma. Et on est resté là.

I amb la guerra va arribar la persecució racista per als gitanos endegada per part de la tercera República francesa, reforçada després pel Govern de Vichy. El 19 de març de 1939 es va aprovar una llei que donava poders especials a l'executiu en referència als nòmades. A final d'any se'ls va prohibir circular per les carreteres, però també tenir una residència fixa. Molts gitanos van ser detinguts i empresonats. Aquestes mesures van desembocar en el decret-llei del 6 d'abril del 1940 que acusava els gitanos de ser espies i preveia establiments concrets per confinar-los. Van decretar que calia agrupar-los en llocs de reclusió i els prefectes van començar a complir ordres de detenir-los. 22 departaments van prohibir tota mena de circulació als firaires i als nòmades, que acostumaven a ser zíngars, sota pena de presó. Arran de la circular del 6 d'abril de 1940 es va decretar l'internament generalitzat dels titulars dels carnets antropomètrics, que tots els nòmades tenien l'obligació de portar des del 1912, arran d'una llei. Hi va haver detencions en massa de famílies, que van ser confinades en diferents camps repartits per França. El gran camp del sud de l'hexàgon era el de Ribesaltes, al Rosselló, on hi van portar gitanos de Grenoble, com testimonieja Carmen Jussi, que diu que hi van recloure els seus avis materns. Uns 3.000 gitanos van ser internats en diferents camps fins a la fi de la guerra. En una de les accions més ignominioses, els ocupants alemanys en van concentrar 300 a Nord-Pas-de-Calais i els van deportar a Auschwitz. La fi de la guerra no va suposar la fi de la persecució per als zíngars de França, que, malgrat que gairebé tots tenien nacionalitat francesa, van continuar reclosos principalment en els camps de Ribesaltes, Saliers, Montreuil-Bellay, Jargau i Poitiers.

Aquests esdeveniments van resultar decisius perquè una bona part dels gitanos de Grenoble se sedentaritzessin. El fet de tenir un domicili els permetia a més, com a tots els ciutadans, obtenir tiquets d'alimentació de la municipalitat. La sedentarització va fer també que molts infants anessin a escola, com conta la Pipo:

Je suis allée à l'école quand on est arrivé à Grenoble et qu'on a eu une maison. Comme on était de la rue Alma, j'allais à l'école Hébert, avec ma soeur Raymonde. Mais on n'y allait pas souvent, on n'aimait pas tellement rester enfermé.

Però la voluntat d'establir-se no va implicar forçosament el fet de tenir una casa, i molts gitanos, especialment els que arribaven del sud atrets pels parents ja radicats a Grenoble, es van instal·lar en caravanes en terrenys tot al voltant de la ciutat, especialment a les ribes de l'Isère, però aquí els gendarmes els importunaven perquè havien de tenir els carnets antropomètrics i els podien fer fora en qualsevol moment.

El pare Touchon, capellà catòlic, va començar a treballar amb els gitanos de Grenoble el 1957 i, segons explica:

L'actuelle communauté de l'Abbaye, le point de départ c'est à mon avis des familles d'Avignon. Ils sont arrivés d'Avignon, tous les Servant et compagnie, peut-être les Rey, c'est un peu le noyau de démarrage où se sont joints les Baptiste, qui ne venaient pas d'Avignon, je ne crois pas... Ici ils se sont mariés avec les Sinti: les Modeste et les Jussi sont des Sinti, ils ne parlent pas la même langue, alors la langue est tombée tout de suite. À Lyon, par exemple, ces gens-là ne se sont pas mariés avec des Sinti. Et je crois que ce qui fait la richesse de la communauté de Grenoble c'est la rencontre de deux cultures, de deux manières de vivre.

A la comunitat s'hi van sumar també ienixos, que, com els manuixos, tenen un origen alemany. Aquests segueixen unes pautes de vida, especialment el nomadisme, molt semblants als zíngars i s'han acabat en bona mesura barrejant amb ells, però la seua nissaga no és clara. Ho explica Carmen Jussi (p. 49):

Mon père a rencontré ma mère pendant la guerre. Ma mère et sa famille étaient originaires d'Alsace, ses parents vivaient dans la région de Metz. C'était des voyageurs, mais pas des Gitans. C'était des Yéniches. Et en 1940, les parents de ma mère ont été déportés à Rivesaltes, dans les Pyrénées.

Als anys seixanta, els barris que havien ocupat a la zona més antiga i degradada de la ciutat van ser enderrocats i el municipi va construir per a les persones que hi vivien habitatges socials a la zona perifèrica de l'Abbaye, que s'ha convertit des d'aleshores en

el punt principal de residència dels gitanos de Grenoble. Els primers d'aquests habitatges socials es van començar a construir el 1930, en una zona encara totalment agrària. Després de la segona guerra mundial les construccions es van incrementar i el 1966 van enderrocar l'última casa de pagès de l'Abbaye per aixecar un institut. Els gitanos i els sinti, i també els ienixos de Grenoble i els que continuaven arribant s'hi van anar instal·lant al llarg dels anys. Tots els que s'hi van traslladar ho van agrair perquè vivien en el que en ells mateixos en deien tuguris (*taudis*), pisos en cases ruïnoses i insalubres del centre històric.

Un cop instal·lats al nou barri, habitatges pisos nous, va arribar potser el moment més delicat de la sedentarització per als zíngars: l'obligació d'anar a l'escola, cosa que molts van viure com un trauma, com explica Carmen Mangione (Modeste de soltera), nascuda el 1959 (pp. 112 i 113):

À mon époque, on n'allait pas beaucoup à l'école. Les parents ne voulaient pas, ils avaient peur. Et ma mère avait dit: "Non, non. Moi je chine –elle travaillait ma mère, mais il y avait sa mère qui nous gardait– et ma petite va aller à l'école, elle fera comme les autres enfants". Et elle m'a mis à la maternelle. Ceux de la génération précédente y allaient parce que c'était la guerre et qu'on leur donnait un peu à manger. Mais notre génération, les parents disaient que ça enlevait l'identité du voyageur, qu'après les enfants n'avaient plus de repères et qu'ils allaient devenir des Gadjé. Et ma mère a dit: "Non, non, moi mes enfants vont à l'école". Au début toutes les mères étaient contre elle et disaient que c'était une mère indigne. (...) Et finalement elles ont dit: "Nous aussi, on va les mettre à l'école". Elles les ont mis petit à petit et après, tout le monde est allé à l'école.

Als anys setanta, la *chine* (vendre o pidolar casa per casa), que feien les dones, va ser substituïda per la venda en mercats ambulants, una activitat que van practicar també els homes, i que es va convertir en un mitjà de vida comú entre els gitanos, perquè les velles professions tradicionals: tractants de cavalls, cadiraires, matalassers... es van acabar.

Amb la instal·lació a l'Abbaye, un barri que en els seus inicis va ser anomenat a Grenoble *Chicago*, a causa de la conflictivitat, els gitanos van començar a conviure amb gent d'altres llocs, especialment magribins i italians, i va començar a haver-hi casaments mixtos.

Els zíngars van mantenir, però, les arrels i, tot i tenir un domicili fix, la nostàlgia del viatge va perviure, com remarca la Touti (p. 139):

Notre génération n'a jamais voyagé et moi, dans une maison, je ne peux pas rester! Pourtant je n'ai jamais mis les pieds dans une caravane, mais je peux pas rester dans une maison, il faut que je sois constamment dehors. La maison me sert pour dormir, c'est tout!

Avui, molts continuen tenint un peu a la carretera, com explica la Touti (p. 139):

C'est la nostalgie du voyage. Ça poursuit, il n'y a rien à faire. Sous une caravane il y a des roues et l'on peut toujours repartir. C'est une sensation de liberté. Moi j'aime bien revenir à Grenoble. Dernièrement je suis parti un mois et demi dans l'Est, je pars à peu près deux mois l'été, ça fait quatre mois en tout.

* * *

Arribo a l'Abbaye un dia de final d'agost del 2012. El centre del barri és una plaça a la qual s'obren una església, un centre social i alguns dels blocs HLM més antics, els que es van aixecar als anys trenta, de color gris fosc, que estan agrupats entre placetes enjardinades i carrers de vianants. És dissabte i a la plaça hi ha les parades d'un mercat ambulat. Cap dels venedors no em sembla gitano, però de seguida veig un grupet d'homes que de ben segur que em poden informar. Un al qual diuen Mathelot, d'uns 60 anys, entén tot el que li dic en català però explica que no el parla perquè la mare, tot i ser catalana, li va parlar en francès. “La jaia parlava a la mare en gitano [català], tot en gitano”, explica en francès. “Aquí estem barrejats els catalans i els sinti, que vénen d'Itàlia”, explica. Un altre home diu que la seua àvia parlava sempre català a casa, tot i que era casada amb un manuíx. Ara diu que la llengua s'ha perdut, que només parlen català els que conserven la relació amb el Midi. “Els que van i vénen tots parlen català –diu– però els altres ja no”. I esmenta com a exemple la família Baliardo (amb l'obligatori epítet “família dels Gipsy Kings”), que ara són de viatge. “Entre els que van i vénen i els que són aquí, en pot haver una cinquantena que encara parlen català”, diu un dels homes, i l'altre s'hi mostra d'acord.

En Mathelot, que es diu Michel Modeste, explica que el seu pare era sinte, i em porta

a parlar amb la seua mare, “una gitana catalana nascuda a Marsella, però que viatjaven amb els cavalls i tenien el lloc de parada a Grenoble, i al cementiri hi tenien els difunts i venien per Tots Sants”. La mare, nascuda el 1934, s’està asseguda en un banc d’una placeta situada entre els blocs de pisos. Entén tot el que li dic en català, però em contesta en francès. El fill li diu “parla-li gitano, mare, ell és català, també el parla”, però ella somriu i continua amb el francès. Potser són ja massa anys sense el català, i el fill se’n queixa: “Ja ho veus! A nosaltres no ens va parlar català i aquesta és una manera de perdre les arrels”.

La mare, que es diu Régis de cognom, conta alguns detalls de la seua vida. El seu pare tenia un camionet i una caravana i la família vivia viatjant. Durant la guerra van haver de quedar-se en un lloc: no hi havia benzina i era perillós, i al govern no li agradaven els gitanos. El pare feia cadires amb reixeta i palla, i la mare venia randes i fils per les cases. “Ara ja estem tots barrejats i perdem les arrels, el meu fill és casat amb una italiana [sintsa], com el meu pare, que també era italià”, explica la dona en francès.

El fill s’hi afegeix: “Perdem les arrels, n’hi ha que encara parlen gitano amb els jaios. Però a mi si em parlen català, he de contestar en francès. A més, ja no viatgem i treballlem amb els paios i estem tot el dia amb ells!”.

Al barri tothom té “com la més catalana de tots” la jaia Béatrice –Baliardo de soltera i Mercier de casada–, que viu en un primer pis d’un dels blocs antics del barri. Va néixer a Montpeller el 1936, d’on era el seu pare, i conta que va venir per la guerra, potser al final, perquè després diu que la contesa la va passar a Lunel. En qualsevol cas, té la memòria d’haver passat tota la vida adulta a Grenoble.

Una de les seues àvies era nascuda a Figueres, “va venir en França per la guerra de Franco” (els anys no acaben de quadrar), i l’altra a França, però no sap en quina ciutat. La primera es deia Batista i la segona, Monique Serviole, i Ferrer de casada. Ha quedat en la memòria de la família que “venim d’Espanya, de Barcelona”, i ella ho reivindica amb una determinació molt clara: “Barcelona és pas espanyola, és català!”, diu. Li pregunto si té relació amb gitanos espanyols i em contesta: “Els espanyols son molt *severes*, són pinxos”.

Amb ella hi ha una filla, l'home d'aquesta, que es diu Toussaint Régis, i el fill de tots dos. Estan de visita i preparant-ho tot per tornar a casa, a Cagnes-sur-Mer, a tocar de Niça. Jo els comento que tinc pendent d'anar-hi i em donen l'adreça perquè els visiti. Li demano al fill, que té 25 anys, que me l'escrigui, però em diu que no en sap, que l'única de la família que sap fer-ho és la jaia, i ella explica que durant la guerra es van quedar a viure en una casa a Lunel, entre Nimes i Montpeller, i llavors va anar a escola. La filla i el gendre diuen que han viscut viatjant i no podien portar els fills a l'escola, però ara tenen dues nétes de sis i cinc anys, i totes dues hi van.

La filla i la seua família se'n van i la jaia Béatrice i jo ens quedem a xerrar amb tranquil·litat en un sofà a la saleta d'estar. Quan ens asseiem es mostra una mica sorpresa i em demana: "On seu après a parlar català?". M'explica que la van batejar com a "Jana" (Jeanne), però que la mare li va dir sempre Béatrice, i que té quatre noies i un noi. La més jove és diu Pepita (que pronuncia aguda, a la francesa) i la que se n'ha anat, Assuncion, de manera que perviuen encara els noms d'Espanya.

Trobo que fa anar una llengua prou neta de gal·licismes i amb expressions molt genuïnes. Pronuncia les elles, un tret que ja conserven pocs catalans de França, i les erres també les fa a la catalana, i no guturals, com els francesos. És una de les poques persones a les quals sento dir *Montpeller*, i no *Montpellier*. "Parleu molt bé català", li comento. "En sóc una!", respon amb determinació.

La Béatrice enraona català amb els seus fills, però només una filla és a prop, a Saint-Martin-d'Hères –a la *banlieue* de Grenoble–, però té poques oportunitats ja d'usarlo més enllà dels parents i se la veu profundament satisfeta per poder fer-ho ara. "És guapa la llengua", afirma.

"Aquí [a Grenoble] són meitat català i meitat italià –explica– però els vells s'han anat morint i ja no parlen la llengua. Hi ha una dona que sí que em parla en català, se diu Josefa –no en recorda el cognom–, me sembla que és nascuda a Avinyó, és la sogra de la meua noia, i parlem en català". La filla de Saint-Martin-d'Hères ja no parla català en família, ni amb l'home ni amb la filla, malgrat que la jaia Béatrice assegura que a "l'arrière-petita- filla" només li parla en català i ella el comprèn.

Li demano per històries i llegendes que li contessin els jaios i em diu que els gitanos catalans tenen sang reial perquè quan van passar a França amb les carretes i els cavalls cantaven i tocaven música, i hi havia un rei que els contractava i abusava de les noies, “i hem tingut criatures d’aquest rei, que agafava les jeunes filles honrades. És per això que nantrus, catalans, sem de sang reial”.

Em conta també una història que diu que va viure de prop la seua àvia:

–Tenia el meu jaio a Barcelona i tenia la meu jaia, pobreta, que portava el menjar cap al seu home allà en Espanya. Passaven, hi havia un *porteur* i tenien una hora fixa, eren quatre o cinc dones que passaven de França en Espanya i amprés d’Espanya en França, i un dia n’hi havia una que venia de parir pobreta, que el noi tenia dus o tres mesos i un petit noi de set o vuit anys, que el seu home era en prisó. Va ser un poc en retard e va passar, i el passador, li va dire com [quan] eren a mitat camí, arresta-te, dona’m el petit, i li va prendre a la força. El meu jaio m’ha racontat això, i diu que el *chagrin* la minava, i és morta d’això, i el seu home li deia: “Me què tenes que sas trista? Me que tenes que sas malalta?, e abans de morir li va dire. Se va morir de sentiment. “Son estat en prisó per res, il avait fait rien, me ara hi niré de bo” [va dir l’home], e va matar el passador, un paio.

Es presenta una dona de fer feines que deuen posar els serveis socials –la porta de casa és oberta de bat a bat– i pregunta: “Què és el que he de fer avui?”, i la jaia Béatrice li etziba en francès: “Comenceu per la meua cambra, que ara estic parlant amb aquest senyor, que és català, com jo!” .

–Es conserva el mocador a Grenoble? –demano.

–Tinc una arrière petita filla que ha fugit, li havien comprat la roba de casament, tot, i un mes abans del casament ha fugit, perquè el seu home era mitat mitat, i els romànichels volen pas el mocador. Totes les meues noies han tingut el mocador.

La Béatrice parla també del costum de cremar les pertinences dels difunts:

–Ah sí, cremen tot, encara se fa, tot cremat, dels meus pares, coses noves, tot. N’hi ha

que si tenen bagues [anells], si tenen cadenes en ort [or], el conserven: “Això és del meu pare, això és de la meu mare...”. Jo els vaig donar arracades i bagues a totes les meues noies, ho conservaran, me altra cosa no! Una roba, una sabata, per què fer-ho guardar? Cal cremar tot. Abans cremaven la caravana, me ara la cremen pas, ara la donen.

I els mobles, els cremaven?

–Mai hem tingut mobles, hem tingut sempre campings [caravanes].

La Béatrice diu que els costums dels gitanos es perden: “Totes les meues noies han tingut el mocador”, però avui ja hi ha moltes joves gitanes que no segueixen la tradició.

També les creences han canviat, i aquesta vegada en ella mateixa: s’ha fet evangelista i assegura que aquesta és “la veritable religió dels gitanos” i el catolicisme és “dels paios”.

Carmen Dolorès Mangione és la presidenta de l’ADHAC, l’associació de veïns l’Abbaye Châtelet. Explica que els noms li vénen de la seua padrina, que tot i no ser espanyola els hi va posar. Mangione és sinti, explica. Catalans i sinti estan barrejats (ella tenia una àvia que es deia Baptiste), i aquesta barreja és la que ha fet que acabés triomfant el francès en la comunitat, segons explica, i el català avui només es manté en alguns individus. Un cop definitiu per al català com a llengua social dels gitanos de Grenoble va ser que una família catalana molt nombrosa, els Gimenez, més de 200 persones, se n’anessin a Marsella fa uns deu anys.

De l’Abaye ha sorgit un grup de música prou conegut, Fuego de Rumba, que es presenten al web dient que està integrat per gitanos i sinti. Canten en bon espanyol amb accent andalús.

Annex 12. Relats de viatge

L'assemblea dels evangelistes

Couvron és un poblet d'uns pocs centenars d'habitants, un punt qualsevol enmig de la gran plana picarda, a una quinzena de quilòmetres de Laon, la capital del departament. Busco la concentració de gitanos evangelistes, que es fa anualment, i no cal que m'hi esmerci gaire. Dotzenes de cotxes s'amunteguen a la cruïlla on trenca la carretera que duu al punt on estan instal·lats. Segueixo els cotxes i les caravanes, i quan arribo a lloc, quedo esbalaït. Una esplanada oberta en totes les direccions de la rosa dels vents poblada per tot arreu amb caravanes i caravanes, vehicles i vehicles. Milers, desenes de milers. Un mar impossible de calcular. Avanço pel que n'és l'avinguda central, l'eix que articula la distribució d'aquest poblat circumstancial. És una pista asfaltada d'una cinquantena de metres d'ample que s'allarga durant un parell o tres de quilòmetres. Em costa una estona reparar que es tracta d'una pista d'aviació per la qual he d'avançar fent giragonses perquè cada quaranta o cinquanta metres hi ha uns troncs descomunals posats travessers que obliguen, quan s'hi passa amb el cotxe, a fer un eslàlom constant.

Quan arribo al final de la gran pista entenc el motiu pel qual hi ha aquests obstacles tot al llarg del recorregut. Cinc o sis cotxes competeixen en l'espai que queda entre l'últim tronc i una tanca metàl·lica, darrere de la qual hi ha dos cotxes de la gendarmeria i uns quants agents, en un camí que solca un espai il·limitat de camps de conreu.

Un públic enfervorit, majoritàriament masculí, potser un parell de centenars de persones, animen i victoregen els conductors. "Què passa?", li demano a un adolescent que tinc a la vora. "C'est le démarrage", contesta. Aquest consisteix a fer una accelerada brutal en els cinquanta metres escassos que hi ha lliures i frenar o virar bruscament quan s'arriba a la tanca. Hi ha competicions entre parelles de cotxes, però també accions creatives individuals, com ara derrapar tantes vegades com l'espai dóna de si o fer tombs sobre l'eix del vehicle a tanta velocitat com sigui possible. La cosa està molt animada. Els cotxes que s'exhibeixen són sens dubte els prototips més vistosos i ràpids de tota l'acampada, i els xofers semblen molt ardits, així com també la seua indumen-

tària, perquè molts s'han vestit amb camises llampants i barrets sofisticats. M'allunyo del camp de recorregut dels bòlids i m'assec en un tronc a contemplar el *démarrage* i els tipus humans que el protagonitzen.

M'informen quec hi ha més de 5.000 caravanes, de manera que no és fàcil orientar-se. Tampoc no hi ha res que s'assembli a un servei d'informació. El centre d'aquesta ciutat improvisada es troba en un gran envelat on tenen lloc les reunions. A part d'això, només hi ha quatre o cinc barraques-contàiner de les que se solen posar a les obres, on sembla que s'apleguen els pastors que formen part de l'organització. Hi ha també una petita barraca on venen pa i alguna altre producte bàsic, i unes desenes de cabines de vàter.

Al vespre hi ha el que en diuen *reunió* a l'envelat, el *châpitau*, un espai de forma rectangular poblat amb cadires de plàstic amb un escenari al fons on hi poden cabre perfectament dues mil o tres mil persones. Hi parlen representants de diversos col·lectius: roms i manuixos francesos la majoria, i alguns gipsies i sinti que vénen d'Anglaterra, de Bèlgica i de Suïssa. Hi ha una orquestra d'acompanyament, que denota la procedència dels assistents. Com deia el català de Montpeller Paul Bueno, aquests toquen fiii fiii i no rac rac, són violins i no pas guitarres, la diferència instrumental entre manuixos i gitanos.

Parla en la seua llengua des del cadafal un rom vingut d'Anglaterra, i un altre tradueix el que diu al francès. Va nàixer en una caravana fa 82 anys i va passar la joventut viatjant amb els cavalls. Treballava amb la ferralla i només pensava en els diners. Viatjava i mai havia sentit parlar de l'Evangeli. Però el 1979 el Senyor va començar a beneir-lo. Tenia un veí que patia una malaltia dolenta i li deia cada dia "si ets cristià, prega per mi". I ell va començar a pregar, i Déu va venir i el va tocar, i l'home malalt va guarir. Allò va suposar el començament d'una vida nova per a ell. Es va fer batejar, i va abandonar la mala vida: beure, fumar, l'agressivitat... Tot va esdevenir amor i joia en els seus dies. "Déu va venir i em va tocar", insisteix. Ell va començar a predicar i ara tenen ja 27 esglésies a Anglaterra i són 108 predicadors. I ja hi ha 15.000 batejats. Al seu país van fer una convenció com aquesta fa dues setmanes, i s'hi van aplegar un miler de caravanes, "lloat sigui Déu". "Dono gràcies a Déu perquè França ens va portar la llum, ens va portar el Senyor".

Tres o quatre homes agafen després d'ell el micro per explicar experiències personals sobre curacions, conversions sobtades, abandó de drogues de tota mena i un reciclatge personal envers el bé absolut. Un orador explica que ara l'Evangelí ha arribat ja a 44 països, i que l'últim que ha estrenat església ha estat Turquia, el primer a l'Àsia. A Esmirna van adquirir per 60.000 euros una església vella, i en van invertir 20.000 més en obres. Hi va treballar tota la comunitat amb entusiasme i al final els va quedar un temple senzill però molt ben agençat. El primer dia que hi van fer culte algú va cridar la policia, perquè els veïns es van alarmar que allà tanta gent cantés, crides i hi fes un cert enrenou. L'oficial que va venir va contactar amb el seu cap, van fer totes les comprovacions oportunes i els van dir que podien continuar, que semblaven bona gent i no feien mal a ningú. El culte ha quedat doncs instituït a Esmirna, i a partir d'aquí sembla que s'ha d'escampar de manera imparable per tot el país i per altres indrets de la immensa Àsia.

“Lloat sigui Déu, glòria a Déu”, repeteixen els ponents, agraint a les altures que s'hagi arribat a la seixantena convenció dels evangelistes de França. “Vam començar uns quants arreplegats i ja veieu on som avui, lloat sigui Déu”, diu l'home que ha explicat l'experiència d'Esmirna.

L'endemà, torna a haver-hi reunió al *châpitau* a les 10 del matí. Aquesta vegada hi ha un únic ponent, un predicador, un home amb una verba aclaparadora. S'està exactament dues hores i divuit minuts repetint més o menys la mateixa cosa. Cal ser bons, cal deixar els vicis, Déu sobre totes les coses, ells ens esguarda i reparteix justícia infinita, no s'ha de mirar tant la televisió i cal pregar més, amor, pau, més amor i més pau... Dues hores i divuit minuts. La gent, tres quarts d'entrada, no se l'escolta gaire. Van i vénen, s'asseuen i s'aixequen, la canalla juga, els pares juguen amb la canalla... No hi ha crits a la multitud ni les escenes de devoció o trànsit característiques. Sembla una xerrada rutinària. No hi ha tampoc invocacions per guarir malalts o per consolar els afligits. En un moment determinat, sobrepassades les dues hores d'incontinència verbal, la gent comença a desfilar i suposo que l'orador se n'adona i decideix acabar.

Jo em dedico a localitzar catalans, però la cosa no és fàcil. Parlo amb el grups de pastors que organitzen l'esdeveniment i m'adrecen a un pastor de Perpinyà que exerceix

a Besiers, Xavier Baptiste, al qual havia visitat temps enrere a casa seua en els primers viatges exploratoris, i em deixa ben clar que, de catalans, aquí no n'hi ha gairebé cap, la majoria són manuijos i també hi ha força roms.

Em presenten un pastor de Montalban, responsable de la seva regió dins de l'església Evangèlica, Ismaël Flores, que diu que és meitat català i meitat espanyol, i meitat de nou per les dues bandes, perquè els seus pares són també meitat i meitat, i tots dos es diuen Flores. Parla un català més que correcte (fa servir *diure* per 'dir'), però les seues relacions es deuen haver decantat més per la banda espanyola, perquè es troba més còmode en aquesta llengua. Ell s'havia cuidat de molts gitanos catalans a Tolosa de Llenguadoc, però en diu que ara hauria de contactar amb el Burro, que n'és el *pasteur* responsable. 60.000 persones i no trobo més catalans, però sí alguns contactes. El president de les esglésies de l'Est de França, Sami, em diu que hauria de parlar amb en Mamatsi, que és el pastor del Polygone d'Estrasburg on hi ha molts espanyols i segurament també catalans. El busco, però ha hagut de tornar a casa per un problema familiar. Li telefono i estic de sort perquè em diu que en aquell moment està amb l'únic gitano català d'Estrasburg que coneix, i me'l passa. Es diu Toni Reyes i és de Marsella, i els *arrières* venien d'Arle, i no tarda a explicar que és de la família dels Gipsy Kings. Ell s'està ara una temporada amb un cosí germà i dues cosines germanes, que es diuen Gimenez, que diu que són els únics catalans que viuen al Polygone. Ho pot assegurar perquè hi coneix molta gent des de fa temps. La majoria d'habitants de la barriada són espanyols i romanichels. Ni ell ni tampoc Mamatsi tenen coneixement que hi hagi cap població de catalans al Nord-est de França. Michael Mathieu, de Montpellier, explica per la seua part, que a Estrasburg hi ha una família de catalans que es diu Rufer, que havien estat Reyes i es van canviar el nom.

Davant meu, al camp d'aviació –que és militar–, desfilen moltes furgonetes amb llargues escales a la baca que anuncien treballs a les façanes, pintures i feines de jardí i poda. Són els nous oficis dels zíngars. Els tipus humans són també molt diversos: un home repentinat amb un vestit gris de vint-i-un botons i camisa blanca i una corbata molt acolorida on predomina el fúcia passeja amb una corretja extensible un pequinès, amb un posat altiu –podria estar als jardins de Luxemburg–, es creua amb un manuij amb unes patilles que li arriben fins a la barbeta que duu una camisa de redonetes blanques sobre

fons negre, barret i botes amb una punta afiladíssima. És un gitano de retrat, dels que ja se'n veuen pocs. Amb ells, em passen pel davant adolescents amb caçadores de cuir o noies amb minifaldilla arrapada, i dones amb sabatilles i bata de boatiné. El gran teatre del món condensat al camp d'aviació de Couvron.

El diumenge 26 d'agost (2012) és la cloenda del Rassemblement évangélique “Vie et Lumière”, la seixantena convenció d'esglésies evangèliques de França. És el dia destinat a la prèdica del culte, l'acte religiós més important de la trobada. L'orador que puja a l'estrada comença recriminant que hi ha moltes famílies que ja se n'han anat. És clar, explica ell mateix, alguns fa ja deu dies que són aquí i ja és hora de marxar. Però ¿no haurien pogut venir un dia més tard i quedar-se avui, que és el dia més important, amb la celebració del culte més important?

Hi ha una pausa i un grup de sinti arribat de Venècia, segons expliquen, canta en la seua llengua. Després surten dues dones d'edat que relaten les seues experiències personals. Van caure malaltes, van pregar, Déu les va ajudar i s'han acabat recuperant. Glòria a Déu! Glòria a Déu! repeteix la multitud.

Anuncien que aquesta, la seixantena, és la convenció que ha aplegat més gent de totes. Segons dades de la gendarmeria, diuen, aquí hi ha 5.500 caravanes i 25.000 persones, i no hi ha hagut un sol incident protagonitzat pels viatgers, i hi ha hagut menys delictes a la comarca que la mitjana habitual.

Un predicador apareix amb una llista de malalts, en diu el nom i n'explica les dolences. Desitgen que ben aviat siguin guarides, glòria a Déu. Glòria a Déu, glòria a Déu, se senten cors que repeteixen.

Un home que es presenta com a pastor acaba d'arribar de l'hospital. Glòria a Déu. Va venir aquí els primers dies però el van haver d'internar de pressa i corrents, la temperatura li va baixar a 34 graus, la tensió li va pujar a vint, un braç li va quedar paralitzat, es va espantar perquè no es podia moure, es pensava que se n'anava a l'altre món. Finalment, poca cosa, un problema de colesterol, i ara pot ser aquí a la cloenda de la trobada, en aquesta apoteòsica prèdica del culte. Glòria a Déu, glòria a Déu.

Un altre predicador emprèn un sermó que abraça l'humà i el diví, la vida i la mort, la bellesa i la lletjor, el bé i el mal, el més enllà i el més ençà... L'univers sencer. Comença amb un símil amb Leonardo da Vinci com a protagonista, "el pintor de la Gioconda, el quadre més famós del món". Leonardo, doncs, va pintar una Santa Cena i la va ensenyar en una galeria de Florència (la Santa Cena de Leonardo és una pintura mural en una paret del santuari de Santa Maria delle Grazie, a Milà), i tots els que l'anaven a veure en lloaven el calze, perquè era preciós, amb pedres i diamants i or, i molt ben pintat, amb unes tonalitats perfectes. Leonardo va agafar el quadre, el va tornar al taller i en va esborrar el calze, perquè l'important no era aquell tros de metall ornamentat, ni que tingués un valor extraordinari, sinó Déu. Déu era l'important, i això Leonardo ho va saber veure, per això ara tothom dóna tant de valor al quadre, perquè hi reflecteix l'esperit d'un Déu humil i ecumènic, bo per a tots els públics.

Introduïts ja en la representació com a metàfora, o en la metàfora de la representació, el predicador parla de "cinc fotos, o cinc retrats, si voleu, o cinc quadres, que es refereixen a Déu a la Bíblia; a la Bíblia no hi ha fotos, naturalment, ni tampoc quadres, però les imatges hi són".

Fins aquí hem consumit tres quarts d'hora i la capacitat del predicador de fer voltes i més voltes entorn d'una idea, circumloquis, retòrica, evocacions, impressions... s'ha mostrat superlativa. La gent sembla que escolta encara amb una certa atenció. El predicador no decau, diu i rediu, gira i tomba, amunt i avall... Una mateixa idea, una sola imatge, la pot tragar durant quinze o vint minuts sense afegir-hi res de nou.

El Senyor va crear la terra en la seua mesura justa, ni més ni menys, ni excés ni defecte... al punt mig, al centre de tot. Un punt més i el planeta ens hauria cremat, un punt menys i el planeta ens hauria gelat. Va crear el planeta a la justa dimensió de l'home, perquè sabia que havia de crear l'home. Ell és l'arquitecte universal, l'arquitecte del detall, l'arquitecte de tot, l'arquitecte de la totalitat. Sabem que per fer una casa cal que hi hagi un arquitecte que faci el plànol. Tots els detalls són ja al plànol, fins i tot els interruptors de la llum o el color de les rajoles. Ell mateix, Déu en persona, va fer el plànol de l'univers, tot hi era. Des d'Adam fins a l'últim home, fins a l'últim microbi.

Aloïm, Aloïm, el primer nom de la Bíblia és el nom del creador. Aloïm. Fa una hora que el predicador s'esgargamella i per fi arriba a Jesús i n'esmenta el nom. Oh Jesús, tu que vas sofrir martiri per salvar-nos. Oh Jesús! "Ja arribo al meu salvador Jesús", diu amb una aflicció profunda a la veu. Ha estat una hora de recorregut per la Bíblia sencera, des de la Creació, però ja som a Jesús. Oh Jesús, el meu salvador! Et veiem per tot arreu, Senyor Jesús. El gran pintor del món, i aquí conflueixen Leonardo i els cinc retrats de la Bíblia que ha descrit. El gran retrat del món, la tela definitiva, és el retrat de Jesús el Salvador. Perquè ell és el veritable, el gran salvador, i ha vingut al món per salvar-nos. Ho sabem ara! Ara sabem que és el salvador del món. La seua prioritat, la prioritat de les prioritats quan va venir al món va ser salvar la humanitat. Jesús és el redemptor, i va pagar l'altíssim preu de la seua sang per aquesta redempció.

Ara esmenta l'Apocalipsi. Ell també ens va deslliurar de l'apocalipsi, perquè no només és salvador i redemptor, sinó també alliberador. Però és també mediador... I esmenta diversos adjectius i substantius acabats en *eur* ('or', en català), i s'hi recrea i reproduïx els mots tres o quatre vegades.

Fa ja més de dues hores que estem amb la prèdica. Aquest diumenge últim és la diada principal. Els fidels han vingut molt endiumenjats i estan més recollits que en altres moments i en altres prèdiques. Amb tot, no hi ha hagut gaires esgarips ni crits entre els assistents, no hi ha reconeixements de culpa o glorificacions a l'altíssim en veu alta. Algunes dones porten mantellina i miren al cel de la lona de tant en tant, però tot es desenvolupa d'una manera molt mesurada. De tant en tant algú aixeca un braç i el deixa amunt una estona, de tant en tant se sent aquí o allà un "al·leluia", hi ha algú que aixeca tots dos braços, un home d'uns trenta anys posa el cap entre les mans amb els colzes clavats als genolls, com implorant perdó o expressant culpa, però cap gran exclamació de penediment o d'exaltació, cap símptoma de catarsi, com passa tan sovint en aquesta mena d'actes. La fatiga deu haver caigut sobre els congregats.

El predicador hi torna. Ara invoca Satanàs, perquè hi hagi el bé cal que hi hagi el mal, perquè altrament no podríem comparar. I torna amb els 'ors'. L'únic mediador entre Déu i l'home és Jesucrist. Coneixeu el camí, jo sóc el camí, va dir Jesucrist. Per tant, també és el *redemptor*, i és també *testador*, perquè va afirmar la seua voluntat a través

d'un testament .

Sembla que el predicador desvia el discurs cap a un altre argument. La Bíblia comporta dos testaments, dues voluntats divines... Un infant comença a plorar, i al cap de poca estona en són ja uns quants, i, al final, un cor sencer. Això s'allarga més enllà de la paciència de Job. El vell testament el va escriure Déu i no pot ser revisat. El nou testament l'ha dictat Jesús, va ser el testament que el va dur a la creu i ara ens pertany a tots. En aquest punt el predicador introdueix l'esperit sant, que també té un 'or'. Ell és el *consolador*... L'esperit sant li dóna per una mitja hora, i comença a haver-hi una certa desesperació entre els fidels. Després arriba Moisès, que va conduir el poble d'Israel a través del desert, que era compost per tres milions de persones, con tres vegades Marsella, perquè s'entengui. L'esperit sant és *intercessor*. Comença a haver-hi signes de neguit, ja fa estona que hi ha un degoteig de sortida entre el públic, i cada cop es fa més evident.

El predicador demana un oració als assistents. Una part de la gent que encara és asseguda inclina el cos cap a endavant i tanca els ulls. Hi ha algú que llança uns crits guturals, més gent s'engresca i crida, i comencen lloances en veu alta. Senyor, senyor, gràcies, repeteixen, i gràcies per la teua paraula. El predicador posa punt final amb un amén. I la gent repeteix amén, amén. Un des de l'estrada hi torna, gràcies senyor, i amén, amén. Una dona del darrere segueix, amén, gràcies senyor... I un home, i un altre home: gràcies senyor, amén. I una dona: gelós, gelós senyor, creador, el meu creador, i una altra dona... El trànsit ha començat i unes quantes persones sembla que cauen en basca." Senyor, senyor, el meu creador"...

Apareix un altre predicador a l'estrada i llegeix un text sobre el pa i la sang. Un segon pastor es posa a cridar a ple pulmó en la llengua dels manuixos, i tan bon punt acaba un altre el relleva: Gràcies Jesús, la glòria de Déu, amén... Un espontani repeteix aquestes consignes des del públic. De cop, una dona esclata al fons: Iatalie, iatalie... Mots a ple pulmó que ningú comprèn, deu haver caigut en trànsit. Iatalie, iatalie!, i una altra dona reclama: "Dóna'm la paraula per obtenir la victòria". Algú crida que per la voluntat de Déu els manuixos han d'escampar la paraula del creador, però amb els manuixos, també els yéniches, i també els sedentaris, sense distinció de races.

Aleshores convoquen els fidels a la santa cena. Un estol d'homes surt de vora de l'estrada amb safates amb uns petits cubs de pa i gotets de plàstic blanc amb vi, i els reparteixen entre els fidels, que ingereixen totes dues coses amb emoció. Quan acaba la cerimònia, un pastor des de l'estrada demana una oració pels malalts, a alguns del quals els donen nom propi, i després porten infants a l'estrada, perquè els pastors els beneixin. En aquest punt la gent se'n va en massa, però encara no és el final, perquè un altre predicador comença un altra dissertació a ple crit. Gràcies, gràcies, repeteix, i en acabat presenta un enfilall de motius pels quals cal donar les gràcies: per viure, per morir, per caminar, per ser al món, pel bé, pel mal que pot esdevenir bé... Amén, amén, al·leluia, al·leluia...

Han estat més de tres hores, però tinc el número de telèfon de l'Ernest, el pastor responsable del departament Nord. Surto de l'envelat, el marco i m'hi adreço en francès, però em contesta en un català repicat: "Te cal pas parlar paio germà". "Sí, aquí dalt som una colla. Déu et beneixi germà". El contacte que necessitava a les terres septentrionals.

Annex 13. Relats de viatge

París, Nord-Pas-de-Calais

Les Pavillons-sous-Bois és una població de la *banlieue* sud de París on hi ha notícies de gitanos catalans. L'agost del 2012 m'hi arribo per visitar un calé famós, Jean Salguera, *Pipo*, que és mediador i representant més o menys oficial dels gitanos a l'àrea de París. Totes les associacions i entitats que es relacionen amb els gitanos el coneixen. Viu davant del cementiri de la població, en un petit barri que conforma la seua família: té deu fills, més de quaranta néts i uns 25 "renéts". Sembla que arredoneix els números perquè, si mai l'ha fet, de ben segur que ha perdut el compte.

En Jean em fa passar a la sala de casa i quedo embadalit per l'escenografia, de la qual li'n faig una lloança. Ell diu que és "una decoració de gitanos". Inclou miralls abundants, flors de plàstic i de vidre, la carreta en miniatura habitual en moltes cases gitanes, un egipci de mida humana amb els braços enlairats que sostenen un llum, pantalla de televisor supergegant i una munió de figures de vidre i porcellana, per esmentar només allò descriptible.

La llengua de relació de la vasta comunitat familiar que encapçala en Pipo és el castellà, que és la que fa servir ell amb la dona i amb els fills. Ell es defineix com a mig català i mig espanyol i la dona és "espanyola d'Algèria" i per això quan la va conèixer es van relacionar en aquesta darrera llengua.

En Pipo va nàixer el 1942 al camp de concentració de Ribesaltes, al Rosselló. Al seu pare, que es deia Espinàs i era de Perpinyà, el van reclutar aquell mateix any per anar a la guerra i no se'n va saber mai més res. La família del pare era perpinyanesa de soca-rel. Les seues dues jaies es deien Cargol i Escudé. La seua mare va nàixer a Andalusia, no sap en quina ciutat, i es deia Salguero, però al camp de Ribesaltes la van enregistrar com a Salguera i aquest és el cognom que va agafar ell. A la mare la van empresonar no pas les forces d'ocupació, sinó la gendarmeria: "Els francesos, que eren pitjors que els alemanys", assegura. La van detenir a Carcassona i la van dur al camp. La mare li par-

lava a ell en castellà, i ell diu que parla el català “pel sang del meu pare, perquè me surt de dins”. La mare s’expressava perfectament en català i aquesta era la llengua que usava habitualment al Rosselló, i l’única dins la nombrosa comunitat gitana local.

De menut, en Pipo va fer la vida nòmada de les caravanes i els carros de cavalls. La mare era una persona molt valenta, segons les seues paraules, que va haver de lluitar molt per tirar endavant quatre fills. A Ribesaltes ella era *chef* de barracó i s’ocupava dels gitanos que arribaven. Hi havia cops que la mare podia sortir del camp –sembla que tenia contactes a dins i a fora– per obtenir recursos per tirar el fill endavant. Agafava “cobertes” (mantes) i les canviava per menjar. Un dia va sortir del camp amb ell en braços i no hi va tornar més, sembla que amb la complicitat d’algun gendarme. Es relacionava amb una paia, una certa madame Planes, que tenia “juifs” amagats a Ceret i els passava a Espanya, i sa mare hi col·laborava. La Gestapo en sospitava i l’haurien deportada a Alemanya, i van acabar fent-se escàpols.

Quan van fugir del camp van anar a Espanya, a Figueres, on es van quedar entre 1943 i 1945. Quan va acabar la guerra van tornar a Perpinyà, i després van anar a Marsella, a Toló, a Niça... Tota la costa. “Treballaven fent canastos, cistelles”, diu.

Vivia a Marsella quan el 1967 –ho recorda perquè el seu noi gran tenia dos anys– va esclatar una guerra de clans en la qual una dona va resultar morta, i la seua família va haver de fugir, i van triar París com a destinació. “On més som [no pas *sem*] quedats és aquí a París, 35 anys”, diu. Primer es van instal·lar en un *bidonville*, La Campe, i el 1971 “van quedar” a Les- Pavillons-sous-Bois, en barraques. El 1979 l’ajuntament va aterrar les construccions precàries i van aixecar els habitatges on viuen ara, unes casetes baixes amb jardí molt agradables on la família Salguera ha anat creixent i multiplicant-se. Per la casa paga 110 euros al mes, amb jardí i garatge, especifica, i reconeix que el preu és regalat. Aquesta no és la casa inicial que li van donar, que era molt més gran “perquè tenia deu criatures”, però quan ell i la dona es van quedar sols, la van canviar.

En Jean explica que té diversos reconeixements de la República francesa, i en treu els diplomes per demostrar-ho: Chevalier de l’Ordre National du Mérite, “que és millor que la Legion d’Honneur”, que inclou diploma i medalla (la treu d’una capsa i se la penja).

És francmaçó des de fa trenta anys, “per un amic que em va batejar”, i president de la Lògia Gitana. És president també del Centre Cultural Gitano a nivell de tot el país i diu que té relacions “amb la França entière”. L’administració el reconeix com a interlocutor i fa de mediador amb els presos gitanos –visita tot sovint les presons– i també amb els manixos. La llista d’entitats a què pertany inclou la Asociación de Huérfanos, Antiguos Alumnos y Profesores y Academias de la Guardia Civil, un nom que diu fil per randa exactament com és, segons comprovaré després, una pertinença que no acabo d’escatir a què correspon perquè l’enumera entre una corrua d’altres associacions, fets, gestes i mèrits.

Però Jean Salguera és, sobretot, artista: ha participat, fent sempre de gitano, en una cinquantena de pel·lícules, algunes amb directors llegendaris, com Robert Bresson, que el va dirigir a *Pickpocket* (1959), en la qual feia de pispà, o *Boulevard du Palais*, una sèrie policíaca creada per Marie Guimineau i televisada el 1999 a France 2, o *Aïcha* (2009), una sèrie de quatre telefilms dirigida per Yamina Benguigui, “on jugo de gitano romaní i hi ha una mora que s’enamora de mi perquè balli molt bé i canti flamenc, rumba i buleries”. Naturalment, la faceta de músic és també important en la biografia de Pipo i forma part d’un grup de gypsy raï, Casta Cali, que barreja música andalusa i algeriana i canta en castellà i àrab. Veritablement un currículum desbordant.

Passegem pel nucli de casetes residència de la família, on hi ha una munió de joves i infants, tots descendents seus. M’ensenya el seu cotxe, “guaita”, diu, i em mostra amb un somriure el famós adhesiu del ruc català vora la matrícula, que llueix el 66 del departament dels Pirineus Orientals. Ara se’n vol anar a viure a Montpeller o a un vilatge de la vora, i rectifica *vilatge* per *poble*, com amb voluntat de parlar un català més *correcte*. “Ja tinc 70 anys i vull anar al costat de la família”, explica. Assegura que temps enrere hi havia més catalans i espanyols als Pavillons, però tots se n’han anat i ara només hi queda la seua família, i per això ha pres la decisió. Se n’aniran tots cinquanta. “I ja hi estan tots d’acord?”, li pregunto. I em respon amb un somriure: “Naturalment!”, com volent afirmant “aquí es fa el que jo dic”.

“I per què us en voleu anar?” En Jean diu que s’ha fet gran i al sud hi ha un caliu gitano que aquí ja no troba. Té molt bones relacions allà, “tothom m’estima”, i hi ha molts

casaments i batejos, que enyora, perquè són una oportunitat d'estar amb la família i els amics. Aquí ja no li queden aquests vincles. És evident que considera aquestes relacions molt importants, en especial ara que li comencen a pesar els anys.

Explica que la família manté totes les tradicions. Continuen cremant les possessions dels difunts, “sempre”. Quan va morir la mare va deixar un quilo d'or entre cadenes, aracades, collars... , i ell ho va fer fondre tot, no volia que en quedés res, tot i que li'n van pagar la meitat del que li haurien donar per les peces. El mocador també el fan “quan la noia és fadrina”. Assegura que “el dicló és com el llibre de mariatge”. Si la parella se separa cremen el mocador i s'ha acabat tot. Li demano si també passen per l'església i posa cara de disgust. “La missa mai!, fem la festa”, i es passa al castellà, suposo perquè reproduïx les noces de les seues filles: “Tiramos pelaïllas al aire y cogemos la novia y la levantamos, com fan els jueus”, i aleshores m'explica que els gitanos són la dotzena tribu d'Israel, que es va perdre i va anar a l'Índia, don provenen els gitanos. Esmenta també el Rajastan, d'on van fugir quan “el gran guerrer mongol” (imagino que hauria de ser *mogol*) els va voler convertir a l'islam. Van passar per Iran i per Palestina, i van arribar fins al Marroc, d'on al, “catorzième siècle”, van passar a Espanya, en una recreació personal de la història. Diu que el rei d'Espanya té sang gitana i que quan Colom va anar a la descoberta d'Amèrica es va endur gitanos, “per això a Cuba ara hi ha tants gitanos”.

* * *

Ja a la ciutat de París, el punt amb més tradició de gitanos catalans és a la Porte de Vanves, al límit meridional de la ciutat, al 14è *arrondissement*. Tinc una adreça precisa: 156, rue Raymond Losserand. Es tracta de blocs de pisos HLM, per bé que aquests tenen ja una edat venerable i són molts diferents als que fan ara. La façana que dona al carrer és de totxo vermell amb alguns petits detalls de decoració *art déco* a les finestres. A la façana hi ha un rètol que indica *Résidence Losserand*. En uns dels extrems de l'edifici s'accedeix, a través d'un passatge, a un corredor al llarg del qual s'obren tres patis enjardinats, i entre aquests patis hi ha els blocs de pisos. Recorro les bústies, que són al carrer, i moltes mostren noms inconfusibles: Mailles, Mailhes, Malhe, Mailli, Mala, Batista, Ferré, Feret, Escoudé, Pouvil, Pouville, Bueno...

Tenia la referència d'una família Pouvil i pregunto a persones que transiten pels patis. Tothom em diu que no sap res d'una manera taxativa, tot i que a les bústies hi figura el cognom en diferents variants. Davant de la porta d'accés, en un dels cantons del primer edifici, hi ha una *gardienne*, una normanda fornida de 53 anys. Em parla tan fluix que gairebé no la sento i li he de demanar de repetir les coses. Ella augmenta només un grau, gairebé imperceptible, el to, fins que un home en una taula a la vora que està revisant papers surt. "Hi ha hagut problemes molt greus", informa una mica més fort, però encara uns quants decibels per sota del normal. D'acord, només estic buscant algun gitano català que em doni una mica d'informació. En coneix algun? Sap a quin pis em puc adreçar? La *gardienne* dubta, no sap què fer. Li dic que vinc de molt lluny, que faig un estudi.

"La dona amb qui estava parlant és una Pouvil –em diu–, és l'única catalana que hi ha en aquests moments, però no sé si voldrà parlar". Quan he entrat estava conversant amb una jove que era en una finestra d'una planta baixa. Sortim i truca a la finestra, i apareix la dona, ben plantada, d'uns 35 anys, rossenca i amb els ulls blaus. Parleu català? Li pregunto després d'unes breus explicacions de la *gardienne*. Ella esbossa un mig somriure, però no abandona la cara de preocupació amb què ha aparegut. Diu que ho entén tot però que no el parla. "Ma mère oui", diu. "Teniu la mare aquí? Podria parlar amb ella? Per qüestions d'edat ha de conèixer la història del barri millor que no vós". "No, no, ma mare és malalta, no pot parlar". "I vós, em podeu explicar quants catalans hi ha aquí, quan van venir..." "Ara nosaltres som els últims. La mare, el meu fill, que és petit, i jo, però no us puc atendre, excuseu-me", diu en francès, i tanca la finestra.

La *gardienne* m'indica que la segueixi a l'oficina. "Ja us he dit que no voldria parlar, ningú no vol parlar". "Però què passa?" "Hi ha hagut morts, dos, fa només uns mesos, l'any passat, els van disparar en un bar i un d'ells era el germà d'aquesta dona. Fa uns anys van disparar contra la gentada en un casament de veïns a l'església d'aquí a la vora. No sé què va passar, jo encara no treballava aquí. En cap dels casos han arrestat ningú".

De resultes del conflicte la majoria de catalans se'n van anar. Ara n'hi ha que conserven els apartaments, però s'estan sobretot al sud, se'n van un parell o tres de mesos i tornen. I tot es fa d'una manera absolutament discreta. La conserge diu que n'hi ha molts que parlen "la seua llengua".

Els apartaments els van començar a construir la dècada de 1920 per allotjar un grup de gitanos catalans que feia temps que eren acampats a la zona, quan això eren encara erms i descampats. El 1928 van començar a llogar els apartaments, que són propietat municipal, quan el carrer no tenia el nom actual, sinó que era el Chemin de Vanves. N'hi ha un total de 324, amb tres patis i divuit escales. Fa una vintena d'anys gairebé tots els que hi vivien eren catalans, 600 o 700 persones. Ara només una trentena de bústies conserven noms catalans.

Fa 25 o 30 anys que el catalans van començar a marxar. La *gardienne* no té gaire clar què va passar. Hi havia rivalitat entre bandes amb uns blocs que hi ha una mica més avall, a tocar del cinturó Perifèric, però els d'aquí en principi s'hi entenien bé, i també hi havia bona relació amb els àrabs, que abunden també als habitatges socials.

Quan surto faig fotos i una dona m'increpa. Sembla que l'ambient és altament sensible.

No em costa gens trobar informació sobre els fets que ha explicat la conserge, que la premsa va recollir a bastament. *France-Soir* va titular el 23 d'abril del 2011: "Fusillade mortelle en plein Paris". "Deux hommes ont été tués et un autre grièvement blessé, jeudi soir, dans un bar". L'article explica que dos homes emmascarats van arribar en un Audi TT, i un tercer amb una moto de gran cilindrada, van treure armes de gran calibre i van disparar sobre les víctimes, "viatgers sedentaritzats", que eren assegudes a la terrassa del bar. Els agressors van fugir immediatament i la policia va trobar el cotxe i la moto carbonitzats no gaire lluny del lloc dels fets. L'article parla de "rivalitat entre bandes".

La notícia es va repetir a tots els mitjans i escrits i audiovisuals de París.

El barri rival és a la vora de la parada de tramvia Porte de Vanves, i es tracta d'uns blocs, també dels anys de 1920, aquests de maó groc. Es troben a 300 o 400 metres de la Résidence Losserand, i just a mig camí, en aquest mateix carrer, hi ha l'església de Notre-Dame du Rosaire, un edifici funcional construït segurament els anys cinquanta o seixanta. El sagristà, un home d'uns 65 anys, hi era quan van disparar.

–Just em trobava al fons de l'església, vora la porta, i ho vaig veure tot, em van passar els trets ben a prop. Un cotxe es va aturar al davant i un parell d'individus van aparèixer i es van posar a disparar amb l'església plena.

No hi va haver ferits, de manera que és de suposar que només volien espantar, perquè altrament hi hauria hagut una matança. L'únic que va prendre mal, explica el sagristà, va ser el nuvi que, esverat, va córrer cap a la sortida i va ensopegar amb una porta de vidre i es va fer un trep al cap. Lògicament, la cerimònia es va donar per acabada. El sacerdot va oficialitzar en un moment els sagraments del matrimoni a la sagristia i tot-hom se'n va anar a casa. També aquest cop tots els mitjans de París van recollir el fet. *Libération* va titular el 6 d'octubre del 1998: “Balles à sanglier au mariage gitan. Vendredi, deux hommes ont tiré lors de la fusillade dans une église de Paris”. Contràriament al que diu el sagristà, *Libération* assegura que hi va haver cinc ferits, dos per arma de foc, però segurament van ser molt lleus, alguna perdigonada dels cartutxos “per a senglars”. Segons les informacions, poc abans s'havien enfrontat grups de joves del 10, Boulevard Brune i del 156, Raymond Losserand. Dos nois de 18 i 19 anys, que van ser reconeguts per les víctimes, van ser detinguts.

El capellà, que en aquell moment encara no exercia en aquesta església, explica que són problemes de bandositats entre colles dels dos grups de blocs que fa dècades que duren, i que una de les missions que té encomanada ell és, justament, posar-hi pau. “Ja ningú sap l'origen del conflicte, únicament que s'han convertit en enemics a mort. Hi ha problemes entre gitanos i àrabs i entre gitanos i gitanos”. Una dona d'uns 60 anys que ajuda a missa pregunta: “I entre *blacks* també?”. “ No, que jo sàpiga no hi havia *blacks*”, contesta el capellà.

El gran veïnat de gitanos catalans a París va acabar, doncs, dissolt a trets.

* * *

Un any més tard obtinc més informació sobre l'espinosa història dels catalans de la residència Losserand de la barcelonina Quimeta Cos Santos, veïna del Portal, que l'any 1958 es va casar a París amb Jacques Escoudé. Ella explica que arran dels assassinats (“un

dels morts era el fill del Pixot”, li diu a la filla), la gent va agafar molta por i la majoria se’n van anar a Lió i altres ciutats.

És la vella història d’enemistat entre clans:

–Es van barallar fa molts anys dos nois joves, molt joves, un gitano i un moro, ningú sap ja per què es van barallar, però d’allò ha vingut això. A partir d’aquí: la guerra.

La filla de la Quimeta, Dolors, *Tita*, Escoudé, ho ha viscut de prop:

–Com a mínim fa trenta anys que va començar i per això ja no hi ha gitanos a París, ja no n’han quedat, s’han escampat. Els embolics són amb moros, baralles entre moros i gitanos.

En Johnny, l’home de la Tita, també coneix la situació:

–La baralla s’havia parat, però ara hi ha nanos joves que surten a la nit i es troben amb moros joves, estan calents, potser aquell moro li ha matat un germà, tothom té criatures... i beuen... i torna a començar. És un problema. Estàs sempre amb l’ai al cor, no pots baixar ni a prendre cafè, han disparat, han posat bombes...

–La gent està trista –continua la Tita– perquè diu: “amb qui casarem els fills?”, perquè normalment es casen gitanos amb gitanos, i ara s’han espargit i diuen: “què serà dels nostrus fills? i les filles, amb qui els casarem?”. Aquest és un dels problemes. La Silvie –s’adreça a la mare– es va venir a casar a Barcelona pels problemes que hi ha allà.

Les dones coneixen també els protagonistes del casament dissolt a trets: la noia era la Quélie Ferret, filla d’un cosí germà de la Tita, i el nuvi era un Escoudé. “Després van voler repetir el casament i ja no hi va anar ningú, perquè és clar... la gent té molta por. A l’església ja no hi van tornar. El pare va voler fer la festa igual i eren quatre gats. Va ser un casament trist”.

La Quimeta, que és filla de paio i gitana, va començar a viatjar perquè durant la guerra

espanyola alguns familiars d'Hostafrancs van fugir a França per eludir-la. S'hi van estar els tres anys que va durar la contesa i van tornar, però van continuar anant a França regularment a vendre. Es desplaçaven sobretot a Marsella i a Niça i la Quimeta els acompanyava, però ella va voler conèixer París i s'hi va acabar instal·lant. Ella era, ja en aquella època, una dona independent que feia de representant. Va viatjar també per Itàlia i va treballar a l'Argentina.

Al cap d'uns anys de ser a París va conèixer el seu home, que vivia a la Porte de Vanves, “que sempre ha sigut un barri gitano”. Els primers anys de casats s'estaven a la rue Castagnerie, en un solar on l'home hi tenia ferralla, amb un habitatge precari. Allò ho van enderrocar i van demanar, i obtenir, un pis als blocs de Raymond Losserand. La Quimeta recorda que en aquella època per guanyar-se la vida les dones venien alls o coses similars i els homes “feien la xatarra”.

Més tard van viure també al 18é, a Clignancourt, a la rue Championnet, que també era un barri amb presència de gitanos catalans, i encara n'hi ha.

La Quimeta explica que el seu marit parlava en francès amb els seus germans i els seus cosins, tot i que coneixien perfectament el català perquè era la llengua de relació dels seus pares. “Jo me'n recordo de petita que tots ja parlaven francès, les meves ties, els cosins, tots –recorda la Tita– si bé encara recuperaven la llengua quan venia una persona de fora que parlava català”. Avui, abandonada la llengua, en conserven paraules, com ara ‘jai’ (jaia) i ‘jaio’, que continua sent la manera habitual d'anomenar els avis.

La Tita va passar moltes temporades a la residència Losserand ja des de petita i manté relació amb la família, i explica que només hi queda una persona, una dona gran, que parla habitualment català, que es diu Nineta Malla (Ninette Mailles segurament).

L'home de la Quimeta, a qui tothom deia Agustí –ella també–, recordava els seus orígens catalans, si bé eren ja molt llunyans, i explicava que un “jaio” seu era del Vendrell, però no sap si era l'avi o el besavi. Ell havia nascut –cap a 1920– a París, però tant ell com el seu pare es van criar a Bordeus. El pare era nascut segurament a Angulema, d'on procedia la seua família.

La Quimeta era una enamorada de París i l'Agustí es va enamorar de Barcelona: “Veníem a veure la família i ell parlava català i li va agradar molt la ciutat i l'ambient flamenc, i els balls, i els casaments, que a París ja s'havien perdut, es tornava boig...”, i van venir a viure a Barcelona.

Els demano pels costums dels gitanos catalans de París i diuen que estan ja tots molt diluïts, l'únic que es conserva plenament és el de casar-se entre gitanos del mateix grup. Sobre el mocador, la Tita diu que ella no ho ha vist fer mai, però la mare replica que anys enrere s'havia fet, “però els costava molt car perquè havien de fet venir les dones del Migdia; havien de pagar el viatge d'ella i de l'home... i es va deixar de fer”. Ara, però, alguna família ho ha recuperat. Fa poc es va casar una cosina de la Tita que anava sovint a Arle, i quan va veure que allí es feia ho va imitar, “però són molt poques, la majoria no s'ho han fet”. La Quimeta explica que a la dona que fa el mocador a Barcelona en diuen *juntaora*, en castellà, i a París “la dona que fa el dicló”. Tampoc no recorda que ningú crems més possessions de difunts a París, una cosa que sí que havien fet els vells a Catalunya.

* * *

Ernest Serbiolle (nascut el 1955) és el pastor responsable de l'església evangèlica Vie et Lumière a Nord-Pas-de-Calais. Junt amb el seu cosí germà Josep Caragol (1954) viu a tocar de Douai, no lluny de la frontera belga. Quedem davant de l'oficina de turisme d'aquesta ciutat i els cosins em conviden a anar al *terrain* on estan instal·lats, al municipi adjacent de Sin-le-Noble. Em venen a buscar amb un gran cotxe negre, molt llampant. Van comprar ja fa anys una parcel·la urbana d'uns 400 m² on tenen les caravanes. En un racó han aixecat dos lavabos d'obra, un per família. Hi ha una trentena de persones comptant-hi les dones i els fills de tots dos, i les seues parelles, i els néts.

Els coneixen bé les vicissituds dels catalans més septentrionals de França perquè en formen part des dels inicis. Els jaios comuns eren de Figueres, i l'altra jaia de l'Ernest, Rosita Pubill, “s'estava” a Castelló d'Empúries. Quan va esclatar la guerra d'Espanya van passar a Perpinyà, a fi d'evitar-la. L'Ernest rememora que el jaio era ja a Perpinyà i la jaia encara “a Espanya”, i la van fer passar per la muntanya de nit. Hi van posar dos dies.

El cognom de la mare era Amaya. A la família hi havia també Batistes. En el moment de passar a Perpinyà el jaio era tractant de cavalls, i quan aquest negoci va anar a mal borràs es van dedicar a la venda de roba. Durant 55 anys van viure viatjant, com exigien les dues professions.

Els *avis* (fan servir el mot perquè parlen amb mi) i els pares de tots dos “encara fadrins” van pujar primer cap a Nancy fent el porta a porta venent roba. Pujaven els homes sols i les dones es quedaven a Perpinyà. Al departament Nord hi havia fàbriques tèxtils a Roubaix?, a Lille, a Toucaix?... I molts gitanos de Perpinyà van començar a pujar el 1949 i 1950 a comprar el gènere i es van acabar establint al departament que configura la punta septentrional de França. El 1955 hi havia ja un centenar de famílies d’una manera més o menys fixa. Una de les més notòries eren els Reyes. Al *patriarca* (un altre mot personalitzat per a mi) li deien el Cigala i es va fer molt conegut perquè el 1970 va comprar “una masia” i hi va establir un restaurant, El Brasero de los Reyes, amb un magatzem de moda. Venia fins i tot a Espanya, especialment a Alacant.

Al Nord hi havia moltes mines i fàbriques de teixits i de marroquineria. Els negocis anaven molt bé i això va atreure gitanos del Midi. Primer majoritàriament els homes, però van acabar llogant cases i portant-hi la família. les catalans solien vendre gecks de cuiro i altres peces de marroquineria porta a porta i als mercats. En el moment àlgid hi va arribar a haver més de 200 famílies, repartides per moltes poblacions. A Aubigny-au-Bac hi havia cinc o sis nuclis familiars, una cinquantena de persones, tots Serbiole. Encara hi queden el Joanet de la Quiquí amb la seua família. Aquest va ser el poble on es van establir els pares del Josep i l’Ernest i on ells van anar a escola. Cada quatre o cinc mesos baixaven “una mesada” a Perpinyà. Continuaven vivint gairebé tots en “campings” (caravanes), “perquè les senyores no volien cases”, excepte el Cigala, que tenia la masia.

A Cambrai els gitanos residents van obrir també un restaurant, que es va fer famós per la paella que hi feien.

Cap a final dels vuitanta i principi dels noranta el negoci de la confecció i la marroquineria va anar a mal borràs i les fàbriques van anar tancant una darrere l’altra, i les famílies van anar tornant cap al Sud. També va acabar tancant El Brasero de los Reyes. Va

ser quan els dos cosins van comprar el terreny, fa uns vint anys. Per a ells és complicat trobar un lloc on estar-se amb les caravanes, i el més pràctic és tenir una parcel·la de propietat. Ara hi passen mig any i quan arriba el fred se'n van a Perpinyà, perquè aquí l'aigua es gela i fa un oratge de mil dimonis.

Altres ciutats septentrionals franceses van viure també aquesta arribada de gitanos catalans. Una que en va acollir molts va ser Reims, on s'hi van fincar les famílies Malla, Cargol, Batista i Rufer (puntualitzen que no saben com escrivia el cognom cada família, probablement adaptat a l'ortografia francesa; sí que saben que els de Reims eren Cargol i no Caragol), una quarantena de nuclis familiars que sumaven unes 150 persones. També a Reims les fàbriques van tancar i fa dotze o quinze anys van tornar tots a Perpinyà.

Josep i Ernest coneixen molt bé Bèlgica, que és a menys d'una hora de cotxe. En els bons temps de les fàbriques i la marroquineria els catalans hi anaven moltíssim tant a vendre com a comprar, o a per lleure. Ells ho feien sovint. No tenen notícia que mai s'hi hagués establert cap català i ara asseguren que no n'hi ha cap. Els reproduïxo el comentari que em va fer Jojo Mathieu, de Montpeller, que fa una trentena d'anys va actuar a Lieja i a Brussel·les i se li van presentar gitanos catalans. “Segur que eren dels d'aquí –diuen– que els van anar a veure tocar”.

A la vora del seu terreny hi viu una altra família, que em diuen que són els catalans de França “que viuen més amunt”, perquè s'hi estan tot l'any. Truquen i es presenta un home menut i eixerit, molt moreno i molt rialler, que vessa bon humor per tots els porus. Es diu Tonet Reyes i té una història paral·lela a la dels cosins Serbiolle i Caragol. Els seus avis paterns eren de Vilafranca del Penedès i “van muntar a Perpinyà per la guerra”. “El jaio va anar primer a Sigean [Aude], on va néixer el pare, que après va anar a Perpinyà”. També el seu pare va venir aquí pel negoci de la marroquineria i la confecció. Primer tot sol, i després hi va fer venir la mare. També ell havia tingut en els temps de l'abundància un restaurant, que es deia El Borriquito.

Li dic que parla un català repicat –segons expressió del Rosselló– i es posa molt content. Realment fa servir una llengua poc contaminada i amb expressions genuïnes.

“Ara la meua vida és aquí”, assegura en Tonet, volent dir que no pensa a tornar a Perpinyà. Hi han vingut també dos germans seus i la mare, i amb els fills de tots tres i els néts són una trentena persones. “Tots catalans”, recalca. La llengua familiar és a tots els nivells el català, que han après els gendres i les nores que s’han incorporat a la família. “Tots els petits-enfants parlen català”, diu amb orgull. L’Ernest i el Josep fan broma i reiteren que el Tonet té “la clau del Nord dels catalans” perquè és el que viu més amunt de tot França. “Nos criden la gent del Nord”, explica en Tonet, que va ja molt poc a Perpinyà.

Els homes expliquen que coneixen el territori molt bé i que a tota la franja septentrional de França queden molt pocs catalans, llevat dels que esmenten que hi ha al departament, i que més al sud cal anar ja a París per trobar-ne. A Arràs, capital administrativa del departament Pas-de-Calais, hi havia hagut molts catalans en el bon temps del tèxtil, però ara a penes en queden uns pocs, però encara n’hi ha. A tocar, a Plouvain hi queden encara tres o quatre famílies, unes 25 persones (Cargol, Batista i Gimenez), tots oriünds de Perpinyà. A Caudry –a tocar de Cambrai- hi ha també una cinquantena de persones, tots són Escudé (o Escoudé), que s’estan en un terreny amb una quinzena de caravanes. Estan establerts i no baixen mai a Perpinyà perquè tenen un malalt crònic. A Cambrai hi havia hagut la família Bouziès, també una cinquantena de persones, però fa deu o dotze anys van tornar també cap al Rosselló.

Aquestes informacions coincideixen amb les d’una dona del camp de Mazargues, a Marsella, la Perlita, que em va comentar que té parents a Caudry. Ella va dir que hi ha cinc caravanes de gitanos catalans, però un parent la va corregir dient que eren una trentena. Segons la Perlita, Caudry i a Cambrai hi ha catalans, la família Escudé.

Els tres homes tenen molt clar que tots els gitanos de Perpinyà, com és el cas de la seua família, han arribat “d’Espanya”. Ells mateixos hi van de tant en tant a veure família, i l’Ernest especifica que té un cunyat a Lleida. L’Ernest assegura que “la vila més guapa dels gitanos és Barcelona”, i que ell hi va sovint. El món dels gitanos catalans no deixa de ser petit, i em comenten el cas d’un gitano d’Hostafrancs (Barcelona) que té casa a Perpinyà i es va criar a França, Joan Valentí, que jo havia conegut a la plaça Cassanyes de Perpinyà i havia visitat a Hostafrancs, i explica que els seus sogres es van estar molts anys al Nord.

L'origen dels gitanos es nota no només en la manera de parlar, sinó també en altres coses, com ara els gustos culinaris. Començant per l'escudella, segons diuen, on hi solen posar un bocí de carabassa. A Perpinyà els païos fan l'ollada, que ve a ser el mateix, tot i que alguns dels ingredients varien. Ells en diuen *escudella* perquè vénen del sud. “Fem també allioli, que aquí no saben ni el que és, i carn a la brasa, i fricot [fricandó] i fideus passats [fideus a la cassola], i estofat de faves, i escalivada...”. Sospiren i diuen que no poden suportar la cuina francesa amb mantega. “Quan anem a un restaurant i demanem un entrecot exigim que el facin amb oli”. I llavors es posen tots tres a cantar: “Volem pa amb oli, pa amb oli volem...”. La seua catalanitat culinària inclou també la carn a la brasa, el fuet i les rosquilles. I, molt especialment la botifarra! “La sem portat de Perpinyà, aquí o no en tenen o no val res”. Diuen que en general els embotits aquí no són mengívols.

Ells homes expliquen que una de les causes de migració entre els gitanos són les baralles, i expliquen que algunes famílies de Perpinyà se n'han anat, sobretot a Montpeller, a causa de disputes greus. “Hi ha hagut morts a tiros i famílies senceres han hagut de marxar”. Un fet que a Montpeller tenen també molt present.

“Aquí [al departament Nord] tots els gitanos parlen català –asseguren–, no n'hi ha un de sol que parli francès”. Comentem els costums, que són al cent per cent els dels gitanos catalans. Les núvies fan el ritual del mocador, “sempre!”, però entre ells les parelles no s'escapen “com fan els romanichels” (algun cop sí, de fet). Entre els catalans, els pares es demanen i quan els joves es coneixen bé, lloguen una sala i fan venir una dona gran i fan el mocador, i en acabat la festa. “El dia que es perdi el mocador no hi haurà més gitanos, els nostres vells ho diuen molt. El dia que se perdrà això se perdrà tot”, recalca el Josep.

Pel que fa als difunts, s'havia cremat tot, però ara ja no es fa. “Els catalans d'Espanya ho cremaven tot”, especifica l'Ernest.

Un tret de la cultura gitana que destaquen és el mantenir la paraula. “Ara ja no és igual, però per als vells era una cosa essencial. Si et donaven la paraula l'aguantaven fins a la mort”.

Aquests homes tenen un sentiment de catalanitat molt arrelat. Asseguren que de cap manera són francesos, tot i el que diguin els seus documents d'identitat. Es defineixen com a "catalans", sense esmentar en cap cas que siguin "gitanos catalans", tot i que diferencien ben clarament què és una cosa i què és l'altra. Tenen molt idealitzada la Catalunya del sud i, per contra, França és un país que consideren hostil. "Si nos presentem com a catalans d'Espanya que volem vendre, no tenim problemes, però si nos presentem com a gitanos nos tanquen la porta als nassos", diu l'Ernest.

Tot xerrant, acabem parlant del fort sentiment que a favor d'un estat que s'ha congriat a la al Principat de Catalunya i els dic que hi ha probabilitats que en no gaire temps existeixi un estat català. "Vosaltres veniu d'allà, podríeu demanar la nacionalitat", els dic amb una certa imaginació, però també conscient que si l'Estat arriba ningú no els la podria negar. S'ho prenen amb molt d'interès. Un gitano no pensa mai en un passaport, però el seu sentiment de pertinença, les seues arrels, són tan forts que es congratulen amb la idea. Mai s'havien plantejat una cosa així i pregunten com s'hi pot arribar. Els explico que el mapa d'Europa està en una evolució constant, que moltes de les nacionalitats que considerem immutables han nascut a Europa al llarg del segle XX, i els esmento el cas de Bèlgica, un país que coneixen bé. "Ells es van constituir com a país no fa tant –els dic– el 1830, o Irlanda o Noruega no fa pas tant, i d'altres com Eslovènia o Croàcia fa tot just vint anys,". En Caragol ho resumeix a la seua manera: "És clar, perquè valtrus seu pas Madrid", reflexiona, i pregunta sobre els avantatges de tenir nacionalitat catalana. La idea li encanta. "Sem francesos de papers i diner, però catalans de cor", remata.

Parlen encara un català *espanyolitzat* i els sento mots com ara *bocadillo* o *cotxe*, prova que han conservat prou fidelment la llengua dels avis, però segurament els incorporen per a mi. Els sento també paraules ben rosselloneses, que baixen del llenguadocià, com ara *veire* (got) o *belleu* (potser). Josep Caragol, que s'ha presentat així, explica que a ell li diuen José, amb la jota castellana. Li'n demano l'explicació i diu que sempre li han dit així, romanalla –evidentment– dels ascendents sud-catalans, i a un dels fills de l'Ernest, d'uns 25 anys, que em dona un correu electrònic perquè li enviï les fotografies que faig, es diu Bisente, ni Vicenç ni Vincent. "I per què?! La resposta és la mateixa: "Sempre m'han cridat així". Ho escriu amb be alta perquè en francès la baixa té una altra pro-

nunciació, i la essa perquè no devien tenir gaire clar com s'escriu un mot espanyol. Ell, contràriament al pare, que va anar a escola, no sap llegir ni escriure.

Uns mesos més tard parlaré a Perpinyà amb la mare de Josep Caragol (ella li diu José, amb jota castellana), nascuda el 1932, i que va estar també a Douai fins al 2008, quan la van operar i no va poder viatjar mes:

–El meu pare era molt venedor, allí dalt no ho coneixíem bé, i després de la guerra ells van ser dels primers a pujar-hi. Va pujar cap al 49-50. A l'hivern, baixaven sempre cap aquí perquè tenim casa [a Perpinyà]. Si no feia fred, se n'anaven cap a febrer març, fins a Tots Sants. Hi havia fàbriques de couro, de llana, de teixits per fer trajes [pronunciat a la castellana], de seda..., tres viles: Lille, Roubaix, Tourcoing, que ha estat a la vora de Douai. A vegades, a l'estiu, si no es treballava gaire, agafaven les caravanes i anaven a Reims, allà on fan el xampany. Uns altres, anaven del band d'Épinal, o del band de Nancy. A Nancy hi havia algun català d'aquí que hi nava a vendre, però per viure, no. Com diuen, el gitano és fet per enganyar, ho diu el ditxo, el gitano va a vendre.

Annex 14. Relats de viatge (orígens)

Els vells de Sant Jaume

Sant Jaume, a la part alta de la ciutat, és el barri tradicional dels gitanos de Perpinyà, el lloc on es van establir ja els primers Batista, Patrach i Cargol quan van deixar els ravals o els marges de la Tet, on vivien en tartanes, i es van fincar intramurs els primers anys del segle XIX. El 1814, Martí Vidal, procedent de Barcelona, es va establir al carrer dels Mercaders, i Joan Baptista Patrac ho va fer al carrer dels Quinze Graons. Després van venir Antoni Cortès, que es va instal·lar el 1816 al carrer del Faner, Josep Baranguer, Josep i Joan Baptiste. Als anys vint del segle XIX hi havia ja un nucli de gitanos a Sant Jaume, i el 1830 eren prou notoris perquè el carreró Bally esdevingués popularment *carrer dels Bohemians*. El punt central del barri és la plaça Cassanyes, on s'hi fa mercat al matí i on bascula la vida quotidiana de la comunitat gitana, avui el darrer nucli catalanoparlant de la ciutat.

Quan Joana Serbiolle, la Jana, i el seu home, Ernest Caragol, hi van comprar el pis on ara viuen, el 1960, aquest era encara un barri integrat a la ciutat. “Hi havia força paios, estàvem molt bé amb ells; els paiets que eren en aquí eren nobles, eren bé, però com que van baixar moros tabé, arabes, se'n van anar, i molts gitanos que s'estaven cap al Vernet van venir a s'estar aquí, i la mateixa mentalitat no hi és”, explica la Jana a propòsit que la nit passada li han esbotzat la part baixa de la porta del carrer a cops de peu. Han estat els mateixos joves del barri, potser per distreure's:

–Les criatures són salvatges, els han criat de qualsevol manera. Amb molts d'aquí no m'entenc. Aquí cal ser nascuts per hi viure, em fan tot lu del món. Són gitanos que avui tenen 2.000 pessetes i al cap d'un dia ja no tenen sous. No tenen cap mentalitat de re. Amb una persona no hi saben quedar bé –reflexiona.

La dona que l'ajuda en les feines de casa afegeix que ja no es pot viure a Sant Jaume, que és un *bidonville* dins la ciutat. Efectivament, el barri està totalment degradat, amb runa i escombraries pel carrer, amb les façanes deteriorades i molts murs, balcons o persia-

nes caient a trossos. Sant Jaume és ara un món a part, un gueto repartit entre gitanos i magribins on la gent de la ciutat no gosa arribar-se.

La història de la Jana, nascuda el 1932, és la dels gitanos de la ciutat: “Jo som de Figueres, però tenia dos anys o una mica més quan van entrar; buenu, som d'aquí”, explica. La seua família ha basculat entre Figueres i Perpinyà al llarg de les generacions, fins ara mateix, perquè ella és la mare de Josep Caragol, que vaig entrevistar a Sin-le-Noble, al departament Nord, el qual continua tenint relació amb Barcelona; amb Figueres ja no perquè no hi queda ningú de les velles famílies. “De Figueres n’hi ha molts que van anar cap a Barcelona, Mataró, Sabadell...”, diu la Jana, que té una néta a Mataró, “casada amb un cosí germà del Peret”.

L'avi de la Jana, el Noio Serviola, tenia nacionalitat francesa i va anar a Figueres per defugir el reclutament a la primera guerra mundial, però un parell de dècades més tard va esclatar la guerra d'Espanya i va fer el camí invers:

–Els jaios van entrar aquí [a Perpinyà]. El meu jaio ja era francès, però van ser desertors per la guerra, que no es van presentar i van desertar a Espanya, i després van entrar en aquí. Quan va haver la guerra d'Espanya van tornar a entrar aquí, com que era francès... Tenia un germà que tenia dues cases aquí, i es van estar en un petit poblet que hi ha aquí al costat de Perpinyà, Ribesaltes.

–O sigui, que hi havia vaivé constant entre Figueres i Perpinyà.

–Voilà, quan veien que podien desertar allí, desertaven, però van tinguere que entrar en l'edat de 55 anys o 56. Si no, si entraven en la fetxa que no calia, els agafaven. Els ancians venien d'Espanya perquè molts gitanos van desertar. Vivien en aquí, a Figueres, que era el més prop de França, i després, quan la fetxa els hi passava que no els tenien d'entrumentar, que tenien l'edat volguda per entrar en França, van entrar molts gitanos allavontes en aquí. Tots van venir desertors d'allà en aquí. Nosaltres vam arribar aquí après de la guerra d'Espanya. Van venir a Sant Jaume, en un altre carrer. Primer s'estaven a Ribesaltes. Jo vai venir a Perpinyà que devia tenir onze anys.

Abans de la primera guerra mundial hi havia ja una història familiar transfronterera. “El vostre jaio era francès i va passar a Espanya, i el seu pare d’on era?”, li demano.

–Espereu-se [dubta], el pare del meu jaio... Era més aviat la família de la meua jaia, de la seua dona, que eren d’Espanya. Havia nascut a Fraga [Baix Cinca], via viscut allà, però tots s’havien criat a Barcelona, i així... De Lleida aquí també hi ha una dona gitana, que és la sogra del meu nét, és de Lleida i viu aquí perquè se va casar aquí.

–I els gitanos de Perpinyà d’on vénen?

–Els jaios venien d’Espanya, molts, molts, per no dir tots.

El parlar de la Jana a penes s’ha transformat després de tota una vida a Perpinyà; continua sent majoritàriament empordanès amb algun empelt. Combina, per exemple, *meva* amb *meua*, diu *dons* (‘doncs’) i no el *donc* rossellonès, i fa els presents d’indicatiu en –u: “perdo la memòria”, diu. El seu català és *repicat*, amb una pronúncia impecable de tots els fonemes que li són propis. Tant d’allà és encara que quan parla de diners ho fa en pessetes.

–El català que tenim aquí és el català gitano, el català d’Espanya –explica–. Els gitanos que s’han criat més aquí en França ja tenen un català que no és igual que nusatrus. Nusaltres parlem el català espanyol, i n’hi ha molts de gitanos d’aquí que parlen el català espanyol, però n’hi ha molts que tenen un català pagès, com vos diré?, el parlen diferent de nusaltres. El parlen com nusatrus i alguna paraula com un català francès, xampurregen tot això i fa tot una pilota.

* * *

Manel Baptiste i la seua dona Marcel·la Reyes són uns altres dels *veterans* de Sant Jaume. Me’ls presenta Ernest Serbiolle, de Douai, que ha vingut a passar la hivernada a Perpinyà. També ells van estar al Nord en els bons temps de la marroquineria i els teixits. El pare de la Marcel·la, el Cigala, “va obrir un gros restaurant amb 450 places assentades, amb un gros magasèn de pell, i després ho van vendre i van vindre aquí”. En Manel,

nascut a Sant Jaume el 1942, és considerat a la comunitat un *home savi*.

Com la Jana Serbiole, el parlar del matrimoni és totalment central, amb alguna concessió lèxica al rossellonès. En Manel diu “més o menos” i li faig notar: “Això ve d’Espanya –reflexiona–, aquí diuen *poc o molt*”.

–Els antics vénen d’Espanya –explica–. La mare era de Saragossa, i el meu pare, nascut aquí. El meu pare era del 18 i la meua mare del 13. I el jaio... Tots els jaios vénen d’Espanya, van entrar en catorze cents, no me’n recordo...

La mare era, doncs, castellanoparlant i el pare, perpinyanès, i la dicció d’en Manel continua sent central, no pas rossellonesa, de manera que al vell nucli de Perpinyà la comunitat gitana tradicional ha conservat l’*empordanès* a través dels anys. Les generacions que vénen darrere d’ell ja no parlen així.

La família de la dona també és un cas transfronterer:

–El pare és nascut a Espanya, a Toses [Tossa de Mar?], a Catalunya, perquè hi van anar, me ellus venen del band de Prada [Conflent], també al Rosselló. Me al principi tots vénen d’Espanya: el pare, els seus parents [pares]...

–El gitano aquí en França va entrar entre els dissetièime i el dix-huitièime siècles –explica en Manel–. Io penso que els meus jaios devien entrar pel vuit-cents, perquè els primers gitans que van vindre aquí a Perpinyà devia sere al vuit-cents o vuit-cents cinquanta. Ara, la meua família quan va entrar no ho sé. Io penso que els gitans vénen d’Espanya, que van anar en França, tots vénen d’aquí, de l’Espanya, tots. Com que la vila de Perpinyà era d’Espanya, aquí el gitano ja entrava. Aquí Sant Jaume no, aquí fa poc que hi sem, al més fa cent anys, al més. La primera família que va vindre aquí va sere el meu pare, va ser un dels primers, que van comprar cases, eh! Ellus són tots de Ribesaltes, tots.

–I els que es van escampar per França? –pregunto.

–Jo pensi [ara amb –i] que vénen tots d’Espanya, els de Bisiés [Besiers], de Carcassona, de Narbona... I molts eren d’aquí els gitanos de Narbona, venien d’aquí.

De Perpinyà van anar entrant França endins. En Manel parla “d’una dona que ara tindria cent anys”:

–La Maní, es deia, fa setanta o vuitanta anys que hi van anar. Pel negoci es van ficar a Sijà [Sigean, Aude]. A Sijà n’hi ha encara una família segura.

Parlem de la dispersió dels gitanos catalans a França i en Manel diu que els de Montpeller procedeixen gairebé tots de Perpinyà. “Se va passar una història fa 65 anys; llavors ja hi havia catalans a Montpeller, però n’hi havia pocs”.

–I ja venien d’aquí? –demana l’Ernest.

–Sí, el Tonet, el Bulon... Tots vénen d’aquí. Tots els gitanos de Montpeller vénen d’aquí, els vells, eh, parlem.

Surt a la conversa el cas molt recordat tant a Perpinyà com a Montpeller de la família que va haver de marxar per un mort. El relat coincideix amb el recollit a Montaubérou, a Montpeller, on van anar els desnonats. En Manel explica el cas:

–Els de Montpeller eren d’aquí i se va passar una història, la llei gitana deia que el que havia fet mal se legislava [foragitava] i havien de marxar tota la família

–Perquè no hi hagués més morts –diu l’Ernest.

–Ja ho pactaven així –afirma en Manel–, els vells els legislaven [foragitaven]. La meua mare va ser legislada de Saragossa per això. Això d’aquí, deu haver 65 anys. Jo ho he viscut això. Era el dia d’un casament, per un mal, per una gitana que va dire “han matat aquest”.

–I no era així? –pregunta l’Ernest.

–No; era borratxo i el portaven. Com que se disputaven i s’havien disputat un parell d’hores abans... S’havien agafat tres o quatre vegades, els joves, i al veure que el portaven se pensaven que li havien pegat, i era borratxo. Hi va haver un gitano que sortia de la caravana, i l’altre li va fotre una punyalada i el va matar. Li van dire: “Han pegat al teu fill i el porten dos gitanos”. Aquell se va aixecar en calçotets i va sortir de la barraca i l’altre li va fotre una punyalada. El que va morir era l’home més brave de tota la vila de Perpinyà.

–Quan se’n van nar l’affaire se va arreglar entre gitanos, van pas anar a la police? –s’interessa l’Ernest.

–Sí, va fer sis o set anys de presó.

–I va ser aquí, a Sant Jaume?

–No, va ser al Pont Roig. Això són coses que no se poden remenar...

En Manel s’explica amb molta prevenció i no vol dir el nom de la família que va ser *legislada*, ni tampoc si es van canviar el nom a propòsit de l’homicidi.

Parlen del canvi d’identitat que sovinteja entre els gitanos. “De la part de la meua mare eren Vargas i se van canviar el nom”, diu l’Ernest. El cas ha passat també a la família d’en Manel:

–Io un dia ho vai demanar al meu oncle: “Per què vós us dieu Serviola i el meu iaio [sic] se diu Batista?”. Diu que quan van entrar d’Espanya el meu iaio era petit, de trossa, i el van declarar amb el nom de la seua mare, que ella era una Batista.

–I si hi ha una affaire amb un paio? –pregunta l’Ernest.

–Pels paios no canviaven els noms, més aviat pels gitanos. Jo conec una família que van matar un paio i mai han canviat de nom –respon en Manel.

La conversa queda morta en aquest punt i esmento el Pere Boig, i en Manel i la Marcel·la esclafeixen a riure. N'havien sentit moltes facècies, però no en recorden ni una, i els recito una corrandà que ha de ser original d'aquí, per si es pot estirar el fil:

Les gitanes de Perpinyà

Que van a l'escorxador

Posen la tripa a l'olla

Sense treure el costelló.

Això els incrementa les rialles, l'esclat és general: “Es una leienda”, diu en Manel. “Això eren tanguillus, tanguis”, postil·la l'Ernest. Els tres diuen que no en saben cap més.

En Manel es defineix com “un antic” perquè se ceneix als costums gitanos de sempre pel que fa a les relacions de parella:

–Avui, quan dos joves són promesos, volen llibertat i se'n van pertot arreu, i jo això ho volia pas, i me van trencar el casament d'un nét. Jo tenia un petit fill promès, i se n'anaven en vila, i vaig cridar el meu fill i vai dir: “Això me va pas bé”. Mireu què me va dir la meua nora, no el meu fill: “Mireu que el casament se trencarà”. Eren demanats, eren promesos, i volien anar sols, i me van vindre a trencar el casament. El meu noi [el pare del promès] m'ha dit: “Sas massa antic”.

L'Ernest explica el seu prometatge:

–Io vai estar demanat dos anys i no nos vam dir ni bon dia. De disasset, que la vai demanar, la meua dona tenia quinze, mai li vai dir bon dia. Ni se guaitàvem. Io quan anavi a menjar a casa del seu pare, ella anava a menjar a casa del meu. I el meu sogre me va dir: “Nosaltres som així, si te va pas bé..”. I el meu pare va dir: “Io tabé”. No nos veiem mai, ni parlar, ni bon dia, ni bona nit.

–Io vai parlar amb ella el dia que vam sortir de l'ajuntament –conta el Manel, i la seua dona riu.

–El dia del casament –diu l'Ernest amb naturalitat, com evidenciant que era el que passava en aquella època.

–I el mocador? –pregunto.

–Si no hi ha això hi ha pas casament –diu la Marcel·la–. Ells van fer el casament gitano amb el mocador i després van anar a l'ajuntament a formalitzar els papers.

–El casament dels gitanos és el mocador, lu demés no compta –afegeix el seu home.

–Però els manouches no ho fan –dic jo.

–Els manouches són com paios –contesta l'Ernest–, són pas gitanos com nosaltres, ells fugen. Quan els manouches se volen, fugen, me nosaltres no. Ha arribat [passat] que se volen i que les famílies volen pas el casament, i se n'han nat. Ara ha arribat això [als catalans de Perpinyà].

–Ara sí, me abans arribava pas això –diu la Marcel·la.

–És el mocador que fa el casament –reitera en Manel–. Es el mocador, lu demés no compta.

–Si hi havia pas mocador hi havia pas casament –insisteix l'Ernest–. I havia arribat posar la noia al puestu a l'hora de fer el casament i era pas honrada.

En Manel s'esparvera només de sentir això:

–Hi havia havigut morts per casos així! Abans, la dona que no era honrada, era molt retirada dels gitanos, avui, passa ella primera.

Dic que he sentit casos de catalans que han fugit i pregunto si quan tornen se'ls considera casats.

–Buenu –contesta en Manel–, però la dona era pas considerada.

–Se donava el cas que els pares no volien un casament, fugien i quan la noia tornava era bé encara –diu l'Ernest, que s'acomiada perquè té un compromís.

–Un quatre-vint disanou per cent –afegeix en Manel–. Abans, anàveu a demanar una noia, el casament se tenia de fer, era tot fet. El casament se trencava i la gitana molt poc de gent anaven a la demanar, ja era acabat. Havia estat demanada, volia aquest home... ja no s'anava més a demanar. A l'antic, eh, això. La nena ja no la volien: “ha estat demanada”.

Els pregunto pels rituals. Agafar la noia i pujar-la a l'espatlla “és espanyol, és pas català”, afirma la Marcel·la.

–Aquí a Perpinyà també ho fan, ho sem gafat d'ellus”. Una nena que ven d'una cosa així [el mocador] se tindria pas de remenar així –afegeix el seu home.

Malgrat que la comunitat gitana de Perpinyà és molt conservadora, el ritu de crema les pertinences del difunt no es fa. En Manel diu que no se cremaven les coses del difunt – parla en passat, de tant llunyà com ho veu–: “És pas una costum nostra, la roba belleu sí”.

–N'hi ha forces que ho feien –diu la Marcel·la.

–N'hi ha que sí –reconeix ell.

I tots dos diuen després que “això no és gitano, a Perpinyà no es fa. Nusaltrus en aquí no”.

I la música?

La Marcel·la diu que quan eren joves als casaments, quan encara no se sentia la rumba, ballaven moritas, “que és gitano”, i bulerias i fandangos. “Tot lu que era cant venia d’Espanya. Cantaven sempre en espanyol, sempre”.

–I el català? –pregunto.

–Se canta pas català –diu en Manel–, mai s’ha cantat català.

–I la cançoneta de les gitanes de l’escorxador? –m’estranyo.

–Ja vos som dit que això era una broma, per riure –contesta taxatiu en Manel.

Aquestes evocacions duen records a en Manel:

–Quan me vai casar, li deia a la meua sogra: “Sogra, conta’m un cuentu”.

–I quin us contava?

–El Juanito l’Orso [un clàssic de molts països europeus], que era mitja persona i mig ors, i nos contava un cuentu d’això. Del Pere Boig també en contava –però no en recorda cap.

Hi havia un oncle d’en Manel, aquí a Sant Jaume, “que agafava les criatures, belleu n’hi havia vint assentats davant seu, i contava cuentus que feia durar dos o tres dies; totes les criatures esperàvem això, era com el cine”. Però no recorden un sol d’aquests contes.

–La meua mare –rememora ara en Manel– per treure’m polls, jo no me volia deixar mirar, i la meua mare deia: “Te contaré el cuentu del poll”. Si no la deixava mirar, si no el treia, a la nit m’agafaria i se m’emportaria a la ribera estacat de peus i mans. La meua [acaba de dir *meua*] mare me contava aquest cuentu per me treure els polls.

La Marcel·la diu que cantaven *Baixant de la font del gat*, “que és una cançó de la Catalunya, d’aquí; no són cançons d’Espanya, d’aquí”. Aquesta els n’evoca una altra, que reciten a duo dona i home:

Ai minyoneta
Què en fas aquí
Esperi el jove
Que se'n va venir
Ai no l'esperis
Que no vindrà
Ha anat als toros
A torejar.
Ell que l'agafa
Amb un braçà
La tira a l'aiga
Té el cul cagat.

–Son cançons catalanes, no gitanes, no. Ja venia dels gitanos d'allà –diu en Manel, en referència als toros.

–Això ja venia de Figueres –diu la dona–, que era ple de gitanos. La meua família va estar molts anys a Figueres, molts.

–I a Perpinyà enceníeu ciris per Tots Sants? –pregunto.

–Per cada difunt s'encenia un ciri –diu en Manel–. Aquí n'hi havia belleu dos-cents [assenyala la sala on som]. Ho hem fet pas més trenta anys, trenta-cinc. Els evangelistes ho han tret això. Jo el rader cop que ho vai fer, vai nar a la missa a portar els ciris. Me abans aquí n'hi havia dos-cents, i a totes les cases. Cada difunt un ciri. I el meu pare en ficava pels que no hi pensava.

–Que tingués llum aquest dia –diu la dona–. Havia d'estar encès fins que s'apagava tot sol, n'hi havia que ho feien la nit abans Tots Sants i en ny'ha que ho feien el dia de Tots Sants.

–Ho feien totes les famílies, jo de memòria no recordo que un gitano ho fes pas –diu l'home–. Ara aquí a Perpinyà s'ha perdut, ho van acabar els evangelistes, no els temps

moderns, sinó els evangelistes. Ellus ho van treure.

En Manel assenyala la sala on som, potser una desena de metres, diu que havia estat un garatge, i s'omplia de punta a punta. Els ciris es posaven a terra, i s'anava al cementiri, i encara hi van, això no s'ha perdut.

–Jo som naixida en aquí –diu la Marcel·la–. Cada vegada que ho feien, al couloir i l'escallera era tota fumada. Resaven pregàries i els vells ni al cafè anaven, menjaven pas carn, estaven dos o tres dies sense menjar carn.

–Nosaltres això de no menjar carn encara ho fem –diu ell–, ho fem que el dia de Tots Sants, i abans ho feien un dia antes, Tots Sants i l'endemà: tres dies.

–I quines pregàries resàveu? –pregunto.

–*Des del fons del meu cor, el meu pare, la meua mare...*, era com si parlessin amb ellus –diu la Marcel·la–. A un pare i una mare li teniu d'explicar el que teniu a dins. Parlaven amb els difunts.

–I per Nadal, què es feia? A Niça els nens anaven a cantar davant de les cases, això s'ha fet aquí? –demano.

–Sí –diu la Marcel·la–, això és un costum gitano. Les cobles joves s'aixecaven al dematí, el dia 25, i anaven a les cases i els rebien amb gatós [gateaux]. Entraven a totes les cases. I les criatures, petits, anaven totes les criatures a cada casa. Això s'ha perdut fa curanta anys.

–I la nit de Nadal, del 24 al 25, els joves, de vint anys, trenta anys, curanta anys, naven de casa en casa a passar un moment a cantar i ballar dins de les cases dels gitans. Cantaven fandangos, seguiriyes, buleries, tanguillus. La rumba no existava –diu en Manel.

–Quan va arribar la rumba? –pregunto.

–Aquí la va portar el meu germà –diu en Manel–. Ell va ser un dels primers a la cantar aquí França, belleu el Peret feia cinc anys o sis que cantava. Coneixia el Peret, havien anat de juerga, perquè abans els gitanos quan volien una juerga anaven a Barcelona, jo hi havia estat. Abans el gitano de Barcelona nos recebia molt bé, molt brave.

La Marcel·la havia fet aquestes caramelles per Nadal de nena i diu que els donaven coses: “algun sou, menjar...”.

–Per als grans hi havia molt de vi –recorda en Manel–, tenien la taula parada, i d'aquí Sant Jaume se n'anaven a un altre barriu, i d'aquell a un altre barriu. Anaven après del Pont Roig, a la Cour de Puy, i de la Cour de Puy se'n naven a Vernet. Tot era obert. La taula sempre era parada. Passaven la nit a fora, tota la nit. Jo, de record, tota la vida, que es feia això. Aprés hi havia el dinar de família, el dinar de Nadal, la nit també. I bé, nosaltres lu més important és el sopar, hi ha famílies que feien dinar.

La dona diu que dinar i sopar, tota la jornada.

–Per Nadal, el gitano perdonava molt de coses –rememora en Manel–, si s'havia passat una petita història, aquest dia venien dos homes i te deien: “Buenu, tu no et parles amb aquest, me ara t'hi parles, i molts hasta se ficaven a plorar”.

El Nadal els porta a l'altra gran festa per als gitanos de Perpinyà:

–El Sant Joan era més que Nadal, nosaltres la juerga –diu ell–. Aquí no hi havia fogueres, se'n naven a la mar, es ficaven en un cafè, cantaven i ballaven. Els paios no ho feien.

–Belleu era més que el Nadal: molt comptada –diu ella–. Les dues festes de l'any eren Sant Joan i Nadal, belleu més Sant Joan. Era juerga tota la jornada. Acabaven a les quatre o les cinc del matí. Totes les famílies portaven la seua cosa [per menjar i beure] i sortien.

–I no es feien fogueres? –pregunto.

–Aquí també fan fogueres per Sant Joan, però això no és gitano. Els gitanos no fan fogueres.

La Marcel·la i el Manel van apurar el Sant Joan fins al final:

–Ah Sant Joan...! Potser sem estat la radera família [de Perpinyà] d'anar a Sant Joan, i vam sopar a la mar. Va ser entre 65 i 70, i ja no es va fer més. Sopàvem a la platja, i encabat entràvem en un cafè i se feia la festa. A Canet hi havia un cafè on se feia la festa cada any [no en recorden nom]. Hi havia belleu trenta famílies que hi anaven. Era a l'entrada de Canet. Com que era la festa d'un sant, ara els evangelistes no ho permeten.

No hi havia més celebracions al llarg de l'any, “la Pasqua no comptava per als gitanos, no es feia res”. “Ara els joves fan l'aniversaire. Nusaltrus els aniversaires ni sabiem el que era”, diu en Manel.

–I el bateig?

–El bateig se feia a la missa. A casa feien una juerga, el que podia. Era com un casament. Me passaven per la missa, això sí que ho volien. El gitano era devot eh, anaven a les Santes, anaven a Lourdes. Tots els gitanos anaven cada any a les Santes.

Els difunts, diuen que “se vetllaven les dues o tres nits fins que l'enterraven”. Quan hi havia un mort, hi havia un costum que feien només els gitanos, “anaven quatre o cinc dones a la viuda i li canviaven els mobles de plaça: entrava en una casa nova, li canviaven completament la casa”. Ells ho havien vist, però ja fa anys que no es fa.

També les vetlles multitudinàries que es feien abans s'han acabat, “hi anaven tots els gitanos de Perpinyà, tothom: amics i enemics”. Ara ja les vetlles són més reduïdes.

–Jo, que sóc vell –explica en Manel–, havia demanat a una família que eren enemics si puc anar a vetllar, i m'ho han permès. Quan hi havia el difunt hi havia quatre ciris, un ciri a cada cantó del llit. Les dones eren a dins, els homes, fora.

–Se beu llet, un veire de llet, i no se menjava carn. Per Tots Sants tampoc se menjava carn –diu la Marcel·la.

–I els gitanos tenen una cuina pròpia? –pregunto.

El primer que surt és la menja emblemàtica dels gitanos catalans de França, l'escudella. Diuen que els paios fan ollada. Escudella ho és tot, la sopa i la carn d'olla, una perífrasi que ells no fan servir.

–I què hi poseu a l'escudella?

–Carn de bou, putrina [poitrine] o pa de cota que en diuen, gallina, carabassa, llegum, porros api, la meua mare de vegades hi posava una miqueta de mongetes russes [rosses] –diu la Marcel·la.

Ell diu que una altra menja molt típica dels gitanos són els fideus passats: “Tots els gitanos ho feien, era gitano”. Els paios ho desconeixen, fins al punt que la Marcel·la els hi va ensenyar a fer al cuiner d'un restaurant Perpinyà.

–Hi posaven no importa quina carn, pas carn de bou, aquesta no, carn de porc, costelló, costelles, socisses. Se fa sofregir amb ceba, all, pebrot; poseu alguna trufa, no gaire, poseu l'aiga i ho feu bullir. Quan és ben bullit, a l'aiga hi poseu tomata, concentrada de tomata, i poseu la pasta. I són els fideus passats.

La Marcel·la diu que els gitanos no tenen altres plats específics.

–El fricot noia! –s'exclama el seu home–, els paios ho fan?

–Sí, els paios en diuen *ragoût* –contesta ella–. El fricot es casi casi com els fideus passats, però se posa més que [només] trufes, sense pastes.

–Se fica olives, se fica boles de picolat... –afegeix ell, i ella diu que els paios també els hi posen.

Tots dos asseguren que als gitanos els agrada molt la carn a la brasa: “No importa quina carn que sigui a la brasa”.

Després de tant parlar de les coses d'abans, en Manel fa una reflexió:

–El gitano ja és perdut, està acabat. L'Ernest vos ha dit que quan passava algo me venien a querre [com a home de pau]; ara me vénen a querre i dic que no, perquè no escolten, surten de casa, han pas arribat aquí al cantó, que torna a recomençar.

–No podeu adobar res –es plany la dona.

–A vegades m'ha arribat d'anar a parlar dos dies –continua en Manel–. Un home, si no té palabra, no és pas un home. Hi ha pas més de gitanos. Són gitanos perquè encara els hi agrada l'escudella –ironitza–. El dia que diguin prou escudella, s'ha acabat. Hi ha que la palabra “sóc gitano”, me per ser gitano ho tens que tindre aquí dintre, i aquí [es pica al pit], i si no ho tens aquí no en sas, de gitano. Això de ser gitano s'ha acabat.

La dona diu que la droga ha matat la joventut.

–I quin tractament us donen a vós, això que els paios en diuen *patriarca*? –pregunto.

–Patriarca no és un mot gitano, l'han sortit ellus [els paios], es diu *els vells*. Una persona respectada aquí li diuen oncle –aquest és el tracte que li donen a ell–. No li diuen *jaio*.

–I l'home que resol els problemes segons la llei gitana?

En Manel s'hi pensa una mica i diu que “un home de pau, un home de llei”, tots dos, que “és el consideració més alta que pot tindre un gitano”.

Però no és només el món gitano, tot ha canviat al voltant d'aquest matrimoni que es defineix com “antic”. Recorden que fins fa quaranta o cinquanta la majoria dels paios als volts de Sant Jaume parlaven català. La Marcel·la diu que sa mare havia nascut aquí i no sabia parlar francès. I el seu home li replica: “Tu no en saps, de parlar francès”. Em

meravella que una persona pugui sobreviure a la ciutat enterament francesitzada ignorant la llengua nova, deu ser potser l'última monolingüe catalana de la ciutat. “No en sabeu?”, li demano. I tots dos responen: “molt poc”. “El parlem molt poc”, diu ella, prova que tot el seu món és aquest barri i que es fan molt poc amb els paios.

–Podeu viure sense parlar francès –li reitero.

–Bé parli francès, si qualcús me ven parli francès –diu posant cara que s'hi esforça.

En Manel ho explica:

–A Sant Jaume tothom parla català, però hi ha un barriu, la Cour de Puy, on els gitanos catalans parlen francès, entre ellus parlen francès. Ara viuen tots a Vernet, cap al lloc dels avions, a l'Avenue de Perestortes [Paretstortes].

Els pregunto si això no passa a Sant Jaume, i responen convençuts no hi coneixen ningú que parli francès en família, “ningú”, reiteren.

* * *

Una altra de les persones grans de Sant Jaume és Mílio Escuder, que viu amb una filla a un pas de la plaça Cassanyes. Ell també diu que “tots els gitanos vénen *de Barcelona*, molts, molts vénen d'allà”. Segurament ha esmentat la capital perquè hi té les arrels familiars. La mare hi va nàixer; el pare, en canvi, va nàixer a Algèria, “me d'origne de Barcelona”. “Els iaïos van anar a Alger i el meu pare era naixit a Oran” i de molt petit va venir a Perpinyà.

Els orígens barcelonins es noten en la parla d'en Mílio i també en la de la seu filla. Alternen *iaio* amb *jaio* i fan servir *vostè*, per exemple. Li faig notar:

–Com que venien de Barcelona tenien el parlar de Barcelona. Ara això s'ha degradat. Jo tinc 80 anys [desembre 2012], encara n'hi havia. Els catalans vells que hi havia aquí podíem parlar bé, amb la generació que ha muntat ara: droga cops de gavinet...

Abans van viure en un altre barri i després de la guerra la família va venir a Sant Jaume. Com la Jana, en Mílio explica que a la guerra del catorze molts gitanos de Perpinyà van desertar i se'n van anar a Espanya.

Ell també recorda que la mainada sortia a cantar per Nadal. Ell ho havia fet de petit. Els joves ho feien, anaven en una casa “i tenien el beure, tenien tot”. Es feia la vigília de Nadal i visitaven a tothom. A Espanya, ho feien, d'anar a cantar per les cases per Nadal, diu que ho havia sentit a dir.

–I cançons?

“*Baixant de la font del gat* era una cançó correnta; tenia jo quinze anys o setze i la cantàvem”, recorda. La de les gitanes de l'escorxador els fa riure, tant al pare com a la filla. “Són cançons que eren per riure, jo l'havia sentit, era cançó de gitanos”, diu ell, i recorda una altra cançó, “que cantaven abans”:

A la orillita del ríó

Me encontré un balichó (“un *balichó* és un porc, un *tocino*”, aclareix la filla)

Que me desía desía,

Caladme (“vol dir *menjar*”) que soy lachó (“que sóc bo”).

Ve dels gitanos espanyols, segons diuen. Quan ell era jove es cantava el flamenc: buleríes, fandangos... i més endavant va arribar la rumba:

–Hem sentit rumbes que vénen d'America del Sud, i amb el flamenc gitano han fet una musica, una rumba. El Pescadilla agradava molt, era molt cantador rumbero, aquest era per rumba. Aquest era més que el Peret. Se va casar amb la Lola Flores i ella era l'artista, i va més marxar, perquè l'artista era ella. Seguíem al Pescadilla, i al Peret també. Per mi el bo era el Pescadilla. El rumbero ha estat el Pescadilla, que ha estat el que ha inventat la rumba. Era més gitano el Pescadilla. Al Peret el van promocionar més. El cant del

Pescadilla penetrava més dintre de la persona gitana. N'hi ha que els agradava més el Peret, me el rumbero, el que va inventar la rumba era el Pescadilla.

En Mílio recorda que la seua “iaia” posava per Tots Sant ciris en una court (cour) amb sorra, “en devia ficar set o vuit”, i quan es moria algú posaven un ciri a cada cantonada del llit.

Les pertinences d'un mort no es cremaven.

–N'hi ha hagut que ho havien fet perquè viatjaven amb els campings. Feien això, ho cremaven tot, camping i tot. Havia existit, dels que viatjaven, me ara s'ha perdut molt. A la meua coneixença a Perpinyà no s'havia fet.

La filla diu que la “iaia” guardava coses del seus pares com un record. “A Perpinyà no es crema”, afirma ella.

I als casaments:

–Aixecar la nòvia és dels gitanos d'origne espanyola. Vam trobar per nusaltrus que era una cosa molt guapa i ara se fa aquí. Venien d'Andalusia, venien d'Espanya, a part de Catalunya. Això de les camises tothom poc o molt ho feien, me eren els joves, ho van vulguer fere els joves. Jo me'n recordi que me van comprar una camisa per un casament, i me la van tallar, quin disgust!

En Mílio havia fet la festa tradicional per Sant Joan, però ara es lamenta que tot això s'ha perdut. La filla diu que “se feia molt menjar, menjaven en família, tocaven la guitarra i se divertien; com un Nadal, si voleu”.

Aquí no es feien fogueres per Sant Joan. No menjaven res especial. La filla diu que els paios no celebraven Sant Joan com ells, només els gitanos. Per Nadal sí que feien alguns àpats: un pioc, un capó, una oca, peix en suc...

–La vigília feien la festa, cantaven i anaven per les cases, i per sopar era el repeix [àpat].

Quan venien les dotze de la nit anaven a casa, hi havia els vells i feien un menjar, i se divertien fins les cinc o les sis del matí. L'endemà feien el menjar de Nadal.

Per cap d'any també feien festa. “Feien la mateixa festa que per Nadal –diu en Mílio–, sortien els joves fins a la mitja nit, igual que Nadal, a les dotze, ressopó, i l'endemà, dinar”. No feien més celebracions al llarg de l'any.

La filla diu que al Vernet parlen diferent de Sant Jaume: “Tot i parlant català, allà són més secs. Nosaltres parlem més estil de Barcelona, i allí s'ha criat més per aquí, més francès”. El català de fora de la comunitat també canvia: “Els paios d'aquí hi ha paraules que canvien, és un català més patuès”, assegura en Mílio. Per exemple, “diem *ha vingut amb mi*, i aquí [els paios]: *amb a jo*; és més muntanyol això”.

El grup dels més grans de Sant Jaume es completa amb Manel Boussiés (“abans era *Bouziés*”), nascut el 1932, que assegura també que “tots venim d'Espanya”. Els seus quatre jaios eren de Figueres, però el pare i la mare ja eren de Perpinyà. També ell tenia “un jaió, dels vells que va desertar d'aquí i va anar a Figueres”, potser un besavi, en el continu anar i venir entre les dues ciutats, perquè “el meu pare en 39-40 va desertar també i va anar a Figueres”. Ell té parents a Barcelona, a Montpeller, a Nimes...

El parlar dels gitanos de Perpinyà i dels paios és diferent, per exemple, ells diuen *pegar* (una criatura), i els paios, *trucar*, segons explica.

També ell va anar al Nord als anys seixanta, “va faltar de poc que no hi quedéssim”, dia.

Aquests viatges van congriar una dita que va sorgir segurament dels paios, però que els gitanos van entomar i repetien entre rialles. A Perpinyà se sol parlar de “raça calé” i contenen que els gitanos que anaven al Nord van tornar quan van ensopegar amb el rètol del departament que deia *Pas-de-Calais* (calés no).

Si bé els gitanos han produït –o han conservat– un folklore escàs, els paios no l'han estalviat per referir-s'hi, i en aquest sentit no falten històries o les típiques catalanades en vers rosselloneses. La més coneguda és probablement la del poeta Carles Grandó, que

es recita sovint en aplecs o reunions:

Lletra d'un gitano soldat

Ai germans meus quina desgana
Tinc d'ésser lluny de la tartana.
Nos fan un ranxo tan dolent
An aqueix brut de regiment
Que hom creuria menjar farnat
Ai, nois, que és trist d'ésser soldat.

Ai...

Quan han après que eri calet
M'han ficat perruquer esquilet
Són el sol de la companya.
I el capità va dire un dia
“ja qu'il tond si bien les animaux
Il equilera mes cheveux.”

Ai...

Mes que voleu a mi m'enfada
D'ésser tancat tota l'anyada
Això m'epot pas estar al cap.
Ja me'n fumi del traco que fa mina.
Per ballar la xinxirinxina
Cal pas galons d'esperadrap

Ai...

De marxa venim de tornar.
Com sul camí per li parlar
Amb el Manel del Mariano
Un poquet me són arrestat,
De fat de ranxo m'han tractat
I m'han manat com un gitano

Ai...

Els meus mals cada jorn augmenten!
Ai, ràvecs meus, crec que'm rebenten

A me fer tant de dolent sang
De moreno són vingut blanc
I tinc por si dura un brinet
Que aviat no tingueu més noiet.

Ai...

L'exèrcit no ha estat una institució que hagi atret els gitans. L'escriptor Joan Daniel Beszonoff conta un fet que va viure el seu pare a la caserna de Perpinyà el 1941, quan van reclutar els joves per a la guerra. A un gitano li van encarregar una guàrdia i quan la feia va dir: "Ai..., me va pas bé a mi això". Va deixar el fusell repenjat a la paret i va desaparèixer. No en van tornar a saber res.

Annex 15. Relats de viatge (orígens)

Gitanos al Rosselló

Claudi Balaguer ha estudiat els gitanos de Millars, la segona comunitat de Catalunya Nord, i els coneix bé perquè hi conviu al centre de la vila vella. El vaig a visitar un dia d'agost a primera hora de la tarda, en plena canícula, i al carrer Michelet, molt estret, ensopego amb un grup d'una dotzena d'homes joves instal·lats amb cadires plegables, ocupant tot el pas. Proliferen les samarretes sense mànigues i els tatuatges, hi ha diverses ampolles per terra i se serveixen whisky a raig fet en gots de plàstic, que combinen amb beuratges diversos. Un rasca una guitarra. “Bonjour”, em diuen, “bon dia”, responc, i amb això n'hi ha prou perquè se sentin crits d'aprovació i em convidin a beure.

A un li diuen Matxo, a un altre, Totoï. Un que es diu Angelo Rey té un grup de música, Los Niños, i afirma que canta en català una cançó que un altre em fa sentir al mòbil. El de la guitarra, que es diu Manuel Espinàs, també hi participa. “Fem rumba, flamenc, cançons de paios, cançons que jo són inventat...”. Si els contractessin, tocarien a Barcelona.

En Claudi Balaguer m'explica que al voltant del 15% de la població de Millars són gitanos: n'hi ha 550 o 600 d'un total de 4.000 habitants. Les famílies que predominen són Cargol, Espinas, Ville i Leme. El primer cognom és el més abundant. Justament em rep amb Josep Cargol, que és “d'aquí de tota la vida, la família fa més de 200 anys que són aquí”. Ara viu a Illa del Riberal, un poble de la vora, on hi ha tres o quatre famílies de gitanos, unes cinquanta o seixanta persones. El pare era de Perpinyà i en Josep explica que la manera de “diure” les coses allà i aquí és diferent: a Perpinyà és *got*, *cigarro*, *pujar* i *allí* (“sempre”), i aquí, *vérie*, *cigarreta*, *muntar* i *allà* (Jean-Paul Escudero matisa –informació oral– que a Perpinyà és més habitual *vérie* que no *got* i es diu gairebé sempre *muntar*). En Claudi explica que “aquí la parla dels gitanos és més rossellonesa, però depèn també de cada persona”. Això implica, per exemple, que s'ometin les enes dels plurals i les xeix del grup –eix: *catalàs* i *pei*. Malgrat això, la pronúncia dels gitanos és molt diferent de la dels paios a Millars, segons diuen tot dos.

En Claudi explica que els gitanos han mantingut el català perquè són una comunitat diferenciada, i el català ha substituït el caló, “ells van trenta o quaranta anys enrere i ja veurem què passarà amb la llengua...”

A Perpinyà reben molta influència de la Catalunya del Sud, i en canvi aquí estan integrats més en la vida del poble, conviuen amb els païos; el barri on viuen, al centre vila, al carrer de la Posta, encara és mixt, per bé que a poc a poc els gitanos se l'estan fent seu. Ell pensa que es van començar a establir massivament a Millars a final del segle XIX i a principi del XX, si bé potser ja hi havia alguna família abans. La base dels que arribaven era de Perpinyà i després se'n van sumar d'altres llocs, perquè sempre hi ha intercanvis. En un moment donat, els gitanos que venien sovint a Millars, van començar a comprar cases: “És el procés habitual –diu en Claudi–, els gitanos s'estableixen a les ciutats grans i després passen als pobles”.

Però hi ha també una diferència sociològica. Molts dels gitanos de Millars van venir de Perpinyà per les feines de pagès. Aquí sempre han treballat, i dècades enrere també, amb els cavalls i esquilant. A Perpinyà, en canvi, s'han dedicat més a la venda. La manera de viure dels gitanos de Perpinyà i de Millars és també diferent. “Aquí treballen, i allà no gaire; a Perpinyà hi ha molta droga”, diuen.

En Claudi coneix bé l'occità, que és una de les seues llengües d'escola perquè va nèixer a Lunel (Erau), de pares valencians, i explica que, com al Rosselló, a molts llocs d'Occitània els gitanos són coneguts com “los nois”, perquè els gitanos del país són catalans. “La paraula simbòlica dels gitanos és *noi*”, diu. Ell, un occitanista reputat, no ha conegut mai gitanos que parlin occità.

En Claudi, que és filòleg, diu que a Millars queden dues gitanes que parlen caló (agost del 2012), la Marià, de 85 anys, i la Negra, de 70. En Josep no en sap més que uns pocs mots, els habituals: *nastis* (no), *ugue* (sí), *marcura* (gat), *manró* (pa), *mol* (vi), *graix* (cavall), *atzet* (oli), *mas* (carn)...

En Josep té jaios que eren “de Tarragona i Barcelona, i de més llocs d'Espanya”. “En temps de Franco molts van fuger, van passar per les muntanyes i es van establir aquí”.

En Josep explica que el pare del seu jaio “va tindre un lio a Espanya, va matar un gitano, i es va canviar el nom, de Batista a Cargol”, i una jaia va agafar el nom d’una germana que va morir (de casada, suposo): es deia Escuder i va passar a ser Philippé. Abans les criatures portaven també sovint el cognom de la mare.

–Nosaltres tenim una tradició de lloc, d’un poble, però els gitanos no vénen d’enlloc. L’indret on han nascut no és important, perquè es movien. No hi ha nostàlgia de tornar a la terreta –reflexiona en Claudi.

“Salut i força amurt (amor)”, diu en Josep quan fem un veire.

En Claudi havia entrat en contacte amb gitanos ja a l’Erau i a Gard: “Al Llenguadoc hi ha comunitats catalanòfones a manta: a Lunel, a tots els poblets...”. Ell pensa que la festa religiosa de les Santes va contribuir que s’escampessin per tot el camí des de Perpinyà. Des de principi del XIX hi anaven i en tornaven, ho coneixien tot. Per contra, pensa que les grans migracions de gitanos espanyols, que ara també n’hi ha molts, són dels anys cinquanta del segle XX. Explica que els gitanos “feien la verema i tot el que trobaven, treballaven molt, molt”. Això ara ha canviat: “Pensi que el que ha arruïnat la vida dels gitanos ha estat l’ajuda social, han deixat de treballar i ara les tres quartes parts viuen del social, abans tots treballaven”.

En Josep Cargol ho corrobora. A ell, que és nascut el 1960, el seu pare li va donar un dia una lliçó. El va veure tocant la guitarra i li va dir: “Això no és el que et donarà sous honestament”, i el va estimular a treballar. Però “après de la meua generació van començar a viure del social, i a Perpinyà és igual; els antics treballaven”.

En Josep explica a Illa hi ha sis o set famílies de gitanos catalans, i molts més d’espanyols, i que aquests “són tancats”. Reconeix els portuguesos com a gitanos, en el mateix grup que ells, perquè fan el mocador i tenen costums similars.

Parlem de la cuina i, com no podia ser d’una altra manera, surt l’escudella primer de res. “Els païos fan l’ollada –recalca–, que és diferenta: hi posen més trufes i herbes, amb més mongetes”.

–I com és l'escudella estil Millars? –pregunto.

–S'hi posa un garró de cambajó, mongeta seca, trufes, carn d'olla, que sol ser de bou, gallina... Aprés herbes: api, carrotes, cigrons. S'hi posen cotzes [colzes] o papillons. L'ollada és més de llegums. Nosaltres ho fem tot més gran. El gitano quan menja no es queda amb gana. I al gitano li agrada gras, com el salpriet de mongetes, tots tenen colesterol...

–*Salpriet*? –pregunto.

–El fan amb mongeta seca, canard, tomata, bolets... La meua mare sempre n'ha fet, i la jaia, també.

En Claudi diu que el mot és occità i a mi em sobta que a Millars del que a Barcelona en diuen *galets*, en diguin *colzes*, com a Lleida.

“Al gitano també li agrada el peix”, diu en Josep, amb la veu de Perpinyà al final de l'últim mot.

* * *

De Millars, els gitanos van passar a Vinçà, el primer poble del Conflent. Michel Reyes hi va nàixer, però també té un passat ben recent al sud. El pare era de Girona i la mare, d'un poble “de la vora de Barcelona”, del qual no recorda el nom.

–El meu pare va vindre en 1925 –diu–, i la mare també. Eren famílies que passaven junts. Anaven mangant [demanant] i s'arrestaven [s'arrêtaient] als pobles. El pare i la mare es van casar a Millars, i jo són de Millars.

Quan es va casar, el pare li va dir que se n'havia d'anar de casa, i un oncle, que hi vivia, li va recomanar una casa que es venia a Vinçà. Ara al poble hi ha una comunitat d'una setantena de gitanos, tots de la seua família (els seus oncles tenen molts fills).

A en Michel li diuen El Mono, i Joan Miquel Touron, que és de Vinçà, recorda que molts dels malnoms del poble estan basats en pel·lícules: Tarzan, Guana (*bwana*), Mono...

La dona del Mono és la Maguí Gimenez, que va nèixer a Carcassona el 1942. La seua mare va queda embarassada als catorze anys “d’un francès” i, “de la vergonya”, la família se’n va anar a viure Perpinyà. Diu que els vells de la família també “venien d’Espanya”, però no sap d’on.

La filla del matrimoni, la Lisa, que és mestra, repassa la història familiar, advertint que “els meus jaios, abans, viatjaven, quedaven mai al mateix poble, i no sabien d’on eren”. La mare té una germana a París perquè va haver de fugir perquè hi va haver “un gros problema”. El pare tenia un jaio d’Illa del Riberal, i la mare d’ell era de Guissona (Segarra). La mare del pare, Carmeta Reyes, era de Catllà (Conflent) i hi havia un altre jaio que era de Lesinyà (Aude), es deia Batista Reyes, el Rat. Faig un comentari sobre aquest malnom i diuen que tenen parents amb mitja arca de Noè: Xai, Toro, Vaca...

La mare de la mare va nèixer a Santa Maria (Rosselló), i la mare d’aquesta, que es deia Dolores Contreras, a Santa Cruz, a Andalusia. Un dels antecessors familiars més famosos va ser el rebejaio (besavi) del Mono, Anton Reyes, Tonet, que va tenir 36 criatures de tres dones. El van condecorar a la plaça de Prada per tal proesa genètica. Va morir el 1934, a vuitanta anys. “Visquia a Prada, va fúger d’Espanya amb carro, li agrradava canviar de dona i era molt petit, feia un metre i mig”, explica la Lisa.

–Un altre jaio –aquí ja he perdut el compte de les relacions– va matar un paio i va venir cap a aquí. La mare els havia abandonat a ell i a un germà i el van criar uns paios, però als 21 anys va tornar amb els gitanos. Li deien Orat.

La història de la família està ben documentada perquè la Lisa va gravar en casset fa anys les històries d’avis i oncles explicades per ells mateixos.

També la Maguí parla de l’escudella, a la qual hi posa “un os de cambajó, un bocí de polllet, un bocí de costelló de porc o de bou, una carrota, trufes, fideus i mongetes seques. “Els paios hi posen mongetes tendres”, matisa, i el Mono afegeix que “l’ollada és pas tan

bona”. Diu que una cosa que menjaven molt abans era mamella de vaca, que “era boníssima, i moltes tripes: anàvem als abattoirs i els paios nos ho donaven sense pagar res”.

Visito en Mario Baptiste, Míliu, a Prada, la capital del Conflent, on hi ha també un petit nucli de gitanos, i comencem parlant justament per aquesta cuina d'aprofitament. Ell va nèixer el 1955 i la seua jaia, “que no tenia sous” cuinava “en un poal amb llenya, a fora” una sopa que feia bullir des de bon matí fins a l'hora de dinar: “Hi posava un poc d'apit, quatre mongetes blanques, un bocí de gallina... el suc semblava llet, era molt bo, venien de Perpinyà a menjar”. “Nos posava la codena del porc i la jaia deia que era gallina, i era bo!”, explica.

Naturalment, “tots feien l'escudella: a l'escudella dels gitanos hi ha poca cosa i cou molt; a l'ollada hi ha botifarra i cambajó, és més forta”. I la mamella de vaca, que “feien a la brasa, és molt bona”. “I les codenes de porc, i els caps de xai, en menjàvem força, sempre a la brasa”.

En Míliu és un taxidermista reputat que té un gran taller a la part alta de Prada. Molts dels encàrrecs els rep de diferents països europeus i fins i tot dels Estats Units. En una de les visites coincideixo amb el seu pare, nascut a París el 1926, que explica que sobre el paper és Félix, però que li diuen Vicent. Els seus antecedents són també variats. El pare d'ell –i avi d'en Mario–, Jean Baptiste, que feia cadires, va nèixer el 1903 a Lleida i als vint anys va anar a Bordeus amb la mare, nascuda a Barcelona. “El meu pare em parlava de Lleida”, recorda. La mare, Maria Ximénez, va nèixer a Navarra. L'home li pegava i es va escapar i va arribar sola i a peu a Prada. D'ella m'ensenyen la “Carte Anthropometrique d'Identité” Amb un subtítol: “Nomade. Loi du 16 de juillet du 1926 et Règlement du 7 de juillet de 1926”, signada pel prefecte i expedida el 4 de gener del 1946 a Perpinyà, en la França de la V República, doncs. Hi ha sengles fotos de front i de perfil, on apareix amb una cara serena i molt digna. Porta els cabells recollits a la nuca en una trossa i se li noten les marques de la vida a la cara. Té 47 anys i sembla que depassi els seixanta. Hi ha multitud de segells i timbres on s'hi afegeix “validité prorogée”. Els últims són és per als anys 1958 i 1959.

Sota les fotos hi ha les empremtes de tots deu dits. “Empreinte simultanée et non rou-

lée des doigt réunis”, estableix. A la pàgina de la vora de les fotos hi ha “Signalement”, amb diferents dades: “Taille, Voûte, Buste, Enverg., Tête: long, larg zyg; oreille droite, pied g. Médius g., Auric g. Coudée g., Cheveux. Barbe. Nez. Dos. Base. Age apparent. A l’apartat *Teint* hi ha *Pigmentation* i *sanguinolence*, i aquí han escrit *Race gitane*. Després hi ha sis línies destinades a escriure “Marques particulières”.

A la *carte* diu que és nascuda a Ichéa (Espagne) el 4/12/1899; “revendeuse et mercerie” de professió, de nacionalitat espanyola. Després vénen dues pàgines amb “Reinseignements à l’usage des nomades”, segons les quals s’obliga tots els nòmades de qualsevol nacionalitat a tenir un doble carnet: un d’individual per a cada persona i un de col·lectiu, cas que es viatgi en grup. El vehicle, si en tenen, ha de portar també una placa de control ben visible. A cada població on arribin han de fer visar el carnet a la comissaria de policia, i ho han de tornar a fer quan en marxin. I després vénen les “Penalités” per qui falsifiqui qualsevol dada: de dos a cinc anys de presó, i multa de cent a mil francs.

El fill i els néts em mostren el carnet sense cap acritud, com una cosa natural.

Annex 16. Relats de viatge (orígens)

Les terres de Girona ara

Figueres és la ciutat que més esmenten els gitanos de França com a lloc de procedència “dels jaios” i també una de les que més hi surt en les actes d'estat civil, però avui la presència de les antigues famílies és molt migrada. Bienvenido Casamiquela Pubill, que ha estat president de l'Associació Gitana de Figueres, diu que queden només ells i “el vell Patrach, en Joan”, que és el gitano més popular de la ciutat i conegut arreu de l'Empordà.

El visito a casa i explica que és fill de Figueres i que els seus pares també ho eren. Fa anys que viu en un barri de xalets a tocar de Vilafant, amb la seua filla Joana i l'home d'aquesta, Francisco Gabarre, però el lloc tradicional on havien viscut sempre era el carrer del Col·legi, als Caputxins, al centre històric, on hi havia el nucli “de gitanos de tota la vida”. Li esmento el Garrigal, el barri que se cita sempre com el tradicional dels gitanos a Figueres, però tan ell com la filla diuen que allí hi vivien els que van venir després. “Nusaltrus som catalans i no hi havíem estat mai al Garrigal, allí hi vivien els que venien de fora”, explica, segurament perquè el nucli dels Caputxins era anterior i perquè a partir de la guerra el Garrigal es va començar a poblar amb gitanos de fora.

Tan ell com la filla tenen consciència de ser els últims d'una nissaga: “Aquí a Figueres hi havia molts gitanos catalans, però ara no queda ningú, només hem quedat nusatrus. Els vells s'han mort...”. La Joana diu que un dels avis del seu pare va venir de Barcelona i va anar a viure a Torroella de Montgrí. “Tots eren Solers, el meu avi es va casar amb una gitana de Figueres”, conta.

En un parell o tres de dècades, la població gitana de la ciutat ha viscut un canvi idiomàtic i cultural radical. La filla d'en Joan, nascuda el 1960, ho explica:

–Jo me'n recordo que n'hi havia molts que parlaven català, els vells, que venien a casa i parlaven català amb el meu pare i el tio, i en canvi els fills i els néts sembla que siguin

andalusos. Vas allà [al barri de Sant Joan, on viu el gruix de gitanos de Figueres] i els sents a parlar i no ho diries. Els que eren catalans s'han casat amb castellans i s'ha perdut. L'altre dia vaig veure una dona gran, el seu home venia aquí a casa i parlava català, i jo li vaig parlar català, i ella em va contestar en castellà, però un castellà d'aquells tancats. Jo li vaig dir: "Bueno, pues vale". Els que quedaven s'han barrejat amb castellans i han adoptat el castellà.

Li demano a la Joana que faci memòria de si queden altres famílies que parlen català:

–Hi ha la Marià, que és l'única que parla català, i els seus germans... que com que viuen allà al barri [Sant Joan], també parla castellà. Però són els únics que tenen algu de català, si hi parles, doncs te contesten.

En Joan, que va nèixer el 1930, rememora que a Figueres hi havia molts gitanos, referint-se a les famílies de tota la vida, però d'aquests ja no en queden.

–I no se'n van anar pas a França? –demano.

–Els germans del iaio, papa, no havien anat a França? –pregunta la Joana.

–Anaven a fer la verema i després retornaven cap a aquí –diu.

La filla diu "iaio" i li pregunto al pare pel mot: "El gitanos sempre havíem dit *jaio* i no *avi*; els paios diuen *avi*, però els gitanos, *jaio*, els meus bisnets em diuen *jaio*". En Joan també fa servir la locució "a pertot", habitual a l'Empordà, tan usada pels catalans a França.

Ell no recorda ni ha sentit a dir que per la guerra d'Espanya se n'anessin gitanos de Figueres a França.

–I a l'Empordà on més n'hi ha, de gitanos catalans?

–A Torroella hi havia els Solers. Hi havia el Mílio Soler, de la botiga, i l'altre Mílio, el de la Paquita. Només queden ells. El Mílio té una botiga molt gran allà. A Peralada, a Gar-

riguella, n'hi havien, ja no queda ningú. Un desastre. L'Espinàs de Garriguella. Hi havia el Menut, a Peralada, es deia Amadeu [no en recorda el cognom], però ara ja, ningú.

La filla mostra velles fotos familiars: “Aquí hi ha molts de Solers, de Torroella”. En aquest cognom barregen el singular i el plural, i la Joana diu que no sap com és pròpiament, parlen dels *Solers*, per a la família, i de *Soler* per als individus.

–Ja no queda cap Espinàs, ni cap gitano a Garriguella, ni tampoc a Peralada –recalca en Joan–. Queda la Carmeta –postil·la la filla–, que està en un sanatori, és molt gran i no se'n recorda de les coses. A Castelló d'Empúries hi havia força gitanos, però ja no hi queda ningú. Es deien Pubill. El Mariano Pubill era el pare, i ella es deia Juanita Reyes Carbonell. Aquest matrimoni no va tenir fills. La Juanita venia de Barcelona, vivia a Castelló [d'Empúries]. Hi havia també Batistes. Aquí n'hi havia molts i se'n van anar a Barcelona. Els que t'he dit de la Marieta vivien a Tarruella [Torroella de Montgrí] i se'n van anar a Mataró. Es deien Noè de cognom. A la Bisbal també n'hi havien, també eren Soler. Ara només en queda un, que també es diu Mílio Soler. Ell no és gran, cap als 55. Jo tinc 53 anys [agost 2013] i només recordo els de Castelló, els de la Bisbal, i els de Tarruella molt poc ja, i els que t'he dit de Figueres, que abans parlaven català, però els fills i la família ja no.

–O sigui que en 30 o 40 anys se n'han anat la majoria?

–Sí, sí. Papa, l'Agustí i la Isabel d'on eren?

–De Palamós, i la seua mare de Toulouse.

–A Palamós també n'hi havia, però ara ja no. Eren els Pubill i els Ferrer, dues famílies, però ara ja no queda ningú –diu la filla.

A Girona també n'hi havia, però ja no n'hi ha. I a Banyoles, també, “però varen desaparèixer, varen anar morint”. En Joan no recorda com es deien els de Banyoles, però diu que eren família dels de la Bisbal. La filla explica que ella ja no ha conegut res de tot això, per tant, la majoria “van desaparèixer” fa més de 50 anys. “A Girona hi havia el

Miquel Soler i l'Antònia (no en saben el cognom), que fa poc que la varen enterrar. Ara n'hi ha molts a Girona, però vénen de Lleida i no sé d'on més, i tots parlen castellà”.

La conversa duu el pare i la filla a una reflexió sobre les velles nissagues gitanes de les terres de Girona. La Joana truca a diferents familiars per informar-se (parla castellà amb tots).

Torno a preguntar si és que alguns van marxar a França i el pare diu que no en té constància, però assegura que eren tractants de bestiar i anaven a les fires i voltaven, i també anaven a la verema a França. No sap quants s'hi van poder quedar.

Constato que tots els cognoms que esmenten són els habituals dels gitanos catalans de França i trec el tema a la conversa. La Joana diu que a Girona hi ha Domingos, que venien de Lleida, i el pare parla dels Serviola “de Barcelona”.

Arriba l'home de la Joana, Francisco –Paco– Gabarre, i diu que molts gitanos se'n van anar a França per la guerra, cosa de la qual no en té cap consciència en Joan. Ell pertany a una nissaga de gitanos de parla castellana avui molt present a Figueres. Explica que els seus avis eren navarresos, que la mare és filla de Barcelona i el pare va nàixer a prop de l'Escala. En Paco diu que el seu sogre és l'últim que queda “dels vells de tota la vida” a Figueres. Conta que els gitanos a la ciutat vivien al centre, després, al Garrigal, i quan en va arribar una gran onada, van fer barraques, que van ser substituïdes per pisos socials al barri de Sant Joan, *el barri dels gitanos*, on avui viu la immensa majoria dels de la ciutat.

Encetem una conversa sobre els costums i tradicions tant de catalans com de castellans. Els tres coincideixen que uns i altres “són diferents”, malgrat que els costums són pràcticament els mateixos. Els catalans tenien més respecte per la gent gran. El casament és similar, tots dos fan el mocador, però la festa varia una mica. Pujar la núvia a l'espatlla els catalans no ho feien, però ara es fa gairebé sempre pel costum dels nouvinguts (que és el que també passa a Montpeller o Niça).

Antigament es feia la “juerga” a casa i no entraven els homes. Ara es fa a la sala [evangè-

lica], i es fa el mocador al costat i, si tot ha anat bé, treuen la núvia “a hombros”. “Abans això no es feia aquí, tot era més discret”.

La Joana ho explica:

–Quan es va casar el meu fill li va treure el mocador la germana de la meua sogra, que es dedicava a això i va venir de Mallorca. I van agafar una habitació petita de la sala, la van posar d’esquena a la porta, que només es veiés el cap d’ella. Ningú veia res. A darrere de la dona hi havia un mirall, i ningú li va donar importància, però la nena se’n va donar compte. Ho passes malament. Jo també ho vaig passar malament, perquè m’ho varen fer a casa, però també es va emplenar la casa de gent. N’hi havia de la part d’ell i de la part nostra. Els catalans, els que venien de la meua part, es van posar en un cantó, però les dones que venien de la part d’ell es van posar al davant de tot. Massa gent...

–Aquí hi ha molts portuguesos –explica en Paco–, i en lloc de mocador fan el llençol. El llençol ha de sortir tot de sang, segons ells. I el mocador no, surten taques roses. És una cosa blanca, com un tel, és l’himen, per això se diu *les tres roses*. El mocador és la virginitat.

–El llençol es a lo bruto –diu la Joana–, i el mocador amb molt cuidadu.

La cerimònia de les espelmes per Tots Sants és encara ben viva a Figueres, segons explica la Joana:

–Per Tots Sants s’omplien les habitacions de casa d’espelmes. Jo encara ho faig. Per cada difunt, una espelma. La meua àvia hi posava ciris grossos o bé uns llums petits de cera, però ara això no existeix i n’agafo d’aquestes del supermercat. També posàvem el llum en el cementiri el dia de Tots Sants, que ara està prohibit perquè s’havia calat foc amb les flors. Jo ho feia a tots dos puestus, i ara només ho faig a casa. És per cada difunt una espelma i pels avis un ciri. En una sola habitació. Jo en poso una cinquantena. Han de cremar fins que s’apaguen soles, de la nit de Tots Sants fins al dia dels difunts, els que s’encenen a casa. Ara amb el culte [evangèlic] diuen que encendre llums als difunts és dolent. Jo no ho crec.

La Joana explica també que encara es cremen les pertinences dels difunts:

–Quan hi havia un difunt cremaven la roba, però el carro jo no ho he sentit a dir mai. Quan es va morir la meua mare encara vam fer-ho, fa només cinc anys.

–Només la roba o també altres objectes?

–El que és d'ella: roba i sabates. Cremar la caravana no ho he sentit mai.

El seu marit explica que a la seua família també cremen la roba. Fa només set mesos van cremar la de sa mare. “Em vaig quedar d'ella arracades, el bastó i un passador, tot el que em vaig quedar d'ella; això catalans i castellans ho fan igual”, diu.

–I com són les cerimònies de difunt?

–Quan hi ha el mort –diu el Paco–, estàs allà amb ell i fins que l'enterren no menges res. Quan ja l'han enterrat n'hi ha molts que es tiren nou dies de magre, sense menjar carn i tot això, i un altre es tira un mes. Entre uns dies i un mes van tots de negre. Altres estan dos o tres mesos sense afaitar. Això encara es fa. No pots sentir música, ni veure la televisió. Tal com estem ara aquí [asseguts xerrant] tampoc es pot estar. Tinc un cosí que fa dos anys que porta una barba gran i no menja carn. Mentre estan de dol porten la barba i no mengen carn. Fumen, però no poden beure alcohol. Abans s'anava a l'església i ara molts van al culto. El dia de Tots Sants fem tot el dia al cementiri, tot el dia, i donem la volta per diferents cementiris.

–Jo quan me vaig casar –diu la Joana– li vaig portar el ram al meu avi al cementiri, que va morir quan jo tenia un any. Era l'únic avi que havia tingut i no el vaig poder disfrutar.

–Per nosaltres, el sentiment pels difunts és massa, molt fort –diu en Paco.

El Nadal és la gran festa familiar per als gitanos, però en això es distingeixen poc dels païos:

–Nadal, tots junts i fer un bon dinar. Menjar i *juerga*. El que se celebra més és el 24 –diu l’home.

–Jo recordo que quan era petita per Nochebuena menjaves tortell, i poca cosa, i el fort era el dia de Nadal, com els altres catalans –diu la Joana.

–Els catalans de Niça em van explicar que la canalla sortia a cantar per les cases per Nadal –els dic.

La Joana i el pare no recorden que s’hagi fet mai a Figueres, però al Paco li sona:

–Això ho fa la família de la Sara, la meua jove petita, que és d’ascendència extremenya, ells sí: el dia de Nochebuena a les 6 del dematí se’n van amb una ampolla d’anís i polvorons i van casa per casa.

Després diu que ell també ho havia fet, i diu que només ho feien els gitanos, els paios no: “ells cantaven el 25”: “A cada casa que anaves et feien menjar algun dolç i beure. El dia 24 a les 5 o les 6 o les 7.

La presència de gitanos “castellans” a Figueres és antiga. El membre de més edat de la comunitat és Teresa Castellón Jiménez, nascuda el 1921. Ella és d’origen aragonès “però fa tants anys que som aquí que ja som catalans”. Tothom la coneix com Pereta, “perquè de petita era rossa i grosseta i la mare deia que era com una pereta”. Per al seu cognom tant diu Castelló com Castellón, i quan li faig notar diu que “en català és Castelló”, però la forma que figura en els seus documents és amb ena final. Ella es va casar amb un gitano de Granada, Antonio Cortés Cortés que van enviar a Figueres “a fer el soldat”.

Em porta fins a casa seua, al cor del barri de Sant Joan de Figueres, una neboda: Pilar Roig Pubill, nascuda el 1951. Li comento que és la primera vegada que sento el seu primer cognom entre els gitanos i explica que és “adoptat”. El pare es deia Doya, i durant la guerra un home que es deia Roig els va donar la documentació i “va vindre aquí de nen amb la meua jaia”. Tothom la coneix com Babau, “perquè el pare em feia festes i em deia guau guau”.

La Pereta explica que durant “la guerra de França” a Figueres van venir molts gitanos francesos, que van ser acollits per famílies locals. “Jo era molt petita i me’n recordo, parlaven com nosaltres”. S’està referint a la primera guerra mundial, i sembla que els visitants no només s’hi van estar els anys de la guerra, sinó bastants més, els necessaris per no ser processats com a desertors: “Quan van tenir la condemna pagada, van tornar”, explica. Ella no recorda que a la segona guerra mundial l’operació es repetís.

La relació amb França ha estat constant. La Pereta recorda que el pare li deia que tenia dues nebodes que es deien Doya que vivien a Avinyó, però no n’ha sabut mai res.

Per part de la Babau, el seu jaio per part de mare es deia Felipe Pubill i la família vivia al Garrigal:

–Ell esquilava els gossos i la jaia feia la parracaire, però cada any anaven a veremar a França. Per anar-hi, passaven caminant la frontera. Les veremes eren a les finques del notari de Millars [Rosselló], que es deia Henri Palmade. Hi van anar disset anys. La mare i els germans grans van passar allà la guerra d’Espanya perquè el notari els va fer papers, i aquí es van quedar el pare d’ella amb el germà petit. I quan va acabar la guerra, van tornar. Els homes havien de fugir perquè els gitanos han sigut l’última carta del carter, eren molt despreciats. La família de la mare eren cinc germans i tres van trobar parella. Ara hi tinc cosins, que viuen a la plaça Cassanyes i a la cité del Vernet [a Perpinyà], es diuen Giménez i Pubill. Aquí es van quedar la mare i el tio Pedro.

La Pereta, que ha tingut nou fills, explica que “per als nois gitanos fer el soldat era el càstig més gran que hi podia haver, i moltes famílies passaven la muntanya”.

Les dues dones diuen que a Figueres ara només hi ha cinc o sis famílies de gitanos catalans de soca-rel. “Hi havia molts catalans que vivien al Garrigal, després van passar a viure als Caputxins, al carrer Tapis, van fer barraques, i més tard en van venir molts de fora, amb caravanes i carros, i els van posar amb nosaltres. A molts els van donar feina d’escombriaires, i es van quedar aquí, “i de les casetes vam venir a aquests pisos”.

La Pereta reconeix després d’una hora de conversa que “som Doyas i venim de Llei-

da; ara a Alcarràs [Segrià] és ple de Doyas, i a Sabadell i a Barcelona també n'hi ha". El pare d'ella "el jaio Castelló Vell, al qual tothom li deia el Rei dels Gitanos" –es deia José Castellón Flores–va sortir de Barbastre i sembla que després de passar per Lleida va fer cap a Figueres. El cognom Castellón "el jaio el va agafar de l'home de la seua cunyada".

Al barri de Sant Joan de Figueres els costums gitanos es mantenen al cent per cent. Quan hi ha un casament hi ha sempre festa a la plaça, i naturalment es fa el mocador: "Si no hi ha mocador no hi ha boda, és l'honradesa de la noia", diu la Pereta. "Si no hi ha mocador no hi haurà gitanos", postil·la la Babau. Ella va al culte i explica que fan el casament a casa i en acabat van a la sala. La Babau diu que té quatre filles casades a Figueres i totes quatre han fet el mocador.

La Pereta es va casar a l'església, però això va ser una formalitat perquè "el casament gitano és el mocador". "La iglésia era a més a més, era cosa de paios, tot i que també hi anàvem". Els joves gitanos també s'escapaven si els pares no els deixaven casar: "Si s'escapen i estan junts, ja s'han casat, però hi havia moltes noies que s'havien escapat i havien tornat verges".

Tot rastre de caló s'ha perdut en aquesta comunitat, fins al punt que la Babau no reconeix el mot *dicló*, cosa que sí que fa la Pereta, però diu que el caló no l'ha sentit parlar mai.

Quan surto de casa la Pereta, la Babau em condueix a casa de la Marià Zaragoza, que va nàixer el 1937 a Perpinyà, però va venir de molt petita i diu que ha passat tota la vida aquí. El seu fill explica amb un fort accent castellà que ells són els únics catalans del barri.

Fa només unes dècades, a la ciutat hi havia encara una presència nodrida de les famílies de tota la vida, les que havien anat a França quan les migracions van començar. Joan Guillamet parla en un llibre publicat el 1970 del nucli del Garrigal, el principal dels gitanos de Figueres, i de les famílies que hi vivien: Pubill, Castelló, Casamiquela, Batista Serviola, Patrach, Torres... on també "n'hi ha d'altres, de cognoms que semblen indicar un origen més aviat forà, com Saragossa i Ibáñez. Però fa tants anys i panys que hi són aposentats que el fet del cognom ja passa a ser un factor purament accidental" (Guillamet, 1970: 22 i 23).

El Garrigal com a barri dels gitanos, i també els Caputxins, el segon nucli de la ciutat, es va esllanguir a principis dels anys seixanta (ibídem: 58):

L'apogeu del Garrigal com a barri dels gitanos va durar fins fa uns vuit o nou anys. Però abans no va quedar completament eclipsat, va haver-hi els seus alts i baixos pel moviment de gitanos forasters que venien d'altres indrets i que s'hi aposentaven.

Aleshores ja “molts d'ells eren castellans” (ibídem: 45), i els malnoms ho proven: Cigala, Cojón, Chinito, Malita... Els del país, però, hi seguien presents: Merons, Llufeta, Petar-rina, Caganxo...

Un veí del qual Guillamet no en dóna el nom descriu l'època d'esplendor del barri i de la comunitat a la ciutat (ibídem: 58 i 59):

Abans de començar la nostra guerra, érem molt feliços a Figueres, perquè els quatre gitanos que hi havia estàvem ben units, tots érem catalans i ens portàvem molt bé. No hi havia mai cap disputa, ni cap diferència. Ni res. Quan la guerra es va haver acabat, varen començar a venir-hi gitanos de totes les parts, i llavors Figueres ja es va començar a aixafar. Un va tirar per un costat, l'altre va tirar per un altre. També hi havia hagut per aquí uns gitanos francesos, que eren molt bona gent i, quan es va acabar la guerra de França, se'n varen anar altra vegada cap al seu país. El cas és que ací es van barrejar molts de gitanos. i ja no va anar com anava. El principal dels nostres, que era l'avi Merons, va morir; els seus nois també són morts: l'avi Pubill, Déu l'hagi perdonat, també ha mort; en Castelló, també. Doncs tota aquesta gent era gent pacífica, gent vella que portaven els gitanos de Figueres bé, portaven el Garrigal bé. Quan hi havia alguna disputa o alguna cosa, anaven a explicar-ho a ells i ells ho arreglaven tot. Després va quedar en Casamiquela, que és un home vell molt bona persona, en Torres. Hi havia el pare dels Patrach, que va morir. Però ara ja cadascú tirava per la seva banda. Al Garrigal ja només en queden, em penso, dues famílies: la del noi Pubill i la d'en Saragossa. No hi ha quedat ningú més.

Els gitanos del Garrigal “esquilaven animals, compraven algun cavallot, algun matxo o algun ruquet que els donessin per pocs calés, miraven de millorar-ne una mica l'aspecte i després se'l revenien” (ibídem: 24), “els dijous, sobretot, que era mercat a Figueres i hi venien molts pagesos amb el carro o la tartana i l'animal, els solia sortir força feina” (ibídem: 25).

* * *

Juntament amb Sant Joan de Figueres, el gran nucli de gitanos a les comarques de Girona és el barri de la Font de la Pólvora, un conjunt de blocs de pisos construïts als anys seixanta a l'extraradi, a l'est de la ciutat. El cens del 2013 hi donava 1.979 persones, la majoria gitanos, i n'hi ha un de sol que és català. El record de gitanos locals s'ha perdut a Girona fins al punt que quatre tècniques socials que treballen al barri se sorprenden que n'existeixin. Tots els que elles coneixen tenen el castellà com a llengua habitual i sovint única, i els sorprèn encara més que cognoms com ara Ferrer, Cargol, Escuder, Solers o Patrach siguin de gitanos.

El gitano català de la Font de la Pólvora és Lluís Curbon Patrach, que havia estat músic i mostra una de les habitacions de casa plena de guitarres penjades al sostre i a les parets, n'hi ha desenes i són la seua passió, perquè no només les toca, sinó que les repara i fins i tot en construeix.

En Lluís diu que molts gitanos se'n van anar a França per la guerra. Quan tenien problemes passaven la frontera. Ell, que va nèixer el 1949, també ho va fer, però només una temporada en la seua joventut, uns quants mesos. Hi va anar amb un cosí i van estar pel nord del país fent venda ambulants amb els gitanos d'allà, la majoria catalans. No recorda el nom de la ciutat on es van establir, però sí que anava a Douai (Nord): "Vaig estar a 180 km de París, i eren molt de la barretina, molt, tots parlaven català", diu.

La seua família materna, els Patrach, tenien tradició d'anar a França, però en temps reculats, perquè cap dels seus jaios ja no hi van anar. Els besavis en un dels viatges van tornar amb un orfe:

–El meu jaió, que es deia Lluís Courvon Solés, va venir d'allà cap a aquí perquè no tenia mare i el va agafar una família dels Patrachs de Figueres. Era un nen i els Patrachs el van agafar a França perquè havia quedat sol, i el van criar com un fill. Eren cosins germans, per això el van agafar.

En Lluís explica els seus antecedents familiars:

–Aquest meu jaio [Lluís Courvon] es va casar amb la jaia, que era de la part de Toledo [sempre parla de *jaios*, no diu mai *avi*]. Ell vivia entre Cassà i Llagostera, eren els seus dos pobles. Era músic, anava al cafè i tocava el piano. Era una persona molt estimada. Comprava restus de tendes i jo feia el mercat. Per la part de la mare, la meua jaia era Vicenta Reyes Vila, i el seu home era Patrach Flores. La meua mare era Patrach Reyes. Reyes aquí a Girona n’hi ha molts, són família meva tots, són catalans de la barretina, al màxim. No es pot demanar més català.

–Però sembla que ara no en queden gaires...

–És veritat que ara en queden pocs. Se n’han anat molts. On? se n’han anat de viure, pobrets. I els joves? No n’ha quedat gaires. Es va perdent una mica..., els nois no es casen..., jo què sé... Nosaltres potser ja som els únics de Girona. Jo tinc sis fills, i el meu germà que té un noi i una noia, i dues germanes, que tenen tres fills i un. Queda també el Juanito Gran, de tota la vida –Reyes, es diu–, que viu anant cap a Sant Narcís, i el Juanito Petit, el seu fill, que té un noi, i alguns germans que té, i potser ja no n’hi ha més [de catalans].

S’ho rumia i diu que a les comarques de Girona també en queden pocs, i per citar col·lectius nombrosos ha d’anar una mica més enllà:

–A Blanes hi ha força Batistes, tots són catalans, els Batistes. La meua jove (li diem Bonica) és Batista, viuen a Salt. El meu cunyat, el Mílio Solés, és de Tarruella. Aquest és d’aquí, de la cepa. A Palamós també n’hi ha algun, que són molt catalans. On és ple de gitanos catalans és a Manresa, molts, catalaníssims, jo hi tinc una filla casada, per això ho sé. Encara que siguin Gavarris, tots són catalans. La jaia [la de Toledo] era Borja Bermúdez, i la seva germana es va casar amb un Gavarrí. I Mataró també n’està ple, de gitanos catalans.

En Lluís explica que la família manté el costum de cremar les pertinences dels difunts:

–La roba és lògic que la cremin, sí que la cremen. Hi ha alguna cosa que la guarden com a record: les afotos, les guardem.

* * *

Localitzo el cunyat “de la cepa” de Lluís Curbon, Emili, *Mílio*, Solés, al mercat ambulat de la Devesa de Girona. Va nèixer el 1943 a Torroella de Montgrí i hi ha viscut tota la vida, però ha quedat en la família el record que els vells venien de Barcelona, malgrat que els registres parroquials donen Solers gitanos a Pals i altres llocs de l’Empordà ja al segle XVIII.

–La família Solés, que és la meua, va sortir de Barcelona per problemes que hi va haver, i varen anar a la Bisbal, i per això diuen que els gitanos, els Solés, son súbdits de la Bisbal. Els Patrachs també varen sortir de la Bisbal, però no conec res més. La família Solés es molt llarga i tots han sortit de Barcelona. El meu pare m’ho explicava, però jo no sé quan. Es van establir a la Bisbal i alguns van posar un negoci de transport de cavalls, i es van anar escampant i desapareixent, i encara en queden alguns, però pocs. Nosaltres vivim a Tarruella i hi ha un parent nostre que també viu a Tarruella. El pare d’aquest noi i el meu pare eren cosins.

En Mílio diu que molts dels vells de la família “varen fugir cap a França, alguns varen tornar i d’altres no, i ara de Solés n’hi ha a pertot arreu”. “La meua avia, la jaia, es deia Reyes. El meu avi, el jaio, es deia Miquel Sulés Vila, ho escrivia amb u”.

A la conversa s’afegeix un home que està en una parada de la vora, que es diu Reyes de primer cognom:

–Molts gitanos varen anar a França per la guerra, tinc una foto d’uns que van marxar, uns són els Patrachs i els altres els Solés. Els Solés tots varen sortir de Barcelona, hi va haver alguna cosa allà. Uns varen tenir que marxar, els avantpassats de la nostra família, tots a la Bisbal i a amb la guerra molts van anar cap a França. El meu pare i els seus germans eren de la quinta del biberon i se’n van anar a França, tota la meua família va tornar a l’acabar la guerra.

En Reyes diu també que “han desaparegut tots els gitanos de Palafrugell i Palamós, que eren Batistes”.

Em Mílio reflexiona sobre la presència actual de gitanos:

–És veritat que els catalans gitanos han desaparegut de la província de Girona, només quedem nosaltres, i un parell de famílies a Salt, i una altra a Tarruella. A Girona eren tots Solés, han anat desapareixent i només quedem nosaltres. Ara el gitano català es casa molt amb el gitano andalús, castellà. Antigament el gitano català només es casava amb el català.

Els explico que a França els catalans sovint no es volen casar amb els que no ho són. “I aquí tampoc –replica–, el que passa que aquí ja no hi ha catalans; per casar-se amb una noia catalana no n’hi ha cap”.

–I què tenen de diferent uns i altres? –pregunto.

–Es que els caràcters són diferents i la manera de pensar també. Som diferents, però ara ja es casen. Abans eren molt estrictes, ara ja no. Aquí el culte s’ha estès a pertot arreu.

Demano per què se n’han anat els gitanos catalans d’aquestes comarques, però no en tenen una idea clara:

–Una família que vivia aquí de catalans van anar cap a València. Van tindre uns problemes aquí i van tindre que marxar. A la província de Barcelona en trobareu a cents. Queda una parella al barri vell de Girona, que estan malalts. Són els últims.

Els esmento alguns dels cognoms que apareixen a França:

–Espinàs sí que n’hi ha, Cargols no. Hi ha una família Ferrer a Pineda de Mar. Allà també n’hi ha, de gitanos catalans, però fora de la província de Girona.

A la conversa s’afegeix un gitano castellà que despatxa a la parada de la vora:

–Antes escuchaba lo que decís. Te digo una cosa y te rompo todos los esquemas. No existe ni catalán ni castellano, el gitano entró hace 600 años en España y se integró. Si

está en Castilla se ha hecho castellano i si viene a Cataluña se ha hecho catalán. La cultura del gitano es respeto, honradez y unión, y eso existe tanto en el catalán como en el castellano. El que ha perdido estas costumbres, aunque lo sea, ha perdido la ley gitana.

El Mílio replica que, d'acord, però:

–El gitano català i el castellà tenen coses diferents: el parlar i tot el que hi lliga. Los gitanos de aquí y los de fuera son la noche y el día, ni tenéis las mismas costumbres ni habláis igual. No sé com dir-ho, hi ha coses que l'andaluz lleva más a rajatabla que el catalán, con las mujeres, por ejemplo. No sé cómo decirlo, son costumbres. Que respete al marido la mujer... això també ho tenim, però hi ha coses diferents.

* * *

Castelló d'Empúries havia tingut una comunitat important de gitanos si considerem les dades de les actes d'estat civil que es troben a França. Si bé avui la població té només 4.000 habitants (deixant de banda Empuriabrava), en el passat va ser un centre important, no ja en els temps medievals, quan va ser la capital del comtat d'Empúries i ciutat principal de l'Empordà, sinó en temps moderns, en què va conservar part de l'herència comtal i va ser, per davant de Figueres, un centre comarcal de fires i mercats de bestiar fins als anys de 1950.

A Castelló no només es comerciava amb el bestiar, sobretot cavalls, sinó que també se'n criava, perquè una gran part del terme era ocupat per zones d'aiguamolls on el cultiu era molt difícil, i la majoria de pagesos eren fonamentalment ramaders. Entre els estanys despuntaven els cortals, masos sempre acompanyats per les característiques closes, tancats delimitats per bardisses i fileres d'arbres on s'hi criaven sobretot cavalls, però també bous i altres bèsties.

Marisa Roig, la cap de l'arxiu municipal de Castelló, explica que hi va haver una família Cargol que va sufragar la construcció de la imponent portalada de marbre de la basílica gòtica de Santa Maria, que és de principis del segle XV, on hi van posar l'escut, i el cognom s'ha mantingut present en el municipi. L'església és coneguda com la *catedral de l'Empordà*

i Josep Pla va dir que la més important de la mitra després de la catedral de Girona. La portalada és coetània amb l'arribada dels primers gitans a l'espai occitanocatalà, però denota sobretot que al comtat hi havia una família de patricis amb aquest cognom que van poder transmetre a algun gitano en generacions posteriors. Hi ha possibilitat, doncs, que entre els gitans sigui un cognom des de l'origen i no un motiu esdevingut cognom.

De la vella comunitat de gitans de Castelló d'Empúries avui només queda Emília Solés Pubill. Ella, que va néixer el 1950, no té una idea clara de perquè el poble s'ha quedat sense gitans, "els vells s'han anat morint", diu com a únic argument, i recorda que quan era jove la casa, la mateixa on viu ara, era plena de gent: pares, avis, *uncles*, germans, cosins, ties, parents que arribaven i marxaven... "Érem tota una colla, però només quedem el meu germà i jo".

"A casa meu teníem cavalls, i el meu oncle Mariano tabé esquilava", explica l'Emília amb un parlar empordanès que dóna moltes claus sobre els trets lingüístics dels catalans de França (ella sempre ha dit *avis*, però reconeix que els gitans diuen *jaios*). L'oncle Mariano, que tenia els cognoms Pubill i Espinàs, va morir fa potser cinquanta anys prou jove, a la cinquantena, i presentava totes les característiques dels vells gitans: tenia cavalls, esquilava, anava als mercats i en certs períodes va recollir ferralla amb un carro. Tots els cognoms de la família de l'Emília són els ancestrals dels gitans empordanesos que van passar a França. Cal sumar-hi el de Batista, perquè una cosina es va casar amb un home que es deia així (no sap d'on era originari).

L'Emília té consciència que molts dels seus ancestres se'n van anar a França en temps reculats perquè els avis li'n parlaven, i els va sentir dir moltes vegades que quan a França hi va haver guerra (la segona mundial) molts parents, que situa a Perpinyà però que podien ser d'altres ciutats, van venir a estar-se a la casa de Castelló, i quan la guerra es va acabar se'n van tornar. Quan ella era petita tenien encara alguna relació amb parents de França, "però els vells es van anar morint i ara ja no sé qui queda, s'ha perdut tot el contacte". El viatge de França el va fer també en temps més recents una cosina, Juanita Ferrer Pubill, que es va casar amb un gitano andalús i se'n va anar a viure Marsella. L'home no va ser acceptat per la família i ella diu que els gitans castellans i els catalans no tenen una bona relació, i que no li sembla bé que es casin.

Tots els antecedents familiars de l'Emília són a l'Empordà. La mare era de Castelló i el pare de la Bisbal. Té un germà casat en aquesta darrera població, on havien viscut també els seus pares i va nàixer ella, però quan tenia tres mesos es van mudar a Castelló. El seu germà s'ha casat amb una dona de les velles nissagues de gitanos empordanesos, Espinàs i Pubill. Comptat i debatut, són ja dels últims gitanos catalans de les dues comarques, segons explica. A Figueres hi havia el vell Patrach [mort recentment quan parlo amb l'Emília], i queda la filla, i una altra cosina seua, que té els cognoms Pubill i Espinàs (aquest cop en aquest ordre), que està una mica apartada de la comunitat gitana. Completa la llista un altre cosí, el Mílio Solés de Torroella de Montgrí (l'entrevistat anteriorment). "A l'Empordà ja no hi ha més gitanos catalans, que jo recordi", assegura.

Torroella de Montgrí era una altra de les poblacions importants històricament de l'Empordà. Existeix la fira agrícola i ramadera de Sant Andreu, que se celebra des del 1393, i hi ha també un mercat de fruites i verdures antic, uns fets que podrien explicar l'existència d'un nucli de gitanos, perquè la població és molt citada entre els primers catalans que van anar a França. Avui, a part d'Emili Solés, hi ha també l'Emili Batista, venedor de teixits i amb una botiga de roba important, que avui ja no està en condicions d'explicar històries per qüestions d'edat i salut. El seu pare eren de Torroella, d'una família de tota la vida, i la mare, Solés, era de la Bisbal.

Aquesta darrera, una altra de les poblacions que apareixen com a lloc de procedència de gitanos entre els que van anar a França i que compta encara avui amb alguns residents gitanos, havia tingut una fira important. El 1322 Jaume II li va atorgar un mercat setmanal que subsisteix.

A les terres de Girona, com a tot Catalunya, els gitanos desenvolupaven una activitat constant a les fires:

La presència dels gitanos a les fires de bestiar és una constant a Catalunya fins la seva extinció. A Olot, el tercer dia de la fira de Sant Lluç s'anomenava en el segle XIX "la fira dels gitanos". Joaquim Danés explica que aquest dia era de poc moviment comercial, que els tractes forts ja s'havien fet, i el qui restava aquest dia a la Garrotxa es perdia la fira de Banyoles, però es preparava per la de Sant Narcís, a Girona (*Pretèrits olotins*, Olot 1937, p. 291, citat per Puig i Tàrrach: 21).

Annex 17. Relats de viatge (orígens)

Gitanos de Barcelona

Ramon Serviole, Janot, va nèixer a Perpinyà el 1944. El pare i el pare del pare eren d'Espirà de l'Aglí, un poble de la vora. Sa mare, que es deia Cortès, era de la plaça del Sol (Erenio, oficialment) d'Hostafrancs, a Barcelona, i es va anar casar a Perpinyà. Ell va fer el camí invers a la seua mare i de Perpinyà es va anar a casar a Barcelona i ara (2014) fa cinquanta anys que viu “al carrer de la Cera” (al barri del Portal), on explica que hi ha cinc o sis famílies de gitanos de tota la vida, “famílies grans”, especifica, el nucli més antic de gitanos de Barcelona. En Janot explica la història de les migracions familiars:

–Jo tenia un onclu de la plaça del Sol, Cortès, que va anar a Perpinyà per la guerra i s'hi va casar, i va tornar a Barcelona. Jo, a partir dels dotze anys el venia a veure amb el meu pare, i als 14 o 15 ja anava a vendre.

Encara hi ha intercanvis per als casaments entre Barcelona i Perpinyà. A part del cas de sa mare, que es va casar a Perpinyà, té un oncle perpinyanès que es va casar a Barcelona, ell mateix va venir a casar-se a Barcelona des de Perpinyà i té un parent de Perpinyà que s'ha casat amb “una nena” de Cornellà de Llobregat i viuen a Perpinyà. Coneix també Batistes que viuen a la Cour de Puy de Perpinyà que tenen família “a la plaça Espanya” (al barri dels gitanos d'Hostafrancs). Ell té parents també a Figueres, una ciutat amb una relació molt antiga amb Perpinyà en qüestió de parentius gitanos.

Un germà seu, per contra, es va casar a Montpeller, en un altre itinerari vital clàssic dels gitanos de Perpinyà, i té quatre filles també casades a la capital del Llenguadoc. “A França per treballar i aquí per disfrutar”, diu en Janot resumint una mica el pensament dels gitanos de Perpinyà. Els conflictes han provocat molts moviments entre els gitanos:

–Tant per la guerra d'aquí com la de França, els gitanos passaven d'una banda a l'altra per escapar-se. I també canviaven de lloc quan hi havia un problema, els gitanos sempre ho han fet, això, i si calia canviaven també de nom.

Segons el Janot, els gitanos catalans s'han estimat sempre més anar cap a França que no pas Espanya endins, perquè a França hi tenien parents. Quan algú ha hagut de fugir de Catalunya “per problemes” ha anat generalment a França.

En Ramon diu que molts gitanos de Perpinyà van anar a Tolosa de Llenguadoc. Sap el cas d'una família –quan ell era petit, fa uns 50 anys– que al vell se li va matar un fill en accident de cotxe, i se n'hi van anar (“hi havia massa records a Perpinyà”), i passats trenta o quaranta anys els descendents se'n van tornar a Perpinyà i una altra branca va anar a Montpeller perquè un fill s'hi va casar. “A Tolosa hi havia molts gitanos catalans, molts, però ara en van marxant”, explica. Un altra ciutat on abans hi havia molts catalans, “però la majoria se'n van anar a París”, és Angulema. Ell tenia també una tia, Serviole, que es va casar a Chamonix i “va tenir ple de fills”. No sap si en aquesta ciutat hi havia catalans: “Segur que hi devia haver un grup de catalans, però això fa un parell de generacions i ara no sé si els descendents hi són, en va haver que se'n van anar a Avinyó”.

Ell va treballar a Grenoble i no es va fer amb catalans, diu que molts dels que hi havia se'n van anar també a Avinyó i alguns a Niça.

Explica que al barri pels noms del carnet d'identitat no coneix ningú, que tot funciona per renoms. “Si véns aquí [el bar 365 de la Ronda Sant Antoni de Barcelona] i demanes pel Ramon Serviole ningú sabrà qui és, has de dir el Janot”. A ell li diuen així pel seu padrí de bateig, “li deien Janot i a tots els seus fillols ens han dit de la mateixa manera. Al meu fill li diuen Rovelló; jo li deia, ‘ai, el rovelló del seu pare’”.

En Janot explica que al Portal de Barcelona es fan servir els dos matisos de *mangar* que es troben entre els gitanos catalans del Llenguadoc: ‘vendre’ i ‘demandar’. “Si em veus amb una maleta i el tic ‘vaig a mangar’, vol dir que vaig a vendre; ara, si aquí [un bar] dic: ‘manga-li un callardó’ vull dir que et demanin un cafè”.

Estem en una taula amb homes i dones d'edat del Portal i exhibeixen els seus coneixements de caló (algunes paraules). Una dona parla de la gasní (‘gallina’) i de l'atzé (‘oli’), em sobta que un home esmenti la *vatur* (‘cotxe’, que ha de venir per força del francès

‘voiture’ i mostraria les connexions amb França), i la dona explica que el seu pare al vaixell li deia *vatur de la panyín*. “*Panyín* és ‘aigua’”, aclareix.

“Són carrinclons”, diu un home, una expressió que conec dels gitanos de Lleida, que l’han elevat a categoria de senya d’identitat. Entre els gitanos no té el sentit del diccionari, sinó que vol dir ‘tarambana’, ‘bohemi’, ‘divertit’, ‘cràpula’, en referència a les festes gitanes i els que hi assistien.

El català d’aquest grup és molt genuí: la dona parla d’un gitano “que és negre fum”.

Li demano a en Janot per llegendes o contes del col·lectiu. No li’n surt cap, però quan parlem del caló recorre, com tants altres, “a la reina Isabel que hi havia a Espanya, que no deixava parlar la llengua dels gitanos i els tallava la llengua”. Sembla que la llegenda negra de la reina de Castella que va dictar la primera pragmàtica per perseguir els gitanos ha recorregut cinc segles.

“Hi havia, en tot cas, els cuentus de valenties que contaven quan jo era petit”, diu mirant de fer memòria. *Valenties* eren “les baralles dels que es feien els valents”. Venien a ser duels en tota regla d’homes, generalment joves, que es desafiaven. “Passaven fa dues generacions”, diu el Janot. Es feien tant a Barcelona, on anaven a batre’s a Montjuïc, com a Perpinyà, on anaven a descampats. No portaven armes, es pegaven amb espardenyas:

–A un jaió, o potser era un onclu del meu pare, el van deixar estenallat i a l’altre, el seu oponent, el va portar a l’hospital. Quan va sortir curat, al cap dels dies, va anar a veure a l’enemic i li va dir: “M’havien dit que eres un home, i és veritat”, en reconeixement per l’acte de noblesa d’haver-lo dut a l’hospital.

–Però tan mal feien les espardenyas? –li demano.

–Ui, les espardenyas...! –contesta amb una expressió d’agror, cosa que em fa interpretar que hi havia alguna cosa més que una simple sola de cànem.

Més que qüestió de gitanos o de simples fadrins arrauxats, aquests desafiaments teni-

en a veure amb el món dels baixos fons, si fem cas de Juli Vallmitjana, que en parla a *La xava*: “El Xato havia sigut mort en un desafiament amb el Francisquet de Sants per qüestions de l’ofici. L’un i l’altre eren valents de cafè” (p. 170), o a *Sota Montjuïc. Criminalitat típica local*: “He conegut alguns d’aquests que es diuen *valents* i d’ells mateixos he sentit explicar les seves repugnants aventures” (p. 164). Segons Vallmitjana, els valents protagonitzaven veritables duels a mort (2004: 165 i 166):

Com moltes altres vegades, se presentà un pretendent que volia el lloc del que ja el posseïa a còpia de fer valenties. El pretendent va dir: “Jo vull ser el baranda de la casa”. L’efectiu va contestar: “Ho tinc guanyat. Lo mateix te toca fer a tu”. Van convenir la baralla, però abans anaren a escollir el lloc, que va ser a la salzereda del Besòs. Convingut el lloc, van determinar els padrins i l’hora per l’endemà. La lluita tenia de ser amb ganivet. (...) S’efectuà la baralla, el pretendent ferí a l’altre, i ell mateix, en companyia dels padrins, va dur-lo a casa seva, perquè estava molt malferit. (...) Era tanta la importància que en certa època, i no pas molt llunyana, tenien aquesta mena de gent, que dirimien les seves qüestions dintre un safreig bastant gran, el qual servia de camp per als seus desafiaments.

La cadena és el punt tradicional on es feien aquestes hassanyes. Està situat al peu de la muntanya de Montjuïc, una mica més amunt d’on comença la carretera que va al castell.

Les tradicions gitanes es conserven al carrer de la Cera. Quan va morir el seu pare, el Janot va cremar tot el que hi havia a casa d’ell, “tot, tot”, excepte els documents. “Cremar la roba és sagrat –diu– i ara tinc preparada la de la dona –ha enviudat fa poc– iestic esperant l’oportunitat per cremar-la”. El respecte pels difunts es conserva i quan hi ha un mort a la família no se sol menjar carn durant set o vuit dies, “és que no ve de gust”, puntualitza. Tot i que hi ha gent que sí que en menja, segons comenta.

Considera també el mocador “primordial”. Dècades enrere ell havia vist encendre 40 o 50 ciris en una habitació per Tots Sants, “però això s’ha perdut molt: els que van al culto això ja no ho fan”, i es fa també la volta dels cementiris, a tots on hi ha difunts enterrats, “els dies al voltant de Tots Sants”.

Els vells creien també en el dengue, la malastrugança. “Portes el dengue”, que volia dir ‘portes la negra’, deien els vells catalans. En Janot qualifica això de supersticions i diu

que ja no se'n sent a parlar: “Ui abans, hi havia gitanos que veien un gat negre i era mala sort, o veien un carro de palla i era bona sort, quan anaves a treballar i et demanaven un cigarro era mala sort, però ara ningú ja no ho diu”.

Ell confirma que als gitanos castellans els diuen *peluts*, i això no té a veure amb el poder adquisitiu, amb la classe social. “Un castellà és un pelut”, ras i curt. Tot i que “fa 30 o 40 anys tots els castellans eren pobres, i ara molts han fet quartos i s’ha anat instal·lant”. Això és extensiu als gitanos de Perpinyà, que diuen *peluts* als espanyols. Els castellans a ells els diuen “els catalans” o si volen ser una mica despectius “els paios”.

Surt a la conversa la família Domingo i en Janot diu que són castellans, però un home de la vora, que es diu Motos Batista –imagino que diu els dos cognoms– i li diuen Pubill, li replica que n’hi ha també de catalans: “Jo tenia una besàvia, la Papaua, que es deia Domingo”. I un altre diu que “el meu jaio era Domingo, a Tarragona n’hi ha”. Aquests homes d’edat usen “jaio” amb normalitat i parlen gairebé sempre de criatures quan es refereixen a la canalla, com solen fer els catalans de França.

* * *

Manel Giménez Pubill, el Pistoles, és un dels personatges més coneguts del vell nucli del Portal de Barcelona, on diu que hi ha gitanos des de fa 300 anys. Presenta una figura venerable, amb unes patilles que se li uneixen amb el bigoti, en una imatge característica que ja no es fàcil trobar entre els gitanos. S’està assegut en un tamboret al carrer Carretes i els joves que passen el saluden dient-li *onclu*.

La seua biografia transcorre també entre el nucli ancestral dels gitanos de Barcelona i França. Els seus “jaios”, Josep Maria Giménez Estivill, de Vila-seca (Tarragonès), i Mercedes Escudé, de Terrassa, van emigrar a França amb tota la seua prole quan el seu pare, que havia nascut a Montblanc (Conca de Barberà) el 1916, tenia un any. L’avi era esquilador i l’avia venia peces de merceria per les cases. La família va anar en principi de Cagnes-sur-Mer, a la vora de Niça, i després a Besiers. Els jaios van tenir quinze fills, molts dels quals van nàixer a França: un a Quillan (Aude) i el benjamí, a Perpinyà, on es van acabar establir.

Un altre dels seus jaios era Manel Serviole, un cognom present al barri, que va venir de França a Barcelona. Aquesta branca de la família eren els Marreus: “quan la jaia era petita els deien *marrecs*, i de *marrec*, *Marreu*”, diu.

Quan el 1939 va esclatar la guerra mundial, la família va recórrer el camí tradicional dels gitanos i va passar la frontera, aquest cop cap al sud, però la Guàrdia Civil va detenir el pare i un oncle a Figueres i el van tancar al castell de Sant Ferran acusats de pròfugs. Els van alliberar per fer un llarg servei militar: un a Burgos i l'altre a Larraix, al Marroc. La família es va instal·lar a Girona, on va nàixer el Manel el 1951, però de seguida van fer cap a Barcelona, i es van comprar un pis al Paral·lel, a la zona del Portal. El pare es dedicava a la venda de roba i no van tardar a veure que hi havia més negoci a França, i la família es va traslladar a Marsella, on el pare hi tenia una germana. En Manel era aleshores molt petit i es va estar a la capital provençal fins als 15 o 16 anys. Ell assegura que el primer gitano català que es va establir a Marsella –en aquella època– va ser la seua tia, que es deia Antonieta Giménez Escudé.

A Marsella, en Manel no recorda gitanos catalans a part de la seua família, unes 60 o 70 persones. Sí que acudien sovint gitanos de Barcelona, sobretot de la plaça Espanya, i es trobaven en un local del centre que li deien *café dels miralls*, que no sap si era el nom oficial o no. La majoria comerciaven amb uns majoristes jueus germans, *monsieur* Léon i *monsieur* Albert Cassidis, que venien tovalloles, llençols...

Vivien al Chapitre, a la part alta de la Canebière, una zona que en Manel parangona “amb el barri Xino” de Barcelona, que amb l'arribada massiva de gent a causa de la guerra i la independència d'Algèria a final dels cinquanta i principi dels seixanta es va degradar molt. Ell diu que “el gitano català és pacífic”, segons una frase molt reiterada entre el col·lectiu i que els seus pares van considerar que Marsella s'havia convertit en una ciutat poc recomanable per pujar-hi els fills (“hi havia de tot, corses, sicilians... sempre hi havia problemes”) i la família va emigrar a l'Argentina el 1961. Es van estar dos anys a Buenos Aires. “Aquella era una època en què molts gitanos catalans van anar a Amèrica –recorda en Manel–, a Buenos aires hi havia molts gitanos de Barcelona, sobretot de Gràcia”.

D'Argentina van tornar a Europa i van recórrer, “sempre venent”, Bèlgica, Suïssa, Itàlia i Alemanya. Quan tenia trenta anys, el Pistoles es va convertir “a l'evangeli”; estava cansat de viatjar i va decidir establir-se a Barcelona, on va ser un dels primers pastors, i va venir “al barri del Salchichón, com li deien en aquella època al Portal”, en referència a un bar amb aquest nom “que portava un català que es deia Sebastià”.

A França, el Pistoles es va fer sempre amb gitanos catalans i assegura que “els costums que tenen allà vénen tots d'aquí”. Malgrat això, ell diu que al Portal no s'ha cremat mai les pertinències dels difunts: “jo guardo un rellotge d'or del meu pare, amb una cadena del jaio, no pel valor de l'or, sinó perquè és un record d'ell, i no el donaria per res”. En la seua memòria, cremar les pertinences no s'ha fet mai aquí. Tampoc no s'encenia una foguera davant de casa, perquè aquesta és una zona molt urbana, amb carrers estrets, i els gitanos comparteixen espai amb paios, però ell recorda que en altres llocs sí que es feia.

També aquí, quan es vetllava, es posava un ciri encès a cadascun dels quatre cantons del taüt, i també es posaven ciris a casa per Tots Sants, un per cada difunt de la família, que s'havien d'apagar sols un cop consumits, “s'encenien els bulots, uns ciris gruixuts i xatos que cremaven dos o tres dies”. “Però això es va abandonar quan va arribar l'evangeli, els que no són evangelistes encara ho deuen fer”, diu.

En cas de decés, es guardava dol vuit dies en què els homes no s'afaitaven la barba, i no es menjava carn ni es bevia alcohol, ni s'escoltava música.

El dia de Tots Sants s'anava al cementiri, però no es feia cap ritu especial, “ho fèiem tot exactament igual que els paios: netejar la tomba, portar flors...”.

El Sant Joan era molt celebrat. Per als gitanos no era la festa del foc, “potser alguns nanos feien fogueres, però això no era el que celebràvem els gitanos”. La celebració dels gitanos era “la juerga”, i la tradició era anar a la Barceloneta i beure i cantar en locals i a la platja fins a les tantes de la matinada: “Cada u portava coses de menjar i beure, i quan s'acabava el menjar cantàvem i ballàvem”, recorda en Manel. Això es va fer fins als anys setanta “i ara s'ha perdut”. En Manel diu que aquesta manera de celebrar Sant Joan era

exclusiva dels gitanos, que ells no ho feien amb fogueres, sinó “amb juerga gitana”, i es feia la vigília de Sant Joan o el dia abans, “i l’endemà tornàvem a sortir a les set de la tarda i la tornàvem a agafar”.

Un altre costum només gitano del barri era, com a Perpinyà i Niça, sortir a cantar per les festes de Nadal: “El dia de Nochebuena anaven a casa dels vells i es cantaven cançons, villancicos, cançons de moda: rumbes, fandangos... i donaven alguna cosa”.

En Manel considera el mocador “el valor més antic i sagrat del gitano, era nostru i era una cosa reservada”, i es dol perquè ara s’ha escampat i tothom en parla. Aixecar la núvia al Portal es fa. En Manel no ho considera un costum dels gitanos espanyols, com a Niça o a Perpinyà, sinó propi dels gitanos “espanyols, anglesos i francesos, s’ha fet tota la vida i és símbol d’honor”. En canvi, diu que estripar-se la camisa en un casament, “això ja és més castellà”.

Li parlo de la “juerga” que descriu Prosper de Mérimée amb motiu d’un naixement a Barcelona a mitjan segle XIX, que ben probablement devia ser en aquest barri o ben a prop. “Això encara es fa”, replica rotund en Manel: “Aquí quan neix una criatura es canta, es balla, es menja i es va de juerga. Es fa al mateix dia del naixement i hi participa tothom”. Se sol fer en un bar “i si hi ha calés es lloga una petita sala”. “I moltes vegades, si ha nascut un noi ho celebren amb més potència”. Aquesta festa es manté de manera generalitzada.

En Manel diu que els vells del Portal “parlen gitano, el verdader gitano, que els nois ja no coneixen”. Es refereix al caló i li’n demano mots, però a penes li’n surten uns pocs: *aratzí*, ‘nit’; *graix*, ‘cavall’; *verdó*, ‘carro’; *sonakai*, ‘or’; *anzert*, ‘oli’; *latxós giber*, ‘bon dia’...

Assisteixo a una llarga sessió del culte evangelista amb en Manel al local del barri, al carrer Carretes. El Pistoles esmenta l’escudella, el menjar dels gitanos en la prèdica, i després d’una hora i mitja de glòries a Déu i al·leluies regala la perla del vespre: Era pastor al barri dels gitanos de Figueres, estava dient la paraula de Déu a l’estrada i va entrar al local un gitano amb pantalons texans, caçadora texana i barret texà, i al cinturó li despuntava entre el gec la culata d’un 38. Va avançar entre el silenci dels assistents i es va encarar al predicador: “A tu et diuen el Pistoles, però l’únic que li poden dir així

a Figueres és a mi”, va dir. “Vejam, tu tens una pistola?”, va preguntar; “la tens tu”, li va respondre en Manel, “jo la tinc”, li va dir l’home, “jo també”, va replicar el pastor, “i on la tens” el va increpar l’home, “aquí sota, i és un 45”, va dir assenyalant el prestatge invisible del faristol. “Mira la meva”, va dir l’home mostrant-la, era una 38, “ensenyam la teva”. Llavors en Manel va treure un gedeó (una Bíblia petita) i li va etzibar: “Aquesta és l’arma més poderosa i amb ella no em podràs vèncer mai”. L’home li va dir, “tu guanyes”, i després va proclamar a la plaça principal del barri que ningú s’atrevis a tocar el pastor, que era amic seu. I tots dos es van acabar fent una sòlida amistat.

* * *

La persona de més edat del Portal és Antonio Roige Garcia, Panxet, que té 89 anys (2014) –va nèixer el 1925– i diu que és del barri de tota la vida: hi va nèixer i hi ha viscut sempre, per bé que la família paterna provenia de Tortosa. El seu pare va nèixer ja al Portal, però la mare d’ell era de la capital del Baix Ebre, i el pare, valencià, d’Alcora. Al seu pare li deien Panxa Pellissa, perquè era tractant de cavalls i portava sempre una pellissa, i feia molta panxa, un sobrenom amb què va ser coneguda tota la família, i a ell li va arribar el diminutiu. La família de la mare era del barri de Gràcia, i al pare d’ella, que venia cadells de gos a la plaça Catalunya, li deien el Toro.

Repassem els rituals dels difunts com es feien en temps de la seua joventut. Quan hi havia un mort, es deixava a casa un dia o dos i es posava un ciri a cada cantó de llit. No havien de ser necessàriament quatre, sinó que sovint eren dos. El Panxet no ha vist mai encendre una foguera al carrer quan una persona es mor. Els homes estaven nou dies sense afaitar i, alguns, més, i no es menjava carn ni es bevia alcohol. Les pertinences del difunt al Portal no s’han cremat ni s’han llençat mai.

Per Tots Sants es va al cementiri a portar flors i s’adorna el nínxol. No es resa cap oració especial. “Estem tristos palplantats al davant i resem a Déu”, explica.

La festa de Sant Joan era molt celebrada pels gitanos. Ells no feien fogueres. “Encendre foc, no!, la foguera era cosa de paios”, diu rotund, cosa que no vol dir que algú no participés en les que feien els veïns. Ell no recorda que s’anés a la Barceloneta, tot sim-

plement es passaven la nit cantant i ballant en un bar i menjaven coca. Per Sant Pere repetien, si bé la festa no era tan sonada. Les *juergues* de Sant Joan encara es fan, diu el Panxet, a més petita escala, però no s'han perdut pas.

El bar dels gitanos per a tot va ser, fins que va tancar als anys setanta, el Salchichón, al carrer de la Cera, que portava un paio, Sebastià Armengol, “que tenia una paciència amb els gitanos, pobret...”. Allí se celebrava tot: naixements, festes, “juergues”... S'anava a fer el vermut i el cafè, a jugar a cartes... Quan en Sebastià es va jubilar i va llogar el local, tots es van quedar com orfes, i els gitanos i moltes *juergues* es van dispersar. Després van anar al bar del Toni el Palmero, al carrer d'En Sant Climent, on acudia el cantant Peret un temps que va viure al Portal. Però la cosa es va anar diluint i no hi ha tornat a haver un *bar dels gitanos*.

Al Salchichón s'havien fet “juergues memorables”. Hi havia un músic extraordinari que es deia, o li deien, Antonio Orejas “que cantava lo més gran del món”. “Era un cantador que tots els artistes flamencs anaven a visitar i molt amic del Manolo Caracol”. Aquest li va preguntar quan va nàixer una filla del Panxet quan seria el bateig i li va dir que li portaria el Manolo Caracol i la Lola Flores. Aquesta no va venir, però el primer sí, amb el seu gendre, el Pavón, que també era un artista reputat.

A les festes del Portal sovint contractaven 50 o 60 anys enrere un músic al qual deien el Gitonet, “que sabia tocar de paio, però aquí ho feia de gitano”. Abans que arribés la rumba, es cantaven “tarantes, fandangos, serranes, rondenyas, soleares... tot això: flamenco, i també el Garrotín, que ja era rumba”. El Panxet diu que el Garrotín, que venia de Lleida, és antic i es cantava abans que sortissin el Peret i el Pescaïlla.

Al Salchichón se solien fer també els “prometements”. Primer es “demanava” la fadrina i després els nois es prometien amb una festa. Pel casament es feia, naturalment, una altra festa, i el Panxet recorda que hi va haver una època en què els gitanos del Portal solien contractar el cantant Moncho, que feia boleros. Li comento la juguesca que solen fer els gitanos quan parlen del “buleru”, perquè *bul* en caló és ‘cul’. En Panxet riu i as-senteix... “Sí, sí, el *bul*... la *carí* (el sexe masculí)...”. “Mira aquesta gitana, o aquesta paia, que remena el bul...”.

El Panxet recorda també que la vigília de Nadal s'anava "a saludar als homes vells". No eren pas els nens els que hi anaven, com a Niça, sinó que eren els fadrins, alguns ja a la vintena, o potser algun de casat i tot, i no passaven pas per totes les cases, sinó únicament per les dels homes més grans, els de més respecte. Aquests tenien preparada una taula amb torrons i altres coses per menjar per oferir als visitants. "No era una juerga, els fadrins potser cantaven algun cant amb la guitarra: rumbes, o fandangos, o tarantes, o soleares..., però no sempre es cantava". Es feia el 24 al matí i a l'hora de dinar s'havia acabat, "quan s'anava a casa a menjar l'escudella". "Encara es fa l'escudella!", afirma l'Antonio, per bé que ja no és com abans. Temps enrere "s'hi solien posar blanquets, tripa de corder", explica l'Antonio, que li ha quedat molt del parlar de Tortosa familiar. L'escudella barrejada de Nadal era diferent, perquè s'hi posava gallina, os de pernil, carn... La que abans era de Nadal, ara és l'habitual. Per Nadal, es feia –i es fa– un dinar, i després es baixava al bar a cantar i ballar.

Quan una criatura naix, el Panxet diu que "molts fan una juerga, però molts no". "Pel bateig es llogava una sala i es posava una mica de vi ranci i alguna cosa per menjar, i es divertien", explica.

L'Antonio considera el mocador com el ritual essencial de la cultura gitana:

-És l'únic que ens queda, el dia que s'acabarà això s'acabarà el gitano. Quan una noia treu el mocador és per tota la vida i el 99%, per no dir el 100%, de les gitanes del Portal el fan.

La dona que feia el mocador li deien "la gitana del mocador". En la seua joventut ho feien dones que vivien a Montjuïc, una en especial, que sempre venia al Portal: "Crideu aquella gitana per fer el mocador", deien els pares.

Després, o a vegades abans, s'anava a l'església, però el veritable casament era el mocador. A la noia li cantaven rondenyas, i al noi també. Sempre s'ha fet i encara es fa. El Panxet ha vist sempre que "ballin la noia, i també el noi" carregant-los a les espatlles, i que s'estripen les camises, com a prova d'alegria perquè "el gitano català el que vol és la honra de la noia".

Torna a sortir a la conversa la crema de la roba del difunt i en Panxet s'ho rumia i diu: "Calla! la roba sí que s'havia fet". Ha de tirar molt enrere en el temps, però recorda que els seus avis li havien comentat. I fa una reflexió: "La roba del difunt no la vols a casa. S'havia cremat, sí, sí, sí. No per res..., ja fa estorb, potser la dones a algú, però a un paio, no pas a un gitano". I recorda que el seu pare i la seua mare també ho van fer, "ho havia sentit a dir, la roba la daven, però la de la iaia encara es va cremar", rememora. El seu pare va morir fa trenta anys, i el pare d'ell, entre 1944 i 1946. La iaia (no diu jaia) per banda de mare va morir bastant més tard. "Dels avis cap a aquí no s'ha fet més", diu. De tota manera, "hi havia poca roba, perquè hi havia molta misèria".

Li pregunto pel carro. Diu que aquí no ha vist mai que es cremés, ni ho ha sentit a dir, "però entenc que el cremin, perquè no t'ha de portar bons records si és d'un difunt". Tanmateix, "la gent era pobra i un carro o els mobles, si els tenien, valien molt".

El que sí que es feia quan hi havia un difunt era el costum sentit a Perpinyà de canviar els mobles de posició, perquè els familiars no tinguessin tants records del difunt: "Aquest armari, ara el posem allà, o en una altra habitació, i el llit el canviem de lloc...". Els veïns hi ajudaven. "Aquí s'havia fet fa molts, molts anys, però a casa meua no ho havia vist", diu l'Antonio. També havia vist que giressin o tapessin la foto d'un difunt.

El caló està ja molt rovellat en aquest home gairebé nonagenari, i a penes en sap algun mot, que pronuncia de manera titubejant: *khurdó*, 'cèntims'; *lubé*, també 'cèntims', *laget*, 'oli', *manró*, 'pa'...

En Panxet no ha sentit mai contes o llegendes dels gitans i només quan li esmento una reina que els perseguia diu: "Ah sí, hi va haver un rei i una reina que van detenir tots els gitans i aquests després van anar pel món", sense més detalls. No ho ha llegit enlloc, això "ho contaven els vells". Li esmento històries contades per gitans de Montpeller i no té cap notícia del *Pere Boig* ni del conte *Cirereta cireró*.

Annex 18. Relats de viatge (grup occidental)

Montalban, Cazères

El president de la Union Française des Associations Tsiganes, Alain Daumas, viu a Montalban (Tarn i Garona) i el visito quan vaig a la ciutat, que és, segons moltes informacions, un centre important de catalans. És un manuíx sedentaritzat i viu en una confortable caseta de dues plantes als afores, on, com sol ser habitual, té la caravana a punt al jardí. Em parla dels diferents grups de “tsiganes” que hi ha a França: roms, sinti, manuíxos i gitanos, aquests dividits en catalans i andalusos. Tots tenen, segons diu, una base de la llengua romaní, per bé que els gitanos l’han perduda gairebé totalment. Aquests solen ser sedentaris, mentre que en els altres grups viatgen de manera majoritària. Hi ha també els ienixos, que vindrien de Suïssa i d’Alemanya, que no tenen a veure amb la comunitat rom, però que practiquen el mateix estil de vida i són també nòmades. Daumas assegura, sense gaires precaucions, que solen ser possessius i, a cops, violents. Dels catalans diu que tenen molt en compte els consells dels vells, dels savis.

Els manuíxos procedeixen d’Alemanya, segons explica, i van arribar a França al segle XVI. Parlen romaní amb influències alemanyes. “A la taula li diem *Tisch* i a la cadira, *Stuhl*, i la majoria es pensen que això és romaní, però simplement és alemany”, diu. Els sinti formen un mateix grup amb els manuíxos, però van emigrar d’Alemanya al Piemont i van entrar a França des d’allí. Parlen “igual, igual” que els manuíxos. Els rom, provinents de l’est d’Europa, enraonen de manera similar i hi ha intercomprensió amb els anteriors.

Li demano quins són els gitanos francesos *originals*, el que hagin pogut viure a França des que van arribar de l’Est d’Europa al segle XV. S’ho rumia una mica i contesta que són els manuíxos. “Però no m’havies dit que procediu d’Alemanya?”, li pregunto. És una qüestió que gairebé ningú sap respondre a França.

Les dades històriques i socials que em forneix Alain Daumas són més aviat migrades, però surto de casa seua amb l’adreça d’un *terrain camping* on hi ha catalans, a Le Ramier, al nord de Montalban.

Al camp, una àmplia superfície enquitranada amb ratlles blanques que marquen els llocs per aparcar, hi ha únicament tres caravanes en un dels extrems. Entre elles hi ha desplegades la imprescindible taula i cadires de càmping, on hi ha un home i una dona joves i una altra de més edat, que em miren encuriosits. Els dic en francès que busco gitanos catalans i la dona jove em contesta amb naturalitat: “On est des Catalans”.

M'expliquen que ells són de Montalban i que al camp sol estar ocupat per membres de la seua família, tot plegat unes 250 o 300 persones, i que la majoria parlen català, però també n'hi ha que parlen espanyol. Ara tots estan viatjant i ells s'han hagut de quedar per un parent malalt, però si torno al setembre o octubre –som al maig (2012)– trobaré el camp ple. A penes han començat a explicar-se, resulta obvi que la parla d'aquesta família és molt diferent de la resta de gitanos que he tractat fins ara: el seu català és clarament nord-occidental. Ells són perfectament conscients d'aquesta diferència. “No parlem com a Perpinyà, cànvie. Nantros mingem un poc les palabres”, diu l'home, que es diu Miguel Flores i té 30 anys. Tenen memòria que la família que ve “d'Espanya”, però no saben concretar res més, perquè els pares i els avis són tots nascuts a França.

Diuen que a Montalban és ple de gitanos que parlen català: “molts, molts”, recalquen. Tot i això, asseguren que n'hi ha més que parlen espanyol.

–Amb els paios parlem francès i entre natros parlem català, i amb els fills, català sempre – explica l'home–. Io tinc cosins germans a Caors que parlen català, i a Agen, també. Són en *terrains* aixina i ny'ha molts. Io, quan parlo amb mama parlo espanyol i quan parlo amb papa parlo català. Natros sem Floresos. La mare es Diaz i ve d'Espanya, el pare, Florès.

Diu que tota la família i tothom en aquest camp domina les dues llengües.

–Nantros tampoc no mos acordem de la luenga que tenim. Trobo que parlem català de Cazères, melanjat amb un poc de patois. És una palabra sorda, com podria diure pa fe-li comprendre? Jo estic content de guardar la luenga, de guardar l'origina, de no perdé-la.

Cazères era el lloc de procedència de la dona de Palmier, a Tolosa, que parlava també amb accent occidental i es deia també Flores, de manera que la connexió és evident.

Aquella dona presentava, però, una fonètica molt més francesitzada que aquesta família, que mostra una llengua molt ben conservada. En Miguel, a més, l'adorna amb dites com “no sem ni pruna ni agua”, que m'explica que significa que “no són ni una cosa ni l'altra”, ni carn ni peix. “Un refran nostre”, puntualitza. Diu que ells no diuen *aigua*, ni *aiga*, sinó *agua*, amb una e oberta final ben nítida, a la lleidatana ([ɛ] vocal anterior). Diu que parlen “tres luengues: el català, l'espanyol i el francès”.

Fan servir també, ocasionalment, el tret del català occidental pirinenc (i de l'aragonès) en el pretèrit imperfecte. “Què volives tu, una clau?”, diu l'home parlant amb la dona.

–Aquí, se véns setembre-octubre hi ha 40 o 50 campings, tota la meua família, i tots parlen català, des del més petit al més gran. Quan està tota la meua família sem quaranta-cinquenta campings, famílies, voilà. Minimum de família són quatre-cinc.

El pare de la seua dona és el seu “tio”, de manera que el matrimoni són cosins germans: “Sem tots de la mateixa olla”, diu per explicar-ho.

–Fa temps quand-même que sem en França, el meu pare té soissante ans i ha naixut en França.

Li pregunto per la música i diu que sap “tocar un poquet la rumba catalan”.

En Miguel em demana per galls de combat: “A Espanya n'hi ha a pertot, amagat, claro, no se fa a la fira al mig de la vila. J'en ai des coqs de combat, els d'Espanya estan entrenats. Per internet vec els temes d'Espanya que venden gais”.

Qui sabrà més coses de la família, m'explica, és el seu pare, però en aquests moments està dormint. “Adiós”, em diu.

–I no dieu *adéu*?

–*Adéu* és català –respon.

Quan torno unes hores més tard, el pare, Gabriel Flores, està feinejant en el motor d'un cotxe atrotinat. Quedo sorprès per la qualitat del seu català: pronuncia perfectament les elles (el seu fill no: *gai* i no *gall*) i els altres fonemes complicats des de la prosòdia francesa. Ell va nèixer el 1952 a Cazères i no ha estat mai a Catalunya.

–M'ha dit el vostre fill que vós em podríeu explicar coses de la família...

–Sí, pero us vai a diure algo, he naixut en França i de los ancianos d'antes sé pas molta cosa.

Li remarco la manera de parlar:

–Sempre ham parlat entre nantros aixina. El meu pare, la meua mare sempre mos han parlat aixina. Els parents [pares] d'ellos eren de Barcelona, ells han naixut en França també, a Cazères. Antes, en aquella epoca, tots los gitanos que van baixar d'Espanya, no sé si ere antes de la guerra o dempués de la guerra, han sortit de Cazères. Van arribar d'Espanya a Cazères i els dos eren de Barcelona. El pare del meu pare ere andalús, ell, d'Andalusia. Del costat de la meua mare eren catalans de Barcelona. Ny'ha molta família de nantros que parle aixina; dempués, de França, no en coneixes molts que parlen com a nantros.

–I el vostre pare us parlava en espanyol?

–En català igual, perquè la mare del meu pare ere... El meu pare i la meua mare eren cosins germans, les dos germanes, les dos velles [la primera e és oberta, a la lleidatana] eren germanes, la mare del meu pare e la mare de la meua mare eren germanes. Se van casar entre cosins germans. El meu pare e la meua mare parlaven aixina, e la meua jaia igual, parlave aixina. Nantros ham prenut d'ellos.

Li dic que ells parlen més aviat com a Lleida i si no és possible que els vells vinguessin d'alguna altra ciutat catalana i no de Barcelona, i n'admet la possibilitat. Sembla que quan diu "Barcelona" es refereix més aviat a la Catalunya espanyola.

–Tots de nantros parlem aixín. Ara no ny’ha dingun perquè s’han marxat tots. Est estiu ny’ ha un germà malalt i no podem marxar. Aquí tota la família meua, beleu més de doscents, que parlen català.

Li demano si els més joves parlen també la llengua: “Tots, i els fills i els petits-fills igual”. Diu que n’hi ha que també parlen espanyol, però no pas per abandó del català. Aquí intervé en Miguel: “Tenen la merda al cul”. Li pregunto què vol dir això i explica que és el que solen dir els gitanos catalans dels espanyols: “I al català li diuen *minjagats*; diuen “espanyol, merda al cul; català, minjagats”. Les dues al·locucions les diuen els catalans, una referida als espanyols i l’altra a si mateixos, i no saben quin malnom donen els espanyols als catalans.

–I on més teniu família?

–A Agen, me hi ha pocs catalans, són més romanichels allà, parlen més el francès. Me el més que parlen català és a Périgueux. A Limonges [Llemotges] tinc família també, me ellos parlen espanyol, perquè són del costat del meu pare. Los de Caors són cosins germans meus i parlen com a nantros, me ara estan en voyage, perquè nantros a l’estiu voyagem. Són la mateixa família meua, me en ny’ha un que ha agafat el nom del pare i ara són Baptiste, e ny’ha Floresos com a io, que eren del costat del meu pare. Fa cinquanta anys o sixanta anys que estan a Périgueux. Me ells ja no parlen com a nantros. Els de Périgueux, Baptiste, nantros li cridem Zel, el petit nom.

–I més amunt no hi ha catalans?

–Que coneixo io, a Périgueux s’acaben, no ny’ha més amunt.

–S’ha casat con la Matilde, una gitana vella [e oberta, [ɛ]] –diu la seua dona– cosina germana del papa, i ere Florès, ella, pero, porte el nom del pare, que ere Baptiste.

–I tots els altres són Flores?

–Els de Caors no són Baptiste ni Flores, són Reyes, són cosins germans de la família

meua, del costat de la meua mare.

Li comenta a la dona coses d'un parent:

–No, estos no, com se cride això? Sempre ha estat a Périgueux esta gent, me beleu los vells també eren d'allí, de Cazères, el vell, el pare de Loulou, l'ansiano me pareix que venie d'allí, de Cazères.

–I de Cazères vai vindre cap aquí?

–Nantros, que érem joves, ham anat a Vilanova [Villeneuve-sur-Lot], ham grandit allí. Van anar de Cazères a Vilanova, al costat d'Agen, on van estar vent anys, i de Vilanova ham vingut aquí, i fa uns vent anys que estem aquí.

–I del caló, en conserveu alguna cosa?

–El gitano, pa diure el pa: “manró”, i el vi: “mol”, pero això ho ham perdut nantros, això no el parlem més.

Comentem les paraules que usen i reconeix que ‘beleu’ és occità: “Los ancians a Cazères parlaven sempre patués con els paios”.

–I vós, el parleu?

–Io parlo patués quan vai en campanya a treballar. El [ho] parlem tot i no ham nat a l'escola.

–I sabeu qui va ser el primer de la família que va vindre a França?

–El Capullo ere el jaio de tots. Ha sigut ell el jaio de los de Périgueux, los de Limonge, de pertot, el que va sortir d'Espanya. No l'ham coneixut dingun, même el meu pare, que ere el seu jaio, ere el jaio del meu pare, no sé que s'ha passat d'esta persona.

Li explico el que vol dir *capullo* en espanyol i riu: “Per això es va cridar Flores, ha, ha, ha”.

No en sap el nom de fonts: “El meu pare m’ha dit que se cridava *Capullo*, d’apellido: Florès”.

–I quan va morir?

–No ham pogut diure on està enterrat ni lo que s’ha passat. Se passaria algo... Beieu l’han matat i no l’han buscat. Ere un gitano que feie la chasse à cour, amb los cavalls ajudave els reis a caçar.

En Gabriel explica que a Montalban hi ha manuijos –en un altre camp– i gitanos, però “els francesos” els diuen a tots “les gens du voyage”, no saben distingir els uns dels altres.

–Els romanichels parlen francès i ny’ha que surten de l’Italie i ny’ha que surten de l’Allemagne; quan parlen al costat nostre, nantros no los comprendem.

Al vespre, repasso les notes preses al camp de Ramier. Els Flores han suposat la confirmació que la persona detectada al Palmier, a Tolosa, que parlava català occidental no era un cas aïllat, i confirmen que hi ha un grup diferenciat lingüísticament de gitanos catalans a França que té una parla clarament nord-occidental, per tots els trets: manteniment de les os àtones ([o] vocal semitancada –ex: *tocar, canto*–), no neutralització de les es i les as àtones, primera persona del present d’indicatiu en –o, vocabulari... Fan servir a més trets clars del lleidatà, com ara l’obertura de la e a *vell* o de les as finals (*ara, vaca...*) ([ɛ] vocal anterior semioberta), o formes com *vec* per ‘veig’.

No presenten trets rossellonesos: desconeixen *cercar, trapar, querre*... “Me pareix que los de Périgueux parlen aixines, *cercar*”, diu en Gabriel. M’ha dit també que ells fan servir *fill*, quan “a Tolosa diuen *noi*”. En Miguel ha fet constar que ells diuen *noi, xiquet* i *xaval*. *Xiquet* és un mot desconegut des de Barcelona fins a Perpinyà i habitual en tot el català occidental.

“Podeu vindre quan voleu, no ny’ha problema”, m’ha dit. “*Vindre o venir?*”, he preguntat. “Els dos, pero més *vindre*”. A les notes sempre trobo *vindre*, que és l’única forma de la Catalunya més occidental i de la Franja de Ponent. Deuen conèixer *venir* pel francès o pels altres catalans.

Fan servir *peró* o *pero*, barrejat amb *me* (*mais*), quan la parla d’arrel perpinyanesa usa *me* (per bé que a Perpinyà se sent algun *però* entre els nascuts o relacionats amb el Principat).

No he anotat mai la preposició *amb*, diuen sempre *con*, un castellanisme –o aragonesisme– que no és propi de cap contrada catalanoparlant.

“Me criden a io el Gabriel Flores”. Omissió del verb *dir* quan es refereix al nom d’una persona, perquè el francès *appeler* no fa distinció entre *dir-se* i *cridar*, per bé que el diccionari Alcover-Moll admet aquesta possibilitat. Els gitanos de nissaga perpinyanesa també ho diuen així. Omissió del *mi* a favor del *jo* (io, pròpiament), segons fan servir molts parlars occidentals, especialment a la Franja (i també orientals, com a Mallorca).

El ‘hi ha’ es converteix en *ny’ha*, com a la majoria de la Franja.

El Miguel m’ha fet notar que “vatros dieu *minjar* i nantros diem *halar*” i m’ha assegurat que ho fan sempre així, però deu ser per a l’acte físic, no pas quan el verb es fa servir en sentit figurat, perquè ha dit: “mos mingem les palabres” i “minjagats” (*mos* (‘ens’), com en català occidental –i balear–, no pas *nos*, com fan el rossellonès i els gitanos de Perpinyà). Convertir aquesta e en i (*minjar*) és típic de molts llocs de les comarques de Ponent. *Halar*, per un altra banda, pronunciant la *hac* com una jota castellana, és un mot que el català general ha agafat del caló.

Utilitzen també *diure* per ‘dir’. El altres gitanos catalans empren el rossellonès *dire*, tot i que *diure* apareix de tant en tant en llocs molt diferents, de Tolosa a Tarascó. Es podria tractar d’una ultracorrecció per equiparació amb *viure* o *riure*.

Diuen *merci* per ‘gràcies’ i *adiós* per ‘adéu’. Aquest darrer mot castellà és usat habitual-

ment a la Franja de Ponent (i d'altres llocs). En Jean-Paul Escudero destaca (conversa personal) que usar paraules convencionals d'agraïment no és propi de la cultura gitana.

Aquests gitanos *pregunten*, un castellanisme antic i normativitzat que el rossellonès no coneix.

Tenen un mot que fan servir a la Franja: *silla* (el pare fa la ella –[ʎ] lateral palatal– i el fill ja no: *siia* –[j]–). Coneixen *cadira* perquè l'han sentit a altres gitanos, però no diuen el mot. Empren també *antes* i no 'abans' i generalment *este-estos*, com a molts pobles de la Franja.

La tercera persona del preterit indefinit és amb *e* (*ell parlave*), que és com ho fa el català nord-occidental del Pirineu al Coll de l'Ase, a la Ribera d'Ebre.

Una bona fonètica i un ús inferior de gal·licismes que la majoria de catalanoparlants de França podria indicar que aquesta migració és més recent que la que va passar per Perpinyà. Tenen expressions molt genuïnes, com ara: "El papa ha fet el soldat aquí en França".

* * *

Jean-Luc Poueyto és un antropòleg professor de la Universitat de Pau que s'ha especialitzat en zíngars i que fa més de dues dècades que hi treballa. Ell pensa que en el seu departament, Pirineus Atlàntics, només hi pot haver gitanos catalans a Bordes, un poblet situat en el traçat de la carretera vella de Pau a Tarbes, i potser també a Nay. I potser també a Mont de Marsan, ja al departament veí de les Landes, on hi ha un grup nodrit de gitanos que viuen en apartaments, però no sap si hi ha catalans. Les seues paraules vénen a confirmar els diferents testimonis que a l'extrem sud-oest de França els catalans són molt escassos i no n'hi ha poblacions de consideració.

Arribo a la població bearnesa de Bordes, de 2.500 habitants, a primera hora de la tarda d'un diumenge calorós de final de primavera i els carrers semblen assolats per una explosió nuclear. Passejo amunt i avall i en més de mitja hora no trobo ni una sola persona

a qui preguntar. El lloc és molt pintoresc, cuidat com una postal, amb la barrera dels Pirineus nevats a l'horitzó. Acabo agafant el cotxe per ampliar el radi d'acció fins que faig cap a la plaça de l'ajuntament, que queda una mica allunyada de la carretera, on veig els primers éssers humans, que, sense cap mena de dubte –he estat de sort– pertanyen al grup que estic buscant. Uns joves molt morenos asseguts en un banc que parlen espanyol em condueixen fins a la casa d'“uns vells que saben coses”. Un dels nois em guia amb el seu cotxe fins a un habitatge als límits del poble. Ell entra a preguntar, però sembla que no ens volen rebre. Un home d'edat apareix cridant: “Tenemos cuentos” i un altre un instant més tard és més explícit: “Fuera, fuera!”, crida.

El jove em demana que el segueixi de nou i em porta a un indret boscat on hi ha unes barraquetes de fusta, potser per guardar-hi eines, i un grup de sis homes conversant. Avoro el cotxe i m'adreço als homes:

–Bon dia, que parleu català?

–Un poquet –contesta un jove ros, d'uns 30 anys–. El meu papa és català i la meua mama, espanyola.

–El Pedrico comprende bien els catalans –diu un home que és a la cinquantena.

Tots els presents entenen el català i tots en diuen algunes frases o paraules, però la seua llengua habitual és l'espanyol. L'únic que el parla d'una manera fluida és el jove ros, que es diu Michael Gimenez, que explica que és la llengua amb què es comunica amb el seu pare.

Aquesta és una comunitat prou antiga. Segons Poueyto, els primers gitanos s'hi van establir en els anys de la primera guerra mundial. Un dels homes diu que hi van venir “los viells, sem venguts aquí, érem criatures”.

–Els viells venien de Jaca i en Aragón. Semos aragoneses, el agüelo era de Jaca, muchos de Jaca, y les gustaba la juerga. Musotros no sabemos d'ande salimos. Todos aragoneses. Hace más de cien años. Los padres nacieron aquí y los agüelos venían de España. Musotros hablamos gitano español.

Un altre diu que “los viells parlaven el català”. Explica que ell ha viscut amb gitanos de Perpinyà i per això parla la llengua.

En Michael puntualitza que “ellos català no parlen, io parlo català; el meu papa ha venut aquí de Saint-Gaudens, Tolosa... tot això”.

–Mi papa ha nasío aquí en Frància –diu un altre–, mi madre, en Jaca, venemos de Aragón. Todos aragoneses, me nosotros al catalán hay algunos que lo hablan.

–Michael habla porque su padre és catalán –segons un altre–, todos los viejos, nuestra familia vieja, hablaban todos el catalán entre ellos, me poco a poco se ha olvidado, “on vas? qué fas?” –ironitza–, porque viajaban un poco por todo.

–Yo he hablado catalán porque he viajado mucho y he estado en Perpiñán –diu el d’abans–. El padre de mi sobrino [en Michael] habla, es nasido aquí. Está en el hospital.

Els homes van fent comentaris:

–Los nuestros padres mus hablaban español.

–Venemos de familia catalana. Mi suegra tiene familia en Figueras.

–Este hablaba antes, me se ha jodido todo.

–Este es un bufaculs.

–A Saint-Gaudens, todos familia muestra, hablan catalán.

Els homes expliquen que a Bordes hi ha tres cognoms familiars entre els gitanos: Doya, Gimenez i Castro. I les úniques persones que parlen català normalment són Michael Gimenez i el seu pare. La resta es consideren de procedència aragonesa i són famílies establertes d’antic aquí, fins al punt que n’han perdut les referències d’arribada. Algun avantpassat dels homes del grup havia estat català i la majoria dels vells el parlaven

perquè es relacionaven habitualment amb catalans, igual que els homes amb els quals parlo. I un tret significatiu: Michael Gimenez parla català occidental, “exactament igual que papa”, i pertany a una família de Saint-Gaudens. “Sóc Gimenez de Saint-Gaudens. La meua mare és Doya i parle espanyol, me tots els Doya saben el català”.

El grup d’homes se’n va i un es permet una broma: “Tu, menjapets, això és català” –criada. I un altre afegeix: “I bufaculs també, ha, ha, ha”.

En Michael té consciència que parla una varietat diferent a la majoria de gitanos catalans. En un moment de la conversa li pregunto si ha sentit a parlar del Capullo i se li posen uns ulls com plats:

–El Capullo [Capuio, en realitat: no pronuncia les elles], el meu papa sempre parle d’ell. Com el coneixes? Tots sempre m’han parlat del Capullo. Vai dir-le al meu pare: un paio m’ha parlat del Capullo. El papa ha naixut a Bordes. El vec demà, al meu papa.

Sap que el Capullo és un avantpassat seu, el fundador de la nissaga, per dir-ho d’alguna manera, però no en sap res més. El seu pare, que té 60 anys, potser sí que en sap alguna cosa més, però és a l’hospital. “Nantros tenim el cementeri a Cazères, me no el [ho] sé on està enterrat el Capullo” . En Michael repeteix que tenen tota la família a Saint-Gaudens, però el seu pare va nàixer ja a Bordes.

Li demano si coneix Catalunya i no en té ni idea. “Nantros no sabem molt escriure, no sabem molt llegir, rien”, s’excusa.

Li pregunto per les poblacions pròximes on hi ha catalans, i esmenta la família, perquè té parents a tot arreu: “Al costat en ny’ha, a Assat [a una cinquantena de quilòmetres]: Soulès, són catalans, me no el parlen”. Un dels homes que se n’havien anat es reincorpora a la conversa i explica:

–Los Soulès se han casado con manouches, ahora se han mesclado con el manouche. Los jóvenes me han dicho siempre: nusotros somos gitanos catalanes, pero hablan franchés [palatitza aquesta ce de *francés*, com la família Soulès de Tolosa].

L'home, que es diu Gimenez, afirma que aquest cognom el porten grups que parlen català i d'altres que parlen espanyol, i esmenta una altra família que viu a Nay, a una cinquantena de quilòmetres:

–Los que viven en Nay hablan español. Nay, Assat i Bordes son los pueblos de por aquí donde hay gitanos, pero la base principal, los viejos, es Bordes. Hablamos el franchés bien y hablamos también el gitano [espanyol]. Mi mujer es andaluza, de Sevilla. De la parte de mi mujer son catalanes de la Seu de Urgel. Es nasida en Fransia de origen sevillano. Mi padre hablaba catalán porque nosotros hemos viajado mucho con campings. Estuvo mucho con catalanes y tiene familia que son catalanes. Aquí catalanes no hay. Cal [és el *cal* català i també occità] ir a Saint-Gaudens. Aquí, más español que catalán.

Insisteixo a preguntar per poblacions amb gitanos al departament dels Pirineus Atlàntics i asseguren que no n'hi ha:

–En Pau hay romanicheles, son manouches. En Bayonne hay españoles, y no catalanes, es familia nuestra también. En Tarbes hay gitanos españoles, me no catalanes. Los catalanes, pa encontrarlos más cerca de este pueblo, en Saint-Gaudens.

–En Saint-Gaudens son más salvajes, son mas primitivos, te matarán si vas –postil·la en Michael.

–Diré que vinc de part teua –li responc.

–No ho digues! Me matarien a io!

En Gimenez fa una reflexió sobre els gitanos:

–El gitano... Nosotros no tenemos patria. Es como los judíos, los gitanos es un poco así. La cultura nuestra es el flamenco: Camarón de la Isla, el Parrita...

Quan surto de Bordes telefono a Michel Lahet, l'almoiner de la diòcesi de Baiona, que viu entre aquesta ciutat i Pau i té molt apamat el departament, i assegura que no coneix

catalans als Pirineus Atlàntics i a les Landes, i tampoc a Tarbes i a Lourdes.

* * *

Saint-Gaudens és a una cinquantena de quilòmetres de Bordes i a la mateixa distància de la Vall d'Aran, en la sortida natural d'aquesta comarca cap al piemont francès. Una cruïlla i un lloc natural de pas per als itinerants que passessin a França des de la Catalunya occidental.

Qui millor coneix la població gitana a la ciutat és Thierry Gracia, un tècnic de l'ajuntament que ha treballat durant anys amb ella. Explica que a Saint-Gaudens i als poblets del voltant calculen, amb xifres del 1999, una població d'uns 300 gitanos (sense comptar els manuixos). Els dos nuclis més antics es localitzen a Landorthe, on hi ha Gimenez, possiblement una sola família nuclear, i a Valentine, on són Diaz: un parell de famílies, entre quinze i vint persones. A Miremont n'hi ha una cinquantena més, probablement de les dues famílies. Aquests són els dos cognoms de la zona. S'han fet algunes recerques que han establert que els primers gitanos van arribar als anys trenta d'Espanya, però no saben de quin lloc. El tècnic puntualitza que ells es defineixen com a gitanos catalans o espanyols.

Saint-Gaudens té 11.000 habitants i Gracia diu que el nombre de gitanos és proporcionalment alt, "una minoria visible i important", i "hi ha problemes reiterats, segons les èpoques". "No hi ha nen a l'escola que no s'hagi estomacat amb un gitano", explica en base a experiències pròpies.

Malgrat les indicacions del tècnic, em costa localitzar el camp on són instal·lats els catalans, que es troba en una zona campestre perifèrica, a Stournemil. A la porta d'accés hi ha un home baixet i rialler que em mira amb cara d'interrogació quan em veu arribar. Li pregunto per Charles Gimenez, que és el nom de contacte que m'ha donat el tècnic.

L'acollida és immediata quan sent parlar català. Ell és Charles Gimenez i m'ensenya una mena de certificat que duu plegat, probablement de fa anys, en una vella cartera on alguna autoritat li atorga la qualitat d'interlocutor del camp. Li reconec immediatament

la parla, amb totes les característiques del grup nord-occidental.

–Me crido Charles –diu.

–I el nom gitano?

–A mi me criden Negre. Ere la meua mare que me cridave així.

Un nen que ens escolta és posa a cridar “és un català, és un català!”, referint-se a mi, i surt corrent entre les caravanes.

El Negre va nèixer el 1947 a Cazères, on vivia “antes” i d’on prové tot el grup. En van venir fa 40 anys. En aquesta parcel·la del camp són una quarantena de catalans, i per sota, en un nivell més baix del terreny, hi ha manuijos.

–Fa al menos coranta anys que estem a Saint-Gaudens. N’hi ha ple de catalans, i hi ha espanyols. Hi ha espanyols, me parlen català igual. A Tolosa ny’ha molts gitanos que parlen català, me no com a nantros, parlen un català serrat. A Perpignan també parlen català, me no és el nostre. Nantros diem un *gavinet*, ‘un cuchillo’, i ells diuen un *cutel* –esclafeix en riallades–. Ells diuen *guaita*, “guaita això”, i nantros diem *mira*. Nantros *luenga* i ells, *llenga*, ha, ha, ha [Jean-Paul Escudero constata que els gitanos de Perpinyà no diuen *cutel* i també se’n riuen dels que fan servir el mot, que és occità].

“Heu sentit a parlar del Capullo?”, li demano. I diu “sí” i esclata a riure de nou. Explica que ell no l’ha conegut, però el seu pare sí. No sap l’any que va morir el seu pare. “Quan se va morir tenie quatre-vingts ans”. “I quan va morir?”, insisteixo. S’ho pensa: “Fa al menos vint ans”. Un home que s’ha afegit a la conversa puntualitza: “No, antes; se va morir antes que el teu xiquet”. “El meu xiquet fa vint ans, sí”, replica el Negre. El seu pare va nèixer a Espanya, però no sap on.

Diu que aquí tots són Gimenez i hi ha “molts Diazos, que han nascut a Espanya”. Aquests últims “parlen espanyol i també saben parlar català”. “Los Diazos també parlen català com a nantros, perquè estan casats con catalanes”. El que acabo entenent és que a

Saint-Gaudens la llengua dels Diaz és l'espanyol i la dels Gimenez, el català, però totes dues famílies estan molt barrejades i les dues dominen la llengua de l'altra.

Li pregunto vocabulari i aquí la segona persona del present d'indicatiu de ser és *eres* –“tu eres un paio” –, ni ‘ets’ ni *sas* –com els gitanos de Perpinyà–. *Eres*, a part de castellà i aragonès, és una forma usada en el valencià. Diuen *buscar* i no *cercar*, i no coneixen *querre*: “El meu gendre de Tolosa sí que diu *querre*”, però el gendre no procedeix del nucli de Cazères. “Pa diure una cosa: “*guaita això*”. Nantros no diem *guaita*, diem *mira*.

El gendre es diu Luigi Gimenez i viu a Bagatelle “als pisos del fond, on estan els hungáros”. Ni *pisos* ni *hungaros* són mots que facin servir els gitanos d'arrel perpinyanesa.

En Charles compara el seu català amb el del seu gendre de Tolosa. “Pa diure *gavinet*, ell diu *cutel*; *la meua filla*, ell diu *la meua noia*”. El Negre fa servir sempre *antes* i no ‘abans’, *diure* i no ‘dir’, *vindre* i no ‘venir’, *xiquet* i no ‘noi’.

–També te pot diure del Capullo [el seu gendre], el seu pare d'ell, ells viuen a Tolosa. A Bagatelle hi ha molts gitanos catalans, està ple, a Bagatelle. Ell també te pot diure *nouvelles* del Capullo, el seu pare, sí, és vell també.

Li faig alguns comentaris sobre la manera de parlar de Lleida i el Negre repeteix *Leida*, perquè ja no palatitza les elles, però reconeix el nom de la ciutat i el té present per tradició familiar, tot i que no sap on es troba.

Hem de fer lloc perquè arriba un camió atrotinat que carrega una cotxe rovellat i possiblement calcinat al qual no li queda ni un bri de la pintura original, i tan rebregat que li suposo unes quantes voltes de campana molts anys enrere. “Treballa en chatarra”, diu. Un castellanisme evident, perquè el normal entre els gitanos és dir *ferralla*, del català i del francès *ferraille*.

Diu que a Saint-Gaudens hi ha una *cit * –no li ve el nom– on hi ha “ple de catalans”. Tots són família seua.

–De Cazères vam martxar perquè vam tindre problemes , i els gitanos quan tenen problemes se’n van. Van matar una dona. Va passar fa coranta anys i se’n van anar tots. Vés a Cazères que el Loulou te pot diure coses del Capullo. Ell és l’últim.

–I vós en sabeu el nom, del Capullo?

–El pare el cridave aixina: Capullo.

Arriba un home i pregunta: “És català o espanyol?” , i replica quan jo li contesto: “Català eres?”. “Fa un libre pa nantros; tenen el mateix parlar que nantros”, li diu el Negre.

“Nantros sem gitanos catalans. Quina cosa busques?”, diu el nouvingut. “És un Diaz, que sap parlar espanyol pel seu pare, i català per la mare, que és Gimenez”, aclareix en Charles.

El Negre s’acomiada amb un “gràcies”, que és un mot que els gitanos de Perpinyà desconeixen.

* * *

De Saint-Gaudens a Cazères (Casèras) hi ha una quarantena de quilòmetres seguint la carretera de Tolosa i la Garona. No em consta localitzar el domicili d’en Loulou Gimenez a partir de les explicacions del Negre, just davant del cementiri. És una caseta ben agençada, de dues plantes, com la majoria de les del barri, i tot passant reconec per l’aspecte en Loulou i la seua dona, que són a la porta del garatge.

Quan me li adreço, no li fa gens de gràcia que el cridi pel malnom gitano (el Negre no en sabia el nom de fonts) i reacciona una mica irat:

–Els de Saint-Gaudens són de la família del Caguera, que se fiquen al banc de l’esquina. Ellos vénen d’esta família del Capullo, ellos. Aquestos d’aquí són família meua i ara s’han tornat milionaris d’un cop i antes agafaven les gallines mortes. El Capullo és família de los Floresos. É el jaio dels vells, io no l’hai coneixut.

El seu català clarament és el de les famílies que parlen nord-occidental i ell té plena consciència que és diferent de la majoria de gitanos catalans. Diu el mot característic *luenga* i la a final de paraules com *vaca* o *casa* és exactament la e oberta de Lleida. De fet, diu que té família en aquesta ciutat. Un dels seus jaios era català espanyol, però no sap de quina vila ni en té més referències.

–Nantros, lo català aquí ha agafat el patués de França. Nantros diem *una silla*, que és la *cadera*.

Li demano quines diferències hi ha entre el seu català i el de Perpinyà, i em diu que el català de Perpinyà “és més ranci, més anciano, és el veritable català que parlen ellos; ny’ha palabres que parlen ellos alego que no comprenem tampoc”. Li demano si fan servir el *tu sas* (‘ets’) de Perpinyà i diu per a ells és “tu eres”. Diu que la *balai* és ‘escoba’, ni *escombra* ni *granera*. Ells diuen *pantalón* i a Perpinyà, *calces*. “Pa nantros les calces són los calçotets. Nantros diem a això [els toca] los pantalons. Calçotets és lo de baix, voilà”.

En Loulou explica que també sap parlar espanyol perquè té família que usa habitualment aquesta llengua. “Els vells venien d’Espanya i parlaven català i espanyol. Els jaios viatjaven també a Espanya abans per les montanyes, anaven aixina”. El seu pare i la seua mare ja van nàixer, però, “en França”: “la meua mare ere tarbesa”.

Em dona referències de gitanos a Montalban i Saint-Gaudens, “tot ple”. A Sarrasin (segurament Castelsarrasin, segons nomenclatura oficial) i a Caussade (Tarn i Garona) diu que també hi ha molts gitanos que “parlen català i espanyol”. A Moissac també hi ha gitanos que parlen català –una trentena– i alguns que parlen espanyol. “A la Bagatelle, a Tolosa, i a Plaisance-de-Touch, allí estan tots los catalans”.

En Loulou diu que no recorda l’any que és nascut i li pregunta a la dona, que replica que tampoc no ho sap. Li calculo uns setanta anys llargs. Ells i els seus fills i néts són ara els únics gitanos de Cazères, una quinzena de persones. Els gitanos que vivien a Cazères ara estan a Montalban i a Saint-Gaudens. “Tenien cavalls, caravanes i aixina” i durant la guerra els van agafar i els van portar al camp de “contenció” de Ribesaltes i quan els van alliberar es van escampar.

–Aquí estava tot ple de gitanos, tota la vila. Hi havia els cavalls, les fires, les bestis... e tots vivien aquí. Esta guerra... Els allemands els van gafar enganyats i els van portar al camp de Ribesaltes. Los vells van vindre pa aquí... Són famílies del Petera, a Saint-Gaudens, són los jaios del pare d'ellos. El Petera ere un gitano d'Espanya. Se'n van anar a Espanya per la guerra, i quan es va acabar la guerra van vindre en França un altre cop. Ara estan al camp de Saint-Gaudens, es diuen Gimenez tots. Hi ha Reyesos també. Els altres... com se diuen? –pregunta a la dona–. Diaz [pronuncia Diàs], a Saint-Gaudens. Són Gimenezos que s'han casat amb Diazos.

En Loulou em pregunta si sóc gitano i li dic que no, que sóc paio. “Un paio quinquillero, pues”, replica. “Quinquillero, que és això?”, responc. “Vol diure que és un paio que està agitanat”.

–Sempre parleu català? –demano.

–Ah sí, claro. Entre nantros parlem sempre català, o espanyol. A la família és aixina. Los nois van a l'escola i parlen francés, i català, i espanyol.

–Dieu *nois* o *xiquets*?

–Xiquets, també. Para cuenta los xiquets, para cuenta les noies, para cuenta les xiques...

Aquest ‘para cuenta’ (para compte) és aragonès i habitual a la Llitera i la Baixa Ribagorça.

–Us puc fer una foto?

–No gràcies.

Respon al meu “adéu” amb un “adiós”.

Penso que potser puc esbrinar la identitat del Capullo, el patriarca que coneixen tots, al cementiri de Cazères, que és la vila de referència per a les famílies que parlen català

nord-occidental. El cementiri s'estén per una esplanada davant de casa d'en Loulou i hi ha clarament diferenciats el nucli primigeni i una extensió nova construïda a la vora. A la part antiga, una gran tomba molt sòlida mostra una làpida que diu "Famille Gabriel Flores 1917-1981". Una altra d'unes característiques similars: "Famille Gimenez Doya. Joseph 1909-1973, Gabriel 1948-1977, Antoine 1945-1977". Una altra: "Famille A. Gimenez. Angel Gimenez 1886-1962", i encara una altra, a la part nova: "Famille Diaz. 13-12-1965 / 22-8-1983", aquesta guarnida amb aparadors de vidre adjacents que contenen tota mena de gadgets que és de suposar que van pertànyer al difunt.

Totes aquestes sepultures són clarament de gitanos pels cognoms, per les fotos i pels ornaments. El Capullo era un Flores, per bé que la persona enterrada, Gabriel Flores (nom i cognom coincideixen amb l'home del camp de Le Ramier, a Montalban, que reconeixia el Capullo com un avantpassat) va morir el 1981 i sembla que el *patriarca* hauria d'haver traspasat molt abans. El més antic és un Angel Gimenez (1886-1962).

El batlle de Cazères, Michel Oliva, és fill de republicans de Banyoles exiliats i *supporter* del Barça, i explica que parla en català amb la família Gimenez. Segons ell, no existeix cap constància escrita de quan van arribar els primers gitanos a Cazères ni ningú n'ha fet cap estudi, i els més vells del poble tampoc no ho recorden. El gascó local fa *lenga* (pronunciat *lengo*) i no pas *luenga*, com algun parlar gascó, com diuen els Gimenez i els Flores.

Annex 19. Relats de viatge (grup occidental)

Saint-Gaudens, Montalban, Villeneuve-sur-Lot

Un any després de les visites que van revelar l'existència d'un grup de gitanos que parlen català nord-occidental, reprenc la ruta per intentar dibuixar l'itinerari de les migracions i veure les famílies que les van protagonitzar. Torno al camp de Stournemil, a Saint-Gaudens, i el Negre no hi és. Em diuen que el més vell és Juan Gimenez, el Moret, que explica que sa mare era catalana i son pare, espanyol.

–I les famílies d'on venien?

–La jaia de la meua mare ere d'Espanya i el meu pare ere de Saragossa.

Reconeix que ells parlen diferent dels altres catalans de França. Passa una dona que es diu Baptiste i que és de Carcassona, “del centre ville”, i explica que, efectivament, aquí parlen diferent. “Nantrus parlem el veritable català, ellus no”, diu rient. Jo li dic que uns diuen *luenga* i els altres *llenga*. I respon “sí, i nantrus als pantalons en diem *calces*”.

Explica que es diu Castro, que a Carcassona n'hi ha molts. Baptiste deu ser, doncs, el nom de casada. Li demano si Castro no és un cognom espanyol, i em diu que no, que a Carcassona són catalans. El Moret ho corrobora: “Sí, sí, els Castros són catalans”.

Els demano si a Stournemil tots parlen català, i em diuen que sí, però “esta d'aquí parle espanyol”. “Ella és una Rutia”, diu la dona. “Rutia?”, pregunto: “És el nom de família”, contesta. El Moret va assenyalant les caravanes del camp: “Esta és la meua filla, esta és la meua sobrina...”. D'una família em diu que són espanyols, a la resta els considera catalans.

Em diu que als voltants de Saint-Gaudens, a Miremont, hi ha dues o tres famílies que parlen català com ells, i a Valentine afirma que els gitanos no són catalans, “són espa-

nyols, són Diazos”, que coincideix amb la informació que m’havia donat el Negre.

El Moret prové també de Cazères, on “antes érem cinquanta famílies, pero va ny’haver un dia, va ny’haure [alterna haver i haure] una histuària i se’n van anar a viure tots a Vilanova. Los meus tios, tots a Vilanova. Va ny’haver un mort i un mort és secret [sagrat?] pa nantros. Io fa disset o divuit anys que sóc aquí, jo sóc nascut a Cazères”. “A Vilanova, d’aquí ny’ha dos-cents quilometres”. Se’n van anar tots a Vilanova perquè hi tenien ja parents i hi havia feina.

Aquesta història fa “al menos trenta anys que va passar a Cazères i tots se’n van anar”. El Loulou que ara viu a Cazères també va anar a Vilanova, però va tornar al cap d’uns anys.

–Antes los morts los tenien a Cazères, al cemetière de Cazères, ara los han quitat d’aquí i los han posat allà, a Vilanova, perquè viuen allà i aquí no vénen més.

–Com els puc trobar a Vilanova?

–Aneu als Évangiles de Déu i allà van tots. Està obert domenge pel matí i el sabado [plana], també.

El Moret s’ha guanyat la vida de venedor ambulat:

–A Barcelona feia el marché io, comprava la roba a Barcelona i la venia aquí. Era més barata, los txinos que hi ha allí.

Li demano contes i històries d’abans, però diu que no en sap cap. I cançons?

–Me s’ha quitat això del flamenco ara perquè som chrétiens. Els nostres pares sí que cantaven flamenco. Va vindre Farinas, d’Espanya; Fosforo [plana], la Paquera, Gorina (Molina?), tot això... van vindre a Tolosa a cantar.

El Moret té “soissante” anys i diu que és el més vell del camp (n’aparenta bastants més)

amb el Negre, “que té catre anys més, i esta dona d’aquí, que és la més vella, que parle espanyol, vull diure”.

La mare del Moret (“que parlave català com el parlo io” i es deia Reyes) era de Boussens, a quinze quilòmetres d’aquí.

La dona Baptiste-Castro torna a aparèixer i diu que “ellos és un patués que parlen; cada un té la seua luenga”, demostrant per la fonètica i pel vocabulari que s’ha adaptat a la parla d’aquest col·lectiu, com tantes altres vegades deu haver passat.

De la família que parlen aquesta varietat diu que n’hi ha aquí, a Cazères, a Vilanova, i a Miremont. “A Bordes i a Montauban en ny’ha també”.

Demano al Moret que em condueixi fins a la dona més vella del camp, que està allà mateix, perquè l’espai no és gaire gran. Li diuen la Palanquero, i de cognom és “Rutià”, que és la que consideren espanyola del grup.

–Lo mezclamos todo, català, español y francés –diu ella–. Catalan pas beaucoup. Somos franceses, pero mi padre era vasco y mi abuela era vasca. Mi madre era catalana. Mi madre me hablaba español siempre, porque tengo mi padre que siempre hemos hablao español. Mi madre se llamaba Muñoz y mi padre Urrutia. Él no hablaba vasco porque había nacido en Fransiya, su padre había nacido en España.

–I era gitano el seu pare?

–Sííí!

–I vostè on és nascuda?

–Todos los hermanicos que he tenido y las hermanas hemos nacido en Fransiya. Yo he nacido en la Vienne.

No sap l’any que va nèixer. Acaba dient l’edat una mica atabalada: “Quatre-vingts cinq,

ya vale, ya vale, estoy mareada, dispensáme”.

Parlo amb dos homes i una dona de mitjana edat del camp. Ella diu que ve del Capullo, i els homes “d’Espanya”, però no saben cap ciutat: “Nantros som naixut aquí en França, voilà”.

El Negre ha arribat i el vaig a trobar a la caravana, truco i em diu “estic halant”, amb una aspiració inicial a l’espanyola. Està rostant uns ossos de pollastre en un habitacle tan nu i espartà com es pugui imaginar.

Quan acaba de halar i em ve a trobar em diu: “Tinc un retrato aixina de tota la família”, i el va a buscar (aquest grup conserva molts castellanismes, mentre que els altres gitanos tenen sobretot gal·licismes: ells diuen *putret*). Es tracta d’un cartell divulgat per l’Ajuntament de Saint-Gaudens amb motiu d’una exposició en el qual hi ha un grup de 35 persones disposades en tres rengles. Hi posa: Famille “Gimenez, Saint-Gaudens, années 30”. “Ny’ha Castros i Gimenezos”, diu:

– Aquí tots són família nostra. Este, que té la gorra, ere el meu tio. Este d’aquí se cride el Nen. El seu pare ere el Capullo. Este d’aquí, el de la gorra, se cride Jupet. Ere el germà del Capullo. I esta d’aquí és la meua jaia, la del carnet, se cridave Baptiste. El meu pare ere Gimenez, i el seu home d’ella ere Gimenez també. Aquí tots són família nostra, ny’ha de Vilanova, de Montauban... Tots els ansianos que ny’ha aquí io els hai coneixut.

Diu que els grans de la foto tenien “soissante-dix, quatre vint anys” quan ell era petit.

–Este d’aquí é el meu tio, Pepe Gimenez. Ere germà de la meua mare. Ere molt vell quan io era petit, se va morir a Cazères. Antes els vells eren catolicos [plana], anaven a les Santes. Este, Florito Reyes, també s’ha mort. Tot això, tot això... casi estan tots morts.

Diu que una nena de la foto encara és viva i viu a Vilanova: “Se cride Soledad Gimenez, pero de fadrina ere una Reyes. El seu home està mort i el cridaven Pedrón”.

– Ham parlat aixina tota la vida, naltros, el meu pare, el meu jaio... Van vindre a l’epo-

ca, quan tenive [sic] io..., cinc anys o sis anys tenia [sic]. A la Mairie de Manes [Mane oficialment i Mana en occità] estan tots los ansianos marcats allí, als archives, tot això. Ny'ha, d'aquí, vint quilometres, carretera de Saint-Girons. Hi ha una missa, enfrente, allí, als archives trobaràs molta gent. Els jaios van viure a Manes tota la vida. Els jaios no vénen de Cazères, vénen de Manes. El meu jaió se deie Pelat. A la mairie te daran tots los noms, perquè han naixut allí tots. Molts se van morir a Manes, molts ansianos.

En Charles conta que s'ha mort la dona del Loulou, "pobreta", i explica l'experiència del seu pare, "que se cridave Joromo" [amb jota espanyola], durant la segona guerra mundial a Cazères:

– Va vindre un paio francés i va diure: "Monsieur Gimenez, on fait des maisons, on fait un camp pour vous, vous aurez tout", los van agafar i los van portar tots al camp [fa una riallada trista], els van enganyar. Els van portar al costat d'Argelers, per allà... Quan va acabar la guerra van sortir del camp i se van ficar a Manes. Abans de la guerra se van magar a una grotte, pels maquisos. En van agafar dos i els van portar a la guerra, un va matar el chef dels alemands. Este se trobe a Vilanova, el Nàcio, fa dos o tres mesos que s'ha mort. És este que va matar el chef d'Alemanya [el mostra a la foto]. Va fer la guerra i después van matar los seus cunyats, tres van matar.

A poc a poc s'han anat aplegant uns quants homes al nostre voltant. El Negre explica una llegenda sobre el Capullo: Va treballar a Casteth [deu ser un llogaret], a Manes, i va trobar doblats d'or. "Estava ric", diu. "Los vells d'antes parlaven d'això, io ia no m'acordo més", diu com a explicació. El gendre de la Urrutia diu que el Capullo treballava amb cavalls, ere maquinó". "Antes ny'have cavalls – diu el Negre –, compraven cavalls, els vendiven...".

Diuen que a Mane ja no hi ha gitanos. Molts dels que hi vivien es van morir de vells i els joves se'n van anar. Tots estan d'acord que el primer lloc on es van instal·lar quan van arribar d'Espanya va ser Mane, que pronuncien sempre amb una essa final. El Negre ha dit que al seu pare se'l van endur de Cazères i va anar a Mane quan el van alliberar (els dos pobles són a una quinzena de quilòmetres l'un de l'altre). "A Cazères "ny'have més gitanos que francesos, ny'have un carrer tots gitanos, un altre carrer, tots gitanos", assegura.

“El Capullo ere un Flores o un Reyes, qué ere”, pregunta el Negre a un home gran. “Ere un Florès, claro”, contesta. “El Jupet ere del jaio nostre, del Pelat, no del Capullo”, diu un altre. “No mos acordem, xiquet”, conclou en Charles. “Tè, guarda-ho, pa tu”, diu quan em dóna “el retrato”.

Un home explica que “ny’have molts vells que van vindre, més vells que el Capullo... Tomàs se cridave, el jaio del meu pare, i ere nascut en França”. Sembla doncs que el Capullo no va ser el primer d’aquest gran grup familiar, sinó únicament de la nissaga dels Flores.

Tots són ben conscients que parlen diferent dels altres catalans i circumscriuen la seua parla als Gimenez, els Flores i els Reyes. Les tres famílies s’han casat entre si: “Tot família”, diu un. “Tots junts, un s’ha casat con l’altre”, rebla un segon.

–Feu memòria d’on venien els jaios –els demano.

“Un dia [deia] que d’Espanya venien de Leida”, diu un dels homes. “Els meus tios estaven a Leida”, diu un altre. “El meu pare va nèixer a La Almunia” (Aragó), diu un altre. Un tercer diu “Leida”, un altre “Huesca”. Els pregunto si els sona Fraga i em diuen que no, perquè molts dels mots i pronúncia que sento em recorden el parlar del Baix Cinca. “En temps de la guerra van vindre los vells pa aquí”. El Negre reitera que *en temps de la guerra* van anar a Mane. “La guerra d’Espanya?”, els demano, i diuen que no, que “la guerra de França”. “No, no”, diu un altre: “En temps de la guerra d’Espanya, d’Espanya van vindre pa aquí”. “Pa salvar la França”, afegeix el Negre. “Perqué diuen que ny’ havia una renya [reina] d’allí que diuen que arrencave les luengues; és per això que no parlem més veritable gitano, per mor d’esta renya”, sentència un dels homes. És el record llegendari basat en la història real de les persecucions a què van sotmetre els reis espanyols als gitanos, començant pels Reis Catòlics. La “renya” seria en aquest cas Isabel de Castella.

Un diu que el seu jaio “va nèixer a Espanya”. Un altre que “la meua jaia ere Baptiste i com es va passar col [con el] meu jaio, va ser Gimenez”.

Els homes de mitjana edat parlen català entre ells i amb els grans, però ja ho fan amb accent clarament afrancesat, i els comencen a faltar paraules.

Tornen a agafar la vella foto del cartell i diuen que el Jesús (j castellana), la Monyaga i el Piloton són els més vells de Vilanova. “En Charlou, el Medalles... el Nàcio era un petit-fill del Capullo”. Un diu que un fill del Nàcio “està a Limoges”. “I parlen català?”, pregunto. “Sí, sí com a nantros”. “Ny’ha un vell també que se diu Ramonet, és un Gimenez, a Limoges. Fa temps que hi viuen. N’hi ha un muntó, a la sala évangélique a Limoges, se’ls pot trobar”. “La Dolores, se llame” (fan servir sovint aquest castellanisme).

Reiteren que a la seua família hi ha Reyes, Gimenez i Flores, “e même les Castros, perquè a io los Castros me van diure que eren família meua”. “Pero parlen espanyol”, diu un. “En Charlou parle català com a nantres”, replica el primer. “Ellos con nosotros somos primos hermanos, i no mos coneixívem”, explica un altre, que ha sentit a dir que “ny’ havia vells que venien de Leida i de Sabadel, al costat de Barcelona”, i diu que el 1990 va anar a una església de Sabadell i un gitano li va dir que eren família “i me va sacar la meua tia, la meua mare..., ere un Gimenez i érem família, el primer cop de la meua vida que anava allí...”. “Semos familia’, me va dir. “Ellos con nosotros somos primos hermanos, i no mos coneixívem, per la cara me van conèixer”. El que explica això es diu José Gimenez, el Nyanya, nascut el 1966. “El meu pare ere el Pixota, el pare del Pixota ere en Tito” (fa servir els dos articles personals masculins a la mateixa frase, durant la conversa ha sortit diverses vegades *en*, que a la Catalunya occidental és desconegut i que els gitanos d’arrel perpinyanesa no fan servir mai). Un altre dels homes es diu Justin Gimenez, Toto; el seu pare era el Torrica, i explica assenyalant la foto que “la Monyaga con el Tito eren germans”.

El Nyanya en dóna el telèfon i diu tots els números en francès. Els homes del grup diuen “gràcia” quan jo els dono les gràcies.

Quan surto del camp dels catalans aturo el cotxe a un centenar de metres per tenir perspectiva per fer una foto panoràmica. Estic a la vora de l’entrada del camp adjacent, el “dels romanichels”, i un home se m’acosta, entre curiós i inquisidor. És manuíx i es diu Louis Hauffman. Li comento que és un cognom molt alemany i replica que no, que

és “jueu alemany”, i com a prova presenta que “el rabí de Jerusalem” es diu també així. Després m’explica l’elucubració tan escampada entre els zíngars que són una de les tribus perdudes d’Israel. Segons ell, els seus avantpassats haurien anat de Jerusalem a Egipte, i n’haurien tornat, i alguns haurien continuat cap al Líban –on encara n’hi ha– i s’haurien escampat per Europa. Uns altres haurien arribat de l’Índia. Em parla també de Clément Le Cossec, “un sedentari entre nosaltres”, el bretó que va escampar l’evangelisme entre els zíngars, i em cita la Bíblia.

Intento reconduir la conversa cap a la situació al camp de Stournemil i les relacions dels manuixos amb els catalans. Diu que aquí hi ha quatre “races” diferents: catalans, espanyols, manuixos i sinti, els dos primers s’estan al camp de dalt i els altres dos al camp de baix. “Els gitanos catalans tenen una cultura diferent de la nostra. Vénen de Catalunya i parlen el català. Jo vaig estar a Perpinyà dos anys i vaig veure que els catalans parlaven com ells”, diu en Louis.

Al camp de baix hi ha “piemontesos”, després els diu “sinti”, que vénen de Calàbria. Parlen el “piemontès”, que no es com el manuix, però ell l’entén: “És un llenguatge suau –diu–, mentre que al nostre llenguatge tenim mots alemanys”. Explica que a la cadira li diuen ‘xtuli’, i en alemany és *Stuhl*. Abans de la guerra, els manuixos i els hongaresos (“hongrois”) viatjaven junts, cadascú parlava en la seua llengua i s’enteniën. Diu algunes paraules en la llengua dels manuixos i que els vells gitanos catalans, i també els espanyols, “ho deïen com nosaltres”, per exemple *panín*, ‘aigua’, que en manuix és *paani*. *Infant* és ‘txabó’ en manuix, i els catalans també ho diuen així, molts tenen aquest malnom perquè els ho diuen de petits i els queda per a tota la vida (el català *xaval* ve d’aquí). *Maró* és ‘pa’, i els catalans diuen *manró*; *cabell* és ‘bal’, “tant en manouche com per als vells catalans”, i el mateix passa amb *iacà* per als ulls, amb *nac* per al nas i amb *danti* per a les dents.

Tot i les lliçons de manuix, en Louis es troba més còmode amb el francès i dedueixo que no deu parlar habitualment la llengua, perquè no sap donar-me algunes paraules bàsiques que li pregunto.

Torno al camp de Le Ramier de Montalban, on també tots pertanyen al mateix gran

grup familiar, segons les informacions de la família Flores. És novembre i, en conseqüència, la majoria dels estadants habituals hi haurien de ser per passar la hivernada. Els Flores que vaig conèixer són absents perquè han anat a visitar un familiar, però el camp, contràriament a com el vaig trobar en l'anterior visita, és ple de caravanes i de vehicles.

Em poso a parlar de seguida amb un grup de persones, que m'expliquen que, efectivament, tots estan emparentats, i que tots porten els cognoms Flores, Reyes i Gimenez. Tenen família a Saint-Gaudens i reconeixen que parlen un català diferent de la majoria. “*Llenga no, luenga, sí*”, diuen. Parlo amb un home que deu tenir uns setanta anys que es diu Flores i que es reconeix descendent del Capullo.

Ensenyo el cartell que m'ha donat el Negre al grup. “No el vec bé”, diu una dona. Tots reconeixen immediatament molts dels integrants del retrat. “Los coneixo –diu la dona–: el Totonyo i la Boixica”... “Que no sigue l'Agustinet”, afegeix un home. “No no, el pobre Jupet”. “I aquí la seua dona... Com se cride, aquesta?” “Aquí la Gelín [amb g espanyola], i aquí: Quico”. “Esta cara me die [deia] algo, la Estela”. “El jaio meu!”, crida una. “El Josele [j castellana]”. “Aquí la Nena, la jaia del papa”. “El Rafel!”.

“Ojo! –crida un home per un cotxe que passa–: Io no l'he coneixut al Capullo i ellos tampoc. Ere el jaio del Josele [jota castellana], de la mama, dels vells. Ere el tio. Segur que ere Flores, el Capullo”. Diu que quan van arribar d'Espanya “se van parar primer a Martres-Tolosane” i després van anar a Cazères [els dos pobles són a tocar].

–La Gelín i la Pilareta? No, no! Com es cride? El Marilo, la Sole, el germà d'ella, de la Sole. El Jupet era un Gimenez i no era germà del Capullo.

–Aquí en Diego [de nou l'article personal *en*], la Tita, aquí el Pepe, la seua dona. No és pas el Pedrico? No t'estranye que sí. És aquí quan se casa la Boixica con el Felipe [el motiu pel qual van fer la foto], fa més de cinquanta anys...

No poden, però, precisar i els demano més detalls. Un diu que la Palanquero te uns 5 anys a la foto i ara en té 85. Fa, per tant, 80 anys. Ja és la data que donen al cartell, els

anys trenta. Seria, per tant, del 1932 o 1933. Si aquests homes no van errats, la Palanque-ro viu a Stourmenil i els seus veïns no l'havien identificada.

Un home explica el retrat des del seu punt de vista:

–Aquí: el pare de tots, i no ere el Capullo. El meu jaio, ere el jaio del meu pare, se crida-ve Peló [colló en caló], i també... Partet, el Samarrito, ere germà del pare del meu pare. Párate! L'Antonio Flores ere el germà del meu pare, el Currito. El pare del meu pare. De la part de la meua mare sóc Gimenez. Me criden Nàcio i Moro a io, el pasteur.

L'altre es diu Pedro Flores, els dos parlen bon català. Explica la foto:

–Aquesta és la Rinyó, la meu jaia, ere una Baptiste [és l'àvia de tots dos, perquè són cosins germans]. Aquest és en Bolota, cosí germà de mon pare. La su mare. El Bolota Flores ere germà del Currito. En Quico, la Gelín, lo Josele... El Quico ere el més vell de tots.

– El Capullo ere el pare de tots los germans, que són el Currito..., no m'acordo.

El cosí el complementa:

–El Capullo tenie, si m'acordo bé, el Corrito, en Charles... El Capullo ere el jaio del Bolota. El Boulanger, també fill del Capullo. Estave l'Antonio, es el més vell que tots. L'Antonio... Chamarrito també ere fill.

Un home diu que els Gimenez vénen de Tremp (Pallars Jussà) i de Vilaller (Alta Ribagorça). I un altre, que es diu José Gimenez, ho corrobora en castellà:

–Sí, sí, de Tremp y Vilaller. El yayo ha nasido a Tremp, tengo un tío que ha nasido en Graus, el tío Agustín Giménez; mi abuelo, el viejo Giménez, ha nasido en Graus. ¿Ande ha nasío la Inés? –pregunta, i un li contesta: – “A Leida”.

–La meua jaia ere de Lleida –diu un altre–: Reyes Matilde.

–Que era la mujer de Gimenez Arturo –replica el primer–, que mi agüelo Gimenez, Arturo nació en Graus.

–El meu pare, de Leida i la meu mare, de Graus –replica un home. Un altre diu que els seus jaios venien de Tremp.

–Naltros sem de la família... que vénen de Leida i de Graus.

Un Gimenez diu que “sem pas criats en França, nantros, la meua mare va vindre d’Espanya a Cazères, i allí vai néixer io”.

Un home explica que “aquí [el camp de Le Ramier] ny’ha Gimenez i nantros sem Flores”. Li pregunto si els Reyes formen part de la família i contesta que sí.

–I quins van ser els primers que van vindre a França? –inquireixo.

–Primer el Catalán –diu una dona.

Un home aclareix que el Capullo no era català, sinó que “ere andalús, venie de Múrcia, de l’altre costat d’Espanya”. “Ell [pronuncia la ela palatal] ere andalús, parlave andalús”.

Un altre diu que de la part de la mare és aragonès: “Els meus tios van néixer, aquí..., com se cride això?... a Graus i a Pont de Suert.

–I viuen aquí, els tios?

–No, ja s’han mort tots.

Un altre home repassa la procedència dels seus avantpassats: “Graus, Huesca, Zaragoza, Tremp, Pont de Suert, Boussens [Alta Garona]” ...

–Esta familia y la mía era diferente, no son igual, ellos son de Andalucía. Nosotros eramos de Aragón. Mi madre, yo... –diu un altre.

–I els que parlen català qui són, perquè si n’hi havia uns d’Andalusia i uns altres d’Aragó...? –demano jo.

–No sem catalans, sem andalusos i aragonesos, vam vindre en França, se van casar con catalans d’aquí i vam parlar aixina –diu un home

–I amb quins catalans es van casar?

–Se van casar con los catalanes i vam parlar aixina, català.

–Però amb quina família es van casar?

–Ellos se van casar: Florès.

Un altre diu:

–Ellos, los Flores, se van casar con dones catalanes, i és per això que molts parlen català: Batistes! Los Batistes parlen català. Si no ellos no tienen res de catalans. Són andalusos i aragonesos.

–I per tant el Capullo venia de Múrcia o Andalusia?

–Ell venie d’allà, i la seua dona també. Van vindre en França, aquí, i van tindre los fills aquí.

“El Capullo era el padre de todo esto –diu un–. “Sí –afegeix un altre: – Va ser el primer que va vindre d’Espanya.

Un home intenta enumerar els fills del Capullo: Currito, Charles, Boulanger, Chamarrito...

–I la filla?

–No m’acordo.

Un altre: Sí... però no puc dir-te-lo perquè no m’acordo. Ah! La Perés, sí. Tenia una hermana? No, no tenie germanes. Estave sola ella. Estaven Josele i la Perés. Cinc germans i una germana.

Sembla aclarit, doncs, que el Capullo va tenir una filla i cinc fills, i en tenim els noms gitanos.

L’home diu que el Capullo era el pare del seu jaio. “El meu pare ha naixut en Gers” (un departament veí) i pensa que el Capullo hi va poder morir. “Venie de Múrcia, o de p’allà. Estaven a Martres per la guerra, i a Cazères, i molts se’n van anar a Limonges”.

Un home diu: “Io hai naixut a La Coquille, és al 24 [Dordonya], i la meua dona a la Nouaille [Creuse]”.

Diferents persones van donant opinions:

–Y la familia de mi mujer estaban al lado de Perpiñán, encerrados en el campo [Ribesaltes].

– A Ribesaltes quan va ny’haure la guerra. Jo vai néixer en quaranta i tres.

–No m’acordo bé, me tota la família de la part del Capullo..., tots venien de l’Andalusia, i aquí ny’ha molts que s’han casat con catalanes. El Capullo estava casat con una andalusia.

Ningú no recorda el nom de la dona i tampoc amb qui es van casar els fills del Capullo.

Un home que parla català diu que tant el seu pare com la mare eren espanyols (no pot precisar d’on). Diu que dels vells de la família alguns es van casar amb catalanes i van anar a Llemotges i a Perigús:

–A Périgueux tots són Batistes. El meu pare estave a la Nouaille i a la Coquille, que està a prop de Périgueux. D'allí ny'ha uns deu quilometres a la limite de Limonges.

–La meua mare va néixer al costat de Saint-Girons, un poble que no m'acordo com se diu. Vivien a Manes i a l'acabament de la guerra, i del camp, se van ficar a Manes, a Salilles [Saligues], a Cazères i a Saint- Gaudens, de la part de la meua mare i els seus germans, tots estaven a Saint- Gaudens, a Cazères i las Salilles i a Manes. Pobles que ny'ha 25 quilometres o 30 a la redó de l'Alta Garona i Tolosa.

–I per què van vindre?

–Per això de la guerra [la d'Espanya]. Pero aquests van ser els de la mare. Els del Capullo van arribar abans. El Capullo ere el pare del jaió. El meu pare i la meua mare quan va vindre la guerra se van quedar a la Nouaille. Se van quedar a la Coquille, se van quedar, ellos. Ellos no van nar a la guerra [es refereix al camp de Ribesaltes, on van enviar una part de la família].

Passen a parlar dels costums i tots diuen que fan el mocador. Cremar les pertinences del difunt, abans es feia però ara ja no, segons una dona. Però un home diu “aún lo hacemos”. “Yo, la ropa de mis sobrinos la quemé toda”, diu un. I un altre: “Quemamos campines, todo lo que hay”. “Campines igual no –replica un altre–, los vendemos”, i el primer respon: “Los vendemos o los quemamos, depende”. El primer insisteix: “Todos lo han vendió; antes igual se quemaba, ahora se vende, un camping pongamos de 15 o 20.000 euros...”. El segon ara ho reconeix: “Claro que sí”. “Se vende y bueno! –diu el primer–, pero ahora sea sapatos, sea toda la ropica, molesta, molesta [fa amb un gest de pena], lo veo lógico.

–I el mocador se segueix fent?

–Sí, sí, sí, sí. Això els romanichels no ha fan, els romanichels s'han tornat més desentarisés [sedantaris].

–I algú recorda res del caló?

“Caló, tengo un sobrino aquí que lo habla 70 por ciento”; “i io cosas també”; “y mi tío Pepe también”, diu un tercer. “Yo, un 30 o 40 por cien puedo dicalar el caló”, diu un altre home, que assegura que els seus pares el parlaven, i recita algunes paraules i en dóna l’equivalència castellana:

–Camisa: *langa*, pantalones: *balonis*, *bal*: ‘cabellós’, *mui*: ‘boca’, *yikais*: ‘ojos’, *txirpí*: ‘llengua’, *dan*: ‘dient’, *heró*: ‘cabeza’, *dracà*: ‘uva’, *unglós*: ‘melons’, *lolés*: ‘tomate’, *txut*: ‘leche’, *txet*: ‘aceite’, *drom*: ‘carretera’, *perlatxa*: ‘ventana’, *bukdà*: ‘puerta’, *patolés*: ‘siervo de Dios’, *Txabispero*: ‘Espíritu Santo’, *pus*, ‘paja’, *graist*: ‘caballo’, *cangrí*: ‘iglesia’, *nahador* (jota castellana): ‘coche’, de *nahar*: ‘irse’, *txerpis*: ‘cielo’, *Malundebel*: ‘Dios’, *larat*: ‘sangre’, *romí*: ‘mujer’... Yo sé contar hasta cuatro o cinco, ya no sé mas, pero mi sobrino sí. Él sabe mucho...

Acabem anant a la caravana del nebot, al qual trobem estirat a la llitera, malalt. Malgrat el seu estat, l’home es mostra sol·lícit i s’aixeca. Oncle i nebot es diuen tots dos José Gimenez. Li demano on ha après a parlar caló:

–Yo lo he estudiado y mi padre me aprendió de pequeño.

–Per tant, el teu pare encara en sabia moltes paraules.

–Sí claro. Yo he estudiado, pero mucho, mucho, de mi padre.

Diu alguns mots: “los parranyós: los abuelos, hreste berhe: cien años, España es Sessé, Francia, Gabia...”.

–I una conversa seguida, la pots mantenir?

–Bueno, sí –i deixa anar un parell de frases molt llargues.

–En España, si hablabas caló te cortaban la lengua –diu l’oncle. –*Luenga* també en castellà.

El nebot diu que amb els romanichels no s’entén, només alguna paraula. I amb els rom?

–Poco. Pocas palabras, para un ‘compadre’ dicen *kirigó*, i en caló, *kiribó*. Algunas palabras rom sí son iguales. Ellos dicen *tut* i nosotros *txut*: ‘leche’; ellos dicen *tet*, que es aceite, nosotros decimos *txet*. Ellos dicen *lolé*, que en caló es color rojo, los tomates, y *lapura*, y la verdadera palabra, que el hungáro la tiene tambien, es *paraditxorni*. Por ejemplo: *espalbí*, *nyais*; ‘uñas’, *oiló*; ‘corazón’, la *mui*: ‘la boca’; *santenyí*: ‘la frente’; *bals*: ‘cabellos’...

Li demano si sap comptar i em recita els números molt ràpidament.

–Yo tenía que hacer con un gitano la Biblia en caló, pero después no lo hicieron. Me ha dolido mucho a mí que se pierda el caló, mis hijos hablan bastante, pero es una lastíma, porque hay romanicheles que hablan el romanés que te regalas de verlos, nosotros somos una de las familias que hemos guardado más el caló en Francia. Yo he perdido mucho porque no hablo con naide.

Diu que ha llegit la Bíblia en caló de George Borrow i no li acaba d’agradar: “Hay mucho caló muy moderno. Yo el caló que hago es el viejo, el verdadero caló, que tiene tres mil años”.

–Yo estuve en Jerusalén y hablaban de cosas del Señor con gitanos americanos, hungáros y de todas partes: italiano, romanés, manouche, sinti... Había muchas lenguas, el único en caló fui yo, los gitanos españoles no sabían.

Va anar a Jerusalem a una trobada d’esglésies evangèliques i va ser tota una experiència:

–Yo he visto de un gitano de Jerusalén que su rumí [dona] era la misma cara que la tuya [assenyala l’oncle], la misma, ahora, los niños descalzos...

Li demano des de quan hi ha gitanos a Jerusalem:

–Desde siempre. Hay gitanos turcos que han bajado hace 500 años en Jerusalén, que he hablado con ellos, yo.

–Y hablan como nosotros? –pregunta l’oncle.

–No, no porque ellos tienen un lenguaje hebreo de allí. Son musulmans. Bajaron de Turquía, hablaban turco y han cogido después el hebreo, y son musulmans. Yo hablé con uno que estaba con uno de Jerusalén: un hebreo, y le digo yo: “gipsy?”. Se reía conmigo pero no me comprendía, pero sentíamos las mismas cosas, el mismo respeto, sentíamos que erámos el mismo pueblo, yo lo sentía y el también lo sentía. Una educación, un respeto que el gitano tiene. Este respeto que la mayoría va perdiendo, pero aún ha quedado en el gitano español.

–Pues esto –diu l'oncle– si caldiera [calgués]...

Acabem parlant de la família i diu que el seu pare és català i la mare, espanyola, i aquesta és la llengua que s'ha imposat a la família. Ell també parla castellà amb la seua dona: “Mi mujer, su familia, los viejos viejos, venían de Andalucía, son Morenos”.

El pare d'en José és nascut a Tremp i havia tingut casa a Barcelona, i anava molt “a Lerida, Leida, por Vilaller, Pont de Suert”. “Aquí tienen un catalán payo, un catalán chorruero, como el patués de aquí. El catalán mi padre lo habla como tú, igual, el verdadero catalán. Mi padre es un txandé, un sabio en caló”.

Evidentment li demano d'anar a trobar el pare, que es diu Jesús Giménez, el Pajáro, i va nàixer el 1937.

Anem a agafar el cotxe i ens aturem amb un oncle del José, germà del Pajaro, i li demano quina llengua parla:

–Català. Tu també? El parles u eres català? –respon.

–Sóc de Lleida jo –li dic.

–De Lleida? Fill de Balaguer, io! Vam entrar en França a 1952. Vai anar a l'escola aquí. La meua mare ere de Lleida. Ella ere d'allí, i tota la família ere d'allí. Ella es deie Matilde. I después sempre érem a la província de Salàs de Pallars. Ere la fira més gran de tota l'Europa. Después mo n'anàvem a Vilaller, Pont de Suert, les Pyrénées d'Espanya. Vam

viure anys allà, quan vai vindre en França tenia deu anys o dotze.

Veü que el José, malalt, està esperant i diu: “Ia mos vurem...”.

Segueixo el José per diverses carreteres i carrers durant quinze o vint minuts fins un barri de Montalban de casetes de dues plantes i jardí. Ens aturem davant d’una i truca. No contesta ningú, però diu que esperem, que no pot tardar gaire. Deuen haver sortit a comprar...

Al cap d’uns minuts arriba un Porsche de color blau llampant i el José diu que el seu pare ara se n’ha comprat un altre, com disculpant-lo, “es viejo” diu amb cara de circumstàncies.

Ens presenta i en Jesús es mostra molt content de trobar algú “de la terra”.

– Io vai nàixer a Tremp. La meua mare ere de Lleida, de la Mariola [un barri], es deie Matilde Giménez Reyes, la Negreta, com a io em diuen el Pajaro [plana, segons la dicció aragonesa]. El meu pare ere de Huesca, de Graus, es deie Arturo Giménez.

Diu que va aprendre caló amb el pare i la mare i que amb el seu fill s’entén en gitano (caló), “però el meu és més salvatge i ell l’ha estudiat”.

Li parlo dels gitanos de Perpinyà, i diu que “ells són francesos i naltres, els vells [e ober-ta] venien d’Espanya”.

Em recomana demanar pels Castros a Villeneuve-sur-Lot “que són família meua, i els hi dius que ets amic meu de Lleida, que véns de la part del Pajaro, et diran: ‘el Rico?’ perquè n’hi ha uns quants, de Pajaros... Em diuen el Rico perquè sempre hai tingut Porsches, io. Ara mateix m’hai quedat el Cayenne, el Porsche Cayenne, i en tinc dos. Abans tenia un Porsche 930 Turbo”.

La història personal del Pajaro sintetitza i explica –segurament amb una mica més de fortuna– la del grup de gitanos que parlen català nord-occidental:

–Vam vindre a França el 1951, perquè mos fotíem de gana. El pare pescava, la mare venie quatre llençols, dos cubrellits... Venien aquí a treballar, ara en vénen encara molts per la vendímia.

Explica que el seu pare es guanyava la vida pescant truites als estanys del Pirineu:

–Anave a Viella, el Pont de Suert, Vilaller... tot això, Salàs... Les venie als hotels a cinc duros el quilo. Teníem quatre animals, quatre rucs, quatre egües...

–A Salàs hi anàveu per la fira, suposo.

–Ui, ere la millor d’Espanya, en feven una per any i després en van fer dos. Ere una fira renomada i tots els gitanos... lo millor d’Espanya.

–I al Pont de Suert i a Villaller a què hi anàveu?

–El meu pare anave a pescar les truites i les venie a un hotel, i la meua mare venie llençols, tela... perquè allí tothom mos coneix.

–Per què us diuen Pajaro?

–Ia li deien al meu padrí [avi], que ere de Balaguer. Els gitanos tots tenim un altre nom. A Lleida també: el Pernil, el Callo..., i diuen noms que fa vergonya, tu ia m’entens... el Porc, que cantava amb lo Manitas de Plata.

–Els heu conegut?

–El Manitas ere conegut a França i a molts puestos com un dels més grans del món. Havie tocat amb la reina. Si t’explico lo que li va dir... Pos la reina li diu... –“quina reina?” interrompo– , la reina d’Inglaterra... Veniu al meu castell, escolta nen, li faré el regalo d’un cavall, i respon “piatsa, nanai!” en gitano... Li feve el regalo d’un cavall, i l’altre diu “natse!” N’estave tip de cavalls!

–I al Porc?

–El Porc és el pare del Nicolas, dels Reyes dels Gipsy Kings. Anave amb Rolls Royce, ell: va fer molts diners. A mi me'l van presentar a Arles i no es podie entrar, diu vés, crida'l, i va vindre i em va fer pujar a l'escenari i allavontes diu: “canta'm algo”, perquè s'havie de cantar algo. Dic “no, no, deixa'm estar”, i allavontes em va presentar... Ere lleig el Manitas de Plata... Tenien una firma de Picasso i la van vendre per no res, el Manitas... encara avui, quan dius Manitas de Plata, collons!, els vells. Tenie molt bon cor, ho donave tot a la família, s'ho gastave tot, ara segurament que no té res. Si veus al Manitas de Plata només cal que li digues: el Pajaro, el venedor, el més fort venedor de tota la història. No a Espanya o a França, per tot arreu on vagis, a Alemanya, a Mèxic...

El Pajaro explica que s'ha guanyat la vida comerciant amb peces de valor i antiguitats:

–He fet la fortuna amb l'art a tot Espanya. Venia marfils, tapisseria de Buisson, que això val una fortuna. No sabien si ere bo o dolent, ells. Mira, abans d'ahir vai vendre un pis a Barcelona, a la Gran Via.

Ha viscut i comerciat tota la vida entre França i Espanya, però ara diu que ja té 75 anys i tots els fills són aquí, de manera que és on ha fixat la residència.

–I per què venien els gitanos a Montalban?

–Als gitanos mos deixaven aquí el Ramier, que és un camp de gitanos, i allavontes mos vam quedar aquí, i un ia es va casar, l'altre va fer vindre la família, i ia mos va agradar i mos vam quedar aquí.

–I per què justament al Ramier?

–Perqué hi teníem caravanes, les rulots, i allavontes les cases no en teníem, és ara. Fa potser vint anys anàvem amb caravanes. Al Ramier hi havie un camp que hi havie la llum, com diuen aquí “pour les forains”, i ara cada poble que té més de tres mil habitants és obligatori de tindre un camp. Venien aquí perquè Espanya anave malament. Io vai vindre amb la meua germana.

–I l’any 51 ja vau vindre a aquest camp?

–No, vam anar a una casa a Martres-Tolosane; és al costat de Saint-Gaudens, a 30 quilòmetres, i allí mos van deixar una casa d’això que es diu en francès *de charité*, de l’alcaldia pels pobres, pels mangants [mendicants], mos van posar allí perquè estàvem a fora, llançats com els gossos. Allí, a Martres-Tolosane mos vam quedar potser set o vuit anys, i després mo’n vam anar cap a Toulouse. Ia guanyàvem la nostra vida i mos vam posar en un hôtel [edifici], i després ia vam comprar caravanes, rulots, que diuen, i mo n’anàvem de poble en poble, i en una vintena d’anys tots més o menys teníem la nostra casa i potser la gent d’aquí s’ha civilisat una mica més.

–I per on vau passar la frontera?

–Per Pont de Rei [Vall d’Aran], i n’hi havie que passaven per la montanya. Hi havie un paio de Graus, Franchulé, li pagaven algo i passave per la montanya. Passave a tothom que vulgués passar, ere un noi que coneixie molt bé el camí i sabie les hores on estave la guàrdia civil, i “amagaros aquí ahora”, i després “endavant”, i després arribaven a Sant-Gaudens. Es deie Franchulé, de Graus, i ere un home perillós, eh! Si no li pagaven l’alquiler l’havesse matat, perquè ere un home que ere molt bona persona, ere un caballer, con dien allà, però passave els gitanos, i...

–I vau passar amb ell?

–Naltres no, que vam passar amb un passaport perquè, és clar, al Pont de Suert io era amic amb el fill del sargento i feia pases [salconduits] io, i venien gitanos, es van enterar que feia pases, io i el fill del sargento del Pont de Suert. T’explicaré: el pare se n’ha anat, pugem a dalt, en paper oficial, ficàvem el sello, i el fill firmave com el pare... “cinco duros”. Moltes vegades venien quatre, cinc... “pagarnos por adelantado”. I el feia io amb el fill, per als gitanos. Ere un *pase fronterizo*, que deien, *el pase*. Io tenia dotze anys, més o menys, i en tinc 75. Vai nàixer el 37, ere cap al 49 o 50. Venien d’Aragó... i ho sabien: “Sabes qué, que el Pajaro tiene un payico, el hijo del sargento, don Ángel, y hace los pases”. “Pos nem”. Me espiaban por Pont de Suert, allí en la plaza y me vían –s’adreça al fill–: “Ven, ven, ven, cuántos sois, somos cuatro, veinte duros”. Io era llest: “pagar!”, pagaven

i allavontes anàvem dalt... i mitat per mi i mitat pel fill.

–I hi havia gaires gitanos al Pirineu de Lleida?

–A Tremp estàvem en una casa que vam llogar, però de gitanos n’hi havie pocs. N’estaven més que pujaven errantes, s’estaven quatre dies, se n’anaven... I a Vilaller hi havie una bona fira, uns quants s’hi quedaven, pocs, perquè hi havie la Guàrdia Civil allí que no els volie. Els fotien al carrer i els hi tallaven el cabell.

El Pajaro explica que els gitanos –i molts que no ho eren– sortien cap a França per la Vall d’Aran i per Benasc, per les muntanyes. Assegura que per la guerra en van sortir molts, i a molts els van agafar els alemanys i els van portar a un camp de concentració. Ell va passar la frontera per la Vall d’Aran amb el passaport l’any 51. “Si no tenies bona conducta, passaport res, no te’l donaven cap [pas]”.

Els demano si recorden faules i històries d’abans, i la dona d’en Jesús rememora alguns títols de contes de la seua infantesa, que eren els generals que es contaven a Espanya:

–*El castillo de irás y no volverás, Los siete niños de Écija, Alí Babá y los cuarenta ladrones...* Lo contaban cuando encendían el fuego porque no tenían entretenimiento. Mi padre y mi abuelo los contaban, pero ya no me acuerdo.

–I cançons de la família?

“Cançons d’abans...”. El Pajaro fa memòria i entona una jota en castellà i després “y si no se le quitan bailando los colores a la tabernera”. Pensa una mica més: “el garrotín, el garrotán... el Peret ho cante”.

–I abans del Peret? –dic jo, buscant música tradicional.

–El Parrano hombre!, i el Marquès de Pota, que treballave a la Diputació; ere veí meu –tos dos eren gitanos molt populars a Lleida que tocaven cançons locals, traspassats fa poc.

Li pregunto per la manera de parlar que tenen els gitanos catalans de Montalban i ell atribueix les paraules especials del grup (*luenga, diure...*) a què “no saben català”. I corregeix: “No es diu *parlar*, es diu *enraonar*”. “Molts vénen de Barbastro i per allà, i ho barregen tot”.

Pel que fa a aquest grup emparentat que parla català nord-occidental, el que se’n podria dir el *clan* (un substantiu que ells no usen mai), no té un nom: “En una família, el més vell li dóna nom, i la meua és la família del Pajaro”. També ell ha sentit a parlar del Capullo: “Ere dels vells vells i venien d’Espanya, d’Andalusia, pero potser fa 200 anys”.

–I quan van venir els vells?, devia ser molt abans de la guerra... –pregunto.

–Van sortir d’Espanya abans de la guerra, durant la guerra i després, perquè mos fotíem de gana. Si véiem un pollastre, ai un pollastre!, els fotíem una boleta amb dos caps de misto...

–Com?

–Sí home, un truco. Tu tens deu cavalls, io arribo i devant teu mato els deu amb la mà només. Gafo un cartutxo de canya, el trenco i guardo els perdigons: “oi que és bonic aquest cavall!”, i li’n llanço uns quants a l’orella: comence així [sacseja el cap] i li van al selebro i ell mateix es mate, i amb un tocino, també. Ho veus?, devant teu mato el cavall, l’altre cavall... i els mato tots.

–I quin profit en treien?

–Cony, menjar carn, que mos fotíem de gana, coi. Aquesta és forta, no? “Oi quin cavall tan bonic...”. Anàvem amb rucs, amb una sàrria... i pam pam pam, anàvem amb una borrassa... Els tocinos també els matàvem així; les gallines també les matàvem així, allavontes li demanàvem al paio l’animal mort i mos el donave. Després n’hi havie una que féiem quan anàvem a la fira, i el ruc o la ruca anave coix, gafàvem una corda de guitarra fina a l’altra cama i llavontes se coixave d’un costat i de l’altre i no feve el coix, et dones compte? Eren trampes pels animals. Li donàvem una herba que es diu verdim [verdet],

la que surt a les sèquies. Li donàvem això i ja surtie més tranquil, palla no! i herba seca tampoc, al ras. És la historia gitana, són coses gitanes.

–Eren temps de fam...

–Ui! N’hi havie que menjaven gats, i havien arribat a menjar gos. Hi havia especialistes que els sabien matar, els gats, els retorçaven el coll, l’espellaven com un conill i el cuinaven. La pell, la fotien al foc, la rascaven: es deie *la mortxí*. La rascaven per treure-li els pèls, i deien que del gat ere lo millor.

La dona intervé: “D’això no n’hai menjat io”, “però el meu pare sí”, replica ell:

–Menjaven gat i això ere una gitana que li deien la Garsa i l’altra ere la Bienvenida, la mare d’un cunyat del meu pare, l’Arturo, el pescador, el José, això ere per la montanya, per Salàs i allà... I la Chiquitica, sobretot, que ere una tia meua, ere professional dels gats, ai, en tres segons ia no hi ere més... –“la Gatera también”, intervé la dona–. “Ai! Cuidado, cuidado, amaga el gat que puge la Gatera”, deien els paios del poble. Li deien la Gatera a Vilaller, a Salàs, a Balaguer, a Pont de Suert... tots els pobles. A Barbastro, a Graus, per tot arreu on naven, veien un gat i... La família es movie molt per aquests pobles. A Balaguer io hi tinc família.

–I àpats més habituals?

–El gitano menjave també molt la *por* [o tancada i erra final] del *balitxó* [porc]. El ventre... com es diu? La por. I después hi ha l’estómech, que en gitano es diu *el bucó*. Mamella de vaca també.

“Pajarica ponte, que saldremos todos”, li diu a la filla quan faig unes fotos abans de marxar.

* * *

Vaig a Villeneuve-sur-Lot, la Vilanova que esmenten sovint les famílies Gimenez i Flores, un dels llocs on van anar a viure molts dels seus integrants quan van abandonar massivament Cazères. És una població tranquil·la de 23.000 habitants situada a una vuitantena de quilòmetres al nord-oest de Montalban, a la riba del riu Olt.

És diumenge i em costa molt localitzar els catalans, perquè cap de les persones que m'han informat no tenia ni un telèfon ni una adreça de contacte. Hi ha un camp d'acollida als afores, però allí només trobo una família de catalans que no pertanyen al grup, es diuen Baptiste i són de Perigús i estan aquí circumstancialment. Aquest diuen que “al centre vila hi ha gitanos catalans espanyols”, que parlen diferent d'ells.

Per fi localitzo el local on els evangelistes es reuneixen per al culte. Estan celebrant l'ofici, però fora hi ha alguns homes i canalla jugant. Converso amb un i li demano per les famílies que viuen aquí. Hi ha Gimenez, que són catalans i espanyols, segons explica, i que aquí la majoria que duen aquest cognom són espanyols, i hi ha Reyes, que és “el més català”. Ell es diu justament Reyes, “com les Gipsy Kings, els coneixes? són catalans”. Diu que ells (els Gipsy Kings i els altres gitanos catalans) tenen una altra manera de parlar: “és un català serrat, és molt dur [dur]”: fan servir unes altres paraules i no diuen, com ells, *pantalons*, *silla* o *botella*, *diure* o *luenga*, “i a la *carreta* li diuen *carro*”. A aquest grup al cotxe (*votura* per als altres) li diuen “carro”.

Alguns nens juguen en francès i els fa una gràcia de no dir sentir-me parlar en català, i es criden entre ells per comunicar-s'ho i fer-me preguntes. Quan acaba el culte i la gent surt, sento més converses en castellà que en català, i m'adrecen al “pasteur”, que parla un català molt bo, tot i que té com a primera llengua el castellà. Es diu Santos Gimenez, (Torichka o Torichka Petit, es presenta), nascut el 1958. Diu que la seua família és oriünda de Montsó, Barbastre i Graus, i una de les jaies venia de Lleida. Ell va nèixer i vivia a Cazères, però un paio va matar amb “el carro” una tia seua, Juana Giménez, i a poc a poc tots van anar abandonant la població. No s'hi setien a gust; l'accident va tenir lloc davant de casa d'ella, i cada cop que hi passaven, la recordaven. Un darrere l'altre, tots van anar marxant. No va quedar ningú perquè el Loulou també se'n va anar, tot i que després va tornar. Ell tenia quinze anys quan va passar l'accident, de manera que va ser el 1973. La majoria dels que vivien a Cazères van venir a Villeneuve, i d'aquí molts

van anar després a Montalban. Ell té una germana que viu a Lleida, “perqué mantenim relacions amb Espanya”, i té família també a Llemotges. Ha sentit parlar del Capullo i diu que era un Flores. Li ensenyo la foto dels Gimenez al casament dels anys trenta i hi coneix tothom.

–I quan van sortir els jaios d’Espanya?

–El més vell que munto io és l’Agustinet [Gimenez]. Per dus [dos] custats, perquè eren dus que se cridaven Agustí.

L’Agustinet era de Graus i va venir “el segundo cop” l’any cinquanta (*segundo* és un castellanisme que es fa servir a molts llocs de la Franja).

–I el primer cop quan?

–No el sé, perquè feie força temps que vivia en França. Ia ny’hae gitanos en aquella villette que se cride Manes. Ny’hae gitanos dejà. Gitanos que eren parents, cosins germans de l’Agustinet i parents que tenie allí i ny’hae una mica pertot, a Saint -Gaudens també. I al costat de Saint-Gaudens, a Miremont, també. I pertut [abans ha dit *pertot*] ny’ha hagut gitanos, i antes. L’altre Agustinet ere el Flores, el Gimenez ere del costat del meu jaió i el Flores del de la meua jaia.

–L’altre també era de Graus?

–L’altre no el sé, feie més temps que estave aquí en França.

–Ell va ser el primer, per tant.

–Aquí en França me pareix que sí. No sé quan va arribar exactament, ni quan havia naitut tampoc. Me sé que el meu jaió, l’Agustinet Gimenez, va néixer al 1906.

–No saps si va venir jove a França?

–Exactament no te’l puc diure perquè diguent-te un temps m’enganyari [equivocaria] també. Ny’ha també altres Gimenezos que són vingut aquí, perquè el Agustinet ere del costat Flores, del costat Gimenez en ny’haie també, altres germans d’ell que també van vindre, que són la família que tinc a Montauban, que són famílies meues amb el Pajaro, amb el Pepe, Jojo..., qui són parents meus, del custat del pare. També van vindre fa força temps. Ara, no puc diure amb precisió el temps que fa que estem aquí.

–I és possible que, de la vostra família, altres més vells que l’Agustinet ja haguessin vingut a França?

–Pot ser que ny’haigue altres que són vinguts aquí antes même que els que pugue dir-te io, que no puc saber una precisió justa.

–Així que primer van anar a Mane i d’allí van tornar a Espanya, i quan van venir de nou a França?

–En cinquanta; en ny’ha que van tornar en coranta-vuit, altres en cinquanta, altres en cinquanta i dos. Al tour, alredevó dels anys cinquanta.

–Per tant, eren a França, va esclatar la guerra mundial i se’n va anar a Espanya per evitar la guerra.

–Se’n van anar un temps a Espanya.

–Però per fugir de la guerra d’aquí?

–Segur, dic io, que sí. Van tornar i es van establir a Manes un temps, i de Manes van passar a Cazères.

–I a Cazères hi va haver l’accident de la vostra tia Juana Gimenez... Què va passar?

–Un paio amb un carro la va agafar, la va tamponar i la va matar, davant de la seua casa.

–Un carro és el que els altres gitanos catalans en diuen *votura*?

–Carro és més gitano.

–Quants anys tenies?

–Més o menos quinze. Vam vindre aquí a Vilanova, trenta o coranta que vam vindre aquí i uns altres van nar a Montalbà, que se van establir allí i encar [erra final muda] estan ahí.

–I heu mantingut relacions amb els parents que se’n van anar a altres llocs?

–Als gitanos de Saint-Gaudens los coneixo, sé quins són. De lluny sem una mica parents, me no són una gent que coneixo veritablement.

–Però son família vostra?

–De lluny, de lluny [pronuncia perfectament aquest mot de dicció impossible per a un nadiu en francès o espanyol]. Ells també estaven a Manes, los vells [e oberta] eren parents, amb los vells eren cosins germans.

–Quan dius “els vells” et refereixes al teu jaio?

–Sí, cosins germans en tenie un o dos a Manes, i eren parents.

–De la vostra família on més hi ha gent?

–A Saint-Gaudens, a Cazères: el Loulou... De la família del meu jaio, del costat del meu pare, me pareix que estem tots aquí i a Montauban. De la meua mare ny’ha... La meua mare surt de Lavazan, una vila aquí al costat; ny’ha quatre o cinc families. La meua mare és de la família [abans ha dit *família*] Cortès i els Gabarres.

–Són catalans?

–No, tots espanyols. Els Gabarres són tots espanyols. Ells tenen parents en Lleida, i a Barcelona, també. Parlen espanyol tots. A Miremont també. És la mateixa família de Miremont i Saint-Gaudens, eren la mateixa família, que han nat un a partir d'aquí, altres se van quedar a Miremont.

–Aquesta família té algun nom o són els Gimenez?

–No, són els Gimenezos. Antes portaen el nom del més vell. Quan un se cridave... mettons [posem], com te vai diure io? Enrique, mettons, los Enriques volien diure tota la seu família, pero particular un nom, no. Ny'ha que els donen nom a tota la família: los Chorlos, los de los Revolvers Blancos... No, naltros sem cada un el seu nom i sem... voilà.

–I a la família teniu algun costum especial?

–Avui s'han convertit a Déu casi casi tots. I sem gitanos, segur. No mos podem canviar la sang, me... s'han tornat molts de nantros cristianos, pa caminar con Déu, han canviat de vida, no es la mateixa forma i la mateixa manera de viure i sem contents que sigue així. Aunque sempre se quedem gitanos, eh! Tota cosa bona, la guardem.

–I per què, si veniu de Graus, a la vostra família n'hi ha que parlen espanyol i d'altres que parlen català?

–Perqué hi ha molta gent de naltros que s'han casat, han agafat dones catalanes i han parlat una mica català. Nantros no parlem un català pur, parlem català una mica xapurreat. Els de Périgueux també parlen català, una mica xapurreat també, els de Saint-Gaudens també d'una altra forma, me sempre s'ha quedat una mica de la nostra família que toque catalana.

–I quines diferències hi ha en la manera de parlar català?

–Naltros el que fem melangem de cop el català, l'espanyol i el francès, i quan no sabem diure una palabra en català, la diguem sigue en espanyol sigue en francès, o sigue, una palabra inventada, com ho vai a diure això...? Xapurreat, com podem... Diem *silla*, la

palabra verdadera és *una cadira*. Naltro diguem: “porta’m la silla”, paque *silla* està sacada de la palabra espanyola *silla*. Si parlo entre nantros dic: “te vai diure algo”, que és espanyol: *algo*. Si parlo amb un català li dic: “te vai diure quelcom”. Per exemple, com digueu valtros *un vaso*? En espanyol se diu un *vaso*, com digueu en català? Nantro diguem més *un vaso*. Sabem nantros que *got* és la palabra que se raprotxe més al català, i *una ampolla* també sabem que és *una butella*. I nantros aquí direm *una butella*, que se pareix més al francès.

–I on més teniu parents a més de les ciutats de què hem parlat?

–Del costat de la meua mare tinc altres parents que estan a dalt, antes d’arribar a París [no li surt el nom del lloc]. Pero un tio sol, amb els seus fills. Aquí tinc el meu pare, el meu tio, la meua tia, els meus cosins germans. Io hai sigut un nen, un xic que m’agrade recordar i saber d’on vinc. Sempre m’ha agradat saber quién sic [sóc: alguns pobles de la Franja fan servir aquesta variant], qué forma de gitano sic, si sic gitano, gitano, gitano, gitano montant en montant o si no he sigut gitano.

–I ets gitano?

–Gitano de la punta del dit del peu hasta del cap. Si no ho siguéis no ny’ha ningun mal. És així.

El pastor explica que “el meu pare també parle català, una mica, com a io, no el parlem bé, con la mica que sabem, fem”. Diu que hi ha vells de la família que tenen 85 i 92 anys, i li demano si els podem contactar. Un és el seu pare:

–És vell, pots parlar con ell. Aquet home..., mais són vells. Me pareix que ara no és el moment de nar a vere’ls.

–El podem telefonar, al teu pare?

–Vai a cridà’l ara –marca–. Papa, me sientes?, ha venió aquí un payo. És així, no? Sí, es un payo. No puedes recibirlo tú? –el seu castellà és excel·lent.

El pare no té ganes de parlar i en Torichka s'excusa: “La meua mare no està bé”.

–I els Reyes, també estan emparentats amb vosaltres?

–Els Reyes són més catalans. Nantros parlem més espanyol, me el Gimenez estan melanjats. Uns quants sem una mica parents con els Reyes. No sé com van ribar. Els Castros també són més espanyols.

Ja fa estona que mira el rellotge perquè ha de dirigir el culte en una altra congregació.

–Que Déu te bendigue company i que Déu te guarde pa nar i pa tornar. Que Déu te guarde.

Annex 20. Relats de viatge (grup occidental, orígens)

Entre Catalunya i Aragó

Fraga (Baix Cinca) és la població de la Franja catalanoparlant d'Aragó que alberga una població més alta de gitanos. El parlar local presenta alguns dels trets que exhibeixen els Flores, els Giménez i els Reyes de Saint-Gaudens. Montauban i Villeneuve-sur-Lot. Amb Mary Zapater, investigadora de les tradicions locals i directora de la revista *Fogaril i calaixera*, recorro el que des de fa unes dècades és el seu barri, les velles cases entorn de l'església de Sant Pere, al centre del nucli històric. Diu que a la ciutat hi ha uns 500 gitanos. Antigament, quan la població encara no s'havia expandit a l'altra banda del Cinca, eren establerts a la zona dels Corral, passat el passeig del Cegonyer.

La periodista explica que tots es diuen Doya Giménez o Giménez Doya, dues famílies emparentades des de fa dècades. Un dels homes grans de la comunitat és Pedro Doya, que va nèixer a Bellver de Cinca el 1940. El seu pare era d'Alcanyís i sa mare, de Vallobar. A tots tres pobles parlen castellà i confronten amb els últims catalanoparlants, i el castellà és la llengua que fa servir en Pedro, que viu a Fraga des de la joventut. Abans havia viscut a Montsó i a Albalat de Cinca. Explica que la família antigament “feia la vida en tota aquesta ribera”, des de Barbastre fins a Fraga, seguint el Cinca. “Fèiem la roda”: recorrien aquests pobles guanyant-se la vida amb els oficis tradicionals dels gitanos, amunt i avall. Ell té memòria que “després de la guerra” dos a tres cosins segons seus van anar a França.

La Mary li pregunta pels Borrasca, que eren molt coneguts a Fraga i fa unes dècades que se'n van anar. Eren tractants de cavalls i van fer molts diners. Pedro recorda que la seua llengua familiar era el català i que van anar a Lleida o s'hi van estar molts anys, però no sap on són els descendents.

Una altra persona gran és Enrique Doya, el Moreno, nascut, també el 1940, a Alcolea de Cinca. Viu a Fraga des dels disset anys i s'expressa en castellà. Té records vagues de familiars que "fa molts anys" van anar a França.

Els membres de la comunitat de Fraga de més edat són el matrimoni format per Enriqueta Doya i Enriquet Giménez, i els anem a visitar a casa. La dona, que té 85 anys, demana que excusem el seu home, que avui no s'ha aixecat del llit i té malament una cama. Li demano si té memòria de quan va arribar la seua família a Fraga:

-Els meus jaios ja estan enterrats astí. La jaia Carmen i el jaio Colás, que ere de Saragossa.

Jaio, el terme utilitzat per tots els gitanos catalans a França, és el mot habitual usat a Fraga, on són desconegudes *padrí*, l'habitual a la veïna Lleida i a tot el Pirineu, i *avi*.

L'Enriqueta parla el català local, si bé en la relació familiar fa servir el castellà. Explica que els Borrasca eren gitanos de tota la vida de Fraga, tractants de cavalls. Van anar a Lleida i després alguns van emigrar Catalunya endins. La dona diu sense gaire certesa que es deien Reyes. La Mary destaca que això introdueix un cognom nou, perquè a Fraga, recalca, tots es diuen Doya Giménez o Gimenez Doya, i ella la matisa: "El meu home é Doya Reyes". Ella segueix la norma, perquè el seu segon cognom és Giménez. La Mary destaca que les dues famílies "de tota la vida a Fraga" eren la d'ella i els Borrasca.

L'Enriqueta té un record "pel gitano que van fer sant, lo Ceferino, aquell ere de Barbastro". Ceferino Giménez Malla, el Pelé, és el membre més conegut d'aquesta comunitat gitana itinerant per la ribera del Cinca i les comarques de Lleida perquè el 1997 l'Església el va beatificar perquè va ser assassinat el 1936 a Barbastro per defensar la fe catòlica. Nascut el 1861, va seguir durant més de quaranta anys una vida itinerant i el 1912 es va casar amb una cosina germana, Teresa Giménez, i es va establir a Barbastro, en una casa. Primer s'havia dit que havia nascut en aquesta població, després, a Fraga, i després a Benavent de Segrià, una quinzena de quilòmetres al nord de Lleida. Va ser tractant de bestiar i va fer i vendre cistells, dues de les professions tradicionals dels gitanos.

El Pelé (*Collons*, en caló) no va tenir fills, però va adoptar una filla de la cosina de la seua dona, Pepita, “perquè eren molts germans i no era fàcil mantenir-los a tots”, segons explica Isabel Jiménez Cenizo, descendent de la filla adoptiva, que explica que el Pelé era oncle besavi seu. Ella viu a Saragossa i és representant territorial a l’Aragó de la Fundació Secretariat Gitano.

La biografia de Ceferino Giménez és, en bona mesura, un misteri. Quan el van beatificar, alguns investigadors del Vaticà van fer una petita recerca i es va comprovar que havia estat batejat a Fraga, però una de les gitanes més velles de Barbastre va dir que havia nascut a Benavent de Segrià i una altra a Alcolea de Cinca, de manera que l’únic clar és que el Pelé era un representant de la comunitat gitana que fluctuava entre la ribera del Cinca i les terres de Lleida. La Isabel explica que encara avui la seua família és dividida entre Barbastre i Lleida. El que se sap del cert, segons el testimoni d’Isabel, és que resava en català i que els seus descendents feien servir moltes paraules catalanes tot i que vivien a Barbastre. El mateix pare de la Isabel en deia moltes i ella mateixa en tenia incorporades al seu vocabulari a Astúries, d’on és la seua mare i on es va criar. “Fins que no vam anar a viure a Saragossa no vam veure que no eren paraules pròpies de l’Aragó, sinó catalanes”, diu.

També el Pelé va anar a França, segons els records familiars. Quan va acabar la primera guerra mundial hi va haver un gran excedent de cavalleries i Ceferino Giménez en va importar dos vagons plens. Les transaccions les va fer, sembla, a Oloron (Pirineus Atlàntics) i Dax (Landes), i el futur beat es va establir a Barbastre perquè hi havia més facilitats per a la venda.

* * *

Graus és una població on alguns dels gitanos del nucli nord-occidental de França situen les seues arrels, però avui hi queda una única família composta per tres persones, el matrimoni format per Elisa Cortés Cortés i Antonio Cortés Buatas, i un fill. Al voltant del 1970, un gitano molt conegut, José Escudero Castellón, la seua dona i la prole, sis o set fills, van emigrar a França, i fa uns anys van tornar i es van instal·lar a Barbastre. Al poble els recorden molt perquè era molt popular, li deien El Señorito i sempre anava “de punto en blanco”, amb americana i barret.

Un estudiós de temes locals, José Antonio Betato, explica que hi va haver un èxode general dels gitanos de la vila arran d'un incendi que hi va haver cap a la fi dels anys quaranta que va deixar diversos morts. Una família local de gitanos, els Giménez, tenia un cinema ambulant i un dia es van encendre les bobines i es va generar un incendi que es va propagar ràpidament amb conseqüències funestes. Tots els gitanos que vivien a Graus se'n van anar de resultes de la desgràcia. Els morts van ser enterrats al cementiri local i durant molts anys grups nombrosos de gitanos, "potser se n'aplegaven 200 per Tots Sants", acudien anualment per honorar els familiars: "Alguns venien de França i es presentaven amb cotxassos impressionants, Mercedes i Cadillacs".

Tan en aquesta població com a Barbastre *llengua és luenga*, com diuen els gitanos del grup nord-occidental, per bé que el mot per a *aigua* es igual que en català, i no pas *au-gua*, que és el que ha estat incorporat a l'estàndard aragonès.

Per a Betato, "el poble dels gitanos" de la zona és Barbastre, on se'n van anar molts dels que vivien a Graus. Avui, en aquesta població en viuen 310, radicats principalment al nucli antic, segons el cens elaborat el desembre del 2013. María Eugenia Broto, una educadora social que fa tretze anys que treballa amb la comunitat, diu que no té cap coneixement de migracions antigues a França, si bé els últims anys hi ha anat una família que ha acabat tornant. Els cognoms més habituals són Giménez, Jiménez, Castellón, Gabarre i algun Carbonell, que és, sobretot, segon cognom. També hi ha algun Bautista i algun Dual, procedents de Saragossa, on aquests dos cognoms són molt habituals entre la comunitat gitana. Ella conta la història dels Escudero de Graus: Els avis van emigrar a França i fa uns anys van tornar. Una filla es va quedar a França, probablement casada. Dels que van tornar, dues filles es van casar amb paios i una amb un algerià, i els néts s'han casat de nou amb gitanes.

Segons María Eugenia Broto, fa molts anys que no es produeixen desplaçaments a França. Els últims són de principis dels vuitanta i totes temporals: anaven a fer la verema i tornaven.

Montsó és la població de la zona que té més gitanos, potser uns 700 o 800, si bé aquesta ciutat no és citada pels gitanos francesos. La majoria es diuen Giménez i Heredia, i hi ha també alguns Gabarre.

Al Somontano queda encara un dels vells passadors, Martín Arnal Mur, d'Angüés, nascut el 1921. Havia sentit a parlar del Franchulé de Graus, el passador que esmenta el Pajaro de Montalban, però no el va arribar a conèixer. Ell va ajudar gent a passar les muntanyes ja en la retirada de les tropes republicanes i, perduda la guerra i exiliat a Tolosa, va passar maquis i fugitiu d'una banda a l'altra. El camí que feia sempre era per la vall de Gistau, seguint la vall del Cinca i remuntant el Cinqueta des de Saravillo cap a amunt fins a l'estany i el port d'Urdiceto, a 2.405 metres. Una vegada va travessar pel port de Benasc. Ell no va passar mai gitanos, diu que aquests se les arreglaven sols per anar a França. Quan necessitaven cavalleries sí que recorrien a ells.

* * *

Molts d'aquests gitanos fluctuen entre Aragó i Catalunya, com mostra el cas dels de Balaguer. Juan Carlos Giménez Giménez, *Zape*, que és el representant de la comunitat davant l'Ajuntament, és va criar a Barbastre, per bé que va nàixer a Santander. Dels 400 gitanos que avui viuen a la població, la majoria procedeixen de Barbastre, de Montsó, de Bujaraloz, d'Alcolea de Cinca... “Tots eren de l'Aragó”, diu referint-se “als vells”. El “patriarca” va ser Enrique Díaz, avui ja traspasat, que era procedent de Candanos i va viure més de 60 anys a Balaguer. Era germà de l'àvia d'en Juan Carlos.

Un altre dels gitanos primigenis de Balaguer va ser Arturo Giménez, el Tambor, una família catalanoparlant que venia de Tremp. Van venir a Balaguer fa 70 o 80 anys “buscant un lloc tranquil”, perquè eren ambulants i tractants de bestiar i a Balaguer hi havia una fira important.

Un altre dels primers va ser el Pins (Hernández de cognom), també de família catalana, que era l'avi d'un cunyat d'en Juan Carlos, i que comprava i venia mules i feia fira a Balaguer.

Els Pajaros també eren dels antics. “Era el meu avi, Jesús Dual Giménez –diu en Juan Carlos– i vivia a Balaguer”. Li pregunto per l'ús del mot “avi”, que no és propi ni dels gitanos catalans ni d'aquestes comarques, on es diu *padrí*. Juan Carlos reconeix que els gitanos diuen “jaio”.

Totes aquestes famílies “de vells” anaven a França estacionalment a fer feines agrícoles, generalment a collir la mongeta, i els llocs que li sonen al Juan Carlos on anaven era Saint-Gaudens i Montalban. “La meua dona anava a treballar als catorze anys amb la colla dels fills de l’Enric Díaz –explica–, tota la família dels Enrics anava a treballar a França a la mongeta”, però cap s’hi va quedar, segons el seu record, només hi anaven estacionalment i tornaven, i sempre hi per feines al camp.

A Tremp i a la Pobla de Segur hi havia antigament gitanos, però fa uns anys tots van venir a viure a Balaguer perquè es van fer evangelistes i allà no hi havia culte. Eren també famílies barrejades d’aquí i allà, i a la Pobla, aragonesos, Bautista i Navarraz. Ara ja no hi queda ningú. Balaguer va ser, segons en Juan Carlos, el primer lloc d’Espanya on va arrelar l’església de Filadèlfia a partir de predicadors que van venir de França (efectivament, a Balaguer es va crear la primera congregació evangèlica gitana de Catalunya, el 1966 –Arencón Edo 2012:15–). Ara, el 95% dels gitanos de la població hi pertanyen.

M’he reunit amb en Juan Carlos en una sala de l’Ajuntament i, quan en surto, a la plaça del Mercadal hi ha alguns grupets de gitanos, com sol ser habitual. Teresa Escudé Pubill m’explica que les tres famílies “d’antics” de la ciutat eren “los Enrics, el Pajaro i els Tambors”. Ella pertany a una de les poques famílies catalanes de la comunitat local: “Som tres famílies de catalans, els altres són castellans i la majoria vénen de l’Aragó”, explica. El seu pare ja era fill de Balaguer i diu que “els nostres vells estan enterrats al cementiri vell de Santa Maria”, per demostrar que la cosa ve d’antic. Molts dels Pins se’n van anar a Manresa, “on hi ha molts gitanos catalans”, i encara compren cavalls. “La meua mateixa família, Pubill, estan escampats per tot Catalunya: el Jaume Pubill, de la Fuliola (Noguera) era futbolista i va jugar amb Ramallets al Barça, el cantant Perret també és familiar seu. Tenim parents a Salt, a Girona, a Mataró... Tots Pubill”. En la joventut de la Teresa, que té uns 65 anys (2014), quan arribava la temporada molts gitanos locals anaven a collir raïm, albercocs o mongeta tendra a Bordeus, a Tolosa, a Montpeller... No se’n va quedar cap, tots van tornar, segons explica.

La Teresa parla un català excel·lent i diria que ancestral, amb modismes que ja no se senten, com ara *bonya* (boina) o *ta ca* (cap a), salpebrat abundantment amb mots calós, que es recrea a deixar anar.

A Balaguer es reproduïx, doncs, la síntesi de gitanos procedents de la ribera del Cinca, inclòs Barbastre, i de les terres de Lleida, per bé que el seu parlar és com el dels seus veïns paios, sense cap de les característiques que han desenvolupat les famílies Gimenez, Flores i Reyes a França.

A Bellcaire d'Urgell, a nou quilòmetres de Balaguer, viu un oncle de la Teresa que és dels gitanos més coneguts d'aquestes comarques: Mingo Escudé Pubill, el Conill per a tothom. Quan va nèixer, el pare deia “ai, hai tingut un conillet, i Conill se va quedar”, explica el nét. Va nèixer a Golmés (Pla d'Urgell) el 1928 i viu de tota la vida en una casa en un extrem de la població on ha posat al centre de la façana blanca un baix relleu de ferro d'un metre i mig d'alçària on apareix una ferradura encerclant el cap d'un cavall. És el seu símbol, perquè tota la vida s'havia dedicat als cavalls, i encara en té en una quadra annexa. Quan el vaig a veure es posa la brusa dels vells tractants de bestiar, que conserva amb cura i un barret de palla, i agafa la vara –un canya molt polida– que va portar a les fires de mig Catalunya durant més de seixanta anys. Anava sobretot a Organyà, a Salàs de Pallars i a Verdú, les grans fires de les terres de Ponent. A aquesta darrera el últims anys hi havia portat dos tràilers sencers de cavalleries per vendre. Explica que feia de tot per *arreglar* els animals més espatllats i poder-los vendre.

El seu fill, Josepet Escudé Reyes, que té 63 anys, explica que fa molts anys hi havia força gitanos que anaven a França. Ells mateixos hi tenien un oncle que va venir “quan vivia el padrí [el pare d'en Mingo], amb dues caravanes, amb uns cotxes d'aquells que deien *Tiburón*; van vindre aquí, vam fer un dinar, el padrí va comprar un corder, es van quedar fins l'endemà i prou, no els ham tornat a veure mai més”. Ell tenia aleshores set o vuit anys, de manera que va ser entorn del 1958. “Era un germà del padrí, i de petit se n'havia anat cap a França amb una caravana de cavalls, i ja s'hi va quedar”. Li deien Gegant. “Ere fadrí i va marxar amb uns hungaros amb una caravana i ja no va tornar”, reitera en Mingo.

El nét, Paco Escudé, diu que tenen parents per tot arreu a Catalunya. Els cognoms dels gitanos catalans es repeteixen en un lloc i un altre i tots es coneixen. Li esmento la llista dels cognoms dels gitanos de França i ell té parents que els porten gairebé tots. Patrach diu, però, que aquí no se'n troben: “Aquests són de cap a Girona, però ara ja no n'hi ha”,

diu. “Hi ha el vell Joan Patrach, de Figueres”, li matiso jo. “Ja no, respon”, va morir fa un parell de mesos [som el juny del 2014], ho sé perquè a l’enterro d’una tia meua a Manresa [es deia Vila], on n’hi ha molts, de catalans, em van dir que el mateix dia s’havia mort el vell Patrach”. Em permeto un record per al reconegut Joan Patrach: la vella nissaga que havia travessat Europa, Patrakos 600 anys enrere a Grècia, desapareix de les comarques de Girona i ja només perviu –per bé que vigorosa– en la diàspora francesa.

Qui també coneix el Gegant és Antoni Salazar, el president de l’Associació Cultural Gitana de Lleida, nascut el 1938, que explica que la mare de la seua dona i la dona del Gegant eren germanes. Rebia aquest sobrenom perquè era molt gran. Ell explica que l’oncle Àngel i molts altres gitanos de Lleida van anar a l’exili a Perpinyà quan va acabar la guerra per qüestions polítiques, perquè eren de Joventut Republicana. L’oncle Àngel es va integrar en el grup majoritari de catalans perquè, en paraules de l’Antoni, una filla seua es va casar amb lo Tonet, germà de Manitas de Plata.

El grup lleidatà té altres llaços amb els gitanos d’Arle, segons ell, perquè la família de la seua sogra, que es deia Teresina Girabel, “eren cosins germans carnals amb el Cotx, el pare del cantant dels Gipsy Kings”. Joan Argilès, advocat i bon coneixedor dels gitanos de Lleida, concreta que aquest era Josep Reyes, d’Arle, el Porc. Ell ja va nàixer a França, però els seus pares eren del Pla d’Urgell.

Les relacions entre les diferents famílies de gitanos catalans són profundes i ancestrals. Segons Salazar, els Pubill també tenen un origen a les comarques de Ponent. Peret, Pere Pubill Calaf, el pare de la rumba catalana, deu el sobrenom a casa Peret d’Alguaire (Segrià), on havia nascut el seu pare, el Mig-amic. “Els gitanos agafaven els noms de les cases pai-rals d’on venien de temps antics”, diu. Els Salazar vénen de Salamanca –“el pare va vindre fadrí” – i la família de la seua mare, Hermínia Giménez Oliver, la Tia Morena, era d’Osca.

Arran de la guerra, “moltes famílies fortes de Lleida” es van exiliar, sobretot Pubill, Ximénez i Reyes. Molts dels “antics” de Lleida havien anat cap a França, i també cap a altres punts de Catalunya. Segons Antoni Salazar, entre 1917 i 1925 els gitanos d’Alcarràs (Segrià), que eren Doya, originaris de l’Aragó, se’n van anar a Figueres per “problemes entre famílies”:

–L'Oncle Negre, de cal Ferrero d'Alcarràs, sabia tota la música de Lleida: el garrotín, el sandó, la rumba vella... Només arribar a Figueres, es va fer xatarrer i anava a Cadaqués. El Dalí, el sent tocant la guitarra, descalç, se'n meravella i el nomena *xatarrer de Cadaqués*, i el cridava per a les festes, on ballava una altra gitana de Lleida, la Buteu.

La història, més o menys llegendària, però que repeteixen altres gitans, incorpora Federico García Lorca i, ja un cop a Arle de Provença, Picasso, Manitas de Plata i Josep Reyes, que haurien rebut dibuixos del geni de Màlaga i els haurien venut per uns pocs francs.

Annex 2.

Dades de migracions

Annex 2. Dades de migracions

Orígens al Principat

Els web Geneanet.org recull dades fornides per persones que han resseguit els seus antecedents familiars amb moltes hores de recerca pacient en registres de naixements, casaments i decessos a tot França, i Genealogie.com acull el buidatge de registres i arxius històrics francesos, particularment els dels ajuntaments. Gràcies a aquestes dades trobem catalans que ja a finals del segle XVIII van passar la frontera. Els cognoms, els oficis i els enllaços matrimonials els fan perfectament identificables. El seguiment d'aquestes persones permet traçar els itineraris que van fer per França des que van sortir de Catalunya.

Els noms, els cognoms i els sobrenoms s'han mantingut tal com apareixen en els registres francesos. A vegades apareixen dues versions del cognom alhora –generalment la segona entre parèntesis– davant del dubte del funcionari del registre i ajudat pel fet que els gitans eren analfabets. Quan hi ha simplement el número d'acta, és referent a la ciutat on té lloc el naixement, el casament o el decés. A vegades s'acompanya amb la URL on es troba la dada.

A continuació es presenta una llista extensa que recull dades de gitans catalans residents a França (inclosa la Catalunya Nord) que tenen antecedents familiars al Principat localitzades a partir de recerques dels cognoms habituals. Els casos més significatius d'aquesta llista figuren ja en el corpus central del treball.

El conjunt d'aquestes dades dóna una radiografia dels viatges dels catalans a França, els llocs on es van establir, els pobles d'origen, els noms de les famílies que van participar en les migracions i com aquestes es van relacionar entre si.

S. XVIII

El traficant Pascal Patrac i Vicente Gender van ser pares de Rose Juste Patrac, nascuda el 17 juny del 1784 a Estagell (Rosselló). El fet que la dona figuri com a Vicente (Vicenta) i no Vincente podria indicar que és nascuda a Espanya. La filla es va casar el 28 d'abril del 1814 a Besiers amb Barthelemy Jean Reyes, nascut el 28 de febrer del 1789 a Figueres (Alt Empordà), tractant de bestiar. Aquest era fill de Guilhem Reyes, que s'havia casat el 27 de febrer del 1783 a la parròquia de Sant Pere de Pals (Baix Empordà) amb Nuria Angela Theresa Pubill, nascuda el 24 d'abril del 1764 a Olot (Garrotxa).

Barthelemy Jean Reyes tenia una germana i un germà:

-Maria Magdalena Antonia Reyes, nascuda l'1d'abril del 1786 a Pals (Baix Empordà). Es va casar el 17 de novembre del 1804 a l'església de Santa Maria de la Bisbal (Baix Empordà) amb Francisco Bohigas (1772-1842) (Naissance: acte décès 1842 Béziers).

-Antoni Ramon Miguel Reyes, nascut el 8 de gener del 1814 al barri de Pont Major de Girona.

Els avis paterns d'aquests eren Esteva Reyes i Marie Cargol, i els materns, Barthomeu Pubill (nascut 1725) i Maria Madalena Teresa Boigas, nascuda el 30 de juliol del 1724 a "Santa Pau-Gerone-Espagne". Aquesta tenia dues germanes i un germà, tots tres nascuts al mateix indret. A cadascun dels germans els figura el cognom amb una grafia diferent: Bohigas, Boigas, Boigues, Bohigues.

(<http://gw.geneanet.org/juncal?lang=fr;iz=3;p=barthelemy+jean;n=reyes>)

* * *

Michel Baptiste i Marie Reyes, anomenats tots dos « Gitano » al registre de Sant Pere Pescador (Baix Empordà), d'on eren originaris, van tenir dos fills que es van dir Jean tots dos:

-Jean Baptiste, nascut el 8 de desembre del 1784 a Espira d'Agli (Rosselló), tractant de cavalls. Es va casar el 29 d'abril del 1814 a Besiers amb Thérèse Marie Antoinette Reyes, nascuda el 25 de gener del 1799 a Figueres (Alt Empordà), filla d'Etienne Reyes i de Vicente Marie Angèle Reyes (1er et 2ème Publication mariage (p 67 et 68) acte mariage 29/04/1814 (P 16)).

-Jean Baptiste, nascut el 1787 a Hostalric (Selva), tractant de bestiar. Es va casar a Besiers amb Marie Riquette Soulé, nascuda el 3 de setembre del 1797 a la Bisbal d'Empordà.

(<http://gw.geneanet.org/juncal?lang=fr;iz=3;p=therese+marie+antoinette;n=reyes>)

* * *

El 28 de juny del 1791 va morir a Elna (Rosselló) als 60 anys Elisabeth Patrac et Pubill, originària de Camprodon (Ripollès) (acta n. 104310012125912085).

* * *

El 31 de març del 1835 el tractant de cavalls Jean François Patrac, nascut a Elna el 1791, es casa amb Elisabeth Stulp a Bonny-sur-Loire (Loiret). Era fill de Jean Patrac, tractant de cavalls traspasat a Figueres el 1810, i de Vincente Escoder (acta n. 102320013090911216).

* * *

El 9 de maig del 1792 es van casar a Canet de Rosselló Joseph Baptiste, tractant de cavalls, nascut a Sant Andreu de Palomar (Barcelonès) i Françoise o Thérèse (sic) Beranguer, originària de la parròquia de Santa Maria del Pi de Barcelona (Union p85/93). Els pares d'ell eren François Baptiste i Marie, i els d'ella, Antoine Beranguer, que figura com a “tondeur gitan”, i Françoise Ximines, ja traspasada. Joseph Baptiste figura com a resident l'any IX a Perpinyà (acta n. 104320001745512085).

(<http://gw.geneanet.org/mnomade?lang=fr;pz=laure+clauden;nz=meresse;ocz=0;p=joseph;n=baptiste;oc=12>)

* * *

Florence Barangué, nascuda vers 1777 a Barcelona, va morir el 22 de maig de 1837 a Perpinyà (Décès 207/507). Es va casar amb Martin Vidal.

(<http://gw.geneanet.org/mnomade?lang=fr;pz=laure+clauden;nz=meresse;ocz=0;p=florence;n=barangue>)

* * *

El 30 de juliol del 1795 es van casar a Elna (Rosselló) Jean Gil, originari de “Ransone [?], Espagne”, de 36 anys i vidu d’Eulalie Arbonès, amb Thérèse Baptiste, de 19 anys, natural de Torroella de Montgrí (Therrugeilles de Montgri) i vídua de Joseph Pey. Els pares d’ell eren Arcis Gil i Françoise Franquese, i els d’ella, François Baptiste i Hyacinthe Castellu, tots quatre traspassats (acta n. 104320011616812085).

* * *

Jean Patrac, nascut el 1785 a Figueres i traspassat el 1846 a Besiers, i Thérèse Pubill, nascuda el 1789 a Castelló d’Empúries, van ser pares d’Antoinette Patrac, nascuda a Ribesaltes (Rosselló) en data desconeguda. Aquesta es va casar amb Joseph Bouzigues.

* * *

El 6 de març del 1791 es van casar a Olot (Garrotxa) Joseph Caragol, negociant originari de Ripoll (Ripollès), i Theresa Carbonell, natural d’Olot. Ell era fill de Joseph Caragol i de Josepa Escudera, i ella, de Francisco Carbonell i Maria Rosa Pubill. No sabem en quin moment aquest matrimoni passa a França, on es troben els seus descendents (acta n. 104320005386412085).

* * *

Eudal Caragol i Sivina Oriunda van ser pares de Jaume Caragol, que es va casar amb Maria Anna Espinassa. El matrimoni va tenir quatre fills:

-Maria Anna Caragol, casada amb Anton Reyes. Van ser pares de Teresa Antonia Reyes, nascuda el 6 de gener del 1796 a Santa Maria d'Amer de Girona.

-Anton Caragol, casat amb Maria Angela Reyes. Van tenir tres fills que van nàixer a Amer.

-Maria Caragol, casada el 3 de febrer del 1793 a Blanes (Selva) amb Anton Batista.

-Antonia Maria Francisca Caragol, nascuda el 2 de juliol del 1772 a Canet de Mar (Maresme).

No hi ha notícia del membre de la família que va passar a França. Geneanet.com

* * *

François Bouzigues, nascut vers 1762 a Mataró (Maresme), traspasat l'11 de gener del 1842 a Besiers (Erau) (acta de decès p9/116). Es va casar amb Marie Reyes, nascuda vers 1771. Tots dos van ser pares de Barthélemy Bousigues, nascut l'1 de maig del 1810 a Puisserguier (Erau), marxant de mules. El 1838 era domiciliat a Montagnac (Erau).

Aquest es va casar amb el 26 d'abril del 1848 a Besiers amb Françoise Antoinette Marie Soles (acta unió p.26). Van tenir sis fills.

(<http://gw.geneanet.org/mnomade?lang=fr;pz=laure+claudes;nz=meresse;ocz=0;p=barthelemi;n=bousigues>)

* * *

El matrimoni format per Gabriel Escuder i Francisca Escudera van tenir una filla: Maria Escuder, que es va casar amb Joan Batista Patrach i van tenir un fill: Vicens Miquel Gabriel Patrach, nascut el 3 de maig del 1768 a Olot (Garrotxa). Aquesta és la primera data i la primera referència geogràfica que apareix. No sabem el descendent que va anar a França.

* * *

Francisco Bohigas, tractant de cavalls fill d'Anton Buhigas (amb u) i Antonia Malla, va nàixer a Mataró el 1772 i es va casar amb Maria Reyes, nascuda també al Principat. Van ser pares de Bathélemi Bouzigues (Bousigues) (el cognom figura d'aquesta manera), nascut l'1 de maig del 1810 a Puisserguier (Erau). Francisco Bohigas va morir l'11 de febrer del 1842 a Besiers i el seu fill Barthelémi, marxant de mules, va morir abans de 1869.

(<http://gw.geneanet.org/juncal?lang=fr;iz=3;p=anton;n=buhigas>)

* * *

Rose Patrac, nascuda el 1780 a Figueres, es va casar amb el tractant de cavalls Pierre Baptiste Reyes, nascut a Girona i mort el 1810 a l'hospici de Besiers. Rose Patrac es va casar a Besiers en segones noces el 1817 amb Joseph Anton Pere Batista Baptiste, nascut el 1787 a la Geltrú (Garraf) i batejat a Vilanova i la Geltrú. Era fill de Joseph Batista i de Theresa Baranguer (Acte Mariage Besiers P 43/117).

(<http://gw.geneanet.org/mnomade?lang=fr;pz=laure+claud;nz=meresse;ocz=0;p=rose;n=patrac;oc=9>)

* * *

Jean Patrac, tractant de bestiar, va nàixer vers el 1785 a Figueres (Alt Empordà) i va morir a Besiers el 13 de juliol de 1846 als 61 anys. Va ser pare de Marianno Jean Étienne Patrac, esquilador, nascut vers el 1827 a Ribesaltes (Rosselló), que es va casar el 7 de ge-

ner del 1845 en aquesta mateixa població amb Françoise Antoinette Baptiste, nascuda vers el 1825 a Perpinyà. Aquesta era filla d'Abdon Baptiste i de Françoise Maille.

Marianno Jean Étienne Patrac i Françoise Antoinette Baptiste van tenir una filla: Antoinette Patrac, nascuda el 12 de febrer del 1849 a Ribesaltes, que va ser marxanta ambulant i comedianta (Mémoire Nomade, Geneanet)

* * *

Pere Gispert es va casar el 29 de novembre del 1790 a la parròquia de Sant Pere de Pals (Baix Empordà), amb Rita Reyes, filla d'Esteva Reyes i de Maria Cargol. Van tenir una filla: Teresa Maria Rosa Gispert, nascuda el 22 de juny del 1793 a Banyoles (Pla de l'Estany). No consta quin membre de la nissaga va anar a França.

(<http://gw.geneanet.org/juncal?lang=fr;iz=3;p=teresa+maria+rosa;n=gispert>)

* * *

El tractant de bestiar Jean Patrac (fill de Joseph Patrac i Marie Ange Pouvil), nascut el 1774 a Figueres i mort el 1823 a Besiers, es va casar el 1813 a Besiers amb Antoinette Gill, nascuda el 1797 a Sant Llorenç de la Salanca (Rosselló) i traspasada a Nimes el 1833. Era filla de Jean Gill (tractant de bestiar), que el 1813 era domiciliat a Elna (Rosselló), i de Thérèse Baptiste (Union: AD 34 M Béziers 1813 p. 112).

Jean Patrac i Antoinette Gill van tenir dos fills:

-Jean-Baptiste Patrac, nascut el 1817 a Elna, tractant de cavalls. Es va casar el 1842 a Montpellier amb Maria Francisca Narcisa Gispert, nascuda el 1815 a la Bisbal d'Empordà i filla de Joseph Joan Miquel Gispert, un esquilador de bestiar nascut el 29 de juliol del 1787 a Sant Romà de Miànigues (Pla de l'Estany) traspasat abans del 4 de març del 1840 a Pesillà de la Ribera (Rosselló) i de Vincenta Soles, fill de Pere Gispert i de Joana Madalena Batista, els noms dels quals figuren en català, de manera que eren nascuts al Principat de Catalunya en un moment en què encara s'hi enregistraven els

noms en la llengua del país (Baptême: familysearch Baptisms- Spain 1502-1940. Union: AD 34 M 1842 Montpellier p. 14).

-Jeanne Josephine Patrac, nascuda el 1839 al Faubourg de Nîmes de Montpellier i finada el 1865 a Castelnau-le-Lez (Erau), va tenir un fill amb Antoine Baptiste Patrach, esquilador nascut el 1836 a Ribesaltes (Rosselló), Antoine Patrac, nascut el 1855 a Montpellier. Son pare era absent i la mare tenia 17 anys. Va ser esquilador de cavalls (Naissance: AD 34 N 1855 p. 283. Union: AD 34 M 1873-1882 p. 38).

(<http://gw.geneanet.org/juncal?lang=fr;iz=3;p=jean;n=patrac;oc=3>)

* * *

Marie Anne Patrac va nàixer el 1805 a la Nou de Berguedà (Berguedà) era filla de Jean Patrac i de Josephine Reilles. Es va casar el 1824 a Besiers amb Vincent Soles Soulé. Antoine Farret, Joseph Farret, Joseph Patrac i Barthélemy Reilles van fer de testimonis (Union: AD 34 M 1824 Béziers page 57).

Vincent Soles Soulé, tractant de cavalls, havia nascut a Besiers el 1801 i era fill de Bernat Soles, nascut el 1750 a Barcelona i mort el 1804 a Besiers. Bernat Soles s'havia casat el 1786 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà) amb Rita Batista, nascuda el 1765 i traspasada vers el 1804 a Barcelona.

Vincent Soles Soulé va ser el primer dels germans a nàixer a França. Sis germans i germanes seus van nàixer a Torroella de Montgrí entre el 1787 i el 1798. El gran, Miquel Antoni Genis Sole, es va casar el 1813 a la Bisbal d'Empordà amb Maria Gispert (Union: AD 34 M 1824 Béziers p. 57).

Vincent Soles Soulé tenia també sis germanastres per part de pare, Bernat Soles, nascuts tots a Torroella de Montgrí excepte un, que ho va fer a Palafrugell.

(<http://gw.geneanet.org/juncal?lang=fr;iz=3;p=marie+anne;n=patrac;oc=1>)

* * *

El tractant de cavalls Jean Patrac, nascut vers 1799 a la Bisbal d'Empordà (Baix Empordà) i mort el 1851 a Besiers, es va casar amb Antoinette Rey (o Rayes), nascuda el 1809 a Paretstortes (Rosselló). Van tenir dos fills que van inscriure tots dos amb el nom de Jean, que evidentment devien tenir noms gitanos diferents i simplement els van declarar al registre amb el nom del pare.

El primer, que va ser marxant de cavalls, va nèixer el 1834 a Nimes i va morir l'11 de maig del 1880 a Saint-Macaire (Girona, Aquitània)..

El segon va nèixer el 24 d'agost del 1837 a Florensac (Erau).

El primer Jean Patrac es va casar amb Antoinette Poubil i van tenir quatre fills i una filla:

-Joseph Patrac, nascut el 15 de desembre del 1858 a la rue des Arcs St Cyprien de Tolosa de Llenguadoc, i va morir el 1903 a Belvès (Dordonya, Aquitània). Va ser marxant de cavalls.

-Jean Patracq (amb una lletra afegida al cognom que també figura en els fills successius), nascut el 14 de novembre del 1862 a Cassagnabère-Tournas (Alta Garona) . Va ser marxant de cavalls ambulat.

-Antoinette Patracq, nascuda el 25 de novembre del 1864 a Tolosa del Llenguadoc i traspasada el 8 de juliol del 1921 a La Charité-sur-Loire (Nièvre, Borgonya). Era marxanta ambulat.

-Paul Patracq, nascut el 1869 a Montréjeau (Alta Garona).

-Joseph Patracq (el primogènit també es deia Joseph), nascut el 1870 a Montréjeau (Alta Garona). Va ser marxant d'ases i firaire.

* * *

Simon Reyes i Agustina Soler es van casar el 29 de novembre del 1772 a Santa Maria d'Amer (Selva). Van ser pares de Joan Reyes, que es va casar amb Maria Pubill (el fet que els noms figurin en català als registres francesos indica que van nàixer al Principat). Aquests van ser pares de Joana Afra Margarida Reyes, nascuda el 20 d'octubre del 1818 a la parròquia de Sant Feliu de Girona, que es va casar amb Augustin Reboul, nascut el 27 de febrer del 1819 a Lambesc (Boques del Roine, Provença). Aquest casament es va produir ja amb tota probabilitat a França.

El matrimoni va tenir una filla: Antoinette Dolorès Marie Reboul, que es va casar amb Baptiste Damian Patrac, que va morir a Montpeller el 1864 (Décès: AD 34 D Montpellier 1864 page 22). Tots dos van ser pares de Rose Philomène Demian, nascuda el 3 febrer del 1860 a Hyères (Var, Provença), que es va casar l'11 de desembre del 1878 a Besiers amb Antoine Baptiste, un tractant de cavalls nascut el 7 d'agost del 1860 a Port la Nouvelle (Aude). Tots dos van tenir una filla: Florence Rose Baptiste, nascuda el 26 de juny del 1880 a Besiers (Naissance: AD 34 N 1880 Béziers p. 94).

* * *

Anne Magdelaine Poubil, nascuda el 1798 a Castelló d'Empúries (Alt Empordà), enregistrada com a indigent, es va casar amb Xavier Noytet, tractant de bestiar. Era viuda quan va tenir a Besiers un fill de pare desconegut el 2 de març del 1834. Aquest fill, Barthelémy Poubil, va ser tractant de cavalls i es va casar amb Marie Baptiste (o Sollesse o Soules) (sic), mercera, nascuda a Nimes el 1835. Ell va morir al 13è *arrondissement* de París l'11 de desembre del 1891 i ella al 18è el 3 d'abril del 1900. Van tenir nou fills i filles que figuren tots amb el cognom amb ve baixa i, l'ultima, Pouville i dos Pauvil:

-Joseph Pouvil, nascut el 31 de març del 1855 a Sommières (Gard, Llenguadoc), tractant de cavalls i camàlic. Es va casar l'1 d'octubre del 1874 a Nimes amb Antoniette Damia, nascuda el 21 de maig del 1858 a Lunel (Erau). El 1898 era domiciliat a La Fère (Aisne, Picardia).

-Antoine Pouvil, nascut el 19 de febrer del 1857 a Lautrec (Tarn, Migdia Pirineus), tractant de cavalls. Es va casar a Marsella el 21 de desembre del 1876 amb Mathilde Baptiste, nascuda el 20 de juny del 1859 a l'hospici de la caritat de Marsella.

- Auguste Barthélemy Pauvil, nascut el 15 de juny del 1862 a Peipin (Alps de l'Alta Provença), marxant de cavalls. Es va casar el 21 d'octubre del 1884 a Chagny (Saône i Loire, Borgonya) amb Marie Rouge, nascuda el 7 d'octubre del 1869 a Bordeus.

-Antoinette Pauline Pouvil, nascuda el 1865. Es va casar el 1863 amb André François Galvano, firaire i marxant de cavalls.

-Suzanne Antoinette Pauvil, nascuda el 5 de març del 1867 a Marsella, marxanta de llenceria. Es va casar amb Frédéric Paulet, nascut el 14 de juliol del 1864 a Bagnols-sur-Cèze (Gard, Llenguadoc), marxant de quincalleria, lluitador de fira i marxant de cavalls.

-Jean Pouvil, nascut el 4 de març del 1872 a Vinon-sur-Verdon (Var, Provença), marxant de cavalls. Es va casar el 20 de març del 1902 a Bois-Colombes (Hauts-de-Seine, Illa de França) amb la fruitera Marie Augustine Philips, nascuda el 22 de desembre del 1877 a 17è *arrondissement* de París.

-Clémentine Pouvil, nascuda el 23 de desembre del 1876 a Marsella, costurera. Es va casar el 27 d'abril del 1893 al 13è *arrondissement* de París amb el tractant de cavalls Michel Jean-Baptiste Ferret, nascut el 15 de març del 1872 a Beaucaire (Gard, Llenguadoc).

-Antonin Pouvil, nascut el gener del 1879 a Marsella i mort el 10 de febrer de l'any següent al 2n *arrondissement* de Lió.

-Victorine Pouvill, nascut el 27 de gener del 1881 al 2n *arrondissement* de Lió i traspasat el 14 de març del 1965 a Tolosa de Llenguadoc. Es va casar el 16 d'abril del 1901a Liancourt (Oise, Picardia) amb Joseph Christol (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Antoni Pubill i Isabel Pubill van ser pares de Joan Pubill, que es va casar amb Paula Caragol. Aquests dos van tenir cinc fills:

-Antoni Mariano Pubill, nascut el 16 d'agost del 1766 i batejat l'endemà a la paròquia de l'Assumpció de Nostra Senyora de Castelló d'Empúries (Alt Empordà). El 31 d'octubre del 1781 es va casar a la mateixa població amb Petronilla Pla.

-Isabel Pubill, que es va casar el 22 de desembre del 1785 a Castelló d'Empúries amb Joan Puig.

-Pau Joan Joseph Pubill, nascut el 29 de juliol del 1762 a Tordera (Maresme).

-Pera Bartomeu Francisco Pubill, nascut el 8 de novembre del 1769 a Santa Maria d'Amer (Pla de l'Estany).

-Maria Magdalena Pubill, nascuda el 15 de juny del 1773 a Castelló d'Empúries.

El primogènit, Antoni Mariano Pubill, va tenir tres filles i tres fills entre 1782 i 1798, tots nascuts a Malgrat de Mar (Maresme). La tercera filla, Teresa Maria Petronilla Pubill, nascuda el 3 de juliol 1789 i batejada l'endemà. Es va casar el 18 de gener del 1810 a Castelló d'Empúries amb el tractant de cavalls Joan Patrach, nascut el 1785 a Girona i traspasat el 13 de juliol del 1846 a Besiers, als 61 anys.

Aquest matrimoni, que va passar a França, va tenir dos fills:

-Antoine Patrach, nascut el 1812. Va ser tractant de bestiar i esquilador i es va casar amb Antoinette Soules (Soles). Va morir el 19 de gener del 1866 a Castelnau-le-Lez (Erau).

-Jacques Estève Antoine Patrach, nascut el 31 de desembre del 1817 a Figueres (Alt Empordà). Era tractant de cavalls i el 17 de setembre del 1840 es va casar a Besiers

amb Marie Soulés. Va morir el 26 de febrer del 1873 a Sérignan (Erau), als 55 anys.

Antoine Patrach i Antoinette Soules (Soles) van tenir quatre fills :

-Antoine Baptiste Patrach, nascut a Ribesaltes (Rosselló). Va tenir una relació amb Jeanne Joséphine Patrac, nascuda el 8 de gener del 1839 a la Maison Jaoul del Faubourg de Nîmes de Montpellier i traspasada a Castelnau-le-Lez el 2 d'octubre del 1865, als 26 anys. Van tenir un fill, Antoine Patrac. El vidu es va casar de nou l'1d'agost del 1866 amb Veronique Antoinette Ferret a Castelnau-le-Lez (Erau) (Union 2: AD 34 M 1866 Castelnau-le-Lez page 339).

-Antoinette Thérèze Patrach, nascuda el 25 d'octubre del 1842 a Ribesaltes (Rosselló). Es va casar el 7 de setembre del 1858 a Besiers amb Michel Bouzigues, nascut el 1839.

-Jean Baptiste Patrac, nascut el 15 d'octubre del 1851 a Castelnau-le-Lez (Erau), marxant de cavalls. Es va casar el 3 de maig del 1871 a Besiers amb Antoinette Reilles, nascuda el 1852 (Naissance: AD 34 N 1851 Castelnau - le -Lez page 9. Union: AD 34 M 1871 page 17).

-Jean Augustin Patrac, nascut el 8 de maig del 1857 a Castelnau-le-Lez (Erau), tractant de cavalls. Es va casar el 19 de novembre del 1878 a Besiers amb Dolorés Joséphe Françoise Baptiste, nascuda el 1860 (Naissance: AD 34 N 1857 Castelnau-le-Lez page 143. Union: AD 34 M 1878 page 146).

Jacques Estève Antoine Patrach i Marie Soules van tenir tres fills :

-Antoine Jean Patrach (Patrac), nascut el 21 d'octubre del 1844 a Tuïr (Rosselló). Es va casar el 24 de juny del 1868 a Besiers amb Paule Marie Cantarel. Va morir el 24 de març del 1879 a Sérignan (Erau), als 34 anys.

-Alexandrine Antoinette Patrach, nascuda el 12 de juny del 1848 a la Maison Affre del Faubourg de la Madeleine de Besiers.

-Antoine Patrach, nascut el 25 de febrer del 1853 a la Maison Roques de la Descente de Canterelles de Besiers. Era tractant de cavalls i es va casar amb Marie Ferret.

(<http://gw.geneanet.org/juncal?lang=fr;iz=3;p=antoine+baptiste;n=patrach>)

* * *

Maria Reyes, filla d'Esteva Reyes i de Maria Cargol, es va casar el 10 de juliol del 1797 a l'església de Sant Pere de Pals (Baix Empordà) amb Francisco Baptista Miquel Patrach, nascut el 13 d'octubre del 1773 a Vilajuïga (Alt Empordà), fill de Miguel Patrach Gitano i de Magdalena Soler, casats el 27 d'octubre del 1765 a l'església de Santa Maria de la Bisbal d'Empordà.

Van tenir tres filles i dos fills, tots nascuts a la Bisbal, excepte un, a Figueres, José Patrach. Aquest es va casar amb Antonia Pubill, i en segones noces, el 10 de febrer del 1853 a la Bisbal d'Empordà, amb Paula Solé, nascuda vers el 1833 a Castell d'Empordà (Baix Empordà). No sabem quin membre de la nissaga va passar a França.

* * *

Jean Pierre Reyes *Geppe*, tractant de bestiar nascut vers el 1770 a la Bisbal d'Empordà, i Françoise Caragola van tenir una filla i un fill:

-Rose Juste Reyes, nascuda el 1805 i traspasada el 23 de febrer del 1807 als dos anys a Pieusse (Aude).

-Pierre Jean Baptiste Reyes, nascut el 18 de desembre del 1805 a Pieusse (Aude), tractant de cavalls. Es va casar amb Antoinette Soulé, nascuda vers el 1804 a Tuïr (Rosselló). Va morir el 7 de gener del 1886 a Mirepoix (Arieja), als 80 anys.

Aquests van tenir tres fills i quatre filles, dos dels quals amb el mateix nom:

-Joseph Rey, nascut el 31 d'agost del 1835 a Canet de Rosselló. Tractant de cavalls.

Traspassat el 5 de gener del 1880 a Mirepoix (Arieja), als 44 anys.

-Michel Baptiste Reyes, nascut el 7 d'abril del 1838 a Florensac (Erau), marxant de cavalls.

-Marie Reilles, nascuda el 19 de juny del 1865 a Villepinte (Aude).

-Marguerite Reyes, nascuda el 16 de novembre del 1869 a Villepinte (Aude).

-Joseph Rey, nascut vers el 1877 a Les Pujols (Arieja), marxant de cavalls.

-Marie Reyes, nascuda vers el 1879.

-Pauline Reyes, nascuda el 16 d'abril del 1884 a Mirepoix (Arieja), marxanta ambulat.

* * *

Felip Soles i Maria Cordera van ser pares d'Anton Soles, tractant de bestiar nascut a la Bisbal d'Empordà, el qual es va casar abans del 1797 amb Josefa Antonia Bohigas. Aquests van ser pares de:

-Damia Joseph Simon Soles, nascut el 22 de desembre del 1795 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà).

-Marie Riquette Soulé, nascuda el 3 de setembre del 1797 a la Bisbal d'Empordà i casada el 2 de setembre del 1818 a Besiers amb Jean Baptiste.

-Maria Rita Francisca Soles, nascuda el 13 de desembre del 1801 a la Bisbal d'Empordà.

* * *

Simon Reyes, fill d'Esteva Reyes i de Maria Cargol, es va casar amb Maria Batista, filla de Joan Batista i de Josepa Batista. Van tenir un fill, Anton Esteva Pere Reyes, nascut el 27 de gener del 1798 a la Bisbal d'Empordà

<http://gw.geneanet.org/junca1?lang=fr;iz=3;p=anton+esteva+pere;n=reyes>

S. XIX

El tractant de bestiar François Maille va nàixer l'any 1800, probablement al Principat, i es va casar amb Antoinette Baptiste, nascuda el 1805 a Perpinyà. Van tenir dos fills:

-Jean Maille, nascut el 15 de juliol del 1822, que va tenir la mateixa professió que el pare.

-Pierre Maille, nascut a Besiers en data desconeguda i mort el juny del 1845 a la mateixa ciutat.

* * *

Marie Soulés, nascuda entre 1804 i 1806 a Figueres (Alt Empordà), finada el 28 de febrer del 1853 a Coursan (Erau), es va casar amb Jean Batista, mort el 1842 (Décès: AD11 - D11_5Mi0375_5E106_019_nmd_0199.jpg). Van tenir una filla: Anne Batista, domiciliada el 1842 a Perpinyà i casada aquell mateix any amb Jean Vincent Paul Patrac, esquilador domiciliat a Tarascó (Boques del Roine, Provença).

Marie Soulés es va casar en segones noces amb Jean Ferré, nascut entre 1811 i 1813 a Figueres (Alt Empordà). Era esquilador i marxant de cavalls i va morir el 18 de gener del 1861 a Besiers. El matrimoni va tenir dues filles: Marie Ferré, nascuda l'1 de setembre del 1844 a Coursan (Erau), i Rose Ferré, nascuda el 16 de gener del 1847 a la mateixa població (Naissance: AD11 - AD11_5E106_018_nmd_0120.jpg. Union: AD11 - AD11_5E106_022_mnd_0036.jpg).

* * *

El 9 d'abril del 1817 es van casar a Elna (Rosselló) Joseph Ferrer, de 18 anys, nascut a Barcelona, fill de Paul Ferrer i Françoise Cortes, i Antoinette Patrac, de 18 anys, originària de Tuïr (Rosselló), filla de Jean Patrac i de Paule Baptiste. "Cortes se prononce Cortès", matisa el registrador (Réf.ACG: {1128-M210385}Elne).

* * *

Antonio Solers i Antonia Narcisa Reyes van tenir dues filles -les dues es van dir Maria- i un fill:

-Maria Solers, casada el 29 de febrer del 1824 a la parròquia de Sant Pere de Pals (Baix Empordà) amb Bernat Joan Francisco Patrach, nascut el 5 de maig del 1796 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà), que era fill de Vicens Miquel Gabriel Patrach, nascut el 3 de maig del 1768 a Olot (Garrotxa), i de Maria Escuder.

-Juan Solers, nascut a la Bisbal d'Empordà, es va casar el 27 d'octubre del 1845 a la parròquia de Santa Maria de la Bisbal amb Francisca Puig, filla de José Puig i d'Antonia Batista.

-Maria Solers, casada el 2 de maig del 1840 a Santa Maria de la Bisbal d'Empordà amb Juan Patrach.

La primera Maria va tenir dues filles:

-Maria Paula Catharina Patrach, nascuda el 3 de maig del 1825 a Pals (Baix Empordà).

-Antonia Francisca Catharina Patrach, nascuda el 1827 i casada el 12 de novembre del 1841 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà) amb Antonio Espinas, nascut el 1821.

No sabem quin descendent va passar a França, però tenen el cognom original, Solers,

del tan escampat a França Soulès. Altres branques de la família apareixen ja amb el cognom modificat a les actes franceses fins i tot quan són nascuts i residents al Principat.

* * *

El 7 de gener del 1841 es van casar a Ribesaltes (Rosselló) Paul Antoine Jean Ferrer, nascut a Figueres (Alt Empordà), de 19 anys, fill de Paul Ferrer i de Marie Cortesa, i Florence Josèphe Patrac, nascuda a Ribesaltes, de 16 anys, filla de Jean Patrac i de Thérèse Pubill (Réf.ACG: {1430-M183709} Rivesaltes).

* * *

El 12 de gener del 1842 va nèixer a Pesillà de la Ribera (Rosselló) Marguerite Marie Francesque Cargol, filla de Pierre Cargol, tractant de cavalls de 36 anys, i de Marie Ascoder, de vint anys. El pare figura com a nascut a “Llauret (Espagne)”, segurament Lloret de Mar, i la mare com a nascuda “a Espanya” (acta n. 104300005706012085).

* * *

L'esquilador Antoine Joseph Baptiste va nèixer el 1842 al Vendrell (Baix Penedès) i va morir el 17 d'agost del 1881 a Perpinyà. Es va casar amb Marie Pubill, nascuda el 1849 a Vilafranca del Penedès (Alt Penedès). Van tenir quatre fills:

-Joseph Marius Baptiste, nascut el 7 de desembre del 1856 a Tolosa de Llenguadoc, va ser esquilador i es va casar el 20 d'octubre del 1887 a Marsella amb Jeanne Solé.

-Jeanne Marianne Françoise Baptiste, nascuda el 13 de juny del 1873 a Besiers. Es va casar el 17 de març de 1892 a Vias (Erau) amb Joseph Patrac.

-Françoise Baptiste, nascuda el 20 de desembre del 1875 a Tolosa de Llenguadoc.

-Rosa Baptiste, nascuda l'1 d'abril del 1880 a Millars (Rosselló) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 30 de juny del 1858 es van casar al Soler (Rosselló) Martin Cargol, originari de Millars (Rosselló), de 19 anys, i Josepha Cortes, de 18 anys, nascuda a Sant Martí de Provençals (Barcelonès). Ell era fill de François Cargol, de 38 anys, i ella de Mariano Cortes, de 43 anys, i de Manuela Reyes, de 33. Com a informació complementària s'afegeix: “Le mariage a eu lieu à 7 heures du matin. L'époux, l'épouse et leurs parents sont Gitans. Rien n'est dit sur la mère de l'époux. L'épouse est née dans la province de Barcelone mais domiciliée à Le Soler, ainsi que ses parents » (acta n. 104320005504312085).

* * *

El 20 de març del 1861 es va aixecar acta de naixement a Millars (Rosselló) d'Antoine Patrach, fill d'Antoine Patrach, de 42 anys i marxant de cavalls nascut a Espanya, i Marie Soules, de 35 anys. La informació complementària especifica que el pare era espanyol i es trobava a Besiers, i que va exercir de testimoni Damien Soules, avi (Réf.ACG: {1684-AD323730}Millas).

* * *

El 31 de maig del 1865 es van casar a Estagell (Rosselló), François Martin Caragol, de 19 anys originari de la mateixa vila, i Antoine Rite Vila, també de 19 anys i nascuda a Figueres (Alt Empordà). El pares del noi eren François Caragol, traspasat el 1859 a Illa del Riberal (Rosselló), i Josèphe Sabiole, i els de la noia, Étienne Vila i Antonia Soler (acta n. 104320005386212085).

* * *

Antonia Reyes (o Reille Antoinette), nascuda vers el 1769 a Ripoll (Ripollès), filla de Josep Reyes i de Francisque Escoder, es va casar en primeres noces amb Paul Gispert i en segones, el 6 de gener de 1819, a Tuïr (Rosselló), amb Damien Souler (o Soules) (fill de François Souler i de Marie Angela Puig), nascut vers el 1771 a Barcelona i traspasat el 9 de novembre de 1829 a Montpeller (Union p238/294).

Damien Souler s'havia casat en primeres noces amb Francisque Gispert, filla de Pierre Gispert i de Rite Baptiste, nascuda vers 1777 a Figueres (Alt Empordà) i traspasada el 20 de desembre del 1817 a Tuïr (Rosselló) (Décès p 296/194). El 1805 van tenir una filla, Vicente Soulet.

(<http://gw.geneanet.org/mnomade?lang=fr;pz=laure+claudes;nz=meresse;ocz=0;p=antonia;n=reyes>)

* * *

TRÀNSIT

El 9 de febrer del 1866 va nèixer al lloc de les Guixeres, al municipi de Ceret (Vallespir), Mariano Patrac, fill d'Augustin Patrac, esquilador de mules de 30 anys, i de Marthe Baptiste, de 29 anys. Les informacions complementàries expliquen que l'infant va nèixer a la 1 de la matinada i que els progenitors eren "de passage". El pare no sabia signar (acta n. 104300019648813080).

* * *

TRÀNSIT

L'11 de desembre del 1866 va nèixer al Pertús (Vallespir) Jean Fernando Philippe Patrac, fill de Mariano Patrac, esquilador de cavalls de 36 anys, i de Thérèse Maille, de 28 anys. Segons les informacions complementàries: "Le père est né a Labisbal (Espagne), il demeure a Gerome [sic] (Espagne). L'enfant est né dans l'hôtel Cassagne Alexis où ils ont passé la nuit". Acta n. 104300017825812085.

* * *

TRÀNSIT

El 20 de març del 1868, el matrimoni format per Augustin Patrac i Marthe Baptiste torna a inscriure un nen a Ceret, François Antoine Jean, dos anys després que en tingués un

a les Guixeres. Com en aquella ocasió, van declarar estar de trànsit. L'infant va nèixer al forn Syrieys a les 11 del vespre. El pare no sabia signar. Acte n° : 104300019647813080.

* * *

El 16 de gener del 1871 queda enregistrat a Bao (Rosselló) el nen Marcel Pierre Reyes. El seu pare és Michel Reyes, de 41 anys, marxant de bestiar, originari de Santa Coloma de Queralt (Anoia). La mare és Françoise Baptiste, de 22 anys. Van fer de testimonis Jacques Audie, professor, i Joseph Fabre, perruquer (acta n. 104300019820312085).

* * *

L'11 de novembre del 1871 va morir a Bompàs (Rosselló) als 83 anys Marie Baptista, originària de Sant Feliu de Llobregat (Baix Llobregat) i filla de Baptiste Baptiste i de Françoise Caratera (sembla més aviat un renom). Era vídua de Joseph Escoudé. A l'acta es fa constar: "L'époux de la décédée était bohémien » (acta n. 104310001224312085).

* * *

Jean Michel Joseph Cargol *Antoine*, nascut el 1841 a Vidreres (Selva), intermediari de cavalls, fill d'Antoine Cargol i d'Antoinette Malla, es va casar el 28 de desembre del 1861 a Tolosa de Llenguadoc amb Antoinette Josèphe Rouge. Van ser pares d'Antoinette Cargol, nascuda el 25 d'abril del 1875 a Barbezieux-Saint-Hilaire (Charente, Poitou-Charentes) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Antoni Escude, nascut a Llerona (Vallès Oriental) i traspasat abans del 1854 i Antonia Cargol van ser pares d'Antonia Escude Cargol, nascuda a Llerona. Aquesta es va casar a la parròquia de Santa Maria de Jesús i de Gràcia de Barcelona amb Josep Bautista Malla el 1854, amb els testimonis Antoni Jiménez, esquilador nat a Reus, i Daniel Castella, esquilador nat a Tarragona. (Famille: ADB.-Llibres matrimonials Sta.Mª Gracia 1851-55). El matrimoni va passar a França, però no sabem en quin moment.

* * *

El matrimoni format per Jean Castro i Thècle Chimenes, nascuts possiblement al Principat, van tenir una filla i un fill:

-Rose Antoinette Castro, nascuda el 15 de juliol del 1847 a Ribesaltes (Rosselló). Es va casar l'11 de febrer del 1863 a Clairà (Rosselló) amb Paul Pierre Antoine Escoudé, nascut el 7 de gener del 1843 a Banyuls dels Aspres (Rosselló).

-Jean Cinto Castre (ja amb el cognom francesitzat), nascut el 23 de juny del 1853 a Bordeus, es va casar amb Dolorès Carmen Françoise Cargol, nascuda l'11 d'octubre del 1855 a Agen (Olt i Garona, Aquitània). Aquest matrimoni va tenir vuit fills entre 1871 i 1891, dels quals només sabem que una filla, Marie Castre, va nàixer a Bordeus el 24 de desembre del 1881 (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Juan Espinas i Maria Pubill van tenir dos fills que es van dir Antonio tots dos. El primer, nascut el 1821, es va casar el 12 de novembre del 1841 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà) amb Antonia Francisca Catharina Patrach, nascuda el 5 de novembre del 1827 a Pals (Baix Empordà). El segon Antonio va nàixer el 1822 i es va casar el 30 d'abril del 1841 a la Bisbal d'Empordà (Baix Empordà) amb Maria Miguela Paula Patrach, que no era germana de la dona del seu germà. Algun dels seus descendents, probablement un fill, va passar a França (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Jacques Antoine Narcisse Malla, jornalier i tractant de cavalls, nascut el 27 d'octubre del 1866 a Mataró (Maresme) es va casar el 28 d'octubre del 1884 a Tolosa de Llenguadoc amb Caroline Espinas o Espinasse (1868-1943) (Toulouse acte EC 1E 510 vue 114). Van tenir sis fills entre el 1886 i el 1904. Hi ha constància que quatre van nàixer a Tolosa (Naissance: E.C. Toulouse 1E588 (vue 212).

* * *

El marxant d'ases i tractant de cavalls Antoine Joseph Patrac , nascut el 1804 a Figueres (Alt Empordà), es va casar amb Antoinette Reyes, nascuda el 1804 a Paretstortes (Rosselló). Van ser pares de tres filles i tres fills:

-Jean Vincent Paul Patrac, nascut a Elna (Rosselló) el 1821.

-Marie, nascuda el 1826 a Pamiers (Arieja). Es va casar amb Antoine, Paul, Sébastien Baptiste, nascut també el 1826.

-Antoine, nascut el 12 de febrer del 1826 a Besiers. Es va casar amb Antoinette, Sébastienne, Augustine Farret, nascuda el 1829.

-Rose, nascuda el 1830 a Mirepoix (Arieja).

-Joseph, nascut el 25 d'agost del 1837 a Capestang (Erau). Va ser intermediari de cavalls i es va casar amb Antoinette Bousquet.

-Marie (nom repetit entre els germans), nascuda el 30 de setembre del 1839 a Chalabre (Aude) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El tractant de cavalls Antoine Patrac, nascut el 1804 a Figueres, es va casar el 1826 a Pézenas (Erau) amb Toinette Reyes, nascuda el 1804 a Paretstortes (Rosselló). Eren domiciliats a Pézenas.

Van ser pares d'Antoine Patrac, nascut 1826 a l'Auberge Fougassier de la Rue des Trois Mulets de Besiers, que es va casar amb Antoinette Sebastiane Augustine Farret, nascuda el 1830 a Palau del Vidre (Rosselló). Aquests van ser pares de Joseph Patrac, nascut l'11 de febrer del 1849 al Faubourg de la Maladrerie de Besiers, i Baptiste Patrac, nascut el 1860 a la mateixa ciutat (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Joseph Pouvil (Pubill) i Madeleine Reyes van ser pares de Vincent Antoine Joseph Pouvil (Pubill), nascut el 27 d'octubre del 1824 a Organyà (Alt Urgell), marxant de cavalls. El 10 de desembre del 1864 es va casar a Besiers amb Anne Lombard, nascuda el 26 de juliol del 1839 a Beaucaire (Gard). El 1874 vivien a Besiers. Van tenir quatre fills:

-Marie Pouvil, nascuda el 10 de setembre del 1867 a Le Vigan (Gard). Es va casar el 13 d'abril del 1887 a Castelnay-le-Lez (Erau) amb Hyppolyte Ferret. Va morir a Le Vigan (Gard).

-Pierre Pouvil (Pubill), nascut el 31 de març del 1874 a Sommières (Gard, Languadoc). Es va casar el 28 de març del 1900 a Castelnau-le-Lez (Erau) amb Rosa Marie Poubill. Va ser tractant de cavalls i va morir a Sommières el 22 de gener del 1951.

-Rose Pouvil.

-Vincent Antoine Pouvil (Pubill). Es va casar en segones noces amb Magdeleine Ferrer, la qual va morir el 8 de novembre del 1863 a Masseur (Gers, Migdia Pirineus). El matrimoni va tenir dos fills:

-Hippolyte Pouvil (Pubill), nascut el 20 d'abril del 1849 a Saint-Jean-de Serres (Gard), que es va casar el 9 de febrer del 1871 a Besiers amb Marguerite Reilles, nascuda el 1852.

-Vincente Pouvil (Pubill), nascuda el 30 d'agost del 1855 a Saint-Gilles (Gard). No figura com a casada, sinó "relació" amb Françoise Reilles el 9 de febrer del 1871 (Mémoire Nomade, Geneanet).

Sembla que germà i germana es van aparellar amb germana i germà el mateix dia.

* * *

Barthelémy Pouvil, nascut el 1832 a “Espanya”, marxant de cavalls que vivia a Besiers el 1869, es va casar amb Marie Soles, nascuda el 1838. Van ser pares de Joseph Pouvil, nascut el 3 de juny del 1869 a Codognan (Erau) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

L'esquilador Jean Ferrer i la brassière Marie Anne Poubill, nascuts tots dos a Figueres el 1811, van ser pares de Marie Ferrer, nascuda el 19 de novembre del 1841 a Saint-Gaudens (Alta Garona).

S. XX

El 21 de setembre del 1909 es va aixecar acta de naixement a Ceret (Vallespir) de Dolores Eléonore Consolation Aspinas, filla de Jacques Aspinas, de 30 anys i esquilador de cavalls, i d'Eléonore Gabarre, de 22 anys. Informació complementària: “Naissance dans une maison de la rue du Château. Le père est espagnol. Ils habitent Pollestres [Rosselló]. Personne ne signe. Mariage à Perpignan le 02/10/1926 avec Masachs Martin. Témoins : Coll Joseph et Guisset Antoine » (Réf.ACG: {1462-AD598742} Ceret).

* * *

Al cens departamental efectuat a Seta el 1936 apareixen els membres de la unitat familiar encapçalada per Joseph Cargol, nascut el 1895 a Marsella: Marguerite Reilles, nascuda el 1899 a Besiers; Françoise Cargol, nascuda el 1915 a Nimes; Jean Cargol, nascut el 1917 a Girond (?); Jean Luis Cargol, nascut el 1920 a Nimes; Carmen Cargol, nascuda el 1922 a Figu (?); Antoinette Cargol, nascuda el 1924 a Barcelona; Joseph Cargol, nascut el 1926 a Seta; Antoine Cargol, nascut el 1929 a Seta; Juliette Cargol, nascuda el 1931 a Seta, i Emilienne Cargol, nascuda el 1934 a Seta.

Una dels membres de la nissaga és nascuda a Barcelona, cosa que mostra el trànsit de la família d'una banda a l'altra de la frontera. Queda el dubte de si Girond és Gironde (Girona) i Figu, Figueres. En el cens anterior, del 1931, aquests dos membres de la família figuren com a nascuts en un il·localitzat “Gigouls”.

* * *

El 10 d'octubre del 1938 es van casar a Palau del Vidre (Rosselló) Baptiste Baptiste, nascut el 1912 a Carcassona, marxant de cavalls, i Neige Rita Carmen Pubill, nascuda a Castelló d'Empúries (Alt Empordà) el 1914. Ell era fill d'Antoine Mathieu Baptiste, marxant de cavalls, i de Carmes Espinas, i ella, de Joseph Pubill, esquilador, i de Rose Soler (acta n. 104320001878214104).

Annex 2. Dades de migracions

Presència a França

Als arbres genealògics de Geneanet.org i a les actes d'estat civil de Genealogie.com apareixen moltes dades de presència de gitanos catalans a França. El capítol anterior se centrava en individus nascuts al Principat i en el present s'inclouen els nascuts a França, incloses les dades de la Catalunya Nord. Les actes que figuren únicament amb un número es refereixen a la ciutat on s'ha subscrit l'acta d'estat civil.

El marxant de cavalls Pierre Reilles, nascut el 1809 a Pieusse (Aude) i domiciliat el 1838 a Pamiers (Arieja), i Antoinette Soulé, nascuda vers el 1814 a Tuïr (Rosselló), van ser pares de dos fills i una filla:

-Michel Baptiste Reyes, nascut el 6 d'abril del 1838 a Florensac (Erau), va ser tractant de cavalls. Es va casar l'1 de febrer del 1858 a Coursan (Aude) amb Marie Ferrer, nascuda el 19 de novembre del 1841 a Saint-Gaudens (Alta Garona). Els seus pares, Jean Ferrer, esquilador, i Marie Anne Poubill, brassière, van nàixer tots dos a Figueres (Alt Empordà) el 1841.

-François Reilles, nascut el 6 de març del 1847 a Carcassona. Es va casar el 9 de febrer del 1871 a Besiers amb Vicente Poubil, nascuda el 30 d'agost del 1855 a Saint-Gilles (Gard).

-Marguerite Reilles, nascuda el 12 d'agost del 1852 a Carcassona. Es va casar el 9 de febrer del 1871 amb Hippolyte Poubil, nascut el 26 d'abril del 1849 a Saint Jean de la Serre (Gard) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

François Bouigues, nascut vers 1778, tractant de bestiar, es va casar amb Marie Patrac, nascuda vers 1782. Van ser pares de Thérèse Bouigues, que va nàixer el 1811 al Faubourg

du Pont de Besiers, on era domiciliada la família aleshores (Naissance: AD 34 N 1811 Béziers page 41).

* * *

Jean Baptiste Patrac i Henriette Baptiste van ser pares de Marie Patrac, nascuda el 1818 a Montpellier i traspasada l'11 de desembre del 1853 a Castelnau-le-Lez (Erau). Es va casar amb el tractant de bestiar Jean Baptiste Soules i van ser pares de Madeleine Soules, nascuda el 14 de març del 1856 a Bellegarde (Gard, Llenguadoc) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Jean Patrac, nascut el 1819 a Elna (Rosselló) i mort el 1871 a Tolosa de Llenguadoc, marxant de cavalls, es va casar amb Magdelaine Domingue (o Domingo). Van ser pares de dos fills i dues filles:

-Antoine Patrac, nascut el 1857 a Montalban (Tarn i Garona).

-François Jean Patrac, nascut el 1866 a Tolosa de Llenguadoc.

-Jeanne Patrac, nascuda el 1868 a Tolosa. Es va casar el 1890 a Mirebeau (Vienne, Poitou-Charentes) amb François Georges Forgeas.

-Pauline Patrac, nascuda el 1870 a Tolosa de Llenguadoc. Es va casar el 1899 a Tolosa amb Paul Valentin, esquilador nascut el 1871 en aquesta ciutat. Era fill de Joseph Valentin i Marie Baptiste. El cognom Valentí és encara existent avui entre els gitans de Perpinyà i de Barcelona (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 28 de novembre del 1821 va nàixer a Elna (Rosselló) Jean Vincent Paul Patrac, fill de Joseph Patrac i d'Antoinette Reyes (acta n. 104300017825912085).

* * *

El 25 d'abril del 1822 va nèixer a Elna (Rosselló) Marie Espérance Antoinette Baptiste, filla de Jean Baptiste i Françoise Maille (acta n. 104300001818212085).

* * *

Mariano Poubil i Antoinette Reilles, nascuda el 1822 a La Bastide-de-Besplas (Arieja) van ser pares de Vincent Antoine Poubil, nascut el 20 de març del 1868 a Besiers i casat el 4 d'abril del 1909 a Ornaisons (Aude) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 16 de gener del 1826 va morir a Elna (Rosselló) Antoinette Baptiste, de quatre mesos i mig. Era filla d'Antoine Baptiste i de Colombe Régis. Acta n. 104310001222612085.

* * *

El 27 d'agost del 1830 va morir a Elna Marie Cortes, de 57 anys i vídua d'Onuphre Baptiste. Acte n° : 104310004810812085.

* * *

El 18 de setembre del 1839 es van casar a Elna (Rosselló) Joseph Martin Baptiste, vidu de Marie Vidal, i Antoinette Paul Baptiste. Informen que "BARANGUE se prononce Barangué" (Acta n. 104320001745712085).

* * *

L'esquilador Paul Aspinas, fill de Paul Aspinas i de Marie Baptiste, va nèixer el 1788 en lloc desconegut i va morir el 20 de juliol del 1870 a Vilallonga de la Salanca (Rosselló). Es va casar amb Marie Bonaventure i van tenir quatre fills:

-Paule Marie Antoinette Espinas, nascuda el 30 de gener del 1825 a Perpinyà, es va casar el 18 de setembre del 1844 a Vilallonga de la Salanca amb Jean Antoine Pierre Freiches.

-Antoine Pierre Thomas Espinas *Anguillat*. Nascut el 1830 a Perpinyà. Tractant i esquilador de cavalls, es va casar l'1 de maig del 1848 a Vilallonga de la Salanca amb Antoinette Marie Rose Olibeilla.

-François Espinas. Nascut el 1843 i traspasat el 17 de setembre del 1844 a Vilallonga de la Salanca.

-Hyacinthe François Espinas *Le Quicou*, nascut el 30 de setembre del 1845 a Vilallonga de la Salanca, marxant i esquilador de cavalls. Es va casar el 10 d'octubre del 1871 a Tolosa de Llenguadoc amb Antoinette Mailles. Van tenir 5 fills entre el 1878 i 1874, tots nascuts a Tolosa (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 3 de setembre del 1825 va nèixer a Elna Antoinette Bonaventure Thérèse Baptiste, filla d'Antoine Baptiste i de Colombe Régis (acta n. 104320011616812085). Aquesta és la data més primerenca en què apareix un Régis dins d'una família gitana, de manera que el canvi de la branca dels Serviola que van adoptar aquest cognom ja es devia haver produït en el moment del naixement d'aquestes persones. El mes següent, el 15 octubre 1825, apareix una Regès a Bonny-sur-Loire.

* * *

El tractant de cavalls Antoine Reilles, nascut vers 1828 a Bagnols (Gard), i Marie Mailles, nascuda entre el 1822 i el 1831 a Perpinyà, traspasada el 18 de juliol del 1880 a la Maison Duc de la Rue de l'Orb de Besiers, van ser pares de sis fills i filles nascuts a la Maison Affre del Faubourg de la Maladrerie els tres primers i a la Maison Magran del Faubourg du Pont de Besiers els altres:

-Antoinette Reilles, nascuda el 30 de març del 1852. Era marxanta de cavalls i es va casar el 3 de maig del 1871 a Besiers amb Jean Baptiste Patrac, nascut el 15 d'octubre del 1851 a Castelnau-le-Lez (Erau).

-Joseph Reilles, nascut el 6 d'octubre del 1854. Es va casar el 10 de juny del 1874 a Besiers amb Rose Antoinette Justine Batiste, nascuda el 23 d'abril del 1858 a Perpinyà.

-Antoine Reilles, nascut el 26 de febrer del 1862, tractant de cavalls. Es va casar el 9 d'agost del 1882 a Besiers amb Thérèse Baptiste, nascuda el 3 de gener del 1866 a Nimes.

-Marie Reilles, nascuda el 17 de febrer del 1868 i morta als dos dies.

-Hippolyte Pierre Reilles, nascut el 3 de març del 1869 i mort als cinc dies.

-Émile Reilles, nascut l'11 de desembre del 1870. Va tenir una relació amb Marthe Rey, nascuda a Tolosa de Llenguadoc, i van ser pares de Marguerite Reilles, nascuda el 1 de febrer del 1899 a la rue Portanelles de Besiers. Es va casar el 8 de juliol del 1914 a Nimes amb Joseph Cargol (Union: AD 34 N 1899 page 23). I va traspasar el 30 de novembre del 1968 a Seta, als 69 anys (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El tractant de cavalls Jean Baptiste, nascut el 1812, era domiciliat a Besiers el 1834. Es va casar amb Vincente Baptiste, nascuda vers 1813. Van ser pares de "Démia Baptiste o Jean Baptiste Démian", nascut a Lunel (Erau) el 30 d'agost del 1834. Potser degut a la confusió de noms amb què va ser inscrit, va morir com a Demia Baptiste Patrac el 25 de gener del 1864, a Montpellier (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Joseph Bouzigues, nascut el 1834 i traspasat el 1869 als 35 anys. Es va casar amb Antoinette Patrac, nascuda el 1831, i van ser pares de Marie Bouzigues, nascuda el 6 de

setembre del 1865 a Lesinyà (Aude). Aquesta es va casar amb Jean Mathieu, nascut el 14 de febrer del 1852 a Pézenas (Erau), militar i tractant de cavalls. Van ser pares d'Antoinette Mathieu, nascuda el 14 de setembre del 1834 a Saint-Thibéry (Erau). Aquesta es va casar amb Baptiste Patrac i van tenir sis fills:

-Michel Patrac, nascut el 29 de desembre del 1891 a Bessan (Erau).

-Joseph, Jean Patrac, nascut el 22 de mars del 1896 a Paulhan (Erau). Mort el 15 d'agost del 1964 a la mateixa població.

-Laurent Patrac, nascut el 25 de juny del 1899 a Montagnac (Erau) i traspasat a Paulhan (Erau) el 18 de juliol del 1968.

-Michelle, Antoinette Patrac, nascuda el 14 d'octubre del 1901 a Pézenas (Erau) i traspasada el 5 de març del 1970 a Paulhan (Erau).

-Louise, Félicie Patrac, nascut el 4 de juliol del 1904 a Pézenas (Erau) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Josep Reilles, nascut el 1835, es va casar amb Rose Patrac, nascuda el 1833. Van ser pares de Joseph Antoine Reilles, nascut el 30 de desembre del 1854 a Besiers i traspasat el 10 de febrer del 1941 a Villefranche-de-Lauragais (Alta Garona). Es va casar amb Eugénie Espinasse, nascuda vers el 1854 i finada vers el 1934. Van tenir un fill: Joseph Balitcho Reilles, nascut el 18 d'octubre del 1892 a Tolosa de Llenguadoc i mort el 26 de desembre del 1959 a Auterive (Alta Garona). *Balitxó* és 'porc' en caló, de manera que li van incorporar el renom gitano a la partida de naixement. Va ser tractant de cavalls i es va casar amb Thérèse Chambot, amb la qual va tenir una filla, Eugénie Reilles, que va nàixer l'1 de novembre del 1911 Villefranche-de-Lauragais. Aquesta va morir a Tolosa el 3 de maig del 1979, als 67 anys (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El tractant de cavalls Joseph Reilles, nascut a Nimes el 1835, es va casar amb Rose Patrac, nascuda el 1833. Van ser pares de quatre fills:

-Joseph Antoine Reilles, nascut el 30 de desembre del 1854 a Besiers, tractant de cavalls. Es va casar amb Eugénie Espinasse, nascuda el 1854. Va morir a Villefranche-de-Lauragais (Alta Garona) el 10 de febrer del 1941, als 86 anys.

-Émile Reilles, nascut el 1854 a Besiers i mort a Gignac (Valclusa, Provença) l'1 de desembre del 1856.

-Antoine Reilles, nascut l'11 de febrer del 1857 a Besiers.

-Joseph Pierre Reiz, nascut el 15 de juny del 1861 a Bram (Aude), marxant de cavalls. Es va casar el 28 de maig del 1885 a Tolosa de Llenguadoc amb Antoinette Espinasse, nascuda el 1859 (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Joseph Serviole, traspasat el 3 de setembre del 1862 a Perpinyà, i Marie Maille van ser pares de Pierre Gaspard Mechior Serviole, nascut el 6 de gener del 1837 a Trullars (Rosselló). Va ser esquilador de cavalls i es va casar dues vegades, amb Françoise Marie Gispert (1843-1872) al Soler (Rosselló) el 20 de febrer del 1861, i amb Marie Rose Paule Fraiche, el 20 de març del 1874 també al Soler (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 24 de març del 1839 va nàixer a Millars (Rosselló) Martin Cargol, fill de François Cargol, de 22 anys, i de Marie Serviole, de 19 anys. La informació complementària diu: "Le père est bohémien d'origine. L'enfant est né dans l'ancienne chapelle St Martin, terroir de Millas » (Réf.ACG: {1684-AD552575} Millas).

* * *

L'esquilador de cavalls Paul Pierre Antoine Escoudé, nascut vers el 1840, va morir l'11 d'agost del 1873 a Perpinyà. Els seus pares eren Joseph Escoudé i Françoise Carbonnel. Es va casar el 21 de juliol del 1863 amb Marie Carme Ferrer a Elna (Rosselló), i van tenir tres fills, cadascun inscrit amb una variant diferent del cognom: Rose Marie Valentine Escudé, Carmen Dolorès Marie Escoudé i Jean *Manuel* Escoder.

Va tenir un germà que es deia exactament com ell, Paul Pierre Antoine Escoudé, nascut el 7 de gener del 1843 a Banyuls dels Aspres (Rosselló), que es va casar l'11 de febrer del 1863 a Clairà (Rosselló) amb Rose Antoinette Castro (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

L'esquilador Jean Féries (Jean Ferrer) (figura així) i Marie Dombil Soulé van ser pares de Marie Féries (Marie Ferrer), nascuda el 19 de novembre del 1841 a Saint-Gaudens (Alta Garona), que es va casar l'1 de febrer del 1858 a Coursan (Erau) amb Michel Baptiste Reyes (Michel Baptiste Reilles) (figura també amb el cognom amb dues grafies), marxant de cavalls nascut el 6 d'abril del 1838 a Florensac (Erau). Van ser pares d'un fill i una filla:

-Joseph Reyes, nascut el 3 de desembre del 1861 a Les Pujols (Arieja), marxant de cavalls.

-Marie Reilles, nascuda el 19 de juny del 1865 a Villepinte (Sena Saint-Denis, Illa de França) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El tractant de cavalls Joseph Reilles, nascut vers el 1842 a Tolosa de Llenguadoc, i Philomène Baptista, nascuda vers el 1844 a la mateixa ciutat, van ser pares de Joseph Reilles, nascut el 17 de desembre del 1871 a Besiers i casat amb Marguerite Reyes, nascuda el 16 de novembre del 1869 a Villepinte (Aude). La família era domiciliada el 1990 a Castelnaudary (Aude).

* * *

Joseph Escoudé (nascut el 1844) i Rose Ferré (nascuda el 1847) van ser pares de Marie Escoudé, nascuda el 25 d'abril del 1872 a Besiers i casada el 28 de setembre del 1889 a Coursan (Erau) amb Paul Maille (Mariage: AD11 - AD11-5E106-029-193).

* * *

El 8 d'abril del 1846 es van casar a Ribesaltes (Rosselló) Antoine Paul Sébastien Baptiste, originari d'Elna (Rosselló), de 19 anys, fill de Pierre Baptiste, ja traspasat, i Antoinette Freiches, i Marie Patrac, originària de Pamiers (Arieja), de 20 anys, filla de Joseph Patrac i d'Antoinette Reyes (acta n. 104320001743712085).

* * *

Paul Espinasse i Marie Mailhe van tenir sis fills. Als tres primers els van inscriure amb variants diferents del cognom:

-Antoinette Aspinas, nascuda el 13 de març del 1847 a Villeneuve-sur-Lot (Olt i Garona, Aquitània). Es va casar el 20 de setembre del 1862 a Tolosa de Llenguadoc amb Jean Marie Anne Ramon Baptiste.

-Salvy Manet Aspinos, nascut el 20 de juny del 1851 a Tolosa de Llenguadoc, tractant de cavalls. Es va casar el 4 de desembre del 1871 a Tolosa amb Marie Antoinette Paule Aspinas.

-Eugénie Espinasse, nascuda el 25 de febrer del 1854 a Tolosa de Llenguadoc. Casada amb Joseph Antoine Reilles.

-Josep *Bourichon* (renom) Espinasse, nascut el 2 de febrer del 1857 a Tolosa de Llenguadoc, esquilador de cavalls. Es va casar amb Claire Laffont.

-Antoinette Espinasse, nascuda el 4 de novembre del 1859 a Tolosa de Llenguadoc. Es va casar el 28 de maig del 1885 en aquesta ciutat amb Joseph Pierre Reiz.

-Mathieu Espinasse, nascut el 21 de febrer del 1862 a Tolosa de Llenguadoc, tractant de cavalls. Es va casar amb Françoise Baptiste (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Mariano Aspinas i Antoinette Ferrer, nascuts tots dos el 1848, van tenir una filla, Rose Marie Antoinette Aspinas, nascuda el 2 de març del 1883 a Ellul? (Pirineus Orientals) i traspasada a Marsella el 24 de març del 1967. Es va casar amb Paul Augustin Cortes y Recasens, nascut el 30 de setembre del 1875 a Marsella i mort el 21 d'abril del 1943 a la mateixa ciutat. Hi figuren dos cognoms units per la conjunció que es feia servir en aquell temps a Espanya, igual que el seu pare, Manuel Cortes y Recasens, que devia haver nascut al Principat. Sa mare es deia Antoinette Cortes.

Paul Augustin Cortes y Recasens i Rose Marie Antoinette Aspinas van tenir una filla: Antoinette Cortes, nascuda l'1 de gener del 1910 a Marsella i que va morir el 31 de gener del 1976 a la mateixa ciutat. Es va casar amb Jeannot Marius Reynaud, nascut també a Marsella el 24 de gener del 1908 (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 18 d'octubre del 1848 va nèixer a Sant Llorenç de la Salanca (Rosselló) Marie Carboneill, filla de Baldiry Carboneill, de 22 anys i ferrador, i Marie Patrac, de 22 anys (acta n. 104300005621012085).

* * *

Joseph Antoine Jacques Comavella, nascut el 1849, es va casar amb Marie Bousigues i van tenir un fill: Pierre Comavella, nascut el 6 de gener del 1870 a Pomerols (Erau), esquilador, que es va casar el 22 d'octubre del 1888 a Pezénas (Erau) amb Rose Patrac (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El marxant de cavalls Joseph Domingo i Marie Nouaille van ser pares de d'una filla i un fill:

-Marie Anne Domingo, nascuda el 17 d'agost del 1850 a Villefranche-de-Lauragais (Alta Garona). Era quincallaire i es va casar el 13 de gener del 1869 a Tolosa de Llenguadoc amb Joseph Patrac.

-Jean Domingo, nascut el 25 de març del 1853 al Quartier des Minimes de Tolosa de Llenguadoc, marxant de cavalls i esquilador. Es va casar el 15 de febrer del 1872 a Tolosa amb Antoinette Paule Marguerite Reyes.

Marie Anne Domingo i Joseph Patrac van tenir quatre fills i quatre filles entre 1870 i 1886, nascuts a Tolosa els dos primers i la quarta, a Tarascon-sur-Ariège el tercer; a Loches (Indre-et-Loire, Centre), la cinquena; a Tarbes(Alts Pirineus) la sisena; a Pau la setena, i a Sauveterre-de-Béarn (Pirineus Atlàntics) el vuitè.

Per la seua part, Jean Domingo i Antoinette Paule Marguerite Reyes van tenir dos fills i quatre filles entre 1873 i 1885:

-Jean Dominique Domingo, nascut el 20 de març del 1873 a Tolosa de Llenguadoc i casat el 15 de setembre del 1911 a Floirac (Girona, Aquitània) amb Françoise Baptiste.

-Jean Millon Domingo, nascut el 1878 a Figueres (Alt Empordà), de manera que la relació amb Catalunya continuava malgrat que el pare era ja nascut a Tolosa.

-Antoinette Domingo, nascuda el 1880.

-Philomène, nascuda el 1882 a Vatan (Indre, Centre).

-François Domingo, nascut vers el 1885.

-Patitou Domingo, nascut vers el 1885. Aquí el renom, Petitó, pronunciat a la rossellonesa, es va convertir en nom de fonts (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El cens departamental efectuat a Sérignan el 1926 dóna com a membres de la família de Toussaint Patrac, nascut el 1857 a Lavandac (?): Marceline Patrac, nascuda el 1851 a Lió, i Pauline Patrac, nascuda el 1892 a Prusseguies (?) (Recensements de l'Hérault 1836-1921).

* * *

El 2 de desembre del 1856 va nèixer a Corbera (Rosselló) Étienne Jean Pierre Soler, fill d'Étienne Soler, tractant de cavalls, i de Marie Patrac. El pare tenia 18 anys i la mare, 19, i residien a Tuïr (acta n. 104300022694712085).

* * *

Al cens departamental de Vias (Erau), a la vora d'Agde, figuren el 1911 els membres de la família d'Antoine Patrac, nascut el 1859 a Millars (Rosselló): Marie Patrac, nascuda el 1862 a Sérignan (Erau); Henri Patrac, nascut el 1895 a Vias; Marie Patrac, nascuda el 1897 a Vias; Thérèse Patrac, nascuda el 1900 a Vias; François Patrac, nascut el 1905 a Vias, i Émile Patrac, nascut el 1909 a Vias (Recensements de l'Hérault 1836-1921).

* * *

Mariano Espinas, esquilador de cavalls, i Antoinette Ferrer van tenir setze fills entre el 1860 i el 1890, tots nascuts a Elna (Rosselló). Els que van marxar d'Elna o van morir prematurament van ser:

-Rose Marie Antoinette Espinas, nascuda el 3 de març del 1883, casada el 23 de juny del 1900 a Marsella.

-Jean Joseph Michel Espinas, nascut el 29 de desembre del 1862, traspasat als set dies.

-Jean Paul François Espinas, nascut el 2 de novembre del 1866 i traspasat el 9 d'agost del 1867.

-Jean Pierre Michel Espinas, nascut el 13 d'abril del 1868 i mort el 22 de maig del 1868.

-Antoine Espinas, nascut el 1871 i mort el 20 de novembre del 1873 als dos anys.

-François Antoine Sébastien Espinasse, nascut el 29 de gener del 1885 i mort el 18 de novembre del 1946 a Marsella. Es va casar el 17 d'agost del 1918 a Marsella amb Marie Virginie Zeppe (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 9 d'octubre del 1862 va nèixer a Elna (Rosselló) Carme Marie Françoise Patrac, filla de Joseph Patrac i de Marie Baptiste acta n. 104300017825112085).

* * *

El 19 de febrer del 1865 es van casar a Toló (Var, Provença) Étienne Lafont, fill de Joseph Lafont i Catherine Nasse, i Rose Patrac, filla de Jean Patrac i Antoinette Gil (acta n. 111720015911011019).

* * *

El 25 d'abril del 1865 va nèixer a Ceret (Vallespir) Félicie Françoise Joséphine Cargol, filla de Joseph Cargol, de 24 anys, esquilador, i d'Antoinette Escoudes, de 19 anys. Com a informació complementària apareix: "Naissance au four à chaux de Mr Sireye à 06 h du soir. Père sans domicile fixe et absent. Déclaration par la sage femme Fajal Thérèse, 33 ans, qui signe ». Aquest forn de calç, suposadament abandonat, havia de ser un lloc de sojorn dels gitanos transeünts perquè s'hi produeix més d'un naixement (acta n. 104300006237813080).

* * *

El cens departamental efectuat el 1921 a Pézenas (Erau) dóna com a membres de la unitat familiar de Felix Patrac, nascut a Narbona el 1867: Raymond Patrac, nascut el 1869 a Beaucaire (Gard); Pauline Patrac, nascuda el 1897 a Sérignac (Erau); Felix Patrac, nascut el 1913 a Narbona; Émmile Patrac, nascut el 1916 a Sérignac; Carmen Patrac, nascuda el 1918 a Sérignac (Recensements de l'Hérault 1836-1921).

* * *

El cens departamental efectuat a Paulhan (Erau) el 1936 dóna com a membres de la unitat familiar encapçalada per Baptiste Patrac, nascut a Montpellier el 1868: Antoinette Patrac, nascuda el 1874 a Saint-Thibéry (Erau); Antoine Patrac, nascut el 1899 a Saint-André (Erau), i Rose Patrac, nascuda el 1912 a Gignac (hi ha tres municipis amb aquest nom a l'Erau, Valclusa i Boques del Roine) (Recensements de l'Hérault 1836-1921).

* * *

El 8 de juliol del 1873 va nèixer a Monpazier (Dordonya, Aquitània) Joseph Patrac, fill de Joseph i de Thérèse Beyne? (figura amb interrogant), una parella que era domiciliada a Besiers (acta n. 104800091988811216).

El 15 de juliol del 1873 va nèixer a Saint Front de Pradoux (Dordonya) Antoinette Patrac, filla de Mariano Patrac, esquilador de cavalls, i de Marie Faret, originaris de Lagut, avui Château-Lagut, a la mateixa Dordonya (acta n. 104800088778711019).

* * *

L'esquilador de cavalls Jean Antoine Joseph Aspinas , nascut el 22 de setembre del 1874 a Elna (Rosselló), i Dolorès Corteze, van tenir tres fills que provenen les anades i vingudes transfrontereres del matrimoni:

-Félicie Aspinas, nascuda el 1896 a Tuir (Rosselló).

- Dolorès Aspinas, nascuda el 1901 a Canet de Mar (Maresme).

-Antoine Aspinas, nascut el 1905 a Montpellier.

* * *

El 25 d'abril del 1882 va nèixer a Bourbon-l'Archambault (Alier, Alvèrnia) Hippolyte Ferré, fill de Jean i de Marie Patrac, que eren residents a la mateixa població (acta n: 106800033521811019).

* * *

El 12 d'agost del 1883 es van casar a Draguignan (Var, Provença) Hilarion-Louis-Gabriel Aubin i Madeleine-Baptistine Patrac. Els pares d'ell, amb tota probabilitat paios, eren Joseph Aubin i Rosalie-Felicie Sery, i els d'ella, Daniel Patrac i Marie Ferrez (acta n: 111720001556811019).

* * *

El 8 de juny del 1884 va nèixer a La Feuillade (Dordonya) Dominica Ferre, filla de Jean i de Marie Patrac, originaris de Champ Dalou (acta n. 104800047302011019).

* * *

El 26 de setembre del 1885 va nèixer a Le Lauzet (Alps de l'Alta Provença) Marie Cécile Patrac, filla de Jean, de 24 anys, tractant de cavalls, i de Cécile Becile Baptiste, de 20 anys, originaris de Montpellier (acta n. 106400005800311019).

* * *

El 22 de juliol del 1891 es van casar a Monpazier (Dordonya) Étienne Fabre, fill d'Auguste i de Bilonique? (sic) Patrac, originari d'Eauze (Gers, Migdia Pirineus), de 30 anys, i Marie Cristol, de 20, filla de Pierre i d'Antoinette Poubil, originària d'Albi (Tar) (acta n. 104820011719211216).

* * *

Maria Comabella, es va casar amb l'esquilador de cavalls Antoine Ramada el 19 de juliol del 1897 a Elna (Rosselló). Van tenir un fill: Martin Christophe Jean Ramada, que es va casar amb Rose Marie Thérèse Pubill, nascuda el 1880 a Elna (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 29 de març del 1902 es va enregistrar a Ceret el naixement de Paul Pascal Webert quan els pares es trobaven en trànsit amb el circ Cassuly. Aquests eren Englade Webert, de 27 anys, genet de circ, que sabia signar, i Philomène Patrac (acta n. 104300025109912085).

* * *

A l'acta del cens departamental de Marseillan (Erau) del 1911 apareixen com a membres de la família d'Auguste Patrac, nascut el 1858 a Sérignan (Erau): Anna Patrac, nascuda el 1860 a Sérignan; Joseph Patrac, nascut 1878 à Montagnac (Erau); Antonin Patrac, nascut el 1880 à Sérignan ; **Antoinette Patrac, nascuda en 1883 à Sérignan ; Marie Patrac, nascut 1888 à Florensac (Erau) ; Joseph Patrac, nascut el 1903 à Sérignan ; Rosine Patrac, nascuda el 1903 à Sérignan ; François Patrac, nascut el 1907 à Sérignan ; Paul Patrac, nascut el 1907 à Marseillan; Anna Patrac, nascuda el 1877 à Sérignan ; Marie Patrac, nascuda el 1901 à Marseillan ; Marguerite Patrac, nascuda el 1903 à Marseillan, i Léna Patrac, nascuda el 1907 à Sérignan. (Recensements de l'Hérault 1836-1921).**

* * *

El cens departamental efectuat el 1936 a Mèze (Erau) dóna com a membres de la unitat familiar encapçalada per Mathieu Patrac, nascut a Paulhan (Erau) el 1898: Marie Patrac, nascuda el 1903 a Paulhan; Pauline Patrac, nascuda el 1924 a Mèze; Antoinette Patrac, nascuda el 1925 a Mèze, i Josephe Patrac, nascuda a Mèze (Recensements de l'Hérault 1836-1921).

* * *

El 30 de juliol del 1891 es van casar al Palau del Vidre (Rosselló) Emmanuel Baptiste, originari d'Illa del Riberal (Rosselló), de 24 anys, esquilador de cavalls, i Carmen Justine Rose Poubil, de 16 anys i originària de Palau del Vidre. Ell era fill d'Antoine Baptiste i de Marie Poubill, residents a Agde, i ella de Paul Poubil, esquilador de cavalls, i de Marie Bille, ménagère, residents a Palau del Vidre (acta n. 104320001793813080).

* * *

L'esquilador Alexandre Baptiste Patrac, nascut el 28 de maig del 1849 a Lunel (Erau) es va casar el 28 de gener del 1868 a Castelnau-le-Lez (Erau) amb Louise Lauraire, nascuda també el 1849 (Union: AD 34 NMD1851-1874 Castelnau-le-Lez page 379).

* * *

El 15 d'abril del 1860 va nèixer a Elna (Rosselló) Antoine Paul Jean Ferrer, fill de Jean Ferrer i de Marie Baptiste. Acte n° : 104300010013012085.

El 8 d'octubre del 1864 va nèixer a Sant Llorenç de la Salanca (Rosselló) Philippe Baptiste, fill de Joseph Baptiste i de Christine Ferrer. El pare i la mare tenien 30 anys tots dos i ell era esquilador (acta n. 104300001818812085).

* * *

El 13 de juliol del 1883 va nèixer al Soler Jean Petitet Farré (li van incorporar el renom a l'acta), fill de François Farré, de 19 anys i esquilador de cavalls, i Antoinette Baptiste, de 21 anys i sense professió (acta n. 104300011835014104).

* * *

El 29 de setembre del 1886 es van casar a Baixàs (Rosselló) Antoine Pierre Serviole, originari d'Angulema (Charente), esquilador de cavalls de 19 anys, i Antoinette Garcias,

natural de Vinçà (Conflent), també de 19 anys. Els pares d'ell eren Pierre Serviole, de la mateixa professió que el fill, i Marie Baptiste, i els d'ella, Jean Garcias, també esquilador de cavalls, i Carmette Soules. El registrador no devia entendre bé el nom, Carmeta, i fa constar: “Prénom de la mère de l'épouse incertain”. I també: “Tous les hommes sont domiciliés à Baixas » (acta n. 104320022777212085).

* * *

Antoine Pierre Serviole va nèixer a Angulema el 1867, una dada que revela la presència de gitanos catalans a la capital de la Charente (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 29 de novembre del 1886 va nèixer a Elna (Rosselló) Jean Charles Marcel Ferrer, fill de Paul Ferrer i de Françoise Serviole (acta n. 104300010027012085).

* * *

El 15 de setembre del 1896 es van casar a Perpinyà François Mailles, originari de Tolosa de Llenguadoc, de 24 anys, esquilador de cavalls, i Maille (no hi figura el nom de fonts), originària de Narbona, de 20 anys, sense professió. Ell era fill d'Antoine Mailles, esquilador de cavalls, i de Christine Cortes, i ella d'Emmanuel Maille, tractant de cavalls, i d'Antoinette Baptiste. Van fer de testimonis Emmanuel Cargol, esquilador de cavalls de 37 anys, Jean Vidal, de 38 anys i la mateixa professió, i Casimir Lautier, bidell a l'ajuntament (Réf.ACG: {0914-M298608}Perpignan).

* * *

El 13 de desembre del 1876 es van casar al Soler (Rosselló) Joseph Poubille, nascut a Tuïr (Rosselló) el 3 de desembre del 1853, i Joséphine Maille, nascuda a Tolosa de Llenguadoc el 7 de novembre del 1859. Els pares d'ell són Jean Poubille i Marie Soules, i els d'ella, Jacques Maille i Antoinette Gispert. La informació complementària de l'acta diu: “L'époux est tondeur de chevaux à Le Soler où son père est maquignon. Ses

parents sont présents et consentants au mariage ainsi que la mère de l'épouse. Le père de l'épouse est mort à Elne le 01/06/1862 » (Réf.ACG: {1178-M236686}Le Soler).

* * *

Joseph Escuder, tractant de cavalls, i Rose Ferrer van ser pares de Josèphe Marie Mercé Escuder, nascuda el 9 de març del 1884 al Soler (Rosselló), es va casar amb Pierre Reyes (acta Mariage(s) Pierre Reyes, p84), tractant de cavalls, el 10 de maig del 1882 a Besiers.

Van tenir tres fills:

-Antoine Reyes, nascut el 2 d'agost del 1884 a Besiers (acte naissance 1884).

Barthélémy Reyes, nascut el 6 de gener del 1894 a Besiers.

-Antoinette Rey, nascuda el 10 d'abril del 1898 a Puisserguier (Erau).

* * *

El 3 d'agost del 1898 es van casar al Soler (Rosselló) Henry Joseph Jean Castres, de 19 anys i originari d'Argeliers de la Marena (Rosselló), i Marie Mailhe, de la mateixa edat i originària de Besiers. Ell era fill de Marianou Castres i de Rose Soules, i ella de Antoine Mailhe i Antoinette Rey. La informació complementària diu: "L'époux et son père sont marchands de chevaux à Saint Hippolyte [Sant Hipòlit de la Salanca (Rosselló)]. Le père est aussi tondeur. L'épouse est domiciliée à Le Soler où son père est marchand de chevaux. Les parents des époux sont présents et consentants au mariage (Réf.ACG: {1178-M236959}Le Soler).

* * *

El 24 de gener del 1888 es van casar a Bages (Rosselló) Joseph Cargol, nascut a Sérignan (Erau), esquilador de cavalls, nascut el 1866, i Eugénie Anne Marie Soler, natural de la Torre d'Elna (Rosselló) i nascuda el 1867. Ell era fill de Michel Cargol i Marie Ville, i ella

de Jean Soler i Azelle Françoise Bousquet, dita Zoé. Tots quatre eren ja morts (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

El 20 de juny del 1856 va nèixer a Pesillà de la Ribera (Rosselló) Marie Thérèse Cargol, filla de Michel Cargol, esquilador de 32 anys nascut a Cassà de la Selva (Gironès), i de Marie Poubill, de 20 anys (Réf.ACG: {1333-AD303531}Pézilla de la Rivière).

* * *

Demia Baptiste, que era tractant de cavalls, es va casar amb Antoinette Dolorès Marie Reboul. van tenir dues filles, les quals, fruit de la confusió del nom del pare, va portar cadascuna un cognom diferent:

-Antoinette Damia Patrac, nascuda el 28 d'agost del 1858 a Montmirat (Gard, Llenguadoc), que va ser marxanta de merceria.

-Marie Philomène Demian, nascuda el 3 de febrer del 1860 a Hyères (Var, Provença) (Mémoire Nomade, Geneanet).

* * *

Jean Patrac, tractant i esquilador de cavalls, va nèixer el 25 de febrer del 1863 a Castelnau-le-Lez (Erau). Va ser fill de Joseph Patrac, nascut l'11 de novembre del 1836 a Montpellier, tractant de cavalls i esquilador de mules. Es va casar amb Antoinette Bouzigues, nascuda a Bouzigues (Erau). Van ser pares de deu fills, i de vuit hi ha constància d'on van nèixer:

-Jean Joseph Patrac, nascut el 4 d'octubre del 1884 a Cuxac d'Aude (Aude), esquilador de cavalls.

-Veronique, Etiennette Patrac, nascuda el 26 de gener del 1894 a Montblanc (Erau).

-**Étienne** Patrac, nascut el 19 de desembre del 1895 a Caux (Erau).

-**Joséphine** Patrac, nascuda el 7 de juliol del 1898 a Paulhan (Erau) i traspasada el 23 de maig del 1973 a Clermont l'Hérault (Erau).

-**Rose** Patrac, nascuda el 27 de febrero del 1900 a Clermont l'Hérault (Erau), mestressa de casa.

-**Gabrielle** Patrac, nascuda el 22 de desembre del 1904 a Clermont l'Hérault (Erau).

-**Joseph, Louis** Patrac, nascut l'11 d'abril del 1907 a Clermont l'Hérault (Erau).

-**Louise** Patrac, nascuda el 1908 a Clermont l'Hérault (Erau) (*Mémoire Nomade, Geneanet*).

* * *

Joseph Cargol es va casar el 8 de juliol del 1914 a Nimes amb Marguerite Reilles, nascuda el 7 de febrer del 1899 a la Rue Portanelles de Besiers, i traspasada a Seta el 30 de novembre del 1968. Els pares d'ella van ser Emile Reilles, nascut l'11 de desembre del 1870 a la Rue de l'Orb del Faubourg du Pont de Besiers, i Marthe Rey, nascuda a Tolosa de Llenguadoc, no consta que estiguessin casats, sinó que hi va haver "una relació" (Union: AD 34 N 1899 p. 23).

Els pares d'Emile Reilles eren Antoine Reilles, nascut el 1828 a Bagnols (Gard, Llenguadoc), tractant de cavalls, mort després de 1874, i Marie Mailles, nascuda entre 1822 i 1831 a Perpinyà i morta el 18 de juliol del 1880 a la Maison Duc de la Rue de l'Orb de Besiers (*Mémoire Nomade, Geneanet*).

Annex 2. Dades de migracions

Els primers cognoms catalans a França

A partir de les dades localitzades a les actes d'estat civil que apareixen a Genalogie.com i a Geneanet.org, s'ha fet un seguiment dels primers portadors dels cognoms de gitanos catalans més estesos que apareixen a França, inclosa la Catalunya Nord. Sovint se'n mostren també els descendents, a fi de traçar els itineraris i les unions de les famílies. Algunes de les dades es repeteixen per força en altres capítols a conseqüència dels encreuaments familiars.

Baptista

Miquel Baptiste, nascut a Hostalric (Vallès Oriental) potser entre 1760 i 1770, es va casar amb Maria Reyes, també d'Hostalric. Van tenir un fill, Joan, a Espirà de l'Aglí (Rosselló) el 1784, de manera que ja eren a França aquell any. Un segon fill, dit també Joan, va nèixer tres anys més tard a Hostalric, un fet que prova que la família anava i venia. Tots dos fills van exercir la mateixa professió que el pare. El Joan nascut a Hostalric es va casar el setembre del 1818 a Besiers amb Marie Riquette (Enriqueta) Soulé, que havia nascut el 1797 a la Bisbal d'Empordà.

* * *

Joseph Anton Pere Batista Baptiste, nascut el 1787 a la Geltrú i batejat a Vilanova i la Geltrú, fill de Joseph Batista i de Theresa Baranguer, es va casar a Besiers el 1817 amb Rose Patrac.

* * *

Antoine Joseph Baptiste, esquilador, va nèixer vers 1842 al Vendrell i va morir el 1881 a Perpinyà. Era casat amb Maria Pubill, nascuda vers el 1849 a Vilafranca del Penedès.

* * *

Françoise Antoinette Baptiste, filla d'Abdon Baptiste i de Françoise Maille, va nèixer vers el 1825 a Perpinyà i es va casar el gener del 1845 a Ribesaltes (Rosselló) amb Marianno Jean Étienne Patrac (esquilador de cavalls), nascut vers el 1827 en aquesta darrera vila. Aquest era fill de Jean Patrac (traficant de bestiar), que havia nascut vers el 1775 a Figueres i que va morir el juliol del 1846 a Besiers.

Françoise Antoinette Baptiste i Marianno Jean Étienne Patrac van tenir una filla, Antoinette Patrac, que va nèixer el febrer del 1849 a Ribesaltes i que tenia com a professions marxanta ambulat i comediant.

* * *

Antoine Joseph Baptiste (esquilador) va nèixer vers 1842 al Vendrell i va morir el 1881 a Perpinyà. Casat amb Maria Pubill, nascuda vers el 1849 a Vilafranca del Penedès. Van tenir quatre fills:

-Joseph Marius Baptiste (esquilador), nascut el desembre del 1886 a Tolosa de Llenguadoc i casat l'octubre del 1887 a Marsella amb Jeanne Solé.

-Jeanne Marianne Françoise Baptiste, nascuda el juny del 1873 a Besiers i casada el març del 1892 a Vias (Erau).

-François Baptiste, nascut el desembre del 1875 a Tolosa de Llenguadoc.

-Rose Baptiste, nascuda l'abril del 1880 a Millars (Rosselló).

* * *

Antoinette Baptiste, nascuda vers el 1805 a Perpinyà, es va casar amb François Maille, tractant de bestiar, nascut vers el 1800. Van tenir dos fills:

-Pierre Maille, traspasat el juny del 1845 a Besiers.

-Jean Maille (tractant de bestiar), nascut el juliol del 1822.

* * *

Jean Baptiste (tractant de cavalls) va nèixer vers el 1812 en lloc desconegut i el 1834 era domiciliat a Besiers. Es va casar amb Vincente Baptiste i van ser pares de Demia Baptiste Patrac. Aquest va nèixer el 1834 a Lunel (Erau) i va morir el gener del 1864 a Montpeller. Va ser tractant de cavalls i el 1842 es va casar amb Antoinette Dolorès Marie Reboul. La partida de casament especifica per què pare i fill porten cognoms diferents, cosa que es va deure segurament a la confusió en la inscripció de naixement perquè hi consta: “Né Baptiste Démia ou Demian Jean-Baptiste”.

El matrimoni va tenir dues filles i fruit de la confusió en el cognom del pare, van ser enregistrades amb cognoms diferents:

-Antoinette Damia Patrac, nascuda l'agost del 1858 a Montmirat (Gard), marxant de merceria.

-Marie Philomène Demian, nascuda el febrer del 1860 a Hyères (Var).

Boïgues

Francisco Bohigas, marxant de cavalls, va nèixer a Mataró vers el 1772 i va morir l'11 de gener del 1842 a Besiers. Era fill d'Anton Buhigas (amb u) i d'Antonia Malla. Es va casar amb Maria Reyes i tots dos van ser pares de Barthélemi Bouzigues (Bousigues) (el cognom figura així), que va nèixer l'1 de maig 1810 a Puisserguier (Erau), marxant de mules mort abans de 1869. La primera generació a França, doncs, el cognom evoluciona ja a Bouzigues-Bousigues.

* * *

El matrimoni format per François Bouigues, nascut vers el 1778, traficant de bestiar, i Marie Patrac, nascuda vers el 1782, era domiciliat al Faubourg du Pont de Besiers quan el 1811 van ser pares de Thérèse Bouigues (Naissance: AD 34 N 1811 Béziers page 41).

* * *

Joseph Bouzigues, nascut el 1834 i traspasat el 1869, es va casar amb Antoinette Patrac, nascuda el 1831. Van ser pares de Marie Bouzigues, que va nàixer el 6 de setembre del 1855 a Lesinyà (Aude). Aquesta es va casar amb el tractant de cavalls Jean Mathieu, nascut el 14 de febrer del 1852 a Pézenas (Erau). Aquests dos són pares d'Antoinette Mathieu, nascuda el 14 de setembre del 1874 a Saint Thibéry (Erau).

Cargol/Caragol

Jaume Caragol (fill d'Eudal Caragol i Sivina Oriunda) i Maria Anna Espinassa van ser pares de:

-Maria Anna Caragol, que es va casar amb Anton Reyes. Tots dos van ser pares de Teresa Antonia Reyes, nascuda el 6 de gener del 1796 a Santa Maria d'Amer (la Selva), i Anton Caragol. Aquest es va casar amb Maria Angela Reyes.

-Maria Caragol, casada el 3 de febrer del 1793 a Blanes (la Selva) amb Anton Batista.

-Antonia Maria Francisca Caragol, nascuda el 2 de juliol del 1772 a Canet de Mar (Maresme).

Els documents, tots de final del segle XVIII, no deixen veure quins individus passen a França, però els cognoms revelen que els enllaços que es verificaven a Catalunya es reproduiran i es reprodueixen encara a França: Caragol, Espinàs, Reyes i Batista.

* * *

Jean Michel Joseph Cargol, *Antoine* (sobrenom), va nèixer vers el 1841 a Vidreres (la Selva). Intermediari en cavalls. Era fill d'Antoine Cargol i Antoinette Malla. El 28 de desembre del 1861 es va casar a Tolosa de Llenguadoc amb Antoinette Josèphe Rouge, nascuda el 1845, i tots dos van ser pares d'Antoinette Cargol, que va nèixer el 25 d'abril del 1875 a Barbezieux-Saint-Hilaire (Charente, Poitou-Charentes).

Comavella/Comabella

Un cognom molt escàs de gitanos catalans a França és Comavella, que figura també com a Comabella. El primer localitzat és Joseph Antoine Jacques Comavella, nascut vers el 1849. Es va casar amb Marie Bousigues, amb qui va tenir un fill, Pierre Comavella, nascut el 6 de gener del 1870 a Pomérols (Erau), que va ser esquilador i es va casar el 22 d'octubre del 1888 a Pezénas (Erau) amb Rose Patrac.

* * *

Maria Comabella, casada amb Antoine Ramada. Van tenir un fill, Martin Christophe Jean Ramada, nascut el 19 de juliol del 1897 a Elna (Rosselló), esquilador de cavalls, que es va casar amb Rose Marie Thérèse Pubill, nascuda el 8 de maig del 1880 també a Elna

Domingo

Domingo és un cognom localitzat en aquest treball només a la Gironda i els seus encontorns. Joseph Domingo, marxant de cavalls, es va casar amb Marie Nouaille. No consta el seu lloc de naixement, però el fet que almenys un dels seus néts nasqués a Figueres indica que ben probablement procedia del Principat i que la família anava i venia entre la capital empordanesa i Tolosa de Llenguadoc. Aquest matrimoni va tenir dos fills:

-Marie Anne Domingo, nascuda el 17 d'agost del 1850 a Villefranche-de-Lauragais (Alta Garona), quincallera de professió i casada el 13 de gener del 1869 amb Joseph Patrac.

-Jean Domingo, nascut el 25 de març del 1853 al barri dels Minimes, a Tolosa de Llenguadoc. Va ser marxant de cavalls i esquilador i el 15 de febrer del 1872 es va casar a Tolosa amb Antoinette Paule Marguerite Reyes.

Aquests van ser pares de:

-Jean Dominique Domingo, nascut el 20 de març del 1873 a Tolosa, que el 15 de setembre del 1911 es va casar a Floriac (Gironde) amb Françoise Baptiste.

-Jean Millon Domingo, nascut vers el 1878 a Figueres (Alt Empordà).

-Antoinette Domingo, nascuda vers el 1880.

-Françoise Domingo, nascut vers el 1885.

-Patitou Domingo, nascut vers el 1885. Sembla que el nom de fonts no és més que el sobrenom habitual entre els gitans (Petitó), que era el benjamí de la família. La grafia amb què el funcionari el va inscriure en el registre indica que la fonètica dels pares era rossellonesa.

Marie Anne Domingo, filla de Joseph Domingo i de Marie Nouaille, es va casar el 1869 a Tolosa de Llenguadoc amb Joseph Patrac. Van tenir quatre fills i quatre filles entre 1870 i 1886, nascuts a Tolosa els dos primers i la quarta, a Tarascon-sur-Ariège el tercer, a Loches (Indre-et-Loire, Centre) la cinquena, a Tarbes la sisena, a Pau la setena, i a Sauveterre-de-Béarn (Pirineus Atlàntics) el vuitè.

Escuder

El matrimoni format per Gabriel Escuder i Francisca Escudera van tenir una filla: Maria Escuder, que es va casar amb Joan Batista Patrach. Aquest matrimoni va tenir un fill: Vicens Miquel Gabriel Patrach, nascut el 3 de maig del 1768 a Olot (Garrotxa). Aquesta és la primera referència geogràfica que apareix. No sabem el descendent que va anar a França.

* * *

Antoni Escude, traspasat abans del 1854, es va casar amb Antonia Cargol, nascuts tots dos a Llerona (Vallès Oriental) en data desconeguda. Van tenir una filla que es va casar vers el 1854 a Santa Maria de Jesús i de Gràcia, a Barcelona, amb Antoni Jimenez, esquilador nat a Reus, i Daniel Castella, nat a Tarragona i també esquilador, com a testimoni (ADB -Llibres matrimonials Sta. M. Gracia 1851-55). No sabem quin membre de la família va anar a França.

* * *

Paul Pierre Antoine Escoudé (o Escuder), nascut vers el 1840 i traspasat l'11 d'agost del 1873 a Perpinyà, esquilador de cavalls. Fill de Joseph Escoudé i de Françoise Carbonnel. Es va casar el 21 de juliol del 1863 a Elna amb Marie Carme Ferrer.

Va tenir un germà amb els seus mateixos tres noms de fonts, Paul Pierre Antoine Escoudé, nascut el 7 de gener del 1843 a Banyuls dels Aspres (Rosselló), que es va casar l'11 de febrer del 1863 a Clarà (Conflent) amb Rose Antoinette Castro.

* * *

Marie Escoudé, nascuda el 25 d'abril del 1872 a Besiers. Filla de Joseph Escoudé i de Rosa Ferré. Es va casar el 28 de setembre del 1889 a Coursan (Aude) amb Paul Maille (Mariage: AD11 - AD11_5E106_029_193.jpg).

* * *

Joseph Escuder, tractant de cavalls, casat amb Rose Ferrer. Van tenir una filla, Joséphe Marie Mercé Escuder, nascuda el 9 de març del 1884 al Soler (Rosselló), es va casar amb Pierre Reyes el 10 de maig del 1882 a Besiers (acta Mariages Pierre Reyes, p84), tractant de cavalls.

Aquests van tenir tres fills:

-Antoine Reyes, nascut el 2 d'agost del 1884 a Besiers (Personne: Acte naissance 1884).

-Barthélémy Reyes, nascut el 6 de gener del 1894 a Besiers.

-Antoinette Rey, nascuda el 10 d'abril del 1898 a Puisserguier (Erau).

Espinàs

Paul Aspinas, esquilador de bestiar, va nèixer vers el 1788 i va morir el 20 de juliol del 1870 a Vilallonga de la Salanca (Rosselló). Era fill de Paul Aspinas i de Marie Baptiste. Es va casar amb Marie Bonaventure i van tenir quatre fills:

-Paule Marie Antoinette Espinas (recupera la e inicial del cognom), nascuda el 30 de gener del 1825 a Perpinyà i casada el 18 de setembre del 1844 a Vilallonga de la Salanca amb Jean Antoine Pierre Freiches.

-Antoine Pierre Thomas Aspinas, *Anguillat* (inscrit amb el renom), nascut vers el 1830 a Perpinyà, tractant i esquilador de cavalls. Casat l'1 de maig del 1848 a Vilallonga de la Salanca amb Antoinette Marie Rose Olibeilla.

-François Aspinas, nascut vers el 1843 i traspasat el 17 de setembre del 1844 a Vilallonga de la Salanca.

-Hyacinthe François Aspinas, *Le Quiquou* (inscrit amb el renom), nascut el 30 de setembre del 1845 a Vilallonga de la Salanca, marxant i esquilador de cavalls. Casat el 10 d'octubre del 1871 a Tolosa de Llenguadoc amb Antoinette Mailles. Van tenir cinc fills, tots nascuts a Tolosa.

* * *

Juan Espinas es va casar amb Maria Pubill. Van tenir dos fills que es van dir Antonio tots dos:

-Antonio Espinas va nèixer el 1821 i es va casar el 12 de novembre del 1841 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà) amb Antonia Francisca Catharina Patrach, que havia nascut el 5 de novembre del 1827 a Pals.

-Antonio Espinas, nascut vers el 1822 a Pals i casat el 30 d'abril del 1841 a la Bisbal d'Empordà amb Maria Miguela Paula Patrach, nascuda el 23 de maig del 1824 a la Bisbal d'Empordà.

Les dones dels dos Antonis no eren germanes malgrat que totes dues es deien Patrach. No consta quan es van desplaçar a França, però els dos fills consten en registres francesos.

* * *

Mariano Espinas, esquilador de cavalls, casat en primeres núpcies amb Françoise Grosset. No consta on va nèixer, però probablement ho va fer a Espanya perquè el seu nom figura en castellà. Van tenir una filla: Dolorès Espinas, nascuda el 3 de novembre del 1882 a Bao (Rosselló).

Mariano Espinas es va casar en segones núpcies amb Antoinette Ferrer, amb qui va tenir setze fills, entre 1860 i 1890, tots nascuts a Elna (Rosselló). Els següents són els que estan documentats França enllà i que mostren les migracions de la família, i també les morts prematurament:

-Rosa Marie Antoinette Espinas, nascuda el 3 de març del 1883. Casada el 23 de juny del 1900 a Marsella.

-Jean Joseph Michel Espinas, nascut el 29 de desembre del 1862 i traspasat el 5 de gener del 1863 als set dies.

-Jean Paul François Espinas, nascut el 2 de novembre del 1866 i mort el 9 d'agost del 1867, als nou mesos.

-Jean Pierre Michel Espinas, nascut el 13 d'abril del 1868 i mort el 22 de maig del 1868, al mes de vida.

-Antoine Espinas, nascut el 1871 i mort a Elna el 20 de novembre del 1873, als dos anys.

-François Antoine Sébastien Espinasse, nascut el 29 de gener del 1885 i traspasat el 18 de novembre del 1946 a Marsella. El 17 d'agost del 1918 es va casar a Marsella amb Marie Virginie Zeppe.

* * *

Mariano Espinas, nascut el 1848, casat amb Antoinette Ferrer, nascuda el mateix any, van tenir una filla a Ellul (?), departament dels Pirineus Orientals (Catalunya Nord), Rosa Marie Antoinette Espinas, nascuda el 24 de març del 1893 i traspasada a Marsella el 24 de març del 1967. Aquesta es va casar amb Paul Augustin Cortes y Recasens, nascut el 30 de setembre del 1875 a Marsella i mort el 21 d'abril del 1943 a la mateixa ciutat. El fet que figuri al registre amb dos cognoms units amb la conjunció y denota que els seus pares eren espanyols.

El matrimoni va tenir una filla, Antoinette Cortes, nascuda l'1 de gener del 1910 a Marsella i morta a la mateixa ciutat el 31 de gener del 1976.

* * *

El matrimoni format per Paul Espinasse i Marie Mailhe van tenir sis fills, els dos primers inscrits amb grafies del cognom diferents:

-Antoinette Espinas, nascuda el 13 de març del 1847 a Villeneuve-sur-Lot (Olt i Garona), que es va casar a Tolosa de Llenguadoc el 20 de setembre del 1862 amb Jean Marie Anne Ramon Baptiste.

-Salvy Manet Aspinos, nascut el 20 de juny del 1851 a Tolosa, tractant de cavalls, casat el 4 de desembre del 1871 a la mateixa ciutat amb Marie Antoinette Paule Espinas.

-Eugénie Espinasse, nascuda el 25 de febrer del 1854 a Tolosa i casada amb Joseph Antoine Reilles.

-Joseph Bourichon Espinasse, nascut el 2 de febrer del 1857 a Tolosa, esquilador de cavalls, casat amb Claire Laffont.

-Antoinette Espinasse, nascuda el 4 de novembre del 1859 a Tolosa i casada el 28 de maig del 1885 a la mateixa ciutat amb Joseph Pierre Reiz.

-Mathieu Espinasse, nascut el 21 de febrer del 1862 a Tolosa, tractant de cavalls, casat amb Françoise Baptiste.

* * *

Jean Antoine Joseph Aspinas, nascut el 22 de setembre del 1874 a Elna (Rosselló), esquilador de cavalls. Casat amb Dolorès Corteze, que no se sap quan era nascuda ni on, però ben probablement a França per l'adaptació del cognom Cortés. Són pares de Dolorès Aspinas, nascuda el 1891 a Canet de Mar (Maresme), de Félicie Aspinas, nascuda el 1896 a Tuir (Rosselló) i d'Antoine Aspinas, nascut el 1905 a Montpeller. Aquests naixements suggereixen que la família anava i venia entre França i Espanya.

Ferrer

La pronúncia fa que el cognom Ferrer sovint s'escrigui Ferret o Farré, i en el cas que segueix, Féries.

Marie Féries (Marie Ferrer) –figura així en el registre–, nascuda el 19 de novembre del 1841 a Saint-Gaudens (Alta Garona), filla de Jean Féries (Jean Ferrer) –figura així–, esquilador, i de Marie Dombil Soulé, es va casar l'1 de febrer del 1858 a Coursan (Aude) amb Michel Baptiste Reyes, del cognom del qual també es dubta i s'inscriu 'Reilles' en segona opció. Aquest era marxant de cavalls i havia nascut el 6 d'abril del 1838 a Floren-sac (Erau).

Tots dos van ser pares de Joseph Reyes, nascut el 3 de desembre el 1861 a Les Pujols (Arieja), també marxant de cavalls, i de Marie Reilles (inscrita amb aquesta altra variant gràfica), nascuda el 19 de juny del 1865 a Villepinte (Sena-Saint-Denis, Illa de França). Aquesta família havia arribat, doncs, ja als encontorns de París. Marie Féries (Marie Ferrer) va traspasar el 28 de febrer del 1853 a Coursan (Aude).

Gispert

Pere Gispert i Rita Reyes es van casar el 29 de novembre del 1790 a l'església de Sant Pere de Pals (Baix Empordà). Van tenir una filla, Teresa Maria Rosa Gispert, nascuda el 22 de juny del 1793 a Banyoles (Pla de l'Estany). No consta qui va anar a França.

* * *

Joseph Joan Miquel Gispert era un esquilador de bestiar que va nèixer el 29 juliol del 1787 a Miànigues (Pla de l'Estany), es va casar amb Vincenta Soles i va morir abans del 4 març del 1840 a Pesillà de la Ribera (Rosselló). Va tenir una filla, Maria Francisca Narcisa Gispert, nascuda el 1815 a la Bisbal d'Empordà, que es va casar el 1842 a Montpeller amb el tractant de cavalls Jean-Baptiste Patrac, nascut el 1817 a Elna (Rosselló).

Malla

Emile Marie Antoine Malla, nascut el 27 de maig del 1863 a Mataró (Maresme), fill de François Malla i de Paule Cortes, es va casar amb Joséphine Reyed (inscrita així, Reyes segurament) i van tenir una filla, Antoinette Malla, nascuda el 20 de maig del 1899 a Villeneuve (Olt i Garona, Aquitània). Aquesta es va casar amb Joseph Malla i van tenir un fill, nascut a les Saintes-Maries-de-la-Mer (Provença) en data desconeguda.

* * *

Jacques Antoine Narcisse Malla, nascut el 27 d'octubre del 1866 a Mataró (Maresme), jornaler i tractant de cavalls, casat amb Caroline Espinas o Espinasse el 28 d'octubre del 1884 a Tolosa de Llenguadoc (acte EC 1E 510 vue 114). Van tenir sis filles entre el 1886 i el 1904, de les quals quatre consten com a nascudes a Tolosa (Naissance: E.C. Toulouse 1E588 (vue 212))

Patrac

Miguel Patrach Gitano i Magdalena Soler, casats el 27 d'octubre del 1765 a la Bisbal d'Empordà, van ser pares de Francisco Baptista Miquel Patrach, nascut el 13 d'octubre del 1773 a Vilajuïga (Alt Empordà), que es va casar el 10 de juliol del 1797 a Pals (Baix Empordà) amb Maria Reyes, filla d'Esteva Reyes i de Maria Cargol. Tenen tres filles i dos fills, tots nascuts a la Bisbal, excepte un a Figueres, José Patrach. Aquest es va casar el 10 de febrer del 1853 a la Bisbal d'Empordà amb Paula Solé, nascuda vers 1833 a Castell d'Empordà (Baix Empordà). No sabem quin membre de la família va passar a França.

* * *

Rose Patrac, nascuda el 1780 a Figueres, es va casar abans del 1810 amb l'esquilador Pierre Baptiste Reyes, nascut a Girona i mort el 1810 a l'hospici de Besiers. Rose Patrac es va casar a Besiers en segones núpcies el 1817 amb Joseph Anton Pere Batista Baptiste, nascut el 1787 a la Geltrú.

* * *

Marie Anne Patrac, nascuda el 1805 a la Nou de Berguedà (Berguedà), filla de Jean Patrac i de Josephine Reilles. Es va casar el 1824 a Besiers amb Vincent Soles Soulé. Van ser testimonis de l'enllaç Antoine Farret, Joseph Farret, Joseph Patrac i Barthélemy Reilles.

* * *

Rose Juste Patrac, filla de Pascal Patrac, traficant, i de Vicente Gender, va nèixer el 17 de juny del 1784 a Estagell (Rosselló). Es va casar el 28 d'abril del 1814 a Besiers amb Barthélemy Jean Reyes.

* * *

Jean Patrac nascut el 1774 a Figueres i traspasat el 1823 a Besiers. Traficant de bestiar. Fill de Joseph Patrac i de Marie Ange Pouvil). Es va casar el 1813 a Besiers amb Antoinette Gill (Union: AD 34 M Béziers 1813 page 112), nascuda el 1797 a Sant Llorenç de la Salanca (Rosselló) i va morir a Nimes el 1833. Era filla de Jean Gill (tractant de bestiar), que el 1813 era domiciliat a Elna (Rosselló) i de Thérèse Baptiste.

Jean Patrac i Antoinette Gill van tenir dos fills:

-Jean-Baptiste Patrac, nascut el 1817 a Elna (Rosselló), tractant de cavalls, es va casar el 1842 a Montpellier amb Maria Francisca Narcisa Gispert, nascuda el 1815 a la Bisbal d'Empordà (Baptême: familysearch Baptisms- Spain 1502-1940; Union: AD 34 M 1842 Montpellier page 14).

-Jeanne Josephine Patrac, nascuda el 1839 a Montpellier (Faubourg de Nîmes) i traspasada el 1865 a Castelnau-le-Lez. Casada amb Antoine Baptiste Patrach, nascut el 1836 a Ribesaltes i esquilador. Tots dos van van tenir un fill, Antoine Patrac, esquilador de cavalls, que va néixer el 1855 a Montpellier. El pare era absent en el moment de la naixença i la mare tenia 17 anys (Naissance: AD 34 N 1855 page 28. Union: AD 34 M 1873-1882 page 38).

* * *

Jean Patrac, nascut vers 1799 a la Bisbal d'Empordà i mort el 1851 a Besiers, Traficant de bestiar i marxant de cavalls. Es va casar amb Antoinette Rey (o Rayes), nascuda vers 1809 a Paretstortes (Rosselló). Van tenir dos fills, que consten tots dos com a Jean, que devien tenir noms gitanos diferents i simplement els van inscriure en el registre amb el nom del pare.

El primer va nèixer vers el 1834 a Nimes i va morir l'11 de maig del 1880 a Saint-Macaire (Gironde), marxant de cavalls.

El segon va nèixer el 24 d'agost del 1837 a Florensac (Erau).

El primer Jean Patrac es va casar amb Antoinette Poubil i van tenir quatre fills i una filla:

-Joseph Patrac, nascut el 15 de desembre del 1858 a Tolosa de Llenguadoc (rue des Arcs St Cyprien) i va morir el 1903 a Belvès (Dordogne). Marxant de cavalls.

-Jean Patracq, figura amb una q afegida al cognom, que va transmetre als seus cinc fills. Nascut el 14 de novembre del 1862 a Cassagnabère-Tournas (Alta Garona). Marxant de cavalls ambulant.

-Antoinette, nascuda el 25 de novembre del 1864 a Tolosa de Llenguadoc i traspasada el 8 de juliol del 1921 a La Charité-sur-Loire (Nièvre, Borgonya). Marxanta ambulant.

-Paul, nascut el 1869 a Montréjeau (Alta Garona).

-Joseph (el segons amb aquest patronímic), nascut el 1870 a Montréjeau (Alta Garona). Marxant d'ases i marxant firaire.

* * *

Jean Patrac, nascut vers 1819 a Elna (Rosselló) i mort el 1871 a Tolosa de Llenguadoc. Marxant de cavalls. Es va casar amb Magdelaine Domingue (o Domingo). Tots dos van ser pares de quatre fills:

-Antoine Patrac, nascut el 1857 a Montalban (Tarn i Garona).

-François Jean Patrac, nascut el 1866 a Tolosa de Llenguadoc.

-Jeanne Patrac, nascuda el 1868 a Tolosa. Casada el 1890 a Mirebeau (Vienne, Poitou-Charentes).

-Pauline Patrac, nascuda el 1870 a Tolosa.. Casada el 1899 a Tolosa de Llenguadoc amb Paul Valentin (sens dubte un gitano català) , esquilador, que havia nascut el 1871 a Tolosa. Era fill de Joseph Valentin i de Marie Baptiste.

* * *

Alexandre Baptiste Patrac, nascut el 28 maig 1849 a Lunel (Erau), esquilador. Casat el 28 de gener del 1868 a Castelnau-le-Lez amb Louise Lauraire (Union: AD 34 NMD1851-1874 Castelnau-le-Lez page 379).

* * *

Rose Patrac, nascuda el 1833. Casada amb Josep Reilles, nascut el 1835. Van ser pares de *Θοσεπη Αντοινε Ρειλλεσ*, nascut el 30 de desembre del 1854 a Besiers. Aquest fill va morir el 10 de febrer del 1941 a Villefranche-de-Lauragais (Alta Garona). Es va casar amb Eugénie Espinasse i van tenir un fill: Josep Balitchó Reilles, que va nàixer el 18 d'octubre del 1892 a Tolosa de Llenguadoc. Va ser tractant de cavalls i va morir el 26 de desembre del 1959 a Auterive (Alta Garona). Balitcho, 'porc' en caló, havia de ser el nom gitano.

En Balitxó es va casar amb Therese Chambot i van tenir una filla, Eugénie Reilles, nascuda l'1 de novembre del 1911 a Villefranche-de-Lauragais (Alta Garona) i traspasada el 3 de maig del 1979 a Tolosa de Llenguadoc.

* * *

Antoine Joseph Patrac , nascut vers el 1797 a Figueres, tractant d'ases i de cavalls. Casat el 1826 amb Antoinette Reyes, nascuda vers el 1804 a Paretstortes (Rosselló) i amb la família domiciliada a Pézenas (Erau). Tots dos van ser pares de:

-Jean Vincent Paul Patrac, nascut a Elna (Rosselló) el 1821.

-Marie Patrac, nascuda vers 1826 a Pamiers (Arieja). Casada el 1826 amb Antoine Paul Sébastien Baptiste.

-Antoine Patrac, nascut el 12 de febrer del 1826 a Besiers (Rue des Trois Mulets Auberge Fougassier) i mort el 14 de juny del 1872 a la mateixa ciutat. Casat amb Antoinette Sébastienne Augustine Farret. Es va casar amb Antoinette Sebastiane Augustine Farret, nascuda vers 1830 a Palau del Vidre (Rosselló). Tots dos van ser pares de Joseph Patrac, nascut l'11 febrer del 1849 a Besiers (Faubourg de la Maladrerie), i de Baptiste Patrac, nascut el 1860 també a Besiers.

-Rose Patrac, nascuda vers el 1830 a Mirepoix (Arieja).

-Joseph Patras (el cognom figura amb essa), nascut el 25 d'agost del 1837 a Capestang (Erau) i mort el 7 de juny del 1899 a Cognac (Charente, Poitou-Charentes), intermediari de cavalls i marxant de bestiar. Casat amb Antoinette Bousquet.

-Marie Patrac, nascuda el 30 de setembre del 1839 a Chalabre (Aude).

* * *

Marie Patrac nascuda vers el 1818 a Montpeller i traspasada l'11 de desembre del 1859 a Castelnau-le-Lez (Erau), filla de Jean Baptiste Patrac i d'Henriette Baptiste. Casada amb Jean Baptiste Soules, marxant de bestiar. Tots dos van ser pares de Madeleine Soules, nascuda el 14 de març del 1846 a Bellegarde (Gard, Llenguadoc-Rosselló).

Pubill

Vincent Antoine Joseph Pouvil (Pubill), nascut el 27 d'octubre del 1824 a Organyà (Alt Urgell), marxant de cavalls, vivia a Besiers el 1874. Fill de Joseph Pouvil (Pubill) i de

Madeleine Reyes. Casat el 10 de desembre del 1864 a Besiers amb Anne Lombard, nascuda el 26 de juliol del 1839 a Beaucaire. Aquest matrimoni va tenir quatre fills:

-Marie Pouvil, nascuda el 10 de setembre del 1867 a Le Vigan (Gard, Languedoc-Roussillon). Casada el 13 abril del 1887 a Castelnau-le-Lez (Erau) amb Hyppolyte Ferret. Traspasada a Le Vigan.

-Pierre Pouvil (Pubill), nascut el 31 març del 1874 a Sommières. Casat el 28 març del 1900 a Castelnau-le-Lez (Erau) amb Rose Marie Poubil. Traspasat el 22 de gener del 1951 a Sommières. Tractant de cavalls.

-Rose Pouvil.

-Vincent Antoine Pouvil (Pubill).

Vincent Antoine Joseph Pouvil (Pubill) es va casar en segones noces amb Magdeleine Ferret, traspasada el 8 novembre 1863 a Masseube (Gers, Midi-Pyrénées). Van tenir dos fills:

-Hippolyte Pouvil (Pubill), nascut el 20 d'abril del 1849 a Saint-Jean-de-Serres (Gard), casat el 9 de febrer del 1871 a Besiers amb Marguerite Reilles.

-Vincente Pouvil (Pubill), nascut el 30 d'agost del 1855 a Saint-Gilles (Gard) i cassat el 9 de febrer del 1871 a Besiers amb François Reilles.

Un germà i una germana és van casar, doncs, amb una germana i un germà el mateix dia.

Vincent Antoine Joseph Pouvil (Pubill) era nascut al Principat de Catalunya i ja el registre de casaments de l'ajuntament li francesitza el nom, malgrat que li manté l'original entre parèntesis, i el mateix passa amb alguns del seus fills.

* * *

Barthélemy Pouvil, nascut el 1832 a “Espanya”, marxant de cavalls, vivia a Besiers el 1869, casat amb Maria Soles el 1838. Tots dos van ser pares de Joseph Pouvil, nascut el 3 de juny del 1869 a Codognan (Erau).

* * *

Antoni Pubill i Isabel Pubill van ser pares de Joan Pubill, que es va casar amb Paula Caragol. Aquests van tenir cinc fills:

-Antoni Mariano Pubill, nascut el 16 d'agost del 1766 i batejat l'endemà a l'Assumpció de Nostra Senyora de Castelló d'Empúries (Alt Empordà) amb Petronilla Pla.

-Isabel Pubill, casada el 22 de desembre del 1785 a Castelló d'Empúries amb Joan Puig.

-Pau Joan Pubill, nascut el 29 de juliol del 1762 a Tordera (Maresme).

-Pera Bartomeu Francisco Pubill, nascut el 8 de novembre del 1769 a Santa Maria d'Amer (la Selva).

-Maria Magdalena Pubill, nascuda el 4 de juny del 1773 a Castelló d'Empúries.

El primogènit, Antoni Mariano Pubill, va tenir tres filles i tres fills entre 1782 i 1798, tots nascuts a Malgrat de Mar (Maresme).

La seua tercera filla, Teresa Maria Petronilla Pubill, nascuda el 3 de juliol del 1789, es va casar el 18 de gener del 1810 a Castelló d'Empúries amb Joan Patrach, nascut el 1785 a Girona, tractant de cavalls, que va morir el 13 de juliol del 1846 a Besiers. Aquesta és la primera referència de la família a França.

* * *

Anne Magdelaine Poubil, nascuda vers el 1798 a Castelló d'Empúries (Baix Empordà), indigent, va tenir un fill de pare desconegut, Barthelémy Poubil, nascut el 2 mars del

1834 a Besiers i traspasat l'11 de desembre del 1891 a Paris (13è *arrondissement*), que va ser marxant de cavalls. Aquest es va casar amb Maria Baptiste (o Sollesse o Soules), nascuda vers el 1835 a Nimes, venedora ambulat, i traspasada el 3 d'abril del 1900 a Paris (18è *arrondissement*).

* * *

Barthélemy Pouvil, nascut el 1832 a "Espanya", marxant de cavalls, vivia a Besiers el 1869, casat amb Maria Soles el 1838. Tots dos van ser pares de Joseph Pouvil, nascut el 3 de juny del 1869 a Codognan (Erau).

* * *

Joan Pubill i Paula Caragol van tenir cinc fills:

-Antoni Mariano Pubill, nascut el 16 d'agost del 1766 i batejat l'endemà a l'Assumpció de Nostra Senyora de Castelló d'Empúries (Alt Empordà) amb Petronilla Pla.

-Isabel Pubill, casada el 22 de desembre del 1785 a Castelló d'Empúries amb Joan Puig.

-Pau Joan Pubill, nascut el 29 de juliol del 1762 a Tordera (Maresme).

-Pera Bartomeu Francisco Pubill, nascut el 8 de novembre del 1769 a Santa Maria d'Amer (la Selva).

-Maria Magdalena Pubill, nascuda el 4 de juny del 1773 a Castelló d'Empúries.

El primogènit, Antoni Mariano Pubill, va tenir tres filles i tres fills entre 1782 i 1798, tots nascuts a Malgrat de Mar (Maresme).

La seua tercera filla, Teresa Maria Petronilla Pubill, nascuda el 3 de juliol del 1789, es va casar el 18 de gener del 1810 a Castelló d'Empúries amb Joan Patrach, nascut el 1785 a

Girona, tractant de cavalls, que va morir el 13 de juliol del 1846 a Besiers, i aquesta és la primera referència francesa de la família. El matrimoni va tenir dos fills:

-Antoni Patrach, nascut vers el 1812, esquilador el 1857 i traficant de bestiar el 1858, va morir el 19 de gener del 1866 a Castelnau-le-Lez (Erau). Es va casar el 1866 amb Anoinette Soules (Soles).

-Jacques Estève Antoine Patrach, nascut el 31 de desembre del 1817 a Figueres (Alt Empordà), un fet que prova que la família mantenia els vincles amb Catalunya i potser anava i venia. Era tractant de cavalls, es va casar el 17 de setembre del 1840 a Besiers amb Marie Soulés i va morir el 26 de febrer del 1873 a Sérignan (Erau).

Reyes

Guilhem Reyes (fill d'Esteva Reyes i de Marie Cargol) es va casar el 27 de febrer del 1783 a Pals (Baix Empordà) amb Angela Theresia Pubill (filla de Barthomeu Pubill – nascut vers 1725– i de Maria Madalena Teresa Boigas, nascuda el 30 de juliol del 1724 a “Santa Pau-Gerone-Espagne”) , nascuda el 24 d'abril del 1764 a Olot (Garrotxa), van tenir tres fills:

-Barthélemy Jean Reyes va nàixer el 28 de febrer del 1789 a Figueres (Alt Empordà). Traficant de bestiar.

-Maria_Magdalena Antonia Reyes, nascuda l'1 d'abril del 1786 a Pals (Baix Empordà), casada el 17 de novembre del 1804 la Bisbal (Baix Empordà) amb Francisco Bohigas, segurament la persona citada més amunt.

-Antoni Ramon Miguel Reyes, nascut el 8 de gener del 1814 al barri Pont Major de Girona.

* * *

Simon Reyes es va casar el 29 novembre del 1772 a Santa Maria d'Amer (la Selva) amb

Agustina Soler. Van ser pares de Joan Reyes, que es va casar amb Maria Pubill. Aquests van ser pares de Joana Afra Margarida Reyes, nascuda el 20 d'octubre del 1818 Girona, que es va casar amb Augustin Reboul, nascut el 1819 a Lambesc (Bouches-du-Rhône).

Joana Afra Margarida Reyes i Augustin Reboul van tenir una filla: Antoinette Dolorés Marie Reboul, que es va casar amb Baptiste Damian Patrac, que va morir a Montpeller el 1864 (Décès: AD 34 D Montpellier 1864 page 22). Tots dos van ser pares de Rose Philomène Demian, nascuda el 3 de febrer del 1860 a Hyères (Var), que es va casar l'11 de desembre del 1878 a Besiers amb Antoine Baptiste, que havia nascut el 7 d'agost del 1860 Port la Nouvelle (Aude), i era tractant de cavalls. Tots dos van tenir una filla: Florence Rose Baptiste, nascuda el 26 de juny del 1880 a Besiers (Naissance: AD 34 N 1880 Béziers page 94).

* * *

Thérèse Marie Antoinette Reyes, nascuda el 25 de gener del 1799 a Figueres (Alt Empordà), filla d'Étienne Reyes i de Vicente Marie Angèle Reyes, es va casar el 29 d'abril del 1814 a Besiers amb Jean Baptiste (1ère et 2ème Publication mariage (p 67 et 68) acte mariage 29/04/1814 (P 16)).

* * *

Jean Pierre Reyes Geppe, nascut vers el 1770 a la Bisbal d'Empordà, traficant de bestiar, es va casar amb Françoise Caragola i van tenir dos fills:

-Pierre Jean Baptiste Reyes, nascut el 18 de desembre del 1805 a Pieusse (Aude) i traspassat el 7 de gener del 1886 a Mirepoix (Arieja). Marxant de cavalls, casat amb Antoinette Soule, nascuda vers el 1804 a Tuïr (Rosselló).

-Rose Juste Reyes, nascuda vers el 1805 i traspassada el 23 de febrer del 1807 a 1805 a Pieusse (Aude).

Pierre Jean Baptiste Reyes i Antoinette Soule van tenir set fills:

-Joseph Rey, nascut el 31 d'agost del 1835 a Canet (Aude), marxant de cavalls, traspasat el 5 de gener del 1880 a Mirepoix (Arieja).

-Michel Baptiste Reyes, nascut el 7 d'abril del 1838 a Florensac (Erau), marxant de cavalls.

-Marie Reilles, nascuda el 19 de juny del 1865 a Villepinte (Aude).

* * *

Joseph Reilles, nascut el 1835 a Nimes i traspasat abans del 1885. Era marxant de cavalls i es va casar amb Rosa Patrac. Van tenir quatre fills:

-Joseph Antoine Reilles, nascut el 30 de desembre del 1854 a Besiers i traspasat el 10 de febrer del 1941 a Villefranche-de-Lauragais (Alta Garona). Marxant de cavalls. Casat amb Eugénie Espinasse.

-Émile Reilles, nascut vers el 1854 a Besiers i traspasat l'1 de desembre del 1856 a Gignac (Vaucluse, Provence-Alpes-Côte d'Azur).

-Antoine Reilles, nascut l'11 de febrero del 1857 a Besiers.

-Joseph Pierre Reiz, nascut el 15 de juny del 1861 a Bram (Aude), marxant de cavalls. Casat el 28 de maig del 1885 a Tolosa de Llenguadoc amb Antoinette Espinasse.

* * *

Antoine Reilles, nascut vers el 1828 a Bagnols (Gard), el 1862 era marxant de cavalls i va morir després del 1874. Es va casar amb Marie Mailles, nascuda entre el 1822 i el 1831 a Perpinyà i traspasada el 18 de juliol del 1880 a Besiers (rue de l'Orb, maison Duc). Tots dos van ser pares de sis fills nascuts tots a Besiers, al Faubourg de la Maladrerie i al Faubourg du Pont:

-Antoinette Reilles, nascuda el 30 de març del 1852, marxanta de cavalls el 1871. Casada amb Jean Baptiste Patrac, nascut el 15 d'octubre del 1851 a Castelnau-le-Lez (Erau).

-Joseph Reilles, nascut el 6 d'octubre del 1854. Casat el 10 de juny del 1874 a Besiers amb Rose Antoinette Justine Baptiste, nascuda el 23 d'abril del 1858 a Perpinyà.

-Antoine Reilles, nascut el 26 de febrer del 1862. El 1895 era marxant de cavalls. Casat el 9 d'agost del 1882 a Besiers amb Thérèse Baptiste, nascuda el 3 de gener del 1866 a Nîmes.

-Marie Reilles, nascuda el 17 de febrer del 1868 i traspasada el 19 de febrer del 1868.

-Hyppolyte Pierre Reilles, nascut el 3 de març del 1869 i mort el 8 de març del 1869.

-Émile Reilles, nascut l'11 de desembre del 1870. Va tenir una relació amb Marthe Rey, nascuda a Tolosa de Llenguadoc, de la qual va nàixer Marguerite Reilles el 7 de febrer del 1899 a Besiers. Aquesta es va casar el 8 de juliol del 1914 a Nîmes amb Joseph Cargol i va morir el 30 de desembre del 1868 a Seta (Union: AD 34 N 1899 page 23).

* * *

Antoinette Reilles, nascuda el 1822 a La Bastide-de-Besplas (Arieja), es va casar amb Mariano Poubil i van ser pares de Vincent Antoine Poubil, nascut el 20 de març del 1868 a Besiers i casat el 4 d'abril del 1909 a Ornaisons (Aude) amb Marguerite Reye.

* * *

Joseph Reilles, nascut vers el 1842 a Tolosa de Llenguadoc. Marxant de cavalls. Casat amb Philomène Baptiste, nascuda vers el 1844 també a Tolosa. La família era domiciliada el 1890 a Castelnaudary (Aude). Van ser pares de Joseph Reilles, nascut el 17 de desembre del 1871 a Besiers i casat amb Marguerite Reyes, nascuda el 1869 a Villepinte (Aude).

Serviola

Geneanet recull poca informació sobre la família Serviole, Serviola originalment. El més antic localitzat és Joseph Serviole, casat amb Marie Maille i mort el setembre del 1862 a Perpinyà. Va tenir un fill, Pierre Gaspard Melchior Serviole, nascut a Trullars (Rosselló) el gener del 1837 i mort abans del 1919, que era esquilador de cavalls. Aquest es va casar dos cops. El primer el 1861 amb Françoise Marie Gispert (1843-1872) al Soler (Rosselló), i el segon el 1874 a la mateixa població amb Marie Rose Paule Fraiche.

Solers

Bernat Soles, nascut vers 1750 a Barcelona i traspasat el 1804 a Besiers, es va casar el 1786 a Torroella de Montgrí amb Rita Batista, nascuda vers el 1765 i traspasada vers el 1804 a Barcelona. Van ser pares de Vincent Soles Soulé, esquilador, nascut a Besiers el 1801. Aquest es va casar amb Marie Anne Patrac el 1824 a Besiers davant dels testimonis Antoine Farret, Joseph Farret, Joseph Patrac i Barthélemy Reilles. Ella era nascuda el 1805 a la Nou de Berguedà (Berguedà), filla de Jean Patrac i de Josephine Reilles.

Vincent Soles Soulé, el primer dels germans a nàixer a França, tenia sis germanastres per part del pare, Bernat Soles, nascuts a Torroella de Montgrí entre 1787 i 1798. El gran, Miquel Antoni Genis Sole es va casar el 1813 a la Bisbal d'Empordà amb Maria Gispert (Union: AD 34 M 1824 Béziers page 57).

* * *

Marie Soulés, nascuda entre el 1804 i el 1806 a Figueres (Empordà) i traspasada el 18 de febrer del 1858 a Coursan (Erau). Casada amb Jean Batista, mort el 1842 (Décès: AD11 - 11_5Mi0375_5E106_019_nmd_0199.jpg). Van tenir una filla: Anne Batista, casada el 1842 a Perpinyà, on tenia el domicili, amb Jean Vicent Paul Patrac, esquilador, amb domicili aquell mateix any a Tarascó.

Marie Soulés es va casar en segones noces amb Jean Ferré, nascut entre el 1811 i el 1813 a Figueres (Alt Empordà), esquilador i marxant de cavalls. Traspassat el 18 de gener del 1861 a Besiers.

* * *

Antonio Solers i Antonia Narcisa Reyes van tenir tres fills:

-Maria Solers, casada el 29 de febrer del 1824 a Pals (Baix Empordà) amb Bernat Joan Francisco Patrach, nascut el 5 de maig del 1796 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà) i fill de Vicens Miquel Gabriel Patrac, nascut el 3 de maig del 1768 a Olot (Garrotxa) i de Maria Escuder.

-Juan Solers, nascut a la Bisbal d'Empordà i casat el 27 d'octubre del 1845 a la mateixa població amb Francisca Puig, filla de José Puig i d'Antonia Batista.

-Maria Solers (segona filla amb aquest nom), casada el 2 de maig del 1840 a la Bisbal d'Empordà amb Juan Patrach.

* * *

Anton Soles, nascut a la Bisbal d'Empordà, traficant de bestiar, fill de Felip Soles i de Maria Cordera. Casat abans del 1797 amb Josefa Antonia Bohigas. Tots dos van ser pares de tres fills:

-Damia Joseph Simon Soles, nascut el 22 de desembre del 1795 a Torroella de Montgrí (Baix Empordà).

-Marie Riquette Soulé, nascuda el 3 de setembre del 1797 a la Bisbal d'Empordà. Casada el 2 de setembre del 1818 a Besiers amb Jean Baptiste, nascut el 1787.

-Maria Rita Francisca Soles, nascuda el 13 de desembre del 1801 a la Bisbal d'Empordà.

* * *

Marie Soulés, nascuda entre el 1804 i el 1806 a Figueres (Alt Empordà) i traspasada el 18 de febrer del 1858 a Coursan (Erau) es va casar amb Jean Batista, mort el 1842 (Décès: AD11 - D11_5Mi0375_5E106_019_nmd_0199.jpg). Van tenir una filla: Anne Batista, casada el 1842 a Perpinyà, on tenia el domicili, amb Jean Vicent Paul Patrac, esquilador, amb domicili aquell mateix any a Tarascó.

Marie Soulés es va casar en segones noces amb Jean Ferré, nascut entre el 1811 i el 1813 a Figueres (Alt Empordà), esquilador i marxant de cavalls. Traspassat el 18 de gener del 1861 a Besiers. Van tenir dues filles:

-Marie Ferré, nascuda l'1 de setembre del 1844 a Coursan (Aude).

-Rosa Ferré, nascuda el 16 de gener del 1847 a la mateixa població (Naissance: AD11 - AD11_5E106_018_nmd_0120.jpg. Union: AD11 - AD11_5E106_022_mnd_0036.jpg).

Antropònims dels gitans del Principat al segle XVIII

Bernard Leblon va recollir els cognoms dels gitans catalans que van aparèixer en els diferents censos elaborats al segle XVIII en un document que roman inèdit i facilitat per l'autor (*El Gran Fichero de los Gitanos de España (siglos XV a XVIII). Historia de un genocidio programado*). Jean-Paul Escudero va publicar la llista (1999).

Cognom	Localitat	Any
Aguiló	Reus	1785
Albarada	Tortosa	1746
Aragall	Granollers	1739, 1746
Babtista	Olot	1746
Bajulí	Tortosa	1746

Baldino (Baldiri ?)	Cambrils	1746
Baldiri	Cambrils	1782
Baranguer	Reus	1785
Batista	Barcelona	1786
Batista	Girona	1786
Batista	Manresa	1746
Batista	Olot	1729
Batista	Puigcerdà	1729
Batista	Sant Pere Pescador	1786
Batista	St. Andreu de Palomar	1785
Batista	St. Boi (Barcelona)	1786
Batista	Sta. Coloma de Farners	1769, 1786
Batista	Torroella de Montgrí (Girona)	1786
Batista	Valls	1786
Batista	Vilafranca del Penedès	1786
Batista	Vilanova i la Geltrú	1746
Batista y Marqués	Valls	1786
Battista	Vilanova i la Geltrú	1746
Bautista	Figueres	1729
Bautista	La Selva (Tarragona)	1786
Bautista	Sant Boi	1781
Berenguer	Barcelona	1786
Boïgas	Figueres	1786
Bori	Reus	1785
Buhigas	Figueres	1746
Burrull	Barcelona	1786
Burrull	Sabadell	S. XVIII
Bustamante	Reus	1746, 1786
Bustamante	Tortosa	1746
Bustamante	Uldecona (Tarragona)	1786
Cantarell	L'Hospitalet de Llobregat	1786
Cantarell	Santpedor / (casat a Arbeca? *)	1746, 1786*
Caracol	Manresa	1746
Caragol	St. Feliu de Guíxols	1786
Caragol	Vic	1746
Caragol y Reyes	Ribes de Freser	1786

Carbonell	Almenar	1785, 1786
Carbonell	Barcelona	1786
Carbonell	Reus	1729, 1746, 1782, 1786
Carbonell	Tarragona	1786
Cargol y Pubill	Figueres	1785
Casanovas	Girona	1746
Casanovas	Sant Feliu de Guíxols	1729
Castelló	Tortosa	1785, 1786
Castellón	Tortosa	1786
Castellón	Ulldecona	1746, 1785
Castro	Juneda	1785
Castro	La Selva	1786
Castro	Vila-seca (Tarragona)	1785
Castro, De	Balaguer	1746
Cortés	Barcelona	1786
Cortés	Calella (Girona)	1786
Cortés	Granollers	1781, 1785
Cortés	L'Hospitalet de Llobregat	1786
Cortés	Manresa / Vic*, Manresa	1739*,1746
Cortés	St. Andreu de Palomar	1786
Cortés	Sant Boi	1786
Cortés Bustamante	Benissanet / Reus	1740
Cortesa	Olot	1746
Dias	Tortosa	1729
Escuder	Barcelona	1786
Escuder	Castelló de Farfanya (Lleida)	1785
Escuder	Lleida	1785
Escuder	Manresa	1785, 1786
Escuder	Mataró	1746
Escuder	Sabadell	1786
Escuder	Santpedor	1786
Escuder	Sarrià (Barcelona)	1786
Escuder	Tarragona	1786
Escuder	Tàrrega	1763
Escuder	Tortosa	1729, 1746, 1786
Escuder	Valls	1785, 1786

Escuder	Vila-seca	1786
Escudero	Balaguer	1746
Escudero	Barcelona	1786
Escudero	Blanes	1746
Escudero	Lleida	1729, 1786
Escudero	Mataró	1729
Escudero	Puigcerdà	1729
Escudero	Reus	1729
Escudero	Tàrrrega	1786
Escudero	Tortosa	1785, 1786
Escudero	Ulldecona	1786
Espinàs ? “Espinàs”	Barcelona / Arenys	1786
Espinàs “Espinàs”	Blanes	1786
Espinàs “Espinàs”	Girona	1786
Espinàs “Espinàs”	Vilanova i la Geltrú	1786
Fabré	Tarragona	1785
Farias	Manresa	1729
Ferrer	Barcelona	1786
Ferrer	Mataró	1786
Ferrer	Pineda	1786
Ferrer	Sabadell , Sabadell pres a Orà	1786
Ferrer o Pau Ferrer	Guissona / Agramunt	1747
Fons	Ribera de Cardós	1747
Fons	Vic	1729
Fontanet	Reus	1785
Fuster	Figueres	1783
Garcés	Tortosa	1785
García	Badalona / Igualada	1737
García	Barcelona	1786
García	Barcelona	1786
García	Caldes de Montbui	1786
García	Granollers	1786
García	Puigcerdà	1746
García	Tàrrrega	1729
García	Terrassa	1784, 1786
García	Granollers	1746

Garzés	Mataró	1729
Garzés	Tremp	1729?
Garzía	Torroella de Montgrí	1746
Gavarri	Lleida	1729
Gerona	Tortosa	1746
Gil	Balaguer	1785
Gil	Vilafranca del Penedès	1746
Girona	Tàrrrega	1734
Gispert	Banyoles	1785, 1786
Gispert	Figueres	1786
Gispert	Olot	1782
Gitano	Balaguer	1729
Gitano	Figueres	1729
Gómez	Balaguer	1746
Gómez	Lleida	1729, 1732, 1748
Gómez	Vilafranca del Penedès	1740
Gomis	Lleida	1785
González	Barcelona	1786
Grau	Vic	1729
Hernández	Aldover (Tarragona)	1786
Hernández	Montblanc	1746
Hernández	Móra d'Ebre	1786
Hernández	Tortosa	1729, 1746, 1785
Hernández	Valls	1785, 1786
Hernández Castelló	Tortosa	1786
Huguet	Reus	1785
Jimenes	Balaguer	1785
Jimenes	Lleida	1785
Jiménez	Balaguer	1786
Jiménez	Barcelona	1785, 1786
Jiménez	El Vendrell	1786
Jiménez	Figueres	1786
Jiménez	L'Hospitalet de Llobregat	1786
Jiménez	Lleida	1785
Jiménez	Reus	1785, 1786
Jiménez	Sabadell	1786

Jiménez	Tarragona	1786
Jiménez	Tàrrega	1786
Jiménez	Terrassa	1786
Jiménez	Tortosa	1786
Jiménez	Valls	1786
Jiménez	Vilanova i la Geltrú	1785
Jiménez Pallus	Reus	1786
Jimenis	Banyoles	1785
Larrosa	Reus	1785
Lluca	Olot	1746
Locaya	Figueres	1786
Logaya	Figueres	1746
Luis	Girona	1739
Malla	Balaguer	1746
Malla	Barcelona	1786
Malla	Castelló de Farfanya	1786
Malla	El Vendrell	1786
Malla	Girona	1746
Malla	Lleida	1785
Malla	Mataró	1746, 1786
Malla	Mont-roig (Tarragona)	1786
Malla	Reus	1746, 1786
Malla	Sants (Barcelona)	1785
Malla	Tarragona	1786
Malla	Terrassa	1784
Malla	Valls	1786
Malla	Vic	1786
Malla	Vilafranca del Penedès	1785, 1786
Malla, De	Mataró	1786
Malla, De	Reus	1746
Marot	Blanes	1785
Mascaró	Tarragona	1785
Mateo	Barcelona	1786
Montoya	Reus	1746
Morera	Ribera de Cardós (P. Sobirà)	1746
Noguera	Barcelona	1786

Nolla	Reus	1785
Oliver	Reus	1729
Pagesa	Olot	1746
Pajes	Reus	1746
Patrach	Barcelona	1786
Patrach	Figueres	1786
Patrach	La Bisbal	1786
Patrach	Torroella de Montgrí	1746, 1786
Pobill	Figueres	1746
Pobill	Manresa	1729
Pubill	Barcelona	1786
Pubill	Castelló d'Empúries	1782, 1786
Pubill	Figueres	1786
Pubill	Girona	1786
Pubill	Manresa	1786
Pubill	Olot	1782
Pubill	Palafrugell	1785, 1786
Pubill	Pineda	1785
Pubill	Puigcerdà	1746
Pubill	Sant Feliu de Guíxols	1786
Pubill	Sant Martí de Provençals (Barcelona)	1786
Pubill	Torroella de Montgrí	1748
Pubill	Valls	1786
Pubill	Camprodon	1746
Puig	La Bisbal	1786
Pujol	Reus	1746
Pujol	Santa Pau (Girona)	1729, 1746
Pujol	Tàrrega	1746
Pujol	Torroella de Montgrí	1729
Pujol	Granollers	1749
Pujol y Serra	Mataró	1729
Rey	Pals	1786
Rey	Puigcerdà	1746
Rey y Rodrigo	Vic	1729
Reyes	Amer	1786

Reyes	La Seu d'Urgell	1786
Reyes	Pals	1785, 1786
Reyes	Ribes de Freser	1786
Reyes	Vic	1786
Roch	Manresa	1729
Rodes	Lleida	1746
Rodríguez	Mataró	1746
Roge	Móra d'Ebre	1786
Roger	Valls	1785
Romero	Berga	1729
Romero	Manresa	1729, 1746
Romero	Vic	1729
Ruis	Tremp	1785
Salazar	Fraga / Barcelona	1749
Salazar	Santa Pau	1746
Salazar, De	Barcelona	1763
Salazar, De	Lleida	S. XVIII
Salazar, De	Tarragona	1736
Salvio	Santa Pau	1746
Santa	Mataró	1729
Serra	Cambrils	1780
Serra	La Canonja (Tarragona)	1786
Serra	Vila-seca	1746
Serviola	Banyoles	1785
Soler	Berga	1729
Soler	Girona /Torroella de M.*, Giro- na	1737*, 1746
Soler	Torroella de Montgrí	1786
Tramany	Olot	1746
Valentí	Balaguer	1747
Valentí	Barcelona	1786
Valentí	El Vendrell	1786
Valentí	Vilafranca del Penedès	1746
Valentín	Barcelona	1786
Valentín	Granollers	1729
Ventura	Tarragona	1786

Vicente	Balaguer	1747
Vicente	Esterra d'Àneu (P. Sobirà)	1747
Vicents	Manresa	1739
Vidal	Guissona	1746
Vidal	Puigcerdà	1729. 1746
Vila	Figueres	1786
Vila	Sant Feliu de Guíxols	1746
Villa	Figueres	1786
Ximénez	Barcelona	1784
Ximenes	Tortosa	1746
Ximenes	Ulldecona	1746
Ximenes	Vilafranca del Penedès	1729
Ximénez	Arbeca	1731
Ximénez	Balaguer	1746
Ximénez	Cambrils	1746
Ximénez	Durro (Alta Ribagorça)	1747
Ximénez	Guissona	1729
Ximénez	Lleida	1731, 1764
Ximénez	Reus	1729, 1746
Ximénez	Sitges	1729
Ximénez	Solsona	1729
Ximénez	Tarragona	1746, 1763, 1779, 1783
Ximénez	Tàrrega	1729
Ximénez	Tremp	1747
Ximénez	Valls	1746
Ximénez	Verdú (Urgell)	1729
Ximénez	Vilanova i la Geltrú	1729. 1746
Ximénez Fernesa	Tarragona	1779
Zalazar	Caldes de Montbui	1729

Ordenats per freqüència decreixent, els deu primers cognoms gitanos de Catalunya al segle XVIII són els següents:

1. Jiménez / Jimenes
2. Ximénez / Ximenes
3. Pubill / Pobill
4. Batista / Battista / Babtista
5. Escuder
6. Malla / De Malla
7. Escudero
8. Carbonell
9. García
10. Hernández

